ISSN 2181-6833

PEDAGOGIK MAHORAT

3(1)
2025

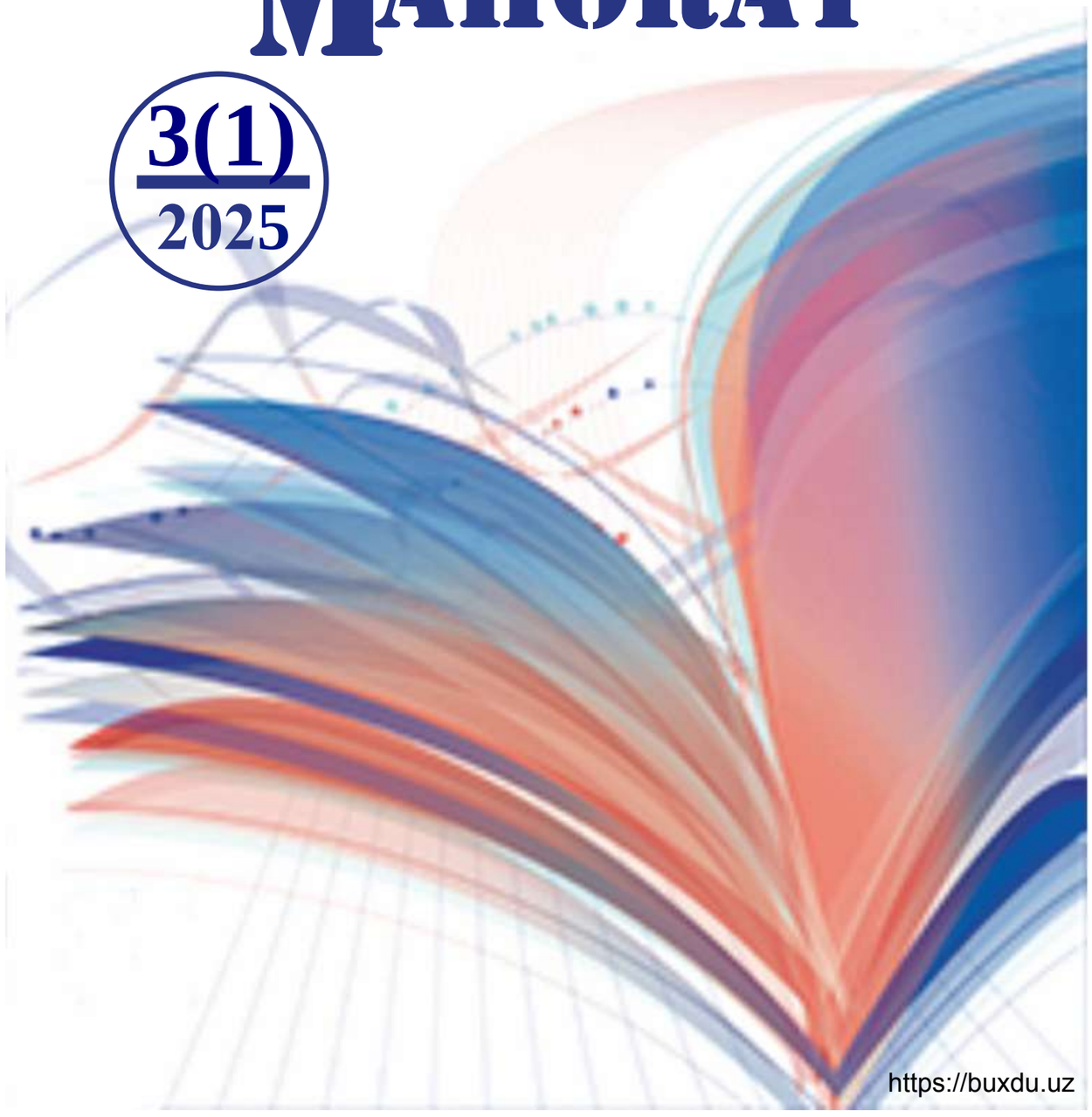

https://buxdu.uz

ISSN 2181-6833

ISSN 2181-6883

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

3-son (2025-yil, mart)

Jurnal 2001-yildan chiqa boshlagan

Buxoro – 2025

https://buxdu.uz

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal
2025, № 3

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi qarori bilan **pedagogika** va **psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruriy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal 2001-yilda tashkil etilgan.
Jurnal 1 yilda 12 marta chiqadi.

Jurnal O‘zbekiston matbuot va axborot agentligi Buxoro viloyat matbuot va axborot boshqarmasi tomonidan 2016-yil 22-fevral № 05-072-sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Muassis: Buxoro davlat universiteti

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi,Buxoro shahri Muhammad Iqbol ko‘chasi, 11-uy.
Elektron manzil: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

TAHRIR HAY’ATI:

Bosh muharrir: Adizov Baxtiyor Rahmonovich– pedagogika fanlari doktori, professor
Mas’ul kotib: Sayfullayeva Nigora Zakiraliyevna – pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Xamidov Obidjon Xafizovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Begimqulov Uzoqboy Shoyimqulovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Navro‘z-zoda Baxtiyor Nigmatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Ibragimov Xolboy Ibragimovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Rasulov To‘lqin Husenovich, fizika-matematika fanlari doktori (DSc), professor
Yanakiyeva Yelka Kirilova, pedagogika fanlari doktori, professor (N. Rilski nomidagi Janubiy-G‘arbiy Universitet, Bolgariya)
Andriyenko Yelena Vasilyevna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta’limi instituti, Novosibirsk, Rossiya)
Romm Tatyana Aleksandrovna pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta’lim instituti, Novosibirsk, Rossiya)
Chudakova Vera Petrovna, psixologiya fanlari nomzodi (Ukraina pedagogika fanlari milliy akademiyasi, Ukraina)
Zotova Firuza Raxmatullovna, pedagogika fanlari doktori, professor (Volgabo‘yi davlat jismoniy tarbiya, sport va turizm universiteti, Rossiya)
Hamroyev Alijon Ro‘ziqulovich – pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Qahhorov Siddiq Qahhorovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Mahmudova Muyassar, pedagogika fanlari doktori, professor
Kozlov Vladimir Vasilyevich, psixologiya fanlari doktori, professor (Yaroslavl davlat universiteti, Rossiya)
Tadjixodjayev Zokirxo‘ja Abdusattorovich, texnika fanlari doktori, professor
Amonov Muxtor Raxmatovich, texnika fanlari doktori, professor
O‘rayeva Darmonoy Saidjonovna, filologiya fanlari doktori, professor
Durdiyev Durdimurod Qalandarovich, fizika-matematika fanlari doktori, professor
Mahmudov Nosir Mahmudovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Olimov Shirinboy Sharofovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Chariyev Irgash To‘rayevich, pedagogika fanlari doktori, professor
Qiyamov Nishon Sodiqovich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Shomirzayev Maxmatmurod Xuramovich, pedagogika fanlari doktori, professor
Ro‘ziyeva Dilnoza Isomjonovna, pedagogika fanlari doktori, professor
Qurbonova Gulnoz Negmatovna, pedagogika fanlari doktori (DSc)
To‘xsanov Qahramon Rahimboyevich, filologiya fanlari doktori (DSc), professor
Nazarov Akmal Mardonovich, psixologiya fanlari doktori (DSc), professor
Dilova Nargiza Gaybullayevna, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Jumayev Rustam G‘aniyevich, siyosiy fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Abdullayev Mehriddin Junaydulloyevich, pedagogika fanlari doktori (DSc), professor
Sattorov Anvar Ergashovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), professor
Nurulloyev Firuz No‘monjonovich, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Navruz-Zoda Layli Baxtiyorovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Fayziyeva Umida Asadovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Xalikova Umida Mirovna, pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

https://buxdu.uz

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО
Научно-теоретический и методический журнал
№ 3, 2025

Решением Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан от 29 декабря 2016 года журнал включён в перечень изданий, рекомендованных для публикации научных результатов статей по направлениям **«Педагогика»** и **«Психология».**

Журнал основан в 2001 году.
Журнал выходит 12 раз в год.

Журнал зарегистрирован Бухарским управлением агентства по печати и массовой коммуникации Узбекистана.

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 05-072 от 22 февраля 2016 г.

Учредитель: Бухарский государственный университет

Адрес редакции: 200117, Узбекистан, г. Бухара, ул. Мухаммад Икбол, 11.
E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Главный редактор: Адизов Бахтиёр Рахманович – доктор педагогических наук, профессор
Ответственный редактор: Сайфуллаева Нигора Закиралиевна – доктор философии педагогических наук (PhD)

Хамидов Обиджон Хафизович, доктор экономических наук, профессор
Бегимкулов Узакбай Шаимкулович, доктор педагогических наук, профессор
Навруз-заде Бахтиёр Нигматович, доктор экономических наук, профессор
Ибрагимов Холбой Ибрагимович, доктор педагогических наук, профессор
Расулов Тулкин Хусенович, доктор физико-математических наук, профессор
Янакиева Елка Кирилова, доктор педагогических наук, профессор (Болгария)
Андриенко Елена Васильевна (Институт физико-математического, информационного и технологического образования НГПУ, Новосибирск, Россия)
Ромм Татьяна Александровна (Институт истории, гуманитарного, социального образования ФГБОУ ВО НГПУ, Новосибирск, Россия)
Чудакова Вера Петровна, кандидат психологических наук (Национальная академия педагогических наук Украины, Украина)
Зотова Фируза Рахматулловна, доктор педагогических наук, профессор (Поволжский государственный университет физической культуры , спорта и туризма, Россия)
Хамроев Алижон Рузикулович, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Каххаров Сиддик Каххарович, доктор педагогических наук, профессор
Махмудова Муяссар, доктор педагогических наук, профессор
Козлов Владимир Васильевич, доктор психологических наук, профессор (Ярославль, Россия)
Таджиходжаев Закирходжа Абдусаттарович, доктор технических наук, профессор
Аманов Мухтор Рахматович, доктор технических наук, профессор
Ураева Дармоной Саиджановна, доктор филологических наук, профессор
Дурдиев Дурдимурад Каландарович, доктор физико-математических наук, профессор
Махмудов Насыр Махмудович, доктор экономических наук, профессор
Олимов Ширинбой Шарофович, доктор педагогических наук, профессор
Чариев Ирграш Тураевич, доктор педагогических наук, профессор
Киямов Нишон Содикович, доктор педагогических наук, профессор
Шомирзаев Махматмурод Хурамович, доктор педагогических наук, профессор
Рузиева Дилноза Исомжоновна, доктор педагогических наук, профессор
Курбонова Гулноз Негматовна, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Тухсанов Кахрамон Рахимбоевич, доктор филологических наук (DSc), профессор
Назаров Акмал Мардонович, доктор психологических наук (DSc), профессор
Дилова Наргиза Гайбуллаевна, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Жумаев Рустам Ганиевич, доктор философии политических наук (PhD), доцент
Абдуллаев Мехриддин Жунайдуллоевич, доктор педагогических наук (DSc), профессор
Сатторов Анвар Эргашович, доктор философии педагогических наук (PhD), профессор
Нуруллоев Фируз Нумонжонович, доктор философии педагогических наук (PhD)
Навруз-заде Лайли Бахтиёровна, доктор философии экономических наук (PhD), доцент
Файзиева Умида Асадовна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент
Халикова Умида Мировна, доктор философии педагогических наук (PhD), доцент

https://buxdu.uz

PEDAGOGICAL SKILLS
The scientific-theoretical and methodical journal
№ 3, 2025

By the decision of the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 29, 2016, the journal was included in the list of publications recommended for publishing scientific results of articles in the areas of «**Pedagogy**» and «**Psychology**».

The journal was founded in 2001.
The journal is published 12 times a year.

The journal is registered by the Bukhara Department of the Agency for Press and Mass Communication of Uzbekistan.

The certificate of registration of mass media № 05-072 of 22 February 2016

Founder: Bukhara State University

Publish house: 200117, Uzbekistan, Bukhara, Muhammad Ikbol Str., 11.
E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

EDITORIAL BOARD:

Chief Editor: Pedagogical Sciences of Pedagogy, Prof. Bakhtiyor R. Adizov.
Editor: Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences (PhD), Nigora Z. Sayfullaeva

Doctor of Economics Sciences Prof. Obidjon X. Xamidov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Uzokboy Sh. Begimkulov
Doctor of Economics Sciences, Prof. Bakhtiyor N. Navruz-zade
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Holboy I.Ibragimov
Doctor of Physical and Mathematical Sciences (DSc), Prof. Tulkin Kh. Rasulov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Yelka K. Yanakieva (Bulgaria)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Andrienko Yelena Vasilyevna (Russia)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Romm Tatyana Aleksandrovna (Russia)
Candidate of Psychology, Vera P. Chudakova (Kiev, Ukraina)
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Zotova Firuza Raxmatullovna (Russia)
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Alijon R. Hamroev
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Siddik K. Kahhorov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.M.Mahmudova
Doctor of Psychology, Prof. Vladimir V. Kozlov (Yaroslavl, Russia)
Doctor of Technical sciences, Prof. Zakirkhodja A. Tadjikhodjaev
Doctor of Technical sciences, Prof. Mukhtor R.Amanov
Doctor of Philology, Prof. Darmon S. Uraeva
Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Prof. Durdimurod K. Durdiev
Doctor of Economics, Prof. Nasir N. Mahmudov
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Shirinboy Sh. Olimov
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Irgash T. Chariev
Doctor of Pedagogical Science, Prof. Nishon S. Kiyamov
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Maxmatmurod X. Shomirzaev
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Dilnoza I. Ruzieva
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. Gulnoz N. Qurbonova
Doctor of Philology, Prof. Qahramon R.Tuxsanov
Doctor of Psychology, Prof. Akmal M. Nazarov
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Nargiza G. Dilova
PhD in Political Sciences, Doc. Rustam G.Jumaev
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Prof. Mekhriddin J. Abdullaev
PhD in Pedagogical Sciences, Prof. Anvar E. Sattorov
PhD in Pedagogical Sciences, Firuz N. Nurulloev
PhD in Economics Sciences, Doc. Layli B. Navruz-zade
PhD in Pedagogical Sciences, Doc. Umida A. Fayzieva
PhD in Pedagogical Sciences, Doc.Umida M. Khalikova

https://buxdu.uz

MUNDARIJA

	Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU			
	ДЖУМАЕВА Хулкархон Мухаммаджоновна	Педагогическая стратегия защиты студентов от инвариантных и вариативных угроз	8
	ОЧИЛОВА Нигора Рузимуратовна	Оммавий маданият ва унинг ёшлар тарбиясига салбий таъсири	14
PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA			
	ABDULLAYEV Ravshan Narzulloyevich	Pedagogik kasbiy faoliyatda ta’limning dasturli tuzilmali loyihalashtirish texnologiyalarining o‘rni va bosqichlari	19
	AXMEDOVA Sarvinoz Azatovna	Kouching ta’lim texnologiyalarining o‘qituvchilar faoliyatiga rivojlantiruvchi ta’siri	24
	Azimova Nafisa Mirturobovna	Bo‘lajak kimyo o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini takomillashtirishda tanqidiy fikrlashning ahamiyati	28
	BADRITDINOVA Madina Baxromovna	Muammoli ta’lim orqali o‘quv faoliyati bilan bog‘liq fobiyalarni bartaraf etishning psixologik mexanizmlari	34
	BOBOYEVA Muyassar Norboyevna	Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining intellektual qobiliyatlarini oshirish usullari	38
	ESANOVA Sarvinoz Uktamovna	Talabalarning xalq hunarmandchiligiga oid ijtimoiy kompetensiyasini rivojlantirish texnologiyasi	44
	ESHBOYEVA Surayyo Qaxramon qizi	Boshlang‘ich ta’lim tizimida 4K yondashuvini qo‘llashning metodologik jihatlari	47
	ESHQOBILOV Elmurod Menglimurod o‘g‘li	Kompetentli yondashuv asosida bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish	52
	HAFIZOVA Firuza Baxtiyorovna	Talabalarda konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini rivojlantirishda stressga chidamlilikning roli	56
	IBODOVA Umida Shuhrattillo qizi	Hamshiralarni o’qitishda kreativ va tanqidiy fikrlash	61
	ISMATOVA Nigina Baxodirovna	Ta’lim jarayonida qo’llanilayotgan zamonaviy texnologiyalar	65
	JO‘RAYEVA Nargiza Oltinboyevna, NURIDDINOVA Ferangiz Shamsiddin qizi	Ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv va uning vujudga kelishi bosqichlari	70
	JUMAYEV Furqat Shodmonovich	Harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida motivatsiyaning roli va uni rivojlantirish usullari	74
	KASIMOVA Xulkar Atabayevna	Nogironligi bo’lgan talabalarda xavotirlanish va subyektiv farovonlikni diagnostika natijalari	79
	KASIMOVA Zebo Xamidovna	Yoshlarda diniy psixologik immunitetni shakllantirish - tinchlik va barqarorlik omili	84
	KENJAYEVA Zilola Saminjon qizi	Zamonaviy kasbni tanlashda texnologik ta’limning roli va metodologiyasi	90
	KHUJANIYAZOVA Guzal Yuldashevna	Frequent modifications in the educational settings and teachers' ongoing development of media literacy in information	98
	MIRZAYEV Sardor Amrillayevich	Pedagogik ta’im jarayonida talabalarning kongruentlik sifatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish	102

https://buxdu.uz

	Eshnaev Nortoji Jumayevich	Innovatsion oliy ta’lim tizimi va unda zamonaviy mobil mutaxassis tayyorlashning ijtimoiy pedagogik-psixologik omillari	106
	PIRNIYAZOVA Gulchira Nietbaevna	Bo‘lajak pedagoglarning kreativ kompetentligini rivojlantirish usullari	109
	QORAYEV Abduvafo Fazliddinovich	Refleksiv video trening yaratish va o‘quv jarayonida qo‘llash	113
	QUVANOV Zahriddin Qovonovich	Bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini shakllantirish metodikasi	118
	Eshnaev Nortoji Jumayevich	Bo‘lajak pedagog mutaxassislarning kasbiy mobilliligini shakllantiruvchi omillarning ilmiy-nazariy tahlili	122
	RAXIMOV Umidjon Muratovich	Harbiy xizmatchilarda kasbiy stress namoyon bo‘lishining ijtimoiy psixologik determinantlari	126
	RUSTAMOVA Nilufar Baxtiyorovna	Kasbga qiziqish uyg‘otishda geymifikatsiya, rolli o‘yinlar, keys-metod va ekskursiyalarning samaradorligi	130
	SAIDOVA Ozoda Tohirovna	O‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlar	135
	SALAYEVA Muxabbat Saburovna, YO’LDASHEVA Sohiba Azamat qizi	Talabalar akademik mobilligi kasbiy kompetensiyalarni shakllantiruvchi omil sifatida	140
	SIDDIKOVA Sanobar Xaydarovna	O‘quvchilar ijodiy salohiyatini rivojlanishida noan’anaviy yondashuvlarning o‘rni va ahamiyati	144
	URUNOVA Dilafro‘z Muzafarovna	Nutqida nuqsoni mavjud bolalarning og‘zaki nutqini shakllantirishda ertak terapiyadan foydalanishning ahamiyati	148
	XUDAYBERDIYEVA Odina Marubjon qizi	Aksiologik yondashuv asosida talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning nazariy pedagogik asoslari	152
	YULDASHEVA Mahliyo Bahtiyorovna	Shaxs shakllanishining turli bosqichlarida kasbiy o‘zlikni anglash	157
	ZIKIRYAYEVA Manzura Mavlonovna	Klinik amaliyot jarayonida bo‘lajak shifokorlarni mantiqiy tafakkur vositasida kasbiy tafakkurni rivojlantirishning nazariy asoslari	164
	ABDURAXMANOV Sherzod Nazarbayevich	Harbiy ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirish	169
	ADIZOVA Gulnavoz Farxodovna	Noto‘liq oila farzandlarida koping xulq-atvor namoyon bo‘lishining psixologik xususiyatlari	174
	ОРАЗБАЕВА Гульбахар Жолдасовна	Роль самоопределяющейся мотивации в образовательной жизни учащихся	179
	ZIKIRYAYEVA Manzura Mavlonovna	Klinik amaliyot jarayonida bo‘lajak shifokorlarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish ijodiy jarayon sifatida	183
	ПАРДАЕВА Умида Мухтар кизи, ПОЛИКАРПОВ Владимир Алексеевич, МАХМУДОВА Диларом Ахмадовна	Психологические особенности криминального поведения в подростковом возрасте	188
	ФАЙЗУЛЛАЕВА Холида Ахмаджон қизи	Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг фанларни интегратив ўқитишга илмий-назарий тайёргарлиги	192
	TILAVOV Muxtor Hasan o‘g‘li	Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash mezonlari	196

https://buxdu.uz

	ESHBOYEV Javlon Izzatullayevich	Kommunikativ kompetentlikning pedagogik tadqiqotlarda o‘rganilishi	201
	BAXTIYOROVA Sobiraxon Ixtiyor qizi,	Texnologik ta’lim yo‘nalishi talabalarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish bo‘yicha bajarilgan tadqiqot ishlarining tahlili	205
	JAMOLOVA Shahlo Qobilovna	Talabalarni kasbiy kompetentligini rivojlantirish bo‘yicha bajarilgan ilmiy-tadqiqot ishlarining tahlili	212
	JO‘RAYEVA Mahliyo Rashidovna	Talabalarini kasbiy faoliyatiga oid ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslari	216
	MAVLONOVA Yulduz Ilhomovna	O‘quvchilarning kognitiv mustaqilligini shakllantirishda nostandart topshiriqlardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari	221
	ABDULLOYEV G‘iyos G‘ulomovich	Texnologiya darslarida o‘quvchilarda birikmalar haqidagi bilim va ko‘nikmalarni rivojlantirish	228
	RAYIMOVA Dilnavoz Dilmurodovna	Talabalarning mustaqil ta’lim olish faoliyatining roli va ahamiyati	231
MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM			
	ABRORXONOVA Kamolaxon Abrorxon qizi, G‘OFUROVA Mohidil Sayfutdin qizi	Raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aqliy tafakkurini shakllantirishning samarali usullari	234
	JO‘RAYEVA Dilnoza O‘ktam qizi	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ta’lim-tarbiya jarayonini rejalashtirishda oila bilan hamkorlik masalalari	238
	MANSUROVA Lobar Luqmon qizi	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida mashg‘ulotlarni tashkil etishning o‘ziga xosligi	242
	MURODOVA Maqsuda Maxsudovna	Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning nutq ko‘nikmalarini shakllantirishning pedagogik imkoniyatlari	250
	NAFASOVA Jamila Turg‘un qizi	Maktabgacha yoshdagi bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishning o‘ziga xos xususiyatlari	255
	KAMILOVA Gulmira Alimovna, RABIYEVA Muhabbat Akmaljonovna	Maktabgacha ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish istiqbollari	262
	UMBAROVA Nasiba Xolboy qizi,	Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda olamning yaxlitlik manzarasini shakllantirish imkoniyatlari	267
	YAZILOVA Qunduz Erkinovna	Bolalarni mehnat malaka ko‘nikmalarini shakllantirish orqali maktabga tayyorlash	271
	JUMAYEVA Habiba G'afforovna	Boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini shakllantirish	275
	XAYITOVA Firuza Abdullayevna	Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishda sun’iy intellektdan foydalanish	279
	QURBONOVA Go‘zal Rajab qizi	Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida “qurish, konstruksiyalash va matematika” rivojlanish markazi faoliyatini tashkil etish	283

https://buxdu.uz

DOLZARB MAVZU

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ЗАЩИТЫ СТУДЕНТОВ ОТ ИНВАРИАНТНЫХ И ВАРИАТИВНЫХ УГРОЗ

Джумаева Хулкархон Мухаммаджоновна,
доцент Термезского государственного университета,
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам

В данной статье представлены идеи о педагогической стратегии защиты студентов от инвариантных и вариативных угроз. Также освещены виды, проявления, негативные последствия и сущность инвариантных и вариативных угроз. Студенты должны обладать такими способностями, как самостоятельное мышление, критический анализ, формирование иммунитета к информационным атакам и адаптивность. Развивая педагогические стратегии и внедряя их на практике, образовательные учреждения могут создать более стабильную и безопасную учебную среду. Это служит не только защите студентов от угроз, но и формированию их как успешных личностей в будущем. Защита студентов от инвариантных и вариативных угроз является показателем духовного благополучия общества, уровня его социального развития. Это объясняется тем, что духовно-нравственное поведение студентов раскрывает все проблемы и заботы общества, независимо от сферы жизни.

Ключевые слова: *инвариантные и вариативные угрозы, духовность, образование и воспитание, духовная угроза, педагогическая стратегия, информационная безопасность.*

TALABALARNI O‘ZGARMAS VA O‘ZGARUVCHAN XAVF-XATARLARDAN HIMOYA QILISHNING PEDAGOGIK STRATEGIYASI

Ushbu maqola talabalarni o’zgarmas va o’zgaruvchan tahdidlardan himoya qilishning pedagogik strategiyasi haqida g’oyalarni taqdim etadi. Invariant va o‘zgaruvchan tahdidlarning turlari, namoyon bo‘lishi, salbiy oqibatlari va mohiyati ham yoritilgan. Talabalar mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish, axborot hujumlariga qarshi immunitetni shakllantirish va moslashuvchanlik kabi qobiliyatlarga ega bo’lishi kerak. Pedagogik strategiyalarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish orqali ta’lim muassasalari yanada barqaror va xavfsiz ta’lim muhitini yaratishi mumkin. Bu nafaqat talabalarni tahdidlardan himoya qilish, balki ularni kelajakda muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllantirishga ham xizmat qiladi. Talabalarni o’zgarmas va o’zgaruvchan tahdidlardan himoya qilish jamiyatning ma’naviy farovonligi va uning ijtimoiy rivojlanish darajasining ko’rsatkichidir. Bu o’quvchilarning ma’naviy-axloqiy xulq-atvori hayotning qaysi sohasi bo’lishidan qat’i nazar, jamiyatning barcha muammo va tashvishlarini ochib berishi bilan izohlanadi.

Kalit so’zlar: *o’zgarmas va o’zgaruvchan tahdidlar, ma’naviyat, ta’lim va tarbiya, ma’naviy tahdid, pedagogik strategiya, axborot xavfsizligi.*

PEDAGOGICAL STRATEGY FOR PROTECTING STUDENTS FROM INVARIANT AND VARIABLE THREATS

This article presents ideas about a pedagogical strategy for protecting students from invariant and variable threats. The types, manifestations, negative consequences and essence of invariant and variable threats are also covered. Students must have abilities such as independent thinking, critical analysis, developing immunity to information attacks and adaptability. By developing pedagogical strategies and implementing them in practice, educational institutions can create more stable and safe learning environments. This serves not only to protect students from threats, but also to shape them as successful individuals in the future. Protecting students from invariant and variable threats is an indicator of the spiritual well-being of society and the level of its social development. This is explained by the fact that the spiritual and moral behavior of students reveals all the problems and concerns of society, regardless of the sphere of life.

Keywords: *fixed and changing threats, spirituality, education and training, moral threat, pedagogical strategy, information security.*

https://buxdu.uz

Введение. В нашей республике созданы все условия для обучения и воспитания студенческой молодёжи. Такие благоприятные условия крайне важны для их физического здоровья и духовной зрелости. Безусловно, в ответ на это наша молодёжь достигает значительных результатов. В настоящее время в результате углубления процесса глобализации возникают различные угрозы, опасные для жизни человека. Самыми опасными из них являются духовные угрозы, которые оказывают серьёзное влияние на нравственность, семейную и общественную жизнь, направленные на разрушение национальных ценностей и образа жизни людей путём воздействия на их психику.

В процессе образования и воспитания студенческая молодёжь сталкивается с различными инвариантными и вариативными угрозами. Инвариантные угрозы - постоянные и устойчивые, не подверженные изменениям, такие как информационные атаки, социальное давление, идеологическое воздействие и внешнее давление на качество образования. Угрозы такого типа существуют на протяжении многих лет, и их влияние носит системный и постоянный характер. Например, к инвариантным угрозам можно отнести такие факторы, как информационные атаки, употребление различных психотропных веществ, духовные угрозы, глобальное политическое и экономическое давление на образование, влияние внешних идеологических течений.

Вариативные угрозы являются изменчивыми и динамичными, они связаны с технологическими изменениями, пандемиями, экономическими кризисами, экологическими проблемами и инновационными процессами. Эти угрозы постоянно обновляются, и их может быть трудно предсказать заранее. К примерам вариативных угроз относятся: изменение спроса на традиционные методы обучения вследствие развития искусственного интеллекта и цифровых технологий, необходимость перехода на дистанционное обучение из-за стихийных бедствий и пандемий, а также потребность в приобретении студентами новых компетенций в результате резких изменений требований рынка труда.

Все эти угрозы напрямую влияют на качество образования и развитие студентов. Поэтому необходимо разработать чёткие педагогические стратегии для эффективного управления ими и защиты студентов от таких рисков. Данная статья посвящена разработке и анализу именно таких стратегий. С помощью этих подходов образовательные учреждения подготовят студентов к защите от постоянных и меняющихся угроз, помогая им развивать навыки самостоятельного мышления, критического анализа и адаптивности.

Анализ литературы и методология. В данном исследовании были применены теоретические и практические методы исследования. В рамках теоретического исследования были проанализированы сущность угроз, их влияние на образовательный процесс и способы их минимизации. С этой целью были изучены передовые исследования, научные статьи и международный опыт в сфере образования.

В качестве практического исследования были оценены результаты педагогического эксперимента и наблюдений, проведенных со студентами в высших учебных заведениях. С помощью опросов, интервью и педагогических экспериментов были выявлены эффективные методы формирования у студентов иммунитета против инвариантных и вариативных угроз, проанализированы их результаты. Кроме того, были организованы специальные тренинги по повышению психологической устойчивости студентов, и была оценена их результативность.

Обсуждение и результаты. Результаты исследования показывают, что для защиты студентов от угроз требуется комплексный подход. Если формирование информационной культуры против инвариантных угроз и повышение психологической устойчивости важны, то в ответ на вариативные угрозы необходимо разработать гибкие образовательные стратегии.

При этом образовательные учреждения должны широко использовать современные педагогические технологии, формировать прочные социальные связи между студентами и создавать им возможности для развития навыков решения различных проблем. Кроме того, разработка специальных учебных программ для педагогов и их подготовка к новым угрозам обеспечивает устойчивость системы образования.

Необходимо подготовить студентов к угрозам с помощью инновационных и интерактивных методов обучения, сформировать у них способность принимать правильные и рациональные решения при столкновении с ними. Для постоянного обновления знаний и навыков студентов в образовательных учреждениях должны быть внедрены системные учебные программы.

Развитие креативного и критического мышления является необходимым инструментом для студентов не только для достижения успеха в образовательном процессе, но и для противостояния различным угрозам в обществе и устойчивого развития в будущем. Студенты, направляя себя на

https://buxdu.uz

творческое и критическое мышление, смогут найти собственные решения против любой угрозы и применить их в жизни.

Психологическая подготовка - при обучении студентов психологической устойчивости к стрессу и давлению повышается их иммунитет к угрозам. В этом процессе важную роль играют психологические тренинги, индивидуальные консультации и создание сбалансированной учебной среды. Повышая стрессоустойчивость, студенты учатся сохранять самообладание даже в неблагоприятных условиях.

Для повышения психологической готовности необходимо регулярно проводить со студентами занятия по управлению стрессом. Эти тренинги должны быть направлены на развитие у студентов навыков контроля своих эмоций, снижения стресса и принятия эффективных решений в сложных ситуациях. Например, с помощью техник медитации и концентрации внимания, упражнений на глубокое дыхание, различных альтернативных методов мышления студенты учатся лучше управлять своими внутренними ресурсами.

Кроме того, важно создать центры психологического консультирования и поддержки для студентов. Через эти центры студенты получат возможность консультироваться с психологами по различным проблемам. Для обеспечения их эмоциональной и психологической стабильности необходимо проводить специальные семинары, тренинги и групповые занятия.

Преподаватели и наставники также должны обладать достаточными знаниями и навыками в области психологической подготовки. Они должны выполнять важные задачи, такие как мотивация студентов, обучение их действиям под давлением и оказание помощи в сложных ситуациях. Благодаря этому можно добиться психологической устойчивости студентов.

Информационная безопасность - путём формирования у студентов информационной культуры можно защитить их от недостоверной или вредной информации. Формирование у студентов прочных знаний об информационной безопасности является одной из важных задач. С развитием цифровых технологий растёт распространение ложной информации, угроз кибербезопасности и манипулятивных данных. Поэтому необходимо формировать у студентов навыки выбора достоверных источников информации, проверки фактов и защиты от ложной информации в социальных сетях [13; С. 142-160].

Для обеспечения информационной безопасности студенты должны обучаться по следующим основным направлениям:

Цифровая гигиена - создание надёжных паролей, защита личной информации, защита от вредоносных программ.

Проверка фактов - анализ источников, использование надёжных информационных платформ, распознавание ложных сообщений.

Кибербезопасность - защита от фишинговых атак, противодействие попыткам взлома, неразглашение личной информации.

Медиаграмотность - развитие критического мышления, формирование иммунитета к информационным манипуляциям, поиск достоверной и научно подтверждённой информации.

Университеты должны организовывать специальные семинары и тренинги для повышения устойчивости студентов к информационным атакам. Кроме того, образовательные учреждения должны обеспечивать безопасность своих информационных систем и предоставлять знания по кибербезопасности студентам и преподавателям.

Адаптивные методы обучения - в ответ на меняющиеся угрозы важно внедрять модели дистанционного и гибридного обучения на основе современных технологий. Студенты обучаются с использованием интерактивных платформ и программ дистанционного обучения для развития навыков самостоятельного обучения с помощью современных технологий. Также обеспечивается более эффективный процесс обучения студентов путём разработки образовательных программ, соответствующих их потребностям [4; 279 с.].

Важно формировать индивидуальный подход к студентам на основе современных технологий и инновационных методов. Стратегии адаптивного обучения охватывают следующие ключевые направления:

• Дистанционное и гибридное обучение - дистанционное обучение стремительно развивается из-за пандемии и других непредвиденных обстоятельств. Благодаря использованию онлайн-платформ и цифровых технологий студенты получают возможность самостоятельно приобретать знания.

• Персонализированное обучение - в результате формирования индивидуальной образовательной траектории для каждого студента и адаптации учебного процесса к его способностям и потребностям повышается эффективность обучения.

https://buxdu.uz

• Проектное обучение - благодаря практико-ориентированному обучению студенты закрепляют свои теоретические знания и приобретают опыт решения реальных проблем.

• Геймификация и интерактивные подходы - внедрение игровых элементов в учебный процесс позволяет повысить мотивацию и обеспечить активность студентов.

• Развитие жизненных компетенций - в соответствии с требованиями современного рынка труда студенты должны овладевать навыками самостоятельного мышления, решения проблем и творческого подхода.

Социальная поддержка - когда студенты получают поддержку со стороны педагогов и общества через систему взаимного сотрудничества и наставничества, они становятся более устойчивыми к угрозам. В рамках университетов и образовательных учреждений должны быть разработаны психологические службы, консультационные центры и специальные программы по решению проблем. Поощряя обмен опытом между студентами, они повышают уверенность в себе и становятся более активными в учебном процессе.

Система социальной поддержки играет крайне важную роль в защите студентов от вариативных (изменчивых) и инвариантных (неизменных) угроз. Студенты могут столкнуться со многими социальными, экономическими, психологическими и даже политическими угрозами в силу своего возраста и периода обучения. В борьбе с этими угрозами программы социальной поддержки способствуют защите студентов и их устойчивому развитию.

Вариативные угрозы изменчивы, динамичны, и студенты могут сталкиваться с ними в зависимости от различных факторов. К ним относятся:

1. Изменение экономической ситуации: студенты, особенно, из малообеспеченных семей или стремящиеся к самостоятельности, могут столкнуться с финансовыми трудностями во время обучения. В этом случае стипендии, гранты или финансовая помощь, предоставляемые государством или учебными заведениями, помогают студентам.

2. Безработица и угрозы рынка труда: студенты должны конкурировать на рынке труда после окончания учёбы. Система социальной поддержки способствует трудоустройству студентов, например, посредством курсов повышения квалификации или возможностей стажировки.

3. Медицинские угрозы: студенты должны заботиться о своём здоровье, но иногда они не могут удовлетворить свои медицинские потребности. В этом случае студенты могут уделить внимание своему здоровью благодаря бесплатным или субсидируемым медицинским услугам, психологической поддержке и программам здравоохранения.

4. Психологические и стрессовые ситуации: студенческий период может создавать множество стрессовых ситуаций, таких как экзамены, учебные и личные проблемы. Психологические консультации, менторские программы и курсы по управлению стрессом являются необходимыми инструментами поддержки для студентов [12; 148-157 с.].

Инвариантные угрозы неизменны, постоянны и представляют собой долгосрочный риск для студентов. К ним относятся:

1. Социальная несправедливость: среди студентов существуют различные социальные группы, и некоторые группы (например, малоимущие, этнические меньшинства или люди с ограниченными возможностями) могут не иметь возможности полностью реализовать свои права. В этом случае система социальной поддержки защищает права студентов, предоставляя юридическую помощь, консультации по трудовым правам и создавая экономические возможности.

2. Бедность и нехватка ресурсов: студенты из малообеспеченных семей сталкиваются с большими трудностями в получении образования. Система социальной поддержки помогает им посредством бесплатных учебных материалов, доступного жилья и субсидий на образование.

3. Ограничения инфраструктуры и технологий: некоторые студенты испытывают трудности с доступом к современным технологиям или образовательной инфраструктуре, например, отсутствие интернета или компьютеров. В этом случае предоставление компьютеров учебными заведениями, бесплатный доступ в интернет и поддержка дистанционного обучения являются очень важными инструментами поддержки для студентов [8; 52-56 с.].

Задача социальной поддержки - противостоять вышеуказанным угрозам для студентов, поддерживать их в процессе обучения и обеспечивать устойчивое социальное развитие. Система социальной поддержки защищает студентов от изоляции и помогает им стать активными и стабильными членами общества. Всё это создаёт прочную основу для обучения студентов и их будущих успехов.

Развитие креативного и критического мышления - если студенты обладают навыками самостоятельного и аналитического мышления, они смогут сформировать устойчивые механизмы

https://buxdu.uz

защиты от угроз. Решая различные задачи, продвигая новые идеи и расширяя возможности для саморазвития, студенты становятся более сильными и талантливыми кадрами [4; 279 с.].

Развитие креативного и критического мышления играет важную роль в защите студентов от вариативных и инвариантных угроз. Правильное и эффективное формирование мышления помогает студентам добиться успеха не только в учебе, но и в жизни. Развитие креативного и критического мышления помогает учащимся справляться со сложными ситуациями, противостоять различным угрозам и создавать инновации.

Креативное мышление - это способность находить новые, оригинальные и эффективные решения. Если студенты научатся мыслить творчески, они смогут успешно защитить себя от следующих угроз:

Креативные решения против вариативных угроз:

Финансовые проблемы: Студенты, благодаря своим навыкам креативного мышления, могут создавать новые возможности для преодоления финансовых проблем.

Например, начать собственный бизнес или подать заявку на различные гранты и стипендии.

Безработица или недостаток квалификации: креативное мышление помогает студентам находить работу новыми и необычными способами, например, обучаться в новых областях или искать новые и инновационные методы трудоустройства.

Рассмотрение проблем с новой точки зрения: студенты могут находить новые решения проблем, с которыми они сталкиваются в учёбе или личной жизни, с помощью креативного мышления.

Креативные решения против инвариантных угроз:

Бедность и ограниченные возможности в образовании: креативное мышление способствует созданию возможностей. Например, студенты могут улучшить своё социальное положение, находя бесплатные образовательные материалы в интернете, ища альтернативные способы обучения или правильно оценивая существующие возможности.

Потребность в технологиях: если студенты лишены технологических возможностей, креативное мышление побуждает их использовать альтернативные технологии или задуматься о возможностях создания новых технологий.

Критическое мышление - это способность анализировать информацию, обсуждать её и принимать правильные решения. Критическое мышление помогает студентам выбрать правильный путь, оценить факты и избежать допускаемых ошибок. Студенты могут защититься от следующих угроз посредством критического мышления:

Критический подход к вариативным угрозам:

Социальные и политические изменения: студенты могут критически подходить к изменениям в обществе и глубже анализировать общественные проблемы. Это побуждает их проявлять активность в вопросах социальной справедливости, равенства и прав человека.

Изменения рынка и экономических условий: критическое мышление помогает студентам понять, как меняется рынок, и более точно разрабатывать собственные финансовые стратегии.

Критический подход к инвариантным угрозам:

Социальная несправедливость и социальные классовые различия: Благодаря критическому мышлению студенты могут глубже анализировать свое социальное положение и начинать деятельность, направленную на решение системных проблем в обществе.

Проблемы в системе здравоохранения: с помощью критического мышления студенты могут проанализировать уязвимые места системы здравоохранения и предложить новые и эффективные подходы для лучшего удовлетворения своих потребностей в здравоохранении [7; 356-361 с.].

Развитие креативного и критического мышления создает следующие преимущества для студентов:

• Гибкость: студенты быстро адаптируются к меняющимся условиям и могут находить новые и нестандартные решения.

• Инновационные идеи: посредством создания новых идей и внедрения новых подходов к проблемам ускоряется профессиональное и личностное развитие студентов.

• Способность принимать решения: критическое мышление помогает студентам принимать правильные и обоснованные решения, что позволяет им быстро и эффективно действовать в сложных ситуациях.

• Социальная активность: анализируя социальные, политические и экономические проблемы в обществе, студенты мотивируют себя к активности и стремятся участвовать в мероприятиях, направленных на улучшение общества.

https://buxdu.uz

Заключение. Защита студентов от инвариантных и вариативных угроз является одной из важнейших задач современной системы образования. Для противодействия инвариантным угрозам требуется обеспечение информационной безопасности и идеологической стабильности, а на вариативные угрозы необходимо реагировать с помощью гибких подходов. Образовательные учреждения должны внедрять педагогические инновации для подготовки студентов к обоим типам угроз, оптимизировать учебные процессы с использованием современных технологий.

Кроме того, студенты должны обладать такими навыками, как самостоятельное мышление, критический анализ, формирование иммунитета к информационным атакам и адаптивность. Развивая педагогические стратегии и внедряя их на практике, образовательные учреждения могут создать более стабильную и безопасную учебную среду. Это служит не только защите студентов от угроз, но и формированию их как успешных личностей в будущем.

Литература:

1. Иванов В.М., Хагай В.С., Твердякова Л.В. Психолого-педагогическая безопасность современной образовательной среды. // Мир науки, культуры, образования. № 2 (93) 2022. 123-126.

2. Назаров К. Инновационные подходы в образовательном процессе. - Ташкент: ТГПУ им. Низами, 2021.

3. Джумаева, Х. М. (2024). Инвариантные угрозы и их проявления. // Международное образование и глобальное исследование, (2), 71-78.

4. Р. Ишмухамедов, М. Юлдашев. Инновационные педагогические технологии в образовании и воспитании (Учебное пособие для работников системы образования, методистов, учителей, воспитателей и наставников) -Т.: 2013. -279 с.

5. Фридман Л.М. "Психологическая безопасность личности." - Санкт-Петербург: Питер, 2018.

6. Юсупов А. Информационная безопасность в образовательной среде. - Ташкент: Университет, 2022.

7. Джумаева, Х. (2023). Внутренние угрозы, негативно влияющие на духовность студентов. // Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук, 3 (8). 356-361.

8. Юнусова Г. Факторы безопасности в социальной педагогике. - Самарканд: Издательство СамГУ, 2020. 52-56.

9. Джумаева, Х. (2024). Методика обучения единицам длины и измерения поверхности в начальном образовании. // Интерпретация и исследования, 2 (24).

10. Джумаева, Х. М. (2024). Критерии и показатели защиты студентов от различных угроз. // Мир научных новостей в науке, 2 (3), 364-370.

11. Низомова Р.А. Обеспечение информационно-психологической безопасности студентов при использовании сети Интернет: проблемы и решения. // Современное образование. 2021, 2 (99), 30-36.

12. Фомина Т.Г., Филиппова Е.В., Бурмистрова-Савенкова А.В., Моросанова В.И. Стресс в образовательной среде и его влияние на академическую успеваемость и психологическое благополучие обучающихся. // Национальный психологический журнал. 2024. Т. 19, No 4. 148-157.

13. Кисляков П.А. Мейерсон А.-Л.С. Устойчивость личности к социокультурным угрозам в условиях цифровой трансформации общества. // Образование и наука. Том 23, No 9. 2021. С. 142-160.

https://buxdu.uz

ОММАВИЙ МАДАНИЯТ ВА УНИНГ ЁШЛАР ТАРБИЯСИГА САЛБИЙ ТАЪСИРИ

Очилова Нигора Рузимуратовна,
Иқтисодиёт ва педагогика университети
“Тарих ва ижтимоий фанлар” кафедраси доценти

Ушбу мақолада оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсирини таҳлил қилинади. Оммавий маданиятнинг кино, телевидение, ижтимоий тармоқлар ва интернет орқали тарқалиши ёшларнинг ахлоқий, маънавий ва ижтимоий қадриятларига қандай таъсир кўрсатишини ўрганади. Ишда оммавий маданиятдаги стереотиплар, ҳақиқий қадриятларга эътибор бермаслик, жисмоний ва маънавий идеаллар, шунингдек ижтимоий алоқаларнинг бузилиши каби салбий томонлар юзасидан таҳлиллар келтирилади. Шунингдек, ёшлар орасидаги ахлоқий ва ижтимоий муаммоларни бартараф қилиш учун маданий ва маънавий тарбиянинг аҳамиятига эътибор қаратилади. Мақсад – ёшларнинг тўғри қадриятларга эга бўлишини таъминлаш, уларни жамиятдаги салбий таъсирлардан муҳофаза қилиш учун амалий тавсиялар ишлаб чиқишдир.

Калит сўзлар: *оммавий маданият, ёшлар тарбияси, ахлоқий қадриятлар, маънавий ривожланиш, стереотиплар, ижтимоий алоқалар, жисмоний ва маънавий идеаллар, интернет ва ижтимоий тармоқлар, маданий тарбия, маънавий муаммолар, ижтимоий рақобат, оммавий маданиятнинг таъсири.*

МАССОВАЯ КУЛЬТУРА И ЕЁ НЕГАТИВНОЕ ВЛИЯНИЕ НА ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ

В данной статье анализируется негативное влияние массовой культуры на воспитание молодёжи. Исследуется, как распространение массовой культуры через кино, телевидение, социальные сети и Интернет влияет на нравственные, духовные и социальные ценности молодого поколения. В работе представлен анализ таких негативных аспектов, как стереотипы в массовой культуре, пренебрежение истинными ценностями, искажённые физические и духовные идеалы, а также нарушение социальных связей. Особое внимание уделяется важности культурного и духовного воспитания для преодоления нравственных и социальных проблем среди молодежи. Цель исследования - обеспечить формирование правильных ценностей у молодежи и разработать практические рекомендации по защите их от негативного влияния в обществе.

Ключевые слова: *массовая культура, воспитание молодёжи, нравственные ценности, духовное развитие, стереотипы, социальные связи, физические и духовные идеалы, интернет и социальные сети, культурное воспитание, духовные проблемы, социальная конкуренция, влияние массовой культуры.*

MASS CULTURE AND ITS NEGATIVE IMPACT ON THE UPBRINGING OF YOUNG PEOPLE

This article analyzes the negative impact of mass culture on youth upbringing. It examines how the proliferation of mass culture through cinema, television, social networks, and the Internet affects the moral, spiritual, and social values of the younger generation. The paper presents an analysis of negative aspects such as stereotypes in mass culture, disregard for genuine values, distorted physical and spiritual ideals, as well as the disruption of social connections. Special attention is given to the importance of cultural and spiritual education in overcoming moral and social problems among young people. The aim of the study is to ensure the formation of proper values in youth and to develop practical recommendations for protecting them from negative influences in society.

Keywords: *mass culture, youth education, moral values, spiritual development, stereotypes, social connections, physical and spiritual ideals, internet and social networks, cultural education, spiritual problems, social competition, influence of mass culture.*

Кириш. Ҳар бир жамиятда оммавий маданиятнинг таъсири катта бўлиб, айниқса ёшлар тарбиясига муҳим таъсир кўрсатади. Оммавий маданият, айни пайтда, телевизор, радио, кино, интернет, ижтимоий тармоқлар ва реклама каби каналлар орқали тарқаладиган турли хил

https://buxdu.uz

контентларни ўз ичига олади. У ёшларга нафақат кўнгилочар мазмун, балки турли хил ижтимоий ва маънавий қадриятлар, идеаллар ва хулқ-атворларга оид фикрларни ҳам олиб келади.

Оммавий маданиятнинг ёшларга таъсири мураккаб ва кўп томонлама. У ижобий ва салбий таъсирларни бирлаштиради. Мазкур контентлар орқали ёшлар турли хил одамлар ва ҳодисалар ҳақида фикрлар шакллантиришади. Бундан ташқари, оммавий маданият инсонларнинг маънавий ва ахлоқий ривожланишига, жамиятдаги ижтимоий муносабатларга ва шахсий қадриятларга ҳам таъсир кўрсатади. Айниқса, глобаллашув ва интернетнинг ўсиши ёшлар оммавий маданият контентларига ўзига хос, юқори даражададир.

Аммо оммавий маданиятнинг ёшлар ҳаётидаги ўзгаришларга, жамиятнинг қадриятларига ва ахлоқий меъёрларига бўлган таъсири кўп ҳолларда салбий бўлиши мумкин. Мисол учун, оммавий маданиятнинг баъзи шакллари ёшлар орасида зўравонлик, ахлоқий бузилиш, жисмоний ва руҳий идеаллар орқали соғлом бошқара олиш қобилиятини пасайтиришга олиб келиши мумкин.

Оммавий маданият — бу, асосан, кинематограф, телевидение, радио, интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали кенг тарқалган ва кўпчилик томонидан қабул қилинган маданий ва ижтимоий хулосалар тизими. Бу маданият ёшлар орасида ижтимоий, ахлоқий ва маънавий қимматларни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Аммо сўнгги йилларда оммавий маданиятнинг ёшларга таъсири, айниқса, салбий томонлари кўп муҳокама қилинмоқда. Оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсири, уларнинг ахлоқий ва маънавий қадриятларига бўлган таъсирдан тортиб, ижтимоий алоқаларга ва шахсий ривожланишгача бўлган кенг масалаларни ўз ичига олади. Бу таъсир кўпинча ўз-ўзини таништириш, жисмоний ва маънавий идеаллар, жамиятдаги қадриятлар, иштиёқ ва хулқ-атворлар билан боғлиқ муаммоларга олиб келади.

Ушбу мавзудаги тадқиқотларнинг мақсади, оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига таъсирини тушуниш ва унинг салбий таъсирларини камайтиришга қаратилган йўллар ва усулларни топишдан иборат. Келгусида бу таҳлиллар ёшларнинг ҳақиқий қадриятларга асосланган ривожланишини таъминлашга кўмаклашиши мумкин.

Оммавий маданият, бугунги кунда медиа, кино, телевидение, интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали кенг тарқалган маданиятни англатади. Ушбу маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсири, айниқса, уларнинг ижтимоий, маънавий ва ахлоқий тараққиётига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Қуйида оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсирини таҳлил қилишга ҳаракат қиламиз:

1. **Ахлоқий қадриятларнинг бузилиши**: Оммавий маданиятда кўпинча одоб-ахлоқ нормалари, қадриятлар ва одатлар бузилиши кўзга ташланади. Кино, сериаллар ва ижтимоий тармоқларда ахлоқий меъёрлар ва қонунларни бузган персонажлар кўпинча мақтовланади, бу эса ёшлар орасида ўзини бошқалардан фарқли равишда кўрсатишга ёки ахлоқий меъёрларга риоя қилмасликка рухсат бериши мумкин.

2. **Стереотипларнинг шаклланиши:** Оммавий маданият орасида жисмоний кўриниш, ёш, миллат ва жинс бўйича кўплаб стереотиплар пайдо бўлади. Бу, ёшлар ўртасида турли хил стереотиплар ва бўҳтончиликни юзага келтириши, уларнинг шахсий маънавий ривожланишини тўсиши мумкин.

3. **Афсонавий ва маънавий идеаллар:** Оммавий маданиятдаги идеаллар кўпинча номоддий ва реал бўлмаган хислатларни тарғиб этади, бу эса ёшлар учун ҳақиқий ҳаётга ва маънавий қадриятларга нисбатан тушунчаларини бузиши мумкин. Мисол учун, бойликка, зоҳирий кўринишга ва модага ортиқча эътибор қаратилгани сабабли, ёшлар ҳақиқий саъй-ҳаракатлар ва меҳнатнинг қадрини тушунмаслиги мумкин.

4. **Ижтимоий алоқа ва ҳиссий ёпилиш**: Ижтимоий тармоқлар ва интернетда ёшлар узоқ вақт сарфлагани сабабли, уларнинг ижтимоий кўникмалари ва эмоционал алоқа ўрнатиш қобилиятлари заифлашиши мумкин. Бу, уларнинг оилавий ва жамоавий алоқаларига салбий таъсир кўрсатиши, аслида муҳим бўлган ҳаётдаги муносабатлардан озод бўлишга олиб келиши мумкин.

Оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсири сўнгги йилларда янада аниқроқ намоён бўлмоқда. Қуйидаги омиллар ёшларнинг маънавий ва ахлоқий ривожланишига салбий таъсир кўрсатмоқда:

1. **Мазмунсиз ахборот ва контент**: Интернет ва ижтимоий тармоқларда ёшлар учун мўлжалланган, ахлоқий меъёрларга зид бўлган контентнинг кўпайиши. Бу, ёшларнинг ахлоқий қадриятларига салбий таъсир кўрсатади.

2. **Маданий ва миллий қадриятларга зид ғоялар**: Глобаллашув жараёнида, ёшларимиз миллий ва диний қадриятларимизга зид бўлган ғоялар билан танишмоқда. Бу, уларнинг маънавий баркамоллигини таъминлашда қийинчиликлар туғдиради.

https://buxdu.uz

3. **Оиладаги носоғлом муҳит**: Ота-оналарнинг оммавий маданият таъсирига берилиши натижасида, оиладаги тарбия муҳити ёшларнинг маънавий ривожланишига салбий таъсир кўрсатмоқда.

4. **Мазмунсиз ва зарарли контентнинг тарқалиши**: Интернетда ёшлар учун мўлжалланган, ахлоқий меъёрларга зид бўлган контентнинг кўпайиши. Бу, ёшларнинг ахлоқий қадриятларига салбий таъсир кўрсатади.

5. **Маънавий таҳдидлар**: Глобаллашув жараёнида, ёшларимиз миллий ва диний қадриятларимизга зид бўлган ғоялар билан танишмоқда. Бу, уларнинг маънавий баркамоллигини таъминлашда қийинчиликлар туғдиради.

Ушбу омиллар ёшларнинг маънавий ва ахлоқий ривожланишига салбий таъсир кўрсатмоқда. Шунинг учун, ёшларнинг маънавий баркамоллигини таъминлаш учун оила, таълим муассасалари ва жамиятнинг ҳамкорлигида самарали чора-тадбирлар амалга оширилиши зарур.Оммавий маданият, асосан, телевизор, радио, кино, интернет ва ижтимоий тармоқлар орқали тарқатиладиган, кенг омма томонидан қабул қилинган маданий мазмунни англатади. Бугунги кунда оммавий маданият ёшларнинг ҳаётида муҳим роль ўйнайди, чунки у уларнинг ҳиссиётлари, кўзқарашлари, хулқ-атворлари ва келажакдаги қарорларига таъсир кўрсатади.

Манба ва адабиётлар таҳлили. Оммавий маданият ва ёшлар тарбиясига оид адабиётлар турли соҳаларни қамраб олади: социология, психология, педагогика, маданиятшунослик ва коммуникация. Ушбу манбалардан фойдаланиш, оммавий маданиятнинг ёшлар ҳаётига таъсирини тўлиқ таҳлил қилишга имкон беради. Адабиётлар асосан оммавий маданиятнинг ёшлар психологияси, ахлоқий қарорлар, ижтимоий хулқ-атвор ва ижтимоий муносабатларига таъсирини ўрганишга қаратилган.Оммавий маданиятнинг ёшлар психологиясига ва ижтимоий тарбиясига таъсири тўғрисидаги тадқиқотларда, кўпинча психология ва ижтимоий социологиядаги маърузалар ва таҳлиллардан фойдаланилади.

А. С. Масловнинг “Маънавий ривожланиш” каби китобларида ёшларнинг ривожланиш жараёни ва уларнинг тарбиясига таъсир этувчи омиллар кўриб чиқилган. Маслов, ёшларнинг тарбиясини шундай ривожлантириш кераклигини таъкидлайдики, улар айнан ижтимоий муҳит ва оммавий маданият орқали ўз ўзини хулқ-атвор ва шахсият даражасида ташкил қиладилар[1].

К. Левин ва Ж. Биджонинг ижтимоий психологияга оид ишларда ёшлар психологияси ва уларнинг гуруҳлар орасидаги муносабатлари тўғрисидаги тадқиқотлар назарда тутилади. Левиннинг ижтимоий таъсир назарияси ёшлар оммавий маданият ва медиа контентларга қандай таъсирланиши ҳақида ҳам кўрсатма беради[2].

Г. Зимбардонинг “Гуруҳларнинг ижтимоий психологик таълимотлари” китобида ёшлар орасида оммавий маданият контентларига бўлган ижтимоий таъсирлар таҳлил қилинган. Бу манба ёшлар ўртасида оммавий маданиятнинг шаклланиши ва ахлоқий қарорларини қабул қилиш механизмларига таъсирни тушунишга ёрдам беради[3].

Оммавий маданият ва ёшлар тарбиясига салбий таъсирларни камайтириш учун педагогика соҳасида ҳам қатор изланишлар олиб борилган. Бу адабиётлар ёшларнинг ахлоқий ва маънавий ривожланишини қўллаб-қувватлаш ва уларга ёшларга йўл кўрсатиш механизмларини ишлаб чиқишга қаратилган. Ш. А. Алиевнинг “Тарбия ва жамият” китобида оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясини ўрганиш ва уларга ахлоқий принципларни ўргатишнинг ўрни ҳақида сўз боради. Алиев, оммавий маданиятнинг салбий таъсирларини камайтириш учун тарбия тизимида алоҳида стратегик ёндашувларни амалга оширишни таклиф қилади[4]. М. И. Калининнинг педагогика соҳасидаги таҳлиллари, оммавий маданиятнинг ёшлар ахлоқий ва шахсий ривожланишига таъсирини ўрганишда муҳим аҳамиятга эга. Калинин ёшларга ахлоқий қийинчиликлар, ижтимоий муносабатлар ва мажбуриятларнинг шаклланишида оммавий маданиятнинг таъсирини ўз тадқиқотларида кўриб чиқади. Оммавий маданиятнинг ёшлар ҳаётига таъсирини ўрганишда, медианинг, хусусан телевизион, радио ва интернет контентининг таъсирини таҳлил қилган тадқиқотлар муҳимдир[5].

Р. М. Левинсоннинг “Оммавий маданият ва ижтимоий мослашиш” китобида оммавий маданиятнинг ёшлар орасидаги ижтимоий мослашишга таъсири кўрсатилган. Левинсон оммавий маданиятнинг асосий шакллари (телевизор, интернет, кино) ёшларнинг кундалик ҳаётидаги айрим бурилиш нуқталарини ташкил этишини ёритади[6].

Д. Б. Смит ва С. Х. Кендаллнинг ижтимоий тармоқлар ва интернетнинг ёшлар ахлоқий ривожланишига таъсири ҳақидаги тадқиқотлари, интернетдаги контентларнинг ёшларнинг хулқ-атворларига қандай таъсир қилгани ҳақида маълумотлар бериши мумкин. Улар оммавий маданият контентларининг ёшлар психологиясига ва шахсият тарбиясига олиб келиши мумкин бўлган зарба таъсирларини таҳлил қилишга қаратилган[7].

https://buxdu.uz

Натижалар. Келгусида ёшларнинг ахлоқий ва маънавий ривожланишини таъминлаш учун қуйидаги муҳим натижалар ва тавсиялар мавжуд:

1. Оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсири

Тадқиқотдан олинган маълумотларга кўра, оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсири кўп жиҳатдан ижтимоий, ахлоқий ва психологик соҳаларда намоён бўлади:

- Ахлоқий бузилиш: Оммавий маданиятдаги зўравонлик, нотўғри хулқ-атворлар ва ижтимоий жараёнлар ёшлар орасида ахлоқий меъёрларнинг бузилишига олиб келади.
- Идеаллаштирилган образлар: Оммавий маданиятдаги "тўғри" ёки "модал" образлар ёшларнинг шахсий қадриятларини шакллантиришда таъсир кўрсатади, бу эса уларнинг ўзини қадрлашини ва жамиятга бўлган муносабатини бузиши мумкин.
- Руҳий салбий ҳолатлар: Интернет ва оммавий маданият контенти ёшлар психологиясини бузиб, уларда депрессия, ташвиш ва социал изоляция каби ҳолатларни келтириб чиқаради.

2. Оммавий маданиятга танқидий ёндашиш муҳимлиги

Тадқиқот натижалари, оммавий маданият контентларига танқидий ёндашишнинг ёшлар ахлоқий ривожланишида муҳим роль ўйнаганини кўрсатди. Ёшларга:

- Оммавий маданиятнинг фақат кўнгилочар томонлари эмас, балки унинг ижтимоий ва ахлоқий таъсирларини ҳам таниб олиш
- Тўғри ахлоқий қарорлар қабул қилишда оммавий маданият контентига мос келмайдиган элементларни ажратиш кабиларни ўргатиш керак.

3. Оила ва таълимнинг роли

Оила ва таълим муассасалари ёшларнинг ахлоқий ва маънавий қадриятларни шакллантиришда асосий роль ўйнайди. Тадқиқот шундан иборатки:

- Ота-оналар ва ўқитувчилар оммавий маданиятнинг ёшлар учун салбий таъсирларини тушуниб, уларга ахлоқий ва маънавий қийматларни, ижтимоий масъулиятни ва маданиятни ўргатишлари зарур.
- Оиладаги муҳит ва таълим муассасаларидаги тарбия ёшларнинг дунёқараши ва ижтимоий хулқ-атворини шакллантиради.

4. Ижтимоий маданият ва маданий тадбирлар

Жамиятда оммавий маданиятнинг ёшларга ижобий таъсирини шакллантириш учун маданий тадбирларни ташкил этишнинг аҳамияти ортиб бормоқда. Тадқиқотдан олинган натижаларга кўра, ёшлар учун:

- Маданий фестиваллар, асарлар ва ижтимоий тадбирлар уларнинг ижобий қимматларини тарғиб қилишга ёрдам беради.
- Оммавий маданиятнинг таъсирига қарши туриш ва ёшларнинг ижтимоий масъулиятни ҳис этишини кучайтиришда маданий тадбирлар муҳим ўрин тутади.

5. Интернет ва ижтимоий тармоқлар таъсири

Интернет ва ижтимоий тармоқлар оммавий маданият контентлари тарқалишининг асосий манбаи ҳисобланади. Тадқиқотга кўра, интернетдаги контентнинг ёшларга таъсири катта:

- Ёшларнинг ахлоқий қарорларини қабул қилишда ёрдам берувчи таълим дастурлари ва интернетдаги манбааларни фильтрат қилиш зарур.
- Интернетда ёшларга мўлжалланган зарарли контентни бартараф қилиш, уларни ахлоқий ва маънавий жиҳатдан ривожлантириш учун махсус механизмлар ишлаб чиқиш керак.

Мухокама. Оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсири ҳамиша муҳокамаларни қозонган муҳим масала бўлиб келган. Ушбу тадқиқот натижалари, оммавий маданиятнинг ёшлар ҳаётидаги ижтимоий ва психологиявий таъсирларини чуқурроқ тушунишга ёрдам беради. Шундай бўлса-да, оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсири ҳақидаги фикрлар ҳам ҳалигача баҳс мавзусидир, чунки унинг таъсири турлича бўлиши мумкин.

Оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсири ҳақидаги фикрлар, аниқ айтганда, унинг ёшлар психологиясига ва ахлоқий қарорларига таъсири тўғрисидаги саволлар ўз аҳамиятини йўқотмайди. Шунга қарамасдан, оммавий маданиятнинг ижобий томонларини ҳам кўрсатиш керак. Масалан:

- Оммавий маданият, ёшларга ижтимоий муносабатларни, маданият ва ижтимоий принципларни ўргатиш имкониятини яратиши мумкин. Улар оммавий маданият орқали турли хил қадриятлар, анъаналар ва дунёқарашлар билан танишадилар.
- Телевизор, кино, китоблар ва интернет орқали ёшлар дунёдаги муҳим ва ижтимоий масалаларга аниқ қарашларни шакллантиришга интилдилар. Оммавий маданият ижобий образларни шакллантириши, ёшларга соғлом турмуш тарзини тарғиб қилишга ёрдам бериши мумкин.

https://buxdu.uz

Агар оммавий маданиятдаги контент ёшлар учун ахлоқий бузилишларга олиб келса, бу жуда катта муаммо бўлиши мумкин. Тадқиқотдаги натижаларга қараганда, айрим оммавий маданият шакллари, масалан, кино, видеоклиплар, интернетдаги зарарли контентлар, ёшлар орасида зўравонлик, нафрат ва ҳеч қандай ахлоқий қадриятларга хилоф бўлган хулқ-атворларни қўллаб-қувватлайди. Бу оммавий маданиятнинг жамиятдаги ижтимоий жараёнларга салбий таъсирини кўрсатади.

Оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига салбий таъсирини камайтириш учун таълим ва тарбия тизимини қайта кўриб чиқиш зарур. Тадқиқотнинг натижалари кўрсатишича, ота-оналар, ўқитувчилар ва давлат органлари ўртасида ҳамкорлик муҳим. Агар ёшлар оммавий маданиятнинг салбий таъсирларидан ҳимоя қилинса, уларга ахлоқий ва маънавий қадриятларнинг асосий мезонлари ўргатилса, уларнинг келажаги ёрқин бўлади. Шунинг учун, таълимнинг ҳар қадами оммавий маданиятнинг ёшларга салбий таъсирини йўқотишга қаратилган бўлиши керак.

Бугунги кунда интернет ва ижтимоий тармоқлар оммавий маданиятнинг ёшлар ҳаётидаги энг муҳим манбаига айланган. Ушбу технологик инқилоб ёшлар орасида маълумотни тез тарқатиш ва турли хил контентларни кўриш имконини яратди. Бунга қўшимча, интернетдаги ҳар қандай контентнинг таъсири тез ва енгил бўлиши ёшлар учун катта хавф туғдиради. Айниқса, зарарли, ушбу ёшлар учун мўлжалланган бўлмаган контентларнинг тарқалиши салбий таъсирга олиб келиши мумкин. Шунинг учун, оммавий маданият ва интернет контентига танқидий муносабатда бўлиш ёшларнинг тарбиясида муҳим аҳамиятга эга.

Оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига таъсирини баҳолашда жамиятнинг жавобгарлиги ҳам муҳим. Агар жамиятда оммавий маданиятнинг ёшлар ҳаётига таъсирига муносабат яхшиланмаса, ёшлар оммавий маданиятдан фойдаланишда ўз хулқ-атворларини шакллантиришда қийинчиликларга дуч келишлари мумкин. Оммавий маданиятнинг ижобий ёки салбий таъсирларига қарши ёшларнинг қарашларини ривожлантириш учун жамиятнинг барча аъзоларининг фаол иштирокини таъминлаш керак.

Хулоса. Оммавий маданиятнинг ёшлар тарбиясига таъсири ҳозирги кунда жуда муҳим ва долзарб мавзулардан бири ҳисобланади. Оммавий маданиятнинг ёшларга салбий таъсирлари, айниқса, ахлоқий ва психологик ривожланишга бўлган таъсири муҳим аҳамиятга эга. Оммавий маданиятдаги зўравонлик, нафрат, ишоралар ва ижтимоий стандартлар ёшларнинг психологиясини бузиб, уларнинг шахсий қадриятларига, жамиятга бўлган муносабатларига салбий таъсир кўрсатиши мумкин. Шу билан бирга, оммавий маданиятнинг ижобий томонлари ҳам мавжуд. Оммавий маданият ёшларга ижтимоий масалалар, маданият ва ахлоқий қадриятлар ҳақидаги тушунчаларни шакллантиришга ёрдам бериши мумкин. Телевизор, кино, китоблар ва интернет орқали ёшлар дунёқарашини кенгайтириш ва ижтимоий масъулиятни ҳис қилиш имконини олишади.

Оммавий маданиятнинг салбий таъсирларини камайтириш учун оила, таълим муассасалари ва жамият ўртасидаги ҳамкорлик муҳим аҳамиятга эга. Ота-оналар, ўқитувчилар ва давлат органлари оммавий маданиятнинг ёшлар учун зарарли бўлган элементларини ажратиш ва ёшларга танқидий ёндашишни ўргатишлари зарур. Шунингдек, интернет ва ижтимоий тармоқлардаги контентларнинг ёшлар психологиясига таъсирини тўғри назорат қилиш, ёшларнинг ахлоқий ва маънавий ривожланишини қўллаб-қувватлашга йўналтирилган тадбирлар амалга оширилиши керак.

Хулоса қилиб айтганда, оммавий маданият ёшлар ҳаётида муҳим ўрин тутади, лекин унга танқидий ва ахлоқий нуқтаи назардан ёндашиш, ёшларнинг ривожланишида ижобий таъсирларини шакллантириш ва салбий таъсирларини камайтириш учун зарур чоралар кўриш талаб этилади.

Адабиётлар:

1. Маслов А. С. **“**Маънавий ривожланиш” 1999 й., Россия, “Речь” нашриёти.
2. Левин К. ва Биджо Ж. (Social Psychology. АҚШ. "Холт, Ринехарт ва Уинстон" (Holt, Rinehart and Winston) нашриёти.
3. Зимбардо Г. “Гуруҳларнинг ижтимоий психологик таълимотлари”"Houghton Mifflin" нашриёти.1972 й.
4. Алиев Ш. А. “Тарбия ва жамият” .1989 й. Тошкент. "Узбекистон"
5. Калинин М. И. "Педагогика соҳасидаги таҳлиллари". 1950-й. Россия.
6. Левинсон Р. М. "Оммавий маданият ва ижтимоий мослашиш". "Питер" нашриёти. Россия. 2000 й.
7. https://www.researchgate.net/publication/372782673_A_Social_Network_Approach_to_the_Dual_Aspect_of_Moral_Competence

https://buxdu.uz

PEDAGOGIKA VA PSIXOLOGIYA

PEDAGOGIK KASBIY FAOLIYATDA TA’LIMNING DASTURLI TUZILMALI LOYIHALASHTIRISH TEXNOLOGIYALARINING O‘RNI VA BOSQICHLARI

Abdullayev Ravshan Narzulloyevich,
Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
Qarshi filiali o‘qituvchisi

Maqolada pedagogik kasbiy faoliyatda ta’limning dasturli tuzilmali loyihalashtirish texnologiyalari, bosqichlari va tadqiqotchilarning pedagogik loyihalash sxemalarini umumlashtirishi muayyan loyihalash harakatlarining ketma-ketligi orqali sxemalarni aniqlashtirish imkoniyati ochib berilgan.

Bundan tashqari, ilk marotaba loyihalashni o‘qituvchining kasbiy-pedagogik faoliyatining elementi sifatida ajratib ko‘rsatib, kasbiy faoliyat elementlarini ko‘rib chiqilgan. Qolaversa, sohaga oid adabiyotlar tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: *loyihalash, pedagogik loyihalash obyekti, kasbiy faoliyat, konstruktiv, kommunikativ, prognostik, ko‘nikmalar, loyihalashga prinsipial yondashuv, tahlil qilish.*

ТЕХНОЛОГИИ И ЭТАПЫ ПРОГРАММНО-СТРУКТУРНОГО ПРОЕКТИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье раскрыты технологии и этапы программно-структурированного проектирования образования в педагогической профессиональной деятельности и возможность уточнения схем через последовательность конкретных проектных действий обобщения схем педагогического проектирования исследователями.

Кроме того, впервые были рассмотрены элементы профессиональной деятельности и проанализирована литература, выделив проектирование как элемент профессионально-педагогической деятельности учителя.

Ключевые слова: *проектирование, объект педагогического проектирования, профессиональная деятельность, конструктивная, коммуникативная, прогностическая, умения, принципиальный подход к проектированию, анализ.*

TECHNOLOGIES AND STAGES OF PROGRAMMATIC STRUCTURAL DESIGN OF EDUCATION IN PEDAGOGICAL PROFESSIONAL ACTIVITY

The article reveals the technologies and stages of programmatic structural design of education in pedagogical professional activities and the possibility of clarifying schemes through the sequence of specific design actions of researchers to generalize pedagogical design schemes.

In addition, for the first time, design was distinguished as an element of the professional-pedagogical activity of the teacher, the elements of professional activity were considered and the literature was analyzed.

Keywords: *design, pedagogical design object, professional activity, constructive, communicative, prognostic, skills, principled approach to design, analysis.*

Kirish. Tadqiqotchilarning pedagogik loyihalash sxemalarini umumlashtirish muayyan loyihalash harakatlarining ketma-ketligi orqali sxemalarni aniqlashtirish imkonini berdi:

1) pedagogik loyihalash obyektlarini yaratish uchun maqsadli g‘oyalarni ishlab chiqish va tushunish;

2) maqsadli g‘oyalarni amalga oshirish usullarini shakllantirish uchun vositalar va ma’lumotlarni tanlash, mavjud resurslarni aniqlash;

3) pedagogik loyihalash obyektlarini yaratish va ularni amaliy qo‘llash darajasiga yetkazish bo‘yicha maqsadli g‘oyalarni yanada batafsil ishlab chiqish; yakuniy natijani olish bilan bog‘liq ehtimolli qiyinchiliklarni qayd etish;

4) yaratilgan loyiha elementlarini uni pedagogik faoliyatning real sharoitida qo‘llashni tezlashtirishga imkon beradigan konstruksiyalash;

https://buxdu.uz

5) diagnostika qilish, refleksiya natijalariga ko‘ra tuzatish va loyihalash natijalarini ro‘yxatga olish. Pedagogik loyihalashtirishni pedagog kasbiy faoliyatining elementi sifatida ko‘rib chiqamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. V.A.Slastenin fikriga qo‘shilgan holda, biz pedagogik faoliyatni katta avloddan yosh avlodga insoniyat tomonidan to‘plangan madaniyat va tajribani o‘tkazish, ularning shaxsiy rivojlanishi uchun sharoit yaratish va jamiyatda muayyan ijtimoiy rollarni tayyorlashga qaratilgan ijtimoiy faoliyatning alohida turi sifatida tushunamiz.

N.V.Kuzmina ilk marotaba loyihalashni o‘qituvchining kasbiy-pedagogik faoliyatining elementi sifatida ajratib ko‘rsatib, quyidagi kasbiy faoliyat elementlarini ko‘rib chiqadi:

- konstruktiv – tahsil oluvchilarning yosh va individual xususiyatlariga qarab o‘quv materialini tanlash va tuzish, pedagogik jarayonni rejalashtirish va qurish; o‘z harakatlarini va tahsil oluvchilar harakatlari tuzilmasini rejalashtirish bilan bog‘liq;
- loyihalash – ta’lim-tarbiya materialini tanlash, kompozisiyalash, loyihalash, rejalar tuzish bilan bog‘liq;
- tashkiliy – tahsil oluvchilarni har xil faoliyat turlariga jalb qilishni, talabalar jamoasini tashkil qilishni nazarda tutadi;
- kommunikativ – o‘qituvchi va o‘quvchi, ota-onalar va jamoatchilik o‘rtasida to‘g‘ri munosabatlarni o‘rnatish [1,179].

Tadqiqot metodologiyasi. V.M.Monaxov pedagogik faoliyat tarkibini aniqlashtirib, jumladan, quyidagi elementlarni kiritadi:

- tadqiqot (ko‘nikmalar: muammoni topish va dolzarblashtirish, maqsad va vazifalarni, predmetni, obyektni va farazni shakllantirish, tadqiqot usullarini o‘zlashtirish va rejalashtirish, tadqiqot natijalarini qayta ishlash, xulosalarni shakllantirish va hok.);
- diagnostika (ko‘nikmalar: diagnostika proseduralarini o‘tkazish, uning natijalarini qayta ishlash va hok.);
- prognostik (ko‘nikmalar: yakuniy natijani oldindan ko‘ra bilish, jarayonni intuitiv prognozlash, farazlarni shakllantirish va hok.);
- boshqaruv (ko‘nikmalar: boshqaruvni tashkil etish, rag‘batlantirish, maqsadlarni belgilash, prognozlash, ma’lumot berish, faoliyatni tashkil etish, faoliyat natijalarini nazorat qilish, sozlash, kuzatish va hok.).

Y.K.Chernova loyihalash bosqichlarini pedagog faoliyatining elementi sifatida quyidagicha taqdim etadi:

1) ta’lim elementlarini tanlash;
2) boshlang‘ich tayyorgarlik darajasini, o‘quv ma’lumotlarini o‘zlashtirish va fundamentallashtirish sifatiga qo‘yiladigan talablarni belgilash;
3) pedagogik kommunikatsiya mazmuni va vositalarini tanlash;
4) o‘quv jarayonining iyerarxiyasi va ketma-ketligini vaqt va makonda rejalashtirish;
5) bilish faoliyatini tartibga solinadigan parametrlar orqali boshqarish;
6) ta’lim jarayoni sifatini aniqlash;
7) natijalarga erishish.

Tahlil va natijalar. Pedagogik obyektlarni loyihalashga prinsipial yondashuvni aks ettiruvchi ushbu model, shunga qaramay, boshqa o‘qituvchilar tomonidan o‘xshash obyektni loyihalash tajribasi to‘g‘risida ma’lumot izlash imkoniyatini bermaydi va loyihalash harakatlarining oqibatlarini oldindan nazorat qilish imkonini bermaydi.

A.V.Zelensova pedagog tomonidan amalga oshiriladigan loyihalash bosqichlarini quyidagicha belgilaydi: 1) tahsil oluvchilar tajribasini diagnostika qilish, maqsadlarni tahlil qilish; 2) uning funksiyalari va tuzilishi haqida yaxlit pedagogik tushunchani ishlab chiqish; 3) mashg‘ulotni o‘tkazishning turli variantlarini prognozlash va tahlil qilish; 4) dars mantig‘ini, vaziyatlar ketma-ketligini, faoliyat turlarini qurish; 5) uslubiy vositalarni tanlash; 6) uslubiy vositalarni hisobga olgan holda fan mazmunini tanlash va qayta qurish; 7) vaqt bo‘yicha rejalashtirish; 8) loyihani bir vaqtda moslashtirish, muqobil variantlarni tanlash bilan amalga oshirish; 9) amalga oshirilgan variant va amalga oshirilmagan imkoniyatlar refleksiyasi. Mazkur model amaliyotga yo‘naltirilgan, ammo bu yondashuvda fan mazmunini tanlash uslubiy vositalarni tanlashdan oldin amalga oshiriladi[1,209].

T. Sokomoto ushbu jihatga e’tibor berib, pedagog faoliyatidagi loyihalash bosqichlarining quyidagi modelini taqdim etadi: 1) o‘quv materiallarini tahlil qilish (ta’lim fanlari mazmunini dastlabki va batafsil tahlil qilish); 2) o‘quv materiallari fragmentlarini baholash (mazmun bo‘yicha va rasmiy); 3) o‘quv faoliyati elementlarini aniqlash va vositalar majmuasini ishlab chiqish; 4) o‘qituvchi va tahsil oluvchilar o‘rtasida

https://buxdu.uz

rollarni taqsimlash; 5) tugallangan mavzuni fazo-vaqt doirasida taqdim etish; 6) dars rejasini yozish; 7) o‘qitish vositalarini tayyorlash; 8) dars rejasini yakuniy tuzatish.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, pedagog kasbiy faoliyati elementi sifatida loyihalash bosqichlarining umumlashtirilgan modelini taqdim etamiz:

- maqsadni belgilash (maqsad idealini yaratishni nazarda tutadi);
- loyihalash obyektini tahlil qilish (obyektning tuzilmasi, uning holati va aloqalarini ko‘rib chiqishni nazarda tutadi, tahlil davomida obyektning komponentlari yoki umuman uning holati va unga qo‘yiladigan talablar o‘rtasidagi nomuvofiqliklar aniqlanadi);
- loyihalashning maqsadga muvofiq shaklini tanlash (o‘qituvchi va tahsil oluvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarning maqsadga muvofiqligi va o‘ziga xosligini aks ettiradi);
- loyihaning ilmiy ta’minoti (ilmiy tadqiqotlarni o‘rganish, shunga o‘xshash obyektlarni boshqa joylardagi faoliyati tajribasi to‘g‘risida ma’lumot izlashni nazarda tutadi);
- loyihalash uslubiy vositalarini yaratish (pedagogning o‘zi sxemalar, hujjatlar namunalari, pedagogik jarayonlar va vaziyatlarni loyihalashning mazmunini ta’minlashni anglatadi);
- loyihalash optimal joyi va vaqtini o‘zaro bog‘lash (loyihaning vaqt bilan uning hajmi, amalga oshirish tezligi bo‘yicha aloqasini amalga oshirish joyi bilan bog‘laydi);
- texnik ta’minot (loyihalashni amalga oshirish uchun pedagogik texnika va vositalarni tanlash tartibini ifodalaydi);
- tizimni tashkil etuvchi omilni tanlash (tarkibiy qismlarni birlashtirish uchun asos bo‘lib xizmat qiluvchi asosiy bo‘g‘inni aniqlashni nazarda tutadi: maqsad; o‘qitishning tashkiliy shakli; pedagogik tamoyillar);
- komponentlarning aloqalari va bog‘liqliklarini aniqlash (kelib chiqishi, tuzilishi, mazmuni va boshqaruvi aloqalarini aniqlashni nazarda tutadi);
- hujjat yozish (tegishli algoritmni, boshqacha qilib aytganda, majburiy bo‘limlar ro‘yxatini va ularning strukturaviy tuzilishini hisobga olishni nazarda tutadi);
- fikrda tajriba o‘tkazish (o‘quvchilar va o‘qituvchilarning loyihalashtirilgan tizimda, jarayonda, vaziyatda xatti-harakatlarini dastlabki tekshirish, natijani individual fazilatlarning namoyon bo‘lishi shaklida prognoz qilishni anglatadi);
- loyihani tuzatish (kamchiliklarni aniqlash, tahrirlash, zarur xususiyatlar va elementlarni qo‘shishni nazarda tutadi);
- loyihaning qo‘llanilishi bo‘yicha qaror qabul qilish (loyihani real jarayonga boshlash imkonini beradi) [2,13].

N.G.Alekseyev, I.V.Kotlyarov, A.M.Saranov , V.Y.Radionov, J.T. Toshyenkolar ta’kidlaganidek, bu holatda loyihalash obyektlari bo‘lib innovatsion ta’lim tizimlari, innovatsion maktablarni rivojlantirish dasturlari, ta’lim mazmuni, o‘quv fanining mazmuni va boshqalar bo‘lishi mumkin.

Zamonaviy sharoitlarda ta’lim mazmunini loyihalash muammosi dolzarb bo‘lib qoldi.

Biz I.S.Yakimanskaya fikriga qo‘shilib, ta’lim mazmuni – bu muayyan shaxs tomonidan o‘zlashtiriladigan va uning ichki dunyosi orqali ma’lum tarzda sindirilib, sub’yektiv bo‘lgan ijtimoiy faoliyat amaliyotlari yig‘indisidir.

Ta’lim mazmunini loyihalash obyekti sifatida qabul qilib, V.V.Krayevskiy , I.Y.Lerner, M.N.Skatkin tomonidan tahlil tuzilmasi va uni loyihalashning potensial imkoniyatlarini belgilaydigan darajalarni ajratib ko‘rsatamiz.

Birinchi bosqichda pedagogik talqinda yosh avlodga yetkazilgan ijtimoiy tajriba haqidagi umumiy nazariy fikrlar ochib beriladi. Ushbu asosda ta’lim mazmunining nazariy konsepsiyasi, uning fandan oldingi minimumi ishlab chiqiladi, tarkibi, funksiyalari va tuzilishi aniqlanadi (ya’ni davlat standartining asosi nima bo‘lishi kerakligi, parametrlar tizimi sifatida qabul qilingan parametrlar tizimi ta’limning ijtimoiy idealini aks ettiruvchi va ushbu idealga erishishda haqiqiy shaxs va jamiyatning imkoniyatlarini hisobga oladigan ta’lim siyosatining me’yorlari aniqlanadi).

Loyihalashning *ikkinchi bosqichida* ta’lim mazmunining ma’lum bir qismining funksiyalari ochib beriladi, har bir o‘quv fanining tarkibi, funksiyalari va tuzilishi modellashtiriladi, o‘quv dasturlari, o‘quv-uslubiy majmualar, ilmiy asoslangan o‘qitish texnologiyalari, ya’ni bu o‘quv dasturini loyihalash darajasi konstruksiyalanadi. T.N.Shamova, T.M.Davidenko fikricha, mazkur bosqichda ta’lim mazmunini loyihalashda tahsil oluvchilar harakatlari sxemasini taqdim etish mumkin [3,179].

Loyihalashning *uchinchi bosqichi* faqat o‘quv fanlari bilan bog‘liq bilim va faoliyat usullarining tavsifi bilan ifodalanadi. O‘quv fani mazmuni deganda biz o‘zlashtirish uchun taklif qilingan ma’lumotlarni va bu ma’lumotlarni o‘rgatish va o‘rganish usullarini tushunamiz. V.V.Davidov D.B.Elkonin, A.N.Leontyev, S.L.Rubinshteyn ta’kidlashicha, tahsil oluvchining rivojlanishi, boshqa omillar qatori, ko‘p jihatdan uning

https://buxdu.uz

ishtirok etadigan faoliyati bilan belgilanadi. Shu sababli faoliyatning barcha turlari shaxs tajribasini rivojlantirishni ta’minlaydigan omilga aylanadi va shuning uchun ular o‘quv fanlari darajasidagi ta’lim mazmuni tarkibida ko‘rib chiqilishi kerak. Y.V.Bondarevskaya fikricha, o‘quv fanlari mazmunini tushunishning asosini pedagogning ikkita omilni tushunishi tashkil qiladi: didaktik standart – fan mazmunini qurishni belgilovchi umumiy yo‘nalishlar va fanni mazmun chiziqlari bo‘ylab qurishni belgilaydigan umumiy ko‘rsatmalar tizimi – bunday qoidalar o‘rganilayotgan materialning mohiyatini ifodalab, uning ichki birligi va hamohang yaxlitligini belgilaydi.

Ta’lim fanlarining yetakchi g‘oyalari o‘quv mavzularining mazmuniga “singib boradi” va ularning asosiy qoidalari orqali o‘quv jarayonida amalga oshiriladi, mavzudan mavzuga ular boyitiladi, chuqurlashadi, rivojlanadi va talaba ongida ma’lum bir mantiqiy to‘liqlikni oladi. G.F. Fedores ta’kidlaganidek, o‘quv fanlarining o‘zagi bir qator o‘quv fanlari mazmuniga singib ketgan umumiyroq g‘oyalar bilan birlashtirilishi mumkin[5,21].

Y.S.Zair-Bek, V.M.Monaxov, T.K.Smikovskaya ta’kidlashicha, o‘qituvchining kasbiy faoliyatining elementi sifatida pedagogik loyihalash o‘quv fanining “shakllanmagan” mazmuni, tahsil oluvchilarning tayyorgarlik darajasiga “shakllanmagan” talablar, individual modullarni, mavzu va hok. o‘rganish uchun “shakllanmagan” mantiq mavjud bo‘lgan hollarda tavsiya etiladi. Maktabda o‘qitiladigan o‘quv fanlari mazmunini tahlil qilishdan kelib chiqib, bizning fikrimizcha, bunday o‘ziga xos fan informatika bo‘lib, uzoq yildan beri majburiy umumta’lim fanlari tarkibiga kirgan. Biz Y.V.Bondarevskaya: “har qanday o‘quv fanining mazmunini loyihalashda o‘qituvchi ikkita asosiy omilni – didaktik standartni va o‘quv fani mazmunini mazmunli yo‘nalish bo‘yicha qurishni hisobga oladi”, degan fikriga qo‘shilamiz. Informatika fanining jadal rivojlanishining o‘zi maktab informatika kursi mazmunini o‘zgartirishga olib keladi, bu esa kursning yangi mazmun yo‘nalishlarini kiritishni nazarda tutadi. Informatika kursi mazmunini loyihalashda o‘qituvchining faoliyati talabga ega, chunki qanday mazmunni o‘zlashtirish kerakligi haqida aniq tushuncha yo‘q. Informatika o‘qituvchisi o‘quv fanlari uchun dasturlarni ishlab chiqishi kerak, chunki ular doimo o‘zgarib turadi; tematik rejalarni ishlab chiqishi kerak, chunki fanni o‘rganishga ajratilgan o‘quv soatlari soni o‘zgaradi; informatika o‘quv fani sifatida bir ta’lim sohasidan boshqasiga o‘tadi; fan mazmuniga yangi bo‘limlar kiritiladi (ijtimoiy informatika, telekommunikatsiya texnologiyalari, menejment va boshq), chunki Informatika fanining jadal rivojlanishining o‘zi o‘quv fani mazmuniga yangi mavzularni kiritishni taqozo etadi.

Dasturlar, ayniqsa, ixtisoslashtirilgan sinflar uchun tavsiya etilgan dasturlar, ko‘pincha ma’lum bir ta’lim muassasasining ehtiyojlari va imkoniyatlariga mos kelmaydi, chunki ular texnik, dasturiy va didaktik ta’minot hamda kompyuter fani o‘qituvchisining malakasi bo‘yicha o‘rtacha olingan ta’lim muassasasi uchun mo‘ljallangan. Aksariyat ta’lim muassasalari, hattoki yuqori malakaga ega bo‘lganlari ham, texnik, dasturiy ta’minot va o‘quv-uslubiy vositalar bilan bir xil darajada ta’minlanmagan. O‘qituvchilar tomonidan original kurs dasturlari va tegishli kalendar va tematik rejalashtirishni ishlab chiqish talabi mavjud. Binobarin, loyihalash informatika o‘qituvchisi kasbiy faoliyatining juda muhim elementidir[6,19].

Shunday qilib, texnik, ijtimoiy, ijtimoiy-pedagogik loyihalashdan pedagogik loyihalashgacha shakllanishi tavsiflangan. Biz V.V.Arnautov, Y.S.Zair-Bek, G.L.Ilin, V.M.Monaxov, V.Y.Radionov ishlarida ta’riflangan o‘qituvchining kasbiy faoliyatining elementi sifatida, pedagogik amaliyotni o‘zgartirish maqsadida ilmiy bilimlarni qo‘llash uchun shart-sharoitlar yaratish, rejalashtirish va bo‘lajak ishlarni amalga oshirish bo‘yicha maqsadli faoliyat sifatida pedagogik loyihalash tushunchasidan kelib chiqamiz.

Y.S.Zair-Bek, I.A.Kolesnikova, V.Y.Radionov, A.M.Saranov , V.V. Serikov ilmiy ishlarini tahlil qilish jarayonida turli xil loyihalash sxemalari ko‘rib chiqildi, ularning muayyan loyihalash harakatlari bilan bog‘liqligi aniqlandi (maqsadli g‘oyalarni ishlab chiqish va tushunish; maqsadli g‘oyalarni amalga oshirish uchun vositalar va ma’lumotlarni tanlash; maqsadli g‘oyalarni yanada ishlab chiqish va amaliy qo‘llash; loyihani keyingi konstruksiyalash, loyihani diagnostika qilish, sozlash va loyihalash natijalarini rasmiylashtirish), umumiy loyihalash bosqichlari aniqlandi. Bu quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga olgan pedagogik loyihalashning umumlashtirilgan sxemasini ishlab chiqish imkonini berdi: maqsadni belgilash (muammoni aniqlash, dunyoni tushunishni tadqiq qilish, maqsadlarni belgilash); loyihalash shartlari va vositalarini tanlash; loyiha natijalarini prognoz qilish; diagnostika, tahlil va natijalarni tuzatish.

O‘qituvchining kasbiy faoliyati elementi sifatida loyihalash bosqichlarining ishlab chiqilgan umumlashtirilgan modeli quyidagi bosqichlardan iborat: maqsadni belgilash, loyihalash obyektini tahlil qilish, loyihalashning maqsadga muvofiq shaklini tanlash, loyihaning ilmiy ta’minoti, loyihalash uslubiy vositalari majmuini yaratish, loyihalashning optimal joyi va vaqtini o‘zaro bog‘lash, texnik ta’minot, tizimni hosil qiluvchi omilni saralash, komponentlar munosabatlari va bog‘liqligini aniqlash, hujjatni yozish, fikrda tajriba o‘tkazish, loyihani tuzatish, loyihani qo‘llash bo‘yicha qaror qabul qilish[8,109].

https://buxdu.uz

Xulosa va takliflar. Ta’lim mazmunini loyihalash bir necha darajada amalga oshiriladi. Beshta darajani o‘z ichiga olib, ulardan uchtasi loyihalashtiriladigan mazmunga tegishli (1 - umumnazariy taqdimot darajasi, 2 – o‘quv fani darajasi, 3 – o‘quv materiali darajasi), to‘rtinchi va beshinchi daraja esa uni amalga oshirishga tegishli bo‘lgan V.V. Krayevskiy nazariy modelini hisobga olgan holda, tadqiqot sohasi: o‘quv mazmunini loyihalash uchinchi bosqichi – o‘quv materiali darajasi belgilandi. Keyingi maqolalarimizda ixtisoslashtirilgan sinflar uchun informatika kursini loyihalashning texnologik jihatlari muhokama qilinadi.

Adabiyotlar:

1. Теплов Б.М. Избранные труды: В 2-х т. - М., 1985. - Т.1. - 380 с.
2. Абрамов А. Как создать новое содержание образования? // Народное образование. -1997. - Ш 7- 8. - С. 11-16.
3. Азимов М. Язык науки. - М.: Мир, 1985. - 280 с.
4. Алексашина И. Ю. Учитель и новые ориентиры образования. - СПб, 1997.
5. Алексеев Н.Г. Методологические принцины проектирования образовательных систем // Проектирование в образовании: проблемы, поиски, решения. - М., 1994. - С. 20 – 23.
6. Радионов В.Е. Теоретические основы педагогического проектирования: Автореф. дисс... д-ра пед. наук. - СПб, 1996. - 31с.
7. Зеленцова А. В. Роль учителя в проектировании содержания личностноориентированного образования. - М.: Просвещение - Гегерлт, 1998.
8. Abdullayev Ravshan Narzulloyevich, "Software design as an element of the professional activity of an informatics teacher." // Intent Research Scientific Journal 2.12 (2023): 106-113.

https://buxdu.uz

KOUCHING TA’LIM TEXNOLOGIYALARINING O‘QITUVCHILAR FAOLIYATIGA RIVOJLANTIRUVCHI TA’SIRI

Axmedova Sarvinoz Azatovna,
Navoiy davlat universiteti dotsenti,
pedagogika fanlari bo’yicha falsafa doktori (PhD)

Ushbu maqolada kouching ta’lim texnologiyalarining o‘qituvchilar kasbiy faoliyatiga pedagogik jarayondagi ahamiyati va o‘qituvchilarning professional kompetensiyalarini rivojlantirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, kouching texnologiyalarini qo‘llashning asosiy usullari va ularning ta’lim jarayonidagi samaradorligi haqida batafsil ma’lumot berilgan. Maqola davomida o‘qituvchilar faoliyatini takomillashtirishda individual yondashuv, refleksiya, jamoaviy hamkorlik va masofaviy o‘qitishning ahamiyati ta’kidlangan. Kouching texnologiyalari orqali o‘qituvchilarda innovatsion fikrlashni rivojlantirish va ta’lim sifatini oshirish imkoniyatlari ochib berilgan. Mazkur mavzu ta’lim tizimini modernizatsiyalash yo‘nalishidagi dolzarb masalalarni qamrab oladi va nazariy hamda amaliy tavsiyalarni o‘z ichiga oladi.

Kalit so‘zlar: *kouching texnologiyalari, o‘qituvchilar faoliyati, kasbiy rivojlanish, innovatsion yondashuv, ta’lim sifati, pedagogik texnologiyalar, refleksiya, masofaviy kouching, mentorlik, shaxsiy rivojlanish.*

РАЗВИВАЮЩЕЕ ВЛИЯНИЕ КОУЧИНГОВЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПЕДАГОГА

В данной статье подробно анализируется развивающее влияние коучинговых образовательных технологий на профессиональную деятельность педагогов. Освещены сущность коучинга, его значение в педагогическом процессе и роль в развитии профессиональной компетентности педагогов. Также представлена подробная информация об основных методах использования коучинговых технологий и их эффективности в образовательном процессе. В ходе статьи подчёркивается важность индивидуального подхода, рефлексии, коллективного сотрудничества и дистанционного образования в совершенствовании работы педагогов. С помощью коучинговых технологий раскрыты возможности развития инновационного мышления учителей и повышения качества образования. Данная тема освещает актуальные вопросы в направлении модернизации системы образования и включает теоретические и практические рекомендации.

Ключевые слова: *коучинговые технологии, деятельность педагогов, профессиональное развитие, инновационный подход, качество образования, педагогические технологии, рефлексия, дистанционный коучинг, наставничество, личностное развитие.*

THE DEVELOPMENTAL EFFECT OF COACHING EDUCATIONAL TECHNOLOGIES ON THE ACTIVITY OF TEACHERS

In this article, the developmental impact of coaching educational technologies on the professional activity of teachers is analyzed in detail. The essence of coaching, its importance in the pedagogical process and its role in the development of professional competence of teachers are highlighted. Also, detailed information is provided on the main methods of using coaching technologies and their effectiveness in the educational process. In the course of the article, the importance of individual approach, reflection, collective cooperation and distance education in improving the work of teachers is emphasized. The possibilities of developing innovative thinking in teachers and improving the quality of education have been revealed through coaching technologies. This topic covers current issues in the direction of modernization of the educational system and includes theoretical and practical recommendations.

Keywords: *coaching technologies, teachers' activities, professional development, innovative approach, quality of education, pedagogical technologies, reflection, remote coaching, mentoring, personal development.*

Kirish. Kouching ta'lim texnologiyalarining o'qituvchilar faoliyatiga rivojlantiruvchi ta'siri. Kouching texnologiyalari zamonaviy ta’limda o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuv o‘qituvchilarning nafaqat pedagogik bilimlarini, balki ularning shaxsiy va professional

https://buxdu.uz

ko‘nikmalarini takomillashtirishga xizmat qiladi. Kouching ta'lim texnologiyalari murabbiylik, maslahat berish, motivatsiya yaratish va muammolarni yechishga yo‘naltirilgan samarali metodlardan biridir.

Asosiy qism. Ushbu maqolada kouching texnologiyalarining asosiy mohiyati, ularning o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatiga ta'siri va amaliy qo‘llanilishining ijobiy natijalari muhokama qilinadi. Shuningdek, bu yondashuvni o‘zlashtirish uchun zarur bo‘lgan asosiy tamoyillar va kouching jarayonini samarali tashkil etish yo‘llari keltiriladi.

Kouching ta’lim texnologiyalari nima?

Kouching – bu murabbiylik (mentorlik) va ta’lim olish jarayonini birlashtiruvchi pedagogik yondashuv bo‘lib, u o‘qituvchi yoki murabbiyning tinglovchilar bilan o‘zaro muloqotiga asoslanadi. Ushbu yondashuvda o‘qituvchi nafaqat bilim va ko‘nikmalarni o‘rgatadi, balki tinglovchilarni mustaqil fikrlashga, o‘z muammolarini aniqlash va ularga yechim topishga undaydi.

Kouchingning ta'limda qo‘llanilishi quyidagi asosiy yo‘nalishlarni qamrab oladi:

Kasbiy rivojlanish: O‘qituvchilar o‘zining faoliyatiga yangicha yondashadi, ilg‘or pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtiradi.

Shaxsiy rivojlanish: O‘qituvchilar muloqot qobiliyatlarini rivojlantiradi, jamoaviy ishda faolroq bo‘lishni o‘rganadi.

Muammolarni hal qilish ko‘nikmasi: Kouching orqali o‘qituvchilar muammoli vaziyatlarda tezkor va samarali qarorlar qabul qilishni o‘rganadi.

O‘qituvchilar faoliyatiga rivojlantiruvchi ta’siri

Kouching texnologiyalari o‘qituvchilar faoliyatiga quyidagi jihatlar orqali rivojlantiruvchi ta’sir ko‘rsatadi:

1. Motivatsiya va ishonchni oshirish.

Kouching jarayonida o‘qituvchilarga o‘z kuchlariga bo‘lgan ishonchni mustahkamlashga yordam beriladi. Bu ularning kasbiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

2. Kasbiy kompetensiyalarni oshirish.

Ilg‘or ta’lim texnologiyalari va metodlarini o‘rgatish orqali o‘qituvchilarning kasbiy salohiyati oshiriladi. Natijada, ular darslarni samaraliroq tashkil etadi.

3. Muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Kouching texnologiyalari o‘qituvchilarga o‘zaro hamkorlikni rivojlantirish, talabalarga individual yondashuvni shakllantirishda yordam beradi.

4. Innovatsiyalarni joriy qilish.

Kouching texnologiyalari o‘qituvchilarni yangiliklarni joriy qilishga undaydi, bu esa ta’lim sifatini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Muammoli vaziyatlarni boshqarish.

Kouching orqali o‘qituvchilar o‘quv jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni samarali hal qilish strategiyalarini ishlab chiqadi.

Kouching texnologiyalarini qo‘llashning usullari.

O‘qituvchilar faoliyatida kouching texnologiyalarini joriy qilishda quyidagi usullardan foydalaniladi:

1. Individual maslahat.

Har bir o‘qituvchining ehtiyojlariga mos ravishda individual trening va maslahatlar tashkil etiladi.

2. Jamoaviy treninglar.

Guruh bo‘lib ishlash orqali o‘qituvchilar o‘zaro tajriba almashadi, muammolarni birgalikda tahlil qiladi.

3. Refleksiya va tahlil.

Kouching jarayonida o‘qituvchilar o‘z faoliyatini baholashni, kamchiliklarini aniqlashni va ulardan xulosa chiqarishni o‘rganadi.

4. Masofaviy couching.

Zamonaviy texnologiyalar yordamida onlayn kouching treninglari tashkil etiladi, bu esa ta’lim oluvchilarning ishtirokini kengaytiradi.

Kouching texnologiyalaridan foydalanish ta’lim jarayoniga quyidagi ijobiy natijalarni keltiradi:

-O‘qituvchilarning innovatsion yondashuvlarga qiziqishi oshadi.

-Kasbiy o‘sish va rivojlanish uchun yangi imkoniyatlar yaratiladi.

-O‘quvchilarning ta’lim sifatini oshirishga yordam beradi.

-Jamoaviy muhit va hamkorlik madaniyati rivojlanadi.

Kouchingning o'qituvchilarga foydalari quyidagicha bo’lishi mumkin:

-Yangi usullarni o'rganish: Innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash imkoniyati.

-Ishdagi stressni kamaytirish: Faoliyatdagi qiyinchiliklarni bartaraf etish bo'yicha maslahatlar olish.

https://buxdu.uz

-Shaxsiy rivojlanish: Muloqot ko'nikmalarini takomillashtirish, ishonchni oshirish va yangi fikrlash usullarini o'zlashtirish.

Kouching ta'lim texnologiyalari rivojlangan davlatlarda keng qo'llaniladi. Masalan:

-Buyuk Britaniya: Ta'lim muassasalarida liderlik kouching dasturlari muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda.

-AQSh: O'qituvchilar uchun professional rivojlanish dasturlari asosida kouchingning samaradorligi oshirilmoqda.

-Singapur: Innovatsion yondashuvlar orqali kouching tizimi ta'lim sifatini oshirish vositasi sifatida qo'llaniladi.

Koaching ta’lim texnologiyalarining ijobiy va salbiy tomonlarini ham ham alohida sanab o’tsak bo’ladi:Ijobiy tomonlari:

-O‘qituvchilarning shaxsiy va professional rivojlanishi

-Kouching texnologiyalari o‘qituvchilarning o‘z salohiyatini ochishiga yordam beradi.

-O‘qituvchi doimiy ravishda yangi bilim va ko‘nikmalarni egallaydi.

-Innovatsion yondashuvlarni qo‘llash

-Zamonaviy pedagogik metodlarni joriy etishga yordam beradi.

-Ta’lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi.

-Motivatsiya va ishonchni oshirish

-O‘qituvchilar o‘z ishlariga bo‘lgan ishtiyoq va ishonchni oshiradilar.

-Muvaffaqiyatga erishish uchun aniq maqsadlar qo‘yishga yordam beradi.

-Hamkorlik va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish

-Jamoaviy ishni yaxshilaydi, o‘qituvchilar o‘rtasida tajriba almashish imkoniyatini oshiradi.

-O‘z-o‘zini tahlil qilish imkoniyati

-O‘qituvchilarga o‘z faoliyatini chuqur tahlil qilish va yaxshilash imkonini beradi.

-Reflektiv amaliyot rivojlanadi.

Kouching ta’lim texnologiyalarini bir nechta salbiy tomonlarini keltirib o’tish mumkin:

-Vaqt talab qilishi. Koaching jarayoni o‘qituvchilar uchun qo‘shimcha vaqt talab qilishi mumkin, bu ularning kundalik vazifalarini bajarishda qiyinchilik tug‘diradi.

-Qo‘llab-quvvatlashning yetarli emasligi. Koaching jarayoni muvaffaqiyatli bo‘lishi uchun tajribali va malakali trenerlar talab etiladi. Ularning yetishmasligi samaradorlikni pasaytirishi mumkin.

-Moliya va resurslar yetishmovchiligi. Kouching texnologiyalarini tashkil qilish va rivojlantirish uchun qo‘shimcha mablag‘ va resurslar talab etiladi. Ayrim o‘quv muassasalarida bunday imkoniyatlar cheklangan.

-Barcha o‘qituvchilarga mos kelmasligi. Ba’zi o‘qituvchilar koaching usullariga nisbatan qarshilik ko‘rsatishi yoki ularga moslashishi qiyin bo‘lishi mumkin.

-Shaxsiy yondashuvning talab qilinishi jarayonni murakkablashtiradi.

-Natijalar darhol ko‘rinmasligi. Kouching samarasi uzoq muddatda sezilishi mumkin, bu esa ayrim o‘qituvchilarning sabrsizligiga olib keladi.

-Psixologik bosim. O‘qituvchilar o‘zlarini doimiy baholanayotgandek his qilishi mumkin, bu esa stress va motivatsiyaning pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Kouching ta’lim texnologiyalari o‘qituvchilar uchun ko‘plab ijobiy imkoniyatlar yaratsa-da, uning salbiy jihatlarini ham hisobga olish zarur. Bu texnologiyani muvaffaqiyatli qo‘llash uchun resurslar, vaqtni to‘g‘ri taqsimlash va individual yondashuvni ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. Kouching ta’lim texnologiyalari zamonaviy ta’lim tizimida o‘qituvchilar faoliyatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bu yondashuv nafaqat o‘qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishga, balki ularning shaxsiy rivojlanishiga ham yordam beradi. Shu sababli, kouching texnologiyalarini ta’lim jarayoniga keng joriy etish bugungi kunda dolzarb hisoblanadi.

Takliflar.

1. Kouching texnologiyalarini keng joriy etish. Ta'lim muassasalarida kouching texnologiyalarini tatbiq qilish orqali o‘qituvchilarning kasbiy va shaxsiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish.

2. Kouching bo‘yicha o‘quv kurslari tashkil etish. O‘qituvchilar va pedagogik xodimlar uchun kouching yondashuvlarini o‘rgatishga qaratilgan trening va seminarlarni muntazam ravishda tashkil etish.

3. Mentorlik tizimini rivojlantirish. Kouching texnologiyalari asosida tajribali o‘qituvchilardan yangi boshlovchi pedagoglar uchun mentorlik tizimini shakllantirish va uni qo‘llab-quvvatlash.

4. Masofaviy kouching platformalarini yaratish. Zamonaviy texnologiyalar yordamida onlayn kouching platformalari va ilovalarini ishlab chiqish orqali o‘qituvchilarga doimiy qo‘llab-quvvatlash tizimini taqdim etish.

https://buxdu.uz

5. O‘qituvchilar faoliyatining monitoringini olib borish. Kouching texnologiyalari samaradorligini o‘lchash maqsadida o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatidagi o‘zgarishlarni doimiy ravishda kuzatish va tahlil qilish tizimini yaratish.

6. Jamoaviy treninglarni rag‘batlantirish. O‘qituvchilar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirish va o‘zaro tajriba almashish uchun guruh kouching mashg‘ulotlarini keng targ‘ib qilish.

7. Davlat va xalqaro loyihalarni jalb qilish. Kouching texnologiyalarini rivojlantirish uchun davlat va xalqaro grantlarni jalb etish hamda ushbu yo‘nalishda ilg‘or tajribalarni o‘rganish.

8. Tadqiqot ishlari olib borish. Kouchingning ta’lim tizimidagi samaradorligi va natijadorligini o‘rganish bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish hamda ular asosida yangi metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar:

1. Armstrong M. "Performance Management: Key Strategies and Practical Guidelines." London: Kogan Page, 2006.

2. Whitmore J. "Coaching for Performance: GROWing Human Potential and Purpose." Nicholas Brealey Publishing, 2017.

3. Pedagogik texnologiyalar bo‘yicha xalqaro konferensiyalar materiallari, 2023-yil.

4. www.teachercoaching.com – Kouching texnologiyalari va ularning ta'limga tatbiqi bo‘yicha veb-sayt.

5. Safarova R. "Zamonaviy pedagogik texnologiyalar." Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti, 2021.

https://buxdu.uz

UDK 37.013.75

BO‘LAJAK KIMYO O‘QITUVCHILARNING KASBIY KO‘NIKMALARINI TAKOMILLASHTIRISHDA TANQIDIY FIKRLASHNING AHAMIYATI

Azimova Nafisa Mirturobovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti Kimyo kafedrasi 3-bosqich talabasi
azimovdavlatbek2@gmail.com

Mazkur maqolada talabalarni istiqboldagi pedagogik faoliyatga tayyorlashda hamda ularda kasbiy ko‘nikmalarini takomillashtirishda, bo‘lajak kimyo fani o‘qituvchilarni yetishtirib chiqishida tanqidiy fikrlashning o‘rni va ahamiyatli jihatlari haqida so‘z yuritiladi. Shuningdek, muallif tanqidiy fikrlashni rivojlantirish asnosida talabalarda qanday ko‘nikma va malakalarni oshirish mumkinligini batafsil yoritib bergan. Mazkur ilmiy tadqiqotda bo‘lajak kimyo o‘qituvchilarining kasbiy kompetensiyalarini takomillashtirishda tanqidiy fikrlashning ahamiyati chuqur tahlil etilgan. Tanqidiy fikrlash nafaqat o‘qituvchilarning pedagogik malakasini oshirishda, balki ularning o‘quv jarayonida samarali faoliyat yuritish, o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga va izlanishga yo‘naltirishda ham muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotda tanqidiy fikrlashning bo‘lajak kimyo o‘qituvchilarining bilimlarni chuqurroq tushunishi, pedagogik muammolarni yechishda innovatsion yondashuvlarni qo‘llash, qolaversa, o‘quvchilarda analitik tafakkur, mantiqiy izlanish va muammolarni hal etish ko‘nikmalarini shakllantirishdagi roli o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: *tanqidiy fikrlash, kasbiy ko‘nikma, bo‘lajak o‘qituvchi, pedagogik kommunikativ kompetensiya, ijodiy fikrlash, analitik ko‘nikmalar, innovatsion pedagogika, ta’lim sohasidagi islohotlar.*

ЗНАЧЕНИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ НАВЫКОВ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ ХИМИИ

В статье рассматриваются роль и значение критического мышления в подготовке студентов к будущей педагогической деятельности и совершенствовании их профессиональных навыков, а также в развитии будущих учителей химии. Авторы также подробно рассказывают, какие навыки и компетенции можно развивать у студентов, развивая критическое мышление. В данном научном исследовании представлен глубокий анализ важности критического мышления в повышении профессиональных компетенций будущих учителей химии. Критическое мышление является важным инструментом не только для совершенствования педагогического мастерства учителей, но и для их эффективной работы в образовательном процессе, а также для ориентации учащихся на самостоятельное мышление и исследование. В исследовании изучалась роль критического мышления в оказании помощи будущим учителям химии в более глубоком понимании знаний, применении новаторских подходов к решению педагогических задач и развитии аналитического мышления, логического обоснования и навыков решения проблем у учащихся.

Ключевые слова: *критическое мышление, профессиональные навыки, будущий учитель, педагогическая коммуникативная компетентность, творческое мышление, аналитические способности, инновационная педагогика, образовательные реформы.*

THE IMPORTANCE OF CRITICAL THINKING IN IMPROVING THE PROFESSIONAL SKILLS OF FUTURE CHEMISTRY TEACHERS

This article discusses the role and importance of critical thinking in preparing students for future pedagogical activities and improving their professional skills, as well as in training future chemistry teachers. The authors also explain in detail what skills and qualifications can be improved in students through the development of critical thinking. This scientific study deeply analyzes the importance of critical thinking in improving the professional competencies of future chemistry teachers. Critical thinking is an important tool not only in improving the pedagogical skills of teachers, but also in their effective work in the educational process, and in guiding students to independent thinking and research. The study examines the role of critical thinking in helping future chemistry teachers to understand knowledge more deeply, apply innovative approaches to solving pedagogical problems, and develop analytical thinking, logical research, and problem-solving skills in students.

Keywords: *critical thinking, professional skills, future teacher, pedagogical communicative competence, creative thinking, analytical skills, innovative pedagogy, educational reforms.*

https://buxdu.uz

Kirish. Mamlakat ravnaqi, jamiyat taraqqiyoti sari qo‘yilgan har qanday maqsad hamda olib borilayotgan islohotlar zamirida ilm-fan yotadi. U bor joyda, albatta, rivojlanish, farovonlik, har sohada samaradorlik yuqori darajada bo‘ladi va buning yaqqol misolini yetakchi davlatlar yuksalishida ham ko‘rishimiz mumkin. So‘nggi yillarda ta’lim tizimida amalga oshirilayotgan tub islohotlar, katta ijobiy o‘zgarishlarga olib keldi. O‘zbek ta’lim tizimini yangi bosqichga olib chiqishga doir bir qator qonunlar, Prezident farmon va qarorlari qabul qilinib, amalda joriy etildi. Xususan, ta’lim tizimida qabul qilingan eng muhim hujjatlardan biri bu – “Ta’lim to‘g‘risida”gi qonunning yangi tahrirda qabul qilinishi bo‘ldi. Ushbu qonunga asosan ta’lim sohasidagi asosiy prinsiplar, ta’lim tizimi, turlari va shakllari aniq belgilab qo‘yildi. Shuningdek, oliy ta’lim tizimini 2030 - yilgacharivojlantirish konsepsiyasi ham o‘tgan qisqa davr mobaynida sohada ta’lim sifatini oshirish yo‘lida ulkan o‘zgarishlarni olib borishga imkon berdi. Mazkur konsepsiyada intellektual taraqqiyotni jadallashtirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish hamda xalqaro hamkorlikni mustahkamlash maqsadida fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirish kabi vazifalar asos qilib belgilandi. Kontseptsiya mazmuni mamlakatimiz oliy o‘quv yurtlarida qamrov darajasini kengaytirish hamda ta’lim sifatini oshirish, raqamli texnologiyalar va ta’lim platformalarini joriy etish, yoshlarni ilmiy faoliyatga jalb qilish, innovatsion tuzilmalarni shakllantirish, ilmiy tadqiqotlar natijalarini tijoratlashtirish, xalqaro e’tirofga erishish hamda boshqa ko‘plab aniq yo‘nalishlar belgilab berilgan. Bularning barchasi ta’lim jarayonini yangi sifat bosqichiga ko‘tarish uchun xizmat qiladi.

Bugungi kunda tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo‘lgan shaxsga jamiyatimizda katta ehtiyoj mavjud: bildirilgan fikr va mulohazalarni tahlil qila oladigan, dialog o‘tkaza oladigan, muammoning mohiyatini va uni hal qilishning muqobil usullarini aniqlay oladigan, har doim tekshirilishi mumkin bo‘lgan haqiqatni ajrata oladigan, faraz va shaxsiy fikrdan kelib chiqqan holda to‘g‘ri xulosa chiqara oladigan shaxsni shakllantirish mamlakatimiz ta’lim tizimining yetakchi muammolaridan biridir. Aynan mehnat bozorida raqobatbardosh bo‘la oladigan mutaxassisni tayyorlash uchun uning chuqur bilim olishi, shu bilan birga, o‘z-o‘zini tarbiyalash takomillashtirilishga ijobiy munosabatda bo‘lishi uchun ijobiy motivatsiya va istiqbollarni yaratish muhimdir.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. N.G‘. Rahmatullayev va boshqalarning (2013) “Kimyo o‘qitish metodikasi” darsligida axborot va innovatsion texnologiyalarning dars samaradorligiga ta’sirini o‘rganishga oid o‘tkazilgan ilmiy pedagogik tadqiqotlar nafaqat o‘quvchilar tomonidan bilimlami egallashning muhim omili ekanligi, balki o‘quvchilar ongini rivojlantirishda ham muhim vositaga aylanib borayotganligini aytib o‘tilgan [1].

R.J. Ishmuhammedovning (2004) “Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari” o‘quv qo‘llanmasiga ko‘ra talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish zarurati sifatida quyidagi sabablarni keltirish mumkin:

1. Axborot asrida undan cheksiz foydalanish sharoitida, uning oqimlarida harakatlana olish, tahlil qilish, asosiy va ikkilamchini ajrata olish, axborotni tanqidiy idrok etish va hokazolar muhim ahamiyatga ega.

2. Ta’lim jarayonidagi o‘quv rejaga muvofiq, o‘quv materialining doimiy hajmi bilan o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi aloqa soatlarining kamayishi munosabati bilan kognitiv mustaqillikni, o‘z-o‘zini tarbiyalash faoliyatini rivojlantirish, talabalarning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Kognitiv bilish faoliyatini, uning mustaqillikni rag‘batlantirishning eng samarali usuli - muammoli ta’lim, talabalarlarning aqliy faoliyatini rivojlantirishga yordam beradigan muammoli vaziyatlar. O‘quv jarayonida kognitiv faollikni rag‘batlantirish va o‘quvchilarning hissiy va irodaviy sohasini rivojlantirish usuli - bu talabaning mustaqil bilim faoliyatining muhimligiga ishontirish, unga qiziqishni uyg‘otish, ularning mustaqilligining o‘sishini kuzatish, muvaffaqiyatlarini qayd etish va ushbu faoliyatdagi yutuqlar va natijalarni ko‘rsatish qobiliyatidir [2].

R.A. Mavlonovning (2018) “Umumiy pedagogika” Pedagogik tajriba (eksperiment — lotincha “sinab ko‘rish”, “tajriba qilib ko‘rish”) metodi. Pedagogik tajriba metodidan muammo yechimini topish imkoniyatiarini o‘rganish, mavjud pedagogik sharoitlaming maqsadga erishishning kafolatlay olishi, hamda samaradorligini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Muayyan muammo yechimini topishga yo‘naltirilgan pedagogik tajriba ma’lum doirada, soni aniq belgilangan respondentlar ishtirokida amalga oshiriladi. Mazkur metoddan foydalanish tadqiqotchi tomonidan ilgari surilayotgan maxsus metodikaning samaradorligini aniqlay olishi hamda unga baho bera olishi zarur. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi o‘qituvchiga nafaqat mavjud texnika va usullardan foydalanish, balki ularni mustaqil ravishda yaratish imkoniyatini beradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun texnologiya rejimida siz individual darslarni o‘tkazishingiz va bitta mavzu bo‘yicha birlashtirilgan darslarni ishlab chiqishingiz mumkin. Pedagogik tajriba tashkil etilish sharoitiga ko‘ra quyidagi guruhlarga bo‘linadi [3].

https://buxdu.uz

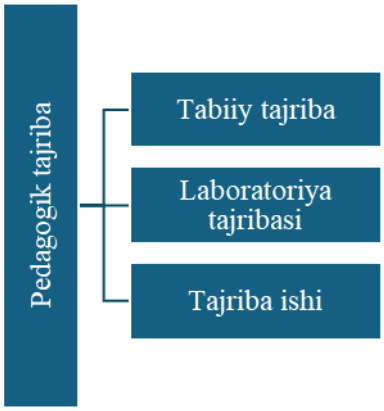

1-rasm. Pedagogik tajriba turlari

Zamonaviy jamiyatda yuz berayotgan jadal o‘zgarishlar malakali kardlarni tayyorlashga yangicha samarali yondashuvlarni talab qiladi. Iqtisodiy rivojlanish hayot davomida ta’lim olish haqiqatdan yiroq bo‘lib qolgan vaziyatni yaratdi, shuning uchun o‘qituvchilar ta’limni moslashuvchan, kombinatsiyalangan, muammoli, ta’lim sifatini oshirish va yaxshilashga qaratilgan ishonchli pedagogik texnologiyalarga alohida ehtiyoj sezmoqda. Yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etishning qiyinchiligi shundaki, ko‘p hollarda o‘qituvchi faqat an'anaviy dars usullaridan uzoqlashishga imkon beradigan bilim ko‘rinishiga ega. Har bir universitet talabasi o‘qish davrida o‘n mingdan ortiq darslarda qatnashadi, bu unga juda chuqur, deyarli ongsiz darajada darsning umumlashtirilgan, an'anaviy tuzilishini qabul qilish imkonini beradi. Mana shu darslarda faqat o‘qituvchi faolligini emas, aksincha talaba faolligini oshirish juda muhimdir. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun yaxlit texnologiya faqat 90- yillarning o‘rtalarida paydo bo‘ldi. Ushbu texnologiyani qo‘llab-quvvatlovchilar juda ko‘p. Shunday qilib, M.O. Choshanov muammoli modulli ta’lim texnologiyasini ishlab chiqib, o‘quvchilarda tanqidiy fikr yuritgandagina samarali bo‘ladi, degan xulosaga keldi. [4]

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish texnologiyasi (TFRT) – “tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun o‘qish va yozish” xalqaro loyihasi mualliflari C. Templ, K. Meredit, D. Still, S. Valter tomonidan taklif etilgan ta’lim texnologiyasi. Ushbu o‘qitish texnologiyasining muhim xususiyatlarini tushunish uchun tanqidiy fikrlash atamasini tushunish kerak. TFRT axborot bilan ishlashda yuqoridagi ko‘nikmalarni shakllantiradigan yaxlit tizimdir. Ushbu texnologiyaning maqsadi talabalarning ta’lim va kundalik hayotda zarur bo‘lgan fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishdir. Ushbu ta’lim texnologiyasi - bu birinchi navbatda o‘quvchining qiziqishini uyg‘otish, uning izlanish va ijodiy faolligini uyg‘otish, so‘ngra unga materialni tushunish uchun shart-sharoitlarni ta’minlash va nihoyat, olingan bilimlarni umumlashtirishga yordam beradigan strategiya va usullar majmuasidir. Siz an’anaviy darsning bir qismi sifatida texnologiyadan foydalanishingiz mumkin. TFRT ilmiy kontseptual asosga ega bo‘lib, u axborot qidirishni tashkil etishda ham, diskret oqimli ma‘lumotlarni qayta ishlashda ham - o‘quv va ilmiy matnlarni o‘qishni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Mantiqiy- axborot yondashuvi TFRT ilmiy kontseptual asosining elementlaridan biridir. D.Xelpern tanqidiy fikrlash mantiqiy va maqsadli ekanligini ta‘kidlaydi. Mantiq qonunlari ma’lumotlar bilan ishlashga qaratilgan ba'zi TFRT texnikasi asosida yotadi.

TFRT ning dastlabki “Challenge” bosqichida asosiy bilimlar yangilanadi. Guruh savollarga javob beradigan jamoalarga bo‘lingan. Savollar har bir jamoaga ketma-ket beriladi. Agar birinchi jamoa savolga javob bermasa, imkoniyat keyingi jamoaga o‘tadi. Jamoaga imkon qadar ko‘proq ball to‘plash imkoniyatini berish va o‘qituvchining bilim darajasini baholash uchun jami 30 ga yaqin savol bo‘lishi kerak. Tushunish bosqichida qiziqish yangi ma'lumotlar bilan to‘g'ridan-to‘g'ri ishlashda qoladi, asta-sekin eski “bilim” dan “yangi” ga o‘tadi. Talaba tinglaydi, o‘qiydi, ya’ni faol idrok etish usullaridan foydalangan holda audiovizual ma’lumotlarni oladi, yangi ma’lumotlarni idrok etganda qayd qiladi. O‘rganilayotgan ma’lumotlarni ijodiy qayta ishlash, tahlil qilish, talqin qilish jadvallar, klasterlarni to‘ldirish, sabab-oqibatni aniqlash shaklida ifodalanadi [5].

Natijalar. Ayni vaqtda zamonaviy ta’lim tendensiyalariga muvofiq kompetensiyaviy yondashuv asosida kimyo o‘qituvchilarining jahon standartlari darajasida o‘z mutaxassisligi bo‘yicha ishlashga qodir, ijtimoiy va kasbiy mobil mehnat bozorida raqobatbardosh, kompetentli kadr sifatida kasbiy-metodik tayyorgarligini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Biz olib borgan tadqiqotlarimizda oliy ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan kimyo o‘qituvchilarining kasbiy kompetentliklarini aniqlash metodikasini takomillashtirish masalalarini o‘rgandik.

https://buxdu.uz

Kimyo o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini aniqlashda sohaga oid eng murakkab tushunchalarning mazmunini tushuntirish, muammoli vaziyatlarni tizimli ravishda yaratish, talabalarga dalillarni yetkazish va ularning o‘quv-biluv faoliyatini shu tarzda tashkil etishdan iborat bo‘ldiki, ular taqdim qilingan kimyoga oid dalillarni tahlil qilish asosida mustaqil ravishda xulosalar va umumlashmalarga ega bo‘ldilar.

Kimyo o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini aniqlashning bosqichlari ma'lum ketma-ketlikda amalga oshirildi:

1. Tashkil etilgan vaziyatni baholash, uni kvalimetrik tahlil etish;
2. Kasbiga oid malakalarning shakllanganligini, egallangan bilimlarni amaliyotda qullay olishini diagnostika qilish
3. Texnologiyalar asosida taxmin qilish, faraz qilish va asoslash;
4. Farazni tasdiqlash, muammoni hal qilishning to‘g‘riligini tekshirish.

Kimyo o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini aniqlash uchun quyidagi jarayon bosqichlari belgilandi. (2-jadval)

1-jadval.

Kimyo o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini aniqlash

Jarayon bosqichlari	Ularning izohi
ko‘nikma	sohaga oid egallangan bilimlarning aniq xatti harakatdagi ifodasi, o‘zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga qo‘llash usullarini egallash
malaka	avtomatlashgan, biror bir usul bilan bexato bajarish, ko‘nikmaning takomillashgan darajasi
kompetensiya	egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo‘llay olish layoqati
tashkil etish	qo‘yilgan maqsadni samarali amalga oshirish uchun unga zaruriy shaklni taqdim etadigan, aniq mezonlar bo‘yicha tartiblangan didaktik jarayon
shakl	o‘quv jarayonining tashqi ifodasi, uning ichki mohiyati, mantig‘i, mazmuni uchun qobiq
natija	o‘quv jarayonining so‘nggi mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshganlik darajasi

Kimyo o‘qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarning rivojlanganligini aniqlash uchun ulardagi bilim, ko‘nikma va malakalarini doimiy yangilab borish, ta'lim berishda motivatsiya, realizatsiya va refleksiya malakalarini tadqiq etish muhim bo‘lib hisoblanadi [6].

Munozara. Tadqiqotlarimiz mobaynida kimyo o‘qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarning rivojlanganligini aniqlash texnologiyasini takomillashtirish zarurati mavjudligi ayon bo‘ldi. Shu jihatdan olganda, biz o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan o‘qitish paradigmasidagi ta'limning tayanch va fanga oid kompetensiyalarini egallash jarayonlarini tahlil qildik va uning funksional bosqichlarini tahsil oluvchilarda maqbul kompetensiyalarni rivojlantirish nuqtayi nazaridan baholadik. Muammoli o‘qitish paradigmasi quyidagi mezonlarga tayanadi:

-ta’limning ijtimoiylashuvi-mutaxassislarni tayyorlash jarayoniga nisbatan texnokratik yondashuvdan voz kechish, o‘zlashtiriladigan bilimlar majmuasining pedagogik hamda psixologik xususiyat kasb etishini ta’minlash, tahsil oluvchilarda umuminsoniy, umummadaniy qadriyatlar mazmunida ilgari surilgan g‘oyalarga asoslangan ijtimoiy tafakkurni shakllantirish;

-ta’lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda milliy istiqlol g‘oyalariga asoslanish;

-shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirish hamda kimyo fanidan mustaqil ta’lim olishga bo‘lgan layoqatiga tayanish va uni takomillashtirish;

-shaxsning kasbiy jihatdan shakllanishida o‘zaro hamkorlikda faoliyat olib borishlariga erishish;

-ta’lim jarayonida o‘quv dasturlarining tahsil oluvchilar qobiliyati hamda qiziqishlariga ko‘ra tanlab olinishi borasidagi imkoniyatning mavjudligi;

-pedagogik ta'limning fundamental xususiyat kasb etishi, ya’ni tahsil oluvchilar tomonidan o‘zgaruvchan sharoitlarda shaxs ijodiy rivoji asosini ta’minlovchi invariant bilimlarning o‘zlashtirilishiga erishish;

-mehnat bozori hamda ijtimoiy jarayonlarda yuzaga keluvchi hamda doimiy ravishda o‘zgarib turuvchi ehtiyojlarga to‘laqonli javob bera oladigan ta’limni shakllantirish, shu asosda kasbiy moslashuvchan mutaxassislarni tarbiyalash;

https://buxdu.uz

-ta’limning uzluksizligi, ta'limning har bir jarayon bosqichining natijalanishini ta'minlovchi kasbiy ta’lim (kadrlar malakasini oshirish hamda ularni qayta tayyorlash) dasturlarining tizimining yaratish va rivojlantirish, muayyan dasturni ta’limning u yoki bu bosqichida o‘qitilishi yoki o‘qishni boshqa tipdagi o‘quv muassasida davom ettira olish imkoniyatini bera olishi;

-ta’limning ekvivalentligi, ya’ni uning davlat ta'lim standarti, milliy madaniyati va mentalitet, shuningdek, xalqaro me’yorlarga muvofiq darajasi [7].

Tadqiqot doirasida kimyo o‘qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarning rivojlanganligini aniqlashga mo‘ljallangan mezonlar ishlab chiqildi (3-jadval).

2-jadval.

Kimyo o‘qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarning rivojlanganligini aniqlashga mo‘ljallangan mezonlar

№	Mezonlar	Natijaviyligi
1	Loyihalangan o‘quv materialini idrok etishga motivatsiya hosil qila olish; asosiy va mohiyatan birlamchi fikrlarni aniqlay olish; akt asosida internetdan uzatilayotgan ma’lumotlarni yozib olish, saralash, tahlil qilish, interpretatsiyalash, modellashtirish	Istiqbol rejasining bajarilishi kafolatlanadi, ta’lim sifati oshadi
2	Kimyo sohasiga oid taqdim etilgan matnni analiz, sintez, analogiya, bashorat qilish ko‘nikmalarining rivojlanganligi	Malaka toifasining o‘sishi
3	Kasbiy kompetensiyalarning rivojlanganligi	Kasbiy malakalarning rivojlanishi
4	O‘quv faniga oid motivatsiyaning rivojlanganligi	O‘quv kursini o‘zlashtirish samaradorligi
5	Didaktik kompetensiyalarning rivojlanganligi	Kasbiy faoliyatini tashkil qila olishi
6	Kimyoviy reagentlar bilan ishlash qobiliyatlarining rivojlanganligi	Ular bilan erkin ishlay olishi
7	Egallangan bilimlardan faoliyatida foydalanish malakalari	Malaka toifasining o‘sishi
8	Kasbiy kompetensiyalarga ega bo‘lish uchun laboratoriya uskunalari bilan ishlay olishi	Malaka toifasining o‘sishi

Jadvalda ifodalanganidek, kimyo o‘qituvchilarida kasbiy faoliyat mezonlari ularda malaka talablarining o‘sishiga xizmat qiladi [8].

Xulosa qilib aytganda kimyo o‘qituvchilarining kasbiy ko‘nikmalarini takomillashtirish uchun *tanqidiy fikrlashni rivojlantirish* eng muhim pedagogik omillaridan biri bo‘lib xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlash o‘qituvchilarga o‘z ishlarini chuqur tahlil qilish, muammolarni aniq ko‘rish va samarali yechimlar ishlab chiqishga yordam beradi. Bu, o‘z navbatida, darslarda yangi metodlarni qo‘llashda va o‘quvchilarga ko‘proq ma’lumot yetkazishda samarali bo‘ladi. Tanqidiy fikrlash o‘qituvchilarga o‘z ishlarini doimiy ravishda qayta ko‘rib chiqish, yangilash va innovatsion yondashuvlarni qo‘llash imkoniyatini beradi. Bu, o‘z navbatida, dars jarayonini qiziqarli va samarali qilishi mumkin. Kimyo o‘qituvchilarining doimiy ravishda yangi yondashuvlarni o‘rganish va ulardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Kimyo kabi murakkab fanlarda o‘qituvchi o‘z darsini tushunarli va qiziqarli tarzda taqdim eta olish imkoniga ega bo‘ladi. Tanqidiy fikrlash, o‘qituvchilarning kasbiy rivojlanishini tezlashtiradi. Ular o‘z ishining kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilib, kelajakda o‘z ishlarini yaxshilash uchun aniq choralar ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Xulosa qilib aytganda, kimyo o‘qituvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini takomillashtirishda tanqidiy fikrlashning ahamiyati katta. U o‘qituvchilarni innovatsion fikrlash, samarali ta'lim berish va doimiy ravishda o‘z kasbiy malakalarini oshirishga undaydi. Shunday ekan, agar bo‘lajak o‘qituvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali kasbiy

ko‘nikmalar takomillashtirib borilsa, bunday kadrlar kelajakda, albatta, o‘z ishining ustasi bo‘lib yetishadi va jamiyat ravnaqiga o‘zining ulkan hissasini qo‘shadi, deb o‘ylaymiz. Zero, maktab — bilim asosi, taraqqiyot poydevori bo‘lsa, o‘qituvchi — kelajak bunyodkoridir.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. O‘zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. –T.: 2019.

2. Rahmatullayev N.G‘., Omonov H.T., Mirkomilov Sh.M. Kimyo o‘qitish metodikasi. – T.: Iqtisod-Moliya, 2013 – 45 b.

3. Ishmuhammedov R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari. T.: Ma’naviyat 2008 – 87 b.

4. Mavlonov R.A. Umumiy pedagogika. T.: Fan va texnologiya, 2018 – 152 b.

5. Hasanboyev J.T., To‘raqulov X.A., Alqarov I.SH., Usmanov N.O‘. Pedagogika T.: Noshir, 2018-232 b.

6. Odilxo‘jazoda N.B. Kimyo o‘qituvchilarida kasbiy kompetensiyalarning rivojlanganligini aniqlash mezonlari. Zamonaviy dunyoda tabiiy fanlar: Nazariy va amaliy izlanishlar nomli ilmiy, masofaviy, onlayn konferensiyasi. https://doi.org/10.5281/zenodo.7248644

7. Rasulov M.T Kimyoviy eksperimentlarni tashkil qilish orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning zamonaviy pedagogik imkoniyatlari. Ta’lim, fan va innovatsiya. ISSN 2181-8274 5-son, 2024-yil

8. Rasulov M.T Kimyoviy tajribalarni tashkil qilish orqali o‘quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ilmiy metodologik asoslari. 2024-yil 22-may “Kimyo ta’limi, fan va ishlab chiqarish integratsiyalari”, Qo‘qon davlat pedagogika instituti.

https://buxdu.uz

MUAMMOLI TA’LIM ORQALI O‘QUV FAOLIYATI BILAN BOG‘LIQ FOBIYALARNI BARTARAF ETISHNING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Badritdinova Madina Baxromovna,
Namangan davlat pedagogika instituti dotsenti,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Ushbu maqolada muammoli ta’lim orqali o‘quv faoliyati bilan bog‘liq fobiyalarni bartaraf etishning psixologik mexanizmlari ochib berilgan. Mamlakatimiz o‘quv yurtlarida pedagogik texnologiyani o‘quv jarayoniga joriy etishga turlicha yondashuvlarning mavjudligi, o‘qitishga texnologik yondashuvning o‘zbek xalq pedagogikasi g‘oyalari bilan uyg‘unlashtirib o‘quv jarayoniga tatbiq etish, kadrlar tayyorlash sifatini jahon ta’lim standartlariga muvofiqlashtirishda alohida o‘rin tutishi, zamonaviy ta’lim texnologiyasida muammoli ta’limning ahamiyati yoritilgan. Shu bilan birga o‘quvchilardagi sotsiofobiyani bartaraf etishda muammoli ta’lim texnologiyalarini tadbiq etilishi ijobiy samara berishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Maqola talabalar, pedagoglar, ijtimoiy fobiya, muammoli ta’lim muammolari bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: *muammo, tafakkur, innovatsiya, metod, muammoli vaziyat, kashfiyot.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ УСТРАНЕНИЯ СВЯЗАННЫХ С УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ФОБИЙ ПОСРЕДСТВОМ ПРОБЛЕМНОГО ОБУЧЕНИЯ

В статье раскрываются психологические механизмы преодоления фобий, связанных с учебной деятельностью, посредством проблемного обучения. Подчёркивается наличие различных подходов к внедрению педагогических технологий в образовательный процесс в учебных заведениях нашей страны, особая роль технологического подхода к обучению в образовательном процессе в сочетании с идеями узбекской народной педагогики, соответствие качества подготовки кадров мировым образовательным стандартам, значимость проблемного обучения в современных образовательных технологиях. В то же время показано, что внедрение проблемно-ориентированных образовательных технологий может оказать положительный эффект в устранении социальной фобии у учащихся.

Статья предназначена для студентов, преподавателей и специалистов, занимающихся проблемами социальной фобии и трудностями в обучении.

Ключевые слова: *проблема, мышление, инновация, метод, проблемная ситуация, открытие.*

PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF ELIMINATING PHOBIAS RELATED TO ACADEMIC ACTIVITY THROUGH PROBLEM EDUCATION

This article reveals the psychological mechanisms of eliminating phobias related to academic activity through problem education. The existence of different approaches to the introduction of pedagogical technology into the educational process in educational institutions of our country, the special role of the technological approach to teaching in the educational process in combination with the ideas of Uzbek folk pedagogy, the importance of problem education in modern educational technology are highlighted. At the same time, it is shown that the introduction of problem education technologies has a positive effect in eliminating sociophobia in students.

The article is intended for students, teachers, specialists dealing with social phobia, problematic education.

Keywords: *problem, thinking, innovation, method, problematic situation, discovery.*

Kirish. Hozirgi globallashuv jarayonlari va fan – texnika sohasidagi ilg’or tadqiqotlar ijtimoiy soha vakillarining zimmasiga shaxsning jamiyat talablari bilan uyg’un rivojlanishi va faol bilish motivatsiyasini qaror toptirish bilan bog’liq zaruriy vazifalarni yuklaydi. Bunday hollarda jamiyat ijtimoiy rivojining ilmiy asoslangan istiqbolli rejasini tuzib, uning ustuvor yo‘nalishlarini belgilab olish hal qiluvchi ahamiyatga ega. Pedagogik jarayondagi ta’lim va tarbiya samaradorligini oshirish uchun o‘qitish sifatini tubdan yangilash, o‘qituvchi va o‘quvchining hamkorlikdagi munosabatini yo‘lga qo‘yish, o‘zaro sog‘lom raqobat muhitini qaror toptirish va yangicha yondashuvlarni amaliyotga joriy etishimiz zarurdir.

Bugungi kunda psixologlarni qiynayotgan muammolardan biri bu o‘quvchilar guruhlarida shaxslararo munosabatlarni, shaxs xususiyatlarini iloji boricha to‘liq va mukammal o‘rganib chiqishdir.

https://buxdu.uz

Zamonaviy ta’lim tizimi har bir pedagogdan juda katta kasbiy tayyorgarlikka ega bo‘lishni, o‘qitishning eng ilg‘or texnologiyalarini o‘zlashtirishni, fanning so‘nggi yutuqlaridan xabardor bo‘lishni, o‘quvchilarning individual-psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ular bilan ta’lim-tarbiya ishlarini olib borish malakasiga ega bo‘lishni taqozo etmoqda. Milliy dasturning ikkinchi bosqichi sifat bosqichi hisoblanib, bunda o‘quv jarayoniga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi [1].

Darhaqiqat, intellektual kuchlarga ega bo‘lish professional saviyasining salohiyatini e’tiqod darajasi, ma’naviy boylik ta’lim-tarbiya, asosida amalga oshiriladigan masalalaridandir. Zero, bu muhim muammoni hal etish barkamol ma’naviyatli insonlarni tarbiyalashga e’tiborni yanada oshirishni taqozo etadi.

O‘quvchilar tomonidan bilimlarni muvaffaqqiyatli o`zlashtirilishi ular tafakkurining tezligi, izchilligi, mazmundorligi, mustaqilligi, chuqurligi va boshqa bir qator xususiyatlariga bog‘liqdir. Shuning uchun ham mutaxassislik fanlarini o‘qitish jarayonida muammoli ta’lim muhim ahamiyat kasb etadi, ularni rivojlantirish esa ta’lim sifati samaradorligini ta’minlanishining dolzarb muammolaridan biridir.

Adabiyotlar tahlili. Qo‘rquv holati shaxsda psixik jarayonlarning normal kechishiga kata ta’sir ko‘rsatadi. Bu jarayonda sezuvchanlikning o‘ta oshib ketishi yoki pasayishi vaziyatning mohiyatini tushunmaslik, idrok etishning yomonlashuvi kabi holatlarni kuzatish mumkin.

A.Kempinskiy qo‘rquvni keltirib chiqaruvchi holatlarni 4 guruhga ajratadi: hayot uchun bevosita xavfli ta’sir ko‘rsatuvchi omillar, ijtimoiy tahdidlar, faollikni shaxsan tanlash imkoniyatining mavjud emasligi hamda ijtimoiy muhit bilan o‘zaro munosabatlardagi buzilishlar. Kelib chiqish sabablariga ko‘ra qo‘rquvni biologik, ijtimoiy, ruhiy va dezintegratsion turlarga bo‘lish mumkin [9].

Qo‘rquv tafakkur jarayoniga ham ta’sir ko‘rsatib, ba’zi insonlarda fikrlashning ravonlashuvi va vaziyatdan tezroq chiqib ketishga intilish bilan namoyon bo‘lsa, boshqalarda, aksincha, taffakur mahsuldorligining pasayishi, nutq va harakatlarda mantiqsizlik aks etadi. Juda ko‘p holatda irodaviy soha zaiflashib, inson biror qaror qabul qilishga, vaziyatni nazorat qilishga o‘zida kuch topa olmay qoladi. Qo‘rquv vaqtida ko‘pincha nutq buzilib, tovushda titroq paydo bo‘ladi. Qo‘rquv va xavotirlik diqqat jarayoniga ham katta ta’sir ko‘rsatadi. Odatda, diqqat juda tarqoqlashib, inson o‘z diqqat e’tiborini bir yerga to‘play olmay qoladi va ba’zan, aksincha diqqatining barqarorligi oshib, aynan bir obyektga tomon yo‘naltirilganligini ham ko‘rish mumkin.

Hozirda xorijlik mutaxassis olimlar bilan bir qatorda respublikamizning bir qator pedagog olimlari Ashirboyev S, Sayidaxmedov I.S, Jo‘rayev R.X, Farberman B.L. va boshqalar tomonidan ham samarali ilmiy tadqiqot ishlari olib borilmoqda [2]. Mamlakatimiz o‘quv yurtlarida ham pedagogik texnologiyaga qiziqish ortib unga turlicha qarashlar va tushunchani o‘ziga xos talqin qilishlar, shuningdek pedagogik texnologiyani o‘quv jarayoniga joriy etishga ham turlicha yondashuvlar sodir bo‘lmoqda.

Zero, o‘qitishga texnologik yondashuvning o‘zbek xalq pedagogikasi g‘oyalari bilan uyg‘unlashtirib o‘quv jarayoniga tatbiq etish, kadrlar tayyorlash sifatini jahon ta’lim standartlariga muvofiqlashtirishda alohida o‘rin tutishi muqarrardir. Bizga ma’lumki, zamonaviy ta’lim texnologiyasida muammoli ta’lim alohida o‘rin tutadi.

J.Piajening ta’kidlashicha, “Ijtimoiy hayot uch narsaning ta’siri - til, mazmun, qoidalar asosida shakllantiriladi”. Bu borada muammoli ta’lim orqali o‘zlashtirilgan ijtimoiy munosabatlar o‘z-o‘zidan o‘smir tafakkurini yangi imkoniyatlarini yaratadi [4].

N.S.Leytesning fikricha, tevarak-atrof, borliq, jamiyat, tabiat, mikro va makro muhitdagi narsalar hamda hodisalar o‘rtasidagi ichki bog‘lanishlar, munosabatlar, o‘zaro ta’sirlarni aks ettirish, voqelikni ijodiy tarzda qayta o‘zgartirish imkoniyati o‘smir tafakkurini rivojlanishi uchun asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi [6].

N.A.Menchinskaya maktab o‘quvchilarining aqliy taraqqiyot darajasini aniqlash jarayonida ularning mavjud bilimlarni amaliyotda qo‘llash darajasini hamda mantiqiy fikr yuritish holatini belgilashga harakat qiladi [9]. Muallif bu asnoda o‘zlashtirish sur’atiga, yaqqollik va mavhumlikka, yaqqol va mavhum tafakkurning o‘zaro aloqasiga, analitik-sintetik faoliyat bosqichiga alohida ahamiyat beradi. Bunda tadqiqotchi uchun eng muhim mezon o‘quvchilar fikrini xususiydan umumiy mulohazaga almashtirish imkoniyati hisoblanadi. Uning fikricha, aqliy taraqqiyot o‘z ichiga o‘quvchilarning o‘qishga nisbatan munosabati, o‘qish motivlari, bilishga qiziqish masalalarini qamrab olishi kerak, deb hisoblaydi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu maqolada muammoli ta’lim orqali o‘quv faoliyati bilan bog‘liq fobiyalarni bartaraf etishning psixologik mexanizmlari ochib berilgan. Mamlakatimiz o‘quv yurtlarida pedagogik texnologiyani o‘quv jarayoniga joriy etishga turlicha yondashuvlarning mavjudligi, o‘qitishga texnologik yondashuvning o‘zbek xalq pedagogikasi g‘oyalari bilan uyg‘unlashtirib o‘quv jarayoniga tatbiq etish, kadrlar tayyorlash sifatini jahon ta’lim standartlariga muvofiqlashtirishda alohida o‘rin tutishi, zamonaviy ta’lim texnologiyasida muammoli ta’limning ahamiyati yoritilgan. Shu bilan birga,

https://buxdu.uz

o‘quvchilardagi sotsiofobiyani bartaraf etishda muammoli ta’lim texnologiyalarini tadbiq etilishi ijobiy samara berishi ko‘rsatib o‘tilgan.

Maqola talabalar, pedagoglar, ijtimoiy fobiya, muammoli ta’lim muammolari bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar uchun mo‘ljallangan.

Tahlil va natijalar. Muammoli ta’lim texnologiyasining zamirida bir-biriga bog‘liq bo‘lgan muammolar zanjiri yotadi. Muammoli ta’lim metodiga asoslangan ta’lim jarayoni quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi [3].

* Dastlab muammoli vaziyat hosil qilish;
* Muammolarni shakllantirish va muammoni yechish uchun umumiy tahlil qilish;
* Taxmin qilingan yechimni tekshirish;
* Amaliy va nazariy xarakterdagi masalalarda qo‘llash, ularni tartibga solish hamda siyosiylashtirish.

Dars jarayonida o‘quvchi muammoni yechar ekan, o‘zicha muhim bo‘lgan “kashfiyot” qiladi. Bu hol o‘quvchida o‘ziga ishonch xosil qiladi (ya’ni mening kashfiyotim, men topdim, ixtiro qildim).

Mana shu tomoni bilan muammoli ta’lim texnologiyasi boshqa barcha o‘qitish texnologiyalaridan ustun turadi. Chunki, bunda o‘quvchi izlanish olib borish, tahlil qilish, emperik xulosa chiqarish, boshqa vaziyatga qo‘llash, fikr-mulohazalarini taxminan sistemalashtirib isbotlash, kelgusida amaliy faoliyatga qo‘llash malakalarini egallab boradi.

Muammoli ta’lim an’anaviy o‘qitish metodikasiga tayanadi. O‘qituvchi muammoli vaziyatni o‘quvchilar oldiga qo‘yish bilan bir qatorda, uni yechish uchun izlanish zarurligini, izlanish uslublarini o‘quvchilarga o‘rgatadi. Muammo yechimini topish, izlashga o‘tish uchun, eng avvalo, zaruriy muhit yaratilishi kerak. Muammo aniq bo‘lishi, o‘quvchilar uni yechimini izlash jarayonida oldingi mavzularda, fanlarda olgan ma’lumotlari, tushunchalari, bilimlaridan foydalana oladigan bo‘lishi kerak. O‘quvchilar oldiga qo‘yilgan muammo o‘zining dolzarbligiga ega bo‘lishi ham muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi izlanishni ma’lum bir sistemada, muayyanlikda bo‘lgan muammo ustida olib borish kerak. Shunda o‘quvchi muammoni tahlil qiladi, qismlarini ajrata oladi va yechish uchun kirishadi. Ta’lim jarayonini loyihalash bevosita muammoli ta’limni qo‘llashga va aksincha, muammoli ta’lim ta’limini loyihalashga olib keladi. Muammoni o‘qitish texnologik loyihalashtirilgan o‘quv jarayonini amalga oshirishning didaktik konstruktsiyasi sifatida qo‘llaniladi.

E.N.Kabanova-Meller muammoli ta’lim orqali o‘quvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirishga e’rishish mumkinligini ta’kidlaydi. E.N.Kabanova-Meller metodi bo‘yicha o‘quvchilarning tafakkurining rivojlanishi 3ta mezon (o‘lchov, parametr) bilan aniqlanadi [8]:

1. Ta’lim jarayonida shakllantiriladigan ko‘nikma, malaka va aqliy faoliyat usullarida yangi sharoitga ko‘chish muammosining mavjudligi (har xil yo‘llari, ko‘rinishlari, turlari va hokazo).

2. O‘quvchilarda tarkib topgan ko‘nikma, malaka va aqliy faoliyat usullaridan shaxsning o‘z aqliy faoliyatini o‘zi bevosita idora qilishga, boshqarishga o‘tishi.

3.Tashqi ta’sir natijasida o‘quvchilarning bilishga qiziqishi qay darajada ekanligini aniqlash va boshqalar.

Amerikalik olim U.Gordon (1960) o‘quvchilarga muammolarni, uning tashkil qiluvchi elementlarini shakllantirishni o‘rgatishni, izlanishning bosh maqsadini ajrata bilishni, turli-tuman xarakterdagi masalalar yechimining o‘xshashlarini qidirishni o‘rgatish muammoli ta’lim jarayoni uchun muhimligini ta’kidlaydi [5]. O‘qituvchi muammoni qo‘yishni bilibgina qolmay, uning yechimini topish usullarini o‘quvchilarga o‘rgatishi kerak.

Muammoni yechimini izlashning quyidagi usullari bor [7].

* Muammoni yechimini to‘g‘ri izlash (muayyan masalaga o‘xshash, masalalar qanday yechiladi);
* Muammoni yechimini shaxsiy izlash (muayyan masalada berilgan obyekt obraziga kirishga xarakat qilish va shu nuqtayi-nazardan mulohaza yuritishga urinib ko‘rish);
* Simvolitik (ikki jumla orqali masalaning mohiyatini obrazli aniqlashni berish);
* Fantastik (bu masalani ertak qahramonlari qanday yechgan bo‘lar edilar).

Muammoli vaziyatni bunday usulda yechishga o‘rgatish orqali o‘quvchilarni sinektik, abstraktsiyalash, fantaziya qilish, o‘zgalarni eshitish, oddiydan g‘ayrioddiyni, g‘ayrioddiydan oddiyni topish, o‘xshatishlardan mohirona foydalanish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Xulosalar. Adabiyotlar tahlili va o‘tkazilgan tadqiqot natijalariga asoslangan holda bolalarning aksariyat qismida sotsiofobiya kuzatilib, bu holat ularning o‘z-o‘ziga beradigan baholari hamda individual psixologik xususiyatlari bilan ham bog‘liq degan fikrga kelish mumkin.

Bu jarayonni o‘rganib chiqish orqali biz quyidagi xulosalarga keldik:

- bolaning mustaqilligini cheklab qo‘yish o‘z-o‘ziga bo‘lgan ishonch hissining susayishiga olib keladi;

https://buxdu.uz

- bolalarda xavotirlanish va qo‘rquv, jumladan, sotsiofobiya o‘z-o‘ziga adekvat baho bera olmaslik va shaxsiy nizolar asosida yuzaga keladi;

- ota-onalar tamonidan bolaning faqat xato va kamchiliklariga urg’u berilishi, atrofdagilar tomonidan bolaning ko‘p tanqid qilinishi keyinchalik unda sotsiofobiya shakllanishiga zamin yaratadi;

- shaxsda muloqotchanlikning yetarli darajada rivojlanmaganligi ularda sotsiofobiya holatini yuzaga keltiruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi;

- faoliyatdagi muvaffaqiyatsizlik va omadsizliklar shaxsda xavotirlanish va qo‘rquv holatlarini yuzaga keltiradi;

- shaxsdagi sotsiofobiya holati o‘z-o‘zini anglashdagi nuqsonlar bilan ham bog’liq bo‘lishi mumkin;

- sotsiofobiya insonning jamoa oldida so‘zga chiqa olmaslik, begonalar bilan suhbatlashishdan qo‘rqish, odamlardan qochish, o‘ziga ishonmaslik, ta’lim jarayonida o‘z qobiliyat va imkoniyatlarini to‘la namoyon qila olmaslik ko‘rinishlarida namoyon bo‘ladi;

Yuqoridagi fikrlarga tayangan holda, muammoli ta’lim orqali nazariy tafakkurga asoslanib, mazmundor umumlashtirishga suyanib, umumlashgan o‘quv usulini shakllantirish orqali o‘quvchilarning mavhum fikr yuritish darajasini rivojlantirish mumkin.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, muammoli ta’lim jarayonida o‘qituvchi o‘quvchilar o‘rtasida fikrlar almashishinishini boshqarish, ishonchli dalillar asosida o‘z fikrida tura olish, muxolif tomonning fikrini munozara qilish, malakasini rivojlantirish, o‘quvchini aktiv fikrlash faoliyatiga asoslash, masalani dolzarblashtirish, o‘z fikrini bayon qilishnigina emas, balki boshqalarni ham eshitish mahoratini rivojlantirish, o‘quvchilar bildirgan fikrlardan foydali axborotni olish va zurur xulosalar chiqarish va o‘quvchilar ixtirochilik, tadqiqotchilik, loyihalovchilik kabi zaruriy sifatlarni shakllantirishdir.

O‘quvchilarda tafakkur mustaqilligini rivojlantirish uchun yangi o‘quv materiallarini evristik tarzda berilishi ham maqsadga muvofiq. Bu borada V.A.Krutetskiy tomonidan taklif etilgan muammoli evristik metod orqali o‘qitishning quyidagi bosqichlariga e’tibor qaratishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz [10]:

1-bosqich; O‘qituvchi muammo va uning ta’riflanishini ko‘rsatib o‘tadi, o‘quvchilar esa uni hal qilish uchun mustaqil yo‘l-yo‘riq qidiradi.

2-bosqich; O‘qituvchi muammoni o‘quvchilarga mustaqil ravishda ta’riflash vazifasini qo‘yadi.

3-bosqich; O‘qituvchi o‘quvchilarlarga muammoni hal qilishga, uni ta’riflashga, yechish usullarini qidirib topishga yo‘llanma beradi.

Bu tavsiyalarga amal qilish jismoniy va aqliy jihatdan yetuk, mustaqil fikrlovchi, barcha xususiyatlariga ko‘ra boshqalardan ajralib turuvchi shaxsni tarbiyalash imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026- yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. T.: 2022.

2. Ishmatov K. Pedagogik texnologiyalarni nazariy asoslari. Ta’lim muammolari, Toshkent.: 1999

3. Бадритдинова, М. Б. (2024). Методологические проблемы устранения фобий в современной психологии. // Science and Education, 5(11), 311-318.

4. Baxromovna, B. M. (2024). Ta’lim jarayonida qo‘rquvni bartaraf etishga innovatsion yondashuv. // Tadqiqotlar. UZ, 49(3), 13-19.

5. Бадритдинова, М. Б. (2014). Некоторые современные вопросы психологии обучения. // Институты и механизмы инновационного развития: мировой опыт и российская практика, 37.

6. Бадритдинова, М. Б. (2016). Интенсивность стимула и анализ когнитивных процессов. // NovaInfo. Ru, 3(42), 295-300.

7. Бадритдинова, М. Б. (2016). Прогрессивные и регрессивные типы познавательной активности. // NovaInfo. Ru, 2(40), 199-202.

8. Бадритдинова, М. Б. (2017). Когнитивные ожидания, связанные с употреблением алкогольных напитков. // NovaInfo. Ru, 5(58), 354-358.

9. Бадритдинова, М. Б. (2018). Когнитивный стиль как фактор эффективного повышения качества образования. // Формирование профессиональной компетентности будущего специалиста в образовательном пространстве России (pp. 29-35).

10.Baxromovna, B. M. (2019). Kognitiv uslub bilan bog’liq metauslublarning rivojlanishi. // Педагогика ва психологияда инновациялар, *6*.

11.Бадритдинова М., Хусайнов М. (2020). Описание методов диагностики когнитивного стиля учащихся в образовательном процессе. // Теоретическая и прикладная наука, (2), 643-646.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING INTELLEKTUAL QOBILIYATLARINI OSHIRISH USULLARI

Boboyeva Muyassar Norboyevna,
Buxoro davlat universiteti
Matematik analiz kafedrasi katta o‘qituvchisi
m.n.boboeva@buxdu.uz

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanishning samaradorligi, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisiga qo‘yiladigan talablar, pedagogik-psixologik bilimlar majmuasi, ta’lim samaradorligini oshirish metodlari haqida so‘z yuritilgan. Intellektual qobiliyatlarning muvaffaqiyatli rivojlanishi va shakllanishiga imkon beradigan muayyan shartlar keltirilgan. Turli murakkablikdagi bir nechta muammolar ko‘rib chiqilgan, ularning yechimi talabalarning diqqat, kuzatuvchanlik, idrok qila olish, tafakkur, tushuna olish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berishi takidlangan. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarning intellektual qobiliyatlarini oshirishning ayrim usullarini keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, dars, pedagogika, ta’lim, ijodkorlik, intellekt, intellektual qobiliyat, usul, fikr.*

СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫХ СПОСОБНОСТЕЙ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

В данной статье речь идёт об эффективности использования инновационных педагогических технологий для развития интеллектуальных способностей учителей начальных классов, требованиях, предъявляемых к учителю начальных классов, комплексе педагогических и психологических знаний, а также методах повышения эффективности обучения. Приведены определённые условия, способствующие успешному развитию и формированию интеллектуальных способностей. Рассмотрены несколько проблем различной сложности, решение которых помогает развивать у студентов навыки внимания, наблюдательности, восприятия, мышления и понимания. Приведены некоторые методы повышения интеллектуальных способностей будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: *учитель начальных классов, урок, педагогика, образование, творчество, интеллект, интеллектуальные способности, метод, мысль.*

METHODS OF ENHANCING THE INTELLECTUAL ABILITIES OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

This article discusses the effectiveness of using innovative pedagogical technologies in developing the intellectual abilities of primary school teachers, the requirements for primary school teachers, the set of pedagogical and psychological knowledge, and methods for improving educational effectiveness. Specific conditions that enable the successful development and formation of intellectual abilities are outlined. Several problems of varying complexity are discussed, with an emphasis on how their solutions help develop students' skills in attention, observation, perception, thinking, and understanding. Some methods for enhancing the intellectual abilities of future primary school teachers are presented.

Keywords: *primary school teacher, lesson, pedagogy, education, creativity, intellect, intellectual ability, method, thought.*

Kirish. Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o‘quvchilarga yetkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o‘quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan keng ko‘lamli islohotlar faqatgina xalq manfaatlari uchun, uning baxt-saodati uchun xizmat qilmoqda. Shu bois ham biz buni “Mustaqillik in’omi”, “Mustaqillik imkoniyatlari” deya baralla aytishimiz mumkin. Chindan ham biz muhtaram Prezidentimiz rahnamoligida

https://buxdu.uz

qadrimiz, qadriyatlarimiz, qaddimiz tiklanayotgan davrda yashayotgan ekanmiz, yosh avlodni - o‘sib-ulg‘ayib kelayotgan farzandlarimizni ilk yoshdan boshlab milliy urf-odatlarimiz, qadriyatlar, vatanparvarlik ruhida kamolga yetkazmog‘imiz zarur.

Ilm-fan va texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi oqibatida axborotlar hajmining keskin ortishi ilg‘or davlatlar darajasidagi raqobatbardosh va yetuk malakali kadrlar tayyorlash masalasi uzluksiz ta’limning asosiy fundamenti hisoblangan boshlang‘ich ta’lim tizimi uchun yuksak pedagogik-kasbiy mahoratga ega bo‘lgan ijodkor o‘qituvchilarni tayyorlashni taqozo qiladi.

Boshlang‘ich sinflarda ko‘zda tutilgan ta’lim samaradorligi boshlang‘ich ta’lim konsepsiyasida e’tirof etilgan g‘oyalar asosida yaratilgan darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar, metodik tavsiyanomalar, o‘quv jarayonini tashkil etishning metod va mexanizmlari, o‘qitishning innovasion g‘oyalari va vositalariga bog‘liq. Lekin bu pedagogik jarayonda yuksak pedagogik malaka va kasbiy bilimga ega, dars mobaynida muammoli vaziyatlarni yarata oladigan va uning yechimini taklif eta oladigan boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining o‘rni alohida ahamiyatga ega ekanligini qayd qilish lozim bo‘ladi. Yuqori sinf o‘qituvchisi tabiiy va ijtimoiy-gumanitar fanlarning fundamental asoslari va umumiy qonuniyatlari, ularni kishilik jamiyatidagi o‘rni va ahamiyatini tizimli o‘rgatishga, bilim berishning differensial jihatlariga ko‘proq maqsadni yo‘naltirsa, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi pedagogik-psixologik bilimlar majmuasi, ta’lim samaradorligini oshirish metodlari, omil va vositalari bilan qurollangan, matematika, ona tili, tabiat, inson va jamiyat ta’lim sohalarining ilmiy- nazariy asoslarini mukammal bilgan holda bolaning yosh (fiziologik va psixologik) xususiyatidan kelib chiqib fanning umumiy jihatlarini o‘rgatishga, ya’ni integrativ ta’lim berishga yo‘naltiradi. Bundan tashqari boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi bolani o‘yin faoliyatidagi elementlarni ta’limiy faoliyatga yo‘naltirishni boshqara olish, mas’uliyatni his qilish, ayrim muammoli vaziyatlarda to’g’ri qarorlar qabul qila olish, vaqtni rejalashtirish, o‘quvchilarni istak-xoxishlariga e’tiborli bo‘lish, shuningdek ezgulikni qadrlab istiqbolli kelajakni ko‘zlash fazilatlarining shakllanishiga mas’ul tarbiyachi hamdir. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining yana bir muhim sifatlaridan biri- ta’limiy faoliyatni boshlang‘ich va umumta’lim fanlarining uzviylik jihatlari hamda boshlang‘ich ta’lim bosqichi fanlarining o‘zaro aloqadorlik tamoyillari asosida tashkil etishidir.

Ta’lim-tarbiya tizimida keng yo‘lga qo‘yilayotgan pedagogik texnologiyalar, pedagoglar tomonidan ilg‘or texnologiyalar mohiyatining anglab yetilishiga erishish, shuningdek, ularda ijodiy yondashuv asosida faoliyat yuritish ko‘nikma va malakalarini shakllantirish eng muhim vazifalardan sanaladi. Shunday ekan, pedagogning ish ko‘lami kengayib bormog‘i kerak. Darhaqiqat, bu vazifa bugungi kunda o‘qituvchining asosiy faoliyatiga aylandi. O‘qituvchidagi intellektual salohiyat - ishchanlik, mehnatsevarlik, ijodkorlik xususiyatlari ta’lim mazmunining boyishida alohida va muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta’lim jarayonida ilg‘or texnologiyalarning yangi-yangi usullarining qo‘llanilishi darslarning rang-barang qiziqarli tarzda o‘tishiga olib keladi, o‘quv materiallarining chuqur o‘zlashtirilishiga ham keng imkoniyatlar yaratadi. Qolaversa, umumiy o‘rta ta’lim maktablari ham yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanish borasida katta imkoniyatlarga ega.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, quyidagi maqolamiz har bir bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining intellektual qobiliyatlarini rivojlantirish haqida boradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Birinchi jahon urushidan keyin AQSHda Kulman (1922), Yerks (1923), Gering (1922) aqliy qobiliyatni o‘rganishga mo‘ljallangan CAVD (1925) shkalasi (Torndayk rahbarligida) ishlab chiqilgan. Yevropada intellekt diagnostikasi borasida Rishar Meyli samarali izlanishlar olib borgan. U intellektning analitik testi (1928), uning intellektni to‘rt omilli: yetarlicha murakkab, plastik, yaxlitlik va ravonligini o‘rganishga qaratilgan testlari mavjud. Dj.Stenkviston tomonidan umumiy mexanik qobiliyatni yig‘ma testi (1923), Florens Laura Gudinaf odam rasmini chizish testini (1926) ishlab chiqqan. Bu testlarda olimlarni uchta muammo qiziqtirgan: 1) katta yoshdagilarning intellektual taraqqiyotini belgilash uchun individual foydalanish shkalalarning mavjud emasligi; 2) go‘daklarning aqliy taraqqiyotini aniqlash uchun qulay shkalalarning zarurligi; 3) intellekt va shaxs muhim psixologik konstruktlar sifatida psixologik testlarni ishlab chiqishning umumiy nazariyasini yaratish.

1938-yilda Buyuk Britaniyada psixologiyada keng ko‘lamda qo‘llaniladigan Ravenning progressiv matritsalar testi ishlab chiqilgan. Uning mualliflari Dj.Raven va L.Penros edi, ular umumiy intellektni o‘rganish testiga asos solgan edilar.

Intellektning susayishini o‘rganishga erishgan David Veksler, o‘zining shkalasini yaratdi. Unda 11 subtest mavjud bo‘lib, intellektning turli qirralarini o‘rganishga qaratilgan.

Intellektual testlar shaxsning aqliy faoliyati rivojlanganlik darajasi va ularni alohida bilish jarayonlarini (idrok, diqqat, xayol, xotira, nutq) baholashda qo‘llaniladi.

Intellekt testlaridan kishining intellektual taraqqiyotining umumiy ko‘rsatkichini aniqlash va miqdoriy baholash zarurati tug‘ilganda foydalaniladi.

https://buxdu.uz

Intellekt o‘zi bu inson va hayvonlarni yangi muhitga moslashishi hisoblanadi. V.Shterni, J.Piaje, D.Veksler va boshqalar ham intellektni insonlarni yangi hayotiy sharoitlarga moslashtiruvchi umumiy qobiliyat sifatida qarashgan. Ular o‘z tadqiqotlarida amerikalik minglab maktab o‘quvchilarini logityud metodi orqali tadqiq etishgan. Tadqiqot jarayonida, dastlab ularni IQ (intellekt koeffitsenti) aniqlab olingan. O‘quvchilarni IQ koeffitsentiga qarab guruhlarga ajratganlar va 30, 40, 50, 60 yil oralig‘ida kuzatishgan. Yillar davomida intellekt koeffitsenti yuqori bo‘lgan sinaluvchilar hayotda, faoliyatda yuqori ko‘rsatkichlarni ko‘rsatishgan. IQ koeffitsenti pastroq bo‘lgan sinaluvchilar ulardan farqli o‘laroq 30 marta kam yutuqlarga erishishgan.

Ma’lumki, ba’zi insonlar aniq fanlar yuzasidan ba’zi insonlar gumanitar fanlar yuzasidan qobiliyatga ega bo‘lishadi. Ya’ni yuqori darajadagi qobiliyatga ega bo‘lgan rassomning oddiy matematik misollar oldida esankirab qolishini va yaxshi matematikning kamroq badiiy qobiliyatga ega bo‘lishini kuzatganmiz. Bunday insonlarni aqlli deb aytishimiz mumkinmi. Spirmenning fikricha, insonlarda umumiy intellekt mavjud va insonlarni bir-biridan ajratib turuvchi o‘ziga xos qobiliyatlari bor. Spirmen faktorli analiz, statistik protsedurani ishlab chiqgan. U bog‘liq elementlarning muvaqqatli bog‘lanishlarini tushuntirib bergan. Spirmenning fikricha intellektning umumiy yig‘indisi, bizning aqliy xulq-atvorimizga bog‘liqdir deb tushuntirgan. Shu kungacha Spirmenning umumiy intellekt nazariyasi, ya’ni intellektni bir taraflama baholash nazariyasi ko‘plab noroziliklarga sabab bo‘lgan. Spirmendan farqli o‘laroq Terstoun aqliy qobiliyatlarni 56 xil testlar, 7 ta klaster orqali baholashni joriy etdi. Terstoun insonlarni yagona shkala orqali baholamadi. U agar shaxs 7 ta klasterdagi barcha masalani muvaffaqiyatli yechsa, u qolgan barcha sohalarda ham xuddi shunday mavaffaqiyatga erishadi deb bilgan. Ular aqliy qobiliyatni jismoniy qobiliyat bilan taqqoslashgan. Uning fikricha, shtanga ko‘tarish bo‘yicha jahon chempioni yaxshigina figuristik sport turi bilan ham shug‘ullanishi mumkin. Chunki undagi jismoniy tayyorgarlik shunga imkon beradi.

Gardner o‘z tadqiqotini bosh miyasi ba’zi qismlari fiziologik jihatdan rivojlanmagan sinaluvchilarda o‘tkazgan. Ular ko‘pincha intellekt testlaridan kam ball olishgan. Bu sindrom vakillarining ba’zilarida nutq rivojlanmagan. Lekin qo‘shib ayirishni xuddi elektron hisoblagichday tezda hisoblay olish qobiliyatiga ega bo‘lishgan. Ba’zilari, biror tarixiy kun bilan bog‘liq sanalarni yoddan bilishgan. Bunday sindrom egalari hattoki badiiy ijodda ham muvaffaqiyatga erishgan. Yuqoridagi faktlardan foydalanib, Gardner shaxsda intellekt emas, balki bir necha xil ong mavjud degan fikrga kelgan. Umuman olganda shaxsda 8 xil ko‘rinishdagi qobiliyat borligini aytib o‘tadi. Agar shaxs biror sohada muvaffaqiyatga erishsa, demak u qolgan sohalarda ham yaxshi natijalarga erishadi deb aytib o‘tgan.

Muhokama. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarning intellektual qobiliyatlarini oshirish, ularga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni va innovatsion usullarni o‘rgatish, ta’lim sifatini yaxshilashga xizmat qiladi hamda o‘qituvchining samarali faoliyatini ta’minlash uchun juda muhimdir. Bu qobiliyatlarni rivojlantirish orqali ular o‘quvchilarga yanada sifatli ta’lim bera oladi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining intellektual qobiliyatlarini oshirishda turli usullarni amalda qo‘llash juda muhimdir. Ushbu qobiliyatlar nafaqat o‘qituvchining o‘z ishida samarali bo‘lishiga yordam beradi, balki o‘quvchilarga ta’lim berish sifatini ham yaxshilaydi. Quyida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarning intellektual qobiliyatlarini oshirishning ayrim usullarini keltirib o‘tamiz:

1. **Professional ta’lim va o‘qish**: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘qituvchilik faoliyatini boshlashdan oldin malakali o‘qish va tayyorlov kurslarida qatnashishlari zarur. Pedagogika, psixologiya, didaktika kabi fanlarni o‘rganish, o‘quvchilarning psixologik va kognitiv xususiyatlarini tushunishga yordam beradi.

2. **Aqliy mashqlar va treninglar**: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun aqliy rivojlanish treninglari va mashqlarni tashkil qilish juda muhim. Natijada mantiqiy tafakkur, eslab qolish, tahlil qilish va muammoni yechish qobiliyatlari rivojlanadi.

3. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini tanqidiy fikrlashga o‘rgatish, ularga o‘qitishda va muammolarni hal qilishda yangicha yondashuvlarni qo‘llash imkonini beradi. Fikrlarni tahlil qilish, qarorlar qabul qilish va yangicha g‘oyalar yaratish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish o‘qituvchiga o‘quvchilarga yanada samarali ta’lim berishga yordam beradi. Bu qobiliyatlarni oshirish uchun amaliy misollar:

- **Fikrni tahlil qilish**: O‘qituvchiga muayyan pedagogik usul yoki metodning samaradorligini baholash, uni takomillashtirishga oid fikrlarni ishlab chiqish.
- **O'qituvchining o'zini baholashi**: O‘qituvchi o‘zining o‘quvchilari bilan o‘tkazgan darslarini tahlil qiladi, o‘zi xatoliklar qilgan joylarni aniqlaydi va ularni yaxshilashga harakat qiladi.

4. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilariga zamonaviy texnologiyalarni o‘qitishda qanday ishlatishni o‘rgatish, ular uchun interaktiv platformalar, onlayn kurslar, raqamli o‘quv materiallaridan foydalanish imkonini beradi. Zamonaviy texnologiyalarni

https://buxdu.uz

ta’limda qo‘llash intellektual qobiliyatlarni rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarni texnologiya bilan ishlashga o‘rgatish, ularning o‘quvchilarga interaktiv ta’lim berishiga yordam beradi. Misollar:

- **Interaktiv ta’lim dasturlari**: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarni interaktiv ta’lim dasturlaridan foydalanishga o‘rgatish (masalan, Smart taxtalar, Kahoot, Quizlet kabi platformalardan foydalanish).
- **Onlayn kurslar**: Zamonaviy o‘qituvchilar uchun onlayn kurslar va resurslar (masalan, Coursera, edX, yoki o'zbek ta’lim platformalaridan foydalanish) orqali o‘qituvchilar o‘z bilimlarini doimiy ravishda oshirishi mumkin.

5. O‘zaro hamkorlik va tajriba almashish: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘zaro hamkorlikda ishlash, tajriba almashish orqali o‘z bilim va ko‘nikmalarini oshirishi mumkin. Ular seminarlar, konferensiyalar, treninglarda qatnashib, yangiliklardan xabardor bo‘lishlari kerak.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘rtasida tajriba almashish va o‘zaro hamkorlik qilish ularning intellektual rivojlanishiga katta yordam beradi. Misollar:

- **Tajriba almashish va guruhli ishlar**: Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari bir-birlariga o‘z metodlarini ko‘rsatish, o‘z tajribalari bilan o‘rtoqlashish.
- **Pedagogik seminarlar va konferensiyalar**: Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlar bilan tanishtirish. Bu treninglarda o‘qituvchilar o‘zaro muhokama qilib, yangi yondashuvlarni o‘rganishadi.

6. Shaxsiy rivojlanish: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari shaxsiy o‘qish va rivojlanishga alohida e’tibor qaratishlari lozim. Ular o‘zlarini ruhiy va emotsional jihatdan rivojlantirish orqali o‘quvchilarga to‘g‘ri yondashuvni amalga oshirishlari mumkin. O‘qituvchining shaxsiy rivojlanishi uning professionallik darajasini oshiradi. Bunga misollar:

- **Ruhiy va emotsional rivojlanish**: O‘qituvchilarni stressni boshqarish, emotsional barqarorlikni ta‘minlash va o‘z shaxsiy rivojlanishlariga e’tibor qaratish.
- **O‘z-o‘zini rivojlantirish**: O‘qituvchilar o‘zlariga yangi bilimlar olish, yangi kitoblar o‘qish, ma’ruzalar tinglash orqali shaxsiy o‘qishlarini tashkil qilishlari kerak.

7. Ustoz-shogird tizimi: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘z faoliyatini boshlashdan oldin tajribali o‘qituvchilar tomonidan ustozlik qilish tizimidan foydalanishlari kerak. Bu ularga o‘z mahoratini oshirish va o‘quvchilar bilan ishlashda o‘zlariga yanada ishonchi ortadi. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun tajribali pedagoglarning ustozlik qilishi muhim ahamiyatga ega. Misollar:

- **Yosh o‘qituvchilar uchun ustoz tayinlash**: Tajribali o‘qituvchi yangi ish boshlagan o‘qituvchiga yordam beradi, darslarni qanday o‘tkazish, o‘quvchilar bilan qanday munosabatda bo‘lish kabi masalalarda maslahat beradi.
- **Yangi metodlarni o‘rganish**: Tayinlangan ustozlar yangi pedagogik texnologiyalar va metodlarni yosh o‘qituvchilarga ko‘rsatib, ularni o‘z ishiga tatbiq qilishga yordam beradi.

8. Qobiliyatlarni baholash va qayta baholash: Boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘z faoliyatlarini doimiy ravishda baholab borishlari kerak. Bu jarayon ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga va o‘z kamchiliklarini bartaraf etishga yordam beradi. O‘zini rivojlantirishga bo‘lgan intilishlarini yanada kuchaytiradi. Misol:

- **O‘z-o‘zini baholash**: O‘qituvchilar o‘z darslarini o‘zlari baholab, muammolarni aniqlash va yaxshilash yo‘llarini ishlab chiqishlari kerak.
- **Yillik o‘quv rejalari tahlili**: O‘qituvchilar yil davomida o‘z o‘quvchilari bilan olib borgan ishlarini tahlil qilib, o‘z faoliyatini qayta ko‘rib chiqishlari mumkin.

9. Fanlararo yondashuv: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari turli fanlar o‘rtasidagi bog‘lanishni tushunishlari zarur. Misol:

- **Matematika va san’atni birlashtirish**: Matematika darslarida san’atni qo‘llash orqali o‘qituvchi o‘quvchilarga aniq fanlarni qiziqarli tarzda o‘rgatish imkoniyatiga ega bo‘ladi.
- **Fanlararo loyihalar**: O‘qituvchilar bir nechta fanlarni birlashtirib, o‘quvchilarni loyiha ishlashga jalb qilishlari mumkin. Bu usul o‘qituvchilarning ijodiy yondashuvini rivojlantiradi va o‘quvchilarga yanada kengroq bilim berishga yordam beradi.

10. Mantiqiy tafakkur va muammo yechish qobiliyatlarini rivojlantirish: Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarni mantiqiy fikrlash va muammolarni yechish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun turli xil topshiriqlar va aqliy mashqlarni tashkil qilish kerak. Misol uchun:

- **Topshiriqlar**: Mantiqiy jumboqlarni yechish, matematik misollarni yechishda turli usullarni qo‘llash.

https://buxdu.uz

• **Treninglar**: “Kritik fikrlar” kurslari orqali, o‘qituvchilarni murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va qarorlar qabul qilishga o‘rgatish.

• **Diskussiya**: O‘qituvchilarni turli ta‘lim metodlari yoki yondashuvlari haqida munozara qilishga jalb etish. Bu ularni har xil holatlarda eng samarali usulni tanlashga o‘rgatadi.

Natija. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining intellektual qobiliyatlarini oshirishda mantiqiy jumboqlarni yechish va matematik misollarni yechishda turli usullarni qo‘llash juda samarali usul bo‘lishi mumkin. Bu usullar bo‘lajak o‘qituvchilarning mantiqiy fikrlash, diqqatini jamlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Quyida bu usullarni qo‘llashning ba’zi misollari va usullari keltirilgan:

1. Mantiqiy jumboqlarni yechish: Mantiqiy jumboqlar bo‘lajak o‘qituvchilarda analitik fikrlashni rivojlantiradi va ularni yangi vaziyatlarni tahlil qilishda yordam beradi. Jumboqlarni yechish usullari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- **Verbal mantiqiy jumboqlar**:
  - **Misol**: “Agar bugun dushanba bo‘lsa, ertaga qanday kun?” yoki “Bir odam uchta olma oldi, undan ikkitasi tushib ketdi, nechta olma qoladi?”
  - Bu kabi misollar bo‘lajak o‘qituvchining mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi va savollarga tez va aniq javob topishga o‘rgatadi.
- **Diagramma bilan yechiladigan jumboqlar**:
  - **Misol**: “Xonadagi to‘rtta stuldan faqat uchtasi bo‘sh. Qaysi stulni ishlatmaslik kerak?”
  - Bunday masalalar turli xil xulosalar chiqarish uchun bo‘lajak o‘qituvchiga kerakli fikrni topishga yordam beradi.
- **Rangli va shaklli jumboqlar**:
  - **Misol**: “Agar to‘rtta figura bo‘lsa (kvadrat, doira, uchburchak, va to‘rtburchak), ularni qanday qilib rangga ajratish mumkin?”
  - Bunday misollar o‘qituvchiga har xil geometrik shakllarni ajratish va tasavvur qilishda yordam beradi.
- **Murakkab mantiqiy vaziyatlar**:
  - **Misol**: “Agar bir odamning 3 farzandi bo‘lsa va har bir farzand 2 ta qiziqarli o‘yinchoqdan foydalansa, jami nechta o‘yinchoq mavjud?”
  - Bunday misollar analitik fikrlash va muammo yechish ko‘nikmalarini oshirishga yordam beradi.

2. Matematik misollarni yechishda turli usullarni qo‘llash: Matematik misollarni yechishda turli usullarni qo‘llash, bo‘lajak o‘qituvchilarning matematik tafakkurini rivojlantiradi va o‘quvchilarga qiyin masalalarni osonroq tushuntirishda yordam beradi.

- **Vizual yondashuv**:
  - **Misol**: “10 ta olma bor. Agar ulardan 3 tasi yeb qo‘yilsa, qancha olma qoladi?”
  - Bo‘lajak o‘qituvchilar bu kabi masalalarni vizual tarzda, olmalarning rasmini chizib, farqni ko‘rsatib tushuntirishlari mumkin. Bu, ayniqsa, yosh o‘quvchilar uchun samarali usuldir.
  - Yana bir misol: “Agar 6 ta uchburchakdan 2 tasi olib tashlansa, qolgan uchburchaklarni qanday hisoblash mumkin?” (diagrammalar yoki shakllardan foydalanish).
- **Sinov va xatolik usuli**:
  - **Misol**: “Bir xarajatni hisoblang, agar bir dona mahsulot narxi 5 ming so‘m bo‘lsa va 7 dona mahsulot sotib olinsa, jami qancha bo‘ladi? “
  - Bo‘lajak o‘qituvchi o‘zlari xatolikni sinab ko‘rishlari mumkin (masalan, 5 mingni 6 ga ko‘paytirish), so‘ngra javobni qayta tekshirib, to‘g‘ri usulni tanlashni o‘rganishadi. Bu usul sinovdan o‘tish va tajriba orttirish imkoniyatini beradi.
- **Qisqartirish va oddiylashtirish**:
  - **Misol**: “5+5+5+5 = ?”
  - Bo‘lajak o‘qituvchi avvalo barcha raqamlarni bir joyga qo‘shishi mumkin va keyin to‘liq natijani olish usulini tushuntirishi kerak. O‘qituvchi raqamlar va amallarni qisqartirish orqali masalani aniq va oson yechishni o‘rganadi.
- **Darslar va ko‘rgazmalar**:
  - **Misol**: “Agar 12 ta turli rangdagi sharlar bo‘lsa va biz ularni ikkita guruhga ajratmoqchi bo‘lsak, har bir guruhda qancha shar bo‘ladi?”
  - Bu kabi matematik misollarni o‘qituvchi guruhlarga ajratish usulida amalga oshiradi va o‘quvchilarni guruhlarga ajratish va taqqoslash orqali masalani yechishga yordam beradi.

3. Matematik muammolarni tahlil qilish: Bo‘lajak o‘qituvchilar matematik masalalarni yechishdan oldin, ularni tahlil qilishni o‘rganishlari kerak. Masalan:

- **Murakkab masalalar uchun tizimli yondashuv**:

https://buxdu.uz

- **Misol**: “Bir to‘g‘ri to'rtburchakning bo‘yi 12 sm, eni esa 8 sm. Bu to‘g‘ri to‘rtburchakning perimetrini hisoblang”.
- O‘qituvchi birinchi navbatda, perimetrni hisoblash formulasi haqida tushuntiradi, so‘ngra barcha elementlarni aniqlaydi va natijani topish usulini amalda qo‘llaydi.

- **Hech qanday formulalar bo‘lmagan masalalar**:
- **Misol**: “Agar 2 ta musobaqa bo‘lsa va bir musobaqada 3 kishidan kam bo‘lmagan o‘quvchilar ishtirok etmasa, qancha o‘quvchi bo‘lishi mumkin?”
- Bu kabi masalalarda o‘qituvchi turli ehtimollarni o‘rganib, eng mos javobni topishga harakat qiladi.

4. Matematik usullarni aqliy mashqlar bilan mustahkamlash: Bo‘lajak o‘qituvchilarda matematik va mantiqiy fikrlashni mustahkamlash uchun aqliy mashqlar bilan shug‘ullantirish zarur. Misollar:

- **Aqliy hisoblash**: Bo‘lajak o‘qituvchilarga tez va samarali hisoblashni o‘rgatish uchun oddiy va murakkab arifmetik misollarni tez-tez yechtirish.
- **Aqliy mantiqiy testlar**: Bo‘lajak o‘qituvchilarga mantiqiy testlar, shuningdek, ko‘proq matematik analiz talab qiluvchi testlarni amalga oshirish orqali ularning intellektual qobiliyatlarini oshirish.

Bo‘lajak o‘qituvchilarni mantiqiy jumboqlar va matematik misollar bilan shug‘ullantirish, ularning mantiqiy fikrlash, muammolarni hal qilish va analitik tafakkur qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu usullar bo‘lajak o‘qituvchilarga nafaqat o‘z ishida samarali bo‘lishga yordam beradi, balki ular o‘quvchilarga ta’lim berish jarayonida yangicha yondashuvlarni qo‘llashga imkon yaratadi.

Xulosa. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari o‘z intellektual qobiliyatlarini oshirish orqali yanada sifatli ta’lim berish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining intellektual qobiliyatlarini oshirish uchun turli usullarni amaliyotda qo‘llash, ularga har tomonlama rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Bu metodlarni tizimli ravishda qo‘llash o‘qituvchilarni nafaqat o‘z kasbida, balki shaxsiy hayotlarida ham muvaffaqiyatli qilishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1.Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг тадбиқий асослари. Ўқув қўлланма. Т.: 2006. – 163 б.

2. Boboyeva M.N., Qutliyeva Z.O. Formation of elementary mathematical concepts in preschool children. // Journal of Global Research in Mathematical Archives. 11:6 (2019), p. 10-12.

3. Boboyeva M.N. Matematika darslarida innovatsion texnologiyalar. Science and Education. 2:11 (2021), 883-892 betlar.

4. Boboyeva M.N. Increasing creative activity of students by application of methods of analysis and synthesis in mathematics lessons. // Research Jet Journal of Analysis and Inventions. 3:05 (2022), p.67-75.

5. Boboyeva M.N. Maktab matematika darslarida misol-masalalar yechish orqali turli kasblarga oid ma’lumotlarni singdirish. // Science and Education 2:8 (2021), 496-504 b.

6. Boboyeva M.N. Differensial hisobning iqtisodda qo‘llanilishini takomillashtirish istiqbollari. // Science and Education 2:8 (2021),476-485 b.

7. Boboyeva M.N. “Matritsalar haqida tushuncha va ular ustida amallar” mavzusini ayrim interfaol metodlardan foydalanib o‘qitish. // Pedagogik mahorat Maxsus son (2021), 38-42 b.

8. Бобоева М.Н. “Чизиқли тенгламалар системаси” мавзусини ўқитишда муаммоли таълим технологияси ва “зинама-зина” методини қўллаш. // Pedagogik akmeologiya. Maxsus son (2022) 67-74 b.

https://buxdu.uz

TALABALARNING XALQ HUNARMANDCHILIGIGA OID IJTIMOIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH TEXNOLOGIYASI

Esanova Sarvinoz Uktamovna,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o‘qituvchisi
salohiddin8380@gmail.com

Muallif mazkur maqolada talabalar uchun xalq hunarmandchiligi orqali ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishning metodik asoslari tahlil qilingan. Xalq hunarmandchiligi nafaqat madaniy merosni saqlash, balki shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda ham katta ahamiyatga ega. Maqolada xalq hunarmandchiligi ta’lim jarayoniga qanday integratsiya qilinishi va uning samaralari hamda metodik yondashuvlar haqida tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: *xalq hunarmandchiligi, talabalar, ijtimoiy kompetensiyalar, tarbiya, ta’lim, san’at, yoshlar, madaniyat.*

ТЕХНОЛОГИЯ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В СФЕРЕ НАРОДНОГО РЕМЕСЛЕННИЧЕСТВА

В данной статье автором проанализированы методические основы развития социальных компетенций студентов посредством народных промыслов. Народные промыслы имеют большое значение не только в сохранении культурного наследия, но и в развитии личностных и социальных компетенций. В статье даны рекомендации о том, как интегрировать народное ремесленничество в образовательный процесс, его эффективности и методических подходах.

Ключевые слова: *народные промыслы, учащиеся, социальные компетенции, воспитание, образование, искусство, молодёжь, культура.*

TECHNOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS' SOCIAL COMPETENCE IN TRADITIONAL HANDICRAFTS

In this article, the author analyzes the methodological foundations for developing students' social competencies through folk crafts. Folk crafts hold great importance not only for preserving cultural heritage but also for developing personal and social competencies. The article provides recommendations on how to integrate folk crafts into the educational process, discusses its effectiveness, and outlines methodological approaches.

Keywords: *folk crafts, students, social competencies, upbringing, education, art, youth, culture.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimida shaxsning nafaqat kasbiy, balki ijtimoiy kompetensiyalari ham rivojlanishi zarur. Bu masala dunyo bo‘yicha ta’lim metodologiyasida yuksak ahamiyat kasb etmoqda. Ijtimoiy kompetensiya – bu jamiyatda samarali muloqot qilish, jamoada ishlash, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish kabi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Shu nuqtayi nazardan, xalq hunarmandchiligi nafaqat madaniy merosni saqlash, balki talabalarni jamiyatda faol va mas’uliyatli shaxslar sifatida tarbiyalashda ham katta ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. G‘ulomov, M. (2020). Xalq hunarmandchiligi va uning ta’limdagi o‘rni. O‘zbekiston Pedagogika Journal, [3].

G‘ulomov (2020) xalq hunarmandchiligining ta’lim jarayoniga integratsiyasini o‘rganib, uning nafaqat madaniy merosni saqlashda, balki talabalarda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda muhimligini ta’kidladi. Uning fikricha, xalq hunarmandchiligi o‘quvchilarga kreativ fikrlash, hamkorlikda ishlash va mas’uliyatni his qilish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanishi haqida ma’lumot berilgan.

Saidova, N. (2018). Xalq hunarmandchiligini ta’limda qo‘llashning zamonaviy yondashuvlari. Ta’limda Innovatsiyalar, [2].

Saidova (2018) xalq hunarmandchiligini ta’lim tizimida ishlatishning innovatsion usullarini tahlil qilgan. U xalq hunarmandchiligi orqali talabalar orasida o‘zaro muloqot, jamoaviy ishlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish mumkinligini ko‘rsatgan. Tadqiqotda xalq hunarmandchiligini ta’lim jarayonida samarali integratsiya qilishning imkoniyatlari hamda uning ijtimoiy rivojlanishdagi o‘rni o‘rganilgan.

https://buxdu.uz

Tursunov, A. (2019). O‘zbekiston ta’lim tizimida xalq hunarmandchiligini rivojlantirish. O‘zbekiston Pedagogik Tadqiqotlari, [1].

Tursunov (2019) O‘zbekistonda xalq hunarmandchiligini ta’lim tizimiga integratsiya qilishning dolzarb ahamiyatini ta’kidladi. Uning fikriga ko‘ra, xalq hunarmandchiligini ta’limda o‘rganish, talabalar o‘rtasida ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Yozuvchi, xalq hunarmandchiligining zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashtirilishi, o‘quvchilarning jamoaviy faoliyatini oshiradi va shaxsiy rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi deb hisoblaydi.

Rahmatov, B. (2021). Xalq hunarmandchiligi asosida ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish metodlari. Ta’lim va Jamiyat, [4].

Rahmatov (2021) xalq hunarmandchiligini o‘rganish va uni ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda qo‘llashning samarali metodlarini tahlil qilgan. U xalq hunarmandchiligi yordamida talabalarda o‘zaro muloqot, hamkorlikda ishlash va ijtimoiy mas’uliyatni oshirish mumkinligini ko‘rsatgan. Bu metodlar talabalarda ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda katta yordam beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Xalq hunarmandchiligi orqali ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda bir nechta metodologik yondashuvlar mavjud. Ushbu jarayonni o‘rganishda quyidagi asosiy metodlar qo‘llaniladi:

1. Integratsion metod.

Xalq hunarmandchiligi turli fanlar bilan integratsiya qilinadi. Masalan, san’at va dizayn fanlarida milliy naqshlar va hunarmandchilik texnikalarini o‘rganish, tarix va madaniyat fanlarida esa hunarmandchilikning rivojlanish tarixini tahlil qilish. Jumladan, fanlararo bog‘liqlik – xalq hunarmandchiligi tarix, matematika, san’at, iqtisodiyot va texnologiya kabi fanlar bilan bog‘lanadi. Masalan, milliy gilam to‘qish san’ati orqali geometriya tushunchalarini mustahkamlash mumkin, bunda o‘quvchilar nafaqat nazariy bilim oladi, balki hunarmandchilik mahsulotlarini tayyorlash orqali amaliy ko‘nikmaga ega bo‘lib, hunarmandchilik an’analarini o‘rganish orqali milliy o‘zlik va ijodiy tafakkur rivojlanadi. Texnologiya darslarida hunarmandchilik materiallari bilan ishlash (yog‘och o‘ymakorligi, kashtachilik, kulolchilik)ni o‘rganishsa, matematika darslarida – o‘lchov birliklari, simmetriya va proporsiyalarni xalq hunarmandchiligi namunalari asosida o‘rganadi.Tarix darslarida -hunarmandchilikning turli davrlarda qanday rivojlanganini o‘rganishsa, san’at darslarida -milliy naqshlar va ularning kompozitsiyasini tahlil qilishadi.

2. Amaliy loyihalar va jamoaviy ishlar.

Talabalar xalq hunarmandchilik mahsulotlarini ishlab chiqarish va sotish bo‘yicha loyihalarda ishtirok etish orqali ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantiradilar. Bu jamoaviy ishlash, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, va muammolarni hal qilishni o‘rganish imkonini beradi. Amaliy mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilar hunarmandchilik mahsulotlarini o‘z qo‘llari bilan tayyorlashadi. Bu ularning mustaqil fikrlashini rivojlantirib, ijodiy yondashuvini shakllantiradi.

Amaliy ishlarning asosiy turlari:

Kulolchilik – loydan idishlar, suvenirlar yasash.

Kashtachilik – milliy naqshlarni matoga tushirish.

Yog‘och o‘ymakorligi – eshik, sandiq va boshqa yog‘och buyumlarni bezash.

Metall ishlov berish – mis va bronzadan milliy bezaklar tayyorlash.

G‘ijim san’ati (papye-mashe) – qog‘oz va elim yordamida hunarmandchilik buyumlarini yaratish.

Amaliy ishlarning afzalliklari:

Talabalarning ijodiy va texnik ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Madaniy meros va an’analarni o‘rganishga yordam beradi.

Mustaqil ishlash va innovatsion yondashuv shakllanadi.

Jamoaviy ishlar.

Jamoaviy ishlar o‘quvchilarning hamkorlikda ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantiradi.

Jamoaviy ishlarning asosiy shakllari:

Ustaxona tashkil qilish – talabalar guruhi bilan milliy hunarmandchilik markazlarini yaratish.

Ko‘rgazma va yarmarka – tayyor mahsulotlarni taqdim etish va sotish orqali tadbirkorlik asoslarini o‘rganish.

Ijodiy loyihalar – milliy hunarmandchilik asosida zamonaviy mahsulotlar yaratish.

Ustoz-shogird tizimi – talabalarni hunarmand ustalar bilan bog‘lash va tajriba almashish.

Mahalliy hunarmandlar bilan hamkorlik – tarixiy usullar va zamonaviy texnologiyalarni birlashtirish.

Jamoaviy ishlarning afzalliklari:

O‘zaro hamkorlik va muloqot ko‘nikmalari rivojlanadi.

https://buxdu.uz

Milliy madaniyat va an’analar chuqurroq o‘rganiladi.

Tadbirkorlik va loyihalash malakalari shakllanadi.

3. Zamonaviy texnologiyalar bilan uyg‘unlashtirish.

3D-modellashtirish orqali milliy naqshlarni yaratish, virtual haqiqat texnologiyalari yordamida hunarmandchilikni o‘rganish, va onlayn platformalarda hunarmandchilik mahsulotlarini targ‘ib qilish. Raqamli texnologiyalarni qo‘llash

3D modellashtirish va 3D bosib chiqarish orqali milliy naqshlarni qayta yaratish

Sun’iy intellekt yordamida dizayn va rang tanlashni avtomatlashtirish VR (virtual reality) orqali hunarmandchilik mahsulotlarini onlayn taqdim etish. Zamonaviy materiallar bilan uyg‘unlik Ekologik toza va chidamli materiallardan foydalanish

Bioplastikalar va kompozit materiallarni an’anaviy hunarmandchilik buyumlariga tatbiq etish Aqlli texnologiyalar bilan integratsiya IoT (Internet of Things) texnologiyasidan foydalanib, an’anaviy mahsulotlarni aqlli qurilmalarga aylantirish

Masalan, milliy naqshli gilam ichiga smart sensorlar o‘rnatish

Elektron tijorat platformalari orqali hunarmandchilik mahsulotlarini xalqaro bozorga chiqarish NFT (Non-Fungible Token) va blokcheyn texnologiyalaridan foydalanib, san’at asarlarini raqamlashtirish va himoyalash

Dunyo tajribasi va O‘zbekiston misolidagi tahlil

1. Jahon tajribasi

Germaniya, Xitoy va Yaponiya kabi mamlakatlarda xalq hunarmandchiligi ta’lim tizimiga muvaffaqiyatli integratsiya qilingan va bu mamlakatlarda talabalar ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda ancha yuqori natijalarga erishilgan.

2. O‘zbekiston misolida tahlil

O‘zbekistonda xalq hunarmandchiligi ta’lim tizimiga bosqichma-bosqich integratsiya qilinmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi PQ-3392-son farmoni xalq hunarmandchiligini rivojlantirishni davlat darajasida qo‘llab-quvvatlashga asos bo‘ldi.

Xulosa. Xalq hunarmandchiligi orqali talabalar ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirish samarali metodlardan biridir. Ta’lim jarayonida uning integratsiyasi nafaqat madaniy merosni saqlash, balki shaxsiy va ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Dunyo tajribasi va O‘zbekiston misolida bu yo‘nalishning ijtimoiy rivojlanish uchun muhimligi ta’kidlanadi. Kelajakda bu sohada qo‘shimcha tadqiqotlar va amaliy ishlar amalga oshirilishi zarur.

Adabiyotlar:

1. G‘ulomov, M. (2020). Xalq hunarmandchiligi va uning ta’limdagi o‘rni. // O‘zbekiston Pedagogika Journal, 12(3), 45-56.

2. Saidova, N. (2018). Xalq hunarmandchiligini ta’limda qo‘llashning zamonaviy yondashuvlari. // Ta'limda Innovatsiyalar, 5(2), 18-27.

3. Tursunov, A. (2019). O‘zbekiston ta'lim tizimida xalq hunarmandchiligini rivojlantirish. // O‘zbekiston Pedagogik Tadqiqotlari, 8(1), 34-42.

4. Rahmatov, B. (2021). Xalq hunarmandchiligi asosida ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish metodlari. // Ta'lim va Jamiyat, 12(4), 66-73.

5. Sirojiddinov, X. (2017). Xalq hunarmandchiligining pedagogik ahamiyati. // O‘zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi, 3(7), 98-104.

https://buxdu.uz

UO‘K 372.3

BOSHLANG‘ICH TA’LIM TIZIMIDA 4K YONDASHUVINI QO‘LLASHNING METODOLOGIK JIHATLARI

Eshboyeva Surayyo Qaxramon qizi,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim kafedrasi dotsenti v.b, p.f.f.d (PhD)
surayyoeshboyev@gmail.com
ORCID 0009-0009-4889-4617

Maqolada zamonaviy ta’lim sifatiga zamonaviy yondashuvlarning tahlillari, shuningdek, 4K yondashuv komponentlari mazmuni pedagogik jihatdan tahlil qilingan bo‘lib, kollaboratsiya, hamkorlikda ishlash, kritik fikrlash tajribasini jamoaviy, o‘zaro juftlik asosida muntazam oshirib borish, hayot tajribasidan foydalangan holda kundalik turmushda uchraydigan turli jarayonda qo‘llay olish, kreativ ma’lumotlar yarata olish, asosiylarini tanlay olish va ularni tahlil qila bilish, o‘zlashtirish samarasi haqida ma’lumotlar bayon qilingan.

Kalit so‘zlar: *kollaboratsiya, jamoaviy ishlash, tanqidiy fikrlash, boshlang‘ich ta’lim, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari, ko‘nikma, kompetensiya, yondashuv.*

МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРИМЕНЕНИЯ ПОДХОДА 4К В СИСТЕМЕ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье проанализированы современные подходы к качеству образования, а также с педагогической точки зрения рассмотрено содержание компонентов 4К-подхода. Представлена информация о коллаборации, совместной работе, регулярном повышении опыта критического мышления на основе коллективной и парной работы, применении жизненного опыта в различных процессах повседневной жизни, умении создавать креативную информацию, выбирать основные данные и анализировать их, а также об эффективности усвоения материала.

Ключевые слова: *коллаборация, работа в команде, критическое мышление, начальное образование, учащиеся начальных классов, навык, компетенция, подход.*

METHODOLOGICAL ASPECTS OF APPLYING THE 4C APPROACH IN THE PRIMARY EDUCATION SYSTEM

The article provides an analysis of modern approaches to the quality of modern education, as well as a pedagogical analysis of the content of the 4C approach components, provides information on collaboration, working in cooperation, regularly improving the experience of critical thinking based on teamwork, mutual pairing, the ability to apply life experience in various processes encountered in everyday life, the ability to create creative information, the ability to choose the main ones and analyze them, and the effectiveness of assimilation.

Keywords: *collaboration, teamwork, critical thinking, primary education, primary school students, skills, competencies, approach.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish jarayonida amalga oshirilayotgan tub ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar uzluksiz ta’lim tizimida faoliyat ko‘rsatayotgan o‘qituvchi oldiga pedagogik mahoratini, kreativ faoliyatini oshirish bo‘yicha yangi talablarni qo‘ymoqda. Bu esa o‘z navbatida o‘qitish jarayonida o‘qituvchilarning faolliklarini ta’minlash, ta’lim sifatini yaxshilash, samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi, shuningdek, o‘quvchilarning o‘z kasb yo‘nalishini tanlashlarida o‘ta muhimdir.

2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasi rivojlanishining beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasining “Ta’lim va fan sohasini rivojlantirish” borasida uzluksiz ta’lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta’lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish alohida ta’kidlangan. Bu singari vazifalarni amalga oshirish esa bugungi kunning yoshlaridan ijodiy faollik, yaratuvchanlik, mustaqil fikr yurita oladigan shaxs bo‘lishni talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Barkamollikni aniqlashda ijodkorlik muhim o‘rin tutadi. Bugungi ta’lim sharoitida ijodkor yoshlarni iste’dodli, iqtidorli, kreativ fikrlarga ega o‘quvchi deb atamoqdamiz.

https://buxdu.uz

Iste’dodning shakli har doim ma’lum bir sohada o‘zini namoyon qiladi. Hech kim hamma narsada ijodiy yoki qobiliyatli bo‘la olmaydi. Olib borilgan tadqiqot ishlarimiz shuni ko‘rsatadiki, ko‘pchilik ijodkorlarni qobiliyatli deb hisoblash mumkin, ammo hamma qobiliyatli odamlar ham ijodkor emas.

Hozirgi vaqtda taklif etilayotgan o‘quv dasturlariga ijodiy yondashish, shuningdek, o‘quvchilar salohiyatini rivojlantirishga e’tibor qaratish zarur. Zamonaviy jarayon o‘quvchilarning individual xususiyatlarini, ularning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olishi kerak. Iqtidorli o‘quvchi nafaqat ko‘rish, balki o‘ziga ishonishga, o‘z ahamiyatini anglashga, qiziq savollarga mustaqil ravishda javob berishga, o‘z-o‘zini anglash jarayoniga hissa qo‘shishga yordam berishi kerak [3; 12-b.].

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida” Qarori 1-ilovasining (3-bob) “Umumiy o‘rta ta’lim davlat ta’lim standartining asosiy prinsiplari”da o‘quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligi belgilab qo‘yilgan. Ushbu qarorda kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan DTSda fanlarga oid kompetensiyalari alohida ajratib ko‘rsatilgan. Jumladan, “Umumiy o‘rta ta’limning malaka talablari umumta’lim fanlari bo‘yicha ta’lim mazmunining majburiy minimumi va yakuniy maqsadlariga, o‘quv yuklamalari hajmiga hamda ta’lim sifatiga qo‘yiladigan bilim, ko‘nikma, malaka, kompetensiya kabi talablardan iborat [6; 5-b].

Bugungi kunda o‘quvchi yoshlarning jamoaviy ishlari va tafakkuri, a’zolarning dunyoqarashi, xatti-harakati, hamkorlik madaniyatini shakllantirishda kreativ yondashuv, o‘quvchilarni guruhlarga ajratish orqali bilim almashish, bir-biriga yordam berish va jamoaviy mas’uliyatni rivojlantirishning muhimligi pedagogik muammo sifatida ko‘plab xorijlik va mamlakatimiz olimlarning ilmiy tadqiqot ishlarida o‘z aksini topgan. Jumladan, xorijda kollaborativ o‘qitish va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorlik ishlarini psixolog va ta’lim nazariyotchisi Lev Vygotskyning nazariyalarida, o‘quvchilarning haqiqiy hayotdagi masalalar orqali o‘qishi va kollektiv ishlashni rag‘batlantirishning muhim jihatlarini amerikalik ta’lim nazariyotchisi va pedagogi John Dewey, o‘quvchilarga guruhlarda ishlash, muammolarni birgalikda hal qilish va yakuniy natijani hamkorlikda yechishning samarali bo‘lishini Robert Slavinlarning tadqiqot izlanishlarida ko‘rishimiz mumkin.

Shuningdek, o‘zbekistonlik olimlarimiz Sh.Xolmatov, R.Sh.Tillayev, G.M.Umarov, D.M.Abdurazoqov, L.M.Ergasheva, B.B.Raxmatullayevalar ham kollaborativ o‘qitish va interaktiv metodlarning ta’limda qo‘llanilishi, nostandart topshiriqlarni yaratish va ularni kollaborativ yondashuv orqali amalga oshirishda interaktiv metodlarni qo‘llash, boshlang‘ich ta’limda kollaborativ o‘qitishning o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish va ijodiy yondashuvni rivojlantirishga ta’siri, nostandart topshiriqlar va guruhlarda ishlashning o‘quvchilarning o‘zaro yordam berish, ijodiy fikrlash va tanqidiy yondashuvni rivojlantirishga ta’siri, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini va jamoaviy ishlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga alohida e’tibor berganlar.

Adabiyotlar tahlilini o‘rganish va ma’lumotlar to‘plashda, 4K (kommunikativ, kreativ, kritik fikrlash va kollaborativ) yondashuvning har bir qismini turli ta’lim shakllarida qo‘llash bo‘yicha izlanish olib borgan olimlar va ularning tadqiqotlari ham o‘rganildi:

1. **Kommunikativ yondashuv:** ta’limda o‘quvchi yoshlar va talabalar o‘rtasidagi muloqotni rag‘batlantirish, o‘z fikrlarini ochiq ifodalash va shaxslar bilan samarali aloqada bo‘lishni ta’kidlaydi. O‘zaro muloqot orqali o‘quvchi yoshlar va talabalar o‘z bilimlarini shakllantiradi. Bu yondashuvni qo‘llagan olimlardan biri, Vygotskiy bo‘lib, uning “sotsial o‘zgarish” nazariyasi ta’limda o‘zaro muloqot va kooperatsiyani o‘rganadi.
2. **Kreativ yondashuv:** ta’lim oluvchilarga yangi g‘oyalar va yondashuvlarni ishlab chiqish imkoniyatini beradi. Bu yondashuvning rivojlanishiga hissa qo‘shgan olimlardan biri H.Gardner bo‘lib, u o‘zining “ko‘p qobiliyat” nazariyasini ishlab chiqdi. Bu nazariya, o‘quvchilarning har xil o‘qish va o‘rganish usullarini ishlab chiqishda ijodiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.
3. **Kritik fikrlash:** kritik fikrlashni rivojlantirish, o‘quvchilarni o‘z fikrlarini mustaqil ravishda tahlil qilish va baholashga o‘rgatadi. Bu yondashuvni qo‘llagan olimlardan biri, John Dewey bo‘lib, u ta’limda tajriba va tahlil qilishning ahamiyatini ta’kidlagan va kritik fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan usullarni ishlab chiqqan.
4. **Kollaborativ yondashuv:** guruh bo‘lib ishlash va talabalar o‘rtasida hamkorlikni rivojlantirishga asoslanadi. Bu yondashuvda talabalarga jamoaviy ishlar orqali o‘z fikrlarini birlashtirish va umumiy maqsadga erishish o‘rgatiladi. Lev Vygotsky va Jean Piaget kabi olimlar ham ta’limda jamoaviy yondashuvlarni rivojlantirishga katta e’tibor qaratganlar. Ushbu yondashuvlar bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim tizimidan boshlab samarali tarzda qo‘llanmoqda va pedagoglar o‘z faoliyatida bu yondashuvlarni amalda ishlatish orqali o‘quvchilarning ko‘nikmalarini yuksak darajada rivojlantirishga erishmoqda[4; 59-

https://buxdu.uz

b]. Yuqoridagi 4 ta yondashuv bir-biriga bog‘liq bo‘lib, o‘quvchilar faqat akademik bilimlarni emas, balki jamiyatda har jabhada muvaffaqiyatli bo‘lish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni ham o‘rganadilar.

Natijalar va muhokama. Shuningdek, boshlang‘ich ta’limdagi barcha umumta’lim fanlarining mazmunidan kelib chiqqan holda shuni aytishimiz mumkinki, o‘quvchilarda o‘zgacha innovatsion yondashuv, kreativ fikrlar, o‘zini muntazam tahlil qilish, mustaqil fikrlarini bayon qilish ko‘nikmalari ham shakllantiriladi. Yuqoridagi mazmunda vazifalardan kelib chiqib, tadqiqot ishimiz muammosini umumta’lim maktablarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini nostandart fikrlashga o‘rgatishda 4 K yondashuvdan foydalanish deb tanladik. Tadqiqot maqsadini amaliyotga tatbiq etishda quyidagi jihatlarni alohida e’tirof etamiz:

Hamkorlik (kollaboratsiya)ning ijtimoiy va madaniy omillari, ya’ni hamkorlik samarali bo‘lishi mumkinligi, muvofiqlashtirish va ishonchning rolini o‘rganish, guruh dinamikasini tahlil qilish; **Ilmiy hamkorlikning turli shakllari** “multidisiplinar” yoki “interdisiplinar” tadqiqotlar o‘rtasidagi farqni o‘rganadilar. Interdisiplinar hamkorlikda, turli sohalardagi olimlar birgalikda ishlaydi, bu esa yangi yondashuvlarni va innovatsiyalarni keltirib chiqarishi mumkin.

Tadqiqot va innovatsiyalar hamkorlik orqali innovatsion g‘oyalar va yangiliklar tezroq paydo bo‘lishi mumkin, chunki turli mutaxassislar o‘z bilimlari bilan birgalikda yangi yo‘nalishlarga olib keladilar.

Hamkorlik va ilmiy natijalar tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, birgalikdagi ilmiy ishlar, amaliy faoliyatlar ko‘pincha yuqori samarador natijalar beradi. Ya’ni hamkorlikning intensivligi va samaradorligi tez-tez nashr etiladigan maqolalarning soni, mazmuni va ta’siri bilan bog‘liq.

Raqamli va texnologik platformalarda hamkorlik zamonaviy izlanuvchilarning hamkorliklari ko‘pincha raqamli platformalar orqali amalga oshiriladi. Bularda dunyoviy hamkorlik, ma’lumotlar almashinish va ilmiy ishlanmalarni ko‘p sonli auditoriyalarga taqdim etish imkoniyatlari mavjud. Shu bilan birga, bu platformalar onlayn konferensiyalar, elektron jurnallar yoki tadqiqot, tarmoq platformalarini o‘z ichiga oladi[5;39-b]. Shuningdek, bugungi tadqiqotchilar so‘nggi yillarda, hamkorlikni rag‘batlantirish usullari, uning samaradorligini o‘lchash yo‘llari va ilmiy jamoalar orasida to‘g‘ri muloqotni o‘rnatish borasida izlanishmoqda. Xullas, tadqiqot izlanishlarida hamkorlik ishlarini tadqiq etish juda muhim va zamonaviy ilmiy faoliyatning ajralmas qismiga aylanib ulgurdi.

O‘quv jarayoniga ta’limning zamonaviy didaktik materiallari, AKT, interfaol shakllari, motivatsion ta’lim texnologiyalari – innovatsion yondashuvli noan’anaviy darslari, yangiliklarga ega kun, o‘quvchini tahliliy fikrlashga yo‘naltiruvchi metodlar amaliyotga keng joriy qilinmoqda. Boshlang‘ich ta’limning zamonaviylashuvi ya’ni o‘quvchilarga mustaqil va integrativ-innovatsion ta’lim muhitini tashkil etish orqali yoshlarni jamoaviy 4K yondashuvli o‘qitish maqsadiga xizmat qiladigan integratsion nostandart ta’limni tashkil qilish ishlarini amaliyotga tatbiqini talab qilmoqda. Shuning uchun ham, bugungi raqamli dunyoda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari ham faoliyatini, mashg‘ulotlarini integratsion tarzda tashkil etadigan, o‘z kasbiy savodxonligini muntazam oshiradigan va raqobatbardosh pedagog bo‘lishligi nihoyatda zarur [7;112-b]. Bu esa zamonaviy kasblar, integrallashgan kasblar, akademik mobillik tushunchalarini yaratdi. Mazmunan esa boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari har kuni ushbu faoliyatni amalda bajaradi va o‘quvchilarini individual, guruhli, jamoaviy ishlatish orqali kichik tadqiqotchilik ko‘nikmalari (kommunikatsion, tanqidiy fikrlash, yaratuvchanlik)ni shakllantirishda integrasiyalashgan ta’limdan samarali foydalanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nostandart fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish jarayoniga bu kabi innovatsion yondashuvlarni qo‘llash va unda axborotlarni qayta ishlash texnologiyasidan foydalanish pedagogikada o‘ziga xos yondashuv bo‘lib, uning yordamida tadqiqot jarayonida izlanuvchilar o‘quvchilarning o‘zlashtirishida ijobiy sifat o‘zgarishi va yuqori samaradorlikka erishadi.

Bu kabi zamonaviy talablarni amalda qo‘llash esa ta’limiy, ijtimoiy, ma’naviy islohotlarga bog‘liq, ya’ni taraqqiyot strategiyasi yondashuvlarining barchasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nostandart fikrlash, har tomonlama rivojlanish ko‘nikmalarini mazmunan ongli tushunish asosida shakllantirishga bog‘liq. Jumladan,

Kollaboratsiya – o‘zbek tilida “kollaboratsiya” so‘zi tarixiy kontekstda “hamkorlik” yoki “sheriklik” ma’nolarida ishlatiladi, zamonaviy yaratilayotgan darsliklar o‘quvchilarning jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradigan tarzda tuzilgan. Bu esa o‘quvchilarga hamkorlik qilish, samarali fikr almashish va o‘zaro bir-birini qo‘llab - quvvatlash ko‘nikmalarini shakllantirishga ko‘maklashadi.

Kommunikativlik – boshlang‘ich sinlardagi darsliklar o‘quvchilarning boshqalar bilan muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. O‘quvchilarning o‘z fikrlarini aniq va ravshan ifodalash, suhbatdoshini tinglash va tushunishga, ma’lumotni yetkazishda til vositalaridan unumli foydalanishni o‘rganadilar.

Kreativ fikrlash – har bir fan darsliklari ijodiy fikrlash va yangilik qilish qobiliyatini ham rivojlantiradi. O‘quvchilar o‘z maqsadlariga erishish uchun yangi yondashuvlarni qo‘llashni o‘rganadilar,

https://buxdu.uz

innovatsion yechimlar ishlab chiqadilar va ijodiy muammolarni hal qilish ko‘nikmalariga ega bo‘ladilar[8;98-b].

Kritik (tanqidiy) fikrlash – ushbu yondashuv asosan o‘quvchilarning axborotni tanqidiy baholash, o‘z fikr va mulohazalarini shakllantirish ko‘nikmalarini rivojlantirishni o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar muammolarga analitik nuqtai nazardan yondashishni o‘rganadi va mantiqiy fikrlash asosida o‘z nuqtai nazarini shakllantiradi.

Ushbu muhim kompetensiyalarni rivojlantirishga yordam berishni istagan har bir pedagog o‘quv jarayonini kelajak bunyodkorlari uchun qiziqarli, innovatsion, samarali va natijali tarzda tashkillashtirmog‘i kerak. Maktabdagi har bir dars o‘quvchilarda faqat o‘quv fanlarining mazmunini o‘zlashtiradigan emas, balki mustaqil bilim oladigan, shuningdek intellektual qobiliyatini rivojlantiradigan jarayondir [13]. Pedagoglar esa mashg‘ulotlarni mazmunli va DTS talablari asosida tashkillashtirmog‘i zarur.

Qolaversa, boshlang‘ich sinflar uchun yaratilayotgan yangi darsliklar esa kelajagimiz egalari bo‘lmish yosh avlodni har tomonlama rivojlantiribgina qolmay, balki zamonaviy jamiyatga muvaffaqiyatli moslashish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni ularda shakllantirishga qaratilgani bilan yanada ahamiyatlidir.

Shuning uchun ham bugungi kunda yangi innovatsion yondashuvni O‘zbekiston ta’lim tizimida joriy etishdan oldin xorijiy tajribalar ham o‘rganildi. Singapur, Xitoy, Angliya, Finlandiya, Estoniya kabi ilg‘or ta’lim tizimiga ega mamlakatlar o‘quvchilarda 4K tamoyilini o‘z ichiga olgan XXI asr ko‘nikmalarini rivojlantirishga asosiy e’tibor qaratadi. Xalqaro baholash dasturlari tatbiqi doirasida o‘tkazilgan reytinglarda yuqori o‘rinlarni egallagan davlatlar ta’limi ham o‘quvchilarda 4 K yondashuvni o‘z ichiga olgan muloqot, izlanuvchanlik, yaratuvchanlik kabi ko‘nikmalarga alohida urg‘u berishgan va shuning uchun ham ular xalqaro reytinglarda yuqori natijalarga erishib kelmoqda[12].

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib boshlang‘ich ta’limda yangi model samarador qo‘llanilishi uchun qanday sharoit yaratish lozim? Albatta. “4K” modeliga asoslangan innovatsion yondashuv usullarini maktablarda qo‘llash uchun alohida sharoitlar talab etilmaydi. Masalan, o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyati nostandart topshiriqlar bilan, muloqot ko‘nikmasi esa didaktik topshiriqlar tizimi va mashg‘ulotlari orqali rivojlanadi.

Xulosa. Yangi innovatsion yondashuvlar natijasini o‘quvchining dunyoqarashi, fikrlashi, rivojlanishida ko‘rish mumkin. XXI asr o‘quvchisining zamonaviy timsolida XXI asr ko‘nikmalari ham uyg‘unlashgan holda mavjud bo‘lishi kerak. Qolaversa, innovatsion yondashuvlarni ta’lim jarayonida qo‘llashdan ko‘zlagan asosiy maqsadimiz ham shu. Ya’ni ta’limning asosiy maqsadi o‘quvchilarga nafaqat bilim berish, balki olgan bilimlarini hayotda qo‘llay olishga o‘rgatishdan iborat.

Adabiyotlar:

1. 2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasi rivojlanishining beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori.
3. Bozorova N.Sh. Talabalarda ekologik madaniyatni shakllantirishning ilmiy-pedagogik asoslari): p.f.n.diss. avtoref. - Toshkent, 2006.- 22 b.
4. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardayev A. Ta’limda innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari uchun amaliy tavsiyalar). – Toshkent: Iste’dod, 2008. - 180 b.
5. Ibragimova G.N. Interfaol o‘qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish: pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD). diss. avtoref.- T., 2017.-39 b.
6. Jumayev M.E. O‘quv jarayonida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining pedagogik madaniyatini tarbiyalash:. Ped. fan. nom. ... diss.: - T.: 1999. –B.137.
7. Maxmudova D.M. Muammoli ta’lim texnologiyalari asosida talabalarning kreativ faoliyatini rivojlantirish metodikasi: pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi.- Chirchiq, 2021. - 200 b.
8. Nishonova Z.T. Mustaqil ijodiy fikrlashni shakllantirishning psixologik asoslari: psix.fan dok. diss. -T., 2005.- 391 b.
9. Najmiddinova G.N. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari o‘quv-biluv faoliyatini shakllantirishning didaktik asoslari: ped. fan. nom. dis. -T., 2006. - 159 b.
10. Usmonova E.Z. O‘quvchilarda mustaqil tafakkurni qanday shakllantirish mumkin? -T.: Pedagogika va psixologiya ilmiy-ommabop nashri, 2000. -B. 36.

https://buxdu.uz

11. Eshboyeva S.Q Educational principles of teaching primary class students to communicative - creative thinking in a modern educational environment. // International journal of artificial intelligence.- 2024, https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/1274

12. Eshboyeva S.Q Raqamli texnologiyalar davrida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil ijodiy fikrlashga o‘rgatishning pedagogik talqini. // Pedagogik mahorat. 3-son, 2024-yil. ISSN 2181-6833

https://buxdu.uz

KOMPETENTLI YONDASHUV ASOSIDA BO‘LAJAK JISMONIY TARBIYA O‘QITUVCHISINING KASBIY-PEDAGOGIK IJODKORLIGINI RIVOJLANTIRISH

Eshqobilov Elmurod Menglimurod o‘g‘li,
Termiz davlat universiteti
Sport boshqaruvi kafedrasi o‘qituvchisi
eshqobilovelmurod25@gmail.com

Ushbu maqolada muallif jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishi talabalarining kelgusi kasbiy pedagogik faoliyatidagi ijodkorligini rivojlantirishda kompetentli yondashuvning ilmiy-nazariy jihatlari va uning ahamiyati to‘g‘risida fikr-mulohazalar bayon etilgan. Mutaxassisning kasbiy kompetentligi mohiyatini va tuzilishini aniqlash jarayonida, bo‘lajak jismoniy tarbiya mutaxassisining kasbiy kompetentligini o‘rganishning asoslariga ega bo‘lamiz.

Kalit so‘zlar: *kompetent, kompetensiya, funksiya, yondashuv, faoliyat, pedagog, mutaxassis, ta’lim, noan’anaviy, kasb, mashg‘ulot, kompetensiya, qobiliyat, ijodkorlik, malaka, shakllanish, rivojlanish va metod.*

РАЗВИТИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ТВОРЧЕСТВА БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ВОСПИТАНИЯ НА ОСНОВЕ КОМПЕТЕНТНОГО ПОДХОДА

В статье автор излагает свои соображения относительно научно-теоретических аспектов компетентностного подхода и его значения в развитии креативности студентов физического воспитания в их будущей профессионально-педагогической деятельности. В процессе определения сущности и структуры профессиональной компетентности специалиста мы получили основы изучения профессиональной компетентности будущего специалиста по физическому воспитанию.

Ключевые слова: *компетентный, компетентность, функция, подход, деятельность, педагог, специалист, образование, нетрадиционный, профессия, обучение, компетентность, способность, творчество, квалификация, формирование, развитие, метод.*

DEVELOPMENT OF THE PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL CREATIVITY OF THE FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHER ON THE BASE OF A COMPETENT APPROACH

In this article, the author presents his thoughts on the scientific and theoretical aspects of the competent approach and its importance in developing the creativity of physical education students in their future professional pedagogical activities. In the process of determining the essence and structure of a specialist’s professional competence, we will gain the foundations for studying the professional competence of a future physical education specialist.

Keywords: *competent, competence, function, approach, activity, educator, specialist, education, non-traditional, profession, training, ability, creativity, skill, formation, development, and method.*

Kirish. Jismoniy tarbiya va sportdagi natijalar kundan kunga yaxshilanib borayotgan hozirgi sharoitda har qanday davlatning mavqeyini aholi turmush darajasi, sog‘ligi va salomatligi bilan belgilanadi. O‘zbekiston Respublikasining bugungi va istiqboldagi barqaror o‘sishini ta’minlovchi ta’lim sohasining rivojlanishiga ham bevosita bog‘liq. Vatanimizda va butun dunyoda yuz berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlardan kelib chiqqan holda ta’limning mohiyati hamda unga bo‘lgan e’tibor ham yangilanib bormoqda. Ta’lim sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar va qator ijobiy o‘zgarishlarga qaramasdan, ta’lim samaradorligining rivojlanish sur’atini yanada takomillashtirish hamda yaratilgan imkoniyatlar va shart-sharoitlardan samarali foydalanish, ta’lim muassasalari uchun raqobatbardosh o‘qituvchilarini tayyorlash bugungi kunda eng muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Oliy ta’lim muassasalarida yoshlarning shaxsiy rivojlanishi ularning sog‘lom turmush tarzi, salomatligi, o‘zaro munosabatlarning mo‘tadillashuvi, dunyoqarashining o‘sib borishi, o‘z-o‘zini nazorat qilish va jismoniy tarbiyalashga bo‘lgan ehtiyojlarning shakllanishi kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilar uchun ham ta’lim muassasalarida ta’lim olish jarayoni – bu insonda jismoniy tarbiya faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda ahamiyatli hisoblangan jismoniy bilim, ta’lim sifati, kompetentlik va darajali mezonlar asosida rivojlantirish hamda o‘z-o‘zini takomillashtirishning eng maqbul

https://buxdu.uz

davridir. Bo‘lajak o‘qituvchilar ushbu jarayonda bilimlarni jamlash, saqlash, uzatish, kompensiyalarning mantiqiy tuzilmasini yaratish va istiqbolda kasbiy faoliyatini tashkil etishda ulardan samarali foydalanish kabi holatlarni o‘zida mujassam ettiradi.

Asosiy qism. Uzluksiz ta’limning barcha sohalarida pedagoglarning kasbiy kompetentligiga qo‘yilayotgan malakaviy talablarni o‘rganib, tahlil etar ekanmiz bu borada quyidagi muammolarning mavjudligi ko‘zga tashlanadi:

-Eng so‘nggi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash bo‘yicha yetarli bilim va ko‘nikmalarning shakllanmaganligi – o‘quv jarayonida innovatsion texnologiyalardan samarali foydalanish hozirgi kunda muhum ahamiyat kasb etadi, biroq ko‘plab pedagoglar bu yetarli bilim va tajribaga ega emaslar.

-O‘qituvchilarning nazariy bilimlari yetarli bo‘lsada, amaliyotda samarali qo‘llashda qiyinchilik tug‘uliyotganligi.

- Ta’lim dasturlarining tez o‘zlashtirilmasligi, ya’ni o‘quv dasturi yangilanishi pedagoglardan doimiy ravishda izlanishlarni talab qiladi. Ammo ayrim o‘qituvchilar bunday o‘zgarishlarga moslasha olmaydi.

-Axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish darajasini pastligi – bu o‘qituvchilarga ta’lim resurslaridan samarali foydalanmasligi, bu esa o‘quv jarayonining sifatiga ta’sir qiladi.

-Pedagoklarning o‘z ustida ishlashga bo‘lgan motivatsiyasining pastligi – ba’zi pedagoglar o‘z ustida ishlash, yangi bilim va ko‘nikmalarni egallashda sust harakat qiladilar.

Kompetensiya bu bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining o‘z bilimlarini doimiy boyitib borishni, eng so‘nggi axborotlarni o‘zlashtirishni, hozirgi kun va davr talablarini his etish, yangi bilimlarni izlab topish mahoratini, o‘zlashtirgan bilimlarni amaliy faoliyatida to‘la-to‘kis qo‘llashni talab qiladi. Kompetensiyaga ega bo‘lgan bo‘lajak o‘qituvchi chigalliklarni echishda o‘zi o‘zlashtirib olgan, har qanday holatda unga mos metod va usullardan foydalanishni yaxshi bilishi, munosib bo‘lgan metodlarni tanlab olib qo‘llashi, to‘g‘ri kelmaydiganlarini rad etishi, masalaga tanqidiy va tahliliy ko‘z bilan qarashi kabi ko‘nikmalarga ega bo‘ladi.

Kompetentlik – bo‘lg‘usi pedagoglarning umuman jamiyatda va xususan kasbiy sohasida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishi uchun zarur bo‘lgan, atrofidagi obyektlar va sub’ektlar bilan o‘zaro hamkorligi bo‘yicha ma’lum bir malakalari va kasbiy tajribalari shakllanganligining muayyan darajasi demakdir.

«Kompetentlik» tushunchasining mohiyati quyidagi ikki ko‘rinishda namoyon bo‘ladi:

- mutaxassisning o‘zi o‘zlashtirgan qobiliyatlari umumlashganligi;
- o‘z kasbiy sohasini bajarishdagi asosiy talablarning namoyon bo‘lishida.

Kompetentlik talabaning muayyan bir yo‘nalish bo‘yicha bilim, ko‘nikma va malakalar egallashi emas, balki har bir mustaqil yo‘nalishlarni puxta o‘zlashtirilishiga qaratilgan bilim va harakatlarni nazarda tutadi. Shuningdek, bitiruvchilarning kasbiy tayyorgarligi darajasiga qo‘yiluvchi talablar nuqtai nazaridan kompetentlik talabalarning muayyan vaziyatlarda bilim, malaka va faoliyat usullari to‘plamini maqsadga muvofiq qo‘llash qobiliyatini anglatadi.

Bo‘lajak o‘qituvchida kasbiy kompetentlikni shakllantirishning maqsadi undagi barqaror rivojlanish jarayonida ta’lim oluvchining o‘z-o‘zini anglash, baholash va boshqarish kabi qobiliyatlarini shakllantirish, ularni ta’lim muassasalarida ishlashga tayyorlash jarayonida umumkasbiy va ixtisoslik fanlari asoslarini o‘rganish vazifalari quyidagilardan iborat bo‘lishi kerak:

- bo‘lg‘usi pedagogning ish faoliyatida pedagogik, maxsus va umumiylikga oid bilimlarni fundamental o‘zlashtirishga bo‘lgan ijobiy qarashda bo‘lishga erishish;
- amaliy mashg‘ulotlarni olib borish jarayonlarida to‘saddan yuz bergan muammoli vaziyatlarda maqbul echimlarni ajratib olish hamda ularni hal qilish usuli sifatida pedagogik intellektini rivojlantirish;
- bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllantirish uchun integral-rivojlantiruvchi texnologiyalardan foydalanishini rivojlantirish;
- kelajakdagi faoliyati davomida egallashi kerak bo‘lgan kasbiy-pedagogik sifatlarini, ya’ni ularni tushinish, bolalarni sevish va boshqarish, kasbiy va shaxsiy rivojlanishga qaratilgan hatti-harakatlar ehtiyojini yuzaga keltirish.

Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda ularning pedagogik hamda jismoniy tarbiya amaliyotida muammoli vaziyatlarda aniq qaror qabul qila olish qobiliyatlarini rivojlantirish, ta’lim yo‘nalishi o‘quv rejasidagi fanlar bo‘yicha axborotlar olish imkoniyatiga ega bo‘lishlari uchun fanlararo o‘zaro aloqadorlikka erishish asosida muammoli vaziyatli topshiriqlarni ishlab chiqish va uni tizimlashtirish, pedagog kadrlar tayyorlash tizimi sifatini oshirishda ta’limning yangi shakllaridan foydalanish, fundamental, xususan, pedagogik va texnik bilimlarni o‘zlashtirishda fanlararo uzviylik va uzluksizlikni ta’minlash, pedagogik fanlarning gumanitar, ijtimoiy-iqtisodiy, matematika va tabiiy fanlar

https://buxdu.uz

hamda umumkasbiy va mutaxassislik fanlari bilan o‘zaro aloqasi ko‘p qirrali muammo bo‘lganligi sababli nazariy va amaliy jihatlarini ilmiy asoslashni taqozo etadi.

Pedagogik faoliyat va nazorat muhitining o‘zaro ta’sirlashuvi natijasida pedagogik faoliyat doimiy tarzda nazorat qilinadi, ya’ni bajarilayotgan pedagogik jarayon bir vaziyatdan ikkinchi vaziyatga o‘zgarishi tahlil qilib boriladi hamda tegishli tuzatishlar kiritib boriladi. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik faoliyat natijalarini nazorat qilish maqsad, vazifa va jarayonlari ish obyektiga qarab o‘zgarib turadi hamda monitoringgiga ta’sir ko‘rsatadi. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirish mezonlari sifatida tayanch, umumkasbiy va maxsus kompetentlik darajalari hamda reproduktiv, produktiv, qisman izlanuvchi va ijodiy darajalari muammoli topshiriqlar va vazifalar orqali aniqlanib boradi. Bunda jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy-pedagogik ijodkorligini rivojlantirishning pedagogik faoliyat va nazorat muhitining o‘zaro ta’sirlashuvi quyidagicha o‘z aksini topadi:

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish tizimi

Ishlar tartibi	Tarkibiy qismlar	Tavsif
1 –Funksional	**Funksiyalar**	- Muammolarni aniqlash va prognoz qilish - Kasbiy kompetentlik dinamikasini o‘rganish - Axborot almashinuvini ta’minlash - Tahlil va baholash - Tuzatish (korreksiya)
Maqsad	Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish tizimini optimallashtirish (axborotni yig‘ish, qayta ishlash, saqlash va tarqatish).	
Vazifalar	- O‘quv jarayonida yuzaga keladigan muammolar va qiyinchiliklarni kuzatish. - Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetentligi mezonlari, darajalari va ko‘rsatkichlarini ishlab chiqish. - Pedagogik jarayondagi muammolarni kuzatish va hal qilish.	
2 – Ishning mazmuni	**Asosiy tarkibiy qismlar**	- Motivatsion ehtiyojlarning shakllanganligi - Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish monitoringini olib borishga tayyorgarlik - O‘qituvchilarning ta’lim jarayonidan qoniqishi va malakasini oshirishga intilishi
3 – Faoliyat	**Monitoring shakllari**	- Boshlang‘ich (oldindan nazorat, kirish testi) - Joriy (oraliq, dinamik nazorat) - Yakuniy (chiqish nazorati, umumiy baholash)
Metodlar	- Joriy kuzatish - Tahlil va sinov metodlari - Suhbatlar, so‘rovnomalar - Sinov topshiriqlari, diagnostik baholash	
4– Natija	**Asosiy mezon**	Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini baholash
Ko‘rsatkichlar	- Motivatsion-kompetentlik darajasi - Amaliy faoliyat va kasbiy mahorat - Kasbiy o‘sish va o‘z-o‘zini baholash qobiliyati rivojlanganligi	

https://buxdu.uz

Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisi kasbiy-pedagogik faoliyatini aniq bir maqsadga yo‘naltirishi va bu maqsadga erishish uchun quyidagi shartlarga rioya qilishi kerak.

1. O‘z bilimi va ko‘nikmasini mustaqil oshirishda jismoniy tarbiya o‘qituvchisi mutaxassisligi bo‘yicha pedagogik amaliyot o‘tayotgan ta’lim muassasasining sportzal va maydonchalarini ta’lim oluvchilarga moslashtirishi kerak.

2. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisi ma’lum maqsad asosida va muayyan tartibda o‘zida quyidagi sifatlarni shakllantirib borishi kerak:

- o‘quvchilarning intilishlari, qiziqishlarini chuqur his qilish, tushunish, ularning ma’naviy ehtiyojlarini hisobga ola bilish;

- o‘quvchilar bilan emotsional aloqa o‘rnatish, ularning aqliy, axloqiy va amaliy faoliyati tomonlariga faol ta’sir etish.

3. Jismoniy tarbiya o‘qituvchisi umumiy pedagogika, psixologiya, yosh fiziologiyasi va gigienasi, anatomiya fanlari bo‘yicha ijodkorlik ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan savollar ro‘yxatini mustaqil o‘rganib chiqishlari shart.

4. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisi o‘zining pedagogik mahoratini oshirish ustida ishlash tizimining eng samarali usullari, yo‘llarini tanlab olishi, jismoniy faoliyatni va mashg‘ulotlarni olib borish joylarini to‘g‘ri tanlab faoliyat ko‘rsatishi kerak.

5. Bo‘lajak jismoniy tarbiya o‘qituvchisi aniq sharoitlarni hisobga olgan holda va ularga mos tarzda individual tarzda yoki jamoa bilan birga o‘z bilimini oshirish shakllaridan foydalanishi, amaliy mashqlar bajarishi maqsadga muvofiq.

6. Jismoniy tarbiya o‘qituvchisi o‘z bilimlarini oshirishni doimiy ijodiy izlanishlar tarzida tashkil etishi va ma’lum maqsadga yo‘naltirishi zarur. Buning uchun u:

- o‘z sohasi bo‘yicha tinimsiz ravishda harakatda bo‘lishi;

- ijodiy izlanishlarning samaradorligi o‘qituvchining pedagogik, psixologik va nazariy tayyorgarligiga bog‘liq bo‘lishini esda tutishi lozim.

Shu o‘rinda jismoniy madaniyat ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha o‘qituvchi malakasini olgan oliy ta’lim muassasasi bitiruvchisi: davlat ta’lim standartlari talablariga muvofiq ravishda pedagogik faoliyat olib borishga tayyor bo‘lishi, yuqori nazariy va amaliy tayyorgarlik darajasini ta’minlaydigan zamonaviy o‘qitish texnologiyalaridan foydalanishi, ta’lim dasturlarini ishlab chiqishda ishtirok etishi, ularning o‘quv rejasi va o‘quv jarayoniga muvofiq ravishda to‘la hajmda amalga oshirilishi uchun mas’ul bo‘lishi, ta’lim oluvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini nazorat qilishni tashkil etishi, olingan bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llashga ularni tayyorlashi va ta’lim oluvchilarning mustaqil ishlarini nazorat qilishi, aniq o‘quv fani o‘quv-metodik jihozlanishining bazasini yaratishi; ta’lim muassasasining ilmiy-metodik faoliyatida ishtirok etishi, guruh rahbari vazifasini bajarishi, ta’lim oluvchilar bilan tarbiyaviy ishni tashkil etishi va o‘tkazishi, o‘quv rejalari va dasturlarining bajarilishini ta’minlashi, ta’lim intizomini ta’minlashi, ta’lim oluvchilarning huquq va erkinliklariga rioya etishi, o‘z kasbiy malakasini oshirishi lozim.

Xulosa. Shunday qilib, maxsus kasbiy kompetentlik deganda muayyan kasbiy faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshira olishni ta’minlaydigan kasbiy bilim, ko‘nikma, malakalar va faoliyat tajribasining yig‘indisi hamda shakllangan shaxsiy sifatlar tushuniladi.

Ta’limga kompetentlik asosida yondashuv faqatgina ma’lumotlar va ko‘nikmalarning yig‘indisini egallashdan iborat bo‘lgan ta’lim natijalariga emas, balki shaxsning kasbiy faoliyatga, turli xil muammolarni mustaqil ravishda yecha olishga qodirligi va tayyorligiga yo‘naltirilgan ta’lim natijalarining yangi turlarini yuzaga keltiradi.

Adabiyotlar:

1.Kenjaboyev.A.E. Pedagogik deontologiya va kompetentlik.o‘quv qo‘llanma © TerDUnashr-matbaa markazi nashriyoti, 2022-y.280-S

2. Shodmonova Sh.S. Umumiy pedagogika nazariyasi va amalivoti. - T.: «Fan va texnologiya», 2019, 296 bet.

3. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М.: «Просвещение», 1995. – 336 с.

4. Долгова Л.М. Пробные действия учащихся в пространстве инновационной школы. 2007. С.191-193.

5. Bloom B.S. (ed) et al. A taxonomy of Educational Objectives: Handbook I: The Cognitive Domain. Harvow, 1956.

6. Sharipov Sh.S. O‘quvchilar kasbiy ijodkorligi uzviyligini ta’minlashning nazariyasi va amaliyoti. Ped. fan. dokt. ... diss. – T., 2012.–264 b.

7. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996.–308 с.

https://buxdu.uz

TALABALARDA KONFLIKTLARNI BOSHQARISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA STRESSGA CHIDAMLILIKNING ROLI

Hafizova Firuza Baxtiyorovna,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Ushbu maqolada talabalarning stressga chidamliligi va konfliktlarni boshqarish kompetensiyasi o‘rtasidagi bog‘liqlikning psixologik jihatlari tahlil qilinadi. Talabalik davri shaxsiy va akademik rivojlanishning muhim bosqichi bo‘lib, bu davrda turli stress omillari va konfliktli vaziyatlar yuzaga kelishi mumkin. Tadqiqotda stressga chidamlilik shaxsning hissiy barqarorligi, moslashuvchanligi va muammolarni konstruktiv hal qilish qobiliyati bilan bog‘liq ekanligi ko‘rsatiladi. Konfliktlarni boshqarish kompetensiyasi esa talabalarning muloqot madaniyati, murosaga kelish qobiliyati va qaror qabul qilish ko‘nikmalariga asoslangan.

Kalit so’zlar: *stressga chidamlilik, konfliktlarni boshqarish komptensiyasi, talabalarning psixologik moslashuvi, emotsional intellect, muloqot madaniyati, konstriktiv nizolarni hal qilish, psixologik barqarorlik, moslashuvchanlik va stressni boshqarish.*

РОЛЬ СТРЕССОУСТОЙЧИВОСТИ В РАЗВИТИИ КОМПЕТЕНЦИИ УПРАВЛЕНИЯ КОНФЛИКТАМИ У СТУДЕНТОВ

В этой статье анализируются психологические аспекты взаимосвязи между стрессоустойчивостью студентов и компетентностью в управлении конфликтами. Студенческий период - важный этап личностного и академического развития, в течение которого могут возникать различные стрессоры и конфликтные ситуации. Исследование показывает, что стрессоустойчивость связана с эмоциональной стабильностью, гибкостью и способностью человека конструктивно решать проблемы. С другой стороны, компетенция по управлению конфликтами основана на культуре общения учащихся, их способности идти на компромиссы и их навыках принятия решений.

Ключевые слова: *стрессоустойчивость, компетентность в управлении конфликтами, психологическая адаптация студентов, эмоциональный интеллект, культура общения, конструктивное разрешение конфликтов, психологическая стабильность, гибкость и управление стрессом.*

THE ROLE OF STRESS RESILIENCE IN DEVELOPING CONFLICT MANAGEMENT COMPETENCIES IN STUDENTS

This article analyzes the psychological aspects of the relationship between student stress resistance and conflict management competence. The student period is an important stage in personal and academic development, during which various stressors and conflict situations can occur. The study shows that stress tolerance is related to an individual's emotional stability, flexibility, and ability to solve problems constructively. Conflict management competence, on the other hand, is based on students ' communication culture, ability to compromise, and decision-making skills.

Keywords: *stress tolerance, conflict management competence, psychological adaptation of students, emotional intellect, communication culture, constructive conflict resolution, psychological stability, flexibility and stress management.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayoni talabalar uchun nafaqat bilim olish, balki yangi ijtimoiy muhitga moslashish, muloqot qilish va o‘z shaxsiy imkoniyatlarini namoyon etish davri hisoblanadi. Ushbu jarayonda talabalar turli stress omillari va nizoli vaziyatlarga duch keladilar. Akademik bosim, o‘zaro munosabatlardagi murakkabliklar, mustaqil qaror qabul qilish zaruriyati va hayotiy mas’uliyatning ortishi ularning psixologik barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi.

Stressga chidamlilik insonning tashqi va ichki bosimlarga qarshi turish, hissiyotlarini boshqarish hamda og‘ir vaziyatlarda ijobiy yechim topish qobiliyatidir. O‘z navbatida, konfliktlarni boshqarish kompetensiyasi shaxsning nizolarni konstruktiv hal qilish, murosaga kelish va muloqot madaniyatiga asoslangan yondashuvlarni qo‘llash malakasini ifodalaydi. Ushbu ikki omilning o‘zaro bog‘liqligi shundan

https://buxdu.uz

iboratki, stressga chidamli talabalar nizoli vaziyatlarga mantiqiy va sabr bilan yondashadilar, bu esa ularning psixologik moslashuvini osonlashtiradi.

Talabalarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida stressni boshqarish va konfliktlarni konstruktiv hal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ularning bu boradagi ko‘nikmalari kelajakdagi kasbiy faoliyatida, jamoa bilan ishlash jarayonida va shaxsiy hayotda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli, oliy ta’lim muassasalarida talabalar uchun stressni yengish, ijtimoiy moslashuv va nizolarni boshqarish bo‘yicha maxsus trening va psixologik dasturlar ishlab chiqilishi lozim. Ushbu tadqiqot talabalarning stressga chidamliligi va konfliktlarni boshqarish kompetensiyasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, bu masalaning nazariy va amaliy jihatlarini yoritishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimi nafaqat kasbiy bilim berish, balki talabalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularning shaxsiy rivojlanishi va psixologik barqarorligini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Ta’lim jarayonida talabalar nafaqat bilim oladilar, balki yangi muhitga moslashish, jamoada o‘z o‘rnini topish va muloqot madaniyatini rivojlantirish kabi muhim bosqichlarni ham bosib o‘tadilar. Ushbu jarayonda duch kelinadigan qiyinchiliklar, jumladan, stress va konfliktlar talabalarning ruhiy holatiga, akademik natijalariga va ijtimoiy moslashuv jarayoniga ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Stressga chidamlilik va konfliktlarni boshqarish – shaxsning o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qilish, murakkab sharoitlarda to‘g‘ri yo‘l topish va nizolarni konstruktiv hal qilish qobiliyatidir. Ushbu ko‘nikmalar hayotiy tajribalar va ta’lim jarayonida shakllanadi hamda insonning muvaffaqiyatli jamiyat a’zosi bo‘lishiga xizmat qiladi. Talabalik davrida yuzaga keladigan stress va nizolar aksariyat hollarda yangi hayotiy bosqichga o‘tish, mustaqil qarorlar qabul qilish va akademik talablarga moslashish bilan bog‘liq bo‘ladi.

Bunday sharoitda talabalarning stressga chidamlilik darajasi ularning turli vaziyatlarda o‘zini qanday tutishi, qanday qarorlar qabul qilishi va konfliktli holatlarga qanday munosabatda bo‘lishini belgilaydi. Stress bilan samarali kurashish va nizolarni konstruktiv boshqarish ko‘nikmalariga ega talabalar jamoada tez moslashib, akademik va shaxsiy hayotlarida ijobiy natijalarga erishadilar. Shu sababli, mazkur tadqiqot aynan ushbu ikki muhim jihatning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish va talabalarning psixologik barqarorligini oshirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqishga yo‘naltirilgan.

Ushbu mavzu nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, oliy ta’lim muassasalarida talabalar uchun stressni boshqarish va nizolarni konstruktiv hal qilish bo‘yicha maxsus dasturlar va psixologik treninglarni joriy etish zaruriyatini ilgari suradi. Shu bilan birga, talabalarga stress va nizolarni konstruktiv boshqarish bo‘yicha zaruriy ko‘nikmalar berilishi ularning kelajakdagi kasbiy faoliyati va shaxsiy hayotiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqotning ilmiy asoslarini mustahkamlash uchun stressga chidamlilik, konfliktologik madaniyat, psixologik moslashuv va muloqot kompetensiyasiga oid yetakchi mutaxassislarning nazariy qarashlari va tadqiqot natijalari tahlil qilinadi. Quyida mavzuga tegishli muhim adabiyotlar tahlili keltirilgan.

S.L.Rubenstein (2020) o‘zining "Umumiy psixologiya asoslari" asarida stressning inson psixikasiga ta’siri va uning turli shakllarini tahlil qiladi. Uning fikricha, stressga chidamlilik – bu insonning tashqi ta’sirga bardosh bera olish qobiliyati bo‘lib, u mustahkam irodaviy sifatlar va moslashuvchanlik bilan bog‘liq. G. Selye (2018) o‘zining "Stress nazariyasi" ilmiy ishida stress uch bosqichdan iboratligini ko‘rsatadi: xavotir, qarshilik va charchoq. Uning fikriga ko‘ra, stressga chidamli insonlar konfliktli vaziyatlarni mantiqiy hal qilish orqali o‘z psixologik muvozanatini saqlab qolishi mumkin.

D. Goleman (2021) "Hissiy intellekt" asarida stressga chidamlilikni rivojlantirish uchun shaxsning emotsional nazorati, empatiya va kommunikativ ko‘nikmalar muhimligini ta’kidlaydi. Uning nazariyasi stressni boshqarish va konfliktlarni konstruktiv hal qilish o‘rtasidagi bog‘liqlikni ko‘rsatib beradi.

N. V. Grishina (2020) "Psixologik konfliktlar nazariyasi" kitobida nizolarni hal qilish usullarini tasniflab, ularni shaxslararo va ijtimoiy guruh nizolariga ajratadi. Uning tadqiqotlari talabalar jamoasida uchraydigan konfliktlar va ularni konstruktiv hal qilish usullarini o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

K. Thomas & R. Kilmann (2019) "Conflict Mode Instrument" asarida konfliktlarni boshqarishning besh asosiy strategiyasini (raqobat, moslashuv, murosaga kelish, hamkorlik va chekinish) ajratib ko‘rsatadi. Ushbu model talabalar o‘rtasidagi nizolarni hal qilish jarayonida samarali qo‘llanishi mumkin.

P. Zimbardo (2017) "The Lucifer Effect" asarida shaxsning muhitga moslashuvi va tashqi omillarning unga ta’siri masalasini o‘rganadi. U talabalar jamoasida konfliktlar paydo bo‘lishining psixologik sabablarini va ularning oqibatlarini yoritadi. Stressga chidamlilik insonning tashqi va ichki qiyinchiliklarga moslashish qobiliyatini anglatadi. **G. Selye (2018)** stress nazariyasiga asos solib, uni uch bosqichga ajratgan: **hushyorlik**, **qarshilik**, va **charchash**. Ushbu nazariya talabalarning og‘ir vaziyatlarga qanday moslashishi va stressga qanday bardosh berishi haqida tushuncha beradi. **D. Goleman (2021)** "Emotsional intellekt"

https://buxdu.uz

asarida stressni boshqarishda insonning hissiy nazorati va o‘zini anglash muhimligini ta’kidlaydi. U yuqori emotsional intellektga ega bo‘lgan insonlar stressga chidamli bo‘lishini va konfliktlarni samarali hal qila olishini qayd etadi.

L. V. Kulikova (2020) stressga chidamlilikni rivojlantirish uchun **psixologik moslashuv**, **muammoli vaziyatlarga to‘g‘ri yondashish**, va **shaxsiy o‘sish strategiyalari** muhimligini ko‘rsatadi. Uning tadqiqotlari talabalarning stress bilan kurashish qobiliyatlari shaxsiy fazilatlar, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va o‘z-o‘zini anglash darajasiga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Konfliktlar har qanday insoniy munosabatlarda uchraydi va ularni samarali hal qilish shaxsiy va kasbiy rivojlanishning muhim omillaridan biridir. **N. V. Grishina (2020)** "Psixologik konfliktlar" asarida konfliktlarni hal qilishning asosiy usullarini bayon etib, ularni **shaxsiy konfliktlar**, **ijtimoiy konfliktlar**, va **guruhiy konfliktlar** sifatida tasniflaydi. Ushbu tadqiqot konfliktlarning yuzaga kelish sabablarini aniqlash va ularni boshqarish metodlarini ishlab chiqishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

K. Thomas & R. Kilmann (2019) "Conflict Mode Instrument" asarida konfliktlarni hal qilishning **raqobat**, **moslashuv**, **murosaga kelish**, **hamkorlik**, va **chekinish** kabi strategiyalarini bayon qiladi. Ushbu model talabalarning nizoli vaziyatlarda qanday yondashuvlarni qo‘llashini aniqlash uchun muhim hisoblanadi. **T. Kozlova (2019)** talabalarning konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish bo‘yicha tadqiqot olib borib, ularning **ijtimoiy muloqot**, **emotsional nazorat**, va **muammolarni hal qilish qobiliyatlari** bilan bog‘liqligini aniqlagan.

Talabalik davrida yoshlarning oliy ta’lim tizimiga, yangi ijtimoiy muhitga va akademik talablariga moslashuvi juda muhim jarayondir.

L. G. Kondratyeva (2019) "Talabalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi" asarida oliy ta’lim muassasalarida talabalar duch keladigan muammolar, jumladan, **stress, muloqot muammolari va shaxsiy moslashuv qiyinchiliklari** tahlil qilinadi. U psixologik xizmatlarning ahamiyatini ta’kidlab, moslashuv jarayonida **qo‘llab-quvvatlash tizimlari** va **psixologik treninglar** samarali natija berishini ko‘rsatadi. **V. M. Shepel (2019)** "Ijtimoiy psixologiya va shaxsiy moslashuv" kitobida shaxsning yangi muhitga moslashish qobiliyati ijtimoiy ko‘nikmalar, kommunikativ malakalar va stressni boshqarish qobiliyatiga bog‘liq ekanligini tahlil qiladi. **P. Zimbardo (2017)** "The Lucifer Effect" asarida ijtimoiy guruhlardagi o‘zaro ta’sir va konfliktlarning psixologik mexanizmlarini o‘rganib, talabalar jamoasida konfliktlar paydo bo‘lishi va ularning oqibatlarini tahlil qiladi.

Muhokama. Zamonaviy ta’lim tizimi talabalar oldiga nafaqat akademik bilim olish, balki psixologik moslashuv, muloqot madaniyati va shaxsiy kompetensiyalarni rivojlantirish kabi dolzarb vazifalarni qo‘yadi. Ushbu jarayonda talabalar turli stress omillari bilan to‘qnash keladilar, jumladan, mustaqil hayotga o‘tish, yangi jamoadagi o‘z o‘rnini topish, akademik yuklama va kelajak rejalari bilan bog‘liq xavotirlar. Shu bilan birga, talabalarning konfliktli vaziyatlarga duch kelishi ham tabiiy holat bo‘lib, bu vaziyatlarni qanday boshqarish shaxsning psixologik barqarorligi va ijtimoiy moslashuv darajasi bilan bevosita bog‘liqdir.

Stressga chidamlilik shaxsning bosim ostida ham muvozanatni saqlash, qiyin vaziyatlarni tahlil qilish va to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatidir. Bu kompetensiya ijtimoiy-psixologik barqarorlik va o‘zini boshqarish mexanizmlari bilan bog‘liq bo‘lib, shaxsiy rivojlanish jarayonida shakllanadi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, stressga chidamli talabalar konfliktli holatlarni konstruktiv hal qilishga moyil bo‘ladilar, chunki ular vaziyatni ratsional baholash, o‘z his-tuyg‘ularini nazorat qilish va kelishuv strategiyalaridan foydalanish qobiliyatiga ega bo‘ladilar.

Oliy ta’lim muassasalarida konfliktlarning yuzaga kelishi ko‘pincha shaxsiy qarashlar, o‘zaro munosabatlar va akademik talablarga bog‘liq bo‘ladi. Talabalar o‘rtasidagi nizolar har xil shakllarda namoyon bo‘lishi mumkin: fikrlar to‘qnashuvi, rollar bilan bog‘liq ziddiyatlar yoki hissiy tushunmovchiliklar. Ushbu nizolarni hal qilish jarayonida shaxsiy kompetensiyalar, ayniqsa, kommunikativ qobiliyatlar va hissiy intellekt muhim rol o‘ynaydi.

Konfliktlarni boshqarish kompetensiyasi – bu shaxsning nizolarni konstruktiv yo‘l bilan hal qilish qobiliyati bo‘lib, u quyidagi jihatlar orqali namoyon bo‘ladi:

- ***Shaxslararo muammolarni hal qilish strategiyalari*** – talabaning murosaga kelish, muammolarni ochiq muhokama qilish va kelishuv yo‘llarini izlash qobiliyati;
- ***Emotsional nazorat*** – konfliktli vaziyatlarda stressga berilmaslik va hissiyotlarni me’yorda ushlash ko‘nikmalari;
- ***Empatiya va aktiv tinglash*** – nizoli vaziyatlarda qarama-qarshi tomonlarning hissiyotlarini tushunish va ularga hurmat bilan yondashish;
- ***Konstruktiv muloqot*** – konfliktli vaziyatlarda hujumkor yoki tajovuzkor bo‘lmagan muloqot strategiyalaridan foydalanish.

https://buxdu.uz

Talabalar orasida stress va nizolarni boshqarish kompetensiyasining pastligi ko‘pincha keskin munosabatlarga, muloqotdagi qiyinchiliklarga va psixologik bosimning ortishiga olib keladi. Bu esa, o‘z navbatida, ularning akademik natijalari, ijtimoiy faoliyati va shaxsiy o‘sishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli, oliy ta’lim muassasalarida talabalarni stressni boshqarish va konfliktlarni konstruktiv hal qilishga o‘rgatish muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, stressga chidamlilik darajasi yuqori bo‘lgan talabalar nizolarni hal qilishda quyidagi strategiyalarga ko‘proq moyillik bildirishadi:

1. Hamkorlik strategiyasi – tomonlar o‘zaro kelishuvga erishish uchun faol muloqot olib boradi va muammoga birgalikda yechim topishga intiladi;
2. Kompromiss strategiyasi – har ikki tomon o‘z manfaatlarining bir qismini saqlab qolgan holda, murosa qilishga tayyor bo‘ladi;
3. Tahliliy yondashuv – nizoning sabablarini chuqur o‘rganish va muammoni hal qilish uchun ijtimoiy-psixologik bilimlardan foydalanish.

Aksincha, stressga chidamliligi past bo‘lgan talabalar ko‘proq quyidagi strategiyalarga moyil bo‘ladilar:

- ***Chekinish*** – nizodan qochish yoki muammoni e’tiborsiz qoldirish;
- ***Konfrontatsiya (qarama-qarshilik)*** – nizoga tajovuzkor yoki passiv-agressiv yo‘sinda yondashish;
- ***Emotsional portlash*** – his-tuyg‘ularni nazorat qila olmaslik va konfliktni keskinlashtirish.

Bu holatlar shuni ko‘rsatadiki, stressga chidamlilik va konfliktlarni boshqarish qobiliyati o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ular talabalarning ijtimoiy hayoti, akademik faoliyati va psixologik farovonligiga ta’sir qiladi. Ushbu bog‘liqlikni inobatga olib, ta’lim muassasalari talabalarning stressga chidamliligini oshirish va konfliktlarni konstruktiv boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish uchun turli psixologik treninglar, seminarlar va maslahat xizmatlarini yo‘lga qo‘yishi lozim.

Ushbu jadvalda stressga chidamlilik va konfliktlarni boshqarish kompetensiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish uchun turli yondashuvlar va usullar keltirilgan:

1-jadval.

№	Tadqiqot yondashuvi / usul	Tushuncha va maqsad	Ahamiyati
1	Stress va uning psixologik ta'siri	Talabalarning stressga chidamliligini va uning ijtimoiy-psixologik holatga ta'sirini o'rganish.	Talabalarda stressga chidamlilikni rivojlantirish va stressni boshqarish qobiliyatlarini shakllantirish.
2	Konfliktlarni boshqarish nazariyasi	Konfliktlarni hal qilishda psixologik va ijtimoiy jihatlarni tahlil qilish.	Talabalarda konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini rivojlantirishda nazariy asoslarni shakllantirish.
3	Emotsional intellektni o'rganish	Talabalarning o'z hissiyotlarini boshqarish va boshqalarning hissiyotlarini tushunish qobiliyatini o'rganish.	Emotsional intellektning konfliktlarni boshqarishda va stressni kamaytirishda roli.
4	Kognitiv psixologiya va stressni boshqarish	Stressni boshqarish va konfliktlarni hal qilishda talabalarning fikrlash jarayonlarini o'rganish.	Talabalarda tanqidiy fikrlash va strategik yondashuvlarni shakllantirish.
5	Treninglar va ko'nikmalarni rivojlantirish	Stressni boshqarish va konfliktlarni hal qilish bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish.	Talabalarda stressga chidamlilik va konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini rivojlantirish.
6	Ijtimoiy va psixologik maslahatlar	Talabalarga stress va konflikt holatlarida psixologik maslahatlar va qo'llab-quvvatlash berish.	Stressga chidamlilik va konfliktni boshqarish bo'yicha amaliy yondashuvlarni o'rgatish.
7	Sotsiologik tahlil va guruhdagi muhitni o'rganish	Talabalarning guruhdagi o'zaro munosabatlari va stressni boshqarishdagi ijtimoiy kontekstni tahlil qilish.	Guruhda stressni boshqarish va konfliktlarni hal qilishda ijtimoiy omillarni aniqlash.
8	Psixometrik testlar va anketalar	Talabalarning stressga chidamlilik va konfliktlarni boshqarish kompetensiyasini o'lchash uchun psixometrik vositalarni qo'llash.	Stressga chidamlilik va konfliktni boshqarish qobiliyatlarini aniqlash va rivojlantirish imkoniyatini yaratish.

https://buxdu.uz

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, stressga chidamli talabalar konfliktlarni konstruktiv hal qilishga ko‘proq moyil bo‘lib, bu esa ularning jamoadagi muloqot sifati va ijtimoiy moslashuv darajasini oshiradi. Shu bois, oliy ta’lim muassasalarida stressni boshqarish bo‘yicha treninglar, emotsional intellektni rivojlantirish dasturlari va konfliktologik ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan maxsus ta’lim metodlarini qo‘llash zarur. Bu nafaqat talabalar shaxsiy rivojlanishiga, balki kelajakda jamiyatda barqaror va konstruktiv munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Goleman, D. (2021). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. New York: Bantam Books.
2. Grishina, N. V. (2020). Psixologik konfliktlar. Sankt-Peterburg: Piter.
3. Kondratyeva, L. G. (2019). Talabalarning ijtimoiy-psixologik moslashuvi. Moskva: Prosveshchenie.
4. Kulikova, L.V. (2020). Stressga chidamlilik va moslashuv mexanizmlari. Moskva: Nauka.
5. Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer.
6. Abdullayeva, G. (2021). Psixologik moslashuv va stressga chidamlilik. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. O‘rinboyev J. (2020). Talabalarning ijtimoiy moslashuvi va nizolarni boshqarish. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
8. Yo‘ldoshev M. (2019). Konfliktologiya asoslari: Ta’lim va jamiyatdagi nizolarni boshqarish. Samarqand: SamDU nashriyoti.

https://buxdu.uz

HAMSHIRALARNI O’QITISHDA KREATIV VA TANQIDIY FIKRLASH

Ibodova Umida Shuhrattillo qizi,
Osiyo xalqaro universiteti tayanch doktoranti

Hamshiralik kasbi yuqori mas’uliyat talab qiluvchi soha bo‘lib, bemorlarga sifatli va xavfsiz parvarish ko‘rsatish uchun hamshiralarning kreativ va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ fikrlash hamshiralar uchun standart muammolarni yangicha va innovatsion usullar bilan hal qilish imkonini bersa, tanqidiy fikrlash esa dalillarga asoslangan, oqilona va xavfsiz qaror qabul qilish ko‘nikmasini shakllantiradi. Ushbu maqolada hamshiralik ta’limida kreativ va tanqiy fikrlashning ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so’zlar: *tanqidiy fikrlash, kreativ fikrlash, hamshiralik ta’limi.*

КРЕАТИВНОЕ И КРИТИЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ В ОБУЧЕНИИ МЕДСЕСТЁР

Профессия медсестры требует высокой ответственности, и для обеспечения качественного и безопасного ухода за пациентами важно развивать у медсестер креативное и критическое мышление. Креативное мышление позволяет медсёстрам решать стандартные проблемы с помощью новых и инновационных методов, тогда как критическое мышление формирует навык принятия обоснованных, рациональных и безопасных решений. В данной статье рассматривается значение креативного и критического мышления в сестринском образовании.

Ключевые слова*: критическое мышление, креативное мышление, сестринское образование.*

CREATIVE AND CRITICAL THINKING IN NURSING EDUCATION

The nursing profession requires a high level of responsibility, and developing nurses' creative and critical thinking skills is essential for providing quality and safe patient care. Creative thinking enables nurses to solve standard problems using new and innovative approaches, while critical thinking helps them develop the ability to make evidence-based, rational, and safe decisions. This article discusses the importance of creative and critical thinking in nursing education.

Keywords: *critical thinking, creative thinking, nursing education.*

Kirish. Dunyoda innovatsion rivojlanishning global vazifalaridan biri insonlarda kreativlik qobiliyatini shakllantirishdir. Bunda yangi tajribalar yaratish, murakkab jarayonlarda yechim topa bilish, kasbiy faoliyatga ijodiy yondashish, oqilona tavakkalchilikka bo‘lgan qobiliyat, kasbiy barkamollik kabi harakatlar nazarda tutiladi.

Asosiy qism. Kreativlik - shaxsni rivojlantiruvchi kategoriya sifatida inson ma’naviyatining ajralmas qismi bo‘lib, shaxsni o‘z-o‘zini rivojlantirish omili, shaxsiy jonbozlikning asosi, shaxs ega bo‘lgan bilimlarning ko‘pqirrali ekanligida emas, balki yangi g‘oyalarga intilishda va o‘rnatilgan stereotiplarni yangilik yaratish jarayonini isloh qilish va o‘zgartirishda, hayotiy muammolarni yechish jarayonida kutilmagan va noodatiy qarorlar chiqarishda namoyon bo‘ladi, Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘ladi[4].

Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini tavsiflaydi. Kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida ham aks etadi. Qolaversa, kreativlik zehni o‘tkirlikni belgilab beradi, “talabalar e’tiborini ta’lim jarayoniga faol jalb etishni ta’minlaydi”.

Patti Drapeau nuqtayi nazariga ko‘ra kreativ fikrlash, eng avvalo, muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash sanaladi. Har tomonlama fikrlash talabalardan o‘quv topshirig‘i, masalasi va vazifalarini bajarishda ko‘plab g‘oyalarga tayanishni talab etadi.

Bugungi kunda kreativ mutaxassislarni shakllantirish zamonaviy jamiyat ta’lim tizimining asosiy vazifalaridan biridir. Qo‘yilgan vazifaga faqatgina kreativ ta’lim metodikasini maqsadli holda olib borish bilan erishish mumkin, bunda pedagogik jarayonning har bir ishtirokchisiga yangi bilimlarni tushuntirish, yaratish va undan samarali foydalanish uchun sharoit yaratishga imkon beradi [2].

Kreativ fikrlashda ta’limning asosiy vazifasi o‘quvchida jamiyatda muvaffaqiyatli hayot kechirishi uchun bugun va kelajakda kerak bo‘ladigan ko‘nikmalarni shakllantirishdir. Kreativ fikrlash bugungi yoshlar ega bo‘lishi kerak bo‘lgan muhim ko‘nikma bo’lib, bu ko‘nikma ularga doimiy tarzda va shiddat bilan o‘zgarayotgan, oddiy savodxonlikdan tashqari yangilanayotgan davrga xos ko‘nikmalarga ega kadrlarni talab

https://buxdu.uz

etayotgan makonga moslashishga ko‘maklashadi. Umuman olganda, bugungi o‘quvchi kelajakda hozir hatto mavjud bo‘lmagan sohalarda ishlashi, yangi muammolarni yangi ko‘nikmasini shakllantirish ularga tobora murakkablashayotgan mahalliy va global muammolarni noodatiy yondashuv orqali hal etish imkonini beradi[6].

Aynan shuning uchun ham so‘nggi yillarda kreativ ta’limni kreativ rivojlanish shakli tadqiqotchi - pedagoglar tomonidan faol o‘rganilib kelinmoqda Biz yangi tushunchalarni o‘zlashtirishda, tajribalarni tushunishda, yangi mavzularni o‘rganishda, o‘qish, yozish, gapirish va tinglashda to‘liq ijodiy jarayonga duch kelamiz. Ushbu jarayonni tushunish uchun biz sirli yoki tushunarsiz narsalarga murojaat qilishimiz shart emas.

Hamshiralar ish jarayonida ko‘pincha stress va tezkor qarorlar qabul qilishni talab qiladigan vaziyatlarga duch keladilar. Jahon Sog’liqni Saqlash Tashkilotining ma’lumotiga ko‘ra, global darajada tibbiyot sohasidagi ijodiy yechimlar talab etiladigan muammolarning ulushi 40% dan yuqori. Shu sababli, bo‘lajak hamshiralarda kreativ kompetensiyalarni shakllantirish – tibbiyot xodimlarining sifati va samaradorligini oshirishning asosiy sharti hisoblanadi.

Kreativ fikrlash — bu odatiy tafakkur doirasidan tashqariga chiqish, yangi va noodatiy g‘oyalar ishlab chiqish jarayoni. Bu jarayon quyidagi xususiyatlarga ega:

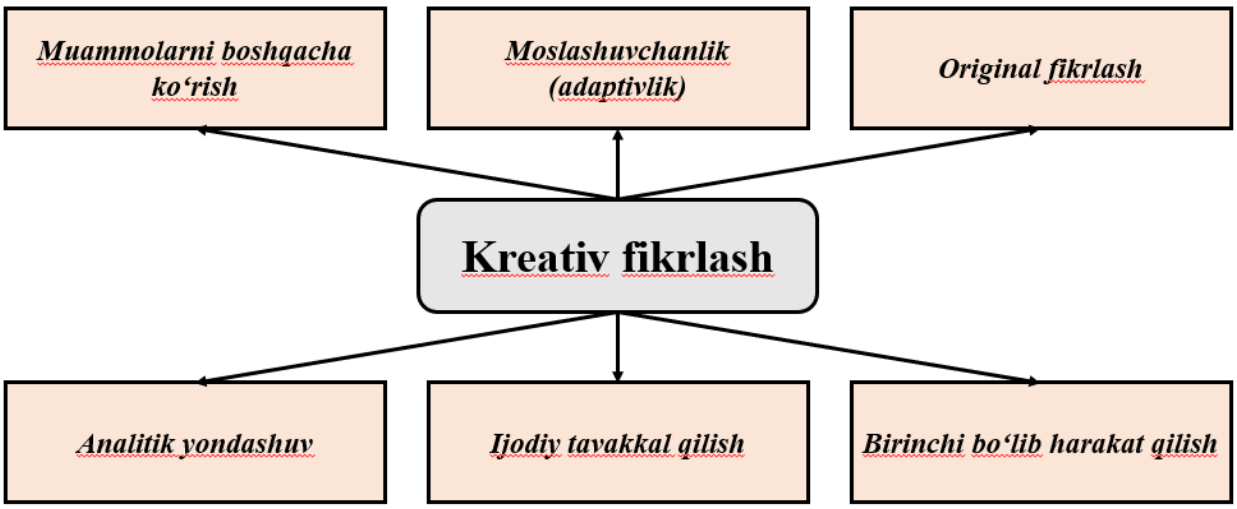

Kreativ fikrlashda ta’limning asosiy roli o‘quvchilarni jamiyatda muvaffaqiyatga erishishlari uchun zarur bo‘lgan kompetensiyalar bilan ta’minlashdan iborat. Kreativ fikrlashni o‘rgatish bugungi kun o‘quvchilari va yoshlariga dolzarb muammolarni yechish uchun yangi texnologiyalardan foydalangan holda hali yaratib ulgurilmagan sektorlarda yoki vazifalarda ishlash, shu bilan birga mashinalar bajara olmaydigan ishlarni osonlikcha amalga oshira olish hamda murakkab mahalliy va global muammolarning yechimini topish qobiliyatlarini rivojlantirishga imkon beradi.

Hamshiralik ta’limida ham, kreativ fikrlash, kreativ yondashuv, tezkor va kerakli qarorlar qabul qilish juda ham muhim hisoblanadi. Zero, bu qarorlar inson hayoti va sog’lig’i bilan bevosita bog’liqdir. Misol uchun reanimatsiya bo‘limida ishlayotgan hamshira bemorda tomir ichiga qo‘yiladigan kateterning doimiy ravishda chiqib ketayotganini payqaydi. Odatiy bintli bog’lov bu muammoga to’gri yechim bo’la olmaydi. Chunki bintli bog’lov bemor uchun noqulaylik tug’diradi va yechilib ketish ehtimoli yuqori bo’ladi. Shunda hamshira kreativ yondashib, kateter joyini xavfsiz mustahkamlash uchun maxsus plastirdan foydalanishni taklif qiladi. Bu yondashuv bemorning qulayligini oshiradi va infeksiya tushish xavfini kamaytiradi.

Reanimatsiya bo’limlarida ko’pincha bemorlarning qon bosimi doimiy ravishda o‘lchananadi, buning natijasida bemorning qo‘lidagi manjet joyi qizarib, noqulaylik tug‘diradi. Kreativ yondoshgan hamshira bu muammoni manjet ostiga yumshoq gubkali qoplama qo‘shish bilan hal qiladi, bu qon bosimi o‘lchanayotganda bosimni teng taqsimlashga yordam beradi va terining qizarishini kamaytiradi.

Kreativ va tanqidiy fikrlash ko‘pincha qarama-qarshi fikrlash shakllari sifatida ko‘riladi. Birinchi qarashda, ijodiy fikrlash tuyg‘ular va ongsiz kuchlarga asoslangan bo‘lib, tanqidiy fikrlash esa mantiqiy va ongli jarayon sifatida qabul qilinadi. Birinchisi boshqarib bo‘lmaydigan va o‘rgatib bo‘lmaydigan, ikkinchisi esa boshqarish va o‘rgatish mumkin bo‘lgan jarayon deb hisoblanadi. Ushbu qarash qisman to‘g‘ri, lekin bu juda cheklangan tushuncha.

Tanqidiy fikrlash – bu ma’lumotlarni tahlil qilish, haqiqatni aniqlash dalillarga asoslangan qaror qabul qilish va xolis xulosalar ishlab chiqarish qobiliyatidir.Ushbu ko’nikma har qanday sohada, xususan, ta’lim va sog’liqni saqlash sohasida yuqori samaradorlikka erishish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

https://buxdu.uz

Tanqidiy fikrlash — bu ma’lumotlarni chuqur tahlil qilish, mantiqiy tahlil qilish va asosli xulosa chiqarish jarayoni. Bu jarayon quyidagilarni o‘z ichiga olishi mumkin:

- Aniqlik – Fikrlar va dalillar tushunarli va aniq bo‘lishi;
- Mantiqiylik – Fikrlar o‘zaro bog‘liq va izchil bo‘lishi;
- Dalillarga asoslanganlik – Fikrlar faktlar va ilmiy dalillar bilan tasdiqlanishi;
- Neytrallik – O‘z fikrlariga xolis yondashish, hissiyotlarni chetga surish;
- Tahliliy fikrlash – Muammoning asosiy sabablarini aniqlash;

Tanqidiy fikrlovchi inson o‘z fikrlarini doim tekshiradi, noto‘g‘ri yoki noto‘liq bo‘lishi mumkinligini tan oladi va har doim yaxshiroq tushunishga intiladi. Hamshiralarning ish faoliyatida tanqidiy fikrlashning o’rni beqiyosdir. Turli xil holatlar va vaziyatlarda bu turdagi fikrlash o’ta ahamiyatli hisoblanadi. Oddiy bir holatni misol qiladigan bo’lsak, hamshira reanimatsiya bo‘limida og‘ir ahvoldagi bemorga dori berishdan oldin retseptni tekshirib chiqadi va shifokor buyurgan doza odatdagidan ancha yuqori ekanligini sezadi va hamshira dori dozasini bemorning yoshiga, vazniga va umumiy ahvoliga mosligini qayta tekshiradi. Ilgari berilgan dorilar va bemorning tibbiy tarixini ko‘rib chiqadi. Shifokor bilan bog‘lanib, dozaning to‘g‘riligini tasdiqlashni so‘raydi. Natijada esa noto‘g‘ri dozani bemorga berishning oldi olindi, bemor sog‘lig‘iga ziyon yetkazish ehtimoli kamaydi, hamshiraning tahliliy yondashuvi bemor xavfsizligini oshirdi.

Shunday qilib, tanqidiy fikrlovchi hamshira har bir vaziyatni obdon o‘rganib, eng yaxshi qarorni qabul qilish orqali bemor salomatligini himoya qiladi va tibbiyotda yuqori samaradorlikka erishadi.

Ko‘p hollarda tanqidiy va ijodiy fikrlash qarama-qarshi tushunchalar sifatida qabul qilinadi. Kreativ odamlar tasavvurga boy, o‘ziga xos g‘oyalar yaratishga moyil bo‘lsa, tanqidiy fikrlovchilar skeptik, mantiqiy va tafakkurini baholay oladigan shaxslar deb qaraladi.

Biroq, aslida bu ikki jarayon bir-biriga bog‘liq. Har qanday yaxshi fikrni yaratish uchun ijodiy tafakkur talab qilinadi, lekin bu fikrlarni tekshirish va baholash uchun tanqidiy tafakkur zarur. Bu ikki jarayon birgalikda ishlaydi:

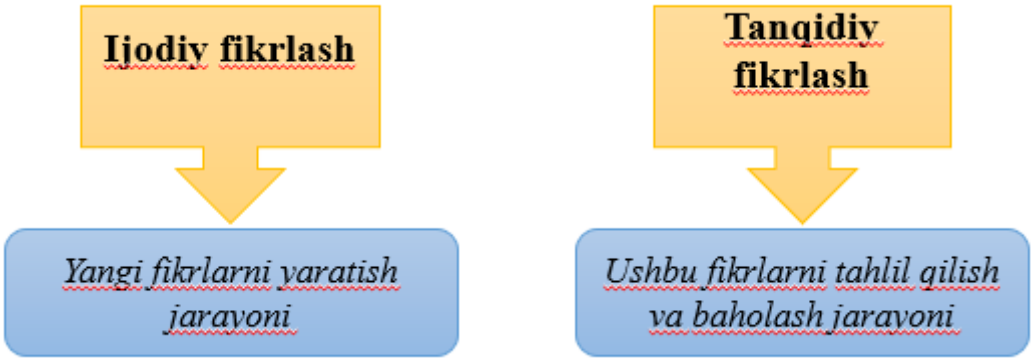

1-rasm.

Ijodiy va tanqidiy tafakkur bir-biridan ajralmas jarayonlardir. Ular inson tafakkurining ikkita muhim qirrasi bo‘lib, samarali fikrlash uchun birgalikda ishlaydi. Quyida ularning o‘zaro bog‘liqligini tushuntiruvchi misollar keltirilgan:

1-jadval.

Kreativ fikrlash	Tanqidiy fikrlash
Yangi g‘oyalar yaratadi	G‘oyalarni tekshiradi va baholaydi
Muammolarga noodatiy yechim topadi	Yechimlarning samaradorligini baholaydi
Fikrlash jarayonida erkinlikni ta’minlaydi	Mantiqiy asos bilan fikrlarni cheklaydi
Xavfga boradi va tavakkal qiladi	Xavflarni baholaydi va oldini oladi
Innovatsion yondashuvlarni ilgari suradi	Haqiqatga mosligini tekshiradi

Yaxshi fikrlash jarayoni doimo ushbu ikki elementning uyg‘unligiga asoslanadi. Masalan, ilmiy tadqiqotlarda olimlar oldin ijodiy g‘oyalar ilgari suradi, keyin esa ularni tanqidiy tahlil qiladi.

Masalan, antibiotik kashf qilingani, bu ijodiy fikrlash mahsuli edi. Ammo bu nazariyaning ilmiy to‘g‘riligini isbotlash tanqidiy fikrlash yordamida amalga oshirildi.

Tanqidiy fikrlash kelajakdagi hamshirani rivojlantirish - hamshiralar ta'limi uchun munosib boshlang'ich nuqtadir. Tanqidiy fikrlash, haqiqiy ma'noda, o'quvchilarga shunchaki ta'lim orqali "o'rgatilishi" mumkin bo'lgan narsa emas, bu ta'lim orqali modellashtirilgan va keyinchalik sinov, amaliyot va muloqot orqali ishlab chiqilgan dunyoga ko'nikma va yondashuvdir (Erikson,2019).

https://buxdu.uz

Xulosa o’rnida shuni ta’kidlash mumkinki, tanqidiy va ijodiy fikrlash inson tafakkurining ikkita muhim jihati bo‘lib, ularni rivojlantirish uchun doimiy mashqlar va maxsus usullardan foydalanish kerak. Ushbu ko‘nikmalar hayotning turli jabhalarida samarali qarorlar qabul qilish, innovatsiyalar yaratish va chuqur fikrlashga yordam beradi.

Hamshiralik ta’limida kreativ va tanqidiy fikrlash tibbiy xizmat sifati, bemor xavfsizligi va muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirish uchun muhim hisoblanadi. Ushbu ikki fikrlash turi bir-birini to‘ldiradi va samarali hamshiralik amaliyoti uchun zarur bo‘lgan asosiy ko‘nikmalarni shakllantiradi.

Adabiyotlar:

1. Richard Paul, Linda Elder. “Critical Creative Thinking” 2008.- 20 b.

2. Uluxanov I.T, Xusayinova A.X, Ubaydullayev S. Q “O’quvchilarning kretiv komptentligini shakllantirish mezonlari” // Scientific Progress 2021- 816 b.

3. Qarshiyeva B.F “Xalqaro ta'lim tizimlarida kreativlik kompetentligini rivojlantirishga yo‘naltirilgan usullar” // Экономика и социум, 2024 -2 b.

4. Toshmatova Sh.R “Kreativlikning mohiyati va ta‘lim jarayonida tutgan o‘rni” // Goldenbrain Journal 2023-130 b.

5. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). – Alexandria – Virginia, USA: ASCD, 2014.

6. Nellya Midxatovna Zakirova “O’quvchilarda kreativlikni shakllantirish mazmuni va usullari” // Academic research in educational sciences Volume 1 | Issue 3 | 2020.

https://buxdu.uz

TA’LIM JARAYONIDA QO’LLANILAYOTGAN ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALAR

Ismatova Nigina Baxodirovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Pedagogik ta’lim kafedrasi dotsenti, p.f.b.f.d.(PhD)

O’zbekistonda ta’limni isloh qilishning asosiy omillaridan biri komil inson tarbiyasida “shaxs manfaati va ta’lim ustuvorligi“dir. Demak, ta’lim-tarbiyaning maqsadi butunlay yangilandi, unga mos holda mazmunning ham, pedagogik jarayonning ham yangilanishi tabiiydir. Bu omil davlatimizning ijtimoiy siyosatini belgilab berganligi tufayli ta’limning yangi modeli yaratildi.

Kalit so‘zlar: *tolerantlik, mahalla, ta’lim-tarbiya, pedagog, ijodkorlik, metod, intellektual, jarayon.*

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ, ИСПОЛЬЗУЕМЫЕ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Одним из главных факторов реформирования образования в Узбекистане является «приоритет личного интереса и образования» в воспитании совершенного человека. Итак, цель образования полностью обновлена, и естественно, необходимо соответствующим образом обновить как содержание, так и педагогический процесс. Благодаря тому, что этот фактор определил социальную политику нашей страны, была создана новая модель образования.

Ключевые слова: *толерантность, махалля, образование и воспитание, педагог, творчество, метод, интеллектуальный, процесс.*

MODERN TECHNOLOGIES USED IN THE EDUCATIONAL PROCESS

One of the main factors in reforming education in Uzbekistan is the “priority of personal interest and education” in raising a perfect person. So, the purpose of education has been completely renewed, and it is natural to update both the content and the teaching process accordingly. Thanks to the fact that this factor determined the social policy of our country, a new model of education was created.

Keywords: *tolerance, neighborhood, education, teacher, creativity, method, intellectual, process.*

Kirish. O’quv jarayonida o’zaro hamkorlikka asoslangan do’stona muhitni vujudga keltirish shaxsga yo’naltirilgan ta’lim jarayonini tashkil etish nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega. Ta’lim-tarbiya maktab, ota-onalar, mahalla va o’quvchilar jamoasi hamkorligida, demokratiya va tolerantlik tamoyillari asosida amalga oshiriladi. Bu jarayonda o’quvchilar oddiy ta’lim oluvchilar emas, ta’lim-tarbiya jarayonining teng huquqli, hamkorlik asosida jipslashgan ishtirokchilari bo’lishlariga erishiladi. Sinfdagi barcha o’quvchilarga bir xil muomala va munosabat, hamkorlikdagi ta’lim, o’quvchi, o’qituvchi va ma’muriyat orasida do’stona munosabat ustuvorligi asosida sifatli ta’lim berish jarayoni vujudga keladi. O’quvchilarga nisbatan do’stona munosabat muhiti o’zaro adolatli munosabatlar zamirida yaratiladi. Adolat bor joyda haqiqat, haqiqat bor joyda o’zaro hurmat muhiti hukm suradi. O’quvchi va o’qituvchi orasida o’zaro hurmat shakllangan ta’lim jarayonida do’stona munosabat, o’zaro g’amxo’rlik, mehr-muruvvat qaror topadi.

Asosiy qism. Ta’kidlash lozimki, o’qituvchi o’quv-biluv jarayonini tashkil etar ekan, har bir o’quvchining betakror ekanligi, uning ta’lim-tarbiyasi oilaviy muhitga, sinfdagi mavqeyiga, ustozlarining munosabatiga, ruhiy kechinmalari va kayfiyatiga ko’p jihatdan bog’liq bo’lishini unutmasligi lozim. Umumiy o’rta ta’lim muassasasidagi har bir pedagog o’quvchining qalbidan chuqur joy ola bilishi, ularning hurmat-ehtiromiga sazovor bo’la olishga erishishi, o’quvchining eng yaqin kishilaridan biriga aylanishi, quvonchi va tashvishiga sherik bo’lishi, muammoli vaziyatlarda to’g’ri yo’l ko’rsata olishi zarurki, shundagina ta’lim-tarbiya oldiga qo’yilgan maqsadga erishiladi.

O’quvchilar orasidagi o’zaro hamkorlik muhitini shakllantirish uchun, avvalo, quyidagilarni amalga oshirish kerak:

− o’quv jarayonida ijodkorlik muhitini vujudga keltirish;
− o’quvchilar faoliyatini muayyan tartib asosida tashkil etish;
− o’quvchilar jamoasi orasida o’zaro do’stona muhitni vujudga keltirish kabilar.

O’zaro hamkorlik va do’stona muhitni vujudga keltirish uchun muayyan maqsadga yo’naltirilgan pedagogik jarayonni shunday tashkil etish lozimki, buning uchun o’quv-tarbiya jarayonining ochiq xarakter kasb etishi va o’zaro axborotlar almashinuvi uchun qulay bo’lishini ta’minlash muhimdir.

https://buxdu.uz

Ta’lim jarayonida o’zaro hamkorlikni yo’lga qo’yish uchun o’quvchilarda ongli faoliyat ko’rsatish ko’nikmasini tarkib toptirish, ularni mustaqil, ijodiy fikrlashga o’rgatish alohida ahamiyatga ega. Chunki umumiy o’rta ta’lim o’quvchilari murakkab, ruhiy inqirozlar vujudga keladigan, yuqori quvvatga ega bo’lgan, shijoatli, yangilikka chanqoq, olamni o’zlashtirishga intiluvchan, mustaqillik va moslashuvchanlikka moyil, xulq-atvorida ijtimoiy me’yorlarning shakllanishi jadal sur’at bilan kechadigan yoshda bo’ladilar. Shunga ko’ra, quyidagilarning muhimligi kuzatilmoqda:

- o’qituvchi bilan o’quvchilar hamkorligini boshlang’ich sinflardayoq yo’lga qo’yishning zarurligi;
- o’qituvchi bilan o’quvchilar hamkorligini ta’minlashga xizmat qiladigan metodlarni qo’llashning muhimligi;
- o’quvchilarga taqdim etiladigan axborotlar hajmining kengligi va ularni o’zlashtirish o’zaro hamkorlik va fikr almashinish muhitini taqozo qilishi;
- o’qituvchi bilan o’quvchilar orasida do’stona hamkorlikka asoslangan muhitning vujudga kelishi o’qituvchi pedagogik faoliyatining tarkibiy qismiga aylanishi zarurligi;
- o’quvchilar va o’qituvchilar munosabatlarida an’anaviy pedagogik yondashuvlarning saqlanib qolayotganligi va uni bartaraf etish ehtiyojining kuchayayotganligi;
- ta’lim jarayoni samaradorligini ta’minlashda o’qituvchi bilan o’quvchilar hamkorligining muhimligi;
- o’qituvchining muomala odobi, nazokati, shaxslararo muomala maromi, o’quvchilar bilan do’stona munosabatni o’rnatuvchi muhim omil ekanligi va boshqalar.

Bugungi kunda o’qituvchi va o’quvchi orasidagi do’stona munosabat negizida axborotlarni taqdim etish va o’zlashtirish, o’quvchilar orasida do’stona muhitni shakllantirish bilan bog’liq pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, ta’limda do’stona munosabatni tashkil etish jarayonining mazmuni, shakl, vosita, usul va metodlarini aniqlash alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Pedagogik hamkorlik, ya’ni sinergetika yangi mohiyat kasb etgan tushuncha sifatida o’zbek pedagogikasiga kirib kelar ekan, u bevosita falsafiy metodologiya va sotsiologiya sohalari bilan ham bog’lanadi. Chunki, insonning hamkorlikdagi faoliyati muayyan jamiyat hayoti bilan bog’liq tarzda amalga oshadi. Bu jamiyat hayotida inson uchun hamkorlikda faoliyat ko’rsatish quvvati bilan bir qatorda, hamjihatlikda rivojlanish imkoniyati ham mavjud. Pedagogik hamkorlik doirasida o’z qiyofasini o’zgartirish tushunchasi ham amal qiladi. Agar yangicha ijtimoiy davr shaxsning o’z-o’zini saqlashi, yangi sharoitga moslashishi g’oyasiga asoslansa, zamonaviy shaxs o’zining yangicha mohiyati va mavqeiga asoslangan holda faoliyat ko’rsatadi.

Ta’lim jarayonida o’quvchilarning hamkorlikka asoslangan ijodiy faoliyatini tashkil etish uchun axborotli mahsullarni tayyorlash va ulardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Mazkur jarayonda sun’iy intellekt yoki mantiqiy-lingvistik modeldan unumli foydalanish mumkin. Bilimlarni modellashtirish turli ilmiy yo’nalishlarda turli maqsadlarda amalga oshiriladi. Ekspert tizimlar nazariyasida bu metoddan intellektual vazifalarni kompyuter vositasida echishda foydalaniladi. O’quv muhitida o’qituvchi ham jismoniy, ham virtual ekspert model sifatida namoyon bo’ladi. Pedagogika fani uchun umumlashgan quvvatlarni qo’lga kiritish o’ta muhim ahamiyatga ega. Chunki u yangi bilimlarni o’zlashtirishni ta’minlaydi. Umumlashgan quvvatlarni sarflash o’quv jarayonida juda zarur hisoblanadi. Jumladan,

1) o’quvchilarni aniq ilmiy, amaliy muammolarni yechishga jalb etish, bu jarayonda ularda muayyan qiziqishlarni hosil qilish;

2) o’quvchilarning o’quv ishlarini shunday tashkillashtiriladiki, mantiqiy-lingvistik modeldan topshiriqlarni yechish vositasi va ularning yechimlarini tekshirish usuli sifatida foydalanish imkoniyati vujudga kelishi;

3) qo’lga kiritilgan natijalar aksariyat hollarda elektron ko’rinishlarda ifodalanishi lozim.

Buning natijasida o’quvchilarda kompyuterdan foydalanishga oid dastlabki ko’nikmalar tarkib topadi va har bir o’quvchida o’zlari uchun zarur bo’lgan axborotlar bazasini yaratishga bo’lgan intilish vujudga keladi. Bu jarayonda guruh a’zolari birgalikda harakat qila boshlaydilar, har bir o’quvchi o’z bilim zahirasini guruhdoshlari egallagan bilimlar yordamida boyitish imkoniyatini qo’lga kiritadi. Bunda ularga yangi bilimlar bilan boyitilgan o’quv materiallari yaqindan yordam beradi, shuningdek, o’qituvchi intellektual xarakterdagi o’quv topshiriqlaridan kengroq foydalangan holda hamkorlikka asoslangan o’quv muhitini vujudga keltirishi lozim. Ta’lim-tarbiya tizimiga bunday yodashuvni tatbiq qilish natijasida maktab ta’limida yangi yo’nalish vujudga keladi.

Pedagogik hamkorlik o’zida quyidagilarni mujassamlashtiradi:

1) o’quvchilarning quvvatlarini mujassamlashtirish asosida umumlashgan natijani qo’lga kiritishga asoslangan jamoa mehnatini tashkil etish texnologiyasi;

2) intellektual texnologiyalarga asoslangan axborotlarga ishlov berish usullari.

Bunday yondashuv natijasida intellektual madaniyatning yuqori darajasiga erishishi ta’minlanadi.

https://buxdu.uz

Pedagogik hamkorlik va hamjihatlikka asoslangan bilimlar to’rt ko’rinishda namoyon bo’ladi. Hamkorlik nazariyasi –

1) fundamental ilmiy nazariyalarning vujudga kelishiga asos bo’ladigan, umumiy ilmiy nazariyalar, dunyoqarashlar, g’oyalar, tamoyillar, timsollar, tasavvurlar tizimidan iborat paradigma;

2) nomuntazamlik, ochiqlik, o’tish xarakteridagi jarayonlarning tengsizligiga asoslangan g’oya atrofida birlashadigan muayyan xususiy ilmiy qarashlar;

3) tizimlarning o’z-o’zini tashkil etish yoki o’tish jarayonlariga oid umumiy ilmiy yondashuvlar;

4) ilmda mavjud bo’lgan hukmron tafakkurga barham berish, o’zgarmas tushunchalar va barqaror tafakkur, o’tish xarakteridagi daliliy shakllar va obrazlar, yangicha dunyoqarash − asosini tashkil qiladi.

Ta’lim jarayonida o’quvchilar faoliyatini, dunyoqarashini har tomonlama o’zgartirish tamoman yangi ilmiy-pedagogik asoslarga tayanishni taqozo qilmoqda. Umumiy o’rta ta’lim oldiga qo’yilgan maqsad, vazifa va tamoyillarni amalga oshirish nafaqat ta’lim mazmunini o’zgartirishni talab qilmoqda, balki uning shakllari, metodlari, o’qituvchi faoliyatini ham takomillashtirishga bo’lgan ehtiyoj kuchaymoqda.

Hamkorlikda o’qitish texnologiyasida o’quvchilarni hamkorlikda o’qitishni tashkil etishning bir necha metodlari mavjud:

Guruhlarda o’qitish (R.Slavin, Ishmuhamedov) da o’quvchilar teng sonli ikki guruhga ajratiladi. Har ikkala guruh bir xil topshiriqni bajaradi. Guruh a’zolari o’quv topshiriqlarini hamkorlikda bajarib, har bir o’quvchi mavzudan ko’zda tutilgan bilim, ko’nikma va malakalarni o’zlashtirishga e’tiborni qaratadi.

Kichik guruhlarda hamkorlikda o’qitish. Bu yondashuvda kichik guruhlar 4 ta o’quvchidan tashkil topadi. O’qituvchi avval mavzuni tushuntiradi, so’ngra o’quvchilarning mustaqil ishlari tashkil etiladi. O’quvchilarga berilgan o’quv topshiriqlari 4 qismga ajratilib, har bir o’quvchi topshiriqning ma’lum qismini bajaradi. Topshiriq yakunida har bir o’quvchi o’zi bajargan qism yuzasidan fikr yuritib, o’rtoqlarini o’qitadi, so’ngra guruh a’zolari tomonidan topshiriq yuzasidan umumiy xulosa chiqariladi.

O’qituvchi har bir kichik guruh axborotini tinglaydi va test savollari yordamida bilimlarni nazorat qilib baholaydi.

O’qituvchi va o’quvchining hamkorlikdagi faoliyatiga doir tadqiqotlarda asosiy e’tibor o’zaro munosabatning rivojlanishini o’rganishga qaratiladi, o’qitishni guruhli tashkil qilish jarayoni bayon qilinadi.

Hamkorlikdagi faoliyat usuli deganda, o’qituvchi bilan o’quvchining birgalikdagi hatti-harakatlarining tizimini tushunish kerak. Bunday xatti-harakat o’qituvchining o’quvchiga ko’rsatadigan yordamidan boshlanadi;

O’quvchilarning faolligi asta-sekin o’sib borib, butunlay ularning o’zi boshqaradigan amaliy va aqliy harakatiga aylanadi; o’qituvchi bilan o’quvchi o’rtasidagi munosbata esa sheriklik pozitsiyasi xususiyatiga ega bo’ladi.

Pedagogika – psixologiya fanida hamkorlikning 8 ta shakli mavjud. Ular quyidagilardan iboratdir:

1) faoliyatga kirish;
2) mustaqil harakatlar o’qituvchi bilan o’quvchi hamkorlikda bajaradilar;
3) o’qituvchi harakatni boshlab beradi va unga o’quvchini jalb etadi;
4) taqlid harakatlari (o’qituvchidan ibrat olgan o’quvchi anna shu namuna asosida harakat qiladi);
5) madad harakatlari (o’qituvchi o’quvchiga oraliq maqsadni va unga erish usullarini tanlashda yordam beradi va oxirgi natijani nazorat qiladi);
6) o’zini – o’zi boshqarish harakatlari (o’qituvchi umumiy maqsadni ko’rsatishda oxirgi natijani baholashda ishtirok etadi);
7) o’zini – o’zi ko’rsatuvchi harakatlar;
8) o’zini – o’zi uyushtiruvchi o’yinli harakatlar.

Qo’llanmaning keyingi sahifalarida shunday hamkorlik namunalari bo’lmish o’yin texnologiyalarini keltirib o’tamiz.

Muhokama va natijalar. O’zaro hamkorlikka asoslangan ta’lim. Hamkorlik pedagogikasida interaktivlik (“inter”-“o’zaro”, “akt”-“faoliyat”) muhim ahamiyat kasb etadi. Interaktivlik – o’qituvchi va o’quvchining o’zaro ta’siri. Hamkorlik faoliyatini takomil bosqichiga o’tish jarayonida o’zaro ta’sir o’tkazish harakatini baholashdan o’z-o’zini baholash darajasiga ko’tarilishi sodir bo’ladi. Ushbu jarayon hamkorlik dinamikasidan dalolat beradigan eng muhim omillardan biri vazifasini o’taydi. “Subyekt-Subyekt” munosabatlariga asoslangan hamkorlik namunalari bo’lmish o’yin texnologiyalari bolalarda ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantiradi, mustaqil fikrlash, keng mushohada yuritish ko’nikmalarini rivojlantiradi. O’quvchilarning kichik guruhlardagi o’quv faoliyati o’yin (viktorina, breyn ring, turnir, musobaqa) shaklida, individual tarzda ham tashkil etilishi mumkin. Quyida shunday texnologiyalardan namunalar keltiramiz.

https://buxdu.uz

Pedagogik texnologiyada o’quvchining o’quv jarayonida tutgan o’rnini va pedagogning o’quvchilarga nisbatan bo’lgan munosabati muhim o’rin tutadi. Bunda quyidagi texnologiyalarni ajratish mumkin:

a) Avtoritar texnologiya. Bunda pedagog o’quv tartiblovchi jarayonining asosiy subyekti, o’quvchi esa, faqat obyekt sifatida qatnashadi. U o’quvchilarning erkinligini bo’g’ishi, majburiy o’qitish, tashabbusni bo’g’ish va o’quv tarbiyaviy jarayonini (O’TJ) qattiq qo’llik bilan olib borishga asoslanadi.

b) Didaktotsentrik texnologiyalar – o’quvchi shaxsiga e’tibor bermaslik bilan ajralib turadi. Bunda ham subyekt-obyekt munosabat bo’lib, shaxsni shakllantira olish, didaktik vositalaridan iborat bo’ladi.

v) Shaxsga yo’naltirilgan texnologiyalar – buning markazida o’quvchi shaxsi uni rivojlantirish uchun, barcha sharoitlarni yaratish, uning tarbiyaviy salohiyatini namoyon qilishga yordam berish yotadi. Bunda o’quvchi shaxsi faqatgina subyekt bo’lmay, prioritetga ega bo’lgan subyekt bo’ladi. Bunda u ta’limiy tizimning maqsadiga aylanadi. Bunday texnologiyalar “antropoyentrik texnologiyalar” deyiladi.

Shunday qilib, shaxsga yo’naltirilgan texnologiyalar antropotsentrik, gumanistik va psixoterapistik, har tomonlama erkin, ijoddiy rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

g) Insonparvar – shaxsiy texnologiyalar – insonparvarlik mohiyati bilan ajralib turadi, unga yordam beradi, qo’llab-quvvatlaydi. O’quvchining kuchiga hurmat, undagi qobiliyatlarni ochilishiga yordam berish va majburiy ta’lim tarbiyani rad etadi.

d) Hamkorlik texnologiyalar – u demokratizm, tenglik, g’oyalarini ilgari suradi va o’qituvchi o’quvchi munosabatlarida subyekt – subyektga asoslanadi. O’o’qituvchi va o’quvchi ta’lim tarbiya maqsadi mazmunini ishlab chiqadi. Hamjihatlik bilan o’z faoliyatlariga baho qo’yadi.

e) Erkin tarbiya texnologiyasi – bunda o’quvchiga barcha yo’nalishlar bo’yicha erkin tanlash huquqi berladi. Tanlash davomida o’quvchi subyekt nuqtaviy nazaridan namoyon qiladi va natijaga tashqi ta’sirdan emas, balki ichki kuch vositasida ergashadi.

j) Ezoterik texnologiya – bular ezoterik (“anglanmagan, bilib turib”) blilimlarga – haqiqat va unga olib boruvchi yo’llarga asoslanadi. Bunda pedagogik jarayon xabar berish, muloqot qillishdan iborat bo’lmay, balki, haqiqatga payvand bo’lish bilan iborat bo’ladi. Ekzotik paradigmada insoning o’zi koinot bilan o’zaro axborot almashish markaziga aylanadi.

O’rganuvchilar toifalariga ko’ra pedagogik texnologiyalar quyidagilarga bo’linadi:

- **Oilaviy (an’anaviy) texnologiya** – u o’rtacha o’quvchiga asoslangan.
- **Axborotli texnologiya darajasi** (predmetlarni chuqurlashtirib o’qitish) – gimnaziya, litsey, maxsus ta’lim.
- **Turli xildagi bititimalogik –** (surda pedagogika, teplo, oligofreno pedagogika).
- **Qiyin va iqtidorli o’quvchilar bilan ishlashga mo’ljallangan texnologiyalar.**

Majud bo’lgan o’qitish tizimlarini modernizatsiya qilish va modifikatsiya qilish asosiga qurilgan texnologiyalar:

A) Pedagogik munosabatlarni insonparvarlashtirish va demokratiyalashtirish asosidagi pedagogik texnologiyalar. Unga Sh.A.Amomashvillining hamkorlik, insonparvar – shaxsiy texnologiyasi kiradi.

B) O’quvchilarning faoliyatini faollashtirish va intensivlashtirish asosiga qurilgan pedagogik texnologiyalari. Masalan, o’yinli texnologiyalar, Shatalovning “tayanch s - №1 kanspektori” asosida o’qitish texnologiyalari.

V) O’qitish jaryonini tashkil qilish va boshqarish samaradorligiga asolangan pedagogik texnaloyalar. O’qitish jarayonini samaradorligini tashkil qilish va boshqarishga asoslangan pedagogik texnologiyalar

Masalan, Dasturli o’qitish, differentsiallashgan o’qitish texnologiyasi, Induviallashtirilgan o’qitish texnologiyasi.

O’qitishning guruhli va jamoaviy usullari, Kompyuterli texnologiyalar

D) Alternativ texnologiyalar :

Shtaynerning “Valdrov pedagogikasi”, Freyne “Erkin mehnat texnologiyasi”, Ehtimolli ta’lim texnologiyasi.

O’quv jarayonini muammolari asosida qurishga mo’ljallangan texnologiyalar

Jamoa bo’lib o’qitishning dolzarbligi

Ushbu pedagogik texnologiyalarning dolzarligi shundaki, u to’planib qolgan muammollarni va zamonaviy ta’limning ziddiyatlarini ochishga yo’l beradi.

An’anaviy ta’limda yuz berayotgan krizisni barcha pedagoglar tan oladi. U quyidagi ziddiyatlarda yaqqol ko’rinadi:

1. O’quvchilarni o’qitish mativayiyasi va rag’batlantirish orasidagi ziddiyat. O’qituvchilar o’quvchilarni o’qishmayapti deb shikoyat qilishadi, o’quvchilar esa, o’qishning zerikarliligi, bir xilligi va kuchi etmasligiga shikoyat qilishadi. Jamoaviy o’qitish esa, o’qituvchilardagi mativatsiyani hamkorlik asosida shakllanadi va rivojlanadi.

https://buxdu.uz

2. O’qituvchi yangi mavzuni tushuntiradi, qolganlar eshitadi. Bu butun dars davomida davom etishi mumkin. Jamoa bilan o’qitish esa har bir o’quvchini dars davomida faol ishlashga undaydi.

3. Psixologik komfort va diskomfort o’rtasidagi ziddiyat. Oddiy klassik darsda pedagog 1soat 20 minut davomida butun sinfni o’z qo’lida ushlab turishi kerak. Jamoaviy o’qitish usuli esa, majburli bo’lmagan va qiziqarli muloqot uchun, sharoit yaratadi.

4. Tarbiya va o’qitish orasidagi ziddiyat. Oddiy darsda o’quvchilarning o’zaro tarbiyaviy ta’siri o’qtuvchi tomonidan “gaplashmang”, “o’rgatmang” degan so’zlar bilan chegaralab qo’yishadi. Jamoaviy o’qitishda esa aksincha : “Suhbatlashing”, “To’g’irlang”, “bir-biringizni baholang” degan so’zlar ishlatiladi.

5. Induvidual rivojlanish bilan o’qitish standartlari orasidagi ziddiyat: 1- sentyabrda auditoriyaga 30 ta o’quvchi keldi va 1 iyungacha ularning hammasi sinfdan-sinfga o’tishi kerak. Rivin buni poda o’tish deb atagan. Jamoaviy o’qitishda esa, o’quvchi sinfga istagan vaqtda kelishi mumkin va imtihonni ham istagan vaqtda topshirishi mumkin.

Jamoaviy o’qitish usullarining metodikasi

Jamoaviy o’qtish usullari quyidagi tamoyillarga rioya qilishni talab qiladi:

1. O’zgarib turadigan o’quvchilar juftligi bo’lishi;
2. Ularning bir-birini o’qitishi;
3. O’zaro nazorat;
4. O’zaro boshqaruv.

Sh.A.Amonshivilining insonparvar-shaxsiy texnologiyasi.

“O’zingni bolalarga bag’ishla”

Akademik Shalva Aleksandrovich Amonashivili o’zining tajribali maktabida hamkorlik pedagogikasini ishlab chiqdi va hayotga tadbiq qildi.

Pedagogik faoliyatining natijasi “Maktab hayoti” texnologiyasidir. Sh.Amonashivilining texnologiyasining maqsadi quyidagilardan iborat:

- boladagi shaxsiy sifatlarni yechish yo’li bilan unda komil insonga xos bo’lgan xususiyatlarni paydo qilishga imkoniyat yaratish.
- bolaning ko’ngli va yuragiga yaxshilikni, ezgulikni joylash.
- Bilim va o’quvlarni chuqur va mustshkam o’zlashtirish uchun sharoitlarni ta’minlash.

Xulosa. Ushbu yo’nalishlarning har birida ta’lim o’quvchi shaxsining qiziqishi, qobiliyati, imkoniyati va shart-sharoitlari e’tiborga olinib tashkil etiladi. Ayniqsa, shaxsga yo’naltirilgan ta’limda o’quvchida mustaqil fikrlash orqali muammoli vaziyatlardan chiqishga intilish malakasini shakllantirishga alohida urg’u beriladi. Mustaqil o’qib-o’rganish, o’quv jarayonidagi qiyin vaziyatlarda o’qituvchining yordamisiz muammolarni hal qilishga urinish, shundan keyingina o’zining xulosalari to’g’riligiga ishonch hosil qilish uchun o’qituvchining yordamiga tayanish zarurligini anglatish muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. O‘zbekiston Respublikasining saylangan Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganining 24-yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi. – O’zbekiston ovozi. – 2016. – 8 dekabr.

2. Mirziyoyev Sh.M. Ilm-fan yutuqlari – taraqqiyoting muhim omili. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 30-dekabr kuni mamlakatning yetakchi ilm-fan namoyandalari bilan uchrashdi. – Xalq so’zi. – 2016. – 31 dekabr.

3. Ismatova N. B. Innovative techniques and their importance in the learning process //The Second International Conference on Eurasian scientific development. – 2014. – С. 101-104.

4. Исматова Н. Б. Бўлажак ўқитувчиларни инновацион педагогик фаолиятга тайёрлаш давр талаби //Scientific progress. – 2021. – Т. 1. – №. 5.

5. Хабибова Г. Г., Исматова Н. Б. Социально-педагогическое исследование выявления уровня знаний об организаторских качествах педагогов профессиональных учреждений //Вопросы науки и образования. – 2021. – №. 12 (137). – С. 14-19.

6. Ismatova N. B. et al. Innovative techniques and their importance in the learning process //The Second International Conference on Eurasian scientific development. – 2014. – С. 101-104.

7. Авлиякулов Н. Х., Мусаева Н. Н. Современная таксономия учебных целей для систем среднего и высшего профессионального образования //Вестник Учебно-методического объединения по профессионально-педагогическому образованию. – 2011. – №. 1. – С. 233-235

8. Авлиякулов Н. Х., Мусаева Н. Н. Модулли ўқитиш технологиялари //Т.:“Fan va texnologiyalar” нашриёти. – 2007. – Т. 97

9. Avliyakulov N. H., Musayeva N. N. Pedagogical technology //Publishing house “Tafakkur bo’stoni”, Tashkent. – 2012. – С. 29-36

https://buxdu.uz

TA’LIM TIZIMIDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV VA UNING VUJUDGA KELISHI BOSQICHLARI

Jo‘rayeva Nargiza Oltinboyevna,
Buxoro davlat pedagogika instituti o’qituvchisi
nargizajurayeva4790@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-3139-2217
Nuriddinova Ferangiz Shamsiddin qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti, 1-bosqich magistranti
nuriddinovaferangiz20@gmail.com

Ushbu maqolada ta’lim tizimidagi kompetensiyaviy yondashuvlar va ularning vujudga kelish jarayoni haqida fikr yuritilgan. Kompetensiya tushunchasining mazmuni va fanga kiritilish tarixi, unga hissa qo‘shgan olimlar nomlari keltirib o‘tilgan. Shuningdek, pedagoglarning ish faoliyatida kerak bo‘ladigan kasbiy kompetentlik va uning turlari, tarkibiy qismlari haqida ma’lumotlar keng yoritilgan. O‘zbekistonda ta’lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni yo‘lga qo‘yish maqsadida amalga oshirilayotgan islohotlar hamda bu islohotlardan kutilayotgan natijalar haqida fikr yuritilan.

Kalit so‘zlar: *kompetentlik, ta’lim tizimi, pedagog, talaba, fan, maqsad, tushuncha, kategoriya, kompetensiyaviy yondashuv, nazariya, amaliyot.*

КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ И ЭТАПЫ ЕГО ВОЗНИКНОВЕНИЯ

В статье рассматриваются компетентностные подходы в системе образования и процесс их становления. Представлено содержание понятия компетентности и история его введения в науку, а также имена учёных, внёсших в него вклад. В ней также содержится обширная информация о профессиональных компетенциях, типах и компонентах, необходимых для работы учителя. Обсуждаются реформы, реализуемые в Узбекистане по формированию компетентностного подхода к системе образования, и ожидаемые результаты этих реформ.

Ключевые слова: *компетентность, система образования, учитель, ученик, предмет, цель, понятие, категория, компетентностный подход, теория, практика.*

COMPETENCY-BASED APPROACH IN THE EDUCATION SYSTEM AND STAGES OF ITS IMPLEMENTATION

This article discusses the competency-based approaches in the education system and the process of their emergence. The content of the concept of competency and the history of its introduction into science are given, as well as the names of scientists who contributed to it. It also provides extensive information on the professional competence necessary for teachers in their work, its types, and components. It discusses the reforms being implemented in Uzbekistan to establish a competency-based approach in the education system, and the expected results of these reforms.

Keywords: *competence, education system, teacher, student, subject, goal, concept, category, competence-based approach, theory, practice.*

Kirish. Ta’lim olishning asosiy maqsadi o‘rganilayotgan nazariy bilimlarni amaliyotda va kundalik hayotdagi muammolarni yechish jarayonida qo‘llay olishni o‘rganishdir. O‘qitilayotgan fanlarni va mavzularni qachon, qayerda, qanday shartlar ostida ishlatishimizni bilish nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki o‘quvchi va talabalarning fanga nisbatan qiziqishini ham oshiradi. Ta'lim tizimida buni izohlash uchun "Kompetensiya" tushunchasi kiritilgan.

Asosiy qism. Kompetensiya bu egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo‘llay olish qobiliyatidir.

“Kompetensiya” atamasi birinchi marta 1950-1960-yillarda qo‘llanila boshlangan bo‘lib, unga “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”da quyidagicha ta'rif berilgan:

Kompetensiya lotincha “compete” so‘zidan olingan bo‘lib, erishyapman, munosibman, loyiqman degan ma’nolarni anglatadi. Jumladan, kompetensiya atamasiga quyidagicha ta’riflarga duch kelishimiz mumkin:

https://buxdu.uz

a) muayyan davlat organi (mahalliy o‘z-o‘zini boshqarish organi) yoki mansabdor shaxsning qonun, ustav yoki boshqa hujjat bilan velgilangan vakolatlari, huquq va burchlari doirasi;

b) u yoki bu sohadagi bilimlar, tajriba.

1970-1990-yillarda kompetensiya haqida olimlarning turli qarashlari shakllandi va rivojlantirib borildi. 1990-2000-yillarda esa kompetensiya va kompetentlik tushunchalari fanda ilmiy kategoriya sifatida ta'limga nisbatan qo‘llanila boshlandi. 2000- yildan hozirga qadar kompetensiyaviy yondashuv ta'limning barcha sohalarida, fan mazmuniga uyg‘unlashgan holda darsliklarga kiritilmoqda va amaliyotda qo‘llanilib kelinmoqda.

Yuqoridagi davrlarda kompetensiya bo‘yicha izlanishlar olib borganlar N.A.Muslimov, Sh.Sh.Sharipov, X.F.Rashidov, S.Y.Mahmudov, B.S.Abdullayeva, O.A.Qo‘ysinov, G‘.A.Nafasov, M.X.Saidov, R.Uayt, J.Raven, A.K.Markova, V.I.Baydenko, A.A.Verbiskiy, S.I.Ojegov, I.A.Zimnyaya, Y.V.Frolov va boshqalar.

Ta’limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy qilishda Jahonning ko‘pgina ilg‘or mamlakatlari bilan bir qatorda O‘zbekistonda ham ko‘plab islohotlar olib borilmoqda. Jumladan 2017-2021-yillarda Respublikamizni rivojlantirishning besh ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi”da va “Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi”da, “Besh tashabbus” loyihalarida ta’lim tizimini rivojlantirishning kompetensiyaga asoslangan strategiyalari ishlab chiqildi.

Kompetensiya bilan bir qatorda “kompetentik” tushunchasi ham mavjud.

Kompetentlik - bu N.A.Muslimovning ta'rifiga ko‘ra “Talabalarning shaxsiy va ijtimoiy ahamiyatga ega kasbiy faoliyatining amalga oshirilishi uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning egallanishi hamda ularni kasbiy faoliyatda qo‘llay olishidir”. A.X.Mahmudov esa “kompetentlik bu doimo o‘zgarib borayotgan sharoitlarda yoki mutaxassisning kasbiy faoliyatini samarali olib borishga imkon beruvchi shaxsga xos integrallashgan sifatlardir”.

Pedagoglar o‘quvchi va talabalarga kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’lim berishi uchun ularning o‘zi kasbiy kompetentlikka ega bo‘lishi lozim. Kasbiy kompetentlik sifatlari ikkiga bo‘linadi:

1. Ijtimoiy kompetentlik - ijtimoiy munosabatlarda faollik ko‘rsatish ko‘nikma, malakalariga egalik, kasbiy faoliyatda subyektlar bilan muloqotga kirisha olish.

2. Maxsus kompetentlik - kasbiy pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKM ni izchil rivojlantirib borish bo‘lib, ushbu kompetentlik negizida psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion, kommunikativ, shaxsiy, texnologik va ekstremal kompetentlik turlari mavjud.

Ularning mazmuni quyidagicha:

a) **Psixologik kompetentlik** pedagogik jarayonda sog‘lom psixologik muhitni yarata olish, talabalar va ta’lim jarayonining boshqa ishtirokchilari bilan ijobiy muloqotni tashkil etish, turli salbiy psixologik ziddiyatlarni o‘z vaqtida anglay olish va bartaraf eta olish.

b) **Metodik kompetentlik** – pedagogik jarayonni metodik jihatdan oqilona tashkil etish, ta’lim yoki tarbiyaviy faoliyat shakllarini to‘g‘ri belgilash, metod va vositalarni maqsadga muvofiq tanlay olish, metodlarni samarali qo‘llay olish, vositalarni muvaffaqqiyatli qo‘llash.

c) **Informatsion kompetentlik** – axborot muhitida zarur, kerakli, foydali ma’lumotlarni izlash, yig‘ish, saralash, qayta ishlash va ulardan maqsadli, samarali foydalanish.

d) **Kreativ kompetentlik** – pedagogik faoliyatga nisbatan tanqidiy va ijodiy yondashish, o‘zining ijodkorlik malakalariga egaligini ko‘rsata olish.

e) **Innovatsion kompetentlik** – pedagogik jarayonni takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilash, tarbiya jarayonining samaradorligini – oshirishga doir yangi g‘oyalarni ilgari surish, ularni amaliyotga muvaffaqqiyatli tatbiq qilish.

f) **Kommunikativ kompetentlik** – ta’lim jarayonining barcha ishtirokchilari, jumladan talabalar bilan samimiy muloqotda bo‘lish, ularni tinglash va ularga ijobiy ta’sir ko‘rsata olish.

g) **Shaxsiy kompetentlik** – izchil ravishda shaxsiy o‘sishga erishish, malaka darajasini oshirib borish, kasbiy faliyatda o‘z ichki imkoniyatlarini namoyish qilish.

h) **Texnologik kompetentlik** – kasbiy-pedagogik bilim, ko‘nikma, malakani boyitadigan ilg‘or texnologiyalarni o‘zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish.

i) **Ekstremal kompetentlik** – favqulodda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayon ishdan chiqqan) da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to‘g‘ri harakatlanish texnikasiga ega bo‘lish.

Kasbiy kompetentlikka ega pedagoglar yuqoridagi sifatlarni o‘zlari dars bergan o‘quvchi va talabalarda ham shakllantirib boradilar.

https://buxdu.uz

Talabalarda psixologik kompetentlik psixologiya darslarini o‘qitish davomida shakllanadi. Bunda bo‘lajak pedagoglar o‘quvchilarning ichki dunyosini, har bir o‘quvchiga qanday holda qanday ta’sir ko‘rsatish mumkinligini, o‘smirlik davridagi o‘zgarishlar, yuzaga keladigan ziddiyatlarni oldindan ko‘ra olish va ularni bartaraf qilish, o‘quvchilar kayfiyati va diqqatini boshqarish orqali dars samaradorligini oshirishni o‘rganishadi. Bu jarayonlar suhbat, mimika, ohangning toni, yuzaga keltirilgan vaziyatlar orqali bo‘lib o‘tadi va o‘z-o‘zidan kommunikativ kompetentlik ham shakllanadi.

Metodik kompetentlik esa mutaxassislik fanlarini o‘qitish metodikasi darsida o‘rgatib boriladi. Darslar davomida qo‘llanilgan metodlar talaba va o‘quvchilarda mantiqiy tafakkur, tanqidiy fikrlash, kreativlik, kommunikativlik, tezkorlikni oshirishda xizmat qladi. Bunday metodlarga misol qilib, aqliy hujum, muammoli ta’lim, kichik guruhlarda ishlash, Venn diagrammasi, kungaboqar, baliq skeleti, mozaika, dinamo, krassword, zinama-zina, svetafor, charxpalak, qarsak, soat strelkasi, bir daqiqa,raqamlar so‘zlaganda, insert, express-testlar kabilarni keltirish mumkin.

Informatsion va texnologik kompetentlik nafaqat axborotlarni olish va yetkazib berishni, balki ommaviy axborot vositalaridan foydalanish madaniyati, zamon bilan hamnafas bo‘lish, texnik asboblardan osonlik bilan foydalana olish, shuningdek, olingan axborotni notiqlik bilan, aniq, lo‘nda qilib yetkazib bera olishni ham o‘z ichiga oladi.

Metodik kompetentlik – bu kasbiy faoliyatda zarur bo‘lgan uslubiy bilimlar, ko‘nikmalar va tajribalar majmuasini to‘g‘ri qo‘llash qobiliyatidir. Bo‘lajak mutaxassislar uchun metodik kompetentlikni rivojlantirish muhim, chunki bu ularning kasbiy samaradorligini oshiradi va murakkab vaziyatlarni mustaqil hal qila olish qobiliyatini shakllantiradi.

Metodik kompetentlikning kasbiy faoliyatda qo‘llash natijasida:

Nazariya va amaliyot uyg‘unligini ta’minlashda asosiy vosita bo‘lib, uslubiy bilimlar mutaxassisga nazariy bilimlarni amaliyotga samarali joriy etishga imkon beradi.

Muammolarni hal qilish qobiliyatini oshirishga xizmat qiladi hamda metodik yondashuv bo‘lajak mutaxassislarga murakkab vazifalarni tahlil qilish va ularga optimal yechimlar topishga yordam beradi.

Innovatsion faoliyatidan samarali foydalangan holda yaxshi rivojlangan metodik kompetentlik mutaxassislarni yangiliklarni izlash va joriy etishga rag‘batlantiradi.

Moslashuvchanlik: Tez o‘zgarib turadigan sharoitlarga moslasha olish va zamonaviy talablar asosida ish olib borishda yordam beradi.

Kasbiy o‘sishga intilishga olib keladi va metodik kompetentlik o‘z-o‘zini rivojlantirish hamda mutaxassis sifatida yuksalish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Metodik kompetentlikni rivojlantirish uchun quyidagilarga e’tibor qaratish lozim.

Kasbiy trening va seminarlarda faol ishtirok etish hamda o‘qituvchilar va mutaxassislar uchun metodik yondashuvlarni o‘rgatuvchi maxsus kurslarda ishtirok etish.

Amaliy mashg‘ulotlarni faol tashkil etish, ya’ni ilmiy-tadqiqot faoliyati yoki laboratoriya ishlari orqali nazariy bilimlarni mustahkamlash.

Maslahatlashuvlik ya’ni tajribali mutaxassislardan maslahatlar olish hamda ularning tajribasini o‘rganish.

Texnologiyalardan doimo foydalanib boorish, ya’ni zamonaviy pedagogik hamda kasbiy texnologiyalarni qo‘llash orqali tajriba almashish.

Metodik kompetentlikning yuqori darajasi bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatda nafaqat o‘z ishlarini samarali bajara olishlarini, balki sohada yangiliklar yaratish va boshqalarga o‘rnak bo‘la olishlarini ta’minlaydi.

Kreativ, innovatsion kompetentlik ijodkorlikni, yanada yaxshiroq natijaga erishish uchun yangiliklar kiritib borishni talab qiladi. Pedagogning kreativligi talaba va o‘quvchilarga ham ta’sir qiladi.

Informatsion va texnologik kompetentlikni qo‘llashning foydali jihatlari sifatida quyidagilarni alohida sanab o‘tish mumkin:

Ish jarayonini optimallashtirish - texnologiyalarni qo‘llash ish vaqtini tejaydi hamda jarayonlarni avtomatlashtiradi va samaradorlikni oshiradi.

Masalan, maxsus dasturiy ta’minot yoki ma'lumotlarni boshqarish tizimlari murakkab vazifalarni tez hamda aniq bajarishga yordam beradi.

Axborot bilan ishlash qobiliyati - bozor, mijozlar yoki texnologik tendensiyalar haqida ma’lumotlarni tez hamda ishonchli topish imkonini beradi.

Axborotlarni tahlil qilish orqali strategik qarorlar qabul qilishni yaxshilashda xizmat qiladi.

Innovatsiyalarni joriy etish - zamonaviy texnologiyalarni kasbiy faoliyatga tatbiq qilish raqobatbardoshlikni oshiradi.

https://buxdu.uz

Masalan, sun’iy intellekt yoki big data, bulutli texnologiyalardan foydalanish yangi imkoniyatlar yaratadi.

Uzoq masofadan ishlash imkoniyatining majudligi - texnologik kompetentlik masofaviy ishlash hamda onlayn hamkorlikni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa global miqyosda ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Kasbiy rivojlanish va o‘qish imkoniyatlarining kengligi - onlayn kurslar, treninglar orqali doimiy o‘zini rivojlantirish hamda yangi bilimlarni o‘zlashtirishni osonlashtiradi.

Axborot texnologiyalari yordamida global miqyosdagi o‘quv resurslaridan foydalanish mumkin.

Ishlash sifatini oshirish - texnologiyalar yordamida hisobotlar tayyorlash, rejalashtirish va resurslarni boshqarish jarayonlari yanada samarali amalga oshiriladi.

Masalan, grafikalar, prezentatsiyalar va virtual simulyatsiyalar orqali ish sifati ko‘tariladi.

Tezkor aloqa va hamkorlik:

Elektron pochta, video konferensiyalar, bulutli texnologiyalar kabi vositalar orqali jamoa ichida va mijozlar bilan tezkor va samarali aloqa o‘rnatiladi.

Moslashuvchanlik va raqobatbardoshlik - texnologik bilimlarga ega bo‘lgan mutaxassislar o‘z sohalaridagi o‘zgarishlarga tezda moslasha oladi va mehnat bozorida yuqori talabga ega bo‘ladi.

Informatsion va texnologik kompetentlikni rivojlantirish uchun texnologik kurslarda qatnashish: masalan, dasturlash, data tahlili yoki ofis dasturlarini chuqur o‘rganish.

Axborot resurslaridan foydalanish - internetda mavjud bo‘lgan zamonaviy ma'lumotlar bazalari va virtual kutubxonalar bilan ishlash.

Amaliy tajriba olish - texnologiyalar bilan real loyihalarda ishlash orqali ko‘nikmalarni mustahkamlash.

Yangi vositalarni o‘rganish - yangi dasturiy ta’minot, ilovalar va platformalarni sinab ko‘rish.

Informatsion va texnologik kompetentlik zamonaviy dunyoda har qanday kasbda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun muhim poydevor hisoblanadi. Bu nafaqat samaradorlikni oshiradi, balki innovatsiyalarni joriy qilish va jahon miqyosida raqobat qilish imkoniyatini ham yaratadi.

Aslini olganda “kompetensiya” atamasi kiritilishidan oldin ham sharq va g‘arb ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuv mavjud bo‘lgan. Faqat vaqt o‘tishi bilan bunga alohida nom berilib, ta'limdagi o‘rni kengaytirilgan va rivojlantirilgan. Pedagoglarning kasbiy kompetentlikka qay darajada ega ekanligi ularning ish samaradorligini shunchalik oshiradi va kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘tigan darslar kelajakka yetuk kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, kompetentlik barcha shaxslarning kasbiy va kundalik hayotida kerakli sifat bo‘lib, maqolada uning ahamiyati va qo‘llanilish o‘rni haqida so‘z boradi. Kompetentlikning tarkibiy qismlari ta’riflari va ularga qanday erishish mumkinligi keltirib o‘tilgan. Ko‘pgina metodlar nomlari ham keltirib o‘tilganki, ular darsning kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘tishida hamda talaba va o‘quvchilarda maxsus kompetentlikning shakllanishida xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Qorayev S.B., Tirkashev N.I. (2022). Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan ta'limning asosiy jihatlari. // Academic research in educational sciences. B.1071-1078

2. Nafasova G.B. (2022). Bo‘lajak fizika o‘qituvchilarida mantiqiy kompetentliligini rivojlantirishning didaktik imkoniyatlari. // Kokand university Herald scientific f-journal.

3. Muslimov N. va boshqalar. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchilarining metodik kompenentligini shakllantirish texnologiyalari. Metodik qo‘llanma. - T.: TDPU, 2014. -124.

4. Jurayeva N.O. Organization of self-study of students in the higher education system using digital technologies. // Western European Journal of Linguistics and Education, 2024. P 105-107

5. Jurayeva N.O. Fundamentals of Organizing Students' Independent Work Using Mobile Applications. // Child Studies in Asia-Pacific Contexts, 2022, P - 255-266.

6. Qurbonov G‘.G‘.,Shadmanova Sh.R. Matematika fanini masofadan o ‘qitish tizimining asosiy tamoyillari va texnologiyalari. // Science and education, 2021.B 667-677

7. Qurbonov G‘.G‘.,Rahmatova F.M. Umumta’lim maktablarida matematika fanini o‘qitishda axborot texnologiyalaridan foydalanish. // Science and education, 2021. B 678-686

https://buxdu.uz

HARBIY KASBIY TAYYORGARLIK JARAYONIDA MOTIVATSIYANING ROLI VA UNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Jumayev Furqat Shodmonovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta’lim fakulteti dotsenti

Harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida motivatsiya muhim omil sifatida qaraladi. Ushbu maqolada harbiy xizmatchilarning tayyorgarlik jarayonida motivatsiyaning ahamiyati, uni shakllantirish va rivojlantirish usullari tahlil qilinadi. Motivatsiyaning harbiy ta'limdagi o‘rni, harbiy xizmatchilarning psixologik va jismoniy tayyorgarligiga ta'siri, shuningdek, samarali motivatsion strategiyalar haqida ma'lumot beriladi. Shuningdek, rahbarlik usullari, jamoaviy ruh, rag‘batlantirish tizimlari hamda psixologik qo‘llab-quvvatlash motivatsiyani oshirishda qanday rol o‘ynashi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: *harbiy kasbiy tayyorgarlik, motivatsiya, rag‘batlantirish, psixologik tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, rahbarlik usullari, jamoaviy ruh, harbiy ta’lim, samarali strategiyalar, psixologik qo‘llab-quvvatlash.*

РОЛЬ МОТИВАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ВОЕННОЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ И МЕТОДЫ ЕЁ РАЗВИТИЯ

Мотивация рассматривается как важный фактор в процессе военной профессиональной подготовки. В данной статье анализируется значение мотивации в подготовке военнослужащих, а также методы её формирования и развития. Рассматривается роль мотивации в военном образовании, её влияние на психологическую и физическую подготовку военнослужащих, а также эффективные мотивационные стратегии. Кроме того, изучается влияние методов руководства, командного духа, систем поощрения и психологической поддержки на повышение мотивации.

Ключевые слова: *военная профессиональная подготовка, мотивация, поощрение, психологическая подготовка, физическая подготовка, методы руководства, командный дух, военное образование, эффективные стратегии, психологическая поддержка.*

THE ROLE OF MOTIVATION IN MILITARY PROFESSIONAL TRAINING AND METHODS FOR ITS DEVELOPMENT

Motivation is considered a crucial factor in the process of military professional training. This article analyzes the importance of motivation in the training of military personnel, as well as the methods for its formation and development. The role of motivation in military education, its impact on the psychological and physical preparation of military personnel, and effective motivational strategies are discussed. Additionally, the role of leadership methods, team spirit, incentive systems, and psychological support in enhancing motivation is examined.

Keywords: *military professional training, motivation, incentives, psychological preparation, physical preparation, leadership methods, team spirit, military education, effective strategies, psychological support.*

Kirish. Harbiy kasbiy tayyorgarlik har qanday mamlakat mudofaa tizimining asosiy negizlaridan biri hisoblanadi. Ushbu jarayon harbiy xizmatchilarning jismoniy, psixologik va intellektual rivojlanishini ta’minlash bilan birga, ularning motivatsiyasini ham shakllantirish va oshirishni talab etadi. Chunki motivatsiya harbiy xizmatchilarning xizmatga bo‘lgan ishtiyoqi, intizomi va samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi. Ushbu jihatdan motivatsiya harbiy kasbiy tayyorgarlikning ajralmas qismi hisoblanadi va u harbiy xizmatchilarni yanada ko‘proq mehnat qilish, o‘z kasbiga fidoyilik bilan yondashish hamda xizmat majburiyatlarini yuqori darajada bajarishga undaydi.

Motivatsiyaning ahamiyati shundaki, u harbiylarning qiyin sharoitlarda ham o‘z kasbiy mahoratini saqlab qolishiga yordam beradi. Harbiy xizmat murakkab va qiyin vazifalar, jismoniy va ruhiy zo‘riqish, shuningdek, og‘ir psixologik bosimlar bilan bog‘liq bo‘lib, bu omillar harbiy xizmatchilarning ruhiyatiga va ularning harakatlariga sezilarli darajada ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli, harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida motivatsiyaning yuqori bo‘lishi nafaqat ularning xizmat sifati, balki ularning umumiy hayotiy faoliyati uchun ham muhim hisoblanadi[3]. Agar harbiy xizmatchilar yetarli darajada motivatsiyaga ega bo‘lmasa, ularning xizmatga bo‘lgan yondashuvi sustlashib, harbiy tayyorgarlik darajasi pasayishi mumkin.

https://buxdu.uz

Motivatsiya inson psixologiyasining muhim qismi bo‘lib, u turli ichki va tashqi omillarga asoslanadi. Ichki motivatsiya shaxsning o‘zini-o‘zi rag‘batlantirishiga, ichki ishtiyoq va kasbga bo‘lgan qiziqishiga bog‘liq bo‘lsa, tashqi motivatsiya esa rahbarlik, moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish, jamoaviy qo‘llab-quvvatlash va xizmatga bo‘lgan hurmat kabi omillar orqali shakllanadi. Harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida ushbu ikkala motivatsiya turi ham muhim rol o‘ynaydi. Ichki motivatsiyaga ega harbiy xizmatchilar o‘z xizmat majburiyatlarini bajarishda ko‘proq tashabbuskorlik ko‘rsatishadi, o‘z mahoratini oshirishga intilishadi va xizmat faoliyatida doimiy ravishda o‘z-o‘zini rivojlantirishga harakat qilishadi. Tashqi motivatsiya esa ularning xizmatga bo‘lgan qiziqishini qo‘llab-quvvatlash, ularning intizomi va ishonchini mustahkamlash uchun zarurdir.

Harbiy ta’lim tizimi va rahbarlik motivatsiyani shakllantirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Harbiy ta’lim va kasbiy tayyorgarlik jarayonida qo‘mondonlarning boshqaruv uslubi, ularning o‘z xodimlariga nisbatan hurmat bilan munosabatda bo‘lishi va ularni rag‘batlantirish usullari harbiy xizmatchilarning motivatsiyasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, ijobiy fikr-mulohaza, xizmatdagi yutuqlarni e’tirof etish, moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish motivatsiyaning oshishiga xizmat qiladi. Aksincha, adolatsizlik, e’tiborsizlik yoki qattiq tanqid motivatsiyaning pasayishiga sabab bo‘lishi mumkin. Shu boisdan, harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida qo‘mondonlarning rahbarlik ko‘nikmalarini rivojlantirish va ularning harbiy xizmatchilar bilan ishlash usullarini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, harbiy xizmatchilarning jamoaviy ruhini mustahkamlash ham motivatsiyani oshirishning muhim usullaridan biri sanaladi. Harbiy jamoalar odatda intizomli, birdam va bir maqsad sari intiluvchi jamoalardir. Agar harbiy xizmatchilar o‘z jamoasi ichida o‘zlarini qo‘llab-quvvatlangan va hurmat qilingan deb his qilsalar, ularning motivatsiyasi ortadi. Jamoaviy mashg‘ulotlar, hamkorlikdagi topshiriqlar va umumiy maqsadlarga erishish uchun birgalikda harakat qilish harbiy xizmatchilar o‘rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi va ularning kasbiy o‘sishiga hissa qo‘shadi.

Harbiy xizmatchilarning motivatsiyasini oshirishda psixologik qo‘llab-quvvatlash va ruhiy tayyorgarlik ham muhim o‘rin tutadi. Harbiy xizmat davomida duch kelinadigan stress, bosim va og‘ir sharoitlar ruhiy barqarorlikka jiddiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun harbiy psixologlar va rahbarlar harbiy xizmatchilar bilan muntazam ravishda ishlashi, ularning ruhiy holatini baholashi va zarurat bo‘lsa, ularga kerakli yordamni taqdim etishi lozim[2]. Psixologik treninglar, motivatsion mashg‘ulotlar va individual maslahatlar harbiy xizmatchilarning o‘zlariga bo‘lgan ishonchini oshirish va ularning kasbiy motivatsiyasini kuchaytirish uchun muhim vositalar hisoblanadi.

Shuningdek, harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida rag‘batlantirish tizimlarining samaradorligi ham motivatsiya darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Rag‘batlantirish moddiy va ma’naviy bo‘lishi mumkin. Moddiy rag‘batlantirish harbiy xizmatchilarga mukofot pullari, imtiyozlar va qo‘shimcha imkoniyatlar orqali beriladi, bu esa ularning xizmatga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Ma’naviy rag‘batlantirish esa hurmat belgilarini taqdim etish, xizmatdagi yutuqlarni omma oldida e’tirof etish va qo‘mondonlarning ijobiy fikr-mulohazalari orqali amalga oshiriladi. Bu usullar harbiy xizmatchilarning o‘z ustida ishlashiga turtki bo‘lib, ularni yanada yaxshi natijalarga erishishga undaydi.

Harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida motivatsiya yetakchi omillardan biri hisoblanadi. Motivatsiyaning yuqori darajasi harbiy xizmatchilarning xizmat majburiyatlarini samarali bajarishiga, jismoniy va ruhiy tayyorgarlikni oshirishga hamda ularning kasbiy rivojlanishiga yordam beradi. Motivatsiyani oshirish uchun harbiy ta’lim tizimi, rahbarlik usullari, jamoaviy ruh, psixologik qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish tizimlari kabi muhim omillarga e’tibor qaratish zarur. Harbiy kasbiy tayyorgarlikda motivatsiyaning doimiy rivojlanishi nafaqat individual harbiy xizmatchilar, balki butun harbiy jamoalarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida motivatsiyaning o‘rni va uni rivojlantirish usullari bo‘yicha ilmiy va amaliy tadqiqotlar ko‘plab olimlar tomonidan o‘rganilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, motivatsiya harbiy ta’lim va tayyorgarlik tizimining ajralmas qismi bo‘lib, harbiy xizmatchilarning jismoniy, psixologik va kasbiy rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi. Harbiy kasbiy tayyorgarlikda motivatsiya tushunchasi turli nuqtai nazarlardan talqin qilinadi. Ba’zi tadqiqotchilar motivatsiyani shaxsiy rivojlanish va o‘z-o‘zini takomillashtirishga yo‘naltirilgan ichki omil sifatida baholashsa, boshqalar uni tashqi ta’sirlar natijasida shakllanuvchi rag‘batlantirish tizimi sifatida ko‘rib chiqishadi[6]. Shu bois, harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida motivatsiyaning o‘rni va uni rivojlantirish usullari turli ilmiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi.

Motivatsiya nazariyalaridan biri bu Maslou tomonidan ishlab chiqilgan ehtiyojlar iyerarxiyasi nazariyasidir. Ushbu nazariyaga ko‘ra, har bir inson o‘zining asosiy ehtiyojlarini qondirgach, oliy maqsadlarga intilishni boshlaydi[5]. Harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida bu nazariya motivatsiyani shakllantirish va rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. Agar harbiy xizmatchilarning asosiy ehtiyojlari –

https://buxdu.uz

xavfsizlik, barqarorlik va jismoniy farovonlik ta’minlangan bo‘lsa, ular yanada yuqori maqsadlarni ko‘zlashga harakat qilishadi. Ushbu tamoyil asosida harbiy rahbarlar o‘z bo‘linmalarida harbiy xizmatchilarning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun muhit yaratishlari lozim.

Motivatsiyaning yana bir muhim nazariyasi bu Gertsbergning ikki omilli nazariyasidir[4]. Unga ko‘ra, motivatsiya ikki asosiy omilga bo‘linadi: gigiyenik omillar va motivatsion omillar. Gigiyenik omillar, jumladan, ish sharoitlari, maosh, xizmat jadvali va xavfsizlik sharoitlari motivatsiyaning asosiy elementlari bo‘lib, agar ular yetarli darajada bo‘lmasa, harbiy xizmatchilarning umumiy motivatsiyasi pasayadi. Biroq, bu omillar harbiylarni yuqori darajada faoliyat yuritishga undamaydi. Motivatsion omillar esa kasbiy rivojlanish imkoniyatlari, xizmatda o‘sish, hurmat va e’tirof etish, kasbiy qoniqish kabi jihatlarni o‘z ichiga oladi. Harbiy kasbiy tayyorgarlikda bu tamoyillarni inobatga olish motivatsiyani samarali shakllantirishga yordam beradi.

Harbiy kasbiy tayyorgarlikda motivatsiyani rivojlantirish usullari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, samarali rahbarlik va boshqaruv usullari harbiy xizmatchilarning motivatsiyasiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Harbiy rahbarlarning muloqot madaniyati, boshqaruv qobiliyati va psixologik yondashuvlari harbiy jamoalarda motivatsiyani oshirishning muhim omillaridan biridir. Shaxsiy namuna ko‘rsatish, odilona boshqaruv, intizomni ta’minlash va hurmat bilan munosabatda bo‘lish motivatsiyani oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Harbiy qo‘mondonlarning xodimlari bilan doimiy muloqoti, ularning fikrlarini inobatga olishi va rag‘batlantirish tizimini yo‘lga qo‘yishi motivatsiyaning barqaror bo‘lishiga xizmat qiladi.

Harbiy motivatsiyani oshirish uchun psixologik tayyorgarlik va ruhiy barqarorlik ham muhim hisoblanadi. Stress va bosim ostida harakat qilishga majbur bo‘lgan harbiy xizmatchilar uchun psixologik barqarorlikni saqlash motivatsiyani kuchaytirishda asosiy vositalardan biridir[7]. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, muntazam psixologik mashg‘ulotlar, motivatsion treninglar va individual maslahatlar harbiylarning ichki ishonchini mustahkamlash va ularning xizmatga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirishga yordam beradi. Bunday usullar harbiy xizmatchilarning xizmat davomida duch keladigan qiyinchiliklarni yengishda, stress holatlarini boshqarishda va yuqori natijalarga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jamoaviy ruh va harbiy jamoalarning birdamligi ham motivatsiyani oshirishda asosiy vositalardan biridir. Harbiy jamoalar o‘zaro ishonch va qo‘llab-quvvatlash tamoyillari asosida shakllanganda, ularning umumiy motivatsiyasi ham oshadi. Jamoaviy mashg‘ulotlar, birgalikdagi harbiy o‘quv dasturlari va maxsus treninglar orqali harbiy xizmatchilar bir-birini yaxshi tushunishga o‘rganadilar va bir maqsad yo‘lida birlashadilar. Bu esa motivatsiyaning oshishiga bevosita ta’sir qiladi[1].

Harbiy kasbiy tayyorgarlikda rag‘batlantirish tizimlari motivatsiyani oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Rag‘batlantirishning ikki asosiy turi mavjud: moddiy va ma’naviy. Moddiy rag‘batlantirish oylik maosh, mukofot pullari, qo‘shimcha imtiyozlar va xizmat sharoitlarini yaxshilash orqali amalga oshiriladi. Ma’naviy rag‘batlantirish esa harbiy xizmatchilarni e’tirof etish, ularning xizmatdagi yutuqlarini taqdirlash, maqom va nufuzini oshirish orqali rag‘batlantirishdan iborat. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, rag‘batlantirish tizimi samarali yo‘lga qo‘yilgan harbiy qismlarda xizmat intizomi va umumiy motivatsiya darajasi yuqori bo‘ladi.

Shuningdek, harbiy kasbiy tayyorgarlikda motivatsiyani oshirishning innovatsion yondashuvlari ham mavjud. Masalan, zamonaviy texnologiyalar va interaktiv o‘quv dasturlaridan foydalanish, harbiy treninglarni simulyatsiya va virtual haqiqat texnologiyalariga asoslangan holda olib borish motivatsiyani oshirishda samarali usullardan biri sifatida ko‘riladi. Zamonaviy texnologiyalar harbiy xizmatchilar uchun real jangovar sharoitlarga tayyorgarlik ko‘rish imkoniyatini beradi va shu orqali ularning kasbiy qobiliyatlarini oshirish bilan birga, motivatsiyasini ham mustahkamlaydi.

Natijalar. Motivatsiya harbiy xizmatchilarning tayyorgarlik jarayonida muhim omil sifatida namoyon bo‘lib, ularning kasbiy rivojlanishi, intizomi va xizmat samaradorligiga bevosita ta’sir qiladi. Harbiy xizmatchilar yuqori darajadagi motivatsiyaga ega bo‘lsa, ular o‘z vazifalarini yuqori mas’uliyat bilan bajarishadi, xizmatda fidoyilik ko‘rsatishadi va jismoniy hamda psixologik tayyorgarliklarini yanada kuchaytirishga intilishadi.

Motivatsiya ichki va tashqi omillar ta’sirida shakllanadi. Ichki motivatsiya shaxsning o‘z kasbiga bo‘lgan qiziqishi, xizmatga bo‘lgan ishtiyoqi va shaxsiy maqsadlariga bog‘liq bo‘lsa, tashqi motivatsiya moddiy rag‘batlantirish, rahbarlik uslubi, jamoaviy qo‘llab-quvvatlash va xizmatdagi imtiyozlar kabi omillar bilan bog‘liq. Ushbu omillarning har biri harbiy xizmatchilarning xizmat jarayoniga bo‘lgan munosabatiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida motivatsiyani shakllantirish va rivojlantirishning eng samarali usullaridan biri rahbarlikning sifatini oshirishdir. Tajribali va samarali qo‘mondonlar o‘z harbiy

https://buxdu.uz

xizmatchilariga ijobiy ta’sir ko‘rsatib, ularda fidoyilik va kasbiy intizomni shakllantirishi mumkin. Samarali rahbarlik nafaqat buyruqlar orqali, balki shaxsiy namuna, rag‘batlantirish va doimiy muloqot orqali ham amalga oshiriladi. Harbiy xizmatchilarning qo‘mondonlariga bo‘lgan ishonchi motivatsiyaning barqaror bo‘lishiga xizmat qiladi.

Jamoaviy ruh motivatsiyani oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Harbiy bo‘linmalarda hamkorlik va birdamlik muhitining shakllanishi harbiy xizmatchilarning ishonchini mustahkamlashga va ular orasidagi qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirishga yordam beradi. Jamoaviy mashg‘ulotlar, hamkorlikdagi harbiy operatsiyalar va umumiy maqsadlarga yo‘naltirilgan faoliyat motivatsiyaning oshishiga xizmat qiladi.

Rag‘batlantirish tizimlarining samaradorligi harbiy xizmatchilarning motivatsiyasiga bevosita ta’sir qiladi. Moddiy rag‘batlantirish – maosh, mukofot pullari, xizmat imtiyozlari motivatsiyani oshirishda muhim omillar bo‘lsa, ma’naviy rag‘batlantirish – xizmatdagi yutuqlarni e’tirof etish, hurmat belgilarini taqdim etish, qo‘mondonlarning iliq munosabati ham motivatsiyaning ortishiga xizmat qiladi. Samarali rag‘batlantirish tizimi harbiy xizmatchilarning o‘z ustida ishlashga, kasbiy rivojlanishga va xizmat samaradorligini oshirishga intilishlarini kuchaytiradi.

Psixologik qo‘llab-quvvatlash va stressga qarshi kurashish usullari motivatsiyani oshirishda muhim o‘rin tutadi. Harbiy xizmat sharoitida stress, jismoniy va ruhiy bosim doimiy kuzatiladi. Shu sababli, harbiy xizmatchilarning ruhiy barqarorligini saqlash uchun muntazam psixologik treninglar, motivatsion mashg‘ulotlar va individual maslahatlar o‘tkazilishi lozim. Harbiy psixologlarning faol ishtiroki xizmatchilarning ruhiy holatini mustahkamlash va ularning xizmatga bo‘lgan qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Zamonaviy texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar motivatsiyani oshirishda samarali vosita bo‘lishi mumkin. Xususan, interaktiv o‘quv dasturlari, virtual haqiqat texnologiyalari, simulyatsion treninglar harbiy tayyorgarlik jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Bu esa harbiy xizmatchilarning bilim va ko‘nikmalarini oshirish bilan birga, ularning motivatsiyasini ham kuchaytiradi.

Harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida motivatsiyaning roli nihoyatda muhim bo‘lib, u harbiy xizmatchilarning jismoniy, psixologik va kasbiy rivojlanishiga bevosita ta’sir qiladi. Motivatsiyani oshirish uchun kompleks yondashuv talab etiladi: samarali rahbarlik, jamoaviy ruhni mustahkamlash, rag‘batlantirish tizimlarini takomillashtirish, psixologik qo‘llab-quvvatlash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish motivatsiyaning doimiy ravishda yuqori bo‘lishini ta’minlaydi. Ushbu tamoyillar asosida harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonini rivojlantirish harbiy xizmatchilarning fidoyilik, sadoqat va samaradorlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Harbiy kasbiy tayyorgarlik jarayonida motivatsiyaning o‘rni va uni rivojlantirish usullari bo‘yicha olib borilgan tahlillar natijasida motivatsiyaning harbiy xizmatga ta’siri va uni oshirishga qaratilgan yondashuvlar muhokama qilinishi lozim. Harbiy xizmatchilarning xizmatga bo‘lgan qiziqishi va fidoyiligi ko‘p jihatdan rahbarlik uslubi, rag‘batlantirish tizimi, psixologik qo‘llab-quvvatlash va jamoaviy muhit bilan chambarchas bog‘liq. Muhokama jarayonida ushbu omillarning har biri alohida ko‘rib chiqilishi zarur.

Motivatsiyaning harbiy kasbiy tayyorgarlikka ta’siri bilan bog‘liq. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yuqori motivatsiyaga ega harbiy xizmatchilar jismoniy va ruhiy jihatdan mustahkam bo‘lishadi, xizmat vazifalarini sidqidildan bajarishadi va intizomni yuqori darajada saqlashga intilishadi. Motivatsiya yetarli bo‘lmagan holatlarda esa xizmat sifatining pasayishi, intizom buzilishi va xizmatga bo‘lgan e’tibor susayishi kuzatiladi. Bu esa harbiy tayyorgarlik samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Motivatsiyani shakllantirishda rahbarlikning o‘rni bilan bog‘liq. Tajribali va malakali qo‘mondonlar o‘z xodimlarini rag‘batlantirish va ularga to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatish orqali xizmat motivatsiyasini oshirishlari mumkin. Harbiy rahbarlarning boshqaruv uslubi, ularning shaxsiy namuna ko‘rsatishi va intizomni ta’minlashdagi yondashuvlari harbiy xizmatchilarning kasbiy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Agar qo‘mondonlar harbiy xizmatchilar bilan yaxshi muloqot qila olsa, ularning muammolariga e’tibor bersa va adolatli boshqaruv tamoyillariga rioya qilsa, bu motivatsiyaning oshishiga xizmat qiladi. Aksincha, rahbarlik uslubining zaifligi, qattiq intizomiy choralar yoki adolatsizlik harbiy xizmatchilarning motivatsiyasini pasaytirishi mumkin.

Rag‘batlantirish tizimining motivatsiyaga ta’siri. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, harbiy xizmatchilarga moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish berilsa, ularning xizmatga bo‘lgan ishtiyoqi oshadi. Moddiy rag‘batlantirish, jumladan, maoshni oshirish, mukofot pullari ajratish, xizmat imtiyozlarini berish harbiylarning mehnatini qadrlash va ularning motivatsiyasini saqlashda muhim o‘rin tutadi. Shu bilan birga, ma’naviy rag‘batlantirish ham motivatsiyaning oshishiga katta ta’sir qiladi. Masalan, xizmatda yuqori natijalarga erishgan harbiylarni omma oldida taqdirlash, ular haqida ijobiy fikr bildirish, rahbarlar tomonidan e’tirof etish kabi usullar harbiy xizmatchilarni yanada ko‘proq harakat qilishga undaydi.

https://buxdu.uz

Xulosa. Harbiy kasbiy tayyorgarlikda motivatsiyaning o‘rni va uni rivojlantirish usullari bo‘yicha adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, motivatsiya harbiy xizmat sifati va samaradorligini oshirishda muhim vosita hisoblanadi. Motivatsiya nazariyalari, rahbarlik tamoyillari, psixologik qo‘llab-quvvatlash, jamoaviy ruh va rag‘batlantirish tizimlari harbiy xizmatchilarning xizmatga bo‘lgan ishtiyoqi va fidoyiligini oshirishda katta ahamiyat kasb etadi. Harbiy ta’lim va kasbiy tayyorgarlik jarayonida ushbu tamoyillarni qo‘llash orqali harbiy xizmatchilarning motivatsiyasini barqaror saqlash va ularning professional mahoratini oshirish mumkin. Innovatsion yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va interaktiv ta’lim usullaridan foydalanish esa harbiy kasbiy tayyorgarlikni yanada samarali tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Qosimov A. (2010). Harbiy psixologiya asoslari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
2. Mahmudov Z. S. (2015). Harbiy kasbiy tayyorgarlik va motivatsiya: Nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Abdullayev R. X. (2018). Harbiy intizom va yetakchilik: Harbiy ta’lim tizimi uchun qo‘llanma. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi nashriyoti.
4. Xudoyberdiyev M. N. (2019). Harbiy psixologiya va jamoaviy ruh: Harbiy ta’lim muassasalari uchun darslik. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
5. Nurmatov D. T. (2017). Zamonaviy harbiy tayyorgarlikda motivatsiyaning ahamiyati va uni rivojlantirish yo‘llari. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti.
6. Yoqubov B. A. (2021). Harbiy xizmatga psixologik moslashuv va stressga qarshi kurashish usullari. Toshkent: Innovatsion ta’lim nashriyoti.
7. Karimov O. U. (2022). Harbiy rahbarlik va boshqaruvda motivatsion yondashuvlar. Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari akademiyasi nashriyoti.

https://buxdu.uz

NOGIRONLIGI BO’LGAN TALABALARDA XAVOTIRLANISH VA SUBYEKTIV FAROVONLIKNI DIAGNOSTIKA NATIJALARI

Kasimova Xulkar Atabayevna,
Ma’mun universiteti Psixologiya kafedrasi dotsenti, PhD
x.a.kasimova@gmail.com

Mazkur maqolada nogironligi bo‘lgan talabalarning shaxsiy va vaziyatli xavotirlanish ko‘rsatkichlari haqida ma’lumotlar keltirilgan. Shu bilan birgalikda nogironligi bo‘lgan talabalarning xavotirlanish ko‘rsatkichlari va shaxsning subyektiv farovonligini diagnostika qilish metodikasi ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi korrelyatsion aloqadorlik haqida batafsil ma‘lumot berilgan.

Kalit so‘zlar: *nogironlik, nogironlik turlari, xavotirlanish, cheklangan sog‘liq imkoniyatlari, shaxsiy xavotirlanish, vaziyatli xavotir, **s**ubyektiv farovonlik, hissiy farovonlik, ego farovonlik, ijtimoiy farovonlik.*

РЕЗУЛЬТАТЫ ДИАГНОСТИКИ ТРЕВОЖНОСТИ И СУБЪЕКТИВНОГО БЛАГОСОСТОЯНИЯ У СТУДЕНТОВ С ИНВАЛИДНОСТЬЮ

В данной статье приведены данные о показателях личной и ситуационной тревожности студентов с инвалидностью. Также подробно изложена информация о корреляционной связи между показателями тревожности студентов с инвалидностью и методикой диагностики субъективного благополучия личности.

Ключевое слово: *инвалидность, виды инвалидности, тревожность, ограниченные возможности здоровья, личная тревожность, ситуационная тревожность, субъективное благополучие, эмоциональное благополучие, эго-благополучие, социальное благополучие.*

DIAGNOSTIC RESULTS OF ANXIETY AND SUBJECTIVE WELL-BEING IN STUDENTS WITH DISABILITIES

This article provides information on the indicators of personal and situational anxiety in students with disabilities. Additionally, it offers detailed information on the correlational relationship between the anxiety indicators of students with disabilities and the indicators of the methodology for diagnosing subjective well-being of individuals.

Keywords: *disability, types of disability, anxiety, limited health capabilities, personal anxiety, situational anxiety, subjective well-being, emotional well-being, ego well-being, social well-being.*

Kirish. Nogironlik hayot resurslarining cheklanishiga olib keladigan va ijtimoiy himoyaga muhtoj bo‘lgan kasalliklar, jarohatlar yoki nuqsonlar natijasida kelib chiqadigan tana funksiyalarining buzilishidir.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 50-moddasida «Ta’lim tashkilotlarida alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar uchun inklyuziv ta’lim va tarbiya ta’minlanadi» deb belgilab qo‘yilgan [1].

Bugungi kunda davlat siyosatining muhim jabhalari sifatida inklyuziv ta’limga e’tiborni qaratilishi bu sohada olib borilayotgan ishlarning dolzarb ekanligidan dalolat beradi.

Nogironlik bu – o‘qish, mehnat va turmush faoliyati bilan shug‘ullanish, o‘ziga xizmat qilish qobiliyatini yoki imkoniyatini to‘la yoki qisman yo‘qotganligi, muloqotga kirishishdagi qiyinchiliklar, harakatlanish, o‘z xatti-harakatini ongli nazorat etishning yo‘qotganligidir [7]. Nogironlik tushunchasi lotin tilidan oligan bo‘lib, invalidus «kuchsiz, kuchli emas» deganidir. Uning to‘liq ma’nosi (in – «emas», validus – «kuchli») bu – inson faoliyatida mavjud to‘siq yoki cheklovlarni jismoniy, aqliy, sensor yoki ruhiy jihatdan kamchiligi mavjudligini bildiradi [8].

Nogironligi bo‘lgan shaxslar kasallik, tashqi ko‘rinishdagi nuqsonlar, jamiyatning nogironlarga nisbatan noto‘g‘ri munosabati natijasida funksional qiyinchiliklarni boshidan kechirishadi. Bu qiyinchiliklarning ta’sirini kamaytirish maqsadida nogironlarni psixologik va ijtimoiy jihatdan himoya qilishning davlat kafolatlari tizimi ishlab chiqilgan. Nogironlarni psixologik jihatdan himoya qilish - bu nogironlikni yengish, kompensatsiya qilish uchun ularni ruhiy jihatdan qo‘llab quvvatlash chora-tadbirlarini ko‘rish tizimidir. Aynan bu chora-tadbirlar nogironligi bo‘lgan shaxslarda boshqa fuqarolar bilan birgalikda jamiyat hayotida ishtirok etish uchun teng imkoniyatlarni yaratishga qaratilgan. Bu borada hozirgi kunda mamlakatimizda ko‘pgina ishlar amalga oshirilmoqda.

https://buxdu.uz

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 15-oktyabrdagi «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi»gi O‘RQ-641-sonli Qonunining 40-moddasi “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional, maktabdan tashqari, oliy va oliy ta’limdan keyingi ta’lim” olish huquqiga ega ekanliklari belgilab qo‘yilgan. Jamiyatning barcha imkoniyat va imtiyozlaridan foydalangan holda, har bir nogironligi bo‘lgan shaxs inklyuziv ta’lim olishga haqlidir. Ular ta’lim olayotgan muassasa tomonidan nogironligi bo‘lgan shaxslarni ta’lim olishlari uchun barcha sharoitlarni yaratishi lozim, deb belgilangan [2].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Insoniyat tarixiy taraqqiyotining turli rivojlanish davrlarida nogironligi bo‘lgan shaxslarga munosabat ham turlicha bo‘lgan. Qadimgi davr olimlari tomonidan turli xil kasalliklarning og‘ir turlariga chalingan yoki rivojlanishning ma’lum bir davridan orqada qolgan kishilarning hayot tarzi, ularning yashash, davolash jarayonlari va o‘qitish masalalari diqqat markazda bo‘lib kelgan.

Sharq mutafakkirlari tomonidan nuqsonli, qarovsiz va nazoratsiz qolgan bolalarga g‘amxo‘rlik qilish va ularning ta’lim-tarbiyasi xususida ilmiy-nazariy hamda amaliy tajribalar bo‘yicha boy meros qoldirilgan. Sharqning buyuk allomasi Ibn Sino tomonidan insonning ruhiy faoliyati va faoliyatning moddiy ildizlari buzilishi sabablari keng o‘rganilgan. Uning fikricha, ruhiy kasalliklarni keltirib chiqaradigan buzilishlarning asosini izlab topish va uni davolash muhim ahamiyatga egadir. Ibn Sino tomonidan sog‘lom turmush tarziga e’tibor berilib, alloma turli kasalliklarning oldini olishda jismoniy tarbiyaning o‘rniga ham alohida e’tibor qaratadi.

Murakkab nuqsonli bolalar bilan ishlashda mutafakkirning fikrlariga tayanish samarali bo‘ladi. Ibn Sino bemorlarda kasallikni kuzatish jarayonida ularning kelib chiqish sabablari, patologiyasi, oldini olish va davolash yo‘llarini tadqiq qilib, rivojlanishdagi jismoniy yoki ruhiy nuqsonlarga alohida e’tibor bergan [3], [4].

Al Farobiy –faylasuf, qomusiy olim, astronom, matematik va o‘rta asrlar Sharq medigi hisoblangan. Farobiy izlanishlarining asosida dunyoning tuzilishini o‘rganishga harakat qilish yotadi. Uning fikricha, barchaning boshi bu Allohdir. O‘rtasi-borliq. Odamzod-dunyoni anglab, unda harakatlanuvchi. Oxiri-chinakam baxtga erishish. Farobiyning «Himmatli shahar aholisining nuqtai nazari haqida risola»sida insonning oliy maqsadi o‘z hayotidan mamnun bo‘lib yashash, shukronalik hissi, kelajagiga ishonch kabi holatlarda namoyon bo‘lishi nazarda tutilgan [5].

Ilmiy manbalarga tayanadigan bo‘lsak, imkoniyati cheklangan insonlar bilan sodir bo‘ladigan muammolar va ularning ta’lim-tarbiya olish masalalari doimo dolzarb bo‘lib kelgan. Ularni jamiyatga moslashish masalalari yuzasidan keng ko‘lamdagi ilmiy izlanishlar olib borilgan.

S.I. Kudinovim tadqiqotlarida jismoniy jihatdan imkoniyati cheklangan insonlarda o‘z-o‘zini anglash masalalari keng tadqiq qilingan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, bu insonlar o‘zlarini anglashlari yetarli darajada emasligi uchun jamiyatni va mavjud sharoitlarni ayblashadi [10]. Demak, nogironligi bo‘lgan insonlarda avvalo o‘z «men»ini va individualligini anglashlari muhim ahamiyatga ega ekan.

B.N.Rijov tadqiqotlarida vizual analizatorning chuqur patologiyasi bo‘lgan odamlar motivatsiyasining tizimli xususiyatlari ilmiy jihatdan tadqiq qilingan. Olimlar tomonidan olib borilgan izlanishlarda nuqson paydo bo‘lgan vaqt motivatsiyaning tizimli profilining tuzilishiga ta’sir qilishi yoritilgan bo‘lib, bu quyidagi o‘lchovlarni o‘z ichiga oladi [11]:

- hayotiy motivatsiya;
- reproduktiv motivatsiya;
- kognitiv motivatsiya;
- o‘z - o‘zini anglash;
- o‘zini himoya qilish;
- altruizm;
- o‘z-o‘zini hurmat qilish;
- axloq.

A.A.Lebedeva tomonidan «Nogironlarning subyektiv farovonligi» mavzusidagi ilmiy izlanishlarida nogironligi bo‘lgan shaxslarning hayotdan qoniqish darajasini oshirish orqali jamiyatga moslashishi mumkinligi g‘oyasi ilgari surilgan. Natijada nogiron insonlar subyektiv farovonlikka erishish va faol harakatlarni amalga oshirishlari mumkinligi ta’kidlangan [9].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotimizda Ch.D.Spilberger va Y.L.Xanining «Xavotirlanish darajasini aniqlash so‘rovnomasi» natijalari keltirilgan bo‘lib, mazkur so‘rovnoma amerikalik klinik psixolog Ch.D.Spilberger tomonidan 1988-yilda ishlab chiqilgan. Metodika reaktiv va shaxsiy xavotirlik holatini aniqlashga xizmat qiladi [6]. Ushbu metodika 52 tilga tarjima qilingan bo‘lib, xalqaro standartlarga to‘liq mos keladi. So‘rovnoma Y.L.Xanin tomonidan modifikatsiya qilingani tufayli ko‘pincha «Spilberger – Xanin so‘rovnomasi», deb yuritiladi. Ushbu so‘rovnoma xavotirning shaxsiy xususiyat sifatida va muayyan

https://buxdu.uz

vaqtda (o‘tmishda, hozirda, kelajakda)gi holati sifatini aniqlashda ishonchlidir. So‘rovnoma 40 ta ta’kid – hukmdan iborat bo‘lib, 20 ta ta’kid – hukm vaziyatli xavotirlik darajasini, 20 ta ta’kid – hukm shaxsiy xavotirlik darajasini o‘lchash uchun ishlatiladi. Tadqiqotimizda ushbu metodikadan nogironligi bo‘lgan talabalarning xavotirlanish darajasini aniqlashda qo‘llanildi. Shaxsiy xavotirlik deganda barqaror individual xususiyat tushuniladi. Bunda shaxs xavotirga moyil ekanligi, vaziyatli xavotirlik paydo bo‘lganda shaxsiy xavotirlik ham oshishi bilan namoyon bo‘ladi. Vaziyatli xavotirlik inson hayotida tasodifan sodir bo‘ladigan voqea-hodisalar bilan bog‘liqdir. Ushbu xavotirlanishda shaxsning asabiylik, stress, tushkunlik, jahlni boshqara olmaslik xususiyatlari kuchayib ketadi. Buning oqibatida vaziyatga xolis baho berish, muammoning yechimi topishga intilish susayadi. Stressli vaziyatga emotsional reaksiya sifatida xavotir holati har xil intensivlikda bo‘lishi mumkin va vaqt o‘tishi bilan xavotir dinamikasida o‘zgaruvchanlik ifodalanadi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqotimiz doirasida jami 362 nafar sinaluvchi ishtirok etgan bo‘lsa, shundan 181 nafari nogironligi bo‘lgan talabalar, qolgan 181 nafari esa sog‘lom talabalardir. Tanlangan sinaluvchilarning bazasi ishonchli ma’lumotlar tahlili uchun yetarlicha asos bo‘la oladi. Tadqiqotda nogironligi bo‘lgan talabalarning subyektiv farovonlikka erishish xususiyatlari bo‘yicha tanlangan har bir metodika asosida olingan ma’lumotlarning o‘zaro aloqadorlik korrelyatsiyasi aniqlandi.

Sog‘lom va nogironligi bo‘lgan talabalarning «Xavotirlanish ko‘rsatkichlari» bo‘yicha o‘zaro tafovutlari, n=362

Ko‘rsatkichlar	Sinaluvchilar guruhlari	O‘rtacha rang	U	P
Reaktiv xavotir	sog‘lom talabalar	162,63	12965	,001***
	nogironligi mavjud talabalar	200,37		
Shaxsiy xavotir	sog‘lom talabalar	159,02	12312	,000***
	nogironligi mavjud talabalar	203,98		

Izoh: ***p≤0,001;

«Xavotirlanish ko‘rsatkichlari» bo‘yicha shkalalar tahlil qilinganda, sog‘lom va nogironligi bo‘lgan talabalarda «reaktiv xavotir» bo‘yicha tafovut mavjud (U=12965; p≤0,001). Olingan natijalarning tahliliga ko‘ra, sog‘lom talabalarga nisbatan nogironligi bo‘lgan talabalarda reaktiv xavotirlanish yuqori ekanligi namoyon bo‘ldi. Nogironligi bo‘lgan talabalarda vaziyatli xavotirlanish bu atrofida sodir bo‘layotgan voqealarga nisbatan munosabatidan kelib chiqqan holda yuzaga keladi. Ko‘pincha vaziyatli xavotirlilik talabalar hayotida tasodifan sodir bo‘ladigan voqea-hodisalar bilan bog‘liq bo‘ladi. Vaziyatli xavotirlanishning oshishi nogironligi bo‘lgan talabalarda asabiylik, stress, tushkunlik jahlni boshqara olmaslikning kuchayishiga olib keladi. Buning natijasida vaziyatga to‘g‘ri baho berish, yuzaga kelgan muammoning eng maqbul yechimini topishga intilish pasayadi. Metodikaning «Shaxsiy xavotir» (U=12312; p≤0,001), shkalasi bo‘yicha ishonchli darajadagi farqlar mavjudligini kuzatishimiz mumkin. Bundan ma’lum bo‘ladiki, nogironligi bo‘lgan talabalarda shaxsiy xavotir darajasining yuqoriligini ko‘rishimiz mumkin. Bunga sabab qilib ulardagi sog‘liq imkoniyatining cheklanganligi kasallik tufayli yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan og‘riqlar, turli xil faoliyat turlarida sog‘lom talabalar kabi faol ishtirok eta olmaslik ulardagi shaxsiy xavotirlikning oshishiga sabab bo‘ladi. Odatda nogironligi bo‘lgan talabalarning xavotirga moyilligini ulardagi vaziyatli xavotirlilikning oshishi shaxsiy xavotirlilikning oshishiga olib kelishi bilan namoyon bo‘ladi.

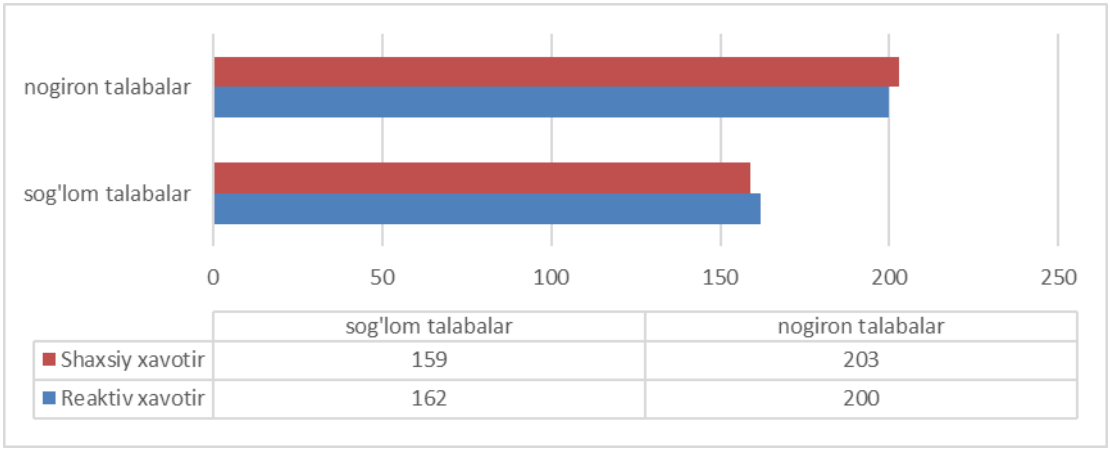

Sog‘lom va nogironligi bo‘lgan talabalarning «Xavotirlanish darajasini aniqlash» metodikasi bo‘yicha tafovutlar

https://buxdu.uz

Nogironligi bo‘lgan talabalarda sog‘liq imkoniyatlarining cheklanganligi ularga fiziologik va psixologik jihatdan ta’sir o‘tkazmasdan qolmaydi. Bu holatlar ularda xavotirlanish hissini oshishiga sabab bo‘ladi.

Xavotirlanish belgilari sifatida quyidagilarni – zo‘riqish, tashvish, ko‘ngilsiz xolatlarni tasavvur qilish, hayotdan norozilik hissi, aybdorlik hissi, muhtojlik hissini aytishimiz mumkin. Bunday belgilar shaxsdagi vaziyatli va shaxsiy xavotirga sabab bo‘lishi mumkin, deb hisoblanadi. Nogironligi bo‘lgan talabalarda zo‘riqish, ko‘ngilsiz holatlarni o‘ylash, norozilik hissi kabi holatlarning oldini olish, bu kabi holatlarni bartaraf qilish ulardagi shaxsiy va vaziyatli xavotirlanish hissi pasayishiga olib keladi. Yuqoridagi rasmda nogironligi bo‘lgan talabalarning va sog‘lom talabalarning xavotir darajalarini ko‘rish mumkin.

«Shaxsning subyektiv farovonligini diagnostika qilish» metodikasi ko‘rsatkichlari hamda «Vaziyatli va shaxsiy xavotirlanish darajasini aniqlash» so‘rovnomasi o‘rtasidagi korrelyatsion aloqadorlk, n=181

	Hissiy	**Ekzistensional**	**Ego**	**Gedonistik**	**Ijtimoiy**
Reaktiv xavotir	-0,237**	-0,144	-0,331**	-0,054	-0,138
Shaxsiy xavotir	-0,245**	-0,181*	-0,252**	-0,020	-0,156*

Izoh:*-p≤0,05; **r≤0,01;

Tadqiqotning maqsad va faraziga muvofiq, «Shaxsning subyektiv farovonligini diagnostika qilish» metodikasi hamda «Havotirlanish darajasini aniqlash» test so‘rovnomasi shkalalari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlil qilinganda, bir qator ishonch darajasidagi bog‘liqlik qonuniyatlari mavjudligini kuzatishimiz mumkin. Hissiy farovonlik shkalasi va reaktiv xavotirlilik shkalasi o‘rtasida manfiy (r=-0,237; p≤0,01) aloqadorlik aniqlandi. Nogironligi bo‘lgan talabalarda reaktiv xavotirlilikning ortishi hissiy farovonlikning pasayishiga olib keladi. Chunki tasodifan sodir bo‘ladigan voqea-hodisalar tufayli yuzaga keladigan asabiylik, stress tushkunlik ulardagi hissiy farovonlikni, ya’ni ijobiy his-tuyg‘ularning yo‘qolishiga optimizmga moyilikning pasayishiga olib keladi.

Ego farovonlik shkalasi va reaktiv xavotirlilik shkalasi o‘rtasida manfiy (r=-0,331; p≤0,01) aloqadorlik aniqlandi. Reaktiv xavotirlilik ortgani sari ego farovonlik pasayadi. Chunki vaziyatli xavotirlilikning ortishi natijasida yuzaga keladigan asabiylik, o‘zini, jahlni boshqara olmaslik oqibatida ego farovonlikning pasayishi, ya’ni o‘zidan shaxsiyatidan qoniqishning susayishi bilan izohlanadi.

Shaxsiy xavotirlilik shkalasi va hissiy farovonlik shkalasi o‘rtasida manfiy (r=-0,245; p≤0,01) aloqadorlik ma’lum bo‘ldi. Shaxsiy xavotirlilikning oshishi hissiy farovonlikning pasayishiga olib keladi. Chunki nogironligi bo‘lgan talabalarda nuqson, kasallik sabab yuzaga keladigan turli xil salbiy his-tuyg‘ular ularda hissiy farovonlikning pasayishiga olib keladi.

Shaxsiy xavotirlilik shkalasi va ekzistensial farovonlik shkalasi o‘rtasida manfiy (r=-0,181; p≤0,05) aloqadorlik aniqlandi. Shaxsiy xavotirlilik oshgani sari Ekzistensial farovonlik pasayadi. Chunki nogironligi bo‘lgan talabalarda tushkunlik holati, stressli vaziyatlar ulardagi ekzistensial farovonlikni, ya’ni maqsadlarga erishish uchun hamma ishni qilish, muvaffaqiyatga intilish darajasini pasayishiga sabab bo‘ladi.

Shaxsiy xavotirlilik shkalasi va ego farovonlik shkalasi o‘rtasida manfiy (r=-0,252; p≤0,01) aloqadorlik ma’lum bo‘ldi. Shaxsiy xavotirlilik oshgani sari ego farovonlik pasayadi. Chunki stress, asabiylik, tushkunluk kabi holatlar nogironligi bo‘lgan talabalarda ego farovonlikni ya’ni o‘ziga bo‘lgan ishonchni, o‘z qobiliyat va imkoniyatlariga bo‘lgan ishonchning pasayishiga sabab bo‘ladi.

Shaxsiy xavotirlilik shkalasi va ijtimoiy – me’yoriy farovonlik shkalasi o‘rtasida manfiy (r=-0,156; p≤0,05) aloqadorlik aniqlandi. Shaxsiy xavotirlilik oshgani sari ego farovonlik pasayadi. Chunki shaxsiy xavotirlilik sabab yuzaga keladigan stressli holatlar, o‘z hayotidan qoniqish his qilmaslik ijtimoiy farovonlikning pasayishiga sabab bo‘ladi.

Xulosa va takliflar. Nogironlik bu-o‘qish, mehnat va turmush faoliyati bilan shug‘ullanish, o‘ziga xizmat qilish qobiliyatini yoki imkoniyatini to‘la yoki qisman yo‘qotganligi, muloqotga kirishishdagi qiyinchiliklar, harakatlanish, o‘z xatti-harakatini ongli nazorat etishning yo‘qotganligi bilan izohlanadi.

Subyektiv farovonlikning komponentlari hamda xavotirlanish darajalari o‘rtasida o‘zaro korrelyatsion bog‘liqlik tahlil qilinganda reaktiv xavotirlilikning ortishi hissiy va ego farovonlikning pasayishiga sabab bo‘ladi. Shaxsiy xavotirlilikning ortishi esa hissiy, ekzistensional, ego, ijtimoiy – me’yoriy farovonlikning pasayishiga olib keladi. Demak, vaziyatli xavotirlilikning ortishi shaxsiy xavotirlilikning ham ortishiga sabab bo‘ladi.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: «O‘zbekiston», 2023. https://lex.uz/acts/20596

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil15-oktyabrda O‘RQ-641son «Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risidagi»gi Qonuni. https://lex.uz/docs/-5049511

3. Abu Ali Ibn Sino Tib qonunlari/ III kitob 1-qism. – T:. Turon Zamin Ziyo, 2016. – 240 b.

4. Abu Ali Ibn Sino Xaqqi ibn Yazdon. – T:. Yozuvchi, –87 b.

5. Abu Nasr Farobiy Fazilat, baxt saodat va kamolot haqida muqaddima, tarjima va izohlar muallifi: M.Qodirov: Ma’sul muharrir: A.Jalolov – T:. Yozuvchi, 2001. – 64 b.

6. Малькина-Пых И.Г., Психосоматика: Справочник практического психолога. – М.: Эксмо, 2005. – 992 с.

https://buxdu.uz

YOSHLARDA DINIY PSIXOLOGIK IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH - TINCHLIK VA BARQARORLIK OMILI

Kasimova Zebo Xamidovna,
O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi Din psixologiyasi va pedagogika kafedrasi mudiri, p.f.n., professor

Ushbu maqolada diniy-psixologik immunitetni shakllantirish masalasi – tinchlik va barqarorlik omili sifatida ko‘rib chiqilgan bo‘lib, dunyo dinlari uchun tinchlik fundamental tamoyillardan biri ekanligi asoslab berilgan. Hozirgi global muammolar, chaqiriqlar sharoitida tinchlik tamoyilining ahamiyati kun sayin ortib bormoqda. Shuningdek, maqolada diniy-psixologik immunitetni shakllantirish omillari hamda uni mustahkamlashning amaliy jihatlari yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: *psixologik immunitet, shakllantirish, mustahkamlash, tinchlik tamoyili, tanqidiy tafakkur, dinlararo muloqot, diniy ta’limotlar, tolerantlik.*

ФОРМИРОВАНИЕ РЕЛИГИОЗНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИММУНИТЕТА У МОЛОДЁЖИ - ФАКТОР МИРА И СТАБИЛЬНОСТИ

В данной статье рассматривается вопрос о формировании религиозно-психологического иммунитета как принцип мира и стабильности, являющегося фундаментальным принципом мировых религий. В условиях глобальных вызовов, с которыми сталкивается человечество, этот принцип приобретает особую значимость. Также в статье приведены факторы формирования религиозно-психологического иммунитета и практические меры по укреплению религиозно-психологического иммунитета.

Ключевые слова: *психологический иммунитет, формирование, укрепление, принцип мира, критическое мышление, межрелигиозный диалог, религиозные учения, терпимость.*

FORMATION OF RELIGIOUS PSYCHOLOGICAL IMMUNITY IN YOUTH - A FACTOR OF PEACE AND STABILITY

This article deals with the formation of religious-psychological immunity as a principle of peace and stability, which is a fundamental principle of world religions. In the conditions of global challenges faced by mankind this principle acquires special significance. Also in the article the factors of formation of religious-psychological immunity and practical measures to strengthen religious-psychological immunity are given.

Keywords: *psychological immunity, formation, strengthening, peace principle, critical thinking, interreligious dialogue, religious teachings, tolerance.*

Kirish. Insoniyat duch kelayotgan global muammolar sharoitida tinchlik tamoyili alohida ahamiyat kasb etadi. Tinchlik va barqarorlik o‘z-o‘zidan yuzaga kelmaydi — ushbu qadriyatlarni qo‘llab-quvvatlash, avloddan-avlodga yetkazish va yoshlar qalbida ma’naviy barkamollik asoslarini yaratish zarur. Bugungi yoshlar diniy mazmundagi axborotlar buzib talqin qilinadigan, ko‘pincha qayta ko‘rib chiqiladigan yoki hatto manipulyatsiya qilinadigan davrda yashamoqdalar. Bunday tahdidlarga qarshi himoya qilishning eng muhim omillaridan biri diniy-psixologik immunitetdir.

Qanday qilib din insonda ichki muvozanat va uyg‘unlik manbai bo‘lib qolishi mumkin. Nima uchun din destruktiv maqsadlarda qo‘llanilmoqda? Yosh avlodni tazyiq va yot ta’sirlardan himoya qilgan holda, ularning asl ma’naviy qadriyatlarga sodiq qolishlariga qanday qilib yordam berish mumkin?

Bu savollarga javob berish yoshlarni din vositasida tarbiyalashga ongli yondashuv, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish va muloqot madaniyati ko‘nikmalarini rivojlantirishni taqozo etadi. Bugun biz diniy-psixologik immunitetni shakllantirish jamiyatda tinchlik va barqarorlikning asosiy omiliga aylanayotgani haqida so‘z yuritamiz.

Diniy-psixologik immunitet shaxsning diniy g‘oyalarni ongli va tanqidiy tafakkur asosida idrok etishi, destruktiv ta’sirlardan va manipulyatsiyadan himoyalanishi, asl ma’naviy qadriyatlarga sodiq qolish qobiliyatidir. Bu immunitet diniy an’analarni chuqur bilish, rivojlangan tanqidiy tafakkur va shaxsiy ma’naviy tajriba asosida shakllanadi.

https://buxdu.uz

Jismoniy immunitet organizmni kasalliklardan himoya qilsa, diniy-psixologik immunitet insonga dinning gumanistik mohiyatiga zid bo‘lgan talqinlarni ajratish va rad etish imkonini beradi. U quyidagilarni ta’minlaydi:

Asl va buzilgan diniy ta’limotlarni bir-biridan farqlash. Yetarlicha bilimga ega yoshlar diniy ritorikadan foydalanuvchi radikal g‘oyalarga berilishmaydi.

Diniy matnlarni tanqidiy anglash. Bu shubha emas, balki diniy mazmunlarning chuqurligini ko‘ra bilish va ularni tarixiy hamda madaniy rivojlanish kontekstida tushunish qobiliyatini anglatadi.

Axborot bosimi sharoitida ichki barqarorlikni saqlash. Raqamli texnologiyalar davrida yoshlar diniy mazmundagi katta hajmdagi axborotga duch keladi. Bu ma’lumotni saralash va tahlil qilish ko‘nikmalari hayotiy ahamiyat kasb etadi.

Diniy xilma-xillikka bag‘rikenglik va hurmat bilan yondashish. O‘z an’anasining haqiqiy qadriyatlarini tushunish boshqa konfessiya vakillariga nisbatan bag‘rikeng munosabatni shakllantiradi, diniy asosdagi nizolarni oldini oladi.

Mazkur masalalarni hal qilish yo‘lida diniy tarbiyaning ahamiyatini chuqur anglab, yoshlar qalbida tinchlik va barqarorlik g‘oyalarini mustahkamlash yo‘lida birgalikda harakat qilamiz.

Adabiyotlar tahlili. Diniy psixologik immunitetni psixologik jihatdan o‘rganishda hozirgi kunda dunyoda olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarning ustuvor yo‘nalishlari quyidagi mavzular bilan bog‘liqdir: din psixologiyasining metodologik muammolari va metodik arsenalini yaratish masalalari; diniy psixologik immunitetni shakllantirish bo‘yicha olib borilgan zamonaviy tadqiqotlar tahlili; diniy psixologik immunitetni shakllantirish psixologiyasining tarmoqlararo fan sohasi sifatidagi paydo bo‘lishi va rivojlanishi bosqichlari; diniy psixologik immunitetni shakllantirish psixologiyasining fan sifatidagi muammolari va ularning yechimlari; mentalitet muammosi va uning psixologik yechimi; mentalitet psixologiyaning obyekti sifatida; diniy psixologik immunitetning kognitiv psixologik nazariyasi; diniy psixologik immunitetni shakllantirish va zamonaviy shaxs psixologiyasining dolzarb masalalari.

Diniy psixologik immunitetni fanlararo muammo maqomiga ega bo‘lgan holda metodologik, immunologik, psixologik, dinshunoslik, etik va h.k. fanlari tadqiqot predmetini tashkil etadi: diniy psixologik immunitetni tadqiq qilishning metodologik jihatlari (I.Prigojin, I.Stengers, I.S.Kon, I.Goldsiger, Dj.Godfrua, B.G.Ananyev, G.M. Andreyeva, Basarab Nikolesku va h.k.), umumiy immunologik holatlari tadqiq qilingan (Yarilin A. A. Galaktionov V.G., Xaitov R. M., Yarilin A.A ., Travis J. va h.k.), diniy psixologik immunitetni etik jihatdan o‘rganishga yo‘naltirilgan (John A. Terrizzi, Natalie J. Shook, Michael A. McDaniel., Gabrielle Filip-Crawford, Steven L. Neuberg., Valerie Curtis, Mícheál de Barra, Robert Aunger., va h.k.), psixologik immunitet jihatlari tahlili bilan shug‘illanilgan (Murray, D.R., & Schaller, M. Olah, A., Ferencz, E., Gilbert, D.T., Pinel, E.C., Wilson, T.D., Blumberg, S.J., & Wheatley T. va h.k.), diniy psixologik immunitetni diniy psixologik immunitetga bag‘ishlangan mavzularini o‘rganish masalalari (Hood, R.W., Hill, P.C., & Spilka, B.va h.k.).

Olib borilgan tadqiqotlarda immunitet bo‘yicha qilinayotgan ishlar psixologik jihatdan tahlil etilgan bo‘lsa-da, biroq muammoning psixologik diniy jihatlari tizimli holda tahlil etilmagan. Ularni din psixologiyasi doirasida nazariya va amaliyot uyg‘unligiga asoslangan holda tadqiq etish dolzarb, ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

Shunday qilib, diniy-psixologik immunitet — bu imondan voz kechish emas, balki uni ongli qabul qilishdir. Bu bilim, hakimlik va boshqa an’analarga hurmat asosida shakllanadi. Ushbu immunitetni shakllantirish jamiyatning eng muhim vazifalaridan biridir, chunki u tinchlik va barqarorlikka hissa qo‘shadigan himoya mexanizmiga aylanadi.

Metodologiya. Insoniyat tarixi shundan dalolat beradiki, din hamisha faqat ma’naviy ilhom manbai bo‘libgina qolmay, balki insonlar o‘rtasida tinchlik va hamjihatlikni mustahkamlaydigan kuchli omil sifatida ham xizmat qilgan. Barcha jahon dinlarining muqaddas matnlarida rahm-shafqat, adolat, mehr-oqibat va yaqinlarga hurmat kabi tamoyillar mavjud.

Keling, din an’analari tinchlikni mustahkamlashda qanday ahamiyat kasb etishini bir necha asosiy jihatdan ko‘rib chiqamiz:

1. Axloqiy me’yorlar va qadriyatlar

Islom hamda boshqa jahon dinlari tinchlik, adolat va insonlarga hurmat tamoyillarini targ‘ib qiladi. Qur’onda tinchliksevarlikka doir quyidagi oyat keltirilgan:

«Agar ular tinchlikka moyil bo‘lsalar, sen ham unga moyil bo‘l» (Qur’oni Karim, 8:61).

Bu oyat islomning tinch-totuv yashashga intilishini va murosa yo‘llarini izlashga chorlashini ko‘rsatadi. Bunday tamoyillarni boshqa din an’analarida ham topish mumkin. Masalan, xristianlik — yaqinlarga muhabbatni, buddizm — zo‘ravonliksizlik (ahimsa) g‘oyasini, yahudiylik esa adolat va

https://buxdu.uz

mehribonlikni alohida ta’kidlaydi. Bu umumiy axloqiy qadriyatlar tinchlik jamiyatining asosini tashkil qiladi va insonda atrofdagilar bilan hamjihatlikni saqlash mas’uliyatini uyg‘otadi.

2. Tinch-totuv yashash an’anasi

Tarixda turli din vakillari o‘zaro hurmat asosida tinch-totuv yashagan ko‘plab misollar mavjud. O‘zbekiston misolida ham ming yillar davomida turli diniy jamoalar, xususan, islom, xristianlik va boshqa e’tiqod vakillari o‘zaro hurmat asosida hamkorlik qilib, madaniy va ma’naviy qadriyatlar almashinuvini amalga oshirib kelganlar.

3. Diniy yetakchilarning nizolarni hal etishdagi o‘rni

Tarixiy jarayonlarda ruhiy yetakchilar xalqlarni yarashtirish, ijtimoiy va millatlararo ziddiyatlarni bartaraf etishda muhim rol o‘ynagan. Hozirgi kunda ham din peshvolari nizolarni hal qilish, muloqotni rivojlantirish va zo‘ravonlikdan voz kechishga chorlashda vositachilik qilishni davom ettirmoqdalar.

4. Din ichki barqarorlik manbai sifatida

Chuqur diniy e’tiqodga ega inson radikal kayfiyatlarga kamroq beriluvchan bo‘ladi, chunki uning ma’naviy yo‘nalishlari gumanistik qadriyatlarga asoslangan. Ongli imon insonni jamiyatdagi tinchlik va hamjihatlikni saqlash borasida shaxsiy mas’uliyatini anglashga undaydi.

5. Dinlararo muloqot – o‘zaro tushunish yo‘li

Globallashuv sharoitida dinlararo muloqot alohida ahamiyat kasb etadi. U turli konfessiya vakillariga o‘zaro umumiy nuqtalarni topish, tinch muloqot madaniyatini rivojlantirish va tushunmovchilik yoki stereotiplar sababli kelib chiqadigan nizolarning oldini olish imkonini beradi.

Shunday qilib, din an’analari tinchlikni mustahkamlashda ulkan salohiyatga ega. Eng muhimi, bu ma’naviy meros yosh avlodga yetkazilishi, ularda boshqa an’analarga hurmat va jamiyatda hamjihatlikni saqlashga nisbatan shaxsiy mas’uliyat hissi shakllantirilishi kerak.

Tahlil. Yoshlarda diniy-psixologik immunitetni shakllantirish: asosiy omillar

Yoshlarda diniy-psixologik immunitetni shakllantirish ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, unga bir qator omillar ta’sir qiladi. Bu omillar yoshlarning diniy qadriyatlarni qay darajada barqaror qabul qilishini va destruktiv ta’birlardan qanchalik himoyalanganligini belgilaydi. Quyida shu jarayonning asosiy jihatlarini ko‘rib chiqamiz.

1. Diniy ta’lim va ma’rifat

O‘z dinining asoslarini chuqur bilish yoshlar uchun buzilgan ta’birlar va manipulyatsiyalardan himoyalanishning eng muhim vositasi hisoblanadi. Sistemali va akademik diniy ta’limga ega yoshlar asl ma’naviy mazmun bilan ekstremistik g‘oyalarni ajrata olishni o‘rganadilar. Bu jarayonda quyidagilar muhim o‘rin tutadi:

- O‘quv muassasalarida diniy ta’lim kurslari.
- Klassik islom ulamolari va boshqa dinlar arboblarining asarlari bilan tanishish.
- Diniy matnlarni tarixiy va madaniy kontekstda mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish.

2. Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish

Tanqidiy fikrlash yoshlarning radikal ta’sirlardan himoyalanishida asosiy omillardan biridir. Ular diniy matnlarni tahlil qilish, turli nuqtai nazarlarni solishtirish va an’anaviy ta’limotni buzilgan ta’birlardan ajrata olish qobiliyatiga ega bo‘lishi kerak. Buning uchun:

- Axborot tahlili usullarini o‘rgatish, ayniqsa internetda.
- Savol berish va mazmunli bahs-munozaralar olib borish ko‘nikmasini rivojlantirish.
- Diniy qoidalarni ongli va shaxsiy ma’noda qabul qilishni rag‘batlantirish.

3. Oila va diniy muhit ta’siri

Oila — birinchi tarbiya muassasasi bo‘lib, bolada diniy qadriyatlarga nisbatan munosabatni shakllantiradi. Ota-onalar va yaqinlar:

- Ma’naviy qadriyatlarni o‘rgatuvchi va hurmat muhitini yaratishda asosiy rol o‘ynaydi.
- Ziyoli diniy tarbiya muhitini shakllantirishga hissa qo‘shadi.
- Fanatik yoki avtoritar yondashuv esa, aksincha, yoshlarda yo diniy qadriyatlarga befarqlik, yoki e’tiborsizlik tug‘dirishi mumkin.

4. Jamiyat va internet ta’siri

Bugungi kunda internet yoshlar uchun eng muhim axborot manbayiga aylandi. Biroq, unda autentik bilimlar bilan birga buzilgan ma’lumotlar va ekstremistik qarashlar ham mavjud. Shuning uchun jamiyatda quyidagi choralar ko‘rilishi zarur:

- Yoshlarni raqamli savodxonlikka o‘rgatish va manbalarni tekshirish ko‘nikmasini rivojlantirish.
- Yoshlar uchun sifatli diniy ma’rifiy kontent yaratish.

https://buxdu.uz

- ❖ Onlayn platforma va ijtimoiy tarmoqlarda konstruktiv diniy bahs-munozara muhitini shakllantirish.

5. Dinlararo muloqot va bag‘rikenglik

Diniy-psixologik immunitetni shakllantirish boshqa an’analarni tushunish va hurmat qilishni ham talab qiladi. Bag‘rikenglik ruhida tarbiyalangan yoshlar radikal qarashlarga kamroq moyil bo‘ladi va dinni ajratish vositasi emas, balki birlashtiruvchi kuch sifatida qabul qiladi. Buning uchun:

- ❖ Turli konfessiya vakillari ishtirokida o‘quv dasturlari tashkil etilishi kerak.
- ❖ Diniy va ijtimoiy masalalar bo‘yicha ochiq muloqot maydonlari yaratilishi lozim.
- ❖ Madaniy va tarixiy loyihalar orqali diniy xilma-xillikka hurmat shakllantirilishi zarur.

Xulosa va tavsiyalar.

Yoshlarda diniy-psixologik immunitet quyidagi omillar asosida shakllanadi:

- ❖ Sifatli diniy ta’lim
- ❖ Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish
- ❖ Oilaviy qadriyatlar
- ❖ Axborot xavfsizligi va internet madaniyati
- ❖ Dinlararo muloqot va bag‘rikenglik

Bu immunitet faqat destruktiv ta’sirlardan himoya vositasi emas, balki jamiyatda tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan muhim ma’naviy mexanizmdir.

Diniy-psixologik immunitetni mustahkamlash bo‘yicha amaliy choralar

Yoshlarda diniy-psixologik immunitetni shakllantirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Bu jarayonda ta’lim muassasalari, diniy tashkilotlar, oila va jamiyatning boshqa institutlari ishtirok etishi lozim. Quyida tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiluvchi asosiy choralar ko‘rib chiqiladi.

1. Diniy ta’lim tizimini rivojlantirish

Ta’lim yoshlarning ongli diniy dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Muhimi, sifatli diniy ma’rifat imkoniyatlarini yaratish, bu orqali yoshlar:

- ❖ Diniy an’analar va muqaddas matnlarni chuqur o‘rganish imkoniga ega bo‘ladi.
- ❖ Axborotni tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.
- ❖ Dinni bo‘linish vositasi emas, balki axloq va hamjihatlik manbai sifatida tushunishi mumkin.
- ❖ Amaliy choralar:

✓ Ta’lim dasturlariga dinshunoslik kurslarini joriy etish.

✓ Diniy va gumanitar fanlar bo‘yicha akademik tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash.

✓ Zamonaviy muammolarni hisobga olgan darslik va metodik materiallar ishlab chiqish.

2. Traditsion ilohiyat va ma’naviy merosni ommalashtirish

Yoshlarni aslida shakllangan haqiqiy diniy bilim manbalariga yo‘naltirish juda muhim. Ular noto‘g‘ri talqin qilingan ma’lumotlar yoki shubhali internet manbalarga emas, mo’tabar manbalarga tayanadigan bo‘lishi kerak.

- ❖ Qur’on va hadislarning hozirgi davrga mos, mazmunli sharhlarini tarqatish.
- ❖ Taniqli ulamolar va diniy arboblar ishtirokida ma’rifiy seminarlar va leksiyalar tashkil etish.
- ❖ Yoshlar uchun ixtisoslashgan ishonchli diniy axborot platformalarini yaratish.
- ❖ Amaliy choralar:

✓ YouTube-kanallar, podkastlar va onlayn kurslarni rivojlantirish.

✓ Yoshlarni ruhoniylar va diniy olimlar bilan ochiq muloqotlariga jalb etish.

✓ Klassik ilohiy manbalarning zamonaviy tillarga tarjimasini yo‘lga qo‘yish.

3. Tanqidiy tafakkur va mediasavodxonlikni rivojlantirish

Bugungi yoshlar diniy ma’lumotlarni asosan internet orqali oladi. Shunday ekan, axborot manbalarini tahlil qilish va ekstremistik propagandani aniqlash ko‘nikmalari muhim ahamiyat kasb etadi.

- ❖ Amaliy choralar:

✓ Maktab va oliygohlarda mediasavodxonlik bo‘yicha kurslar joriy qilish.

✓ Yoshlarga diniy matnlarni tanqidiy o‘rganish va sharhlash usullarini o‘rgatish.

✓ Axborot tahlili bo‘yicha mobil ilovalar va onlayn kurslarni ishlab chiqish.

4. Diniy jamoalar o‘rtasida muloqotni rivojlantirish

Mejkonfessional hamkorlik yoshlarda bag‘rikenglikni shakllantirish va dinning tinchlikni ta’minlashdagi ahamiyatini anglash uchun zarur.

- ❖ Yoshlar o‘rtasida turli diniy an’analarni o‘rganishga yo‘naltirilgan madaniy almashinuv dasturlarini rivojlantirish.
- ❖ Turli konfessiya vakillari ishtirokida yoshlar uchun forum va konferensiyalar tashkil qilish.

https://buxdu.uz

- ❖ Jamiyatdagi diniy muammolarni muhokama qilish uchun ochiq muloqot maydonlarini yaratish.
- ❖ Amaliy choralar:

✓ Mejkonfessional yoshlar forumlarini tashkil etish.

✓ Turli dinlar vakillari ishtirokida jamoaviy ta’lim va ma’rifiy loyihalarni rivojlantirish.

✓ Jamiyatdagi dolzarb masalalarni din nuqtai nazaridan muhokama qilish uchun platforma yaratish.

5. Oila va diniy jamoalarning roli

Oila va diniy jamoalar yoshlar tarbiyasida asosiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan biridir. Ular dinni bag‘rikenglik, ma’naviy tarbiya va ichki muvozanat manbai sifatida tanitishda muhim rol o‘ynaydi.

- ❖ Amaliy choralar:

✓ Ota-onalar uchun ma’rifiy dasturlarni rivojlantirish.

✓ Yoshlarga tajribali diniy vakillar tomonidan maslahat va yo‘l-yo‘riq berish tizimini shakllantirish.

✓ Oilalar, diniy liderlar va yoshlar o‘rtasida o‘zaro muloqotni rivojlantirish uchun platformalar yaratish.

Diniy-psixologik immunitetni mustahkamlash faqat yoshlarni himoya qilish emas, balki jamiyatda tinchlik va barqarorlikni ta’minlash uchun uzoq muddatli strategiya hisoblanadi.

- ❖ Sifatli ta’lim
- ❖ Ishonchli diniy manbalar
- ❖ Tanqidiy fikrlash
- ❖ Bag‘rikenglik
- ❖ Oila va jamiyatning qo‘llab-quvvatlashi immunitetni mustahkamlashning asosiy ustunlari hisoblanadi. Barcha institutlarning birgalikdagi harakatlari orqali yoshlar o‘z diniy qarashlarini sog‘lom, muvozanatli va tinchlikka yo‘naltirilgan tarzda shakllantirishlari mumkin.

Bugun biz yoshlarda diniy-psixologik immunitetni shakllantirish masalasini, uning tinchlik va barqarorlik uchun nechog‘li muhim ekanligini muhokama qildik. Bugungi kunda axborotning ortiqcha ko‘payishi, diniy g‘oyalar bilan manipulyatsiya qilish va buzilgan ta’birlarning tarqalishi kabi xavflar mavjud. Bunday sharoitda diniy-psixologik immunitet nafaqat kerakli, balki barqaror jamiyatni shakllantirish uchun zarur bo‘lib qolmoqda.

Tarixiy jarayonlarda din an’analari tinchlikni mustahkamlashda ulkan ahamiyat kasb etgan. Ular shafqat, adolat va insonlarga hurmat kabi qadriyatlarga asoslangan. Biroq, bu qadriyatlar kelajak avlodga to‘g‘ri tarzda yetkazilishi uchun ta’lim muassasalari, diniy jamoalar, oila va butun jamiyat tomonidan mas’uliyatli ish olib borilishi lozim.

Diniy-psixologik immunitetni shakllantirish uchun asosiy qadamlar:

- ❖ Sifatli diniy ta’limni rivojlantirish, uni haqiqiy ma’naviy manbalarga asoslash.
- ❖ Yoshlarda tanqidiy tafakkurni tarbiyalash, ularga diniy g‘oyalarni ongli ravishda tushunishga yordam berish.
- ❖ Dinlararo muloqotni qo‘llab-quvvatlash, bag‘rikenglik va o‘zaro tushunishni mustahkamlash.
- ❖ Oila va diniy jamoalarning yoshlarni tarbiyalashdagi o‘rnini kuchaytirish.

Biz – turli diniy an’analar vakillari, olimlar, ruhiy yetakchilar – birgalikda ma’naviy yetuk, tinchliksevar avlodni shakllantirish uchun mas’ulmiz. Bu jarayonda radikalizm, din orqali adovat va ajralishga yo‘l yo‘q. Aksincha, din insonlarni birlashtiruvchi, axloqiy komillikka yo‘naltiruvchi va ijodkorlikka ilhom beruvchi kuch bo‘lishi kerak.

Adabiyotlar:

1. Авазов К. Внешние и внутренние угрозы современности, безопасность и стабильность в обществе и их взаимосвязь // Россия и мусульманский мир. 2017. №7 (301). https://cyberleninka.ru/article/n/vneshnie-i-vnutrennie-ugrozy-sovremennosti-bezopasnost-i-stabilnost-v-obschestve-i-ih-vzaimosvyaz (дата обращения: 23.02.2024).

2. Борисов В.В. Проблемы совместимости науки и религии в светской системе образования // Управление наукой и наукометрия. 2013. №13. https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-sovmestimosti-nauki-i-religii-v-svetskoy-sisteme-obrazovaniya (дата обращения: 23.02.2024).

3. Дуйсенов Н.Э., Байдуллаев А.С. Глобализация и идеологический иммунитет // Экономика и социум. 2021. №5-2 (84). https://cyberleninka.ru/article/n/globalizatsiya-i-ideologicheskiy-immunitet (дата обращения: 23.02.2024).

https://buxdu.uz

4. Кирейчев А.В. Психологический иммунитет как фактор развития зрелой личности // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. 2015. №7 (53). https://cyberleninka.ru/article/n/psihologicheskiy-immunitet-kak-faktor-razvitiya-zreloy-lichnosti (дата обращения: 23.02.2024).

5. Комилова Н.Г., Шарипова Д.Дж. Повышение эффективности формирования идеологического иммунитета у молодёжи // Наука и образование сегодня. 2018. №4 (27). https://cyberleninka.ru/article/n/povyshenie-effektivnosti-formirovaniya-ideologicheskogo-immuniteta-u-molodyozhi (дата обращения: 23.02.2024).

6. Коновалов И.А. Радикализация молодежи: основные модели и профилактика. зарубежный опыт // Психология и педагогика служебной деятельности. 2021. №1. https://cyberleninka.ru/article/n/radikalizatsiya-molodezhi-osnovnye-modeli-i-profilaktika-zarubezhnyy-opyt (дата обращения: 23.02.2024).

7. Москаленко Г.В., Зелинская И.А. Представление о психологическом иммунитете в отечественной психологии // Российский психологический журнал. 2019. №3. https://cyberleninka.ru/article/n/predstavlenie-o-psihologicheskom-immunitete-v-otechestvennoy-psihologii (дата обращения: 23.02.2024).

8. Ниёзов С. Нормативно-правовая основа развития системы социальной политики в узбекистане // SAI. 2022. №6. https://cyberleninka.ru/article/n/normativno-pravovaya-osnova-razvitiya-sistemy-sotsialnoy-politiki-v-uzbekistane-1 (дата обращения: 23.02.2024).

9. Смирнов И.П. Религия, наука, образование: истоки толерантности и экстремизма // КПЖ. 2016. №3 (116). https://cyberleninka.ru/article/n/religiya-nauka-obrazovanie-istoki-tolerantnosti-i-ekstremizma (дата обращения: 23.02.2024).

10. Худайбердиев А.К. Узбекистан: проблемы защиты молодежи от вредной информации в условиях глобализации (социально-философский анализ) // Россия и мусульманский мир. 2019. №3 (313). https://cyberleninka.ru/article/n/uzbekistan-problemy-zaschity-molodezhi-ot-vrednoy-informatsii-v-usloviyah-globalizatsii-sotsialno-filosofskiy-analiz (дата обращения: 23.02.2024).

11. Юсупова Ф.З. Проблемы повышения идеологического иммунитета молодёжи в процессе глобализации // European research. 2016. №4 (15). https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-povysheniya-ideologicheskogo-immuniteta-molodyozhi-v-protsesse-globalizatsii (дата обращения: 23.02.2024).

https://buxdu.uz

ZAMONAVIY KASBNI TANLASHDA TEXNOLOGIK TA’LIMNING ROLI VA METODOLOGIYASI

Kenjayeva Zilola Saminjon qizi,
Farg‘ona viloyati Bag‘dod tumani
56-maktab boshlang‘ich ta’lim o‘qituvchisi

Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini zamonaviy kasblarga qiziqtirishda texnologiya fanining o‘rnini tadqiq qilishga bag‘ishlangan. Mavzuning dolzarbligi zamonaviy kasblar va texnologiyalarning tez rivojlanishi natijasida yangi avlodda ilg‘or ko‘nikmalarni shakllantirish zaruratida namoyon bo‘ladi. Maqolada texnologiya fanining ta’lim jarayonida o‘quvchilarning kasbiy qiziqishlarini uyg‘otishdagi roli va samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqot metodologiyasi doirasida o‘qituvchilar va o‘quvchilar ishtirokida amaliy tadqiqotlar olib borilgan bo‘lib, texnologiya fanining ta’lim dasturlariga integratsiyasi misollar asosida ko‘rib chiqilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, texnologiya fanlari o‘quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, kasbiy qiziqishlarni shakllantiradi va ularni zamonaviy kasblar haqida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lishga undaydi. Muhokama qismida olingan natijalar boshqa tadqiqotlar bilan taqqoslangan va ushbu yo‘nalishda ta’lim sifatini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqola ta’lim sohasidagi mutaxassislar uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich sinf, texnologiya fani, zamonaviy kasblar, kasbiy qiziqish, ta’lim jarayoni, kreativ fikrlash, amaliy tadqiqot, kasbiy ko‘nikmalar, ta’lim dasturi, innovatsion ta’lim.*

РОЛЬ И МЕТОДОЛОГИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ВЫБОРЕ СОВРЕМЕННОЙ ПРОФЕССИИ

Данная статья посвящена исследованию роли предмета технологии в пробуждении интереса учащихся начальных классов к современным профессиям. Актуальность темы обусловлена необходимостью формирования передовых навыков у нового поколения в результате стремительного развития современных профессий и технологий. В статье анализируется роль и эффективность предмета технологии в пробуждении профессиональных интересов учащихся в образовательном процессе. В рамках методологии исследования были проведены практические исследования с участием преподавателей и учащихся, на примерах рассмотрена интеграция предмета технологии в образовательные программы. Результаты показывают, что предмет технологии развивает творческое мышление учащихся, формирует профессиональные интересы и побуждает их к получению более обширных знаний о современных профессиях. В дискуссионной части полученные результаты сопоставлены с другими исследованиями и разработаны практические рекомендации по повышению качества образования в этом направлении. Статья может быть полезна для специалистов в области образования.

Ключевые слова: *начальные классы, технология, современные профессии, профессиональный интерес, образовательный процесс, креативное мышление, практическое исследование, профессиональные навыки, учебная программа, инновационное образование.*

THE ROLE AND METHODOLOGY OF TECHNOLOGICAL EDUCATION IN CHOOSING A MODERN PROFESSION

This article is devoted to explore the role of technology science in attracting primary school students to modern professions. The relevance of the theme is manifested in the need to acquire advanced skills in a new generation as a result of the rapid development of modern professions and technologies. The article analyzes the role and effectiveness of technology science in the educational process and the development of students’ professional interests. As part of the research methodology, case studies were carried out with the participation of teachers and students, the integration of technology into educational programs was considered on the basis of examples. Results show that technology science develops students’ creative thinking skills, forms professional interests and motivates them to become increasingly knowledgeable about modern professions. The results obtained in the discussion section are compared with other studies and practical recommendations are developed to improve the quality of education in this area. The article may be useful for professionals in the field of education.

Keywords: *primary class, technology science, modern professions, professional interest, learning*

https://buxdu.uz

process, creative thinking, applied research, professional skills, education program, innovative training.

Kirish. Zamonaviy jamiyatda texnologiyalar tez sur’atlarda rivojlanmoqda va ushbu jarayon kelajak avlodni ushbu o‘zgarishlarga moslashtirishni talab qilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun texnologiyaga oid dastlabki tushunchalarni o‘zlashtirish kelajakda ularning muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatiga asos yaratadi. Bolalik davrida shakllangan kasbiy qiziqish va texnologik bilimlar nafaqat shaxsning kasb tanlashida, balki uning ijodiy va kritik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, texnologiya fanining boshlang‘ich sinf ta’lim dasturidagi o‘rni bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Texnologiya fani o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish va ularga muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda katta imkoniyatlarga ega. Ushbu fan orqali bolalar dastlabki bosqichda oddiy mexanizmlardan murakkab tizimlargacha bo‘lgan jarayonlarni tushunishni boshlaydilar. Bu esa ularga muhandislik, informatika va boshqa zamonaviy kasblarga oid qiziqishni shakllantiradi. Shu bilan birga, texnologiya fanining ta’lim jarayoniga integratsiyasi bolalarning ko‘rgazmali vositalar va amaliy mashg‘ulotlar orqali bilim olishlariga yordam beradi. Bu esa ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi.

Maqolaning asosiy maqsadi texnologiya fanining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kasbiy qiziqishlarini shakllantirishdagi rolini aniqlashdan iborat. Ushbu tadqiqotda texnologiya fanining ta’lim jarayonidagi o‘rni, uni amalga oshirish usullari va natijadorligi tahlil qilingan. Shu bilan birga, o‘quvchilarning turli kasblarga qiziqishini uyg‘otish uchun texnologiya fanida qanday metodlar va yondashuvlardan foydalanish mumkinligi muhokama qilinadi. Ushbu yondashuvlar orqali ta’lim jarayonining sifatini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan [1].

Bugungi kunda zamonaviy kasblar har qachongidan ham ko‘proq texnologiyalar bilan bog‘liq bo‘lib, bolalarning dastlabki bosqichda ushbu kasblarga qiziqishini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida texnologiyaga oid bilim va ko‘nikmalarning asoslari yaratiladi. Bu bilimlar esa kelajakda o‘quvchilarning zamonaviy mehnat bozoriga moslashishiga, ularga yangi imkoniyatlar ochilishiga xizmat qiladi. Shu bois, texnologiya fanining boshlang‘ich sinf ta’lim dasturlarida keng qo‘llanishi kerakligi alohida ta’kidlanadi.

Maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida texnologiya fanining boshlang‘ich sinfdagi o‘rni, uning ta’lim tizimidagi samaradorligi va o‘quvchilarning kasbiy yo‘nalishiga ta’siri ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar va kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, texnologiya fanining o‘quv dasturlariga to‘g‘ri integratsiyasi bolalarning nafaqat kasbiy qiziqishini, balki ularning umumiy bilim saviyasini ham oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, ushbu mavzu nafaqat o‘qituvchilar, balki ota-onalar va ta’lim tizimi rahbarlari uchun ham katta ahamiyatga ega.

Metodlar. Zamonaviy jamiyatda texnologiyalar tez sur’atlarda rivojlanmoqda va ushbu jarayon kelajak avlodni ushbu o‘zgarishlarga moslashtirishni talab qilmoqda. Ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun texnologiyaga oid dastlabki tushunchalarni o‘zlashtirish kelajakda ularning muvaffaqiyatli kasbiy faoliyatiga asos yaratadi. Bolalik davrida shakllangan kasbiy qiziqish va texnologik bilimlar nafaqat shaxsning kasb tanlashida, balki uning ijodiy va kritik fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, texnologiya fanining boshlang‘ich sinf ta’lim dasturidagi o‘rni bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Texnologiya fani o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish va ularga muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantirishda katta imkoniyatlarga ega. Ushbu fan orqali bolalar dastlabki bosqichda oddiy mexanizmlardan murakkab tizimlargacha bo‘lgan jarayonlarni tushunishni boshlaydilar. Bu esa ularga muhandislik, informatika va boshqa zamonaviy kasblarga oid qiziqishni shakllantiradi. Shu bilan birga, texnologiya fanining ta’lim jarayoniga integratsiyasi bolalarning ko‘rgazmali vositalar va amaliy mashg‘ulotlar orqali bilim olishlariga yordam beradi. Bu esa ta’lim jarayonini yanada samarali qiladi.

Maqolaning asosiy maqsadi texnologiya fanining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kasbiy qiziqishlarini shakllantirishdagi rolini aniqlashdan iborat. Ushbu tadqiqotda texnologiya fanining ta’lim jarayonidagi o‘rni, uni amalga oshirish usullari va natijadorligi tahlil qilingan. Shu bilan birga, o‘quvchilarning turli kasblarga qiziqishini uyg‘otish uchun texnologiya fanida qanday metodlar va yondashuvlardan foydalanish mumkinligi muhokama qilinadi. Ushbu yondashuvlar orqali ta’lim jarayonining sifatini oshirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan [2].

Bugungi kunda zamonaviy kasblar har qachongidan ham ko‘proq texnologiyalar bilan bog‘liq bo‘lib, bolalarning dastlabki bosqichda ushbu kasblarga qiziqishini shakllantirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich ta’lim bosqichida texnologiyaga oid bilim va ko‘nikmalarning asoslari yaratiladi. Bu bilimlar esa kelajakda o‘quvchilarning zamonaviy mehnat bozoriga moslashishiga, ularga yangi imkoniyatlar

https://buxdu.uz

ochilishiga xizmat qiladi. Shu bois, texnologiya fanining boshlang‘ich sinf ta’lim dasturlarida keng qo‘llanishi kerakligi alohida ta’kidlanadi.

Maqolada zamonaviy ta’lim jarayonida texnologiya fanining boshlang‘ich sinfdagi o‘rni, uning ta’lim tizimidagi samaradorligi va o‘quvchilarning kasbiy yo‘nalishiga ta’siri ilmiy asosda yoritiladi. Tadqiqot davomida olingan ma’lumotlar va kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, texnologiya fanining o‘quv dasturlariga to‘g‘ri integratsiyasi bolalarning nafaqat kasbiy qiziqishini, balki ularning umumiy bilim saviyasini ham oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, ushbu mavzu nafaqat o‘qituvchilar, balki ota-onalar va ta’lim tizimi rahbarlari uchun ham katta ahamiyatga ega.

Metodologik qismda tadqiqotning ilmiy asosi, unda qo‘llanilgan metodlar va ularning amaliyotga tadbiqi haqida batafsil ma’lumot beriladi. Ushbu tadqiqotda asosiy yondashuv sifatida empirik va nazariy metodlardan foydalanildi. Empirik metodlar yordamida amaliy mashg‘ulotlar o‘tkazilib, o‘quvchilarning texnologiyaga oid bilimlari va kasbiy qiziqishlari qay darajada shakllanganligi kuzatildi. Tadqiqotda ishtirok etgan boshlang‘ich sinf o‘quvchilari turli yosh guruhlariga mansub bo‘lib, ularda turli darajadagi qiziqishlar va bilimlar mavjud edi.

Tadqiqotning dastlabki bosqichida boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun maxsus tayyorlangan texnologiya darslari o‘tkazildi. Bu darslarda amaliy mashg‘ulotlarga alohida e’tibor qaratilib, o‘quvchilarning ishtiroki faollik bilan baholandi. Har bir darsda bolalar turli xil texnologik vositalar bilan tanishtirildi va ular yordamida oddiy loyihalarni amalga oshirishlari ta’minlandi. Shu orqali bolalarda texnologiyaga bo‘lgan qiziqish va ishonchni oshirishga erishildi [3].

Tadqiqot davomida o‘quvchilarni rag‘batlantirish uchun interfaol metodlardan foydalanildi. Masalan, texnologik muammolarni hal qilish bo‘yicha jamoaviy faoliyatlar tashkil etildi. Ushbu yondashuv o‘quvchilarning ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi. Jamoaviy ishlarda bolalar bir-birlari bilan fikr almashish va o‘z g‘oyalarini amalga oshirishda faol ishtirok etdilar. Natijada ular texnologiyaga oid bilimlarni chuqurroq o‘zlashtira oldilar.

Tadqiqotda olingan natijalar ko‘rsatdiki, texnologiya fanining o‘quv dasturlariga to‘g‘ri integratsiyasi o‘quvchilarning kasbiy qiziqishini oshirish bilan birga, ularning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi. Ayniqsa, amaliy mashg‘ulotlar orqali bilim berish o‘quvchilarda texnologiyaga bo‘lgan ishonchni mustahkamladi. Bu esa o‘quvchilarning zamonaviy kasblarga oid tushunchalarini kengaytirish uchun qulay sharoit yaratdi. Shuningdek, tadqiqot davomida ota-onalarning fikrlari ham o‘rganilib, bolalarning texnologiyaga bo‘lgan qiziqishiga oilaning ta’siri haqida xulosalar chiqarildi.

Metodologiyaning muhim qismida nazariy tahlilga e’tibor qaratildi. Bu jarayonda texnologiya fanining boshlang‘ich sinf ta’lim dasturlaridagi roli va uning ta’sir mexanizmlari o‘rganildi. O‘quv dasturlarini tahlil qilish orqali mavjud kamchiliklar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqildi. Xususan, amaliy mashg‘ulotlarni ko‘paytirish va o‘qituvchilar uchun maxsus treninglar o‘tkazish tavsiya etildi. Shuningdek, texnologiyaga oid bilimlarni turli fanlar bilan integratsiya qilish imkoniyatlari o‘rganildi [4].

Natijalar. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini zamonaviy kasblarga qiziqtirishda texnologiya fanining keng ko‘lamli ta’sirini ko‘rsatdi. Darslar davomida texnologiya fanidan foydalanilgan usullar o‘quvchilarda nafaqat o‘quv materiallariga, balki o‘zlarini qiziqtirgan kasblarga bo‘lgan qiziqishni ham oshirishda muhim rol o‘ynadi. Interfaol darslar orqali o‘quvchilar virtual laboratoriyalarni o‘rganib, undagi amaliy mashqlarni bajarish orqali o‘zlarining qiziqishlarini yangi bosqichga olib chiqdi. Bu nafaqat ularning texnik tafakkurini rivojlantirdi, balki ularda ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish bo‘yicha mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini shakllantirdi. Bundan tashqari, guruhli ishlarda bolalarning muloqot qilish qobiliyati va jamoa bo‘lib ishlash ko‘nikmalari yanada rivojlandi.

Turli xil interfaol usullar yordamida o‘quvchilarning texnologiya faniga bo‘lgan munosabati tahlil qilindi va bu jarayon muhim natijalar bilan yakunlandi. Guruhli loyihalar va amaliy topshiriqlardan foydalanish darslarni yanada qiziqarli qildi va o‘quvchilarning darsda faol ishtirok etishini ta’minladi. Masalan, o‘quvchilarning qiziqishini kuchaytirish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda tayyorlangan "Kelajak kasblari" mavzusidagi loyiha katta ahamiyat kasb etdi. Bu loyiha davomida o‘quvchilar kelajakdagi kasbiy faoliyatni tasavvur qilishga va zamonaviy muammolarni hal etishda yangi yechimlar taklif qilishga urinishdi. Natijada, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyati rivojlanib, kasblarga bo‘lgan qiziqishlarini real amaliyotga tatbiq qilishga bo‘lgan intilishlari ortdi [5].

Texnologiya faniga oid darslarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish innovatsion yondashuvni shakllantirishga xizmat qildi. Xususan, 3D modellashtirish, dasturlash asoslari va robototexnika bo‘yicha amaliy mashqlar o‘quvchilarda yangi bilimlarni mustaqil o‘rganish qobiliyatini rivojlantirdi. Bu usullar darslarning mazmunini boyitib, o‘quvchilarda texnik ko‘nikmalarni amalda qo‘llash tajribasini shakllantirdi. Masalan, dasturlash asoslari bo‘yicha o‘tilgan mashg‘ulotlarda o‘quvchilar turli murakkablikdagi

https://buxdu.uz

topshiriqlarni bajardi, bu esa ularning intellektual qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berdi. Ushbu yondashuv bolalarning texnologiya sohasiga bo‘lgan qiziqishini oshirib, ularning mustaqil ravishda texnik muammolarni hal qilish ko‘nikmasini kuchaytirdi.

Loyiha asosidagi ta’lim o‘quvchilarning amaliy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutdi. Loyiha mashg‘ulotlari davomida bolalar o‘zlari tanlagan kasblar bo‘yicha loyiha tayyorlab, bu kasbning amaliy ahamiyatini tushunishga muvaffaq bo‘lishdi. Masalan, o‘quvchilarning kelajakdagi kasblarga bo‘lgan qiziqishini o‘rganish uchun maxsus loyiha tashkil etilib, unda ularning ijodiy fikrlashi va texnik ko‘nikmalari sinovdan o‘tkazildi. Ushbu jarayonda o‘quvchilarning o‘ziga bo‘lgan ishonchi ortib, ular kelajakda o‘z kasbiy maqsadlarini aniq belgilash imkoniyatiga ega bo‘lishdi. Bunday loyiha faoliyatlari bolalarning faolligini oshirib, ularni mustaqil fikrlashga undadi.

Tadqiqot davomida interfaol usullardan foydalanishning o‘quvchilarga bo‘lgan ta’siri keng o‘rganildi. O‘quvchilarning texnologiya fanidan darslarda amaliy mashg‘ulotlarga qiziqishi ularga kasbiy tanlov qilishda yordam berdi. Masalan, texnologik simulyatorlardan foydalanish bolalarning texnik jihatdan rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Bu jarayon davomida o‘quvchilar o‘zlarining qiziqishlariga mos bo‘lgan kasblarni o‘rganish imkoniyatiga ega bo‘lishdi. Shuningdek, texnologiya fanidagi loyihalar orqali bolalar yangi bilimlarni qo‘llashga va o‘zlari tanlagan kasblar haqida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lishga muvaffaq bo‘lishdi. Ushbu faoliyatlar texnologiyaga bo‘lgan qiziqishni kuchaytirib, o‘quvchilarning kelajakka bo‘lgan qarashlarini kengaytirdi. [6]

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, texnologiya faniga zamonaviy ta’lim usullarini joriy etish darslarning samaradorligini oshirdi. Ushbu yondashuv bolalarning texnologiyaga bo‘lgan qiziqishini faollashtirib, ularning ijodiy va texnik qobiliyatlarini rivojlantirdi. Masalan, darslarda turli xil raqamli vositalardan foydalanish o‘quvchilarning yangi bilimlarni o‘zlashtirish tezligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etdi. Bu jarayon davomida o‘quvchilarning texnik tafakkurini rivojlantirishga e’tibor qaratilib, ularda amaliy faoliyatga bo‘lgan qiziqish oshirildi. Natijada, texnologiya fani zamonaviy ta’lim jarayonida alohida ahamiyatga ega bo‘lgan fan sifatida namoyon bo‘ldi.

Interaktiv dars usullaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining texnologiyaga bo‘lgan qiziqishini doimiy ravishda oshirishda yordam berdi. O‘quvchilarning amaliy mashg‘ulotlarda ishtirok etishi va turli texnologik loyihalarda qatnashishi ularning kasbiy qiziqishini aniqlashga yordam berdi. Masalan, "Texnologiya va kasblar" mavzusidagi darslar bolalarning texnik fikrlash qobiliyatini rivojlantirish bilan birga, ularning ijodiy salohiyatini ham oshirdi. Ushbu darslar davomida o‘quvchilar texnologiya sohasida yangi g‘oyalar ishlab chiqib, o‘z bilimlarini amaliyotda sinab ko‘rish imkoniyatiga ega bo‘lishdi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy maqsadlarini shakllantirishga xizmat qildi.

Texnologiya fanining ta’lim jarayonidagi o‘rni tadqiqot natijalarida yaqqol ko‘rindi. O‘quvchilarning texnologiya faniga bo‘lgan qiziqishini oshirish uchun tashkil etilgan maxsus loyiha mashg‘ulotlari ularning ijodkorligini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratdi. Bu loyiha jarayonida bolalar texnik muammolarni mustaqil hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirdi. Shuningdek, texnologiyaga oid darslarning interaktiv tarzda tashkil etilishi bolalarning yangi bilimlarni o‘zlashtirishiga yordam berdi. Natijada, texnologiya fanining boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni faqatgina bilim berish bilan cheklanmasdan, o‘quvchilarda zamonaviy kasblarga bo‘lgan qiziqishni rivojlantirish uchun ham muhim omil bo‘ldi [7].

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, texnologiya fanining boshlang‘ich ta’limdagi o‘rni o‘quvchilarning zamonaviy kasblarga bo‘lgan qiziqishini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Interfaol usullar orqali tashkil etilgan darslar nafaqat o‘quvchilarning texnik bilimlarini oshirdi, balki ularning qiziqishlarini amaliyotga yo‘naltirish imkonini berdi. Ushbu natijalar texnologiya fanining ta’lim jarayonida motivatsiyani oshirish uchun samarali vosita ekanini ko‘rsatadi. Ayniqsa, o‘quvchilar uchun moslashtirilgan loyihalar ularning o‘ziga xos qiziqishlarini aniqlashda muhim rol o‘ynadi. Bu jarayonda o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlari rivojlanib, ular kelajakda qaysi yo‘nalishda o‘zlarini ko‘rishlarini yaxshiroq anglashga muvaffaq bo‘lishdi. Shuningdek, amaliy mashg‘ulotlar davomida o‘quvchilarning texnik muammolarni hal qilish ko‘nikmalari kuchayganini kuzatish mumkin. Bu texnologiya fanining innovatsion yondashuvlarni ta’lim jarayoniga tatbiq etishda qanday rol o‘ynashi haqida yanada chuqurroq xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Texnologiya fanining boshlang‘ich sinfda o‘quvchilarga zamonaviy kasblarni tanishtirishda foydalanilishi ta’lim jarayonini yanada samarali qilishda xizmat qildi. Xususan, o‘quvchilarning texnik va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun ishlab chiqilgan maxsus dars rejalarining ahamiyati katta bo‘ldi. Bu jarayonda interfaol texnologiyalardan, masalan, virtual laboratoriyalar va simulyatorlardan foydalanish muhim rol o‘ynadi. Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib aytish mumkinki, texnologiya fanini o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilgan tarzda o‘qitish ularning darslarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. Bundan tashqari, bolalarning tanlagan kasblari haqida ma’lumot olish va shu yo‘nalishda o‘z bilimlarini mustahkamlashga

https://buxdu.uz

bo‘lgan intilishlari yanada kuchaydi. Ta’kidlash joizki, bunday yondashuv bolalarning faqatgina texnologik savodxonligini oshirish bilan cheklanmay, ularning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatlarini ham belgilaydi [8].

Ushbu tadqiqot natijalari texnologiya fanini o‘qitishda qo‘llaniladigan metodlarning samaradorligini aniqlash uchun yangi yo‘nalishlar ochdi. Xususan, guruhli loyihalar va amaliy mashg‘ulotlar bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishda ham foydali ekanini ko‘rsatdi. Dars davomida guruhda ishlash imkoniyatini berish o‘quvchilarning muloqot qilish va birgalikda muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi. Bu usul o‘quvchilarning texnik bilimlarini yanada mustahkamlaydi va ularni kelajakda texnologiya sohasidagi kasblar haqida ko‘proq o‘ylashga undaydi. Bundan tashqari, loyiha asosidagi yondashuv o‘quvchilarda mas’uliyat hissini oshirishga ham xizmat qildi. Tadqiqotda ishtirok etgan o‘quvchilarning aksariyati texnologiyaga oid topshiriqlarni bajarishda o‘zlarining qiziqishlari va imkoniyatlarini namoyish eta olishdi.

Tadqiqot davomida texnologiya faniga zamonaviy texnologiyalarni joriy qilishning ahamiyati keng ko‘lamda o‘rganildi. Masalan, 3D modellashtirish va dasturlash asoslari bo‘yicha o‘tilgan mashg‘ulotlar o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini amaliyotga yo‘naltirishda muhim rol o‘ynadi. Ushbu yondashuvlar o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirish bilan birga, ularning texnologik yechimlarni mustaqil ravishda topish qobiliyatini ham oshirdi. Shuningdek, o‘quvchilarning darslardan olgan bilimlarini real hayotdagi vaziyatlarga moslashish qobiliyati sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Bunday yondashuvlar texnologiya fanini o‘rganishga bo‘lgan qiziqishni oshirish va yangi bilimlarni samarali o‘zlashtirish uchun qo‘llanilishi mumkinligini ko‘rsatdi.

Muhokama qismi natijalardan kelib chiqqan holda zamonaviy ta’lim jarayonida texnologiya fanining o‘rnini yanada mustahkamlashni taklif qiladi. Bu fan orqali o‘quvchilarga zamonaviy dunyodagi kasblar haqida ma’lumot berish va ularni tanlashga yo‘naltirish imkoniyati yaratildi. Shuningdek, tadqiqot davomida interfaol usullarning darslarda qo‘llanilishi ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi aniqlandi. Dars jarayonida turli xil texnologik usullardan foydalanish o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirdi. Bundan tashqari, guruhli ishlarda qatnashish bolalarning ijtimoiy ko‘nikmalarini yanada mustahkamlaydi. Ushbu natijalar texnologiya fanining faqatgina texnik bilimlar beruvchi emas, balki keng qamrovli ta’lim elementi sifatida qaralishi zarurligini ko‘rsatadi [9].

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi texnologiya fanining boshlang‘ich ta’limdagi o‘rnini o‘rganish bilan birga, uning amaliyotga tatbiq etilishida yangi imkoniyatlarni ochib berdi. Xususan, raqamli texnologiyalardan foydalanish o‘quvchilarning o‘quv jarayoniga bo‘lgan motivatsiyasini oshirishi aniqlandi. Shuningdek, bolalarning texnologiya sohasiga oid amaliy topshiriqlarni mustaqil bajarishi ularning bilimlarini mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu tadqiqot natijalari texnologiya fanini rivojlantirish bo‘yicha yangi yondashuvlarni ishlab chiqish uchun asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Bundan tashqari, texnologiya fanidan foydalangan holda o‘quvchilarning qiziqishini yanada kuchaytirish va bu orqali ularni kelajakdagi kasblarga yo‘naltirish maqsadga muvofiqdir.

Tadqiqot davomida texnologiya fanining ta’lim jarayonidagi roli nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham o‘rganildi. Ushbu jarayon natijalari o‘quvchilarning texnologiyaga bo‘lgan munosabatini ijobiy tomonga o‘zgartirishga xizmat qildi. Darslarda amaliy usullarning qo‘llanilishi orqali o‘quvchilarning kelajakda kasblarni tanlashda to‘g‘ri yo‘naltirilishi ta’minlandi. Bundan tashqari, texnologiya fanining boshlang‘ich ta’limdagi o‘rnini kuchaytirish uchun yangi metodlar ishlab chiqish zarur. Bu usullar yordamida bolalarning texnik qobiliyatlarini rivojlantirish va ularni zamonaviy kasblarga yo‘naltirish jarayonini takomillashtirish mumkin. Shuningdek, dars jarayonida texnologiya fanidan kengroq foydalanish orqali o‘quvchilarda texnik tafakkur va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish imkoniyati yaratildi.

Shu bois, texnologiya fanini boshlang‘ich ta’lim jarayoniga joriy etishning ijobiy jihatlarini yanada kengaytirish lozim. Ushbu fan orqali o‘quvchilarga nafaqat texnik bilimlar, balki tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatlari ham shakllantiriladi. Bu jarayonda interfaol yondashuvlardan foydalanish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilishi mumkin. Shuningdek, texnologiya fanining o‘quv dasturidagi o‘rnini yanada mustahkamlash orqali kelajakdagi ta’lim jarayonini innovatsion yondashuvlar bilan boyitish maqsadga muvofiqdir. Muhokama natijalari texnologiya fanini rivojlantirish orqali o‘quvchilarning zamonaviy kasblarga qiziqishini oshirish bo‘yicha yangi istiqbollarni ochib berdi. Shuning uchun texnologiya fanini ta’limning ajralmas qismi sifatida ko‘rish muhim ahamiyatga ega [10].

Xulosa. Zamonaviy texnologiyalar hayotimizning barcha sohalariga ta’sir ko‘rsatmoqda. Ularning ta’siri o‘quvchilarning bilim olish jarayonlariga ham bevosita ta’sir etadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun texnologiya fanining ahamiyati o‘sib bormoqda. Bu fan orqali o‘quvchilar zamonaviy kasblarga qiziqish uyg‘otishlari mumkin. Texnologiyalarning ta’limga ta’siri o‘qituvchilar tomonidan samarali tarzda boshqarilishi kerak. O‘quvchilarga texnologik qurilmalardan foydalanishni o‘rgatish, ularni kelajakda

https://buxdu.uz

muvaffaqiyatli kasblarga tayyorlashga yordam beradi. O‘quvchilarni zamonaviy kasblarga tayyorlashda texnologiyalarni o‘rgatish zarurati kundan-kunga ortib bormoqda. Bu o‘zgarishlar boshlang‘ich sinfda bilim berish metodikasini qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi.

Texnologiya fanining boshlang‘ich sinfda o‘qitilishi bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Kompyuterlar, interaktiv ta’lim vositalari va robototexnika kabi sohalarda o‘quvchilar o‘zlarining bilimlarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Ushbu jarayon orqali o‘quvchilar yangi kasblarga qiziqish uyg‘otadilar. Yangi texnologiyalar yordamida, o‘quvchilar o‘zlarining mutaxassisliklarini tanlashda aniq qarorlar qabul qilishadi. Bu o‘zgarishlar bilan birga, o‘quvchilarga ko‘nikmalarni rivojlantirishda texnologiyaning rolini anglash muhimdir. Texnologiya fanining o‘qitilishi bilimlarning zamonaviy shakllarini qo‘llashni ta’minlaydi. Bolalar internet tarmoqlari orqali turli sohalarga oid ma’lumotlarni topa olishadi. Bu esa o‘quvchilarning keng qamrovli bilimlarni egallashiga yordam beradi. Natijada, texnologiyalar o‘quvchilarning ishbilarmonlik ko‘nikmalarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

Boshlang‘ich sinfda texnologiya fanini o‘rgatish o‘quvchilarning muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi. Texnologiyalar yordamida o‘quvchilar o‘zlarining analitik fikrlashlarini rivojlantiradilar. Shuningdek, ular real hayotdagi masalalarni hal qilishda o‘zlarini sinab ko‘rishadi. Bu jarayon o‘quvchilarni o‘zgaruvchan dunyoga tayyorlaydi. Bunday yondashuv o‘quvchilarga o‘z kelajak kasblariga tayyorlanishda qo‘shimcha ustunlik beradi. Zamonaviy texnologiyalar yordamida bilimlarni chuqurlashtirish orqali o‘quvchilar o‘zlarining shaxsiy qobiliyatlarini aniqlashlari mumkin. O‘quvchilarning texnologiya bilan ishlash qobiliyati ularning kelajakda muvaffaqiyatli ish faoliyatini ta’minlaydi. Shu bilan birga, texnologiyalar o‘quvchilarga global ishlash imkoniyatlarini yaratadi. O‘quvchilarga texnologiya orqali yangi kasblarni tanlashda keng imkoniyatlar taqdim etiladi.

Texnologiya fanini boshlang‘ich sinfda o‘qitish o‘quvchilarda jamoaviy ishni rivojlantiradi. O‘quvchilar guruhlarga bo‘linib, birgalikda muammolarni hal qilishda faol ishtirok etadilar. Bu jarayon ularning kommunikatsiya ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Jamoaviy ish orqali o‘quvchilar yangi g‘oyalarni ishlab chiqadilar va bir-birlaridan o‘rganadilar. Bu tajriba, kelajakda ularning ish faoliyatida muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Kompyuterlar va boshqa texnologik qurilmalar yordamida guruhda ishlash samaradorligi ortadi. O‘quvchilar turli kasblarga tayyorlanishda o‘zaro hamkorlikni o‘rganadilar. Jamoaviy ish bolalarga muammolarni birgalikda hal qilishni o‘rgatadi. Texnologiyalar jamoaviy ishlashni osonlashtiradi va o‘quvchilarga bir-biriga yordam berish imkonini yaratadi.

Texnologiya fani o‘quvchilarga o‘zlarini yangi kasblarga tayyorlash uchun zaruriy vosita bo‘lib xizmat qiladi. O‘quvchilar texnologik vositalar yordamida o‘z maqsadlariga erishish uchun kerakli ko‘nikmalarni o‘zlashtiradilar. Shuningdek, bu bilimlar o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Ular o‘zlarini o‘qish jarayonida texnologiyalar yordamida sinab ko‘radilar. Bu jarayon kelajakda texnologiya sohasidagi kasblarga yo‘naltirilgan tayyorgarlikni ta’minlaydi. Texnologiyalarni o‘rgatish orqali o‘quvchilar nafaqat fan bilan tanishadilar, balki yangi ko‘nikmalarni o‘zlashtiradilar. O‘quvchilarga texnologiya bilan ishlashni o‘rgatish, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatli ish faoliyatiga zamin yaratadi. O‘quvchilarning kasbiy ko‘nikmalarini rivojlantirishda texnologiyalarning ahamiyati beqiyosdir. Texnologiyalar o‘quvchilarni kasb tanlashda yanada erkin va samarali qilish imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinfdagi o‘quvchilarni zamonaviy kasblarga qiziqtirishda texnologiya fanining o‘rni juda muhimdir. Texnologiyalarning rivojlanishi bilan birga, ta’lim metodlari ham o‘zgarishi zarur. O‘quvchilarni zamonaviy kasblarga tayyorlashda o‘qituvchilarning yondashuvi muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilarni texnologiyaga qiziqtirish orqali ularni o‘z kasbiy yo‘nalishlarini tanlashga undash mumkin. Zamonaviy texnologiyalar ta’lim tizimida o‘quvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Bunday imkoniyatlar o‘quvchilarning kelajakdagi muvaffaqiyatini ta’minlaydi. Texnologiyalar yordamida o‘quvchilar o‘z bilimlarini yanada chuqurlashtirishlari mumkin. O‘quvchilarni zamonaviy kasblarga tayyorlashda texnologiyalarning roli ortib bormoqda. Bu esa ta’lim tizimining zamonaviy talablarga moslashishiga yordam beradi.

Texnologiya fanining boshlang‘ich sinfda o‘qitilishi o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi. O‘quvchilar yangi texnologiyalarni o‘rganish orqali o‘zlarining shaxsiy rivojlanishlariga hissa qo‘shadilar. Texnologiya fanining samarali o‘qitilishi o‘quvchilarning kasbiy tanlovlarini yengillashtiradi. O‘quvchilar turli kasblarga tayyorlanish jarayonida yangi bilimlarga ega bo‘ladilar. Bunday bilimlar ularning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatlarini ta’minlaydi. O‘quvchilarga texnologiyalarni o‘rgatish, ularning ijodkorlik va tasavvur qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shuningdek, bu jarayon o‘quvchilarga kelajakda turli kasblarga tayyorlanish imkonini beradi. Texnologiya fani o‘quvchilarni nafaqat bilimlar, balki hayotiy ko‘nikmalar bilan ham ta’minlaydi. Bu esa ularning kasbiy yo‘nalishlarini aniqlashda yordam beradi.

Yangi texnologiyalar o‘quvchilarga kasb tanlashda qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun texnologiyalarni o‘rganish, kelajakdagi muvaffaqiyatga zamin yaratadi.

https://buxdu.uz

O‘quvchilarga texnologiya sohasidagi kasblarni tanlashda o‘qituvchilar yordam beradi. Shu tariqa, texnologiya fani o‘quvchilarning kelajakka tayyorlanishida katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Texnologiyalar o‘quvchilarning shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. O‘quvchilarni texnologiya orqali yangi kasblarga qiziqtirish o‘zgaruvchan dunyoda muhim bir masala hisoblanadi. Shuning uchun, texnologiya fani o‘quvchilarga zamonaviy kasblarga tayyorlashning muhim vositasidir. Kelajakda bu o‘quvchilar o‘z kasblarini tanlashda keng imkoniyatlarga ega bo‘lishadi. Bu esa butun jamiyatning rivojlanishiga ijobiy ta’sir qiladi.

Adabiyotlar:

1. Qodirov, X. O., Norinov, M. U., & Ergashev, A. A. (2023). O‘zbek jadid mutafakkiri Abdulla Avloniyning inson va tabiat munosabatlari haqidagi qarashlari. // Research and implementation, 1(6), 40-44.
2. Oribjonovich, Q. X., & Nabiyevna, Q. X. (2023, April). Oliy ta’lim talabalarida pedagogik mahoratini rivojlantirishning o ‘ziga xos jihatlari. In Integration Conference on Integration of Pragmalinguistics, Functional Translation Studies and Language Teaching Processes (pp. 7-11).
3. Qodirov, X. O., Norinov, M. U., & Ergashev, A. A. (2023). Uzluksiz ta’lim tizimida hamkorlik pedagogikasining insonparvarlashuv xususiyatlari. // Research and implementation, 1(6), 45-50.
4. Oribjonovich, Q. X., & Nabiyevna, Q. X. (2023, April). Tarbiya fani o ‘qituvchisining tashkilotchilik madaniyatini rivojlantirish bo‘yicha sirtqi ta’lim talabalarida didaktik ta’minotini takomillashtirish. In International Congress on Models and methods in Modern Investigations (pp. 1-6).
5. Oribjonovich, Q. X., & Najimidin o’gli, N. M. R. (2023). Inson intellektual va ma’naviy kamoloti bosqichlari. // Образование наука и инновационные идеи в мире, 18(8), 39-43.
6. Мухтаров, Ф. М., & Орибжонович, Қ. Х. (2023, April). Олий Таълимда Инновацион-педагогик фаолиятнинг ижтимоий-психологик хусусиятлари. In International Conference on Multidimensional Research and Innovative Technological Analyses (pp. 39-44).
7. Oribjonovich, Q. X., & Najimidin o’g, N. M. R. (2023). Fuqarolik jamiyati taraqqiyotida tolerantlik madaniyatining o ‘rni. // Образование наука и инновационные идеи в мире, 18(8), 44-46.
8. Qodirov, X., & Abdullajonova, N. (2023). Значение кооперативной педагогики в формировании характеристик человечности. Farg ‘ona davlat universiteti ilmiy jurnali, (1), 560-563.
9. Qodirov X. (2023). Характеристика проявления инновационности на уровне личности как следствие профессионально-педагогической культуры. // Farg ‘ona davlat universiteti ilmiy jurnali, (1), 38-41.
10. O’ktamovich, B. I., & Oribjonovich, Q. X. Najimidin o’g, NMR, & Abdugoffor o’gli, XA (2023, April). OTM Talabalarida pedagogik mahoratni rivojlantirish masalalari. In Conference on Applied and Practical Sciences (pp. 100-104).
11. Qodirov X., & Abdullajonova, N. (2023). Hamkorlik pedagogikasining insonparvarlik xususiyatlarini shakllantirishdagi ahamiyati. Farg'ona davlat universiteti, (1), 225-225.
12. Oribjonovich K. H. (2022). Pedagogical skill in the activity of a teacher is a product of individual characteristics. // International Journal of Pedagogics, 2(12), 18-22.
13. Qodirov X. (2023). The classification of innovativeness on the level of an individual as property of the professional pedagogical culture. // Scientific Journal of the Fergana State University, 29(1), 8.
14. Qodirov, H. (2023). Kasb–hunar maktablarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni shakllantirish. // Journal of Pedagogical and Psychological Studies, 1(5), 160-163.
15. Aliboev T., & Qodirov H. (2023). Ta’lim sifatini oshirishda-pedagog mahorati muhim omil. Образование наука и инновационные идеи в мире, 18(4), 42-45.
16. Кадиров Х. (2023). Oliy ta’lim muassasasi talabalarida liderlik sifatlarini shakllantirish bosqichlari. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук // Actual Problems of Humanities and Social Sciences, 3.
17. Qodirov X. (2023). Ai in translation: benefits, challenges, and the road ahead. // Лучшие интеллектуальные исследования, 6(2), 122-126.
18. Qodirov X. (2023). Materials for teaching culture: literature.
19. Qodirov H. (2018). Strategy of action of Uzbekistan on the development of export of textile products. // Journal of Accounting and Marketing, 7, 301.
20. Qodirov X., Rajabova X., Abdullajonova N., Otaxonova Z., Aliev I., Abdurakhmon S., & Sayitov S. (2024, November). On analytical study of heat transfer phenomenon in special-shape soldering iron. In E3S Web of Conferences (Vol. 508, p. 05006). EDP Sciences.

https://buxdu.uz

21. Qodirov X., & Yoqubjonov S. (2023). Yoshlarda milliy g ‘urur va milliy iftixor tushunchalarini shakllantirishda, bobur hayoti va ijodini o ‘rganishning pedagogik ahamiyati. // Journal of technical research and development, 1(2), 465-470.

22. Zaxidov I., & Qodirov X. (2024). The significance of teaching knowledge of homogeneous magnetic field through the android program in a school physics course. // Science and innovation, 3(B5), 110-116.

23. Qodirov X. (2023). O‘zbekiston Respublikasi oliy majlisi tomonidan qabul qilingan dolzarb huquqiy hujjatlarni o‘rganish metodikasi. // Journal of technical research and development, 1(2), 247-252.

24. Qodirov X., & Nabiyev I. (2023). Mahmudho‘ja Behbudiyning davlat boshqaruvi haqidagi qarashlari. // Journal of technical research and development, 1(2), 391-396.

25. Qodirov X., & Evatov S. (2023). Oila mustahkamligini oshirishda sog‘lom turmush tarzi va iqtisodiy yuksalish. // Наука и технология в современном мире, 2(21), 67-69.

26. Qodirov X. (2023). Professional-pedagogik madaniyatning xossasi sifatidagi innovatsionlikning shaxsiyat darajasida namoyon bo‘lish tasniflari.// Farg'ona davlat universiteti, (1), 8-8.

27. O’ktamovich B. I., Oribjonovich Q. X., Najimidin o’g, N. M. R., & Abdugoffor o’gli, X. A. (2023, April). OTM Talabalarida Pedagogik Maxoratini Rivojlantirish Masalalari. In Conference on Applied and Practical Sciences (pp. 100-104).

https://buxdu.uz

UDC 377:37.013.77

FREQUENT MODIFICATIONS IN THE EDUCATIONAL SETTINGS AND TEACHERS' ONGOING DEVELOPMENT OF MEDIA LITERACY IN INFORMATION

Khujanıyazova Guzal Yuldashevna,
senior teacher Urgench branch of
Tashkent University of Information Technologies
named after Muhammad al Khwarizmi
guzalenka77@mail.ru
ORCID:0000-0001-7827-2098

It is important to note that in today’s world, education, which includes media training for educators, is no longer just a phase at the start of independent life, but rather an ongoing journey that individuals engage in throughout their entire lives. This indicates that the duty to prepare proficient media educators is an essential responsibility of higher education institutions. A vibrant information and educational landscape with constant changes compels educators to seek out innovative teaching methods, which is crucial for enhancing teachers' communication abilities.

Keywords: *media proficiency, educator, data, learning, surroundings, continuous media training, media literacy.*

TA’LIM MUHITIDAGI TEZ-TEZ O‘ZGARISHLAR VA O‘QITUVCHILARNING AXBOROT SOHASIDA MEDIA SAVODXONLIGINI UZLUKSIZ RIVOJLANTIRISHI

Shuni ta'kidlash kerakki, bugungi dunyoda pedagoglar uchun media-treningni o'z ichiga olgan ta'lim endi mustaqil hayotning boshlanishi bosqichi emas, balki odamlar butun hayoti davomida qatnashadigan doimiy sayohatdir. Bu esa malakali media-pedagoglarni tayyorlash burchi oliy ta’lim muassasalarining muhim mas’uliyati ekanligini ko‘rsatadi. Doimiy o'zgarib turadigan jonli axborot va ta'lim landshafti o'qituvchilarni innovatsion o'qitish usullarini izlashga majbur qiladi, bu esa o'qituvchilarning muloqot qobiliyatini oshirish uchun juda muhimdir.

Kalit so'zlar: *media malakasi, o'qituvchi, ma'lumotlar, o'rganish, atrof-muhit, doimiy media treningi, media savodxonligi.*

ЧАСТЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ И НЕПРЕРЫВНОЕ РАЗВИТИЕ МЕДИАГРАМОТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ В ИНФОРМАЦИОННОЙ СФЕРЕ

Важно отметить, что в современном мире образование, которое включает в себя медиа-подготовку для педагогов, больше не является просто этапом в начале самостоятельной жизни, а скорее непрерывным путешествием, в которое люди вовлечены на протяжении всей своей жизни. Это указывает на то, что обязанность готовить опытных медиа-педагогов является важнейшей обязанностью высших учебных заведений. Яркий информационный и образовательный ландшафт с постоянными изменениями заставляет педагогов искать инновационные методы обучения, что имеет решающее значение для повышения коммуникативных способностей учителей.

Ключевые слова: *медиа-компетентность, педагог, данные, обучение, окружение, непрерывное медиа-обучение, медиаграмотность.*

Introduction. In the current dynamic social landscape characterized by rapid changes in education and information, there is a pressing need for reforming education and adapting to evolving requirements for teachers’ competencies. The concept of "lifelong education" emphasizes that the development of a teacher's media competence should be regarded as an ongoing process of media education within the framework of professional training aimed at addressing continuous challenges. At the same time, it is crucial to maintain the continuity of various forms, levels, and degrees of education:

vocational training (including secondary vocational and higher education) involves providing mentoring and methodological support to novice teachers during their vocational adaptation. This includes implementing various forms of professional development for educators and organizing methodological work with teachers in schools, as well as encouraging teachers' self-education. The rapidly evolving information and instructional environments necessitate the development of media competency in educators. Teachers

https://buxdu.uz

need to quickly recognize and understand these changes, anticipate their effects on educational practices, take the identified changes into account, plan their activities and professional identity, learn to tackle new challenges, and possess the required knowledge, skills, and abilities.

Education is an ever-evolving field that undergoes constant modifications to meet the demands of the digital age. One of the most critical aspects of this transformation is the need for teachers to develop and refine their media literacy skills. In an era where information is abundant and often misleading, educators must remain equipped to guide students in critically analyzing and effectively using digital resources.

In this regard, it is essential to incorporate a new element into the framework of a teacher's media competency - the readiness to effectively address shifts in the educational and information landscape. The aims of this article are as follows: -to identify transformations in the information and educational setting that significantly impact teachers' practices and their media utilization; -to support the addition of a new aspect to the framework of teachers' communication competence; -to prepare for suitable reactions to alterations in the information and educational environment; -to outline the structure and content of this preparation, along with the educational contexts and tools for its training, within the framework of the teacher's ongoing educational responsibilities.

Regular Changes in Educational Environments

In order to accommodate new pedagogical approaches, technological advancements, and societal demands, educational environments are regularly altered. Among these modifications are:

Technology Integration: To improve accessibility and engagement, classrooms implement digital tools like interactive whiteboards, educational apps, and online learning platforms.

Curriculum Modifications: New fields like artificial intelligence, coding, and digital citizenship are frequently added to school curricula.

Personalized Learning: To meet the needs and learning preferences of each individual student, data-driven strategies and adaptive learning technologies are being employed.

Models of Hybrid and Remote Learning: The COVID-19 pandemic hastened the adoption of remote and hybrid learning, establishing flexible education as a standard practice in many educational institutions.

Assessment Reforms: Project-based assessments, competency-based evaluations, and digital assessments are replacing traditional examination techniques.

Obstacles to Teachers' Media Literacy Development

Despite its significance, there are a number of obstacles to teachers' media literacy development: Absence of Professional Training: Many educators are not adequately trained in media literacy, which leaves them ill-equipped to deal with false information.

Rapid Technological Changes: Teachers find it challenging to keep up with the latest digital innovations.

Time Restraints: Teachers frequently find it difficult to strike a balance between professional development and curriculum requirements.

Institutional Barriers: Schools might not have the tools or regulations needed to properly support media literacy instruction.

Material and research methods. To accomplish the assigned tasks, the following strategies were employed:

- assess the existing information and educational landscape, taking into account the changes and their effects on teaching activities, student interactions, and media utilization;

- formulate the structure and content of teacher training to effectively address the changes in information and the educational context, aligning with their communication skills;

- simulate the development of such training within the framework of ongoing media education. The execution of these strategies rests on the following methodological principles:

- the theory of media education for teachers and the enhancement of their media competencies.

Methods Teachers Can Use to Improve Media Literacy

Teachers can use a variety of tactics to keep up with the quickly evolving digital landscape:

• Professional Development Programs: Participating in media literacy workshops and online courses.

• Collaborative Learning Communities: Using professional networks and forums to have conversations and exchange knowledge with other educators.

• Using Fact-Checking Tools: To confirm information, use tools like Media Bias/Fact Check, FactCheck.org, and Snopes.

• Playing with Digital Tools: Making active use of new technologies to learn about their capabilities and potential for education.

• Promoting Student Involvement: To develop media literacy, assign projects that require research, source analysis, and media production.

https://buxdu.uz

Results and debate. A significant amount of research is being carried out globally on media education, the integration of media into the educational process, and enhancing teachers' media skills in the current information society. The studies illustrate the essence of media education, media capabilities, educational potential, and the conditions for using various educational resources (such as information technology, the Internet, social networks, and art), along with the models and tools necessary to prepare and equip educators to make use of them (for example, screen arts, reading, television, advertising, interactive games, and computer animation).

Nonetheless, there has been minimal exploration of fundamental aspects of communication competency in prior studies, such as instructors' willingness to fully adapt to the continuous shifts in the educational landscape. Gathering information, assessing and predicting these changes, improving personal traits and skills, and acquiring new knowledge and relevant competencies are essential. At the same time, transformations in the educational and information environments are taking place due to educational reforms, advances in information technology, and the growing variety of information types and sources. The investigation revealed several significant changes in the information environment that greatly affect the elements of a teacher's media competency.

- There is a rise in the amount of transmitted data and the models used for its processing;
- Software distribution that may be influenced by an average user;
- The advancement of human-machine interfaces, artificial intelligence technologies, semantic systems that work with the meanings of natural language, and neural interfaces;
- The emergence of quantum and optical computing, among others.

The educational landscape reacts differently to shifts in the information environment:

- Unique training tools are being implemented through information technology;
- Network-based approaches for delivering educational programs are being developed;
- Technologies for remote use, such as e-learning, are becoming commonplace;
- Robotics classes are being integrated into school curricula;
- Various methods are being tested to immerse students in productive states of consciousness during training using information technologies (for example, the flow state, where an individual is completely absorbed in the creative process and experiences no anxiety).

The following principles formed the conceptual basis for crafting the model and may also be regarded as conditions necessary for building a teacher's readiness to adapt effectively to the transformations in the information and educational environments:

1. Games that leverage social networks, information and communication technologies, e-learning, distance learning tools, electronic library systems, databases, the creation of topic-oriented websites, Internet forums, the execution of online surveys, and the application of modern software processes for research analysis, including industry-standard software, as well as the implementation of a point-rating evaluation system on an electronic platform, among other methods.

2. In their professional role at school or in a specialized organization, teachers utilize media to fulfill a variety of professional responsibilities, such as maintaining various databases to track student achievements, automating the management of numerous activities, completing thematic plans, educational plans, and other documentation through an electronic platform, managing students' journals and diaries electronically, and actively engaging with interactive boards, among other tasks.

3. Educators should utilize media as a means to achieve their educational and training objectives, rather than viewing it as the primary goal itself. The success of media in supporting teaching relies significantly on the professional abilities of the teacher.

4. When developing pedagogical interactions with media, the central emphasis should be on both the teacher and the students, while media acts as a tool to enhance this interaction, considering the shifts in the educational and information landscape.

5. Teachers should possess the capability not just to use media, but also to create it to address educational and training challenges.

6. The role of media should be emphasized as a tool for motivation, aimed at generating interest among teachers in social, professional, and other personally meaningful topics. Consequently, educators must become proficient in techniques that inspire students to achieve educational, social, and other personally relevant goals through media usage. It is crucial for the teacher to cultivate knowledge and resilience within themselves and their students against the negative effects of the media landscape on the spiritual and moral aspects of individuals. While utilizing media to address educational challenges, teachers should maintain their creative originality, distinct professional perspectives, and effective pedagogical

https://buxdu.uz

communication. They should also commit to selecting methods that align with a high cultural and intellectual standard when choosing media resources for educational purposes.

It is important to secure an effective balance of individual, group, and collective working methods in developing a teacher's readiness to appropriately respond to shifts in the information and educational environment. This can include personalized guidance to overcome obstacles in implementing pedagogical innovations, tutor support in creating and executing self-design programs to enhance media competence, group psychological and pedagogical training, and collaborative design efforts.

Ensuring the continuity of media education is vital, as is preparing teachers to respond effectively to changes in the information and educational landscape, while also maintaining consistency in content and methods throughout different stages and levels of education and self-education.

Conclusions. Consequently, the following conclusions can be made: creating an environment where instructors are fully prepared to embrace changes in the information and educational landscape should be established through problem-solving in the classroom. Ongoing communication and continuous education for instructors guarantee the alignment of objectives and content across various levels: professional education (both vocational secondary and higher education) - providing mentorship and methodological support for novice teachers during their adaptation phase in their careers - AI - implementing diverse approaches to teacher professional development; - establishing a structured approach to working with teachers at schools; - instructors pursue their own educational growth.

Teachers will need to continuously adapt as educational environments continue to change. To successfully navigate the intricacies of the digital world and cultivate responsible, critical, and informed learners, educators must now cultivate media literacy. Teachers can equip students to succeed in an information-driven society by embracing continuous professional development and incorporating media literacy into their lesson plans.

References:

1. Iskakov B.A. (2013). Development of media competence of teachers in the resource // International Journal of Advanced Research in ISSN: 2278-6236 Management and Social Sciences Impact Factor: 7.065 Vol. 8 | No. 5 May 2019 www.garph.co.uk IJARMSS | 97 center. Ph.D. Dis. Barnaul. Khlyzova, N.Y. (2011).

2. Media education and media competence in the epoch of the information society. // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. 2011. № 342. http://cyberleninka.ru. Konovalova, N.A. (2004).

3. Development of student media culture. Ph.D. Dis. Vologda. Legotina, N.A. (2004).

4. Pedagogical conditions of students' preparation for realization of media education in schools. Ph.D. Dis. Kurgan. Matushak, A.F. (2006).

5. Pedagogical prognosis in the system of pedagogical education. Ph.D. Dis. Chelyabinsk. Pyatakov, E.O., Raiko, A.N. (2016).

6. Method of historical parallels as the way of thinking… // Vestnik prakticheskoi psikhologii. № 4. Recommendations Addressed to the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization UNESCO (1999).

7. Legotina N.A. (2004). Pedagogical conditions of students' preparation for realization of media education in schools. Ph.D. Dis. Kurgan. Matushak, A.F. (2006). Pedagogical prognosis in the system of pedagogical education. Ph.D. Dis. Chelyabinsk. Pyatakov, E.O., Raiko, A.N. (2016).

7. Khujaniya Zova Guzalyul Dashevna. (2023). Constant changes in the educational environment and teachers’ continual formation of media competence in information. // European Journal of Humanities and Educational Advancements, 4(9), 56-58.

8. Khujaniyazova Guzal. Establishment of an information educational environment for the development of a foreign language component of a specialist's model‘‘Collection of materials of the 56th Republican Multidisciplinary Scientific Distance Online Conference on the topic "New Uzbekistan: Innovation, Science and Education", September 30, 2023. - Tashkent: "Tadqixot", 2023.

https://buxdu.uz

PEDAGOGIK TA’LIM JARAYONIDA TALABALARNING KONGRUENTLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH

Mirzayev Sardor Amrillayevich,
Qarshi davlat universiteti 2-bosqich doktoranti
mirzayevsardor060gmail.com

Mazkur maqolada pedagogik ta’lim jarayonida talabalarning kongruentlik sifatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish masalasi yoritilgan. Kongruentlik — insonning ichki his-tuyg‘ulari, fikrlari va xatti-harakatlari o‘rtasida muvofiqlikni anglatadigan sifat bo‘lib, bu pedagogik ta’limda talabalarning shaxsiy va professional rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotda interfaol metodlar, psixologik treninglar va individual yondashuvlardan foydalanish talabalarning kongruentlik sifatlarini rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatgan. Shuningdek, maqolada kongruentlikni rivojlantirish bo‘yicha maxsus treninglar va baholash usullarining ta’lim jarayoniga integratsiya qilinishi bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan. Ushbu yondashuv talabalarning shaxsiy salohiyatini oshirish va ularni kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim vosita sifatida baholangan.

Kalit so‘zlar: *kongruentlik, pedagogik ta’lim, talaba shaxsiyati, psixologik ko‘nikmalar, interfaol metodlar, o‘zini-o‘zi baholash, o‘qitish usullari.*

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ РАЗВИТИЯ КОНГРУЕНТНЫХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБУЧЕНИЯ

В данной статье рассматривается вопрос совершенствования методики развития конгруэнтных качеств студентов в процессе педагогического обучения. Конгруэнтность — это качество, означающее соответствие между внутренними чувствами, мыслями и поведением человека, которое играет важную роль в личностном и профессиональном развитии студентов в педагогическом обучении. В исследовании использование интерактивных методов, психологических тренингов и индивидуального подхода показало высокую эффективность в развитии конгруэнтных качеств студентов. Также в статье приведены рекомендации по интеграции специальных тренингов и методов оценки для развития конгруэнтности в учебный процесс. Такой подход оценён как важный инструмент для повышения личного потенциала студентов и подготовки их к профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *конгруэнтность, педагогическое образование, личность студента, психологические навыки, интерактивные методы, самооценка, методы преподавания.*

IMPROVING THE METHODOLOGY OF DEVELOPMENT OF STUDENTS' CONGRUENCE QUALITIES IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL EDUCATION

This article covers the issue of improving the methodology for the development of students' congruence qualities in the process of pedagogical education. Congruence is a quality that implies consistency between an individual's inner feelings, thoughts, and behaviors, which is important in the personal and professional development of students in pedagogical education. In the study, the use of interactive methods, psychological trainings and individual approaches showed high efficiency in the development of students' congruence qualities. The article also presents special trainings on the development of congruence and recommendations on the integration of assessment methods into the educational process. This approach has been evaluated as an important tool to increase the personal potential of students and prepare them for professional activities.

Keywords: *congruence, pedagogical education, student personality, psychological skills, interactive methods, self-assessment, teaching methods.*

Kirish. Kongruentlik — bu insonning ichki his-tuyg‘ulari, fikrlari va xatti-harakatlari o‘rtasida muvofiqlikni anglatadigan psixologik sifat bo‘lib, pedagogik ta’lim jarayonida ushbu ko‘nikmalarni rivojlantirish talabalarning shaxsiy va professional rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Ta’lim jarayonida kongruentlik sifatlarini shakllantirish talabalarning o‘z fikrlarini ochiq va ishonchli tarzda ifodalash, o‘zaro munosabatlarda samimiy bo‘lish, ijtimoiy mas’uliyatni his qilish kabi qobiliyatlarini rivojlantiradi. Ushbu

https://buxdu.uz

maqola pedagogik ta’lim jarayonida talabalarda kongruentlikni rivojlantirishga qaratilgan metodikani takomillashtirish zarurati va bu jarayonning samaradorligini oshirishga bag‘ishlanadi.

Zamonaviy ta’lim jarayoni talabalarning nafaqat nazariy bilimlarini oshirish, balki ularning shaxsiy va professional sifatlarini rivojlantirishni ham o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ymoqda. Ushbu sifatlar orasida **kongruentlik** alohida o‘rin tutadi. Kongruentlik — insonning ichki his-tuyg‘ulari, fikrlari va xatti-harakatlari o‘rtasidagi muvofiqlikni ifodalaydigan psixologik sifat bo‘lib, shaxsning o‘zini va atrofdagilarni ishonchli, samimiy va ochiq qabul qilish qobiliyatini belgilaydi.

Respublikamiz amalga oshirilayotgan ilmiy pedagogik va metodik tadqiqotlar doirasida bo‘lajak o‘qituvchilar pedagogik tayyorgarligi sifatini oshirishga imkoniyatlar yaratilgan bo‘lib, bu borada kongruent sifatlar ham muhim mezon vazifasini bajaradi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni, 2017- il 20-apreldagi PQ-2909-son “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori, 2017-yil 13-sentabrdagi PQ-3271-son “Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ‘ib qilish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to‘g‘risida”gi Qarori, 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonlari hamda pedagogik faoliyatga aloqador bo‘lgan boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Pedagogik ta’lim jarayonida kongruentlikni rivojlantirish o‘qituvchining talabalar bilan samimiy va ishonchli muloqot o‘rnatishida, shuningdek, talabalarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Bu sifatning shakllanishi talabalar o‘z fikrlarini ochiq va ravon ifodalashga, boshqalar bilan hamkorlikda ishlashga hamda ijtimoiy mas’uliyatni his qilishga yordam beradi.

Biroq ta’lim jarayonida kongruentlikni rivojlantirishga yetarlicha e’tibor qaratilmasligi, bu borada tizimli va ilmiy asoslangan metodik yondashuvlarning yetishmasligi muammo sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu tadqiqot mazkur muammoni hal qilishga qaratilgan bo‘lib, pedagogik ta’limda kongruentlik sifatlarini rivojlantirishga yordam beradigan metodikalarni takomillashtirishni maqsad qiladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, kongruentlik sifatlarini rivojlantirish talabalarning nafaqat kasbiy, balki shaxsiy hayotlarida ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularni jamiyatda muvaffaqiyatli integratsiya qilish va ijodiy salohiyatlarini ochishda yordam beradi. Shu sababli, pedagogik ta’limda kongruentlikni shakllantirishning samarali usullarini aniqlash va ta’lim jarayoniga joriy etish zarur.

Tadqiqot metodologiyasi. Pedagogik ta’lim jarayonida talabalarning kongruentlik sifatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish bo‘yicha tadqiqotda ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan samarali usullar qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi bosqich va yondashuvlarni o‘z ichiga oladi:

1. Nazariy tahlil.

- Kongruentlik tushunchasi va uning psixologik hamda pedagogik asoslari bo‘yicha ilmiy adabiyotlar o‘rganildi.
- Kongruentlik sifatlarini rivojlantirishga doir mavjud pedagogik metodikalar tahlil qilindi.
- Zamonaviy interfaol metodlar va ularning kongruentlikni rivojlantirishga ta’siri nazariy jihatdan o‘rganildi.

2. Empirik tadqiqot.

- **Eksperimental yondashuv:** Talabalar orasida kongruentlik sifatlarini shakllantirish uchun maxsus treninglar va mashg‘ulotlar tashkil qilindi. Ushbu mashg‘ulotlar orqali kongruentlik darajasiga ta’sir ko‘rsatadigan metodik yondashuvlar sinovdan o‘tkazildi.
- **So‘rovnomalar:** Talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida kongruentlik sifatlarini baholashga qaratilgan so‘rovnomalar o‘tkazildi. Mazkur so‘rovnomalar orqali talabalar o‘zlarini qanchalik ochiq va samimiy tutishi, fikrlarini ifodalash qobiliyati baholandi.
- **Psixometrik testlar:** Talabalar o‘rtasida kongruentlik darajasini aniqlash uchun maxsus psixologik testlardan foydalanildi. Bu testlar shaxsning ichki muvofiqlik darajasi va ijtimoiy muloqotdagi ochiqligini aniqlashga yordam berdi.

3. Kuzatuv va intervyu.

- O‘quv mashg‘ulotlari davomida talabalar bilan olib borilgan muloqot va kuzatuvlar asosida ularning kongruentlik sifatlari tahlil qilindi.
- Talabalar va o‘qituvchilar bilan o‘tkazilgan intervyu orqali ta’lim jarayonida ushbu sifatlarni rivojlantirishda duch kelinadigan qiyinchiliklar aniqlandi.

4. Eksperiment natijalarini tahlil qilish.

- Eksperimentda qatnashgan talabalar guruhi natijalari nazorat guruhining natijalari bilan solishtirildi.

https://buxdu.uz

• Eksperiment davomida qo‘llanilgan metodlarning samaradorligi statistik usullar yordamida tahlil qilindi.

5. Metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

• Olingan natijalar asosida kongruentlik sifatlarini rivojlantirish bo‘yicha maxsus treninglar, interfaol metodlar va individual yondashuvni o‘z ichiga olgan metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Ushbu yondashuvlar tadqiqotning nazariy asoslari va amaliy jihatlarini uyg‘unlashtirgan holda, pedagogik ta’lim jarayonida kongruentlik sifatlarini rivojlantirishga qaratilgan samarali metodikaning shakllanishiga xizmat qildi.

Natijalar. Pedagogik ta’lim jarayonida talabalarning kongruentlik sifatlarini rivojlantirish bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagilarni ko‘rsatdi:

1. Interfaol metodlarning samaradorligi: Eksperiment davomida interfaol o‘qitish metodlari (rolli o‘yinlar, munozaralar, guruhli loyihalar) qo‘llanilgan talabalar guruhida kongruentlik darajasining sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Talabalar o‘z fikrlarini ravon va ochiq ifodalashda, boshqalar bilan muloqotda samimiy va muvofiqlikni saqlashda katta ijobiy o‘zgarishlarga erishdi.

2. Psixologik treninglar va mashg‘ulotlar natijalari. Psixologik treninglar va individual mashg‘ulotlar talabalar orasida ichki ishonchni oshirish va shaxsiy tuyg‘ularni ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam berdi. Mashg‘ulotlardan keyin talabalar o‘zaro muloqotda ochiqlik va ishonchlilikni namoyon qila boshlashdi.

3. Baholash vositalarining natijalari. So‘rovnoma va psixometrik test natijalari asosida talabalarning kongruentlik darajasi quyidagicha tasniflandi:

• **Eksperimental guruh:** Kongruentlik darajasining o‘rtacha ko‘rsatkichi 30% ga oshdi.

• **Nazorat guruhi:** Oddiy pedagogik yondashuv qo‘llanilgan talabalar orasida kongruentlik darajasi sezilarli o‘zgarishlarga ega bo‘lmadi.

4. Individual yondashuvning ahamiyati. Individuallashtirilgan ta’lim yondashuvlari, jumladan, talabalar ehtiyojlariga moslashtirilgan topshiriqlar va alohida maslahatlar, kongruentlik sifatlarini rivojlantirishda yuqori samaradorlik ko‘rsatdi. Bu talabalar o‘z shaxsiy imkoniyatlarini aniqlash va rivojlantirishga yordam beradi.

5. Ta’lim jarayoniga feedback (fikr-mulohaza) tizimining joriy etilishi. Talabalar va o‘qituvchilar o‘rtasida muntazam fikr almashuv tashkil qilinishi kongruentlikning rivojlanishida muhim o‘rin tutdi. Feedback orqali talabalar o‘z hissiyotlarini yaxshiroq ifodalash va o‘qituvchilardan konstruktiv tavsiyalar olish imkoniga ega bo‘lishdi.

6. Ta’limning umumiy samaradorligi. O‘quv jarayonida kongruentlikni rivojlantirish metodikasi joriy etilgan talabalar guruhi:

• Muloqotda o‘zaro ishonch va samimiylikni kuchaytirdi.

• Jamoada ishlash va birgalikda muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirdi.

• Shaxsiy tuyg‘ular va his-tuyg‘ularni boshqarishda yaxshiroq ko‘nikmalarga ega bo‘ldi.

Natijalar ko‘rsatdiki, pedagogik ta’lim jarayonida kongruentlik sifatlarini rivojlantirish bo‘yicha maxsus metodikalar talabalarning shaxsiy va professional jihatdan o‘sishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ushbu metodik yondashuvlarni ta’lim jarayoniga kengroq joriy qilish talabalarning kasbiy tayyorgarligini yanada mustahkamlash imkonini beradi.

Tahlil va muhokama. Olingan natijalar ko‘rsatdiki, kongruentlik sifatlarini rivojlantirish talabalarning shaxsiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Ushbu ko‘nikmalar nafaqat ularning pedagogik faoliyatida, balki kundalik hayotdagi ijtimoiy munosabatlarida ham samarali ishlatiladi. Shu bilan birga, kongruentlik sifatlarini shakllantirishga yo‘naltirilgan metodikalarning pedagogik jarayonga integratsiya qilinishi samaradorligini yanada oshiradi.

Muhokamalar davomida ushbu jarayonda yuzaga kelgan muammolar ham tahlil qilindi:

• Kongruentlikni rivojlantirish uchun yetarli vaqt ajratish zarurati.

• Psixologik tayyorgarlikning o‘qituvchi va talaba uchun ahamiyati.

Xulosa va tavsiyalar. Mazkur tadqiqot natijalari kongruentlik sifatlarini rivojlantirish metodikasini pedagogik jarayonda takomillashtirishning zarurligini ko‘rsatadi. Talabalar shaxsiy va kasbiy jihatdan yetuk bo‘lishlari uchun ushbu sifatlarning rivojlanishi muhim ahamiyatga ega.

Tavsiyalar:

1. Pedagogik ta’lim jarayoniga kongruentlikni rivojlantiruvchi maxsus treninglarni kiritish.
2. O‘qituvchilar uchun kongruentlikni shakllantirishga yo‘naltirilgan o‘quv-uslubiy qo‘llanmalar yaratish.
3. Talabalar uchun guruhli va individual ishlarni uyg‘unlashtiruvchi metodlarni keng qo‘llash.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. Rogers, C. R. (1961). On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Houghton Mifflin Harcourt.
2. Maslow, A. H. (1943). A Theory of Human Motivation. Psychological Review, 50(4), 370-396.
3. Mayer, J. D., & Salovey, P. (1997). What is Emotional Intelligence? Emotional Development and Emotional Intelligence: Educational Implications. New York: Basic Books.
4. Axmadaliev, N. (2018). Pedagogik texnologiyalar va interfaol usullar. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
5. Yuldasheva, Z. (2017). Talabalarning psixologik rivojlanish xususiyatlari. Toshkent: Sharq.
6. Maxmudov, M. (2020). Ta’lim-tarbiya jarayonida shaxsiy rivojlanishni boshqarish. Samarqand: SamDU nashriyoti.
7. Boshqaruv pedagogikasi (2016). O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi tizimida innovatsion yondashuvlar. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
8. Кравченко, Н. А. (2015). Педагогический процесс и личностно-ориентированное обучение. Москва: Просвещение.

https://buxdu.uz

INNOVATSION OLIY TA’LIM TIZIMI VA UNDA ZAMONAVIY MOBIL MUTAXASSIS TAYYORLASHNING IJTIMOIY PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK OMILLARI

Eshnaev Nortoji Jumayevich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Psixolgiya kafedrasi dotsenti
eshnayev8080@gmail.com

Maqolada innovatsion oliy ta’lim tizimida yuqori darajada kasbiy malakaga ega bo‘lgan zamonaviy mobil mutaxassis tayyorlash bilan bog‘liq ijtimoiy-iqtisodiy, pedagogik-psixologik omillar kontekstida yondashish, mobil va professional mutaxassis tayyorlash instrumental omillar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *innovatsion ta’lim, zamonaviy mobil mutaxassis, pedagogik-psixologik yondashuv, professional mutaxassis, instrumental omillar, pedagogik ta’lim innovatsion klasteri, zamonaviy omillar, milliy va umuminsoniy qadriyat, uzluksiz ta’lim, individual rivojlantirish.*

ИННОВАЦИОННАЯ СИСТЕМА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ И СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СОВРЕМЕННОЙ МОБИЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ

В статье рассматриваются подход, инструментальные факторы подготовки мобильного и профессионального специалиста в контексте социально-экономических, педагогических и психологических факторов, связанных с подготовкой современных мобильных специалистов высокой профессиональной квалификации в инновационной системе высшего образования.

Ключевые слова: *инновационное образование, современный мобильный специалист, педагогико-психологический подход, профессиональный специалист, инструментальные факторы, инновационный кластер педагогического образования, современные факторы, национальные и общечеловеческие ценности, непрерывное обучение, индивидуальное развитие.*

INNOVATIVE HIGHER EDUCATION SYSTEM AND SOCIAL PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF MODERN MOBILE SPECIALIST TRAINING

The article discusses the approach, instrumental factors of training a mobile and professional specialist in the context of socio-economic, pedagogical and psychological factors related to the training of a modern mobile specialist with a high level of professional qualifications in an innovative higher education system.

Keywords: *innovative education, modern mobile specialist, pedagogical and psychological approach, professional specialist, instrumental factors, innovative cluster of pedagogical education, modern factors, national and universal values, lifelong learning, individual development.*

Kirish. Bugungi kunda har bir shaxsning madaniy rivojlanishi va ma’naviy yuksalish konsepsiyasini amalga oshirilishi oliy ta’lim tizimi oldiga yangi maqsad, zamonaviy yondashuv va aniq yo‘nalishlarni belgilab olishni taqozo etadi. XXI asr ta’limning mazmuni va ahamiyati o‘z mukammalligiga ega bo‘lib, talaba shaxsini shakllantirish, individual rivojlantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlar negizida kamol toptirish, hamda kreativ qobiliyatlarini shakllantirish orqali mobil xususiyatlarni qaror toptirishdir. Bu jarayon yuqori darajada kasbiy malakaga ega bo‘lgan zamonaviy mobil mutaxassis tayyorlash bilan bog‘liq ta’limning rivojlanish tendensiyalarini tahlil qilish orqali, uning ijobiy va salbiy dinamikasini aniqlashga imkon berdi.

Asosiy qism. Bunda birinchi navbatda quyidagilarga e’tibor qaratish maqsadga muvofiq:

- yuqori darajada kasbiy malakaga ega bo‘lgan zamonaviy mobil mutaxassis tayyorlash bilan bog‘liq amaliy va fundamental bilimlarga zarar yetkazadigan ta’lim jarayoni diagnostikasini amalga oshirish;
- yuqori darajada kasbiy malakaga ega bo‘lgan zamonaviy mobil mutaxassis tayyorlash bilan bog‘liq ijtimoiy-iqtisodiy kontekst bilan bog‘liq va bog‘liq bo‘lmagan yondashuvlarni pragmatik tahlil etish;
- yuqori darajada kasbiy malakaga ega bo‘lgan zamonaviy mobil mutaxassis tayyorlash bilan bog‘liq maqsadlarga tezda erishishga xizmat qiluvchi professional va instrumental omillarni amaliyotga joriy etish;
- yuqori darajada kasbiy malakaga ega bo‘lgan zamonaviy mobil mutaxassis tayyorlash bilan bog‘liq ta’lim mazmunini belgilash hamda shaxs rivojlanishiga xizmat qiluvchi omillarni muvofiqlashtirish.

https://buxdu.uz

Ushbu ilmiy yondashuv doirasida yuqori darajada kasbiy malakaga ega bo‘lgan zamonaviy mobil mutaxassisning umummadaniy rivojlanish tizimi ma’lum bir modelga muvofiqlashgan bo‘lib, u quyidagilar bilan asoslanishi maqsadga muvofiq:

- kasbiy madaniyatni ijodiy muammosini aniqlash va uni uslubiy rivojlantirish omillariga e’tibor qaratish;
- milliy va umuminsoniy qadriyatlarga e’tibor qaratish hamda ma’naviy salohiyatni muntazam oshirib borish jarayonining uzluksizligini ta’minlash;
- zamonaviy mobil mutaxassis shaxsni shakllanishiga xizmat qiluvchi ijtimoiy koordinatalari tizimini muvfiqlashtirish;
- zamonaviy mobil mutaxassis ijodiy salohiyatini rivojlanishiga xizmat qiluvchi ta’lim texnologiyalarini amaliyotga joriy etish;
- o‘zini o‘zi kamol toptirish va kasbiy yuksalish hamda mustaqil faoliyatni tashkillashtirish bilan bog‘liq konstruktiv faoliyat turiga motivatsion yo‘naltirish va boshqalar.

Yuqori darajada kasbiy malakaga ega bo‘lgan zamonaviy mobil mutaxassisning umummadaniy rivojlanish tizimini modelining yaxlitligi, uning tarkibiga bo‘lajak mutaxassisni kasbiy shakllanishi va ijodiy rivojlanishining madaniy-ma’rifiy makonini tashkil etuvchi kasbiy ta’lim mazmuni, mutaxassis shaxsiga qo‘yiladigan talablar, ta’lim muassasasining ijtimoiy muhiti, qo‘shimcha ta’lim tizimi, individual ta’limga bo‘lgan qobiliyat, bo‘sh vaqtdan samarali foydalanish malakasi kabi tarkibiy qismlarni muvofiqlashtirish orqali ta’minlanadi.

Yuqori darajada kasbiy malakaga ega bo‘lgan zamonaviy mobil mutaxassis shaxsini rivojlantirish modelini amalga oshirishda quyidagi tashkiliy-pedagogik shartlarga hamda pedagogik ta’lim innovatsion klasterining mobililik asoslariga muvofiq tashkil etilishi ijtimoiy ahamiyatga ega bo‘lib, yuqori samaradorlikni beradi.

Biz tomonimizdan tavsiya etilgan OTMda zamonaviy mobil mutaxassis tayyorlashning ijtimoiy pedagogik va psixologik ta’lim innovatsion klasterining modeli yuqori darajada kasbiy malakaga ega bo‘lgan zamonaviy mobil mutaxassis shaxsini rivojlantirishda bugungi kun zamon talablari nuqtai nazari asosida shakllantirilgan.

Uni amalga oshirish quyidagilar bilan shartlanishi maqsadga muvofiq:

-birinchidan, zamonaviy mobil mutaxassisning umummadaniy va kasbiy rivojlanish jarayonini yaxlitligi va uzluksizligini ta’minlovchi asosiy va qo‘shimcha ta’lim tizimlari faoliyatini ta’lim innovatsion klasteri bilan muvofiqlashtirishni izchilligini ta’minlash;

-ikkinchidan, pedagogik ta’lim innovatsion klasteri bilan qo‘shimcha ta’lim tizimini yagona tashkiliy tuzilma sifatida rivojlantirish omillariga e’tibor qaratishi va takomillashtirishning ob’ektiv zarurat ekanligini ilmiy-amaliy jihatdan asoslash;

-uchinchidan, zamonaviy mobil mutaxassislarning tizimli malakasini oshirish, qayta tayyorlash, ta’lim mazmuni doirasida innovatsion xarakteridagi dasturlar va loyihalarni ishlab chiqish hamda amaliyotga realizatsiya etish.

T.N.Pankova nuqtai nazaricha pedagogik ta’lim innovatsion klasterining mobillik asoslari ta’lim tizimi va faoliyat maqsadlari birligi hamda shaxsni kasbiy shakllanishi va rivojlanishining barcha bosqichlarida muhim ahamiyat kasb etib, uning hayot davomida kompleks rivojlanishini ta’minlaydi va uzluksiz ta’limning yangi integrativ fazilatlari mazmunini belgilaydi.[5]

Bugungi kunda pedagogik ta’lim innovatsion klasterining mobillik asoslari negizida ta’lim muassasasining ijtimoiy-madaniy muhitidagi mavjud passiv holatlarini bartaraf etish va ta’lim oluvchilarni kompleks umummadaniy rivojlanish tuzilmasini tashkil etish zamon talabi bo‘lib qolmoqda. Shu nuqtai nazardan professor-o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi "jonli" muloqotni o‘rnatish, ta’lim subyektlari o‘rtasida mavjud bo‘lgan diskriminatsion munosabatlarga chek qo‘yish, professor-o‘qituvchilarning shaxsiy va kasbiy madaniyatini oshirish, professional e’tiqod va axloq normalari zamonaviy tizimini ishlab chiqish, ma’naviy va hissiy barqarorligini ta’minlash omillari bilan bog‘liq masalalar ilmiy jihatdan tadqiq etilishi lozim.

Bu jarayon, ta’lim subyektlari ma’naviyatini shakllantirishning asosi bo‘lib, ta’lim va tarbiya maqsadlarini aniqlashtirish, mavjud nostandart tushunchalarni bartaraf etishga xizmat qilgan holda, professor-o‘qituvchi va talabaning ta’lim jarayonidagi pozitsiyalari to‘g‘ri egallashiga hamda ta’lim samaradorligini pedagogik va uslubiy jihatdan oshishiga olib keladi. Ta’kidlash lozmki, ushub yondashuvni yuzaga chiqaradigan ta’lim muhitini yaratishda asosiy e’tiborni, ta’lim jarayoni ishtirokchilarining subyekt-subyekt munosabatlarini innovatsion ta’lim texnologiyalari asosida tashkil etish hamda pedagogik ta’lim innovatsion klasterining mobillik omillari negizida amalga oshirish lozim.

https://buxdu.uz

Xulosa qilib aytganda, XXI asrda informatsion jamiyat talablari ustuvorlik qilayotgan bir sharoitda mobil mutaxassislarni zamonaviy kasbiy faoliyatga pedagogik-psixologik va axloqiy jihatdan tayyorlash zamon talabi bo‘lib qolmoqda. Informatsion jamiyatda bo‘lajak mutaxassis shaxsiga va kasbiga qo‘yilayotgan talablar birinchi navbatda ulardan mobillilik sifatlarini qaror toptirishni taqozo etmoqda. Shuningdek, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, texnik, psixologik, huquqiy, g‘oyaviy, aqliy, axloqiy va jismoniy madaniyatiga qo‘yiladigan talablar murakkablashib bormoqda. Milliy va umuminsoniy qadriyatga yo‘naltirilgan yondashuvlar, texnik taraqqiyotning shakli va mazmuni har bir shaxsdan mobil bilim va ko‘nikmalarni talab etmoqda. Mavjud texnokratik madaniyatni ijtimoiy-madaniy faoliyat bilan birgalikda jadal rivojlantirish, bugungi kunda har qanday sohada faoliyat olib boradigan mutaxassisdan eng muhim bo‘lgan sifat, ya’ni kasbiy mobillilik ko‘nikma va malakasini talab etmoqda. Bu kabi masalani omilkorlik bilan ta’minlashning asosiy manbalaridan biri bo‘lajak mutaxassisdan shaxsiy fazilatlarini yangi talablarga muvofiqlashtirish, kasbiy faoliyatda o‘zini o‘zi rivojlantirish, kasbiy mahorat va umumiy madaniy rivojlanishning dialektik birligini mobillilik talablari bilan uyg‘unlashtirishdir.

Adabiyotlar:

1. Будаева Т.И. Инновационный потенциал молодого педагога: проблемы и пути решения // Преподаватель XXI века. 2009.- № 2-1 - С. 32-36.
2. Вертакова Ю.В., Симоненко Е.С. Управление инновациями. Теория и практика. М., Изд-во «Эксмо», 2008. - 432 с.
3. Зеер Э.Ф., Симанюк Э.Э. Асимметричное профессиональное будущее современной молодёжи // Педагогическое образование в России, 2013, №. 4, с. 258-263.
4. Зеер Э.Ф., Кормильцева М.В. Социально-личностные компетенции и профессиональная мобилность как целевая ориентация образования // Сибирский педагогический журнал, 2009, №. 10, с. 72-78.
5. Панкова Т.Н. Профессиональная мобильность как неотъемлемая характеристика современного специалиста в системе непрерывного профессионального образования // Вестник Воронеж. гос. ун-та. Сер.: Проблемы высшего образования, 2013, №. 1, с. 99-102.
6. Usarov J.Ye., Eshnaev N.J., Kobilova Sh.X. Pedagogik innovatsion ta’lim klaster loyihasini amaliyotda qo‘llash samaradorligi va istiqbollari / Pedagogik ta’lim klasteri: muammo va yechimlar. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya. Chirchiq, 2021-yil, 25-26 iyun. – B.305-313.
7. Эшнаев Н.Ж. Норматова З.А. Особенности педагогических противоречий во взаимоотношениях руководителя и педагога в образовании // Научный обозреватель. Научно-аналитический журнал. 2022. №2 (134), -С.8-11
8. Эшнаев Н.Ж. Норматова З.А. Характеристики конфликта школьного сообщества и механизмы его управления // Журнал научных и прикладных исследований. Научно-практический журнал. 2022. №1, -С.12-15
9. Eshnaev N.J., Ataxo‘jayeva Sh.A. Ta’limda diskriminatsiya va uning oqibatlari // Fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi. 2021. №2. Issn: 2181-1776.
10. Eshnayev N.J. Character as an individual and psychological feature // Fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi. 2021. №2 Issn, 2181-1776.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK PEDAGOGLARNING KREATIV KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Pirniyazova Gulchira Nietbaevna,
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Bugungi kunda pedagogik kompetentlik pedagoglik faoliyatini samarali tashkil etilishini ta’minlovchi omil sifatida qaraladi. Ushbu maqolada kompetentlik, kreativlik va Kompetensiya tushunchalari, ular o’rtasidagi o’xshashlik hamda farqlar ko’rsatib berilgan. Kompetentlikning turlari va pedagoglarda pedagogik faoliyati davomida kreativ kompetentlikning shakllanish bosqichlari, rivojlantirish usullari izohlab berilgan.

Kalit so’zlar: *kreativlik, kompetensiya, kompetentlik, pedagogik faoliyat, tarbiyaviy ish va o‘qitish, kasbiy kompetentlik*

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

Сегодня педагогическая компетентность рассматривается как фактор, обеспечивающий эффективную организацию педагогической деятельности. В данной статье показаны понятия компетентности, креативности и компетентности, сходства и различия между ними. Раскрыты виды компетентности, этапы формирования творческой компетентности и методы её развития в педагогической деятельности педагогов.

Ключевые слова: *творчество, компетенция, компетентность, педагогическая деятельность, воспитательная работа и обучение, профессиональная компетентность.*

METHODS OF DEVELOPING CREATIVE COMPETENCE OF FUTURE EDUCATORS

Today, pedagogical competence is considered as a factor that ensures the effective organization of pedagogical activities. This article shows the concepts of competence, creativity and competence, similarities and differences between them. The types of competence and the stages of formation of creative competence and methods of development during pedagogical activities of pedagogues have been explained.

Keywords: *creativity, competence, pedagogical activity, educational work and teaching, professional competence.*

Kirish. O‘zbekistonda zamonaviy jamiyat ta'lim tizimi oldiga yuqori malakali, intiluvchan, raqobatbardosh, tashabbuskor, ma'naviy va jismoniy sog’lom shaxslarni tarbiyalab berish talabini qo'ymoqda. Bu vazifani amalga oshirishda esa jamiyatimizda pedagoglar va pedagogik faoliyat muhim o’rin tutadi.

Pedagogik faoliyat - bu mazmunini o’quvchilarni o’qitish, tarbiyalash, rivojlantirish tashkil qilgan jarayondir. Pedagogik faoliyat hamkorlikdagi faoliyat bo’lib, bunda ikki tomon ishtirok etadi: o‘qituvchi - o‘quvchi. Pedagogik faoliyatning maqsadi: asrlar davomida yuksak ma’naviyatli shaxsni shakllantirishning umuminsoniy g‘oyasi sifatida xizmat qilib kelayotgan tarbiyaviy ishni amalga oshirishdir. Pedagogik faoliyat o‘zi asosan 2 turga bo‘linadi: Tarbiyaviy ish va o‘qitish .

Tarbiyaviy ish - bu insonlarning komil inson bo'lib yetishishi, har xil muammolarni hal etish uchun, o'quv muhitini tashkil etish uchun, shaxslarni turli xil faoliyat turlarini boshqarishga qaratilgan pedagogik faoliyat jarayoni hisoblanadi.

O‘qitish - bu o‘quv materialini tanlash, va tizimlashtirish, pedagogik jarayonni rejalashtirish va tashkil etish jarayonidir. Bu pedagogik faoliyatning ikkala turi ham pedagogning o‘quv-tarbiya jarayonida eng muhim vositadir. Bundan tashqari pedagogning pedagogik faoliyati davomida fundamental bilim darajasi, dars mashg‘ulotlarini samarali tashkil etishi, va bu jarayonda kreativ kompetentligi eng zarur vositalardan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi va adabiyotlarning tahlili. Shu boisdan 2017-2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha "Harakatlar strategiyasida" "yuksak bilimli va intellektual rivojlangan avlodni tarbiyalash, oliy ta'lim muassasalarida kompetentli ilmiy pedagogik kadrlar zaxirasini yaratish" vazifasi belgilandi. Shu o‘rinda kompetentli pedagog kim? Kreativ kompetentlik va Kompetensiya nima? Qanday turlari bor? Ular qaysi jihatlari bilan bir - biridan farqlanadi? degan savollar tug‘ilishi tabiiydir.

https://buxdu.uz

Kompetentlik" tushunchasi ta'lim sohasiga psixologlarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Shu boisdan ham kompetentlik quyidagi holatlarda yaqqol namoyon bo‘ladi: Murakkab jarayonlarda,noaniq vazifalarni bajarishda,bir - biriga zid bo‘lgan fikrlar mavjud bo‘lib qolganda.

Kompetentlik bu inglizcha "competence" tushunchasi lug‘aviy jihatdan "qobiliyat" degan ma’noni bildiradi. Kompetentlik, odatda, shaxsiy yoki kasbiy bilim, qobiliyat va ko'nikmalar bo'lib, mavjud vazifalarni bajarishga qodirlikni ifodalovchi qobiliyatni ifodalaydi. Bu odatda ma'lum bir sohaga yoki faoliyatga oid bo'lishi mumkin. Kompetentlikning muhim bir qismi, shaxsiy rivojlanish va o'zini baholashning asosiy qatorlaridan biri hisoblanadi. Markova va Nazarova tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar natijasida kasbiy kompetentlik quyidagi turlarga bo‘linadi.

1. Kasbiy va maxsus
2. Ijtimoiy
3. Shaxsiy va individual

Kompetentlik haqida bundan tashqari bir qancha olimlarning yondashuvlari mavjud: Kompetentlik” bu nafaqat shaxsning bilimdon ekanligi, balki o‘z bilimlarini uzluksiz ravishda yangilab borishi hamdir, – deydi M.A.Choshanov. M.Aronovning fikricha, kompetentlik mutaxassisning ma’lum bir faoliyat uchun tayyor ekanligini bildiradi.

Noaniq vaziyatlarda faoliyat ko‘rsata olish qobiliyati, insonning intellektual shaxsiy, ijtimoiy, kasbiy hayotiy faoliyatiga asoslanadi, deb yozadi O.Ye.Lebedev. Kreativlik va kompetentlik o'rtasidagi farqning bir qismi qodirlik va qobiliyatning turli jihatlariga bog‘liqligi. Kreativlik yangilik, o'zgarish va yaxshi fikrlashni ifodalaydi, kompetentlik esa amalga oshirish uchun kerak bo'lgan bilim, ko'nikma va qobiliyatlarni anglatadi. Ya'ni, kreativlik o'zgarish va ijodiylikni ifodalaydi, kompetentlik esa amalga oshirish uchun kerak bo'lgan qobiliyatlarni o'z ichiga oladi.

Kompetentlik turli shakllarda bo'lishi mumkin, masalan:

- Kasbiy kompetentlik: mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga uchun bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lish va ularning amalda yuqori darajada qo‘llay olishi.
- Shaxsiy kompetentlik: O'zini so’zlari bilan odamlarga ta'sir qilish, o'z qarorlarni o’zi qabul qilish va o'zining qadriyatini anglash.
- Ijtimoiy kompetentlik: Kommunikatsiya ko'nikmalari, jamiyat bilan hamkorlik qilish va jamiyat hayotiga aralashish, muammolarini yechish qobiliyati.
- Kommunikativ kompetentlik: Ish jarayonida yoki jamoatchilik bilan muloqat qilishda muvaffaqiyatli bo'lishga yo'naltirilgan qobiliyatlar.
- Texnologik kompetentlik: kasbiy faoliyatda qo'llaniladigan zamonaviy va ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirib, zarur materiallar bilan boyitib, ulardan o'z kasbiy faoliyatida foydalana olish malakasiga ega bo'lishda o'z aksini topadi.

Kompetentlik o'qituvchidan, o'quvchilarga quyidagi narsalarni o'rgatish uchun kerak:

- O'quvchilarga kasbiy va shaxsiy rivojlanish uchun yaxshi bir tajribani tashkil etish.
- O'quvchilarga mustaqil fikrlash va o'zini-o‘zi baholashga o‘rgatish.
- Kommunikatsiya, mas'uliyat, jamoatchilik, va o'zini boshqalarga ta'sir etish qobiliyatlari kabi ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish.
- Yangi texnologiyalarni o'rganish va ulardan samarali foydalanishni o'rgatish.
- Ish bilan bog'liq muammolar, yechimlar va maslahatlar berish uchun yaxshi tayyorlik.
- Ko'nikma, malaka va tajribalarini o'quvchilarga o'rgatish orqali ularda mustahkam kompetentlikni shakllantirish.

Kompetentlik qanday shakllanadi? O’qituvchining kompetentligini shakllantirish uchun asosiy narsa bu maxsus kasbiy ta’limdir. Kelajakda amaliyotda olingan bilim va ko’nikmalar boshlang’ich Kompetensiya darajasini to’ldiradi.

Bularning barchasi quyidagi formula shaklida taqdim etilishi mumkin:

Kompetentlik= Bilaman+ Qila olaman + Istayman + Men qilaman

O'qituvchilarning kreativ kompetentligini rivojlantirish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

1. Suhbat va ijodiy darslar: O'qituvchilar uchun ijodiy darslar, yangi dasturlar tashkil etish. Bu usul o'qituvchilarga yangi o'rganish tajribasini yaratadi va ularni o'zlashtirishga o'z imkoniyatlarini beradi.
2. Jamoa ishlari: O'qituvchilar uchun jamoa ishlari, muzokaralar va ko'rgazmalar tashkil etish. Bu, o'qituvchilarning bir-birlari bilan fikr almashish va ko'nikmalarini ulashishlari uchun imkoniyat yaratadi.

j) Maqsadli o'quv metodlari: Kreativlikni oshirish uchun maqsadli o'quv metodlarini qo'llash, masalan, o'qituvchilarning o'quvchilarga dars mashg’ulotlarini bosqichma-bosqich dars mashg’ulotlarini

https://buxdu.uz

4. Texnologiyalardan foydalanish: Yangi texnologiyalardan, masalan, interaktiv dars materiallari, dars platformalari, onlayn resurslar va applikatsiyalardan foydalanish. Bu, o'qituvchilarga yangi va kreativ dars usullarini sinash imkoniyatini beradi.

5. Yangi fikrlashni taqozo etish: O'qituvchilar o'zlarini kreativ tarzda o'zgarishga olib kelish uchun muhim vazifalarni yaratishlari va ularni qo'llashlari lozim. Bu, yangi o'quv materiallarini yaratish, muvaffaqiyatni rag'batlantirish va o'qituvchilar o'rtasida ijodiy fikrlashni oshirish uchun qulaydir.

Bu usullar o'qituvchilarning kreativ kompetentliklarini oshirishga yordam beradi va ularning o'quvchilarga kreativ va amalga oshiruvchi o'qitish usullarini amalga oshirishlariga imkoniyat yaratadi.

Kompetensiya tushunchasi 1960- yillarning oxiri va 1970- yillarning boshlaridan keng qo’llanila boshlandi. Kompetensiya (lotincha: qobiliyat) degan ma’noni bildirib, faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish jarayoni hisoblanadi.

Hozirgi kunda butun dunyo ta’lim tizimi shiddat bilan rivojlanayotgan bir davrda barcha fanlarning onasi hisoblangan pedagogika sohasi ham rivojlanib, undagi pedagoglar jamoasi ham o‘z kasbiga sadoqatli va mas’uliyatli bo‘lmog‘i lozimdir. Sababi ertangi kunimizning davomchilari bo‘lgan yoshlarni , kreativ fikrlaydigan, o‘zining haq- huquqini biladigan, o‘z fikriga ega, o‘z fikrini erkin bildira oladigan qilib tarbiyalash aynan pedagoglarning zimmasidadir. Pedagogning vazifasi o‘quvchiga bir umrga yetadigan bilim berish emas, balki uni bir umr bilim olishga o‘rgatishdir.

Buyuk nemis olimi Adolf Distervergning ta’biri bilan aytganda : " Pedagog doimiy ravishta fan bilan shug‘ullanmog‘i lozim. Aks holda u qurigan daraxt va toshga o‘xshab qoladi. Qurigan daraxt va tosh meva bermaganidek, kelajakda bunday pedagogdan ham hech qanday natija kutib bo‘lmaydi. Shuning uchun pedagog doimo o‘qib izlanishda bo‘lmog‘i lozim.

Bo'lajak pedagoglarning kreativ kompetentligini rivojlantirish usullari mavzusida adabiyotlar tahlilini tayyorlashda, pedagogika va psixologiya sohalaridagi asosiy ilmiy ishlarni va zamonaviy yondashuvlarni hisobga olish muhimdir. Ushbu tahlilni ishlab chiqishda bir necha asosiy yo'nalishlarga e'tibor berish zarur.

1. **Kreativlik va uning pedagogikaga ta'siri.** Kreativlik, odatda, yangi va samarali g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyati sifatida ta'riflanadi. Bo'lajak pedagoglarda kreativlikni rivojlantirish, o'z navbatida, ta'lim jarayonining sifatini oshiradi. Kreativ pedagoglar o'quvchilarda muammolarni hal qilish, ijodiy fikrlash va o'z-o'zini ifoda etish ko'nikmalarini shakllantiradilar.
   - **G. Guilford (1950)** o'zining "Kreativ fikrlash" haqidagi ishlarida kreativlikni analitik va sintetik tafakkur jarayonlarini birlashtirish sifatida ta'riflagan. U kreativlikni o'lchash uchun turli metodlarni ishlab chiqqan va kreativ fikrlashning o'ziga xos turlarini aniqlagan.
   - **J. P. Guilford** va **M. E. Torrance** kabi tadqiqotchilar kreativlikni rivojlantirishda motivatsiya va o'quv muhitining o'rni muhimligini ta'kidlaganlar.
2. **Kreativlikni rivojlantirishda pedagogik metodlar.** Kreativlikni rivojlantirish uchun pedagoglar o'z darslarida turli xil metodlar va texnikalarni qo'llashlari kerak. Bu metodlar o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi va o'quv muhitini yanada qiziqarli qiladi.
   - **Muhokama va bevosita kreativ ishlanmalar**: O'quvchilarga yangi mavzularni o'rganishda kreativ metodlarni qo'llash, masalan, guruh ishlari, loyiha asosidagi o'quv, muammolarni birgalikda yechish orqali ular o'z fikrlarini erkin ifoda etishadi.
   - **Kollaborativ ta'lim**: Pedagoglar o'quvchilarga birgalikda ishlashni va o'z g'oyalarini birlashtirishni o'rgatishlari kerak. Bu jarayon kreativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.
3. **Innovatsion texnologiyalardan foydalanish.** Bugungi kunda yangi texnologiyalar va interaktiv o'quv vositalaridan foydalanish bo'lajak pedagoglarning kreativligini oshirishda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagoglar texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etib, o'quvchilarni ijodiy yondashuvlarga undashadi.
   - **Virtual simulyatsiyalar va o'yinlar**: O'yinlashtirish (gamification) va virtual muhitlar orqali o'quvchilarda kreativ fikrlashni rag'batlantirish mumkin. Masalan, o'yinlar orqali qiyin masalalarni hal qilish, yangi g'oyalar yaratish.
   - **Onlayn platformalar**: O'quvchilarni onlayn resurslar va platformalar orqali kreativ ishlanmalarni yaratishga undash, masalan, videolar, bloglar, dizaynlar, dasturlar ishlab chiqish.
4. **Pedagogning shaxsiy kreativligi.** Pedagogning o'z shaxsiy kreativligini rivojlantirish ham muhim omil hisoblanadi. Kreativ pedagoglar o'z o'quvchilari uchun ilhom manbai bo'lishadi.
   - **O'zgaruvchan va moslashuvchan pedagogik yondashuv**: Kreativ pedagoglar o'quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda o'z darslarini tashkil etishda ijodiy yondashadilar. Ular yangi metodlar, texnologiyalar va resurslarni sinab ko'radilar.

https://buxdu.uz

- **Davomiy professional rivojlanish**: Kreativ pedagoglar o'z sohalarida davomli ravishda o'qish, yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga intilishadi.

5. **Ijtimoiy va madaniy omillar.** Kreativlikni rivojlantirishda ijtimoiy va madaniy omillar ham muhim rol o'ynaydi. Ta'lim tizimi va o'quvchilarni kreativ fikrlashga rag'batlantirishda madaniy kontekstni inobatga olish zarur.

- **Madaniy to'lqinlar va kreativ pedagogika:** Pedagogika madaniy kontekstdan ajralmas. Bo'lajak pedagoglar o'quvchilarning madaniy xususiyatlarini hisobga olgan holda kreativlikni rivojlantirishlari kerak.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan xulosa chiqargan holda shuni aytish mumkinki, bo‘lajak pedagoglarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda asosan o‘qituvchilar o‘z faoliyati davomida ibrat, namuna ko‘rsatish bilan birga yoshlarning faolligini oshirish, ularda kreativ fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish, ta’lim va tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishda hamisha hamkorlikda ishlansa ijobiy natija beradi. Bo'lajak pedagoglarning kreativ kompetentligini rivojlantirish uchun ko'plab ilmiy tadqiqotlar va metodikalar mavjud. Kreativlikni oshirishda pedagogik usullar, innovatsion texnologiyalar, shaxsiy rivojlanish va madaniy omillar muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlarda pedagoglarning o'zgaruvchan va moslashuvchan yondashuvlari, shuningdek, o'quvchilarga ijodiy fikrlashni o'rgatish usullari samarali bo'lishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida " Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Qarori.

3. Quchqorova Nargiza Mamajonova “Pedagogik kasbiy kompetentligi va kreativlik” Darslik Toshkent - 2022 “ Bookmany Print ” nashri.

4. Muslimov N.A. Bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarini kasbiy shakllantirish: Monografiya-T., 2006.-357 bet

5. Xodjayev B.X."Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti". Toshkent -2017.

https://buxdu.uz

UO’K 378.37.0.004.9

REFLEKSIV VIDEO TRENING YARATISH VA O‘QUV JARAYONIDA QO‘LLASH

Qorayev Abduvafo Fazliddinovich,
Samarqand davlat chet tillar instituti katta o‘qituvchisi,
qorayevabduvafo@gmail.com

Ushbu maqolada oliy ta’lim muassasasida pedagogik refleksiyani rivojlantirish va refleksiv videotreninglar yaratish va ta’lim jarayonida qo‘llash haqida fikr yuritilgan. Oliy ta’lim muassasasida pedagogik refleksiyani rivojlantirish va talabalarning kasbiy o‘sishini optimallashtirish maqsadida dars jarayonlarida refleksiv videotreninglardan foydalanish nazarda tutilgan. Refleksiv videotreninglarni ta’lim jarayoniga tatbiq etishning didaktik ta’minoti, ta’lim metodikasini takomillashtirish, shakl, metod, vositalarini qo‘llash samaradorligini oshirish imkoniyatlari kengaydi.

Kalit so‘zlar: *refleksiya, o‘zlashtirish, modernizatsiya, kompetensiya, refleksiv, kreativ pedagogika, videotrening, refleksiv tajriba, natija.*

СОЗДАНИЕ РЕФЛЕКСИВНОГО ВИДЕОТРЕНИНГА И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье рассматривается развитие педагогической рефлексии в высшем учебном заведении, создание рефлексивных видеотренингов и их применение в образовательном процессе. Использование рефлексивных видеотренингов на учебных занятиях направлено на развитие педагогической рефлексии в вузе и оптимизацию профессионального роста студентов. Расширены возможности дидактического обеспечения внедрения рефлексивных видеотренингов в образовательный процесс, совершенствования методики преподавания, повышения эффективности применения форм, методов и средств обучения.

Ключевые слова: *рефлексия, усвоение, модернизация, компетентность, рефлексивные видеотренинги, творческая педагогика, видеотренинг, рефлексивный опыт, результат.*

CREATING REFLECTIVE VIDEO TRAINING AND IMPLEMENTING IT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

This article discusses the development of pedagogical reflection in higher education institutions, the creation of reflective video training, and its application in the educational process. The use of reflective video training in lessons is aimed at developing pedagogical reflection in higher education institutions and optimizing students' professional growth. The didactic support for the implementation of reflective video training in the educational process has expanded, along with opportunities to improve teaching methods, and enhance the effectiveness of applying forms, methods, and tools of education.

Keywords: *reflection, mastering, modernization, competence, reflexive, creative pedagogy, video training, reflexive experience, result.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayoniga ko‘plab talablar qo‘yiladi. Ushbu ro‘yxatning boshida talabalarning jismoniy va ruhiy salomatligini saqlash turadi. Bu o‘quv yuklamasini shakllantirish, talabaning darslarga bo‘lgan qiziqishini oshirish va uning intellektual salohiyatini oshirish zarurati hisoblanadi. Shuning uchun “refleksiya” so‘zi yangi atama sifatida qo‘llanilmay qo‘ydi. Hozirgi refleksiya turli maqsadlarni amalga oshirish uchun qo‘llaniladi: bunda talaba kayfiyatining nafaqat emosional muhitga, balki o‘quv faoliyati, jarayoni va mazmuniga bo‘lgan ta’siri ham o‘rganiladi. Hozirgi kunda davlat ta’lim standartlarining o‘ziga xos xususiyati ularning universal ta’lim harakatlariga, jumladan, universal refleksiya qobiliyatlariga yo‘naltirilganligi hisoblanadi.

Refleksiya faoliyatda to‘xtalish, o‘tmishga nazar (tahlil qilish, tanqid qilish) va uning rivojlanishining kelajakdagi bosqichini loyihalash (normallashtirish yoki qurish)ni bildiradi. Bundan esa, refleksiya bir vaqtning o‘zida o‘tmishga va kelajakka nazar sifatida ko‘riladi.

Zamonaviy pedagogikada refleksiya deganda quyidagilar tushuniladi: faoliyatning ma’nosi va usulini anglash, natijalarni obyektiv baholash, muammolarni aniqlash.

Loyiha usuli, pedagogik laboratoriyalar, munozaralar, tadqiqot va munozara texnologiyalari, muammoli o‘qitish, ish texnologiyasi, portfel texnologiyasi kabi individual ta’lim texnologiyalari refleksiyaga asoslangan va to‘liq “refleksiya o‘qituvchisi”ga aylanishi mumkin [1].

https://buxdu.uz

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Refleksiya texnologiyalarning turlari V.A.Metayeva tomonidan taqdim etilgan:

Muloqot metodlari. Ular muloqotga asoslangan va muallifning bayonoti va uni tushunishni o‘z ichiga olgan metodlarni o‘z ichiga olishi mumkin.

“Interaktiv”. O‘yinlarning turli shakllarida, munozaralarda amalga oshiriladigan interaktivlar ham refleksiya metodlari sifatida ishlaydi.

“Keys-texnologiya” - muayyan vaziyatlarni tahlil qilishning keng tarqalgan va samarali usuli (inglizcha case - tasodifiy).

“Refleksiv munozara”. Refleksiv (ba’zi manbalarda — pozision) munozara shundan iboratki, bir guruh loyihani taklif qiladi, boshqasi uni optimallashtirishning muqobil usullarini taklif qiladi, uchinchisi uni rivojlantirish uchun konstruktiv qo‘shimchalar beradi.

“Refleksiv videotrening” - samarali va keng tarqalgan usul. Bu shaxsiy va kasbiy o‘sishni ta’minlash uchun refleksiv jarayonlarning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

“Refleksiv o‘yin”. Refleksiv metodga asoslangan refleksiv o‘yinlar uchun ishtirokchilarni demokratik xulq-atvor bilan tanishtirish, guruh tarangligini psixoterapevtik yengillashtirishni o‘rgatish va chuqur assotsiasiyalarni rag‘batlantirish xarakterlidir.

“Refleksiv-innovatsion seminar”. Talabalarda ilgari ishlatilgan vositalar va tizimlarning yuqori noaniqligi va samarasizligi sharoitida o‘z faoliyati va o‘zaro munosabatlarini tashkil etish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

Yuqoridagi refleksiv texnologiyalardan biri bo‘lgan refleksiv videotrening to‘g‘risida so‘z yuritamiz.

Refleksiv videotrening tinglovchilarning shaxsiy rivojlanishi va kasbiy o‘sishini ta’minlashga yordam beradigan jarayonlarning samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Refleksiv videotreningni tayyorlash va o‘tkazish bosqichlari an’anaviy bo‘lib, standart o‘quv proseduralaridan deyarli farq qilmaydi. Ularni ko‘rib chiqamiz:

videotreningni tayyorlash - maqsadni belgilash, ishtirokchilar to‘g’risida ma’lumot to‘plash, videooperatorning obyekti va batafsil tahlil mavzusiga aylanadigan asosiy fikrlarni ta’kidlash. Ishtirokchilar to‘g’risidagi ma’lumotlarning xarakteri trening davomida hal qilinadigan maqsad va vazifalarga bog’liq. Agar, masalan, talabalarning kasbiy kompetensiyasining tarkibiy qismi sifatida refleksiv qobiliyatlarni rivojlantirish vazifasi qo‘yilgan bo‘lsa, unda ularning kasbiy tajribasi darajasi va hajmini hisobga olish hamda shaxsning aks ettirishga moyilligi to‘g’risida tushuncha beradigan o‘ziga xos shaxsiy xususiyatlarni aniqlash muhimdir;

ikki muammoni hal qilishni ta’minlaydigan ssenariyni ishlab chiqish: refleksiv muhitni rivojlantiradigan sharoitlarni yaratish va odatda kasbiy amaliyotdagi vaziyatlarni ko‘rib chiqadigan trening mavzusini “ushlab turish”. Ushbu bosqichda ikkita muammoning yechimini ta’minlash muhimdir: refleksiv muhitni rivojlantiradigan sharoitlarni yaratish va odatda kasbiy faoliyatdagi vaziyatlarni ko‘rib chiqadigan trening mavzusini saqlab qolish. Videotrening uchun refleksiyaning ikkita darajasi xarakterli: birinchisi ssenariy bo‘yicha vaziyatni ishlab chiqish oxirida ko‘rib chiqiladi, ikkinchisi holat videoyozuvini ko‘rgandan keyin aniqlashtiriladi. Muhokama qilinayotgan bosqich guruh va har bir talabaning rivojlanish dinamikasini loyihalashni o‘z ichiga oladi: refleksiv faoliyat rejimiga kirish, ularning harakatlarini qayta ko‘rib chiqish, shaxsiy va keyin intellektual refleksiyani ta’minlash, muammoli va ziddiyatli vaziyatni yaratish, refleksiya mexanizmini ishlab chiqish va uni mutaxassis qiyinchilik sharoitida qo‘llash qobiliyati [2].

Videotreningning operatsion va texnik jihozlash bosqichida an’anaviy replepratikalar qo‘llaniladi: masalan, ishtirokchining o‘ziga xos kasbiy qiyinchiliklari sabablarini tahlil qilishdan iborat bo‘lgan tayyorlov jarayoni.

Yagona muammoli maydonni va unda qo‘shma harakatni yaratish uchun ishlatiladigan refleksiv polilogda muammoli vaziyat qo‘yiladi va har bir keyingi ishtirokchi avvalgisi aytgan narsaga asoslanib, undan chiqish yo‘lini taklif qiladi.

Fikrlar to‘qnashuvi va vakolatli fikrni bildiruvchi ekspertlarning mavjudligi muhim bo‘lgan pozitsiyali muhokama, o‘z harakatlari uchun asoslarni topishga, ularni tanqidiy aks ettirishga va faoliyatning yangi qoidalari va normalarini qurishga qaratilgan individual refleksiya.

Videotreningning afzalligi shundaki, unda ishtirok etish yaxlit refleksiv-rivojlantiruvchi muhitni shakllantiradi, agar treningda ishtirokchilar o‘rtasida hamkorlik va individual refleksiya tufayli birgalikda yaratish va hamkorlik munosabatlari mavjud bo‘lsa, bu o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z-o‘zini anglashning intensiv jarayonini ta’minlaydi. Bu o‘z tajribasini qayta ko‘rib chiqishga va kasbiy kompetensiyani rivojlantirishga yordam beradigan metodikadir [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Refleksiya muammosi va kasbning shaxsga ta’siri tadqiqotchilarning e’tiborini tortgan holda, bugungi kungacha dolzarb muammo sifatida qaraladi. Pedagogik refleksiyaning turli

https://buxdu.uz

jihatlariga doimiy qiziqish, bir tomondan, insonlarning hayot yo‘li bilan bog‘liq psixologik va ijtimoiy muammolar majmuasi bilan, ikkinchi tomondan, muammoli va hal etilmagan ko‘plab muhim jihatlar bilan izohlanadi.

1-rasm. Refleksiv videotreningni tayyorlash va o‘tkazish bosqichlari

Refleksiv videotrening yaratishning bir nechta usullari mavjud bo‘lib, biz tadqiqot ishida boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalariga o‘quv rejasidagi “Ona tili o‘qitish metodikasi” hamda “Matematika o‘qitish metodikasi” fanlari asosida o‘quv mashg’ulotlarini o‘tkazish uchun videotrening yaratib, undan ta’lim jarayonida foydalanish metodikasini ishlab chiqishni maqsad qilib qo‘ydik. “Ona tili o‘qitish metodikasi” hamda “Matematika o‘qitish metodikasi” fanlaridan fan sillabusida berilgan mavzular bo‘yicha:

“Ona tili o‘qitish metodikasi” fanidan “Harflarni yozishga o‘rgatish o‘quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirish A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish usullari”, “O‘qish va yozishga o‘rgatishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish. I tovushi va Ii harflarini o‘rgatish usullari”, “Savod o‘rgatish davrida nutqga o‘rgatish. L tovushi va Ll harflarini o‘rgatish usullari”, “O‘qitish metodlari va boshlang‘ich ta’limda ulardan foydalanish. 2-sinf ”Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligidagi ”Amirni yenggan non” audiomatni ustida ishlash” va “Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida grammatikaning kontektsda berilishi. 1-sinf ”Ona tili va o‘qish savodxonligi” darsligidagi ”Suvning vatani” bo‘limi ustida ishlash metodilari” mavzulari bo‘yicha hamda “Matematika o‘qitish metodikasi” fanidan “Ko‘p xonali sonlar konsentrida sonlarni ko‘paytirish va bo‘lish metodikasi”, ”Boshlang’ich sinflarda Sonlarning bo‘luvchi va karralilarini o‘rgatish metodikasi”, ”Masalalar ustida ishlash metodikasining umumiy vazifalari”, ”Matnli masalalar ustida ishlash metodikasi”, ”Tenglik, tengsizlik va tenglamalarni o‘rgatish metodikasi” mavzulari bo‘yicha videotreninglar yaratish jarayonini bir nechta usullarda ko‘rib chiqamiz [4].

Tahlil va natijalar. Refleksiv videotreningni o‘tkazish strukturasi quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Dars boshlanishi oldidan talabalar bilan salomlashib, mavzu yuzasidan tushuntirishlar beriladi. Dars videotrening asosida o‘tkazishga tayyorlanadi hamda guruh talabalari kichik guruhlarga ajratib olinadi. Darsning baholash mezoni tushuntiriladi. Kichik guruhlarning nazariy va amaliy topshiriqlar asosida baholanishi, shular asosida talabalarning bilim va ko‘nikmalari shakllantirishi tushuntiriladi.

2. Darsni o‘tish uchun o‘tiladigan mavzuning muammoviy yo‘nalishiga mos bo‘lgan video tanlab olinib, darsning asosiy mohiyati aniqlanadi hamda talabalarga mavzuga oid videodars asosida asosiy mazmuni tushuntiriladi, mavzuni mustahkamlash yuzasidan og‘zaki so‘rovlar o‘tkazilib, amaliy topshiriqlar bajariladi:

• muammoni bayon qilish - “Harflarni yozishga o‘rgatish. o‘quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirish. A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish usullari” mavzusi bo‘yicha muammolarni tahlil qilish;

https://buxdu.uz

• axborot berish - “Harflarni yozishga o‘rgatish. o‘quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirish. A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish usullari” mavzusi bilan tanishish;

• amaliyot - “Harflarni yozishga o‘rgatish. o‘quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirish. A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish usullari” mavzusi bo‘yicha amaliy mashg‘ulotlarni bajarishda texnika va vositalardan foydalanish [5].

Refleksiv videotreningni o‘tkazish tartibi quyidagicha bo‘ladi:

1) “Harflarni yozishga o‘rgatish. o‘quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirish. A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish usullari” mavzusini video dars (https://www.youtube.com/watch?v=RH7IJptiaL0) orqali tushuntirish jarayoni quyida keltirilgan (2-rasmga qarang). Ushbu videoni ko‘rish jarayonida talabalar A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish, talafuz qilish, yozishni o‘rganish haqida tushunchalarga ega bo‘lishadi, mulohaza yuritishadi va muhokama qilish uchun Aa harflarini o‘rgatish faoliyatini kuzatishadi.

2-rasm. A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish

Bundan tashqari, talabalar videodarsni tomosha qilishi davomida refleksiv treningni o‘tkazish uchun quyidagi asosiy savollarni tuzishadi:

• A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish bo‘yicha videoda to‘g‘ri ma’lumotlar berilganmi?

• Aa harflarini talafuzi haqida qanday fikrdasiz? Uni o‘rganishda talabalarning psixologik portretini quring.

• Aa harflari ijrosidagi so‘zlarni bayon qiling? Bu funksiyalar nimalar bilan bog‘langan?

• Aa harflarini topish o‘yinida berilgan tasvirdan A harfini toping va ko‘rsatib bering. Bularni amaliy ifodalab bering (3-rasmga qarang).

Bunday savollar talabalar “Harflarni yozishga o‘rgatish. O‘quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirish. A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish usullari” mavzusi bo‘yicha videodarsni shunchaki ko‘rmasdan, balki video tahlil qilish va u haqida fikr bildirish xususiyatini o‘rganishadi.

3-rasm. Aa harflarini topish o‘yini

https://buxdu.uz

2) Ko‘rilgan material, tushunchalar va muammoviy yechimlarni refleksiv qayta ishlash yoki muhokama qilish hamda mavzu yuzasidan quyidagi keltirilgan savollarga javoblar berish:

• Video dars sizda qanday taasurot uyg‘otgan?

• Video dars asosida mavzuga oid qaysi tushunchalar sizda katta taassurot qoldirdi?

• Aa harflarini yozishni o‘rganish va yozishni amaliy bajarib ko‘rganmisiz?

3) Tajriba konsepsiyasi va tushunilgan mavzuning xususiyatlarini aniqlash. Qo‘yilgan savollarga javoblarni muhokama qilish jarayonida talabalar “Harflarni yozishga o‘rgatish. O‘quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirish. A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish usullari” mavzusiga oid barcha tushunchalarni va bu nimaga olib kelishi mumkinligini aniqlashga harakat qiladigan oqim sxemasini tuzishadi. Mavzuga oid tushunchalarning mantiqiy zanjiri chiziladi. Talabalar bu vaziyatlardan qanday chiqish mumkinligi haqida taxminlarini bildirishadi.

4) Modellashtirish. Talabalar ushbu mavzuning dolzarbligini tushunish uchun shunga o‘xshash boshqa harflar haqida ma’lumotlarni o‘rganishadi, harflarga oid tushunchalarni yoki shunga o‘xshash videodarslarni muhokama qilishadi. Oxirida talabalar “Harflarni yozishga o‘rgatish. O‘quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirish. A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish usullari” mavzusini o‘rganishga oid xulq-atvor me’yorlarini ishlab chiqadilar va video dars misolida A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish usullarining asosiy tushunchalarini amaliy ishlash bo‘yicha o‘rganish ko‘nikmalarini amalga oshiradilar [6].

Quyida xuddi “Harflarni yozishga o‘rgatish. O‘quvchilarda yozuv malakalarini shakllantirish. A tovushi va Aa harflarini o‘rgatish usullari” mavzusidagi video darsga o‘xshash, **“Ona tili o‘qitish metodikasi” fanidan** o‘quv rejasidagi boshqa mavzular bo‘yicha ham video darslar tayyorlanib, har biri bo‘yicha videotreninglar tashkil qilingan [7].

Xulosa va takliflar. Refleksiya, akmeologiya va peadgogikada kasbiy mahoratning refleksiv jihatlarining xorijiy tajribalari o‘rganildi, refleksiv videotrengni tashkil etish muammolari aniqlandi, ta’lim mexanizmi va strukturasini takomillashtirishga erishildi. Refleksiyaning falsafiy, psixologik va pedagogik tuzilmasi va pedagogik asoslari ishlab chiqildi, metodologik asoslari ochib berildi.

Taklif etilgan refleksiv videotreninglar asosida talabalarning kasbiy o‘sishini pedagogik-psixologik o‘rganishning tamoyillari, guruhda shaxsni rivojlantirishning aks ettiruvchi usullarini boshlang‘ich ta’lim tizimida tahsil olayotgan barcha kurslar doirasidagi o‘quv-seminar mashg‘ulotlarida foydalanishi mumkin. Ilmiy-tadqiqot ishi natijalari refleksiv videotreninglar asosida bakalavriat boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarining kasbiy o‘sishi, talabalar bo‘sh vaqtini unumli va samarali o‘tkazishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Qarayev A. F. Refleksiv videotrening asosida boshlang‘ich ta’lim yo’nalishi talabalarning kasbiy o‘sish samaradorligini oshirish. “Pedagogik mahorat” ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2023, №10, 202- b.

2. Malikov, R., Abdirashidova, G., & Abdirashidov, A. (2020). Approximate solution some delay differential equations using combination of the Laplace transform and the variational iteration method. Int. Sci. J. Theor. Appl. Sci, 85(5), 406-411.

3. Raufovich, Malikov Ruslan. "Google docs va sun’iy intellektning hamkorlikni yaratishdagi o‘rni." Science and innovation 3. Special Issue 19 (2024): 373-375.

4. Qarayev Abduvafo. "Oliy ta’limda “Matematika o‘qitish metodikasi” Fanidan refleksiv videotrening yaratish metodikasi." International conference on modern development of pedagogy and linguistics. Vol. 1. No. 8. 2024.

5. Fayziyev M. A., Qorayev A. F. Refleksiv videotrenglar asosida talabalarni bilimlarini rivojlantirish //" USA" International scientific and practical conference topical issues of science. – 2023. – Т. 8. – №. 1.

6. Jabbarova H. Philosophical concepts of masculinity and femininity in ancient philosophy //International Journal of Engineering Mathematics (Online). – 2024. – Т. 6. – №. 1.

7. Qorayev A. The methodology of creating a reflective video training on the science of" mother language teaching methodology" in higher education //Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2024. – Т. 4. – №. 9. – С. 106-111.

https://buxdu.uz

BILIMLARNI O‘ZLASHTIRISH JARAYONIDA O‘QUVCHILARNING MANTIQIY FIKRLASHINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Quvanov Zahriddin Qovonovich,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Boshlang’ich ta’lim metodikasi kafedrasi o’qituvchisi

Ushbu maqolada bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishga oid metodik yondashuvlar yoritilgan. Mantiqiy fikrlash o‘quvchilarning mustaqil fikrlashga bo‘lgan qobiliyatlarini rivojlantiradi va ularning bilimlarni chuqur va ongli o‘zlashtirishida muhim o‘rin tutadi. Maqola davomida mantiqiy fikrlashni shakllantirish uchun innovatsion va an’anaviy metodlar, shuningdek, muammoli ta’lim usullari, guruhiy ishlash usullari va texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari batafsil tahlil qilinadi. Bu jarayonning ta’lim samaradorligiga ta’siri, nazariy asoslar va amaliy tajribalar bilan boyitilib, kelgusidagi tadqiqotlar uchun takliflar ilgari suriladi. Shuningdek, maqola davomida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro hamkorlikning ahamiyati ham yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: *mantiqiy fikrlash, bilimlarni o‘zlashtirish, pedagogik metodika, o‘quv jarayoni, amaliy mashqlar, tanqidiy tahlil, innovatsion ta’lim, kognitiv rivojlanish, kreativ yondashuvlar, analitik qobiliyatlar.*

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ПОЛУЧЕНИЯ ЗНАНИЙ

В данной статье освещены методические подходы к формированию у учащихся навыков логического мышления в процессе усвоения знаний. Логическое мышление развивает способность учащихся к самостоятельному рассуждению и играет важную роль в глубоком и осознанном освоении знаний. В статье подробно анализируются инновационные и традиционные методы формирования логического мышления, а также возможности использования проблемного обучения, методов групповой работы и технологий. Влияние данного процесса на эффективность обучения обогащено теоретическими основами и практическим опытом, предлагаются рекомендации для будущих исследований. Также в статье подчёркивается важность сотрудничества между учителем и учащимися.

Ключевые слова: *логическое мышление, усвоение знаний, педагогическая методика, учебный процесс, практические упражнения, критический анализ, инновационное обучение, когнитивное развитие, креативные подходы, аналитические способности.*

METHODOLOGY FOR FORMING STUDENTS' LOGICAL THINKING IN THE PROCESS OF ASSISTING KNOWLEDGE

This article highlights methodological approaches to developing students' logical thinking skills in the process of acquiring knowledge. Logical thinking enhances students' ability to think independently and plays a significant role in their deep and conscious assimilation of knowledge. The article provides a detailed analysis of innovative and traditional methods for fostering logical thinking, as well as opportunities to utilize problem-based learning techniques, group work methods, and technologies. The impact of this process on educational effectiveness is enriched with theoretical foundations and practical experiences, offering suggestions for future research. Additionally, the importance of collaboration between teachers and students is also emphasized throughout the article.

Keywords: *logical thinking, knowledge acquisition, pedagogical methodology, educational process, practical exercises, critical analysis, innovative education, cognitive development, creative approaches, analytical skills.*

Kirish. Bugungi globallashuv davrida ta’lim sifatiga bo‘lgan talab tobora ortib bormoqda. Zamonaviy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning bilim olish darajasi nafaqat o‘qituvchining mahorati, balki o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlariga ham bog‘liqdir. Mantiqiy fikrlash bu – hodisalarni tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va tanqidiy tahlil qilish asosida to‘g‘ri xulosa chiqarish jarayonidir. Ushbu qobiliyat nafaqat o‘quv fanlarini o‘zlashtirish, balki hayotiy muammolarni hal qilishda ham muhim rol o‘ynaydi. Maktab ta’limida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi, balki ularning ijtimoiy ko‘nikmalarini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

https://buxdu.uz

Shu sababli, ta’lim jarayonida mantiqiy fikrlashni shakllantirishga yo‘naltirilgan metodlar va usullarni keng qo‘llash talab etiladi. Ushbu maqolada mantiqiy fikrlashni rivojlantirish uchun ta’lim tizimida qo‘llanilayotgan metodik yondashuvlar, ularning samaradorligi va amaliy qo‘llanilishi haqida fikr yuritiladi. Ta’limda texnologiyalardan foydalanish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi guruhiy ishlash usullari va o‘yinlar, shuningdek, muammoli vaziyatlarni yechishga qaratilgan topshiriqlar – bularning barchasi mantiqiy fikrlashni shakllantirishda muhim omillar hisoblanadi. Mazkur maqola ushbu omillarni chuqurroq o‘rganish va ulardan ta’lim jarayonida samarali foydalanish bo‘yicha tavsiyalarni o‘z ichiga oladi. Mantiqiy fikrlash – bu hodisalarni tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va ularning mohiyatini anglash jarayonidir. Ushbu qobiliyat har bir shaxsning intellektual rivojlanishi uchun zarur bo‘lib, uning tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi. Mantiqiy fikrlashning asosiy vazifasi – o‘quvchining mustaqil fikr yuritishi, qaror qabul qilishi va muammolarni hal qilishga tayyor bo‘lishidir. Bu qobiliyatning shakllanishi orqali o‘quvchilar faqatgina nazariy bilimlarni emas, balki hayotiy masalalarni hal qilish uchun zarur bo‘lgan amaliy ko‘nikmalarni ham egallaydilar. Zamonaviy ta’lim tizimida mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish o‘quv jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Chunki ushbu qobiliyat nafaqat o‘quvchilarning muvaffaqiyatli ta’lim olishiga, balki ularning kasbiy va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyat qozonishiga ham yordam beradi. Masalan, matematik masalalarni yechish jarayonida o‘quvchilar nafaqat formulalardan foydalanadi, balki masalaning mohiyatini chuqur anglash orqali yangi usullarni qo‘llab ko‘radi. Bu jarayon orqali o‘quvchilar nafaqat bilim oladi, balki ijodkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

Asosiy qism. O‘qituvchi bu jarayonda yo‘naltiruvchi va rag‘batlantiruvchi rolini bajaradi. O‘qituvchilar mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish uchun innovatsion metodlardan foydalanishi, o‘quvchilarni muammolarni hal qilishga va yangicha fikr yuritishga ilhomlantirishi zarur. Masalan, zamonaviy o‘yin elementlari yoki simulyatsiyalardan foydalanish orqali o‘quvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin. Shuningdek, interfaol muhitda jamoaviy muammolarni hal qilish topshiriqlari o‘quvchilarning tahliliy va ijodiy fikrlashlarini rivojlantirishga yordam beradi. O‘quvchilarda mantiqiy bilim va ko‘nikmalarni shakllantirish uchun mavhumlikning turli darajasidagi materiallarni o‘z ichiga olgan turli xil o‘quv qo‘llanmalaridan foydalanish kerak. Birinchi bosqichda harakatlarning yo‘naltiruvchi asosi sifatida muayyan predmetlar xizmat qiladi, operatsiyalar va munosabatlarning ko‘rgazmali modellari sifatida esa aylanma sxemalar qo‘llaniladi. Keyingi bosqichda talab qilingan mantiqiy harakatlarni bajarish uchun ko‘rgazmali tayanch bo‘lib xizmat qiladigan jadvallar, matritsalar, rasmlar, sxemalar, chizmalar yordamida moddiylashtirilgan real obyektlarning modellari ishlatiladi. Uchinchi bosqichda ko‘rgazmali modellarga tayanmasdan mantiqiy munosabatlarning so‘zli ifodalari ishlatiladi va bu bosqich didaktik materialning mavhumligi jihatdan eng yuqori bo‘lib hisoblanadi. Shunday qilib, tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, kichik sinf o‘quvchilarining imkoniyatlari asosan ko‘rgazmali-harakatli shaklda amalga oshiriladigan faoliyatga qaraganda ancha kengroqdir. Ular murakkabroq nazariy materialni egallay olishlari mumkin, ammo buning uchun maxsus o‘qitish metodikalari talab qilinadi.

Mantiqiy mulohazalarning mustaqilligini rivojlantirish mantiqiy uslublardan (tahlil, sintez, taqqoslash, mavhumlashtirish, muayyanlashtirish, tasniflash, umumlashtirish) foydalanishni nazarda tutadi.

Tahlil – predmetni (hodisani, jarayonni), predmetning (predmetlarning) xususiyatlarini yoki predmetlar orasidagi munosabatlarni qismlarga (belgilarga, xususiyatlarga, munosabatlarga) fikran va/yoki xaqiqiy ajratish amali. Tahlilga teskari amal sintez bo‘lib, u bilan tahlil ko‘pincha amaliy yoki bilish faoliyatida birlashtiriladi. Tahlil bilishning hissiy bosqichidayoq mavjud bo‘lib, ayniqsa, his qilish va idrok etish jarayonlariga kiradi. Insonda tahlilning hissiy-ko‘rgazmali shakllariga tahlilning eng yuqori shakli – tafakkur yoki mavhum-mantiqiy shakli qo‘shiladi. Tahlilning bir necha turlari mavjud: yaxlitni qismlarga fikran ajratish, predmetlarning umumiy xususiyatlari va ular o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish, predmetlar sinflarini quyi sinflarga ajratish.

Sintez – tahlil orqali butunning ajratib ko‘rsatilgan komponentlarini birlashtirish, turli elementlar o‘rtasidagi aloqalar va munosabatlarni aniqlash. Sintez jarayonida o‘rganilayotgan ob’ekt ajratilgan elementlarini birlashtirish, bog‘lash sodir bo‘ladi. Sintezning fiziologik asosini bosh miya po‘stlog‘idagi nerv vaqtinchalik aloqalarning tutashishi tashkil qiladi. Sintez – predmetning turli xil elementlari, jihatlarini yagona butunlikka (tizimga) birlashtirish bo‘lib, amaliy faoliyatda va bilish jarayonida amalga oshiriladi. Sintez natijasi – butunlay yangi hosila. Nazariy sintez ostida B.M. Kedrov “ilmiy bilishning ilgari ajralgan tarmoqlari yoki elementlarini birlashtirish va bog‘lashga qaratilgan jarayonlar”ni tushunadi. “Har qanday sintez uning zaruriy tarixiy va bilish (mantiqiy) sharti sifatida oldingi tahlilni nazarda tutadi” . Tahlil va sintezning tabiati hamda tahlildan sintezga o‘tish shakli turlicha bo‘lishi mumkin, ammo bilish jarayonining boshida tadqiqot predmeti doimo bevosita berilgan, bo‘linmagan narsa sifatida namoyon bo‘ladi. Ushbu predmetni bilish uchun uni qismlarga bo‘lish, uning alohida jihatlarini mavhum lahzalar sifatida ajratib olish

https://buxdu.uz

(tahlil qilish) zarur, bunda o‘rganilayotgan predmetga ichki yaxlitlik beradigan va uning barcha jihatlari birligini belgilaydigan tabiiy aloqalar sun’iy ravishda (fikran yoki haqiqatda) buziladi va hatto butunlay uziladi.

Tafakkurning tahlil-sintez jarayonlarini quyidagicha ochib beriladi: tahlil bosqichi (A) o‘zining rivojlangan shaklida darhol paydo bo‘lmaydi, balki dastlab uning boshlang‘ich holatida (a) paydo bo‘ladi. Bu holatning (a) o‘ziga xosligi tahlilni sintezdan to‘liq ajratilganligi, sintezning hatto elementlari (murtaklari) yo‘qligidan iborat. Tahlil rivojlangan shaklga (A) yetib kelganida u uning natijalarining to‘g‘riligini tekshirish maqsadiga xizmat qiladigan boshlang‘ich sintez uslublari (S) bilan to‘ldirila boshlanadi, shuning uchun tahlil bosqichida allaqachon mavjud bo‘lgan sintez elementlari ustivor tahlilga to‘liq bo‘ysunadigan bo‘lib chiqadi. Keyinchalik, sintez yetarli darajada rivojlanganidan so‘ng, u dastlab tahlil bilan yagona bilish, fikrlash jarayonga hali birlashmaydi, balki ma’lum vaqt davomida tahlilning bir tomonlama rahbarligidan erkin bo‘lgan, lekin o‘zining ustuvor holatiga ega bo‘lmagan holda u bilan tashqi birlashadi. Nihoyat, yuqori sintez bosqichida rivojlangan tahlil bu safar ustivor holatni egallagan sintezga bo‘ysunishga o‘tadi,. Predmetni tahlil qilish jarayonida uning eng muhim, ahamiyatli, qiziqarli bo‘lgan ayrim jihatlari ayniqsa kuchli qo‘zg‘atuvchi bo‘lib chiqadi va shuning uchun faol qo‘zg‘alish jarayonini keltirib chiqarib (birinchi navbatda, bosh miya po‘stlog‘ida) oldingi planga chiqadi va induksiya fiziologik qonuniga ko‘ra aynan shu predmetning kuchsiz qo‘zg‘atuvchisi bo‘lgan boshqa jihatlarini tabaqalashtirishni to‘xtatadi. Shunday qilib, tahlilning ruhiy jarayonining fiziologik asosi bo‘lib bosh miyaning yuqori bo‘limlaridagi qo‘zg‘alish va to‘xtatishning ma’lum nisbati chiqadi.

Tahlil – voqelikning qismlari, predmetlari yoki hodisalarini ularni yanada to‘liqroq va chuqurroq o‘rganish va shu orqali ushbu predmetlar va hodisalarni yaxlit bilish maqsadida ularning jihatlari va xususiyatlari bo‘yicha, shuningdek, ular o‘rtasidagi aloqalar va munosabatlarni maqsadli aniqlash jarayonidir. O‘quvchilarning analitik tafakkuri predmetlarni elementar tahlil qilishdan chuqur tahlil qilishgacha rivojlanadi. Predmet yoki hodisaning faqat ba’zi elementlari analitik ko‘rib chiqiladi (tahlil davomida butunning qismlari o‘zining xususiyatlari va ular orasidagi munosabatlari bilan bir-biri bilan bog‘liq holda qisman ajratiladi). O‘quv materialini o‘rganishning yuqori bosqichida butunning qismlari majmuasi tahlil qilinadi (kompleks tahlil – buning natijasida o‘quv materialini o‘zlashtirish etarlicha boyitiladi). Kompleks tahlil odatda keng qamrovli, ammo har tomonlama bo‘lmay, predmet yoki hodisa haqida ma’lum bir tizimda emas, balki faqat ma’lum belgilar va xususiyatlar yig‘indisida bilim beradi.

Analiz va sintez doimo o‘zaro bog‘liq bo‘ladi. Ular orasidagi ajralmas birlik taqqoslashning bilish jarayonidayoq namoyon bo‘ladi. Atrofdagi dunyo bilan tanishishning dastlabki bosqichlarida turli obyektlar, avvalo, taqqoslash orqali bilinadi. Ikki yoki undan ortiq predmetlarni har qanday taqqoslash ularni bir-biri bilan qiyoslashdan yoki o‘zaro bog‘liqligini aniqlashdan (sintez) boshlanadi. Ushbu sintez amali davomida taqqoslanadigan hodisalar ajratib ko‘rsatilishi, umumiy va farqlanadigan jihatlar, predmetlar, hodisalar izlanadi (tahlil). Shunday qilib, “...tahlilning bir tomonlamadan har tomonlamagacha rivojlanishi bir qator murakkablashib boradigan tahlil turlari: batafsil tahlil, so‘ngra elementar yoki qisman, so‘ngra kompleks va tizimli tahlil orqali amalga oshiriladi” [191, 98-bet].

Elementar sintez jamlovchi sintez bo‘lib, uning natijasida qismlar birlashib, ularning yig‘indisini tashkil qiladi. O‘rganilgan savollarni sanab o‘tish shaklida o‘tilgan materialni takrorlash jamlovchi sintez misoli bo‘la oladi. Haqiqiy sintez qismlarni yaxlitga mexanik birlashtirish bo‘lib hisoblanmaydi, balki ma’lum va o‘ziga xos fikrlash faoliyati sifatida yangi natijani, voqelik haqida ma’lum bir yangi bilimni beradi. “Sintezlovchi fikrlash faoliyati natijasida ma’lum bir A, B va C dan yangi D yaratiladi. Ushbu D yangi mustaqil yaxlitlik bo‘lib, A, B va C ning oddiy yig‘indisini tashkil qilmaydi, D da A, B va C mavjud, faqat mustaqil emas, balki yashirin shaklda bo‘ladi”. Obyektiv voqelikning ushbu turdagi hodisali va jarayonlarining aks ettirilishi sintezlovchi fikrlash faoliyati bo‘lib hisoblanadi. Sintez sintezlanadigan materialga nisbatan ma’lum bir yangilikni beradi. Tafakkur yagona va ma’lum yo‘nalishda boradigan aloqalarni va munosabatlarni sintezlab, sintezlanadigan alohida elementlarning turfaligini ma’lum bir yagonalikka birlashtiradi. Sintez bo‘lib har xil elementlar orasida munosabat o‘rnatish, taqqoslash, aloqalarni o‘rnatish hisoblanadi. Elementlar tabiatini va ular orasidagi aloqalarni aniqlashdan tashqari, ularning tavsifi qaysi yagona yo‘nalishda borishini aniqlash va anglash zarur. Faqat shu holatdagina haqiqiy sintez amalga oshiriladi hamda bilimlar yoki ijodiy faoliyat to‘g‘risida yangi yaxlitlik olinadi. Sintez – bilish, aks etish faoliyati bo‘lib, ushbu yaxlitlik elementlari orasidagi aloqalar va munosabatlarning yagona va ma’lum yo‘nalishini aniqlashda, ularni bog‘lashda va pirovardida yangi yaxlit predmet yoki hodisani olishda ifodalanadi.

Tahlil va sintez – yagona fikrlash jarayonining ikki tomoni. Bilish doimo yaxlitlikni idrok etish va tushunishdan (sintezdan) boshlanadi, chunki muayyan voqelik yaxlit narsa va hodisalarda mavjud bo‘ladi. Lekin birinchi sintetik idrok insonga faqat predmetlar yoki hodisalar haqida jamlovchi, tarqoq bilim, ular

https://buxdu.uz

haqida umumiy taassurot beradi. Dastlabki tahlil sintetik bilimdan kelib chiqadi, u bilimlarni faqat sintez bilan bog‘liq holda oladi. Yaxlitlik qismlarini ularning jihatlari va sifatlari, ular o‘rtasidagi aloqa va munosabatlardagi ma’lum bir yo‘nalishda keyingi tahliliy o‘rganish ushbu predmetlar yoki hodisalar haqida to‘liqroq sintez bilimiga olib keladi. Fikrlash faoliyatida tahlil va sintez bir-birini to‘ldiradi, chunki tahlil sintez orqali, sintez esa tahlil orqali amalga oshiriladi. Tahlil-sintez faoliyati qobiliyati nafaqat ma’lum bir ob’ektning elementlarini, uning turli jihatlarini ajratib ko‘rsatish yoki ularning elementlarini bir butunga birlashtirish, balki ularni yangi aloqalarga qo‘shish, ularning yangi funksiyalarni ko‘ra olish va natijada mustaqil ravishda mantiqiy mulohaza qila olishda ham namoyon bo‘ladi. Bu ko‘nikmalarni shakllantirishga quyidagilar yordam beradi: a) berilgan obyektni turli tushunchalar nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqish; b) berilgan obyekt uchun turli vazifalarni belgilash.

Xulosa. Kichik sinf o‘quvchilarida tahlil va sintez rivojlanishining quyidagi bosqichlari mavjud: izchil bo‘lmagan tahlil; alohida bog‘lanmagan elementlarni ajratib ko‘rsatish; yaqqol ifodalangan aloqalarni ajratib ko‘rsatish, bunda bola ba’zi shartlarni hisobga olmasligi mumkin, natijada noto‘g‘ri xulosa chiqariladi. Bolaning tafakkuridagi tahlil va sintez muvofiqligi unga muammolarni hal qilish jarayonini oldindan ko‘rishga imkon beradi, buning natijasida unda fikriy rejalashtirish rivojlanadi. Shubhasiz, bolani maqsadli ravishda tahlil va sintez o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik darajasiga yetkazish, tahlil va sintezning tegishli darajada rivojlanishini ta’minlash va faqat bundan keyin undan o‘rganilayotgan materialni egallashni talab qilish kerak

Adabiyotlar:

1. Abdullayeva S. “Ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish”. Toshkent, O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2020.
2. Karimov, U. “Maktabda mantiqiy tafakkurni rivojlantirish asoslari”. Samarqand, 2019.
3. Hasanov, I. “Muammoli ta'lim nazariyasi va amaliyoti”. Toshkent, Fan nashriyoti, 2018.
4. Shomurodov, R. “Zamonaviy ta'lim metodikalari”. Buxoro, 2021.
5. Rahmonov, A. “O'quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish”. Farg'ona, 2022.
6. Dewey, J. "How We Think". Boston, D.C. Heath & Co, 1910.
7. Vygotsky, L. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes". Cambridge, Harvard University Press, 1978.
8. Piaget, J. "The Psychology of Intelligence". London, Routledge, 2001.
9. Xolmatov, D. “Didaktik materiallarni qo'llash texnologiyasi”. Toshkent, 2023.
10. Murodov, H. “Ta'limda kreativ fikrlashni shakllantirish metodikasi”. Andijon, 2020.

https://buxdu.uz

BO‘LAJAK PEDAGOG MUTAXASSISLARNING KASBIY MOBILLILIGINI SHAKLLANTIRUVCHI OMILLARNING ILMIY-NAZARIY TAHLILI

Eshnaev Nortoji Jumayevich,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti Psixolgiya kafedrasi dotsenti
eshnayev8080@gmail.com

Ushbu maqolada pedagogik ta’limni tashkil etishda mutaxassislarni zamonaviy sohalarga mos holda o‘qitish, informatsion jamiyat talablariga muvofiqlashtirish, globallashuv va integratsiya jarayonlarni hisobga olish, o‘zgaruvchan sharoitlarga nisbatan mobil mutaxassislarni tayyorlash bilan bog‘liq ilmiy-nazariy yondashuvlar tahlil etilib, muallif ilmiy mulohazalari ilgari surilgan hamda bo‘lajak pedagoglarning kasbiy mobilliligini shakllantirishda ijtimoiy mobillilik asosida zamonaviy omillarga muvofiq loyihalash, uning o‘zgarish dinamikasini oldindan prognozlashtirish, istiqbollarini strategik va taktik yondashuvlarni mobil tizimlarga muvofiqlashtirish, universal mutaxassislarni tayyorlash konsepsiyasini ishlab chiqish, amaliyotga realizatsiya etishning optimal va muqobil variantalrini taklif etish, yuqori bilim, ko‘nikma va malakaga ega bo‘lgan eksklyuziv professionallarni jamiyatga yo‘naltirish yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *ta’lim, ijtimoiy mobillilik, globallashuv, integratsisya, sotsializatsiya, fenomen, raqobat bardosh kadrlar, mehnat bozori, kasbiy kompetensiya, informatsion jamiyat, mutaxassis, professional mutaxassis, instrumental omillar, eksklyuziv professionallar, gorizontal va vertikal mobillilik, demografik.*

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ФАКТОРОВ, ФОРМИРУЮЩИХ ПРОФЕССИОНАЛЬНУЮ МОБИЛЬНОСТЬ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ-ПЕДАГОГОВ

В статье анализируются научно-теоретические подходы к организации педагогического образования, в том числе подготовка специалистов в соответствии с современными направлениями, адаптация их к требованиям информационного общества с учётом глобализационных и интеграционных процессов, подготовка мобильных специалистов в ответ на изменяющиеся условия. Выдвигаются научные выводы автора, а также проектируется формирование профессиональной мобильности будущих учителей в соответствии с современными факторами на основе социальной мобильности, прогнозирования динамики её изменения, согласования стратегических и тактических подходов к мобильным системам, разработки концепции подготовки универсальных специалистов, предложения оптимальных и альтернативных вариантов реализации на практике, направления в общество исключительных профессионалов с высокими знаниями, умениями и квалификацией.

Ключевые слова: *образование, социальная мобильность, глобализация, интеграция, социализация, феномен, конкурентоспособные кадры, рынок труда, профессиональная компетентность, информационное общество, специалист, профессиональный специалист, инструментальные факторы, эксклюзивные профессионалы, горизонтальная и вертикальная мобильность, демографический.*

SCIENTIFIC AND THEORETICAL ANALYSIS OF THE FACTORS FORMING THE PROFESSIONAL MOBILITY OF THE FUTURE EDUCATOR SPECIALISTS

In this article, in the organization of pedagogical education, the scientific-theoretical approaches related to the training of specialists in accordance with modern fields, compliance with the requirements of the information society, taking into account the processes of globalization and integration, the training of mobile specialists in relation to changing conditions are analyzed, the author's scientific opinions are put forward and future pedagogues design in accordance with modern factors on the basis of social mobility in the formation of professional mobility, forecast the dynamics of its change in advance, align the perspectives of strategic and tactical approaches with mobile systems, develop the concept of training universal specialists, offer optimal and alternative options for implementation in practice, have high knowledge, skills and qualifications community orientation of exclusive professionals who are illuminated.

Keywords: *education, social mobility, globalization, integration, socialization, phenomenon, competitive personnel, labor market, professional competence, information society, specialist, professional specialist, instrumental factors, exclusive professionals, horizontal and vertical mobility, demographic.*

https://buxdu.uz

Kirish. Bugungi kunda pedagogik ta’limni tashkil etish, OTMda tahsil oluvchi talabalarni bilim va kasbiy malakalarini zamonaviy sohalarga mos holda o‘qitish, informatsion jamiyatda sodir bo‘layotgan globallashuv va integratsiya jarayonlari, ijtimoiy makondagi shidattli o‘zgarishlarga nisbatan mobillilik xususiyatini qaror toptirish, ehtimoliy o‘zgaruvchan sharoitlarga muvaffaqiyatli moslashish, shuningdek, barcha ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda tizimlarda samarali faoliyatni namoyon etish qobiliyatiga ega bo‘lish davr talabi bo‘lib qolmoqda.

Ta’kidlash lozimki, XXI asrda informatsion jamiyat talablari ustuvorligi borgan sari ortib borishi, barcha kasbiy sohalarga texnologiyalarning zamonaviy avlodini shiddat bilan kirib borishi, tezkorlik va omilkorlik jihatlarni axborot oqimi bilan uyg‘unlashuvi, kasbiy talabning hajmi va murakkabligini mukammallashtirgan holda, bo‘lajak mutaxassisdan kasbiy malakani oshirish, bilimlarni kengaytirish hamda vaziyat va sharoitga mobil moslashuvchan qobiliyatni shaklantirishni talab qiladi.

Asosiy qism. Informatsion jamiyada sodir bo‘layotgan iqtisodiy va ijtimoiy sohalardagi deformatsiyalar bo‘lajak mutaxassisni butun faoliyati davomida ta’lim va malaka darajasini zamon talabiga muvofiq oshirishga, har qanday ehtimoliy o‘zgarishlarga ruhiy va kasbiy tayyor turishni kun tartibiga olib chiqmoqda. Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak zamonaviy mutaxassislar jamiyat hayotida sodir bo‘ladigan shaxsiy va kasbiy o‘zgarishlarga nisabatan mobilllilik fenomeniga ega bo‘lish masalasida o‘z faoliyatlarini muvofiqlashtirib borishi zarur.

Mobillilik tushunchasi (fr. mobile, lat. mobilis - harakatchan, tez harakatlanish, muvofiqlashgan harakat qilish qobiliyati) kabi tushunchalarni anglatgan holda XX asrning ikkinchi yarmida maxsus ilmiy tadqiqot obyektiga aylanib, XXI asrda barcha sohalarda faoliyat olib boradigan mutaxassislarni shu talab asosida tayyorlash va kasbiy muvofiqlashtirish masalalarini kun tartibiga olib chiqmoqda. Bu jarayon ijtimoiy mobillilik omillarini o‘zida mujassamalashtirgan konsepsiya bilan izohlanadi.

Ijtimoiy mobillilik nazariyasi P.A.Sorokin tomonidan keng tadqiq etilgan bo‘lib, uning nuqtayi nazaricha "ijtimoiy mobillilik" ijtimoiy makonda inson faoliyat bilan vujudga keltirilgan bir ijtimoiy mavqedan ikkinchisiga o‘tish degan nazariyani ilgari suradi. Shuningdek, u ijtimoiy makonning bir qator parametrlarini aniqlagan holda gorizontal va vertikal mobillilik nazariyalarini ilgari suradi:

-Gorizontal mobillilik, bu shaxs yoki ijtimoiy obyektning bir xil darajadagi bir ijtimoiy mavqedan ikkinchisiga o‘tishi, ya’ni bir diniy guruhdan ikkinchisiga o‘tishi yoki yashash hamda ish joyini o‘zgartirish va boshqalar nazarda tutiladi. Bunda shaxs o‘zi mansub bo‘lgan ijtimoiy qatlamni yoki ijtimoiy mavqeini o‘zgartirmaydi.

-Vertikal mobillik, bu shaxs yoki obyektning bir ijtimoiy qatlamdan ikkinchisiga o‘tishini osonlashtiradigan o‘zaro ta’sirlar majmuidir. Bunga, martaba ko‘tarilishi (professional vertikal mobillilik), farovonlikning sezilarli darajada yaxshilanishi (iqtisodiy vertikal mobillilik) yoki yuqori ijtimoiy qatlamga, hokimiyatning boshqa darajasiga (siyosiy vertikal mobillilik) o‘tish kiradi.[10]

Y.I.Kalinovskiy nuqtayi nazaricha ijtimoiy mobillilik shaxsning o‘zgaruvchan ijtimoiy muhitga tez moslashishi, jamiyatdagi har qanday guruh bilan barqaror aloqalarni o‘rnata olish, shaxsiy, madaniy va ishbilarmonlikni namoyon etish hamda ijtimoiy munosabatlarni yo‘lga qo‘yish qobiliyatdir.[6]

V.A.Mishenko ilmiy nazariyasiga ko‘ra kasbiy mobillilik ijtimoiy mobillilikning asosiy tarkibiy qismi sifatida o‘rganilishi lozim bo‘lib, professional mobillilik vertikal va gorizontal omillarga muvofiqligi hamda kasbiy maqomning ko‘tarilishi yoki pasayishi bevosita unga bog‘liqdir. [8]

Bizningcha ham kasbiy mobillilik ijtimoiy mobillilikning asosiy tarkibiy qismi bo‘lib, shaxsni jamiyatdagi har qanday o‘zgarishlarga nisbatan faoliyatlar muvfiqligini ta’minlab, mutaxassisning yuqori raqobatbardoshligi va professional moslashuvi zaminidir.

Mavzuga doir manbalarda "professional mobillilik" tushunchasi ijtimoiy mobillilikni o‘ziga xos tarkibiy qismlaridan biri sifatida baholanib, shaxsning kasbiy faoliyatini o‘zgarishi jarayonida professional faoliyat turi hamda maqomini o‘zgarishi e’tirof etilgan.

E.F.Zeer kasbiy mobillilikni, shaxsning xarakteri va yondashuvlarida o‘zgarishlarni yuzaga keltiradigan omil bo‘lib, mavjud yangi kasbiy mutaxassisliklarni o‘zlashtirish va takomillashtirishga yo‘naltiruvchi qobiliyat sifatida izohlaydi.[3]

B.M.Igoshev kasbiy mobillilikni bilim va ko‘nikmalarni takomillashtirish, zaruriy malakalarni o‘zlashtirish natijasi sifatida baholab, shaxsiy va kasbiy o‘zgartirishga tayyorlik, professional integariv aloqalar munosabatini muvofiqlashtirish omillariga e’tibor qaratadi.[4]

V.N.Dyunina fikriga ko‘ra kasbiy mobillilik, bo‘lajak mutaxassisdan yuqori darajadagi aniq kasbiy bilim va malakaga ega bo‘lishni, shuningdek, professional funksiyalarni amalga oshirishni optimal usullarini tez va samarali tanlash, amalga oshirishga nisbatan layoqatlilik sifatlarini shakllatirgan holda muayyan kasbiy vaziyatlarda nazoratni o‘z qo‘liga olishdir. [2]

https://buxdu.uz

Ushbu nazariyadan kelib chiqqan holda, kasbiy mobillilik, shaxs faoliyatlar muvofiqligini ta’minlab yangi istiqbolli kasbiy texnologiyalarni o‘zlashtirish, kasbiy faoliyatda samaradorlikka erishish kompetensiyalarini shakllantiruvchi hamda o‘zini o‘zi takomillashtirish qobiliyatidir - degan ilmiy farazni ilgari surishimizga asos bo‘ladi.

B.M.Igoshev kasbiy mobillilikni shaxsning kasbiy, malakaviy, ijtimoiy pedagogik va boshqa ta’lim sohalari o‘zgarishlarida namoyon bo‘ladigan faoliyatlarda tizimli-integrativ muvfoqilashtiruvchi omil sifatida e’tirof etadi. Shuningdek, professional mobil o‘qituvchilarni tayyorlashning tizimli-integratsion yondashuvi, yangi texnologik ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda shaxsiy va kasbiy moslashish omillarini belgilashni ta’kidlaydi. [4]

Kasbiy mobillilikni shakllantirishga oid tahliliy yondashuvlardan kelib chiqqan holda zamonaviy mutaxassisning professional mobilligini shakllantirishga xizmat qiluvchi quyidagi kasbiy kompetensiyalarni ajratib ko‘rsatish maqsadga muvofiq:

- bo‘lajak mutaxassisni zamonaviy ilm-fan taraqqiyoti talablari nuqtayi nazaridan kelib chiqqan holda, kasbiy mobillilik sifatlarini o‘rganish va takomillashtirish hamda kasbiy, ijodiy va ijtimoiy ko‘rsatkichlarini rivojlantirishga qaratilgan ta’lim olish qobiliyatlari komponentlarini rivojlantirish;

- bo‘lajak mutaxassisni o‘zgaruvchan informatsion jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvi, yangi mehnat jamoalari, zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish, professional sotsializatsiya va integratsion omillargan moslashuvchan layoqatlarini samarali ijtimoiy munosabatlarga nisbatan shakllantirish;

- ijtimoiy globallashuv jarayonlariga nisbatan tolerantlik motivini qaror toptirish hamda milliy va umuminsoniy qadriyatlarga simpatik kompetensiyasini rivojlantirish;

-professional-semantik kompetensiyaviy sifatlarni ijtimoiy – shaxsiy mobillilik omillari bilan uyg‘unlashtirish hamda kasbiy mas’uliyat, fuqarolik burch tamoyillari, kasbiy huquqiy va axloqiy me’yorlarga rioya etish tushunchalarini qaror toptirish.

Shu nuqtayi nazardan kasbiy mobillilik kompetensiyasiga doir tuzilmani tahlil etadigan bo‘lsak, professional mobillilik murakkab ijtimoiy - shaxsiy hodisa degan xulosaga kelishimiz mumkin. Quyidagi ilmiy mulohaza ham bizning ushbu fikrimizni asoslaydi.

Kasbiy mobillik obyektiv omillar va jamiyat rivojlanishining tendensiyalari tufayli ijtimoiy-professional sohadagi ijtimoiy sub’ektlar va guruhlarning harakati sifatida namoyon bo‘ladi.[6]

Ta’kidlash kerakki, shaxs kasbiy muhit doirasida faoliyatlarni amalga oshirishi, uning ma’lum shaxsiy fazilatlar va qobiliyatlar sharti sifatida namoyon bo‘ladi. Shuning uchun ham bu jarayon kasbiy muhitning tabiati va murakkabligiga qarab izohlanadi.

Kasbiy muhitga moslashish shaxsdan mobillilikka asoslangan shaxsiy fazilat va qobiliyatni talab qiladi. Bu xususiyat shaxsni bir professional faoliyatdan ikkinchisiga mohirona o‘tishga imkon beradi. Shuning uchun ham, shaxsdan o‘z faoliyatini tez va adekvat o‘zgartirish, yangi voqelikni oson va tez o‘zlashtirish, kutilmagan muammolarni hal qilish, nostandart vazifalarni bajarish bilan bog‘liq mobil kasbiy kompetensiyaviy sifatlarni rivojlantirish informatsiona jamiyatning talablaridan biriga aylanib bormoqda.

Shaxsning kasbiy mobilliligini ta’minlaydigan muhim omillardan biri bu - professional bilim va ma’lumotlar bazasini shakllantirishga xizmat qiluvchi ta’lim jarayonidan tashqari, ijtimoiy-kasbiy mobillikni shakllantiruvchi pedagogik ko‘rsatma va yondashvlarga muvofiq faoliyatlarni ongli anglashi va samarali muvofiqlashtirishi muhim ahamiyatga ega. [5]

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda bo‘lajak mutaxassislarda kasbiy mobillikni shakllantirish muammolari professional kompetensiyaviy omillarga asoslanadigan ijtimoiy zaruratdir. Shu nuqtai nazadan, har qanday mutaxassisning kasbiy mobilliligi professional kompetensiyaviy sifat va fazilatlar, bilim va ko‘nikmalar hamda malakalarni egallashlari bilan asoslanishi maqsadga muvofiqdir. Informatsion jamiyatda bo‘lajak pedagoglarning kasbiy mobilliligini shakllantirishda ijtimoiy mobillilik asosida zamonaviy omillarga muvofiq loyihalash, uning o‘zgarish dinamikasini oldindan prognozlashtirish, ilmiy jihatdan uzluksiz tadqiq etish hamda istiqbollarini pragmatik yondashuvlar asosida strategik va taktik muvofiqlashtirish lozim.

Shuningdek, professional mobillilikni ilmiy jihatdan tadqiq etish beqaror va o‘zgaruvchan ichki va tashqi mehnat bozorida mutaxassislarning raqobatbardoshligini ta’minlashni kafolati bo‘lib ham xizmat qiladi.

OTMlarda bo‘lajak mutaxassisni tayyorlash jarayonida ijtimoiy-iqtisodiy professional mobillilik samaradorligi inobatga olingan holda, universal mutaxassislarni tayyorlash konsepsiyasini ishlab chiqish, amaliyotga realizatsiya etishning optimal va muqobil variantalrini taklif etish imkoniyatini ta’minlaydi.

Mavjud ilmiy yondashuv mobil mutaxassislarni tayyorlash imkoniyati va istiqbollarini belgilab berib qolmasdan, ijtimoiy-iqtisodiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalar uchun yuqori bilim, ko‘nikma va malakaga ega

https://buxdu.uz

bo‘lgan eksklyuziv professionallarni jamiyatga yo‘naltirish manbai bo‘lib, demografik rivojlanish jarayonlarini jahon standartlariga muvofiqlashtirishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Ананьев С.А. Социальная стратификация: сущностные основания и трансформации: философский анализ. Волгоград, 2008. С. 93.

2. Дюнина В.Н. Формирование профессиональной мобильности студентов информационных специальностей в техникуме: дис. …канд. пед. наук: 13.00.08 / Дюнина Валерия Николаевна. – Нижний Новгород, 2009. – 138 с.

3. Зеер Э.Ф. Профессиональная мобильность - интегральное качество субъекта инновационной деятельности / Э. Ф. Зеер, С. А. Морозова, Э. Э. Симанюк // Педагогическое образование в России. 2011. - № 5. - С. 90–97.

4. Игошев Б.М. Системно-интегративная организация подготовки профессионально мобильных педагогов: автореф. дис. …д-ра пед. наук: 13.00.08 / Игошев Борис Михайлович. – Москва, 2008. – 39 с.

5. Ипатова Е.Р. Педагогические условия формирования социально-профессиональной мобильности студентов юридического вуза во внеучебной деятельности / Е. Р. Ипатова // Право и образование. – 2009. – № 11. – С. 72–79.

6. Калиновский Ю.И. Развитие социально-профессиональной мобильности андрагога в контексте социокультурной образовательной политики региона : дис. … д-ра пед. наук. СПб., 2001 - С.42

7. Ластовский А.Л. Трансформация концепта «социальная мобильность» постсоветской социологии // Социология. 2011. № 3. С. 47-52.

8. Мищенко В. А. Региональная модель формирования профессиональной мобильности студентов: автореф. дис. … д-ра пед. наук: 13.00.08 / Мищенко Владимир Александрович. - Москва, 2012. - 40 с.

9. 9. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. М., 1992. С. 302-373.

10. https://www.grandars.ru/college/sociologiya/koncepcii-socialnoy-mobilnosti.html

11. Eshnayev N.J. Character as an individual and psychological feature // Fan, ta’lim va amaliyot integratsiyasi. 2021. №2 ISSN, 2181-1776.

12.Эшнаев Н.Ж. Проблемы качества и эффективности и перспективы профессионального образования практического психолога // Научный обозреватель. Научно-аналитический журнал, 2021.№ 11(131), - С. 22-25.

https://buxdu.uz

HARBIY XIZMATCHILARDA KASBIY STRESS NAMOYON BO‘LISHINING IJTIMOIY PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Raximov Umidjon Muratovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta’lim fakulteti
maxsus tayyorgarlik sikli o‘qituvchisi
uraximov724@gmail.com

Ushbu maqolada harbiy xizmatchilarda professional stressning yuzaga kelishiga ijtimoiy va psixologik omillar qanday ta’sir qilishi o‘rganiladi. Tashkilotdagi dinamik jarayonlar, shaxslararo munosabatlar va individual psixologik xususiyatlar kabi asosiy determinantlar yoritiladi. Topilmalar stressni kamaytirishda qo‘llab-quvvatlash tizimlari va moslashuvchan stressga qarshi strategiyalarning ahamiyatini ta’kidlaydi. Harbiy muhitdagi muammolarni hal qilish uchun amaliy tavsiyalar va kelgusidagi tadqiqot yo‘nalishlari taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: *professional stress, harbiy xizmatchilar, ijtimoiy psixologiya, tashkiliy dinamika, stressga qarshi strategiyalar, shaxslararo munosabatlar.*

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ПРОЯВЛЕНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТРЕССА У ВОЕННОСЛУЖАЩИХ

В этой статье исследуется, как социальные и психологические факторы влияют на возникновение профессионального стресса у военнослужащих. Освещаются такие ключевые детерминанты, как динамические процессы в организации, межличностные отношения и индивидуально-психологические особенности. Полученные данные подчёркивают важность систем поддержки и адаптивных антистрессовых стратегий в снижении стресса. В статье представлены практические рекомендации и будущие направления исследований для решения проблем в военной среде.

Ключевые слова: *профессиональный стресс, военнослужащие, социальная психология, организационная динамика, антистрессовые стратегии, межличностные отношения.*

SOCIAL PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF THE MANIFESTATION OF PROFESSIONAL STRESS IN MILITARY PERSONNEL

This article will study how social and psychological factors affect the occurrence of professional stress in military personnel. Key determinants such as dynamic processes in the organization, interpersonal relationships and individual psychological characteristics are highlighted. The findings highlight the importance of support systems and adaptive stress strategies in stress reduction. To solve problems in the military environment, practical recommendations and future research directions are presented.

Keywords: *professional stress, military personnel, social psychology, organizational dynamics, strategies against stress, interpersonal relationships.*

Kirish. Harbiy xizmatchilar yuqori stress darajasi bilan tavsiflanadigan muhitlarda faoliyat yuritadilar. Bunga jismoniy xavf, qat’iy iyerarxik tuzilmalar va oldindan aytib bo‘lmaydigan holatlar kiradi. Harbiy xizmatchilarda professional stress nafaqat ularning ish faoliyatiga, balki uzoq muddatli ruhiy salomatlik va tashkilot samaradorligiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Stressning ijtimoiy va psixologik determinantlarini aniqlash maqsadli aralashuvlarni ishlab chiqish va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratish uchun muhimdir. Ushbu tadqiqotda determinantlarni o‘rganib, harbiy xizmatchilarning farovonligini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalarni taqdim etishga qaratilgan.

Adabiyotlar tahlili. Harbiy xizmatchilardagi stress turli sohalarda keng miqyosda o‘rganilgan. Mavjud tadqiqotlarning asosiy natijalari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Tashkiliy omillar: Qat’iy iyerarxiya, ortiqcha ish yuklamasi va avtonomiya yetishmasligi stressning asosiy manbalari sifatida qayd etilgan. Ushbu omillar ko‘pincha harbiy xizmatchilarda kuchsizlik va tushkunlik hissini keltirib chiqaradi (Britt va boshq., 2016).

Shaxslararo munosabatlar: Hamkasblar yoki rahbarlar bilan ziddiyatlar va ijtimoiy izolyatsiya hissi stressni sezilarli darajada kuchaytiradi. Noo‘rin kommunikatsiya va ishonch yetishmasligi bu muammolarni yanada kuchaytiradi (Bartone, 1999).

https://buxdu.uz

Individual xususiyatlar: Psixologik xususiyatlar, jumladan, nevrotizm, past o‘z-o‘zini baholash va chidamlilikning yetarli emasligi, shaxsni stressga ko‘proq moyil qiladi (Bolton va boshq., 2018).

Muhit omillari: Jangovar zonalarga yuborilish, uzoq vaqt davomida oiladan ajralish va travmatik voqealarga duch kelish harbiy xizmatchilar duch keladigan o‘ziga xos muammolar qatoriga kiradi (Adler va boshq., 2015).

Ushbu tadqiqotlar asos bo‘lib xizmat qilsa-da, ushbu omillar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni hisobga oladigan yanada integratsion yondashuv zarur.

Metodika. Ushbu tadqiqot professional stress determinantlarini o‘rganish uchun aralash uslubdan foydalanilgan:

- Ishtirokchilar: Tadqiqotga turli harbiy tarmoqlardan 200 nafar faol xizmatdagi harbiy xizmatchi, jumladan, ofitserlar va askarlar jalb qilindi.
- Ma’lumot yig‘ish:
- Kvantitativ ma’lumotlar: Stress darajasi "Perceived Stress Scale" (PSS) orqali o‘lchangan, stressga qarshi kurash mexanizmlari esa "Brief COPE Inventory" yordamida baholangan.
- Kvalitativ ma’lumotlar: Ishtirokchilarning tajribalari va qarashlarini chuqur o‘rganish uchun yarim strukturalangan intervyular o‘tkazildi.
- Tahlil:
- Kvantitativ ma’lumotlar stressning asosiy prognozatorlarini aniqlash uchun regressiya tahlili yordamida tahlil qilindi.
- Kvalitativ ma’lumotlar takrorlanuvchi naqsh va mavzularni aniqlash uchun tematik tahlil qilindi.

Natijalar. Harbiy xizmatchilar o‘z xizmat faoliyatida ko‘plab og‘irlik va xavf-xatarlarga duch kelishadi. Bu sharoitlarda stress darajasini oshiradigan omillarni tushunish nafaqat harbiy xodimlarning farovonligini ta'minlash, balki ularning xizmat samaradorligini oshirish uchun ham muhimdir. Quyida harbiy xizmatchilarda kasbiy stressning ijtimoiy-psixologik determinantlari batafsil bayon qilingan.

1. Guruh dinamikasi va o‘zaro munosabatlar

Guruh birdamligi

- Harbiy bo‘linmalarda birdamlik past darajada bo‘lsa, bu o‘zini yolg‘iz his qilish va stressni kuchaytirishi mumkin.
- Kuchli va qo‘llab-quvvatlovchi munosabatlar stressni kamaytirishda asosiy rol o‘ynaydi.
- Jamoaviy birdamlik yaxshi bo‘lgan harbiy bo‘linmalarda xizmat qilish psixologik xavfsizlikni ta'minlaydi.

Ichki nizolar

- Harbiy xizmatchilar orasidagi shaxsiy mojarolar yoki rahbariyat bilan kelishmovchiliklar stressni oshiradi.
- Shaxslararo munosabatlarni boshqarish qobiliyati past bo‘lgan bo‘linmalarda mojarolar keng tarqaladi va bu xizmat samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash

- Hamkasblar va rahbarlarning ijtimoiy qo‘llab-quvvatlovi yetarli bo‘lmasa, stress darajasi ortadi.
- Qo‘llab-quvvatlovchi tarmoq mavjud bo‘lsa, bu qiyin sharoitlarda xodimning psixologik barqarorligini oshiradi.

2. Rol noaniqligi va rol ziddiyati

Rol noaniqligi

- Harbiy xizmatchiga yuklatilgan vazifalarning aniq belgilanmaganligi yoki javobgarlik darajasining noaniqligi stressni oshiradi.
- Xodim o‘z vazifalarini to‘g‘ri tushunmagan taqdirda, bu ishonchsizlik va qiyinchiliklarga olib keladi.

Rol ziddiyati

- Rahbarlardan keladigan qarama-qarshi talablar yoki shaxsiy qadriyatlarning kasbiy majburiyatlar bilan mos kelmasligi psixologik bosimni kuchaytiradi.

3. Tashkilot madaniyati va liderlik uslublari

Liderlik

- Avtoritar yoki qo‘llab-quvvatlovchi bo‘lmagan rahbarlik uslublari harbiy xizmatchilarni qo‘rqitishi yoki ularda tushkunlik hissini oshirishi mumkin.
- Transformatsion liderlik uslubini qo‘llaydigan rahbarlar esa stressni kamaytirishga yordam beradi. Ular qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratib, xodimlarning ishonchini oshiradi.

Tashkilot iqlimi

- Harbiy xizmatda qat’iy iyerarxiya, muloqotning cheklanganligi yoki noqulay ish muhitlari stressni oshirishi mumkin.

https://buxdu.uz

- Ijobiy muhitga ega bo‘lgan harbiy tashkilotlar stressni kamaytirishda muhim rol o‘ynaydi.

Adolatsizlik hissi

- Harbiy xizmatdagi adolatsizlik (masalan, lavozimga ko‘tarilish, baholash yoki jazolashdagi nohaqlik) xodimlar orasida norozilik va ruhiy zo‘riqishni oshiradi.

4. Yuqori xavfli vaziyatlarga ta’sir

Jangovar stress

- Jang maydonida muntazam xavf-xatar va zo‘ravonlikka duch kelish harbiy xizmatchilarning psixologik salomatligiga jiddiy ta’sir qiladi.

- Doimiy xavf hissi asabiy charchoqni kuchaytiradi va uzoq muddatli stressga olib keladi.

Tayyorlov va haqiqiy vaziyat

- Harbiy tayyorgarlik va haqiqiy vaziyatlar o‘rtasidagi farq xodimlarda psixologik bosimni oshiradi. Tayyorlanmaganlik hissi ularni qo‘rquv va ishonchsizlikka duchor qiladi.

5. Ish va shaxsiy hayot muvozanati

Oiladan uzoqlashish

- Uzoq vaqt davomida oiladan ajralish va xizmat safarlari oilaviy munosabatlarga salbiy ta’sir ko‘rsatadi va stress manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Ikki tomonlama rol

- Harbiy xizmatchilarning oilaviy hayoti va xizmat majburiyatlarini bir vaqtning o‘zida bajarishi qiyin bo‘lishi mumkin, bu esa ularda zo‘riqishni oshiradi.

6. Psixologik omillar

Shaxsiyat xususiyatlari

- Resurslari kam yoki nevrotik xususiyatlarga ega shaxslar stressga ko‘proq moyil bo‘lishadi.

- Qattiq xarakter va ijobiy munosabat esa stressni yengishda yordam beradi.

Muammo bilan kurashish usullari

- Salbiy kurashish usullari (masalan, muammodan qochish yoki rad etish) stressni oshiradi.

- Yaxshi strategiyalar (masalan, muammoni hal qilish yoki muloqot qilish) stressni kamaytiradi.

Ruhiy salomatlik tarixi

- Oldindan mavjud bo‘lgan psixologik muammolar (masalan, depressiya yoki xavotir) harbiy xizmatdagi stress darajasini oshiradi.

7. Ijtimoiy kutilmalar va stigma

Madaniy normalar

- Harbiy xizmat madaniyatida "kuchlilik" va "his-tuyg‘ularni bostirish" targ‘ib etilgani sababli, ko‘plab harbiy xizmatchilar o‘z muammolarini yashirishadi.

Ruhiy salomatlikka stigma

- Psixologik yordam so‘rashga bo‘lgan salbiy munosabat harbiy xizmatchilarning o‘z muammolarini hal qilishini qiyinlashtiradi.

8. Travmadan keyingi stress

Travmatik hodisalar

- Jangovar zonalardagi zo‘ravonlik va xavfli vaziyatlar travmadan keyingi stress buzilishlariga (PTSD) olib keladi.

- Omon qolganlik aybi (survivor's guilt) esa stressni yanada kuchaytirishi mumkin.

Stressni kamaytirish bo‘yicha choralar

1. Psixologik barqarorlik treninglari: Stressga qarshi kurashish va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.

2. Qo‘llab-quvvatlash tizimlari: Xodimlarga o‘z muammolarini ochiq ifoda etish imkoniyatini yaratish.

3. Professional maslahatlar: Ruhiy salomatlik bo‘yicha maxsus yordam va maslahat xizmatlariga erkin kirish imkoniyatini ta’minlash.

4. Rahbarlikni rivojlantirish: Stressni tan olish va qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish bo‘yicha liderlarni tayyorlash.

Yuqoridagi ijtimoiy-psixologik omillarni hisobga olish orqali harbiy xizmatchilarning ruhiy salomatligini saqlash va ularda kasbiy stressni kamaytirish mumkin. Bu esa ularning xizmat samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Munozara. Topilmalar harbiy xizmatchilarda professional stressning ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatadi. Iyerarxik qat’iylik va ish yuklamasi kabi tashkiliy dinamikalar asosiy stressorlar sifatida namoyon bo‘ldi va tizimli o‘zgarishlarga ehtiyojni ta’kidlaydi. Harbiy kontekstdagi shaxslararo munosabatlar stressor

https://buxdu.uz

va tampon sifatida ikki tomonlama rol o‘ynaydi. Ushbu munosabatlarni kommunikatsiya bo‘yicha treninglar va ziddiyatlarni hal qilish dasturlari orqali mustahkamlash stressni kamaytirishi mumkin.

Shaxsiy xususiyatlar ham stressga moyillikda muhim rol o‘ynaydi. Chidamlilikni rivojlantirishga qaratilgan trening dasturlari stress darajasini sezilarli darajada kamaytirishi mumkin. Tadqiqot yuborilish natijasida yuzaga keladigan o‘ziga xos qiyinchiliklarni ham ta’kidlaydi va psixologik hamda logistika jihatlariga qaratilgan maxsus aralashuvlarning zarurligini ko‘rsatadi.

Fuqarolik kasblari bilan solishtirganda, harbiy xizmatchilar o‘ziga xos stressorlar, jumladan, hayot uchun xavfli holatlarga duch kelish va oiladan uzoq muddat ajralish kabi muammolarga duch keladilar. Ushbu farqlar maxsus aralashuvlarni va harbiy kontekstni chuqurroq tushunishni talab qiladi.

Xulosa. Harbiy xizmatchilarda professional stress tashkilot, shaxslararo va individual omillar kombinatsiyasidan ta’sirlanadi. Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagilarni o‘z ichiga olgan kompleks yondashuv zarur:

- Tashkiliy aralashuvlar:
- Ish yuklamasini kamaytirish uchun moslashuvchan ish siyosatini joriy etish.
- Xodimlarning tashvishlarini bildirish va fikr-mulohazalarini taqdim etish uchun kanallar yaratish.
- Shaxslararo strategiyalar:
- Muntazam jamoa qurish faoliyatlari orqali jamoaviy birlashuvni targ‘ib qilish.
- Kommunikatsiya va ziddiyatlarni hal qilish bo‘yicha treninglar tashkil qilish.
- Individual rivojlanish:
- Stressga qarshi kurash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun chidamlilik treninglarini taklif qilish.
- Seminarlar va maslahatlar orqali moslashuvchan stressga qarshi mexanizmlarni qo‘llashni rag‘batlantirish.
- Ruhiy salomatlikni qo‘llab-quvvatlash:
- Harbiy muassasalarda ruhiy salomatlik xizmatlarini mavjudligi va ulardan foydalanish imkoniyatini oshirish.
- Yuqori stressli muhitlarda xizmat qilayotgan xodimlar uchun maxsus yordam ko‘rsatish.

Kelgusidagi tadqiqotlar stressning uzoq muddatli ta’sirlarini baholash va maxsus aralashuvlarning samaradorligini aniqlashga qaratilgan bo‘lishi kerak. Stressning ijtimoiy va psixologik determinantlarini hal qilish orqali harbiy tashkilotlar sog‘lom va chidamli ishchi kuchini yaratishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. Zagorskaya L.V., Korchagina O.I. Askarning subyektivligini shakllantirishda "Rivojlanish psixologiyasi darslari" dasturining roli / Rivojlanayotgan ta'limda ta'lim mazmuni muammolari va ularni hal qilish yo'llari. Perm 2012-yil.

2. Zagorskaya L.V. Adaptiv salohiyat yoshlarning harbiy xizmatga ijtimoiy psixologik moslashuv omili sifatida, Moskva 2014 yil.

3. Chris McNab, Maxsus vazifa bazharuvchi bo‘linmalarning psixologik tayorgarligi. 2018

4. Джуракулов, Ж. Д., Ахмедов, И. Ю., & Мирмадиев, М. Ш. (2022). Диагностика и лечение диафрагмальных грыж в детском возрасте. Forcipe, 5(S1), 65.

5. Джуракулов, Ж. Д., Ахмедов, И. Ю., & Мирмадиев, М. Ш. (2022). Диагностика и лечение диафрагмальных грыж в детском возрасте. forcipe, 5(S1), 65.

6. Akhmedov, I. Y., & Karimova, G. S. (2021). Is the megaureter the problem of yesterday, today or tomorrow? // European journal of molecular medicine, 1(1).

https://buxdu.uz

UO’K 373.5(575.1)

KASBGA QIZIQISH UYG‘OTISHDA GEYMIFIKATSIYA, ROLLI O‘YINLAR, KEYS-METOD VA EKSKURSIYALARNING SAMARADORLIGI

Rustamova Nilufar Baxtiyorovna,
O’zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti magistranti,
Samarqand, O’zbekiston
nilufarrustamova652@gmail.com
ORCID: 0009-0001-6265-0717

Zamonaviy ta’lim jarayonida talabalar va o‘quvchilarning kasbiy qiziqishini uyg‘otish, ularning tanlagan kasblariga nisbatan ijobiy munosabat shakllantirish va zarur kompetensiyalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda an’anaviy o‘qitish usullari bilan bir qatorda interaktiv metodlardan, jumladan, geymifikatsiya, rolli o‘yinlar, keys-metod va ekskursiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Geymifikatsiya – ta’lim jarayoniga o‘yin elementlarini kiritish orqali o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirish, ularni faol o‘rganishga rag‘batlantirish va o‘z bilimlarini mustahkamlash imkonini beradi. Rolli o‘yinlar orqali esa talabalar turli kasbiy holatlarga moslashadi, muammolarni hal qilish, jamoada ishlash va muloqot qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Keys-metod – real hayotiy vaziyatlar asosida o‘quvchilarni tahlil qilish va qaror qabul qilish jarayoniga jalb qiladi, bu esa ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Ekskursiyalar esa talabalar va o‘quvchilarni haqiqiy ish muhitiga jalb etib, kasbga bo‘lgan qiziqishni oshirish va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ushbu usullarning integratsiyalashuvi o‘quvchilarning kasbiy yo‘naltirish samaradorligini oshirib, ularning kelajakdagi kasb tanlovini ongli ravishda amalga oshirishiga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: *kasbga qiziqish, geymifikatsiya, rolli o‘yinlar, keys-metod, ekskursiyalar, interaktiv ta’lim, kasbiy yo‘naltirish, o‘quv motivatsiyasi, amaliy bilimlar, muammoni hal qilish ko‘nikmalari, jamoada ishlash, kommunikativ kompetensiyalar, ijodiy yondashuv, ta’lim texnologiyalari.*

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ГЕЙМИФИКАЦИИ, РОЛЕВЫХ ИГР, КЕЙС-МЕТОДА И ЭКСКУРСИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИНТЕРЕСА

В современном образовательном процессе одной из ключевых задач является формирование профессионального интереса у учащихся и студентов, развитие их компетенций и осознанного выбора будущей профессии. Для достижения этой цели широко применяются интерактивные методы, такие как геймификация, ролевые игры, кейс-метод и экскурсии.

Геймификация включает в себя использование игровых элементов в образовательном процессе, что повышает мотивацию, вовлечённость и способствует лучшему усвоению материала. Ролевые игры позволяют учащимся моделировать реальные профессиональные ситуации, развивать навыки решения проблем, командной работы и коммуникации. Кейс-метод основан на анализе реальных ситуаций, что помогает студентам учиться принимать взвешенные решения и применять теоретические знания на практике. Экскурсии предоставляют возможность ознакомиться с реальной рабочей средой, увидеть профессионалов в действии и лучше понять специфику выбранной профессии.

Комплексное использование этих методов способствует не только повышению интереса к профессии, но и развитию ключевых компетенций, необходимых для успешной профессиональной деятельности.

Ключевые слова: *профессиональный интерес, геймификация, ролевые игры, кейс-метод, экскурсии, интерактивное обучение, профессиональная ориентация, учебная мотивация, практические знания, навыки решения проблем, командная работа, коммуникативные компетенции, творческий подход, образовательные технологии.*

https://buxdu.uz

THE EFFECTIVENESS OF GAMIFICATION, ROLE-PLAYING GAMES, CASE METHOD, AND EXCURSIONS IN DEVELOPING PROFESSIONAL INTEREST

In modern education, one of the key tasks is to foster professional interest among students, develop their competencies, and help them make informed career choices. To achieve this goal, interactive methods such as gamification, role-playing games, the case method, and excursions are widely used.

Gamification integrates game elements into the learning process, increasing motivation, engagement, and knowledge retention. Role-playing games allow students to simulate real-life professional situations, develop problem-solving skills, teamwork, and communication abilities. The case method is based on analyzing real-world situations, helping students learn to make well-reasoned decisions and apply theoretical knowledge in practice. Excursions provide opportunities to explore real work environments, observe professionals in action, and gain a deeper understanding of the chosen profession.

The integrated use of these methods not only enhances interest in a profession but also develops essential competencies required for successful career growth.

Keywords: *professional interest, gamification, role-playing games, case method, excursions, interactive learning, career guidance, learning motivation, practical knowledge, problem-solving skills, teamwork, communication competencies, creative approach, educational technologies.*

Kirish. Bugungi kunda ta’lim tizimi nafaqat nazariy bilim berish, balki o‘quvchilar va talabalarining kelajakda kasb tanlashi va muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantirishga ham qaratilgan. Shu sababli, kasbiy yo‘naltirish jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Kasbga qiziqish uyg‘otishda an’anaviy ta’lim usullari bilan bir qatorda interaktiv va amaliy metodlar ham samarali natijalar berishi mumkin. Jumladan, geymifikatsiya, rolli o‘yinlar, keys-metod va ekskursiyalar o‘quvchilarning kasbiy faoliyatga bo‘lgan qiziqishini oshirish, ularning amaliy tajribasini kengaytirish hamda kasbiy kompetensiyalarini shakllantirish uchun muhim vositalar hisoblanadi.

Ushbu metodlar o‘quv jarayoniga ijodiy va qiziqarli yondashuvni olib kirib, talabalar va o‘quvchilarning faolligini oshirish, mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va real kasbiy muhit bilan tanishtirishga xizmat qiladi. Shu bois, bu usullarni kompleks tarzda qo‘llash kasb tanlash jarayonining samaradorligini oshirib, kelajak mutaxassislarining muvaffaqiyatli shakllanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Kasbga yo‘naltirish va qiziqish uyg‘otish bo‘yicha o‘zbekistonlik olimlarning tadqiqotlari ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarning muhimligini ko‘rsatmoqda. Ushbu sohada olib borilgan ilmiy ishlarni tahlil qilish orqali biz geymifikatsiya, rolli o‘yinlar, keys-metod va ekskursiyalar kabi metodlarning samaradorligini chuqurroq o‘rganishimiz mumkin.

Adabiyotlar tahlili.

1. Yo‘ldoshev U. (2020) "Pedagogik innovatsiyalar va interaktiv ta’lim metodlari"

Kitobda interaktiv ta’lim texnologiyalari va ularning ta’lim jarayonidagi roli tahlil qilingan.

Ta’limda innovatsion yondashuvlar: geymifikatsiya, loyiha metodi, tajribaviy o‘qitish haqida ma’lumot berilgan.

2. Nishonov S. N. (2018) "Kasbga yo‘naltirish va ta’lim jarayonida interaktiv metodlarning roli"

Kasbga yo‘naltirish jarayonida rolli o‘yinlar va keys-metodning samaradorligi haqida ilmiy dalillar keltirilgan.

Amaliy tadqiqotlar: kasb-hunar kollejlari va oliy ta’lim muassasalarida eksperimentlar o‘tkazilgan.

3. Tursunov N. (2019) "Kasb-hunar ta’limida zamonaviy metodlar va yondashuvlar"

O‘quvchilarni kasbga yo‘naltirishda ekskursiyalar va amaliy mashg‘ulotlarning o‘rni yoritilgan.

Tajribaviy o‘qitish modeli asosida kasbiy ko‘nikmalar shakllantirilgan.

4. Rahmonov M. (2020) "Ta’limda geymifikatsiya va rolli o‘yinlarning ahamiyati"

Geymifikatsiya va o‘yin elementlarini ta’lim jarayoniga tatbiq etish bo‘yicha tadqiqotlar olib borilgan.

O‘yin uslubining motivatsiyani oshirishi va o‘rganish jarayonini qiziqarli qilishiga urg‘u berilgan.

5. Soliyeva G. (2017) "Ekskursiyalar orqali kasbga yo‘naltirish: nazariya va amaliyot"

Ekskursiyalarning o‘quvchilarning kasbiy yo‘nalishini aniqlashdagi ahamiyati haqida ma’lumot berilgan.

Ekskursiyalar natijasida o‘quvchilarning o‘z kasbini tanlash jarayoni aniq shakllanayotganligi tahlil qilingan.

Kasbga qiziqish uyg‘otishda asosiy metodlar

1. Geymifikatsiya (Rahmonov, 2020)

https://buxdu.uz

O‘yin elementlari orqali motivatsiyani oshirish.
Musobaqalar, ballar, reyting tizimi va sovrinlar orqali rag‘batlantirish.
Interaktiv texnologiyalar va simulyatsion dasturlarni qo‘llash.
2. Rolli o‘yinlar (Nishonov, 2018)
Real hayotiy vaziyatlarni modellashtirish.
Talabalar turli kasbiy rollarni bajarish orqali tajriba orttiradi.
Jamoaviy ishlash va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
3. Keys-metod (Yo‘ldoshev, 2020)
Haqiqiy muammolar asosida tahlil va qaror qabul qilish.
Talabalar tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish strategiyalarini ishlab chiqishadi.
Kasbiy bilimlarni amaliy qo‘llashga imkoniyat yaratish.
4. Ekskursiyalar (Soliyeva, 2017)
Talabalarni real ish muhitiga jalb qilish.
Ish jarayonini kuzatish orqali kasbiy qiziqishni oshirish.
Ish beruvchilar bilan bevosita muloqot qilish va kasb tanlash jarayoniga ta’sir ko‘rsatish.
5. Tajriba asosida o‘qitish (Tursunov, 2019)
Nazariy bilimlarni amaliyot bilan uyg‘unlashtirish.
O‘quvchilarning o‘zlari ishtirok etadigan loyihalar va laboratoriya ishlarini tashkil qilish.
Kasbiy mahoratni shakllantirish va real kasbga moslashish imkonini yaratish.
Tavsiya: Ta’lim tizimida geymifikatsiya va rolli o‘yinlardan kengroq foydalanish.

Ekskursiyalarni ko‘proq tashkil etish orqali o‘quvchilarning real ish muhitini ko‘rishlariga imkon yaratish.

Kasbiy yo‘naltirish bo‘yicha o‘qituvchilarni tayyorlash va ularning malakasini oshirish.

Ushbu metodlarni keng joriy etish orqali ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish va o‘quvchilarning kelajakdagi kasb tanloviga ijobiy ta’sir ko‘rsatish mumkin.

Natijalar va muhokamalar. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, geymifikatsiya, rolli o‘yinlar, keys-metod va ekskursiyalar kabi interaktiv usullarning qo‘llanilishi o‘quvchilarning kasbga bo‘lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Ularning faolligi, ishtiroki va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlari rivojlanadi, bu esa ularning kelajakdagi kasbiy muvaffaqiyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari.

1. Geymifikatsiyaning ta’siri
O‘quvchilar motivatsiyasining oshishi (Deterding et al., 2011).
Rag‘batlantiruvchi o‘yin elementlari tufayli kasbiy bilimlarni yaxshiroq o‘zlashtirish (Kapp, 2012).
Ta’lim jarayoniga bo‘lgan qiziqishning ortishi va ishtirokni kuchaytirish.
2. Rolli o‘yinlar samaradorligi
Real kasbiy muhitga moslashish (Kolb, 1984).
Muloqot, jamoaviy ish va muammoni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish.
Talabalar tajribalaridan kelib chiqib, kasbiy qarorlar qabul qilishga o‘rganadi.
3. Keys-metod natijalari
O‘quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi (Yin, 2003).
Nazariy bilimlarning real hayotda qo‘llanilishini oson tushunish.
Muammolarni hal qilish bo‘yicha strategik yondashuvlarni shakllantirish.
4. Ekskursiyalarning ahamiyati
O‘quvchilarning haqiqiy ish muhitini tushunishiga yordam beradi (Dewey, 1938).
Kasbga bo‘lgan realistik yondashuv shakllanadi.
Talabalar kasbiy faoliyatni o‘z ko‘zi bilan ko‘rib, qiziqishlari mustahkamlanadi.

Muhokama. Interaktiv metodlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish natijasida o‘quvchilarning kasbga bo‘lgan munosabati sezilarli darajada o‘zgaradi. An’anaviy o‘qitish usullari bilan solishtirganda, tajribaga asoslangan ta’lim o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini yanada mustahkamlaydi.

Muhokamalar shuni ko‘rsatadiki, kasbiy qiziqishni shakllantirish uchun faqatgina nazariy ta’lim yetarli emas, balki amaliy mashg‘ulotlar, interaktiv metodlar va real muhit bilan tanishtirish zarur. Talabalar va o‘quvchilarning fikr-mulohazalariga ko‘ra, o‘yin elementlari va real kasbiy tajriba bilan boyitilgan ta’lim ularning kelajakdagi kasb tanloviga ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Shuningdek, ushbu metodlarni qo‘llash jarayonida ayrim qiyinchiliklar ham kuzatilgan, jumladan:

Resurs va vaqt yetishmovchiligi – rolli o‘yinlar va keys-metodni to‘liq joriy qilish uchun maxsus tayyorlov talab etiladi.

https://buxdu.uz

Pedagoglarning malakasi – interaktiv metodlarni samarali qo‘llash uchun o‘qituvchilarning maxsus tayyorgarligi zarur.

Barcha o‘quvchilarning teng ishtirokini ta’minlash – ba’zi talabalar passiv bo‘lishi mumkin, ularni faollashtirish uchun qo‘shimcha strategiyalar kerak.

Shunga qaramay, kompleks yondashuv va integratsiyalashgan metodlardan foydalanish ushbu qiyinchiliklarni minimallashtirish va kasbga qiziqishni oshirishda ijobiy natijalar beradi. Shu bois, ushbu usullarni ta’lim tizimiga keng joriy etish muhim hisoblanadi.

Xulosa. Kasbga qiziqish uyg‘otish ta’lim tizimining muhim vazifalaridan biri bo‘lib, bu jarayonda geymifikatsiya, rolli o‘yinlar, keys-metod va ekskursiyalar kabi interaktiv metodlardan foydalanish samarador natijalar beradi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, an’anaviy o‘qitish usullari bilan bir qatorda tajribaviy va amaliy metodlarni qo‘llash o‘quvchilarning bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi, ularning kasbga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va kelajakdagi kasbiy faoliyatiga yaxshiroq tayyorlaydi.

Asosiy xulosalar:

1. Geymifikatsiya ta’lim jarayonini jonlantiradi

O‘quvchilar uchun o‘yin elementlari orqali motivatsiya kuchayadi.

O‘zaro raqobat va rag‘batlantirish usullari ta’limni samaraliroq qiladi.

Yangi bilimlarni oson o‘zlashtirish va amaliyotga tatbiq etish imkonini beradi.

2. Rolli o‘yinlar kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘quvchilarni real kasbiy vaziyatlarga moslashtiradi.

Muloqot, muammolarni hal qilish va jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

O‘zini turli kasblarda sinab ko‘rish imkonini beradi.

3. Keys-metod orqali tanqidiy fikrlash rivojlanadi

O‘quvchilar real hayotiy muammolarni tahlil qiladi va hal qilish yo‘llarini topadi.

Nazariy bilimlarning amaliyotda qo‘llanilishi mustahkamlanadi.

Qaror qabul qilish va strategik rejalashtirish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

4. Ekskursiyalar kasbga nisbatan realistik tushuncha hosil qiladi

O‘quvchilar kasbiy muhit va ish sharoitlari bilan tanishadi.

Ish jarayonini bevosita kuzatish va kasbiy faoliyatga qiziqish ortadi.

Talabalar o‘zlari uchun mos keladigan kasbni anglash imkoniga ega bo‘ladi.

5. Interaktiv metodlarning integratsiyalashuvi yanada samarali natijalar beradi

Turli usullar birgalikda qo‘llanganda o‘quv jarayoni yanada qiziqarli va samarali bo‘ladi.

O‘quvchilar faollashadi, o‘z ustida ishlash va mustaqil o‘rganish odatiga ega bo‘ladi.

Kasbiy yo‘naltirishning samaradorligi ortadi va o‘quvchilarning kelajakdagi kasb tanloviga ijobiy ta’sir qiladi.

Amaliy tavsiyalar. Ta’lim muassasalari interaktiv metodlarni keng joriy qilishi zarur. Pedagoglar o‘quv jarayoniga geymifikatsiya, rolli o‘yinlar va keys-metodni muntazam kiritishlari kerak.

Ekskursiyalarni ko‘paytirish kerak. Talabalar va o‘quvchilar uchun amaliy tajriba muhim bo‘lib, real ish joylarini ko‘rish ularga kasb haqida yaxshiroq tasavvur beradi.

O‘qituvchilarni interaktiv metodlarni qo‘llashga tayyorlash. Pedagoglar uchun maxsus treninglar va seminarlar tashkil etish bu usullarni samarali tatbiq etishga yordam beradi.

Talabalarning ishtirokini rag‘batlantirish. Barcha o‘quvchilar jarayonda faol qatnashishi uchun individual yondashuv va motivatsion tizimlar yaratish lozim.

Nazariy va amaliy ta’lim o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash. Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv o‘quvchilarga kelajakdagi kasbiy faoliyatiga yaxshiroq tayyorlanish imkonini beradi.

Kasbga qiziqish uyg‘otishda interaktiv metodlarning ahamiyati beqiyos. Geymifikatsiya, rolli o‘yinlar, keys-metod va ekskursiyalar o‘quv jarayonini jonlantirib, o‘quvchilarning kasbiy yo‘nalish bo‘yicha ongli tanlov qilishlariga yordam beradi. Ushbu metodlarni kompleks qo‘llash orqali ta’lim sifati oshadi, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi rivojlanadi va ular kelajak kasbiy hayotiga yaxshiroq tayyorlanadi. Shu sababli, bu usullarni ta’lim tizimiga kengroq tatbiq etish muhim va dolzarb masala hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Yo‘ldoshev, U. (2020). Pedagogik innovatsiyalar va interaktiv ta’lim metodlari. Toshkent: Fan. – 215 bet.

2. Nishonov, S. N. (2018). Kasbga yo‘naltirish va ta’lim jarayonida interaktiv metodlarning roli. Toshkent: Ilm ziyo. – 189 bet.

3. Karimov, I. (1997). O‘zbekiston kelajagi buyuk davlat. Toshkent: Sharq. – 256 bet.

https://buxdu.uz

4. Qodirov, S. (2015). Ta’limda innovatsion texnologiyalar va ularning samaradorligi. Samarqand: SamDU. – 175 bet.

5. Tursunov, N. (2019). Kasb-hunar ta’limida zamonaviy metodlar va yondashuvlar.Toshkent: Innovatsiya Ziyo. – 198 bet.

6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim sifatini oshirish va innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish to‘g‘risida”gi Qarori, 2018-yil 15-mart.

7. Xudoyberganova, D. (2021). Pedagogik texnologiyalar va kasbga yo‘naltirish metodlari. Buxoro: BuxDU. – 205 bet.

8. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi. (2022). Kasbga yo‘naltirish va professional kompetensiyalarni rivojlantirish bo‘yicha metodik qo‘llanma. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti. – 230 bet.

9. Rahmonov, M. (2020). Ta’limda geymifikatsiya va rolli o‘yinlarning ahamiyati. Andijon: AndMI. – 187 bet.

10. Soliyeva, G. (2017). Ekskursiyalar orqali kasbga yo‘naltirish: nazariya va amaliyot. Qarshi: Nasaf. – 192 bet.

https://buxdu.uz

O‘QITUVCHINING IJTIMOIY VA PROFESSIONAL IMIDJINI RIVOJLANTIRISHDA METODIK YONDASHUVLAR

Saidova Ozoda Tohirovna,
Toshkent davlat pedagogika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Ushbu maqolada, o’qituvchining mehnat faoliyatida ijtimoiy va professional imidjning o’ziga xos o’rni va ahamiyati ilmiy jihatdan o’rganilgan. Shuningdek, maqolada o’qituvchilar ijtimoiy va professional imidjini shakllantirish hamda rivojlantirishda xizmat qiladigan metodik yondashuvlarning o’ziga xos xususiyatlari nazariy jihatdan tahlil qilingan.

Kalit so’zlar: *o’qituvchilik kasbi, ilmiy faoliyat, professionallik, imidj, ijtimoiylashuv jarayoni.*

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К РАЗВИТИЮ СОЦИАЛЬНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ИМИДЖА ПЕДАГОГА

В данной статье с научной точки зрения изучается особая роль и значение социального и профессионального имиджа в трудовой деятельности учителя. Также в статье теоретически проанализированы особенности методических подходов, служащих формированию и развитию социального и профессионального имиджа учителей.

Ключевые слова: *профессия учителя, научная деятельность, профессионализм, имидж, процесс социализации.*

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL AND PROFESSIONAL IMAGE OF THE TEACHER

In this article, the specific place and significance of the social and professional image in the work of a teacher are scientifically studied. The article also provides a theoretical analysis of the features of methodological approaches that serve the formation and development of the social and professional image of teachers.

Keywords: *teaching profession, scientific activity, professionalism, image, socialization process.*

Kirish. O‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlar – bu o‘qituvchining nafaqat pedagogik mahoratini, balki uning jamiyatdagi o‘rni, obro‘sini va xulq-atvorini shakllantiradigan jarayonlarni o‘rganish va rivojlantirishga qaratilgan amaliyotlar majmuyi hisoblanadi. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki jamiyatdagi axloqiy va madaniy normativlarni targ‘ib etuvchi shaxs sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Uning ijtimoiy imidji o‘zining pedagogik yondashuvi, muloqot uslubi, o‘quvchilar bilan ishlash tarziga bog‘liq.

O‘qituvchining professional imidji esa uning o‘quvchilarga nisbatan bilim berish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirishdagi yondashuvlari, pedagogik faoliyatdagi muvaffaqiyatlari bilan bevosita bog‘liq. Ijtimoiy va professional imidjning rivojlanishi nafaqat o‘qituvchining shaxsiy sifatlariga, balki pedagogik metodlarga, o‘qitish usullariga va zamonaviy pedagogik texnologiyalarga ham aloqadordir.

Shu nuqtayi nazardan, metodik yondashuvlar – bu o‘qituvchining o‘z faoliyatini samarali olib borishi, o‘z bilimlarini yangilashi va pedagogik innovatsiyalarni o‘zlashtirishi uchun zarur bo‘lgan yondashuvlar, usullar va texnikalardir. Bular o‘qituvchining o‘quvchilari bilan munosabatlarini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yishga, ilm-fan va ta'lim sohasidagi yangiliklarni joriy etishga yordam beradi.

Metodik yondashuvlar orqali o‘qituvchi pedagogik faoliyatning samaradorligini oshiradi. Bu yondashuvlar o‘qituvchining o‘quvchilarga bilimni qanday yetkazishi, o‘quv jarayonini qanday tashkil etishi va motivatsiya yaratishda yordam beradi.

O‘qituvchining shaxsiy va professional rivojlanishiga yordam beradi. Yangi metodikalarni o‘zlashtirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llash orqali o‘qituvchi o‘z ko‘nikmalarini yangilaydi va rivojlantiradi.

Ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatni o‘zida mujassam etadi. O‘qituvchi o‘zining professional imidjini yaratishda jamiyatda to‘g‘ri axloqiy qoidalar va huquqiy normalarni targ‘ib qilish orqali ijtimoiy mas'uliyatni ham o‘z zimmasiga oladi.

https://buxdu.uz

Shunday qilib, o‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlarning o‘rni katta, chunki ular nafaqat pedagogik mahoratni oshirishga, balki o‘qituvchining umumiy jamiyatdagi rolini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlar haqida bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. O‘qituvchi imidji, uning pedagogik yondashuvlari va ta'lim jarayonidagi o‘rni haqidagi ilmiy tadqiqotlar ta'lim tizimining rivojlanishiga katta hissa qo‘shgan. Quyida ba'zi olimlar va ularning bu sohadagi tadqiqotlari haqida ma'lumotlar keltirilgan:

Rus psixologi va pedagogi Lev Vigotskiy ta'lim jarayonida ijtimoiy va madaniy omillarning ahamiyatini ta'kidladi. Uning fikriga ko‘ra, o‘qituvchi ijtimoiy va madaniy kontekstda o‘quvchi bilan muloqot qilish orqali uning rivojlanishiga ta'sir ko‘rsatadi. Vigotskiy o‘zining "hududli rivojlanish" (zone of proximal development) konsepsiyasini yaratdi, bunda o‘qituvchi o‘quvchining rivojlanish darajasini aniqlab, unga to‘g‘ri yondashuvni ishlab chiqadi. Bu metodik yondashuv o‘qituvchining professional imidjini rivojlantirishda katta o‘rin tutadi, chunki o‘qituvchi o‘quvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda pedagogik usullarni qo‘llaydi.

Amerikalik pedagog va mutaxassis Jon Devey o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqaga katta e'tibor berdi. Devey ta'limni faqat bilim berish emas, balki ijtimoiy jarayon sifatida qaradi. Uning fikricha, o‘qituvchining ijtimoiy imidji uning o‘quvchilar bilan o‘zaro munosabatlari va ta'lim muhitini qanday yaratishiga bog‘liq. Deveyning "tajriba o‘rganish" (learning by doing) konsepsiyasi o‘qituvchining metodik yondashuvlarida faoliyatni asosiy o‘ringa qo‘yadi, bu esa o‘qituvchining professional imidjini mustahkamlashga yordam beradi.

Amerikalik pedagog Malkolm Noulz andragogikaning asoschisi, kattalar ta'limi va o‘qituvchi metodikalariga alohida e'tibor qaratdi. U o‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi, chunki andragogika metodlari o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro hurmat va ishonchni shakllantirishga qaratilgan. Knowlesning "kattalar ta'limi" konsepsiyasi o‘qituvchining professional imidjini ijtimoiy tizimda muhim figura sifatida belgilaydi.

M.N.Skatkin ta'lim tamoyillarini va o’qituvchining ilmiy faoliyati hamda professionallik darajasini o’z izlanishlarida tahlil qildi. Shundan kelib chiqqan holda ta’lim tamoyillarini ilmiylik asosida ekanligi, ko’p tomonlamalik, kundalik hayot bilan aloqadorlik, o’quvchilar o’zlashtirishiga qarab tabaqalashtirish, ilmiy tizimlilik, o'quv fanlari orasidagi o'zaro aloqadorlik, joriylilik kabi turlarini tajlif qildi. Uning tadqiqotlari metodik yondashuvlar orqali o‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini shakllantirishni nazarda tutadi, chunki o‘qituvchi o‘quvchilarning motivatsiyasini va xulq-atvorini shakllantirishda samarali usullarni qo‘llashi kerak.

A.S. Makarenko o’zining ilmiy ishlarida o‘qituvchining ijtimoiy imidjini tahlil qilishda psixologik yondashuvni qo‘lladi. Uning tadqiqotlari o‘qituvchining shaxsiy va professional xususiyatlarining o‘quvchilar va jamiyatdagi obro‘si bilan qanday bog‘liqligini ko‘rsatadi. U ijtimoiy imidjning o‘qituvchining samarali faoliyatini tashkil etishda qanday rol o‘ynashini tahlil qilgan va metodik yondashuvlar yordamida imidjning yaxshilanishini ta'kidlagan.

Robert Marzano o‘zining ta'lim metodikasi va o‘qituvchining professional rivojlanishi bo‘yicha bir qator tadqiqotlar olib borgan. U o‘qituvchining ish faoliyatini o‘lchash va uni rivojlantirish bo‘yicha metodik yondashuvlar ishlab chiqdi. Marzano o‘qituvchining o‘z bilimlarini yangilashi, pedagogik texnologiyalarni qo‘llashi va o‘quvchilar bilan samarali muloqot o‘rnatishi orqali professional imidjini rivojlantirishni ta'kidlagan.

Avstriyalik psixolog Alfred Adlerning — ijtimoiy ta'sir va shaxsiy rivojlanish sohasidagi yondashuvlari pedagogikada keng qo‘llaniladi. Adler o‘qituvchilarning ijtimoiy imidjini rivojlantirishda asosan quyidagi g‘oyalarni ilgari surdi:

a) Ijtimoiy qiziqish.

Adlerning asosiy tushunchalaridan biri "ijtimoiy qiziqish" (social interest) deb ataladi. Unga ko‘ra, insonning ruhiy salomatligi va muvaffaqiyati jamiyat bilan sog‘lom aloqada bo‘lishiga bog‘liqdir. O‘qituvchilar uchun bu tushuncha, ayniqsa, muhimdir, chunki ular o‘quvchilarga ijtimoiy qiymatlar va o‘zaro yordamni o‘rgatishda asosiy rol o‘ynaydi. Adlerning nuqtayi nazariga ko‘ra, o‘qituvchining o‘quvchilarga nisbatan samimiy va ko‘mak berishga tayyor bo‘lishi, ijtimoiy o‘zaro aloqalar va ijtimoiy mas'uliyatni o‘rgatishda muhim ahamiyatga ega. O‘qituvchilar ijtimoiy qiziqishni o‘rgatishda o‘zlarining shaxsiy imidjini mustahkamlashlari va ijtimoiy muhitda ko‘proq muvaffaqiyatga erishishlari mumkin.

b) Individual psixologiya.

Adler, shuningdek, individual psixologiya nazariyasini ishlab chiqqan. Bu yondashuv odamning har bir shaxsiy tajribasini va uning o‘z-o‘zini anglashini e'tiborga oladi. O‘qituvchilar o‘z pedagogik

https://buxdu.uz

yondashuvlarida o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini tushunishga harakat qilishlari kerak. Adlerning ishlari o‘qituvchilarga o‘quvchilarning turli shaxsiy xususiyatlarini inobatga olishda yordam beradi va ularga o‘zaro hurmatga asoslangan muhit yaratishga turtki beradi.

c) O‘quvchilarga do‘stona munosabat.

Adler o‘qituvchilarning o‘quvchilarga do‘stona munosabatda bo‘lishini ta'kidlaydi. U o‘qituvchilarga o‘zlarining kasbiy faoliyatlarini ijtimoiy jihatdan boyitishni, o‘quvchilarni tushunish va ularga yordam berishni maslahat beradi. O‘qituvchining ijtimoiy imidji o‘quvchilarga bo‘lgan iliq va samimiy munosabatdan iborat bo‘lishi zarur. Shuningdek, o‘qituvchilarga o‘quvchilarda mas'uliyat hissini rivojlantirishda ijtimoiy qiziqishni oshirish muhimdir.

Kanadalik psixolog Albert Bandura, o‘zining ijtimoiy o‘rganish nazariyasi (Social Learning Theory) orqali ta'lim sohasiga katta ta'sir ko‘rsatdi. Bandura o‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda bir nechta muhim g‘oyalar bilan chiqdi:

a) Modellashtirish va namuna bo‘lish.

Bandura o‘zining modellashtirish (modeling) konsepsiyasini ishlab chiqdi. Bu yondashuvda o‘qituvchilar o‘z o‘quvchilariga qanday xulq-atvor ko‘rsatishini tushuntiradi. O‘qituvchilar o‘zlarining professional xulq-atvorini namoyish qilishlari va o‘quvchilarga do‘stona, adolatli, ishonchli munosabatda bo‘lishlari kerak. Bandura ta'kidlashicha, o‘quvchilar o‘z o‘qituvchilarini o‘rnak qilib olishadi va ularning xulq-atvori orqali ko‘proq o‘rganadilar.

b) O‘rganish jarayonida ijtimoiy ta'sir.

Bandura ijtimoiy o‘rganish nazariyasida o‘quvchilarni ijtimoiy muhitda o‘rganish orqali ko‘proq bilim olishlariga urg‘u berdi. Unga ko‘ra, o‘quvchilar boshqa shaxslarning xulq-atvorini kuzatish, takrorlash va mustahkamlash orqali o‘rganadilar. O‘qituvchilar o‘quvchilarni o‘z ta'lim metodlari bilan rag‘batlantirishi va ijtimoiy o‘rganish jarayonida samarali bo‘lishi uchun ular namuna bo‘lishi kerak.

c) O‘z-o‘zini samarali boshqarish va ijobiy o‘zingizga bo‘lgan ishonch.

Bandura, shuningdek, o‘qituvchining o‘z-o‘zini boshqarish (self-regulation) va o‘ziga ishonch (self-efficacy) konsepsiyalariga katta e'tibor qaratgan. O‘qituvchilarning o‘zlariga bo‘lgan ishonchi ularning professional imidjini shakllantirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Agar o‘qituvchi o‘z kasbiy qobiliyatlariga ishonch hosil qilsa, bu nafaqat uning ijtimoiy imidjini mustahkamlaydi, balki o‘quvchilarga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.

d) Ijtimoiy o‘rganishning motivatsiya va mukofotlar bilan bog‘lanishi.

Bandura ta'kidlagan yana bir muhim jihat bu — ijtimoiy o‘rganishda motivatsiya va rag‘batlantirishning roli. O‘qituvchilar o‘quvchilarning muvaffaqiyatlarini qayta baholash, ular uchun mukofotlar tizimini yaratish orqali ijtimoiy o‘rganish jarayonini qo‘llab-quvvatlashi kerak. Bandura, shuningdek, ijobiy xulq-atvorni rag‘batlantirish orqali o‘quvchilarning professional va ijtimoiy imidjini rivojlantirishga yordam berish mumkinligini ta'kidladi.

O‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlarning ahamiyati haqida olib borilgan ilmiy izlanishlar, o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar, ta'lim usullari va jamiyatdagi o‘qituvchining o‘rni haqida katta tushunchalar beradi. Ushbu tadqiqotlar o‘qituvchining ta'lim jarayonidagi samaradorligini oshirish, uning ijtimoiy imidjini yaxshilash va pedagogik metodlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Muhokama. O‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlar — ta'lim tizimining sifatini oshirish, o‘qituvchining professional obro‘sini mustahkamlash va ijtimoiy rolining samarali bajarilishi uchun muhimdir. Ushbu jarayon nafaqat o‘qituvchining pedagogik malakasi, balki uning shaxsiy sifatlarga, o‘quvchilarga bo‘lgan munosabatiga, jamiyatdagi o‘rni va xulq-atvoriga ham bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Quyida o‘qituvchining imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlar haqida muhokama qilinadigan asosiy nuqtalar keltirilgan:

1. Ijtimoiy va professional imidjning ahamiyati.

O‘qituvchining ijtimoiy imidji jamiyatdagi uning obro‘sini ifodalaydi. O‘qituvchining professional imidji esa uning pedagogik faoliyatining samaradorligini, bilim berish usullarini va o‘quvchilar bilan aloqasini anglatadi. O‘qituvchi o‘z ishida muvaffaqiyatga erishganda, uning ijtimoiy roli ham mustahkamlanadi, bu esa jamiyatda unga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi.

O‘qituvchining professional imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlar quyidagi jihatlarni o‘z ichiga oladi:

- **Pedagogik kompetensiya**: O‘qituvchining bilim va malakasi, metodik yondashuvlari, o‘quvchilarga bilim berish usullari.
- **Shaxsiy sifatlar**: O‘qituvchining axloqiy qadriyatlari, o‘quvchilarga bo‘lgan hurmati va adolatliligi.

https://buxdu.uz

- **Jamiyatdagi o‘rni**: O‘qituvchining ijtimoiy faolligi, xalqaro va milliy ta'lim tizimidagi roli.

2. Metodik yondashuvlar va ularning o‘qituvchi imidjiga ta'siri.

Metodik yondashuvlar ta'lim jarayonida o‘qituvchining professional imidjini shakllantirishda bevosita rol o‘ynaydi. O‘qituvchining metodik yondashuvlari shunday bo‘lishi kerakki, u o‘quvchilarni motivatsiya qilish, ularning bilim olish jarayonida faol ishtirok etishini ta'minlashga qaratilgan bo‘lsin. Bunda muhokama qilinishi lozim bo‘lgan metodik yondashuvlarning ba'zilari:

a) Tajriba asosida o‘rganish (John Devey yondashuvi).

Jon Devey, ta'limni faqat bilim berish emas, balki o‘quvchilarni real hayotdagi tajribalar orqali o‘rgatish kerakligini ta'kidlaydi. Bu yondashuvda o‘qituvchi o‘quvchilarning ilgari o‘rganilgan bilimlarini yangi vaziyatlarga tatbiq qilishga yordam beradi. Deweyning bu yondashuvi o‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi, chunki u o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

b) Individga yo‘naltirilgan yondashuv (Lev Vigotskiy yondashuvi).

Lev Vigotskiy, o‘qituvchining o‘quvchi bilan yaqindan ishlashini va uning rivojlanishiga yordam berishini ta'kidlaydi. O‘qituvchi har bir o‘quvchining rivojlanish hududini aniqlab, unga yordam ko‘rsatishi kerak. Bu metodik yondashuv o‘qituvchining professional imidjini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega, chunki u o‘qituvchining individual yondashuvini va o‘quvchilarga bo‘lgan alohida e'tiborini aks ettiradi.

c) Motivatsiya va rag‘batlantirish (M.N.Skatkin).

M.N.Skatkin o‘zining nazariyasi yordamida ta'lim jarayonida motivatsiya va rag‘batlantirishning muhimligini ta'kidlaydi. M.N.Skatkinning yondashuviga ko‘ra, o‘qituvchi o‘quvchilarning yaxshi xulq-atvorini rag‘batlantirish orqali, ular o‘qituvchiga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantiradi. Bu esa o‘qituvchining professional imidjini mustahkamlaydi.

d) Kollaborativ ta'lim va o‘qituvchilar o‘rtasidagi hamkorlik.

Yuqori samarali o‘qituvchilar ko‘pincha o‘z ishlarini doimiy ravishda takomillashtiradilar. Ular o‘z metodlarini o‘zgartirishadi, yangi pedagogik texnologiyalarni o‘rganadilar va jamoa ishlashni rivojlantiradilar. O‘qituvchilar o‘rtasida hamkorlik va tajriba almashish o‘qituvchining imidjini rivojlantiradi, chunki bu o‘qituvchilarning ijtimoiy faolligini va bir-biriga yordam ko‘rsatishga tayyorligini aks ettiradi.

3. O‘qituvchining ijtimoiy imidji va ta'lim jamiyatidagi o‘rni.

O‘qituvchining ijtimoiy imidji uning faolligi va o‘quvchilarga bo‘lgan yondashuvi bilan bog‘liq. Ijtimoiy imidjni shakllantirishda metodik yondashuvlar, o‘qituvchining o‘quvchilarga bo‘lgan axloqiy, axborot va madaniy jihatlaridan ham foydalanadi. Jamiyatda o‘qituvchining o‘rni nafaqat uning pedagogik faoliyatiga, balki ijtimoiy normativlar va qadriyatlarni qanday ifodalashiga ham bog‘liq.

a) O‘qituvchining axloqiy qadriyatlari

O‘qituvchining ijtimoiy imidjining shakllanishida uning axloqiy qadriyatlari katta rol o‘ynaydi. O‘qituvchining o‘quvchilarga nisbatan samimiyligi, adolati, insoniylik va halolligi uning professional obro‘sini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

b) O‘qituvchining jamoatchilikdagi roli

O‘qituvchi o‘z jamiyatida ijtimoiy faol bo‘lishi, turli ijtimoiy va madaniy tadbirlarda ishtirok etishi, o‘quvchilarga o‘rnak bo‘lishi kerak. Bu, o‘z navbatida, o‘qituvchining ijtimoiy imidjini mustahkamlashga yordam beradi.

O‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlarning ahamiyati katta. Pedagogik metodlarning xilma-xilligi o‘qituvchining faolligini, ijtimoiy obro‘sini va professional imidjini shakllantiradi. O‘qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki jamiyatdagi axloqiy va madaniy normativlarni targ‘ib etuvchi shaxs sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun, metodik yondashuvlarning ijtimoiy va axloqiy ahamiyatini tan olish va ularni ta'lim jarayonida qo‘llash zarur.

Xulosa. O‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o‘qituvchining pedagogik faoliyatini takomillashtirish va jamiyatdagi o‘rni va obro‘sini mustahkamlashga qaratilgan muhim jarayondir. Ushbu jarayonda metodik yondashuvlar o‘qituvchining malakali pedagog sifatida shakllanishi, o‘quvchilarga nisbatan munosabati, shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

O‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini shakllantirishda metodik yondashuvlar uning pedagogik faoliyatining samaradorligini oshiradi. O‘qituvchining pedagogik malakasi, shaxsiy sifatlari, jamiyatdagi roli va o‘quvchilarga bo‘lgan munosabati uning imidjiga bevosita ta'sir ko‘rsatadi. Metodik yondashuvlar o‘qituvchining ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va o‘quvchilarga ta'lim berishning sifatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi.

Adlerning ijtimoiy qiziqish va individual psixologiya nazariyasi o‘qituvchining shaxsiy rivojlanishi va o‘quvchilarga individual yondashuvini rivojlantirishga yordam beradi. Bandura esa ijtimoiy o‘rganish

https://buxdu.uz

nazariyasi va modellashtirish yondashuvlari orqali o‘qituvchining o‘quvchilarga ta'siri va ular o‘rganadigan xulq-atvorni shakllantirishda samarali metodlarni taqdim etadi.

O‘qituvchining kasbiy imidji uning professional faoliyati, axloqiy qadriyatlari, bilim va malakalariga asoslanadi. O‘qituvchilarning o‘z o‘quvchilariga ta'sir o‘tkazishi, ular bilan ijtimoiy aloqalar o‘rnatishi, bilim berish jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo‘llashi, ularning imidjini mustahkamlaydi.

O‘qituvchining ijtimoiy imidji uning jamiyatdagi roli bilan bevosita bog‘liqdir. O‘qituvchining o‘zgaruvchan ijtimoiy sharoitlarga moslashish qobiliyati, o‘quvchilarga axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni o‘rgatish, jamiyatdagi o‘rnini mustahkamlashda muhim ahamiyatga ega.

Yuqori sifatli ta'lim berishning asosiy omili o‘qituvchining metodik va didaktik yondashuvlaridir. O‘qituvchilarning o‘quvchilarga innovatsion va samarali ta'lim usullarini taklif qilishlari, o‘quvchilarni rag‘batlantirish va ularning bilim olish jarayoniga faol jalb qilishlari ularning professional imidjini oshiradi.

O‘qituvchining ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishda metodik yondashuvlar nafaqat uning pedagogik malakalarini oshirish, balki ijtimoiy roli va jamiyatdagi obro‘sini mustahkamlashda ham katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi o‘quvchilarga faqat bilim bermasdan, ularning shaxsiy rivojlanishiga, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni o‘rganishiga ham yordam beradi. Shu bois, o‘qituvchilarning metodik va pedagogik yondashuvlari doimiy ravishda takomillashib borishi kerak, bu esa ularning ijtimoiy va professional imidjini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Adler, A. (1930). The Science of Living. London: Allen & Unwin.
2. Bandura, A. (1977). Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
3. Erikson, E. H. (1963). Childhood and Society. New York: W. W. Norton & Company.
4. Maslow, A. H. (1943). "A Theory of Human Motivation," Psychological Review, 50(4), 370–396.
5. Rogers, C. R. (1961). On Becoming a Person: A Therapist's View of Psychotherapy. Boston: Houghton Mifflin.
6. Schön, D. A. (1983). The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. New York: Basic Books.
7. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
9. Kolb, D. A. (1984). Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
10. Senge, P. M. (1990). The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization. New York: Doubleday/Currency.

https://buxdu.uz

UO’K 378.014.242

TALABALAR AKADEMIK MOBILLIGI KASBIY KOMPETENSIYALARNI SHAKLLANTIRUVCHI OMIL SIFATIDA

Salayeva Muxabbat Saburovna,
Urganch davlat universiteti professori, p.f.d.
msalayeva@mail.ru
Yo’ldasheva Sohiba Azamat qizi,
Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Mazkur maqolada talabalar akademik mobilligi kasbiy kompetensiyalarni shakllantiruvchi omil sifatida o‘rganilishi va pedadogika va psixologiya sohasida shaxs mobilligini shakllantirishga oid ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish muhim ahamiyatga ega ekanligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: *akademik mobillik, shaxs mobilligi, ta’lim-tarbiya, tizimlashtirish, bo‘lajak pedagoglar, shaxsiy mobillik, kasbiy mobillik, kognitiv mobillik, kommunikativ mobillik, innovatsion mobillik, axborot mobilligi, madaniy mobillik.*

АКАДЕМИЧЕСКАЯ МОБИЛЬНОСТЬ СТУДЕНТОВ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

В данной статье освещается важность изучения академической мобильности студентов как фактора формирования профессиональных компетенций и усиления научных исследований по формированию личной мобильности в области педагогики и психологии.

Ключевые слова: *академическая мобильность, мобильность личности, образование и воспитание, систематизация, будущие педагоги, личностная мобильность, профессиональная мобильность, когнитивная мобильность, коммуникативная мобильность, инновационная мобильность, информационная мобильность, культурная мобильность.*

ACADEMIC MOBILITY OF STUDENTS AS A DETERMINING FACTOR OF PROFESSIONAL COMPETENCES

This article emphasizes the importance of studying the academic mobility of students as a paralyzing factor in professional competencies and strengthening scientific research on the formation of personal mobility in the field of pedagogy and psychology.

Keywords: *academic mobility, personal mobility, education, systematization, future teachers, personal mobility, professional mobility, cognitive mobility, communicative mobility, innovative mobility, information mobility, cultural mobility.*

Kirish. Jamiyatning ijtimoiy-professional tuzilishi, hamkorlik va faoliyatning tarkibiy qismlari va umumiy madaniy, umumiy kasbiy va kasbiy kompetentsiyalarning shakllanish darajasini, shuningdek, shaxsiy xususiyatlarni aks ettiradi. Bugungi kunda o‘zini-o‘zi muvaffaqiyatli anglaydigan va zamonaviy jamiyatda o‘zini qulay his qila oladigan, shuningdek, o‘zining barqaror rivojlanishi uchun barcha sharoitlarni ta'minlay oladigan, o‘zini mobil tarzda takomillashtiradigan va kasbiy pozitsiyasini zamon va jamiyat talablariga muvofiq o‘zgartirishga qodir bo‘lgan kuchli shaxslar zarur. Bu esa, o‘z navbatida, pedadogika va psixologiya sohasida shaxs mobilligini shakllantirishga oid ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirishni taqozo qiladi. Shu nuqtayi nazardan mazkur tadqiqot doirasida amalga oshirgan ishlarimiz bu ishlarning debochasi bo‘lib xizmat qiladi.

Respublikamizda ham bu borada qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, "O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiya”sida ta’lim berishda yuqori sifatni ta’minlash yuzasidan bu borada ommaviy axborot vositalari bilan yaqindan hamkorlik qilish, talabalarda tanqidiy fikrlash, axborotni mustaqil izlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ta’lim texnologiyalarining mustahkam integratsiyasini ta’minlash, bu borada pedagog kadrlarning kasbiy mahoratini uzluksiz rivojlantirib borish uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratish borasida qator ishlar amalga oshirilmoqda [1].

Jamiyatni axborotlashtirish sharoitida oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlash jarayonida ularning akademik mobilligini shakllantirish masalasi o‘ta dolzarb muammolardan

https://buxdu.uz

hisoblanadi. Albatta, axborot-kommunikativ texnologiyalar yordamida yoki turli OTMlarning onlayn-kurslarida ishtirok etish orqali bo‘lajak mutaxassislarda virtual akademik mobilligini shakllantirish mumkin. Bu asosan, bo‘lajak pedagoglarning o‘zini o‘zi kasbiy o‘stirishga yo‘naltirish bilan amalga oshiriladi. Ya’ni oliy ta’lim muassasasida bo‘lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlashda zarur bo‘ladigan muayyan tarkibiy tuzilmalardan iborat kasbiy muhim sifatlarni egallash jarayonini o‘z ichiga oladi

Tadqiqot metodologiyasi. Xalqaro standartlar asosida yuqori malakali, kreativ-tizimli fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan kadrlar tayyorlash, ularning intellektual qobiliyatlarini namoyon etishi va ma’naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish hamda uning jahon miqyosidagi raqobatbardoshligini ta’minlash oliy ta’lim tizimini rivojlantirishning strategik maqsadi qilib olindi. Mamlakatimizda yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonida xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan sheriklik munosabatlarini o‘rnatish va bu boradagi xalqaro ilg‘or tajribalarni o‘rganish maqsadida yagona Yevropa ta’lim makonini yaratish va rivojlantirishga kirishildi. Shu sababdan, mamlakatimizda ish beruvchilar tomonidan ham yuqori malakali mutaxassislarga bo‘lgan talab-ehtiyojlar kuchaydi. Bu esa, ayni paytda yosh mutaxassislar orasida raqobatning kuchayishiga olib kelmoqda. Endilikda, ularning o‘z ustida mustaqil ishlab, o‘zini shaxsiykasbiy rivojlantirishga va kasbiy mobilligini o‘stirishga kirishayotganligini kuzatishimiz mumkin.

Pedagogik faoliyatga tayyorgarlik shaxsiy va kasbiy mobillik o‘rtasidagi bog‘liqlik sifatida qaraladi. Pedagogning pedagogik faoliyatga jiddiy tayyorgarligi bilan birgalikda shaxsiy mobilligining turli darajalari natijasida yuzaga keladigan kasbiy mobillikning bir qancha turlari mavjud. Shaxsiy va kasbiy mobillikning aloqadorligi muammosini tahlil qilish maktabgacha ta’ilim tashkiloti tarbiyachisining kasbiy mobillik xulq-atvorini shakllantirish bo‘yicha uzoq muddatli faoliyat olib borish uchun ma’lumotlar asosini yaratadi. Shu nuqtayi nazardan uning asosiy yo‘nalishi shaxsiy va kasbiy mobillik o‘rtasidagi vositachilik faoliyati uchun pedagogik tayyorgarligini shakllantirishning psixologik qo‘llab-quvvatlash texnologiyalarini ishlab chiqishdan iborat. Iqtisodiyotning deyarli har qanday sohasidagi zamonaviy mutaxassislar uchun innovatsion va axborot mobilligi talab qilinadi.

Tadqiqotchilar kognitiv mobillikni quyidagicha ko‘rib chiqishni taklif qilishadi:

- "Integrativ shaxs sifati, shu jumladan motivatsion, ijodiy va aks ettiruvchi komponentlar, shaxsning zamonaviy pedagogik voqelikning o‘zgaruvchan sharoitida muammolarni konstruktiv hal qilishga tayyorligi va qobiliyatini tavsiflovchi" (T.L.Arakelova.) [2];
- "shaxsning o‘z-o‘zini bilish, o‘zini o‘zi anglash va o‘zini rivojlantirish qobiliyati, yangi malakalarni egallash va muayyan ishlab chiqarish muammolarini hal qilishda bilim va ko‘nikmalardan foydalanishda ijodiy faoliyatda namoyon bo‘ladi" (T.S.Nesmeyanova)) [8];
- tez eskirib borayotgan ma’lumotlar sharoitida kognitiv faol bo‘lish, kognitiv qiziqish, ehtiyojga ega bo‘lish, o‘z-o‘zini rivojlantirish va o‘z kognitiv faoliyatini modernizatsiya qilish, axborot bilan ishlash qobiliyati, muammo, xulosalar chiqaring, qiziquvchan bo‘ling, keng tarqalgan, diqqatni jamlash va yuqori tezlikda o‘zgartirish va turli xil fikrlash" (O.M.Dementieva) [3];
- "shaxsning bilish jarayoniga, uning intellektual, hissiy va kommunikativ-irodaviy imkoniyatlariga nisbatan ijobiy munosabatida ifodalangan shaxsning sifat jihatdan yangi shakllanishi, bu yangi faoliyat usullarini o‘zlashtirish va boyitishda namoyon bo‘lib, bunda shaxs yangi tajriba va kompetensiyalarga ega bo‘ladi" (S.G.Jeltova) [5] .

Madaniy mobillik S.V.Slepchenkova tomonidan birlashtirgan integral sifat sifatida quyidagicha belgilanadi:

"*kognitiv komponent* - rivojlangan kognitiv qobiliyatlar, mahalliy va jahon madaniyatining xususiyatlari va qadriyatlari haqidagi bilimlar; *psixologik komponent* - o‘z-o‘zini takomillashtirish, ijtimoiy faollikning namoyon bo‘lishi va madaniy darajasini oshirish uchun ongli ehtiyoj va motivatsiya; *amaliy komponent* - mumkin bo‘lgan ijtimoiy-madaniy o‘zgarishlarda samarali harakat qilish imkoniyatini ta’minlaydigan ko‘nikmalar va shaxsiy fazilatlar" [9].

Madaniy mobillikning rivojlanishi akademik va kasbiy mobillik kabi zamonaviy turlar bilan bog‘liq. Yagona jahon ta’lim makonining paydo bo‘lishi sharoitida talabalar va universitet o‘qituvchilari uchun ushbu turdagi mobillikni shakllantirishni o‘rganish alohida ahamiyatga ega.

Talabalarning akademik mobilligi quyidagicha izohlanadi:

- "o‘quv jarayoni subyekti faoliyatining natijasi bo‘lgan, talaba tomonidan individual ta’lim yo‘nalishini ishlab chiqish va amalga oshirishni o‘z ichiga olgan shaxsiy yangi shakllanish. tanlangan kasbning o‘ziga xos xususiyatlari, mehnat bozori rivojlanish tendentsiyalari, ish tajribasi, ijtimoiy tajriba va xalqaro va milliy ta’lim tizimlarida rivojlanish tendentsiyalari” (L.V.Znovenko); [6]

https://buxdu.uz

- "Ta’lim sohasida shakllangan va uning tarkibiy qismlarining dinamik holatini ifodalovchi, o‘zini va atrof-muhitni moslashtirish, o‘zgartirish va o‘zgartirish qobiliyati va tayyorligini tavsiflovchi yaxlit shaxs sifati" (N.K. Dmitrieva); [4]
- "Xalqaro til va davlatlararo to‘siqlarni yengib o‘tish, tezkor aloqalarni o‘rnatish, zamonaviy jamiyatning kelajakdagi informatika o‘qituvchisi shaxsiyatiga qo‘yiladigan talablarga muvofiq boshqa ta’lim maydoniga muvaffaqiyatli moslashish qobiliyatida ifodalangan integrativ xususiyat: dinamiklik, moslashuvchanlik, tezkorlik. javob va samaradorlik” (A. N. Sheremet) [10].

Natijalar va ularning muhokamasi. Rus tadqiqotchilari kasbiy mobillikni quyidagicha belgilashadi:

- "shaxsning shaxsiy qobiliyatlari, tashqi turmush sharoitlari va ijtimoiylashuvi, shu jumladan turli xil ta’lim muassasalarida olingan yo‘naltirilgan kasbiy va psixologik tayyorgarlik bilan belgilanadigan, uning qobiliyatlari va kasbini (mutaxassisligini) o‘zgartirishga tayyorligini aks ettiruvchi sifatlar" (V.A.Mishchenko); [7]
- "kasbiy o‘sish va mutaxassisning kasbiy martaba uchun shakllangan ichki ehtiyojni, kasbiy faoliyat sohasidagi o‘zgarishlar natijasida kasbiy moslashish qobiliyatini va shaxsiy-kasbiy kompetentsiyaning bilim asoslarini o‘zida mujassam etgan shaxsning integral sifati hisoblanib, bu kasbiy mobillikni shakllantirish sharti” (L.Ya.Xoronko, E.S.Boyarko);
- "faoliyat subyektining integral, yaxlit sifati, dinamik kasbiy sharoitlarda (ichki va tashqi) moslashuvchan harakat qilish qobiliyati va tayyorligini ta’minlaydi" (E.F.Zeer, M.V.Kormiltsev).

Shuningdek, muayyan sohada mutaxassislarning mobilligini o‘rganishga bag‘ishlangan tadqiqotlar ham mavjud. Masalan, G.Y.Grevtseva va M.B.Balikaevalar muhandisning mobilligini "injenerning ishlab chiqarish sharoitida gorizontal va vertikal harakat qilish qobiliyatida namoyon bo‘ladigan kasbiy madaniyat va kasbiy kompetentsiyaning asosiy tarkibiy qismlarini o‘z ichiga olgan integral sifati" deb ta’riflaydilar.

I.G.Guzenko va E.A.Podviginalar “bo‘lajak o‘qituvchining innovatsion mobilligini uning shaxsiy sifatlari bilan belgilanib, bu qiyin vaziyatga tezda javob berishida va kasbiy pedagogik muammolarni hal qilish usullarini tanlashda barcha salohiyat imkoniyatlarni faollashtirishga yordam beradi” - deb tushuntiradilar. Shuningdek, ular kasbiy o‘zini o‘zi anglashni bashorat qilish imkoniyatiga ham ega bo‘ladilar.

N.N.Manayeva axborot mobilligini “talabalarning axborotni idrok etishga va faol foydalanishga, mavjud tajribaga asoslangan yangi dasturiy ta’minot va axborot muhitlariga tez moslashishga tayyorligida namoyon bo‘ladigan integratsion shaxs sifati” deb talqin qiladi.

Ba’zi mualliflar mobillikni o‘rganayotganda, shaxs mobilligini yahlit holatda turlarga ajratish mumkin emasligini ta’kidlashadi. Masalan: T.Y.Artyuxova harakatchan shaxs deganda “o‘zgaruvchan shaxsiy xususiyatlarga (plastiklik, faollik va boshqalar) ega bo‘lgan ochiq psixologik tizim, vaziyat taqozosiga ko‘ra, buzg‘unchi o‘zgarishlarsiz shaxs tuzilishining o‘zgarishini ta’minlaydi”; O.V.Xorsheva mobillikni “ta’lim faoliyatidagi o‘z pozitsiyasini (o‘qituvchi ta’sirida yoki mustaqil ravishda) faol o‘zgartirishga tayyorligi” deb talqin qilsa, L.A.Amirova va A.F.Amirovlar mobillikni “shaxsning o‘z tarkibida ifodalangan ekzistensial yo‘nalishi” deb hisoblaydi. Ya’ni hayotning muayyan daqiqalarida atrof-muhit talablariga mos keladigan safarbarlikni keltirib chiqaradigan semantik qiymatga ega loyihalash shaklidir, deya e’tirof etishadi. Biz ham shunga o‘xshash nuqtayi nazarga amal qilamiz, chunki faollik, moslashuvchanlik va egiluvchanlik kabi fazilatlar mobil shaxsga xos bo‘lib, u faqat ma’lum vaziyatlardagina o‘zini namoyon qila olmaydi.

Mobillikni ko‘p o‘lchovli hodisa sifatida o‘rganuvchi tadqiqotlar ham mavjud. Masalan, L.V.Goryunova kasbiy mobillikni “uchlik, jumladan, inson rivojlanishining ichki mexanizmini ta’minlovchi *shaxsiy sifatlari*; atrof-muhitni o‘zgartiradigan hodisalar bilan belgilanadigan *inson faoliyati*, insonning kasbiy hayotida *o‘zini o‘zi anglashi*dir, ya’ni shaxsning o‘zini va kasbiy muhitini o‘zgartirish jarayoni".

Aksariyat tadqiqotchilar jamiyatning turli guruhlari orasida mobillikni rivojlantirish (T.L.Arakelova, Yu.I.Biktuganov va E.A.Morylevalar) va maktabgacha yoshdan tortib yetuklik davrigacha insonlarda mobillikni shakllantirish mumkinligini (A.I.Arxangelskiy, O.A.Kipina, O.V.Smirnova va S.A.Tirtilar) tadqiq qiladilar.

Xulosalar. Xulosa o‘rnida ta’kidlash joizki, mobillik darajalari yuqori shakllangan shaxslar kreativ faolligi bilan ajralib turadilar. Ular kasbiy yuksalish uchun shaxsiy mobillikning muhimligini anglaydilar va muvaffaqiyatga erishish uchun esa yuqori darajadagi bilim egallash hamda o‘zini o‘zi rivojlantirishga harakat qiladilar. Shuningdek, ularda o‘z-o‘zini rivojlantirishga bo‘lgan ehtiyoj, o‘z harakatlarini aks ettiruvchi tahlil va o‘z harakatlari uchun mas'uliyatni o‘z zimmasiga olish qobiliyati, faol moslashish, odamlar bilan oson aloqada bo‘lish va suhbatning maqsadlariga qarab xulq-atvor taktikasini qurish qobiliyati ham mavjud. Yuqoridagi ta’riflarni semantik tahlili natijasida aniqlangan mobillikning muhim xususiyatlari bajarilayotgan harakatga yuqori motivatsiya, bajarilayotgan faoliyatga qiziqish, faollik, moslashuvchanlik, ijodkorlik va uni amalga oshirishda ochiqlik bilan tavsiflangan. Bu esa shaxsning integratsiyaviy sifatlarini

https://buxdu.uz

aniqlashga imkon beradi. Uzluksiz ta’lim tizimida mobillikni shakllantirish bo‘yicha tadqiqotlar soni turli yosh guruhlarida farq qiladi. Pedagogik tadqiqotlarning aksariyati talabalar mobilligini shakllantirishga bag‘ishlangan. Shunday qilib, tadqiqotchilar hayotning har bir davridagi yoshga bog‘liq xususiyatlardan kelib chiqib, har qanday yoshdagi mobillikni rivojlantirish imkoniyatini o‘rganmoqdalar.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-son “O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmoni, https://lex.uz/ru/docs/-4545884.

2. Аракелова Т.Л. Взаимное обучение как условие развития когнитивной мобильности у будущих учителей: автореф. дис. …канд. пед. наук / Т.Л. Аракелова. – Екатеринбург, 2006. – 26 с

3. Дементьева О.М. Место познавательной мобильности в структуре познавательных процессов /О.М.Дементьева//Соврем. проблемы науки и образования. – 2015. – № 6-0. – С. 485.

4. Дмитриева Н.К. Академическая мобильность как личностное качество субъектов образовательного процесса // Непрерывное образование: XXI век. – 2013. – № 4 (4). – С. 112–119.

5. Желтова С.Г. Формирование познавательной мобильности личности в процессе обучения /С.Г.Желтова. –http://goo.gl/XuiUvX(дата обращения: 2.02.2017).

6. Зновенко Л.В. Развитие академической мобильности студентов педагогического вуза в условиях непрерывного образования: автореф. дис.… канд. пед. наук / Л.В. Зновенко. – Омск, 2008. – 24с.

7. Мищенко В.А. Сущностные характеристики профессиональной мобильности / В.А.Мищенко // Вестник ТГУ. – 2010. – № 9. – С.61–66.

8. Несмеянова Т.С. Педагогические условия развития познавательной мобильности студентов СПО экономического профиля / Т.С.Несмеянова // Обучение и воспитание: методика и практика. – 2014. – № 17. –С. 290–294.

9. Слепченкова С.В. Организационно-педагогические условия развития социально-культурной мобильности участников общественных организаций: личностно-деятельностный подход: автореф. дис. … канд. пед. наук / С.В.Слепченкова. – Смоленск, 2013. –24 с

10. Шеремет А.Н. Формирование академической мобильности будущих учителей информатики средствами информационных и коммуникационных технологий: автореф. дис. … канд. пед. наук / А.Н.Шеремет. – Новокузнецк, 2009. – 24 с.

https://buxdu.uz

UO’K 378.092.33:811

O‘QUVCHILAR IJODIY SALOHIYATINI RIVOJLANISHIDA NOAN’ANAVIY YONDASHUVLARNING O‘RNI VA AHAMIYATI

Siddikova Sanobar Xaydarovna,
Jizzax davlat pedagogika universiteti,
Umumiy pedagogika kafedrasi katta o‘qituvchisi

Ushbu maqolada boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, muammoli ta’lim texnologiyasi va o‘quvchiga yo‘naltirilgan ta’lim texnologiyasini o‘z ichiga olgan rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalaridan foydalanish, muammoli ta’lim texnologiyasida kichik maktab o‘quvchilarining ijodiy salohiyati rivojlanishi va maxsus didaktik vositalardan foydalanish orqali o‘quvchilar nostandart vazifalarni hal qilish hamda mavjud bilimlarni birlashtirish, farazlarni ilgari surish va muammolarni hal qilish yo‘llari to`g`risida ma`lumotlar berilgan.

***Kalit so`zlar:*** *boshlang‘ich sinf o`quvchilari, o’quvchilarning ijodiy salohiyat, muammoli ta’lim texnologiyasi, qobiliyat, moyillik, qiziqishlar, qadriyat, maxsus didaktik vositalar.*

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ НЕТРАДИЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В РАЗВИТИИ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА УЧАЩИХСЯ

В данной статье представлена информация о развитии творческого потенциала учащихся начальных классов, использовании развивающих образовательных технологий, включающих технологию проблемного обучения и технологию обучения, ориентированного на учащегося, развитии творческого потенциала учащихся начальной школы в технологии проблемного обучения и путях решения учащимися нестандартных задач и объединения имеющихся знаний, выдвижения гипотез и решения проблем посредством использования специальных дидактических средств.

Ключевые слова: *творческий потенциал учащихся начальных классов, воспитателей, технология проблемного обучения, способности, склонности, интересы, ценности, специальные дидактические средства.*

THE ROLE AND IMPORTANCE OF NON-TRADITIONAL APPROACHES IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' CREATIVE ABILITIES

This article provides information on the development of students' creative potential in primary grades, the use of developmental educational technologies, including problem-based learning technology and student-centered learning technology, the development of the creative potential of junior school students in problem-based learning technology, and ways for students to solve non-standard tasks and consolidate existing knowledge, put forward hypotheses, and solve problems through the use of special didactic tools.

Keywords: *creative potential of primary school students, educators, technology of problem-based learning, abilities, inclinations, interests, values, special didactic tools.*

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmonlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda pedagoglarning o’rni alohida ahamiyatga ega.

Shu asnoda aytish mumkinki, ta’lim jarayoni har bir o‘quvchiga uning qobiliyati, moyilligi, qiziqishlari, qadriyat yo‘nalishlaridan kelib chiqib, bilish, o‘quv faoliyati, xatti-harakatlarida o‘zini anglash imkoniyatini berishi kerak. O‘quvchiga yo‘naltirilgan o‘quv jarayoni ma’lum talablarga rioya qilishni nazarda tutadi, jumladan:

- o‘quv materialini o‘quvchining oldingi o‘rganishidagi subyektiv tajribasini hisobga olgan holda loyihalash;

- o‘quv materialini shunday tashkil etishki, o‘quvchi topshiriqlarni bajarishda tanlash imkoniyatiga ega bo‘lsin;

https://buxdu.uz

- bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchini o‘z-o‘zini tarbiyalash, o‘z-o‘zini rivojlantirish, o‘zini namoyon qilish imkoniyatini ta’minlash uchun uni ta’lim faoliyatiga faol rag‘batlantirish;

- o‘quvchilarni o‘quv materialini o‘rganishning eng muhim usullarini mustaqil tanlash va ulardan foydalanishga undash;

- nafaqat natijani, balki o‘quv jarayonini ham nazorat qilish va baholashni ta’minlash [6].

“Majburiy natijalar asosida ta’lim darajasini differensiallashtirish” texnologiyasi muallifi g‘oyasi o‘quvchilarni o‘rganish qobiliyati darajasiga ko‘ra farqlash va mavjud tabaqalashtirilgan metodologiyadan foydalangan holda o‘quvchilar bilan dastur materialini o‘zlashtirish uchun ishlashdan iborat. Yangi yondashuvning tubdan farqi shundaki, darajalarni farqlash o‘quv natijalarini rejalashtirish, majburiy o‘qitish darajasini aniq taqsimlash va shu asosda materialni o‘zlashtirish darajasini oshirishni shakllantirishga asoslanadi [3].

O‘qitish darajasidagi farqlanishning quyidagi jihatlarini ajratib ko‘rsatadi:

- o‘quvchi erishishi kerak bo‘lgan umumiy ta’limning asosiy majburiy darajasining mavjudligi;

- asosiy daraja o‘quvchilarga qo‘yiladigan talablarni farqlash va individuallashtirish uchun asosdir;

- asosiy daraja barcha o‘quvchilar uchun real tarzda yerishilishi kerak;

- o‘quvchi asosiy bosqichda erishishi kerak bo‘lgan natijalar tizimi ochiq bo‘lishi kerak;

- tayanch daraja bilan bir qatorda o‘quv fanining mazmunini chuqur o‘zlashtirish bilan belgilanadigan malaka oshirish imkoniyati ham beriladi [6].

Ko‘p bosqichli ta’lim kichik yoshdagi o‘quvchilarning e’tiborini, idrokini, xotirasini va tafakkurini rivojlantirishning yuqori darajasiga erishishga imkon beradi. Bu esa bolaning darsdagi faolligini, fanga qiziqishini, mustaqil ishlashga intilishini oshiradi va buning natijasida shaxsning ijodiy salohiyatini yuksaltirishga, ta’lim sifatini oshirishga olib keladi.

Adabiyotlar tahlili. Biz yosh o‘quvchilarning ko‘p bosqichli ta’limini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun quyidagi tamoyillarni ajratib ko‘rsatishni taklif qilamiz:

1) Umumjahon rivojlanish prinsipi: barcha sinf o‘quvchilarining imkoniyatlari rivojlanadi. Shu bilan birga, asosiy daraja boshlang‘ich deb hisoblanadi, uni hamma o‘zlashtiradi, yuqori daraja o‘rtacha va kuchli o‘quvchilarning individual ijodiy rivojlanishiga imkon beradi.

2) Umuminsoniy iste’dod tamoyili: agar o‘quvchi bir fan bo‘yicha o‘zini ko‘rsata olmagan bo‘lsa, u boshqa fan yoki ijodda o‘zini ko‘rsata olishi kerak.

3) Motivatsiyani oshirish prinsipi: o‘quvchilar o‘zlarining haqiqiy bilim darajasini tushunishadi va shu asosda o‘qituvchi yordamida keyingi faoliyatni va o‘z-o‘zini rivojlantirish darajasini rejalashtirishlari, mustaqil ravishda mavzu bo‘yicha vazifalarni tanlashlari mumkin , qiziqish va imkoniyatlarga asoslangan.

4) Psixologik qulaylik prinsipi: zaif o‘quvchi yangi narsalarni o‘rganganidan qoniqish hosil qiladi, kuchli o‘quvchi - u qiziq bo‘lmagan "o‘rtacha" vazifalar bilan zerikmasligi kerak.

5) Bir vaqtning o‘zida ommaviy xarakter va individuallashtirish prinsipi: ko‘p bosqichli ta’lim o‘quvchilar soni ko‘p bo‘lgan sinflarda har bir bolaning xususiyatlarini hisobga olgan holda individual ta’lim tizimini qurish imkonini beradi.

6) Mustaqil qaror qabul qilish prinsipi: maktab o‘quvchilarida mustaqillik, maqsadga erishishda qat’iyatlilik, o‘z-o‘zini hurmat qilish va o‘zini o‘zi tahlil qilish mexanizmlarini rivojlantirish.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, kichik yoshdagi o‘quvchilar qanday qiyinchilik darajasini tanlagan bo‘lishidan qat’i nazar, ularning faoliyatini rag‘batlantirish kerak. Raqobat muhiti o‘quvchilarda qiyinroq vazifani bajarish istagi paydo bo‘lishiga olib keladi. Ko‘p bosqichli ta’lim texnologiyasida o‘qituvchiga qisqa vaqt ichida barcha o‘quvchilar orasida o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha asosiy darajadagi bilimlarni tekshirishga yordam beradigan bilimlarni tekshirish tizimi bir vaqtning o‘zida uchta muammoni hal qiladi: vaqtni tejash, to‘liq so‘rov. sinf, zaif o‘quvchilar tomonidan xatolar va bilimlardagi kamchiliklarni o‘z vaqtida bilish. Jamoaning atmosferasi yagona yaxlit organizm sifatida bolaga jamoaning umumiy ishiga qo‘shgan hissasini his qilish imkonini beradi, sinfni yanada do‘stona qiladi, sinfda intizomni yaxshilaydi. Shunday qilib, ta’lim va ta’limning o‘zaro ta’sirining sinergik ta’siri mavjud.

Vazifalar juda xilma-xil bo‘lishi mumkin, lekin ularni o‘quvchilar o‘rtasida taqsimlash shunday tuzilishi kerakki, birinchidan, darsda hamma ish bilan band bo‘lsin, band bo‘lmagan o‘quvchilar qolmaydi.

"Besh bosqichli ta’lim tizimi" ga ko‘ra, Y.V. Yanoviskayaning so‘zlariga ko‘ra, bolalarning turli qobiliyatlari ta’lim ma’lumotlarining tarkibiy xilma-xilligi bilan bog‘liq. Shuning uchun har qanday mavzuni tayyorlashda taklif qilingan o‘quv materiali (va o‘quvchilar uchun emas!) bir necha bloklarga oldindan taqsimlanadi:

- har qanday "ko‘ngilochar" turdagi material, bu sizni yangi mavzu bilan o‘ziga jalb qilish imkonini beradi;

- eng muhimi mavzuning juda aniq belgilangan asosiy minimumi;

https://buxdu.uz

- yangi mavzuni avval o‘rganilgan mavzu bilan bog‘lashga yordam beradigan topshiriqlar va ma’lumotlar;

- ijodiy izlanishlar va yechimlar uchun turtki bo‘lishi mumkin bo‘lgan muammolar, topshiriqlar, savollar va maxsus texnikalar [7].

Ushbu o‘quv tizimi materialni taqdim etishda, uni o‘zlashtirish va baholashda uchta asosiy qiyinchilik turini ajratadi:

- asosiy minimumni faqat mavzu materiali bo‘yicha bilish;

- yangi va o‘tmish o‘rtasida aloqa o‘rnatish qobiliyati;

- o‘rganilayotganlardan foydalanishda ijodiy usullarni egallash, nostandart yechimlarni taklif qilish [8].

Ushbu o‘quv tizimi besh darajani o‘z ichiga oladi:

1. Ortiqcha ma’lumot - qiziqarli materialdan foydalaniladi, xalq hikmatlari, masalaning tarixi ko‘tariladi (ushbu mavzuni o‘rganish uchun ajratilgan vaqtning 5-10 foizini oladi).

2. “Ustozlik” – faqat o‘rganilayotgan mavzuning majburiy materiali va darslikdan foydalaniladi (bu mavzuni o‘rganishga ajratilgan vaqtning 30-40% ini oladi).

3. Kvazi-nazorat (o‘z-o‘zini nazorat qilish) - o‘quvchilarning bilimlari holatini aniqlashtirishni, ularning o‘zini o‘zi baholashni o‘z ichiga oladi, o‘qituvchiga mustaqil ravishda tasdiqlangan bir qator ishlar bilan o‘quvchilarni yakuniy nazoratga psixologik tayyorlashga yordam beradi (5-10% ni oladi). Ushbu mavzuni o‘rganish uchun ajratilgan vaqt).

4. Trening - o‘rganilgan materialni shunchaki takrorlashni emas, balki butun mavzu bo‘yicha yuqori intellektual ishni o‘z ichiga oladi, bu har bir kishi uchun asosiy minimal bilimlarning mustahkamligini ta’minlaydi va rivojlangan o‘quvchilar guruhi uchun bu imkoniyat yaratadi, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirish (ushbu mavzuni o‘rganish uchun ajratilgan vaqtning 30-40 foizini oladi).

5. Yakuniy (obyektiv) nazorat - mavzu materialini o‘zlashtirishni obyektiv nazorat qilishni o‘z ichiga oladi va topshiriqlar osondan murakkabroq materialga taqsimlanadi (ushbu mavzuni o‘rganish uchun ajratilgan vaqtning 5-10% ni oladi):

1 vazifa - mavzu bo‘yicha asosiy minimum;

2-topshiriq - boshqa mavzular bilan bog‘lanish;

3 vazifa - g‘ayrioddiy, eng qiyin, ijodiy.

Tadqiqot metodologiyasi. Muammoli ta’lim texnologiyasida kichik maktab o‘quvchilarining ijodiy salohiyati rivojlanishi kuzatilmoqda. Bunda maxsus didaktik vositalardan foydalanish orqali o‘quvchilar nostandart vazifalarni hal qilish, mavjud bilimlarni birlashtirish, farazlarni ilgari surish zarur bo‘lgan sharoitlarda yaratiladi, va muammolarni hal qilish yo‘llari izlanadi. Ta’limga bunday yondashuv o‘quvchini o‘quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirish imkonini beradi.

Bugungi kunda muammoli ta’lim texnologiyasi deganda o‘qituvchi rahbarligida o‘quvchilar ongida muammoli vaziyatlarni yaratish va ularni hal qilish uchun o‘quvchilarning faol mustaqil faoliyatini tashkil etishni o‘z ichiga olgan o‘quv jarayonini tashkil etish tushuniladi. Buning natijasida bilim, ko‘nikma, ko‘nikma va ko‘nikmalarni ijodiy o‘zlashtirish va aqliy qobiliyatlarni rivojlantirish [3]. Muammoli ta’lim texnologiyasining maqsadi - bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash, mustaqil faoliyat usullarini o‘zlashtirish, bilish va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. Ushbu texnologiya motivatsiyaning maxsus turini yaratishga asoslangan - muammoli, shuning uchun u muammoli vaziyatlar ketma-ketligi sifatida taqdim etilishi kerak bo‘lgan o‘quv materialining didaktik mazmuniga alohida talablar qo‘yadi. Muammoli vaziyat - bu mavjud bilimlar, ko‘nikmalar, munosabatlar va talablar o‘rtasidagi ziddiyat bilan tavsiflangan kognitiv vazifa.

Har qanday darsni o‘tkazishda o‘qituvchi turli xil bilim va ijodiy qobiliyatlarga ega bo‘lgan o‘quvchilar bilan shug‘ullanadi. Natijada, bir xil vazifalar kichik yoshdagi o‘quvchilarda turli darajadagi murakkablikdagi muammoli vaziyatlarni keltirib chiqaradi.

Muammoli ta’lim texnologiyasi asosida yangi materialni o‘rganish darslarida qo‘llaniladi va o‘qituvchining an’anaviy tushuntirishini bilimlarni ochish bilan almashtirishga imkon beradi. Ushbu texnologiyadan foydalangan holda dars ikki bosqichni o‘z ichiga oladi:

- o‘quv muammosini shakllantirish amalga oshiriladigan dars mavzusini yoki tadqiqot uchun savolni shakllantirish bosqichi;

- yechim izlanadigan yangi bilimlarni shakllantirish bosqichi.

Ta’lim muammosini shakllantirish va uning yechimini izlash o‘quvchilar tomonidan o‘qituvchi tomonidan maxsus tashkil etilgan suhbat jarayonida amalga oshiriladi. Suhbatning ikki turi mavjud: qo‘zg‘atuvchi va yetakchi. Ular boshqa tuzilishga ega, turli xil ta’lim faoliyatini ta’minlaydi va o‘quvchilar psixikasining turli tomonlarini rivojlantiradi.

https://buxdu.uz

Rag‘batlantiruvchi dialog o‘quvchining chinakam ijodiy ishlashiga yordam beradigan, shuning uchun ham o‘quvchilarning ijodkorligini rivojlantiruvchi alohida rag‘batlantiruvchi belgilardan iborat. Muammoni bayon qilish bosqichida bu usul quyidagicha ko‘rinadi. Birinchidan, o‘qituvchi muammoli vaziyat yaratadi, so‘ngra qarama-qarshilikni tushunish va muammoni o‘quvchilar tomonidan shakllantirish uchun maxsus izohlar beriladi. Yechim topish bosqichida o‘qituvchi o‘quvchilarga o‘z taxminlarini ilgari surishga va sinab ko‘rishga undaydi, ya’ni sinash va xatolik yo‘li bilan bilimlarning ochilishi ta’minlanadi [4].

Rivojlantiruvchi ta’limning zamonaviy pedagogik texnologiyalaridan foydalangan holda o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini muvaffaqiyatli rivojlantirish muayyan psixologik-pedagogik sharoitlar yaratilganda mumkin: o‘quvchining rolini o‘zgartirish; qulay psixologik muhit; o‘rganish uchun ichki motivatsiyani yaratish; bolaga to‘g‘ri pedagogik yordam ko‘rsatish; turli xil ish shakllarining kombinatsiyasi; fanlararo; muvaffaqiyatli vaziyatni yaratish; ijodiy vazifani bajarishda mustaqillik; turli xil ijodiy vazifalar; kichik yoshdagi o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishda izchillik va izchillik.

"Besh bosqichli ta’lim tizimi"ni qo‘llash hamda davlat ta’lim standartiga muvofiq o‘quv mashg‘ulotlarini, darslarning turlari va bosqichlarini qurish qoidalariga rioya qilgan holda, ko‘rsatilgan psixologik va pedagogik sharoitlarni yaratishga imkon beradi [7]. Ushbu tizimdan foydalangan holda o‘qitish o‘qituvchiga yuqori darajadagi ijodiy qobiliyat va fikrlash qobiliyatiga ega, o‘z-o‘zini rivojlantirishga qodir shaxsni shakllantirishga yordam beradi, shuning uchun yosh o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun juda samarali.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning o‘rni - ta’lim faoliyatida shaxsning ijodiy salohiyatini rivojlantirish uchun sharoit yaratish va quyidagi psixologik-pedagogik natijalarni olish: o‘quvchilar va o‘qituvchilar uchun qulay ta’lim muhitini yaratish; o‘rganish uchun kognitiv motivlarni oshirish; o‘quvchilarning kognitiv faolligini, mustaqilligini oshirish; o‘quvchilarning turlicha fikrlash va ijodkorligini rivojlantirish; maktab o‘quvchilarining intellektual rivojlanish darajasini oshirish; o‘qituvchining pedagogik ijodiy salohiyatini oshirish; kichik maktab o‘quvchilarining ijodiy salohiyatini rivojlantirish.

Xulosa. Xulosa qilib, ushbu maqolada muammoning paydo bo‘lishining ijtimoiy-tarixiy shart-sharoitlari, shaxs ijodiy salohiyatining mohiyati va tuzilishi, uni rivojlantirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari, shuningdek, pedagogik faoliyatning imkoniyatlarini aniqlab beradi. O‘quv faoliyatida kichik yoshdagi o‘quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish texnologiyalari belgilanadi. Boshlang‘ich ta’limning o‘ziga xos xususiyati ham bolalarning maktabga tayyorgarlik darajasi, ijtimoiy tajribasi, psixofiziologik rivojlanishi bir xil emasligidadir. Shunga ko‘ra, boshlang‘ich ta’lim o‘quv fanlari dasturlaridagi topshiriqlarda o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga e’tibor berilgan bo‘lsa-da, ammo o‘quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirish nuqtayi-nazaridan ularni takomillashtirish zarurligi ayon bo‘ldi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” Farmoni.

3. Ishmuxamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta’limda innovasion texnologiyalar. – Toshkent: Iste’dod, 2008. – 180 b.

4. Tolipov U., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiya: Nazariya va amaliyot. -T.: «Fan», 2005.-206 b.

5. Данельченко Т. А. Педагогические условия активизации учебно-исследовательской деятельности как средства развития творческого потенциала младших школьников. / Т.А. Данельченко // Мир науки, культуры, образования. - Электрон. журн. - 2011. - № 4. - С. 121-125.

6. Самигуллина Г. С. Развитие творческого потенциала учащихся. / Г.С. Самигуллина // География в школе. - 2012. - № 5. - С. 55-58.

7. Пиаже Ж. Речь и мышление ребёнка. / Ж. Пиаже - М.: Римис, 2008. - 448 с.

8. Пономарев Я.А. Психология творчества и педагогика. / Я.А. Пономарев - М.: Педагогика, 1976. - 280 с.

https://buxdu.uz

NUTQIDA NUQSONI MAVJUD BOLALARNING OG‘ZAKI NUTQINI SHAKLLANTIRISHDA ERTAK TERAPIYADAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Urunova Dilafro‘z Muzafarovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi, mustaqil izlanuvchi

Ushbu maqolada nutq nuqsonlari, bunda bolalarda uchraydigan turli holatlar, bolalardagi bu nuqsonlarni bartaraf etishda ertak terapeyadan foydalanish, ertak terapeyaning ahamiyati, bugungi kunda bolalardagi nuqsonlarni bartaraf etishda turli usullardan foydalanish va u bilan bog‘liq masalalar o‘z ifodasini topgan. Shuningdek, maqolada ertak terapeyaning pedagogik, psixologik imkoniyatlari, ulardan foydalanish mazmuni tasvirlab berilgan.

Kalit so’zlar: *nutqida nuqsoni mavjud bolalar, kompleks yondashish, xalq ertaklari, ertak terapiya, artikulyar, qo‘llar va barmoqlarning mayda motorikasi.*

ЗНАЧЕНИЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СКАЗКОТЕРАПИИ В ФОРМИРОВАНИИ УСТНОЙ РЕЧИ ДЕТЕЙ С РЕЧЕВЫМИ НАРУШЕНИЯМИ

В данной статье рассматриваются речевые нарушения, различные состояния, встречающиеся у детей, использование сказкотерапии для устранения этих нарушений у детей, значение сказкотерапии, использование различных методов для устранения дефектов у детей сегодня и связанные с этим вопросы. Также в статье описаны педагогические, психологические возможности сказкотерапии, содержание их использования.

Ключевые слова: *ребёнок с нарушением речи, комплексный подход, народные сказки, сказкотерапия, суставная, мелкая моторика рук и пальцев.*

THE SIGNIFICANCE OF USING FAIRY TALE THERAPY IN FORMING THE ORAL SPEECH OF CHILDREN WITH SPEECH DEFECTS

This article describes speech defects, various conditions encountered in children, the use of fairy tale therapy in eliminating these defects in children, the importance of fairy tale therapy, the use of various methods in eliminating defects in children today, and related issues. The article also describes the pedagogical and psychological possibilities of fairy tale therapy and the content of their use.

Keywords: *a child with a speech impediment, complex approach, folk tales, fairy tale therapy, articular, fine motor skills of hands and fingers.*

Kirish. Hozirgi kunda mamlakatimizda hal etuvchi muhim masalalar qatorida ta’lim tizimini tubdan isloh qilish, uni yangi zamon talabi darajasiga ko‘tarish, barkamol avlod kelajagiga daxldor qonun loyihalarini ishlab chiqish va uni yanada takomillashtirish muhimdir. Bu borada Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev Miromonovich tomonidan yurtimizda sog‘lom avlodni voyaga yetkazish, ularning ta’lim-tarbiyasiga e’tibor qaratish borasidagi islohotlarni qo‘llab quvvatlash va yuksak bosqichga ko‘tarish bo‘yicha bir qator salmoqli loyihalar ko‘rsatib berilmoqda. Yurtimizda olib borilayotgan ushbu islohotlar kelajagimiz egalari bo‘lgan yoshlarning har tomonlama barkamol shaxs bo‘lib shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birgalikda ushbu sa’y-harakatlarni mamlakatimizda ona va bola skriningi, aholini reproduktiv salomatligini mustahkamlash, sog‘lom bola tug‘ilishi, jismoniy va ma’naviy barkamol avlodni voyaga yetkazish borasidagi ishlarni yanada kuchaytirish va samaradorligini oshirishga oid chora-tadbirlarning uzviy davomi sifatida ko‘rish mumkin.

Sog‘lom va har jihatdan barkamol avlodni shakllashtirishda qonunchilik va normativ-huquqiy me’yorlarni ishlab chiqish, o‘z navbatida sog‘lom farzandning dunyoga kelishi bu bevosita sog‘lom va ahil oilaning mevasi deb qaralib, oilada o‘zaro hurmat, ishonch va mehr-muhabbat, yuksak axloqiy va ma’naviy qadriyatlar muhitini shakllantirish, yosh oilalarni moddiy jihatdan qo‘llab-quvvatlash, onalik va bolalikni muhofaza qilish, ona va bolaning salomatligini mustahkamlash borasidaki asosiy ustuvor tamoyillar sifatida qaralmoqda.

2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi” ning to‘rtinchi ustuvor yo‘nalishida “Aholini ijtimoiy himoya qilish, nogiron hamda aholining boshqa ehtiyojmand toifalarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini

https://buxdu.uz

kuchaytirish bo‘yicha salmoqli ishlar olib borildi. “Harakatlar strategiyasining” ushbu bandiga muvofiq yurtimizda bir qator dastur va farmoyishlar ishlab chiqilgan bo‘lib, mutasaddi tashkilotlar tomonidan ijrosi amalga oshirildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan imzolangan “Nogironlarni davlat tomonidan qo‘llab–quvvatlash takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoyish aholini himoyaga muhtoj qatlamini davlat tomonidan qo‘llab–quvvatlash, ularni to‘laqonli ta’lim olishi, jamiyat tomonidan qo‘llab–quvvatlanishi hamda ularni sog‘lom hayotga qaytarishga oid chora-tadbirlarni takomillashtirishni nazarda tutadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-avgustdagi F-5006-son farmoyishi bilan tashkil etilgan nogirogligi bo‘lgan shaxslarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirishga tayyorlash bo‘yicha kommissiya tomonidan nogironlikni barvaqt aniqlash va oldini olish, nogironligi bo‘lgan shaxslarga tibbiy-ijtimoiy yordam ko‘rsatish, ularni kasbga o‘qitish va ish bilan ta’minlash borasidagi harakatlarni chuqur va kompleks o‘rganish haqidagi nizom loyihasi ishlab chiqildi.

Asosiy qism. Bola yoshligidan atrofdagi kishilar bilan muloqotda bo‘lib, nutq ko‘nikma va malakalarini egallaydi. U dastlab oila muhitida va maktabgacha ta’lim tashkilotlarida, keyinchalik maktabda bilimlarini shakllantiradi. Bu bosqichlarni bosib o‘tish jarayonida bolalarga ta’lim-tarbiya berishni to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish va yosh avlodga ta’lim-tarbiya berishda va uni egallashda nutq asosiy rolni egallaydi. Oramizda turli darajadagi nutq nuqsoni mavjud bolalar uchraydiki, ularning nuqsonlarini bartaraf etish, ularni ijtimoiy hayotga integratsiya qilish, sog‘lom tengdoshlari kabi voyaga yetishini ta’minlash kabi vazifalar maktabgacha ta’lim tashkilotlarining asosiy tamoyilidir. Bunday nuqsonli bolalar bilan korreksion ishlarni olib borish, reabilitatsion tadbirlarni tashkil etish muhumdir.

L.V.Fominoy, M.M.Kolsovoy bir qator kuzatuv tadqiqot ishlari mavjud bo‘lib, ushbu tadqiqot natijalaridan shuni bilish mumkinki, bu bolalarning nafaqat nutqida balki motor harakat holatida ham sistemali buzilish mavjudligi, ayniqsa harakatlanishdagi muvozanatsizliklarni isbotlangan. Olimlarning fikricha, nafaqat bolalarda motorik harakatlarning rivojlanishi, balki bosh miya bilish jarayonlari ham rivojlanmaganligini payqash mumkin. Bosh miyamizda mayda qo‘l harakatlari va nutq markazi bir-biriga yaqin joylashganligi sababli, nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar nutqining orqada qolishi ularning mayda qo‘l motorikasi me’yorida rivojlanmasligiga sabab bo‘lishini bilishimiz mumkin.

Kasallik mavjud bo‘lgan bolalarda nutqning buzilishi uzoq va muntazam ravishda logopedik korreksion ishlash lozim. Ulardagi mayda qo‘l motorikasidagi kamchiliklar tufayli barmoqlarning motor ko‘nikmasi sust rivojlanishi aks etadi. Nutqida nuqsonlari bo‘lgan bolalarni o‘qitish va tarbiyalash usullarini ishlab chiqadigan defektologlar bolalarda nutq nuqsoni bilan birga qo‘shilib keluvchi, ikkilamchi nuqsonlar orasida mayda qo‘l motorikasining meyorida rivojlanmaganligi bolaning nutqiy rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatadi deb ta’kidlaydilar.

Xususan, korreksion ishlar tizimida ertak terapiyasi orqali bolalar nutqidagi nuqsonlarni bartaraf qilish hozirgi paytda jahon tajribada keng miqyosida qo‘llanilib kelinmoqda. Ertak terapiyasi bo‘yicha bir necha chet ellik olimlar B.Gerbenshikova “Qo‘g‘irchoq terapiyasi” L.G. Grabetenko T.A “Bolalarga nima uchun ertak o‘qish kerak”, Elkoniva N.L “Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida ertaklarning ahamiyati”, Zinkeiviech Evsteginaning “Ertak terapiyasi amaliyoti”, “Qum ustida mo‘jiza” kabi ilmiy ishlarida nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar nutqi rivojlanishida ertaklardan foydalanish haqida ham tavsiyalar berib o‘tilgan. O‘zbek olimlardan esa, L.Mo‘minova, R. Kabulovalarning “Bolalar nutqni kichik falklor janrlari asosida rivojlantirish texnologiyasi”, M.Y. Ayupova, Z.M. Ahmedova, M.P. Hamidovalar tomonidan tavsiya etilgan “Logopedik o‘yin” qo‘llanmalarida ham ertaklarni qum, qo‘g‘irchoq, musiqa, harakat terapiyalari bilan uyg‘unlashtirib bolalar nutqni rivojlantirishda keng foydalanish haqida tavsiyalar berilgan.

Bolalarga go‘daklik chog‘idanoq ertaklar asosida ijobiy fazilatlar singdirib kelinadi. Shuni aytib o‘tish kerakki, milliy ertaklar nafaqat ta’limiy tarbiyaviy balki korreksion rivojlantiruvchi vazifalarni ham bajaradi. Xalq og`zaki ijodi mahsuli bo‘lmish ertaklarda mehnatning tarbiyaviy ahamiyati katta ekanligi qayd etiladi. Mehnat bola tarbiyasida asosiy vosita deb qaraladi. O‘zbek xalq ertaklari:hayot haqiqatiga asoslangan, hayolot va fantastika xususiyatlari bilan yo‘g‘rilgan, bolalarga ibrat, o‘git beruvchi og‘zaki hikoyalardir. Mazmunan ertaklar uch xil bo‘ladi. Hayvonlar haqida hamda ma’joziy ertaklar: “Susanbil”, “O‘rmonchada mukofot”. Sehrli fantastik ertaklar: “Gulihaqiqat”, “Xusniyabonu”, “Guljamol” Hayotiy-maishiy ertaklar: “Malikam Xusniobod”, “Oltin baliq” kabi ertaklar kiradi. Milliy ertaklar asosida bolalar nutqini shu bilan bir qatorda nutq kamchilgiga ega bo‘lgan bolalar nutqini ham rivojlantirish mumkin. Nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalar nutqini rivojlantirishda turli hil tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan ertaklardan terapevtik usul ishlab chiqish mumkin. Bundan ko‘rish mumkinki, nutq nuqsoniga ega bo‘lgan bolalar ham jamiyatimizdagi sog‘lom tengdoshlari bilan bir qatorda barkamol bo‘lib voyaga yetishlarida xalqimizning boy ma’naviy merosi hisoblangan o‘zbek xalq ertaklarining o‘rni muhim ahamiyat kasb etadi.

https://buxdu.uz

Amaliyotda ko‘rinadiki, agar barmoq harakatlarining rivojlanishi orqada bo‘lsa, u holda nutq rivojlanishi ham kechikadi, garchi umumiy harakatchanlik odatdagidan yuqori bo‘lsa-da. Shuning uchun nutqida nuqsoni mavjud bolalar bilan ishlashda eng muhim yo‘nalish bu mayda qo‘l motorikasini rivojlantirish, barmoqlar va umumiy harakatlarini muvofiqlashtirish deb aytish mumkin. Shu bilan birga bir necha holatlar ham uchraydi. Bu bolalarda turli darajada namoyon bo‘luvchi nevrologik psixologik, motor belgilarning o‘ziga hosligi bilan kuzatiladi. Ushbu holat bosh miya disfunksiyasining murakkab bo‘lmagan ko‘rinishi va markaziy asab tizimining birlamchi buzilish belgilaridan boshlab, to qo‘pol asab tizimi buzilishlarigacha, bolalarda umumiy motor qo‘pollik, qovishimsizlik, harakatlar diskoordinatsiyasi, harakatlar sekinlashuvi yoki tormozlanganlik yuz beradi. Motor faollikning pasayganligi, ritmiklik holatning yetishmasligi, dinamik va statik muvozanatning buzilishi bolalarda yaqqol ko‘zga harakatlarning buzilganligi maktabgacha yoshdagi bolalarda harakatlarni aniq nazorat qilishni, turli mushak guruhlarining aniq ishlashini va harakatlarning koordinatsiyasi to‘g‘ri tashkil etilishini talab qiladigan murakkab harakatlarni amalga oshirayotganda ko‘proq namoyon bo‘ladi. Bunday kasallik uchraydigan bolalarda bir oyoqda sakrash va turish, oyoq uchida va tovonda yurish, koptokni mo‘ljalga otish va ilib olish, arg‘imchoqda balandlikga uchish, yugurish, to‘g‘ri qadam bosish, predmetlarini ushlab ko‘rish kabi harakatlarni bajarishda ham qiyinchiliklarga uchraydilar. Nutqning grammatik tuzilishining o‘ziga xos xususiyatlari haqida N.N.Traugott, R.E.Levina, B.M.Grinshpun, S.N.Shaxovskaya, E.F.Sobotovich, V.A.Kovshikova va boshqa tadqiqotchilar asarlarida o‘z fiklarini bildirib o‘tganlar. Kasallik mavjud bolalarda grammatik strukturani tog‘ridan to‘g‘ri bir qator kamchiliklarni ko‘rish mumkin bo‘ladi. Ular grammatik strukturadan o‘zak va qo‘shimchalardan ishlata olmaydilar. Bolalar so‘zlar va gaplarni tuzish hamda ularni tahlil qilish, umumlashtirish lingvistik belgini tushunish va to‘g‘ri ishlatish muayyan morfema, so‘zni muayyan mavzu yoki hodisa bilan bog‘lash uchun foydalana olmaydilar. Ular ot va fe’llarning sonli shakllarini o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Alalik bolalarda nafaqat nutq faoliyati, balki bilish jarayonlarining shakllanishi orqada qolishi mumkin. Motor alaliyada turli xil nevrologik alomatlarni ko‘rish mumkin. Miya disfunksiyasining yo‘qolganligidan tortib markaziy asab tizimiga zarar yetkazish belgilaridan jiddiy nevrologik kasalliklarga (parez), ayniqsa piramidal va ekstrapiramidal tizimlargacha nuqsonlar mavjudligi ko‘rish mumkin.

Nutqida nuqsoni mavjud bolalar bilan ishlashda nutq malakalarini va ko‘nikmalarini shakllantirish juda murakkab jarayondir. Bu juda sekilik bilan yuz beradi hamda rivojlanish jarayonida bolalarda kamchiliklar o‘z-o‘zidan kompensatsiya qilinmaydi va buni tuzatish bir necha bosqichlarni talab qiladi. Nutqida nuqsoni mavjud bolalarda umumiy ko‘rinishlar mavjud bo‘lib, bularga so‘zlarning ma’nolari tizimining shakllanmaganligi, grammatik tuzilish nuqsonlari, semantik nuqsonlarni misol qilib aytish mumkin. Bunday bolalar muloqot jarayonida bog‘langan nutqni qo‘llay olmaydilar va ma’lum qiyinchiliklarga duch keladilar. Ularning nutqi tushunarsiz, bolalar ketma-ket keladigan rasmlar mazmuni bilan mantiqiy tanishtirishda qiyinaladilar. Ayrimlari rasmlarni to‘g‘ri ketma-ketlikda tahlay olmasalar, ayrimlarini to‘g‘ri ketma-ketlikdagi rasmlarni to‘g‘ri nomlashda muammoga duch keladilar. Bog‘langan nutqning yo‘qligi, ichki nutqiy rejalashtirishning mavjud emasligi, tashqi nutqning to‘g‘ri amalga oshira olmasligi bilan birga namoyon bo‘ladi.

Ertak terapiyasi amaliy psixologiyada olib boriladigan eng qadimiy va ajoyib metodlardan biridir, chunki inson tug‘ilibdiki ertaklar bilan dunyoni turlicha ko‘rinishda ko‘rib anglab boradi. Ertaklar bolalarni atrofdagi insonlarni tinglashga va turlicha tasavvur qilishga yordam beradi.

Bu usul yordamida nutq kamchiligiga ega bo‘lgan bolalarning nafaqat nutqi balki bilish jarayonlari, motor rivojlanishi, hissiy irodaviy xususiyatlari, bolalardagi xulq-atvor ko‘nikmalarining samarali rivojlanishiga imkon beradi.

Ertak sahnasini ishlab chiqishda bolalar bilan yoki taqdimot ko‘rinishda tashkil etish bolalarda ertakni boshidan oxirgacha tasavvur qilishi va mazmunini esda saqlab qolishiga yordam beradi. Ushbu jarayonda bolalar va mutahassis ertakning tugash qismiga yangliklar kiritish mumkin va ertakni davomini ixtiro qilish har bir bola o‘z fikrlarini rasmlar orqali yoki tovushlar orqali ifoda etishi mumkin. Shuningdek, ertak yuzasidan savollar ishlab chiqilganda ertak yana bir marta mustahkamlandi. Bolalar savollarga rasmlar orqali javob berishi mumkin, shu bilan bir qatorda savol-javob usuli orqali bolalar ertakni qanchalik o‘zlashtirganligini ham bilib olish mumkin.

Ertak terapiyasi samaradorligini yanada oshirish uchun qo‘shimcha terapevtik usullar bilan birgalikda ertak terapiyasini olib borish mumkin. Masalan, o‘yin terapiyasi, qumli terapiya, piktagramma terapiyasi, musiqa (ovoz) terapiyasi. Bolalarning asosiy faoliyatini o‘yinlar tashkil bo‘lganligi tufayli o‘yin terapiyasidan ertaklarda foydalanish bolalarda motor harakatlar rivojlanishi natijasida nutq birliklari lug‘at boyligi va bolalarda diologik nutqga bo‘lgan qiziqish ortishiga yordam beradi. Shu bilan bir qatorda didaktik o‘yinlarda ertak ichida foydalanish sahnalashtirilgan ertakga bolalar nutqidagi yaqqol namoyon bo‘luvchi kamchiliklarni bartaraf etish, bilish jarayonlarini rivojlantirish maqsadida didaktik shartli o‘yinlardan ertak

https://buxdu.uz

davomini so‘zlab berish uchun bosqichma-bosqich turli hil shartli o‘yinlardan foydalanish bolalarda nafaqat nutq-harakat, balki taffakur idrok kabi bilish jarayonlarni ham faol rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, hozirgi davrda maktabgacha yoshdagi bolalar orasida nutq bilan bog‘liq turli kamchiliklar kuzatilib kelinmoqda. Bu kamchiliklardan bolalar lug‘at zahirasining bola yoshiga nisbatan sezilarli darajada kamligi, sodda so‘zlarni atashda bo‘ginlar orqali talaffuz qilish holati kuzatildi, bolalar nutqni tushinishdagi yaqqol namoyon bo‘luvchi holat kelishik qo‘shimchalar ma’nosini tushunmaslik va kelishiklardan faol nutqida foydalana olmaslik holati kuzatildi. Ularning ko‘pchiligida yuz, artikulyar, shuningdek qo‘llar va barmoqlarning mayda motorikasida kamchiliklar yaqqol namoyon bo‘ladi. Ertak terapiyasi bolalardagi nutq komponentlarini rivojlantiradi, ertak terapiyasi bolalar mayda va umumiy motor holati rivojlanishini faollashtiradi va bolalar bilish jarayonlarni rivojlantirish vositasida nutq komponentlarini rivojlantiradi.

Adabiyotlar:

1. Логопедия /Под ред. Л.С. Волковой. С.Н. Шаховской. - М., 2003.
2. Nurkeldiyeva D.A., Ayupova M.Y, Axmedova Z.M. Barmoqlar mashqi va logopedik. o‘yinlar. T.: Yangi asr avlodi, 2007.
3. Shomahmudova R., Mo‘minova L.R. Bolalar nutqidagi nuqsonlar va ulami bartaraf etish. T.: 1993.
4. Ahmedova Z.M, Ayupova M.Y, Xamidova M.P.:Logopedik o‘yin darslik.Toshkent-2007
5. Muzafarovna, U. D. Z. (2023). Ta’lim tizimida inklyuziv ta’limning o‘rni. // Образование наука и инновационные идеи в мире, 30(3), 94-96.
6. Urunova, D. (2024). In secondary schools separately to children in need natural the sciences pedagogical of teaching terms and conditions. // Экономика и социум, (4-1 (119)), 653-656.
7. Nasimova, N. Q., & Urunova, D. M. (2022). Kelajak avlod tarbiyasi-bugunning ustuvor vazifasidir. // Экономика и социум, (4-1 (95)), 113-116.
8. Baxronova G.T. (2024) “Egma tadqiqoti o‘qitish va ta’lim olish sharoitlarini o‘rganish xalqaro tadqiqoti”, http://web-journal.ru/index.php/ilmiy/article/view/2802
9. Jo‘rayeva D.O‘. (2023/12/27), “Raqamlashtirish sharoitida bo‘lajak tarbiyachi pedagoglarning kasbiy malakalarini ta'limda baholash”, prospects and main trends in modern science, 90-93-b. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=tyK5ka0AAAAJ&citation_for_view=tyK5ka0AAAAJ:d1gkVwhDpl0C

https://buxdu.uz

UO‘K 174.864-053.(087.3)

AKSIOLOGIK YONDASHUV ASOSIDA TALABALARDA INSONPARVARLIKNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY PEDAGOGIK ASOSLARI

Xudayberdiyeva Odina Marubjon qizi,
Namangan davlat universiteti
Pedagogika nazariyasi. Pedagogik ta’limotlar tarixi ixtisosligi tayanch doktoranti
Aydinaxudayberdiyeva@gmail.com

Ushbu tadqiqot aksiologik (qiymatshunoslik) yondashuv asosida talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning nazariy pedagogik asoslarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi, aksiologik yondashuvni ta'lim tizimiga integratsiya qilish va uning talabalarda axloqiy qadriyatlar, mas'uliyat, hamdardlik va ijtimoiy adolat kabi insonparvarlik ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi rolini tahlil qilishdir.

Kalit so’zlar: *aksiologiya, pedagogika, tarbiya, pedagog, yondashuv, nazariyalar, talaba, inson, insonparvarlik, rivojlanish, shakllanish, dasturlar.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ГУМАНИЗМА У СТУДЕНТОВ НА ОСНОВЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА

Данное исследование посвящено изучению теоретических педагогических основ развития гуманизма у студентов на основе аксиологического (ценностного) подхода. Основная цель исследования заключается в интеграции аксиологического подхода в систему образования и анализе его роли в развитии у студентов гуманистических навыков, таких как моральные ценности, ответственность, эмпатия и социальная справедливость.

Ключевые слова: *аксиология, педагогика, воспитание, педагог, подход, теории, студент, человек, гуманизм, развитие, формирование, программы.*

THEORETICAL PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF DEVELOPING HUMANISM IN STUDENTS BASED ON THE AXIOLOGICAL APPROACH

This research is dedicated to studying the theoretical and pedagogical foundations of developing humanism in students based on the axiological (value-oriented) approach. The main objective of the research is to integrate the axiological approach into the educational system and analyze its role in developing students' humanistic skills, such as moral values, responsibility, empathy, and social justice.

Keywords: *axiological, pedagogy, education, teacher, approach, theories, student, human, humanism, development, formation, programs.*

Kirish. Jahonda axloqiy qadriyatlarning o'zgarishi va ijtimoiy hayotdagi murakkabliklar, insonparvarlikni rivojlantirishni pedagogik jarayonlarning eng muhim yo'nalishlaridan biriga aylantirmoqda. Talabalar – jamiyatning kelajakdagi fuqaro va mutaxassislari, shuning uchun ularda insonparvarlik, axloqiy va estetik qadriyatlarni rivojlantirish bugungi kunning dolzarb talabidir.

Jahondagi yetakchi universitetlaridan talabalarni o’quv faoliyatida qadriyatlarning o'zgarishi va ijtimoiy hayotdagi murakkabliklar, insonparvarlikni rivojlantirishni o‘rganish bo‘yicha Avstraliya instituti (Australian Institute of Family Studies), Seul Milliy universiteti (Seoul National University, Janubiy Koreya), Moskva davlat universiteti (M.V. Lomonosov nomidagi MDU, Rossiya), Boston Shimoliy-Sharqiy universiteti (Northeastern University Boston, AQSh), Angliyaning Chyester Universitetlari (Psychology and Child Development (with Placement Year) BSc), Myunxen universiteti (LMU, Germaniya) va boshqalar tomonidan qadriyatlarning o'zgarishi va ijtimoiy hayotdagi murakkabliklar, insonparvarlikni rivojlantirishning pedagogik xususiyatlarini o‘rganish tobora dolzarb bo‘lib kelmoqda.

Aksiologik yondashuv asosida insonparvarlikni rivojlantirish, talabalarning o'zini hurmat qilish, boshqalarga nisbatan rahm-shafqat va adolat hissini o'stiradi. Bu nafaqat shaxsiy rivojlanish uchun, balki ijtimoiy barqarorlik va hamjihatlikni ta'minlash uchun ham zarurdir. Talabalar orasida insonparvarlik qadriyatlarini rivojlantirish, ularning ijtimoiy munosabatlarini yanada mustahkamlashga yordam beradi. Insonparvarlik va axloqiy qadriyatlar talabalarga global muammolarni (muhofaza qilish, iqlim o'zgarishlari, inson huquqlari) hal qilishda yondashuvni shakllantiradi. Aksiologik yondashuv orqali talabalarga

https://buxdu.uz

umumbashariy qadriyatlarni o'rgatish, ularda global miqyosda mas'uliyatli va o'zaro hurmatga asoslangan yondashuvlarni rivojlantirishga imkon yaratadi.

Pedagogik faoliyatda ham pedagogika nazariyasida ham aksiologiya tushunchasi yagona ta'rifga ega emas. "Aksiologiya" tushunchasining turli xil pedagogik talqinlari va ta’riflari ishlab chiqilib turli adabiyotlarda turlicha keltirilgan.

Aksiologiya (boshqa yunoncha ἀρία „qiymat“ + lós „so‘z, ta’limot“ dan) – qadriyatlar nazariyasi, falsafaning bo‘limi. Aksiologiya qadriyatlarning tabiati, ularning voqelikdagi o‘rni va qadriyatlar dunyosining tuzilishi, ya’ni turli qadriyatlarning o‘zaro, ijtimoiy va madaniy omillar va shaxs tuzilishi bilan bog‘liqligini o‘rganadi.

Qadriyatlar masalasi birinchi marta Suqrot tomonidan ko‘tarildi, u uni o‘z falsafasining markaziy nuqtasiga aylantirdi va uni nima yaxshi degan savol sifatida shakllantirdi. Yaxshilik amalga oshirilgan qiymatdir – foydalilik. Ya’ni, qiymat va foydalilik bir tanganing ikki tomonidir[1].

Aksiologik yondashuv insonparvarlik pedagogikasining uzviy o'ziga xosligi bo'lib, barcha odam unda jamoaviy rivojlanishning maqsadi va jamiyatning oliy qadriyati sifatida qaraladi. Shuning uchun aksiologiyaga (tabiiy qadriyatlar haqidagi (nazariy) falsafiy 3 nazariyalar) yangi ta'lim falsafasi sifatida va zamonaviy pedagogika metodologiyasiga uyg'un tarzda qaraladi[2].

Pedagogik aksiologiya asosida inson hayoti, tarbiya va ta'lim, pedagogik faoliyatning inson hayotidagi ahamiyatini tushunish va qaror toptirish yotadi. Ta'limni inson turmushi uchun asosiy qadriyat, deb asoslash pedagogik bilimlar taraqqiyotini barcha bosqichlarida o'z o'miga ega. U o'zaro aloqadorlik - jamiyat va inson o'rtasida muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan, ular ta'limning qadriyat statusini belgilab berishadi. Ta'limni insonparvarlashuvi g'oyasi, pedagogikada aksiologik yondashuvni qo'llash esa, o'zida katta falsafiy-antropologik, ijtimoiy-siyosiy xususiyatni aks ettiradi. Pedagogik aksiologiya inson va ta'limni qadriyat deb e'tirof etgan holda, ta'Iimiy qadriyatlarni muhokama etuvchi hamda ta'limga aksiologik yondashuvni amalga oshiruvchi pedagogik bilimlar sohasidir.

Pedagogik jarayonni aksiologik baholashda nafaqat o'quvchining iqtidori, qobiliyati, iste'dodi, uning bilish imkoniyatlari, balki “noyob hodisa (fenomen)” sifatida qarash ustuvor bo'ladi. Bunda quyidagilar e'tirof etiladi:

- shaxs pedagogik jarayonning obyekti emas, subyekti sifatida aks etadi;
- shaxs - qandaydir tashqi maqsadlarga erishish vositasi emas, ta'lim tizimi maqsadi;
- har bir ta'lim oluvchi qobiliyatli, ko'plab ta'lim oluvchilar iqtidorli;
- shaxsning muhim sifatlari sifatida yuksak axloqiy qadriyatlar (yaxshilik, sevgi, mehnatsevarlik, vijdon, qadr-qimmat, fuqarolik va boshqalar) aks etadi;
- pedagogik muhabbat, ta'lim oluvchilar taqdiriga qiziqish bilan qarash;
- ta'lim oluvchiga yuksak ishonch bilan qarash;
- hamkorlik, muloqot mahorati;
- to'g'ridan-to'g'ri majburlashdan voz kechish;
- ijobiy rag'batlantirishning muhimligi;
- ta'lim oluvchi shaxsiga ta'lim subyekti, faollik va erkin tanlash sohibi sifatidagi munosabatlardan iborat[4].

Bu muammo bilan o‘zbek pedagoglardan – T.Rasulov, N.Mansurova, X.Islambekov, Sh.Muhammadiyev, B.Akramovlar o‘z ilmiy tadqiqotlarida aksiologik yondashuvni pedagogik ta'limda qo'llash orqali talabalarda insonparvarlik qadriyatlarini rivojlantirishning pedogogik muammolarining turli jihatlarini ochib berganlar.

MDH mamlakatlaridan **V.Shadrikov** aksiologik yondashuvni ta'lim tizimiga joriy qilishda, **N.Chistyakova** o‘zining aksiologik yondashuv asosida ta'limda axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni rivojlantirish bo‘yicha, **A.Nesterova** Qozog‘istonda aksiologik pedagogik yondashuvlarni rivojlantirish va talabalarda insonparvarlikni shakllantirishda, **T.Titarenko** pedagogik axloqiy qadriyatlar va insonparvarlikni rivojlantirish bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlari olib borganlar.

Xorij olimlaridan tadqiq etilayotgan muammo yuzasidan esa **Martha Nussbaum** – dunyoda tanilgan filoso, ta'lim va axloqiy qadriyatlar bo'yicha tadqiqot olib boruvchi olimdir. Uning ishlari **aksiyologik yondashuv** va **insonparvarlik**ni rivojlantirishda, **Nel Noddings** – ta'limda g'amxo'rlik va insonparvarlikni rivojlantirishda, **chard Sennett** – ijtimoiy fanlar bo'yicha, **A. Suyur** turk olimi, aksiologik yondashuvni ta'lim tizimiga integratsiya qilishga oid tadqiqotlar olib borgan. U ta'limda insonparvarlikni rivojlantirishga, **Janet M. Bixby** – Kanadada aksiyologik yondashuv va axloqiy pedagogik metodlarni ishlab chiqishda faol olimdir. Uning tadqiqotlari ta'lim jarayonida talabalarda axloqiy qarorlar qabul qilish, shaxsiy mas'uliyat va jamiyatdagi mas'uliyatni rivojlantirishda, **Tom L. Beauchamp** – ta'lim va etika sohasida taniqli olim bo'lib, uning ishlari ta'limda aksiologik yondashuvni amalga oshirishda, **Sigridur Thorgeirsdottirlar** ta'lim

https://buxdu.uz

jarayonida aksiologik yondashuvni qo'llash va insonparvarlikni rivojlantirish masalalariga oid ilmiy ishlar olib borganlar.

Insonning shaxs sifatida shakllanishi insonparvarlik qadriyatlari tizimini o'zlashtirishni nazarda tutadi, u esa o'zida insonparvarlik madaniyati asoslarini aks ettiradi. Ushbu qadriyatlami ta'lim jarayoniga joriy etish masalasi o'zida katta ijtimoiy ahamiyatni ifoda etadi. Uning muvaffaqiyatli yechimi ko'p hollarda ta'limning insonparvarlashishiga bog'liqdir. Uning mazmuni shundan iboratki, shaxs tomonidan ongli ravishda madaniy qadriyatlar tanlovini ta'minlash va uning negizida mustahkam, inkor etmaydigan, insonparvar qadriyatli munosabatlar individual tizimini shakllantirishdir.

Tadqiqot obyekti sifatida Andijon viloyatidagi Andijon davlat universiteti talabalaridan 150 nafar, Namangan viloyatidagi Namangan davlat universiteti talabalaridan 150 nafar hamda Toshkent shahridagi TDPU talabalaridan 150 nafar jami respondentlar 450 nafarida Aksiologik yondashuv asosida talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning ilmiy pedogogik imkoniyatlarini aniqlashdan iboratdir. Bu obyektlar orqali talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning ilmiy va pedagogik asoslarini chuqur o'rganish va samarali metodlarni ishlab chiqish maqsad qilinadi.

Qo‘llanilgan metodlar tadqiqotda **Shikl (Shickl)** va **Murraylar** tomonidan ishlab chiqilgan proyektiv test, Rorschachning inkblot testi, Littl-oni va Goughlarning Talabalarning ichki qarashlarini, axloqiy qadriyatlarini va ijtimoiy mas'uliyatga bo‘lgan munosabatlarini o‘rganish testi anketa va so’rovnomalardan asosida matematik statistika metodlari (Styudentning t-mezoni, K.Pirsonning r-korrelyatsiya koeffitsiyentini hisoblash metodlari)dan tadqiqotda olingan empirik materiallarni qayta ishlash va ularning statistik ahamiyatlilik darajasini aniqlash uchun foydalanildi.

Olingan natijalar va ularning tahlili. "Aksiologik yondashuv asosida talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlari" mavzusidagi anketaning namunaviy shaklini taqdim etaman. Ushbu anketa 450 nafar talaba uchun mo‘ljallangan bo‘lib, ochiq-oydin savollarni o‘z ichiga oladi.

Mazkur anketa talabalarning insonparvarlikka bo‘lgan qarashlarini, ushbu fazilatni rivojlantirish omillari va unga ta’sir qiluvchi pedagogik shart-sharoitlarni aniqlashga qaratilgan.

Shaxsiy ma’lumotlar:

1. Yosh: _____
2. Jinsi: ☐ Erkak ☐ Ayol
3. Ta’lim yo‘nalishi: _____
4. Kurs: ☐ 1 ☐ 2 ☐ 3 ☐ 4

Asosiy savollar:

1. Sizningcha, insonparvarlik nima?
2. Siz kundalik hayotingizda insonparvarlikni qanday namoyon qilasiz?
3. Talabalar orasida insonparvarlikni rivojlantirish uchun nimalar qilish kerak?
4. Ta’lim jarayonida insonparvarlikni shakllantirishda o‘qituvchilarning roli qanday?
5. Sizning fikringizcha, jamiyatda insonparvarlikni rivojlantirishga nima to‘sqinlik qiladi?
6. Sizningcha, insonparvarlikka ega bo‘lgan shaxs qanday fazilatlarga ega bo‘lishi kerak?
7. O‘zingizni insonparvar inson deb hisoblaysizmi? Nega?
8. Insonparvarlikni rivojlantirish uchun oilaning o‘rni qanday?
9. Universitet muhitida insonparvarlikni oshirish uchun qanday tashabbuslar amalga oshirilishi kerak?
10. Siz bilgan eng insonparvar inson kim? Nega aynan u?

Statistik tahlil rejasini tuzish:

1. Javoblarni tahlil qilish:
   - To‘plangan javoblarni kodlash va ma’lum toifalarga ajratish (masalan, "oila ta’siri", "ta’limning roli", "jamiyatdagi muhit" kabi).
   - Matnli ma’lumotlarni sifat tahlili usullari bilan tahlil qilish.
2. Statistik tahlil usullari:
   - So‘z chastotalarini hisoblash (qaysi tushuncha ko‘proq uchraganligini aniqlash).
   - Javoblarni gender, yosh va ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha taqqoslash.
   - Matnli javoblarni klasterlash va asosiy mavzularni aniqlash.

Javoblarni kodlash va guruhlash

Matnli javoblarni asosiy mavzularga ajratamiz (masalan, "Oilaning ta’siri", "Ta’lim muhitining roli", "Jamiyatdagi muammolar" kabi).

Har bir javobdagi asosiy tushunchalarni ajratib, ularning chastotasini hisoblaymiz.

Jins, yosh va ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha taqqoslash

Insonparvarlik tushunchasiga oid javoblarning gender va yosh guruhlari bo‘yicha farqlarini aniqlash.

1- va 4-kurs talabalari o‘rtasida insonparvarlikni tushunish va amaliyotda qo‘llash farqini baholash.

https://buxdu.uz

So‘z chastotalari va matn klasterlash. Anketadan kelib chiqadigan asosiy mavzularni sun’iy intellekt asosida klasterlash va umumiy tendensiyalarni aniqlash.

Korelatsion tahlil. Insonparvarlik haqidagi fikrlarning ta’lim yo‘nalishlari, jins va yosh bilan bog‘liqligini aniqlash.

Misol: "O‘qituvchilarning roli muhim" degan javobning universitet yo‘nalishi bilan bog‘liqligi.

So‘z chastotalari bo‘yicha eng ko‘p ishlatilgan 10 ta so‘z

So‘z	**Takrorlanish soni**
insonparvarlikni	179
kerak	134
bu	98
insonparvarlik	98
ta	96
berish	91
yordam	91
muhim	89
ib	52
qilishlari	52

Talabalar orasida "insonparvarlik", "kerak", "muhim", "yordam" kabi tushunchalar eng ko‘p ishlatilgan. Bu insonparvarlikni amalda ko‘rsatish va uni muhim deb bilish tendensiyasini ko‘rsatadi.

Asosiy mavzular (Latent Dirichlet Allocation - LDA tahlili bo‘yicha):

1. **Ta’lim va o‘qituvchilar roli** – "o‘qituvchilar", "insonparvarlikni", "kerak" kabi so‘zlar.
2. **Jamiyat va insonparvarlik** – "insonparvarlikka", "jamiyat", "kerak", "ta".
3. **Mehr-shafqat va yordam berish** – "ko‘rsatish", "shafqat", "insonparvarlik", "bu".

Tahlil: Javoblar 3 asosiy mavzuga ajraldi: **ta’lim va o‘qituvchilarning roli**, **jamiyatning insonparvarlikka ta’siri**, va **mehr-shafqat, yordam berish tajribalari**. Bu talabalarning insonparvarlik haqidagi qarashlarini tushunishga yordam beradi.

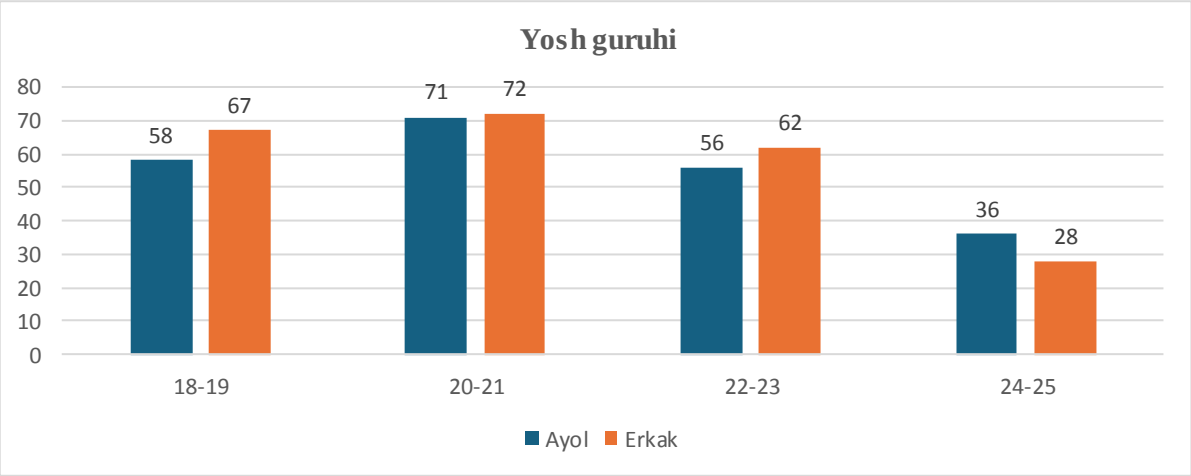

1-rasm. Yosh va jins guruhlari bo‘yicha insonparvarlik tushunchasining tahlili bo’yicha ko’rsatkichlar

Tahlil natijalari shuni ko’rsatadi:

1. **Erkaklar** orasida 18-19 yoshli talabalarda insonparvarlik tushunchasi eng yuqori (74.6%).
2. **Ayollar** orasida 22-23 yoshli guruhda insonparvarlik tushunchasi eng yuqori (75%).
3. 20-21 yoshdagi ayollarda insonparvarlik tushunchasi nisbatan pastroq (57.7%) bo‘lgan.
4. Umuman olganda, yosh o‘tgani sari erkaklarda insonparvarlik tushunchasining pasayishi kuzatilgan. Ayollarda esa 22-23 yoshda eng yuqori cho‘qqiga yetib, keyin biroz pasayadi.

Pedagoglar o’rtasida:

Yosh guruhlariga mos yondashuv: 18-19 yoshdagi talabalar orasida insonparvarlik tushunchasini mustahkamlash uchun o‘quv dasturlariga praktik mashg‘ulotlar va hayotiy misollar kiritish maqsadga muvofiq.

https://buxdu.uz

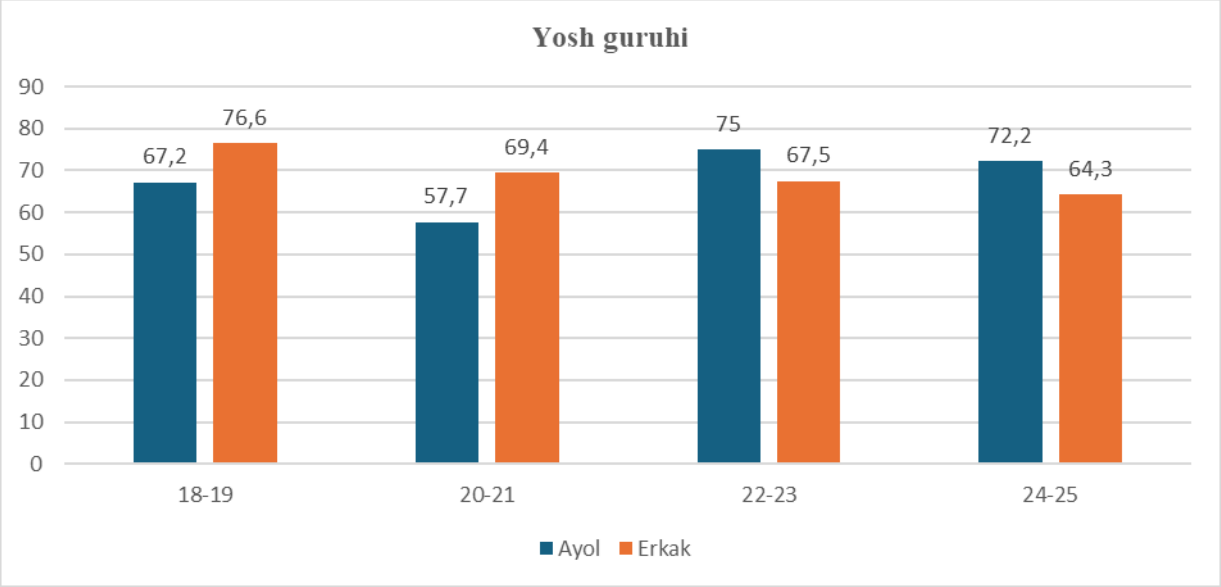

2-rasm. Yosh va jins bo‘yicha insonparvarlik tushunchasining tahlili bo’yicha foiz (%) ko’rsatkichlar

22-23 yoshdagi ayollar orasida insonparvarlik tushunchasi yuqori bo‘lgani uchun bu yoshdagi talabalarni insonparvarlik targ‘ibotchisi sifatida jalb qilish mumkin.

O‘qituvchilar va pedagoglar talabalarning insonparvarlikka oid tushunchalarini rivojlantirish uchun maxsus treninglar, rolli o‘yinlar va amaliyot mashg‘ulotlar tashkil etishlari lozim.

Xulosa sifatda shuni ta’kidlash kerakki, bu tadqiqotda aksiologik yondashuv asosida talabalarda insonparvarlikni rivojlantirishning ilmiy-pedagogik imkoniyatlari o‘rganildi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, talabalarning insonparvarlik fazilatlarini shakllantirish va rivojlantirish jarayonida aksiologik yondashuv samarali metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, insonparvarlikning mohiyati talabalarning qadriyatlarni anglash darajasi va ularga munosabati bilan uzviy bog‘liqdir. Shu munosabat bilan, ta’lim jarayonida insonparvarlikni rivojlantirish uchun quyidagi omillar muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi:

1. Ta’lim jarayonida qadriyatlarni shakllantirish – talabalar ongida insonparvarlik g‘oyalarini mustahkamlash uchun maxsus pedagogik texnologiyalar va interfaol usullardan foydalanish samarali natijalar beradi.
2. Ilmiy-ma’rifiy va tarbiyaviy muhit yaratish – ta’lim jarayonida insonparvarlik qadriyatlarini mustahkamlovchi ijtimoiy va axloqiy muhitni shakllantirish zarur.
3. O‘qituvchilarning roli va pedagogik mahorati – insonparvarlikni shakllantirishda o‘qituvchilarning shaxsiy namuna ko‘rsatishi va innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanishi katta ahamiyatga ega.
4. O‘quv dasturlarining mazmunini takomillashtirish – aksiologik yondashuv asosida talabalarning shaxsiy kamoloti va ijtimoiy mas’uliyatini oshiruvchi maxsus kurslar, mashg‘ulotlar va loyiha ishlarini ta’lim jarayoniga joriy etish zarur.

Tadqiqot natijalari asosida aksiologik yondashuv talabalarda insonparvarlik fazilatlarini shakllantirishning samarali yo‘llaridan biri ekanligi isbotlandi. Bu yondashuv orqali ta’lim jarayonining insonparvarlikka yo‘naltirilganligi mustahkamlanadi va kelajak avlodning ijtimoiy mas’uliyatli shaxs sifatida shakllanishiga yordam beradi.

Dissertatsiya natijalari pedagogik amaliyot uchun muhim bo‘lib, oliy ta’lim muassasalarida talabalarning insonparvarlik fazilatlarini rivojlantirishga qaratilgan dasturlarni ishlab chiqishda va takomillashtirishda qo‘llanilishi mumkin.

Adabiyotlar:

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent. - 2016 y.
2. Pedagogik aksiologiya. Sh Mardonov, B. Xodjayev, Sh. Taylanova, D. Xojimuhammedova. “Fan va texnologiya “ nashriyoti, 2015.
3. Pedagogika nazariyasi va tarixi. R. Mavlonova, N.Vohidova, N.Rahmonqulova. Toshkent-2016.

https://buxdu.uz

UO’K 159.9

SHAXS SHAKLLANISHINING TURLI BOSQICHLARIDA KASBIY O‘ZLIKNI ANGLASH

Yuldasheva Mahliyo Bahtiyorovna,
Farg‘ona davlat universiteti Psixologiya kafedrasi dotsenti v.b., PhD
myuldasheva229@gmail.com
ORCID ID 0000-0002-4624-7039

Maqolada insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi jarayonini tahlil qiladi. Unda kasbiy o‘zlikni anglashning turli bosqichlari, bu jarayonning shakllanishi va shaxsning individual rivojlanishiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, individning kasbiy o‘zlikni anglash orqali qanday o‘sishi, bu jarayonda ichki va tashqi omillarni hisobga olish zarurligi, kasbiy faoliyatda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo‘lgan psixologik ko‘nikmalarni o‘rganish masalalari yoritiladi. Shu o‘rinda shaxsning o‘z kasbini tanlashda va unga mos ravishda o‘zini anglashda yuzaga keladigan muammolar hamda ularni hal qilish yo‘llari ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: *kasb, kasb tanlash, kasbiy o‘zlik, “Men” qiyofasining ifodalanishi, yoshga xos rivojlanish, kasbiy barqarorlik*

ПОНИМАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ НА РАЗНЫХ ЭТАПАХ ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье анализируется процесс личностного и профессионального развития индивидуума. В ней рассматриваются различные этапы профессионального самосознания, становление данного процесса и его влияние на индивидуальное развитие личности. В статье рассматриваются вопросы о том, как человек развивается через профессиональную самореализацию, о необходимости учитывать в этом процессе внутренние и внешние факторы, а также об изучении психологических навыков, необходимых для достижения успеха в профессиональной деятельности. Также указаны проблемы, которые возникают у человека при выборе профессии и, соответственно, профессиональной самореализации, а также пути их решения.

Ключевые слова: *профессия, выбор профессии, профессиональная идентичность, выражение образа “Я”, возрастное развитие, профессиональная стабильность*

UNDERSTANDING PROFESSIONAL IDENTITY AT DIFFERENT STAGES OF PERSONAL FORMATION

This article analyzes the process of personal and professional development of an individual. It examines the various stages of professional self-awareness, the formation of this process and its impact on individual personality development. The article discusses how a person develops through professional self-realization, the need to take into account internal and external factors in this process, as well as the study of psychological skills necessary to achieve success in professional activities. The problems that a person has when choosing a profession and, accordingly, professional self-realization, as well as ways to solve them, are also indicated.

Keywords: *profession, career choice, professional identity, expression of the self-image, age development, professional stability.*

Kirish. Shaxsiy rivojlanish va kasbiy faoliyat o‘rtasidagi bog‘liqlik insonning o‘zligini anglash, ijtimoiy va psixologik omillarni hisobga olish orqali shakllanadi. Inson shaxsiy va kasbiy hayotida o‘zini qanday anglashini, o‘z kasbi bilan bog‘liq qarorlar qabul qilish jarayonidagi ichki va tashqi omillarni qanday o‘zlashtirishi muhim masala hisoblanadi. Kasbiy o‘zlikni anglash jarayoni individual rivojlanishning ajralmas qismidir va har bir inson o‘zining kasbiy yo‘lini tanlashda turli bosqichlarni o‘tkazadi. Shaxsning kasbiy o‘zligini anglashdagi muhim bosqichlar ushbu jarayondagi xatolar va ularni bartaraf etish usullari hamda shaxsiy va kasbiy rivojlanishni birlashtirish yo‘llari psixologik tahlil qilishni talab qiladigan masaladir [6].

Bugungi kunda shaxsning kasbiy yo‘lini tanlash va o‘zligini anglash jarayoni nafaqat professional muvaffaqiyatga erishish, balki psixologik farovonlik va ijtimoiy integratsiya uchun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shaxsning o‘zini anglashi, u qanday kasbga intilishi, qanday qobiliyatlarini rivojlantirishi va

https://buxdu.uz

o‘zining kasbiy maqsadlarini qanday belgilashini bilishi uning hayotidagi eng muhim qarorlariga ta’sir ko‘rsatadi. Kasbiy o‘zlikni anglash jarayoni esa shaxsning o‘zini izlash, o‘zini anglash va o‘zga jamiyat a’zolari bilan muloqotda bo‘lishda o‘ziga xos psixologik bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Shu bilan birga, insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik va ularning o‘zaro ta’siri ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlarga moslashuvni talab qiladi. Buning natijasida, shaxsning kasbiy o‘zlikni anglash jarayonini chuqur o‘rganish, unga yordam beruvchi metodlarni ishlab chiqish va jamiyatda kasbiy o‘zlikni shakllantirishning samarali yo‘llarini topish dolzarb masala hisoblanadi.

Metodologiya. Psixologik adabiyotlarda kasbiy o‘z-o‘zini belgilash jarayoniga ta’sir etadigan omillarning 4 guruhi farqlanadi [2]. Birinchisi ijtimoiy-iqtisodiy omil bo‘lib, u taraqqiyotning turli boqichlarida jamiyat hayotiga kirib kelayotgan yoshlarga o‘zlaridagi mavjud kuch va imkoniyatlarini sarflashga turli sohalarni taklif etish bilan belgilanadi. Bu kasblarning o‘zgarishi va rivojlanish istiqbollari jamiyatning u yoki bu mutaxassislarga ehtiyojiga daxldorlikdan kelib chiqadi.

Ijtimoiy-psixologik omillar ikkinchi guruhni tashkil etadi. Unga insonning maktab ta’limigacha va undan keyin o‘sib-ulg‘ayib tarbiya olgan muhit, oila, do‘stlar davrasi, maktab jamoasi kabilar kiradi. Ijtimoiy muhit ta’sirida shaxsning qadriyatli yo‘nalganligi natijasida kasblarning turli guruhlariga munosabatini, o‘ziga xos ijtimoiy kutishlarni, ustanovka va stereotiplarni shakllantiradi.

Uchinchi guruh sof psixologik omillardan iborat bo‘lib, u shaxsiy qiziqish va moyilliklar, umumiy va maxsus qobiliyatlar, aqliy va shaxsiy rivojlanish darajasi, xotira xususiyatlari, diqqat motorikasining o‘ziga xosligi bilan ifodalanadi.

To‘rtinchi guruh individual psixofiziologik xususiyatlarni o‘z ichiga olib, ulardan ko‘p o‘rganilgani asab tizimining asosiy xossalarining faoliyat turlariga nisbatan munosabatining ta’siri masalasidir. Ular psixik jarayonlar kechishining dinamik tavsiflarini belgilaydi, turli temperamentlar ko‘rinishida ifodalanadi va muayyan faoliyat turini bajarishga ko‘maklashishi, yo aksincha, uni qiyinlashtirishi mumkin.

Bir qator psixologlarning ma’lumotlariga ko‘ra, o‘quvchilarning katta qismi maktabni tugatish arafasida ma’lum kasbiy maqsadlarga ega bo‘lmaydi. Masalan, xorijiy psixologlarning ma’lumotiga ko‘ra, so‘rovnoma o‘tkazilgan 15-17 yoshdagi o‘spirinlardan 43,8%i hali kasb tanlashga ulgurmagan, kasbiy tanlovga ega bo‘lganlarining 52%i o‘z tanlovini tushuntira olmaganlar, ya’ni nima maqsadda tanlaganliklarini bilmasliklari aniqlangan. Psixologlarimiz tadqiqotlari asosida to‘plangan ma’lumotlarga ko‘ra, kasbiy tanlov yuzasidan olib borilgan so‘rovnomada qatnashgan yuqori sinf o‘quvchilarining 34%i oliy o‘quv yurtida chet tili xususan ingliz tili yo‘nalishi bo‘yicha o‘qimoqchi ekanini bildirgan. Ular til bilish kasb emas, balki ta’lim madaniyat belgisi ekanligini o‘ylab ham ko‘rmaganlar. Buning asosiy sabablaridan biri o‘quvchilar kasblar olamini yaxshi bilmasligidir.

Oqilona kasb tanlashni qiyinlashtiruvchi yana bir sabab o‘quvchilarda psixologik bilimlar madaniyatining pastligi, o‘z qobiliyatlari va individual-psixologik xususiyatlari, moyilliklari haqida ma’lumot yetarli emasligidir. Kasbiy o‘z-o‘zini anglashdagi qiyinchiliklar kasbiy yaroqlilik nima ekani, uning qanday shakllanishini bilmaslik bilan ham bog‘liq. O‘zini bilib olmaslik kasbiy o‘z-o‘zini belgilashda asosiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Ayrim o‘quvchilar yaqqol ifodalangan qiziqishlar, qobiliyatlar va moyillikka ega emasligiga ishonsalar, boshqalari esa shu qadar ko‘p qiziqish va qobiliyatga egaki, hatto tanlaydigan kasblari doirasini cheklashga qiynaladilar. Yana bir guruh yoshlar ma’lum kasbiy maqsadlarga ega, biroq zarur kasbiy ifodalangan sifatlarga ega emaslar. O‘quvchilarning aksariyat qismi ko‘pincha mehnat faoliyatiga asosiy e’tibor bermasdan, balki ta’lim muassasasini yoki o‘quv faoliyatini hisobga olib kasb tanlashni mo‘ljallaydilar. Bu tanlov u yoki bu fanga qiziqishga asoslanadi. Aslida esa o‘quv va mehnat faoliyati orasida tegishli fan doirasida katta tafovut mavjudligi kelib chiqadi.

Kasbiy o‘z-o‘zini anglash jarayonidan avval katta o‘smir va o‘spirinlik davrida kasbni birlamchi tanlash uchun kasblar haqida differensiallashgan tasavvurlar kam. Bu bosqichda kamdan-kam o‘quvchilar u yoki bu kasbni egallay olish imkoniyatlari haqida o‘ylaydilar, kasblar haqida esa ushbu kasb egalarining tashqi belgilariga (kiyim, o‘zini tutish) qarab fikr yuritadilar. Bu yoshdagi bolalar shaxsi psixik rivojlanishda ekanligi sababli ularda ko‘pincha barqaror qiziqish va moyilliklar ifodalanmaydi. Aynan shu davrda o‘quvchilarni kasblar dunyosi bilan tanishtirish, turli faoliyat turlarida o‘zini sinashga imkoniyat berish lozim. Modomiki, aynan shu yosh davrida yuzaga kelgan qiziqishlar kelgusi kasbiy tanlov uchun asos bo‘ladi.

Yuqori sinfdan boshlab kasb tanlash va unga tayyorgarlik dolzarb masala bo‘lgach, o‘quvchilar bo‘lajak kasbi haqida jiddiy o‘ylay boshlaydilar hamda o‘zlarining psixologik va psixofiziologik “zahiralar”ini baholashga urinadilar. Maktab o‘quv fanlarini bo‘lajak kasbi uchun zarurligi nuqtai nazaridan baholashni boshlaydilar. Aynan shu davrda kattalarning asosiy vazifasi o‘quvchiga o‘zini bilishda o‘z imkoniyatlari, xulq motivlarini, individual psixofiziologik imkoniyatlarini tushunishda yordamlashish va bu bilimlardan kasbiy o‘z-o‘zini anglash jarayonida foydalanishni yo‘lga qo‘yishdan iborat. Bu ishning pirovard

https://buxdu.uz

maqsadi o‘quvchini ongli ravishda kasb tanlashga yetaklash va maktab sharoitida imkoni boricha kasbga dastlabki psixologik tayyorgarlikni ta’minlashdir. O‘quvchilar bilan bunday ish olib borishda guruh va individual kasbiy konsultatsiyalar shaklidan foydalanish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Psixologik adabiyotlarda kasbiy maslahat dasturida uchta qirrani farqlash muhim ahamiyatga ega. Bular axborot tashxis, konsultativ va korreksion ishlardir.

Axborot-tashxis ishlari kasb tanlash qoidalari haqida suhbat, kasb tanlashda yo‘l qo‘yiladigan tipik xatolar tahlili hamda kasblar tasnifidan iborat. Xususan, bu jarayonda Ye.A.Klimov kasbga yo‘naltrish uchun ishlab chiqqan tasnifi bilan tanishishni amalga oshirish maqsadga muvofiq. Diagnostik jihat o‘quvchining kasbiy yo‘nalganligi, uning bilishga qiziqishlari, xususiyatlari, kasbiy rejasi mavjudligi va shakllanganlik darajasi, kasbiy motivatsiya xususiyatlarini aniqlash va o‘rganish hamda muayyan individual-psixologik xususiyatlar tahlilini o‘z ichiga oladi.

Konsultativ ishlar birlamchi kasbiy maslahatning yakunlovchi qismi bo‘lib, u suhbat shaklida o‘tadi. Suhbat tuzilishi va vazifalari individual-psixologik xususiyatlar, kasb tanlash vaziyati, kasbiy rejaning shakllaganligi, psixodiagnostika natijasida olingan ma’lumotlar bilan belgilanadi.

Kasbga yo‘naltirish ishining markaziy bo‘g‘ini o‘quvchining mehnat faoliyati turlariga qiziqishi va moyilliklarini aniqlash sanaladi. Ifodalangan qiziqish va moyilligi bo‘lgan o‘quvchilar bo‘lg‘usi kasbini tanlashda deyarli qiynalmaydilar. Ular uchun o‘z tanlovi to‘g‘riligi psixolog tomonidan tasdiqlanishi muhim hisoblanadi. Biroq ko‘plab o‘quvchilar aniq qiziqish va moyilliklarga ega emas yoki o‘z qiziqishlarini bo‘lg‘usi kasbiy faoliyati bilan bog‘lamaydi. Moyilliklarning asosiy ko‘rsatkichi o‘quvchilar tomonidan faoliyatning ma’lum turi va maktab fanlaridan tashqari majburlashsiz, balki ichki undov va ehtiyojiga asosan shug‘ullanishga intilishini bildiradi.

Rus psixologi V.Shubkin olib borgan tadqiqotlaridan shu narsa ma’lum bo‘ldiki, maktab bitiruvchilari fizik, radiomutaxassis, matematik, uchuvchi, geolog, shifokor, adabiyot va san’at sohasi vakili kabi kasblarni juda yuqori baholar ekanlar. Xizmat ko‘rsatish sohalariga oid kasblardan sotuvchilar, umumiy ovqatlanish, kommunal korxona xodimlari, tikuvchilar, hisobchilar, ish yurituvchilarlarning mavqei juda past ekan [1]. G.Kulagin ham maktab bitiruvchilari tasavvurida kasblarning qanday mavqega ega ekanligi haqida yorqin ma’lumotlar keltiradi. Jumladan, yoshlar 80 ta kasbni muhimligiga qarab qaysi o‘rinda joylashganligini qo‘yib chiqqanligiga ko‘ra, ba’zilari ishlab chiqarish ustasi kasbini 39-40-o‘ringa qo‘ygan bo‘lsalar, ayrimlari hatto 75-76-o‘ringa qo‘yishgan [5].

Kasbiy niyatlarning barqarorligini o‘rganish maqsadida N.I.Krilov o‘tkazgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, hatto o‘z niyatlarini amalga oshirib oliy o‘quv yurtiga kirgan talabalar orasida ham ko‘plari o‘zlarining kim bo‘lishlarini oxirigacha anglay olmaganlar. Bunga sabab maktabni bitirgan yoshlarni mazkur oliy o‘quv yurtiga olib kelgan kasb haqidagi tasavvur bilan bu kasbning haqiqiy amaliy ko‘rinishi o‘rtasidagi nomuvofiqlikning mavjudligidir. Ko‘plab yoshlar muayyan oliy o‘quv yurtiga tasodifan kirgan bo‘ladilar hamda “otam ham shifokor bo‘lgani sababli kirdim”, “o‘rtog‘im kirayotgani sababli kirdim”, “bu yerga kirish osonroq bo‘ldi” kabi sabablarni ko‘rsatib o‘tadilar [3].

Yosh davrlari psixologiyasida kasbiy o‘z-o‘zini aniqlash odatda bir qancha bosqichlarga bo‘linadi. Quyida ushbu bosqichlarni tahlil qilib chiqamiz.

Birinchi bosqich – bolalar o‘yini. O‘yin davomida bola o‘ziga turli kasbiy rollarni oladi va bu kasbga tegishli xatti-harakatning alohida qismlarini amalga oshiradi.

Ikkinchi bosqich – o‘smirlik davridagi fantaziya. O‘smir o‘ziga yoqadigan, orzusidagi kasb namoyondasi sifatida ko‘radi.

Uchinchi bosqich o‘smirlik davrini hamda ilk o‘spirinlik davrini qamrab oladi. Faoliyatning turlari avvalo, o‘smir qiziqishlari, so‘ngra uning qobiliyatlari va nihoyat uning qadriyatlari tizimi nuqtai nazaridan baholanadi. Ammo shuni ta’kidlash lozimki, qiziqish qobiliyat va qadriyatlar kasb tanlashning barcha bosqichlarida namoyon bo‘ladi. Qadriyatlar tomoni qiziqish va qobiliyatlarga nisbatan ancha keyinroq shakllanadi.

To‘rtinchi bosqich – amaliy qaror qabul qilinadigan kasb tanlash bosqichi bo‘lib, u o‘z ichiga ikkita muhim tarkibiy qismni oladi:

a) bo‘lajak mehnat malakasi darajasidan kelib chiqib unga ko‘riladigan tayyorgarlikning hajmi va davomiyligini anglash;

b) aniq mutaxassislikni tanlash.

Kasbiy qaror qabul qilishda qiziqish, qobiliyat va qadriyatlardan tashqari o‘z obyektiv imkoniyatlarini, oilaning moddiy sharoitlari, o‘quv tayyorgarlik darajasi, salomatlik darajasini baholash ham muhimdir.

Kasb tanlash o‘quvchida ikki turdagi axborotning mavjud bo‘lishini talab qiladi. Ulardan biri, kasblar dunyosi va har bir kasbning talabi hamda imkoniyatlari to‘g‘risidagi ma’lumot bo‘lsa, ikkinchisi, o‘zi, qobiliyatlari va qiziqishlari borasidagi ma’lumotlar tizimidir. O‘spirinlarda har ikkala turdagi axborot ham

https://buxdu.uz

yetishmaydi. V.N.Shubkin o‘tkazgan tadqiqotlarining ko‘rsatishicha, ilk o‘spirinlarning kasblar dunyosiga bo‘lgan munosabatlari ota-onalari, tanish-bilishlari, do‘stlari, tengdoshlari, kitob, kino, teleko‘rsatuvlardan olingan tajribalari hamda ma’lumotlari asosida shakllanadi [2].

Psixologiya fanida tamal toshi hisoblangan ong va faoliyatning birligi tamoyili faoliyatning individual uslubini shakllantirishga qaratiladi. Bu nazariya Y.A.Klimov tomonidan ilgari surilgan quyidagi nuqtayi nazarlarga asoslanadi:

1. Faoliyat muvaffaqiyati uchun zarur bo‘lgan amaliy jihatdan qayta tarbiyalash mumkin bo‘lmagan barqaror shaxsning psixologik xususiyatlari mavjud.
2. Kasbiy faoliyat sharoitlariga moslashishning turli tomonlari mavjud bo‘lsa-da, ular mehnat mahsuldorligi bo‘yicha bir xildir.
3. Ayrim qobiliyatlar ifodalanishining sustligini yo‘qotish imkoniyatlari mavjud. Bu esa mashq qilish natijasida yoki ishning uslublarini hamda qobiliyatlarini boshqalari hisobiga to‘ldirish asosida amalga oshiriladi.
4. Qobiliyatlarni shaxsning individual o‘ziga xosligini hisobga olgan holda shakllantirish zarur, ya’ni taraqqiyotning ichki va tashqi sharoitlarini hisobga olgan holda tarkib toptirishning mavjudligi [4].

O‘smirlar psixologiyasida atrof-olamni va o‘z-o‘zini baholash, o‘z-o‘zini anglash muammolari bilan bevosita shug‘ullanadigan psixologlar ishlariga murojaat etish muhim. O‘z-o‘zini anglashning roli katta o‘quvchi shaxsining xarakterli xususiyati o‘smirlikning o‘spirinlikdan o‘z “Meni”ga qiziqishning ortishi hisobiga farqlanadi. Bu shart-sharoitni hisobga olish o‘quvchilar kasbiy shakllanishini tashkil etishda nihoyatda muhim. Zero, kasbni ongli va ishonch bilan tanlay olish mazkur yoshda nisbatan barqaror “Men” kabi psixologik sifatning, ya’ni o‘zi haqida yaxlit tasavvurning shakllanishi bilan uzviy bog‘liq [7]. “Men” obrazi murakkab psixologik hodisa bo‘lib, u shunchaki, o‘z sifatlarini anglash yoki o‘z-o‘zini baholash yig‘indisi emas; “Men kimman?” degan savolga o‘zini tavsiflashdan iborat emas, ko‘proq o‘z-o‘zini belgilashni ko‘zda tutadi. “Men kim bo‘lishim mumkin?” va “Kim bo‘lishim kerak?, Imkoniyatlarim, istiqbollarim qanday?, men hayotda nimalar qila oldim va yana qila olaman?” kabi savollarga anglangan javoblarni topish bilan ifodalanadi.

“Men” obrazi shaxsning o‘zi haqida faoliyat subyekti sifatidagi tasavvurlar tizimi bo‘lib, uchta tarkibiy qismga ega. Bular:

- kognitiv, ya’ni o‘z individual-psixologik xususiyatlari haqidagi bilimlar yig‘indisi;
- emotsional, ya’ni o‘ziga nisbatan ma’lum baholovchi munosabatning mavjudligi;
- boshqaruv, ya’ni o‘z xulqini boshqarish imkoniyatidir.

“Men” obrazi shakllanganligining mezonlarini quyidagicha ifodalash mumkin: kognitiv rejada o‘z psixofiziologik va psixologik zahiralari haqidagi bilimlarning to‘liqligi, tizimliligi, farqlanganligi; emotsional rejada o‘z-o‘zini baholash va o‘zini qabul qilishning adekvatligi; boshqaruv rejasida o‘z xulqi va psixologik faolligini o‘zi nazorat qila olishi. Shunday qilib, “Men” obrazi shaxsning yetakchi motivlari, jumladan, kasb tanlash motivlari shakllanadigan asos bo‘lib xizmat qiladi. “Men” obrazi shakllanganligi turli kasb talablari bilan nisbatlash shartlaridan biri sifatida ko‘riladi va o‘zining psixologik va aqliy salohiyatini bo‘lg‘usi kasbiy faoliyatdagi o‘zaro ayirboshlashda samaradorligiga ko‘maklashadi.

O‘quvchilar kasbiy xususiyatlarni baholashda “Men” obrazining har bir tarkibiy qismi o‘z-o‘zini tahlil qilish, kasbiy faoliyat tahlili va kasbiy sinovlar yo‘nalishlari yordamida baholanadi. “Men” obrazining kognitiv qismi shaxsiy, psixologik tarkibiylik darajasi, psixologik bilimlardan atrofdagi voqealarni anglash, o‘z xulqi, individual-psixologik xususiyatlari bilan belgilanishi mumkin. Ushbu qism to‘liqligi, adekvatligi, insonning mehnat va kasblar dunyosi haqidagi bilimlari bilan ham belgilanadi. Kasbiy sinovlarning tayyorlov bosqichini muvaffaqiyatli egallash kognitiv qism rivojlanganligining ko‘rsatkichi bo‘lib xizmat qiladi.

“Men” obrazining emotsional baholash qismi o‘quvchining o‘zi uchun xos bo‘lgan psixologik xususiyatlarni baholay olishda tanlangan kasbning o‘zi uchun ma’qul darajani ifodalaydi. Bu qism kasbiy sinov mazmuni va murakkabligi darajasini tanlash hamda kasbiy faoliyatning aniq sinov doirasida turli sohalariga munosabatda namoyon bo‘ladi.

“Men” obrazining xulq-atvorga xos qismi shaxsning o‘z-o‘zini tarbiyalash va kasbiy o‘z-o‘zini rivojlantirish dasturida uning murakkablik darajasi yo‘nalganligi tanlagan kasb talablariga taqqoslanganda namoyon bo‘ladi. U shaxsda kasbiy shaklanishini, o‘quvchining kasbiy sinovlar jarayonida kasbiy faoliyat turlarida o‘zini namoyon qila olishini belgilaydi. I.S.Konning fikricha, “O‘smirlarda o‘z-o‘zini anglash va o‘z “Men”iga qiziqish biogenetik maktab vakillari ta’kidlaganidek, faqat jinsiy yetilish bilan bog‘liq emas. Bola o‘sadi, o‘zgaradi, kuch yig‘adi va bu ularda introspeksiyaga xoslikni keltirib chiqaradi. Jismoniy yetilish ayni paytda ijtimoiy belgi sifatida ulg‘ayish alomati sanaladiki, bu holat ularga e‘tibor berish, ularni boshqalar tomonidan kuzatish kabilarda ifodalanadi” [2].

https://buxdu.uz

O‘spirin holati ziddiyatliligi, uning ijtimoiy rollari, intilishlar darajasining o‘zgarishi birinchi galda “Men kimman?” degan savolni dolzarblashtiradi. Bu davrda tashqi boshqaruvdan o‘z-o‘zini boshqarishga o‘tiladi. Mazkur jarayonda subyektning o‘zi haqidagi axborotlar, ya’ni o‘z-o‘zini anglash darajasi aniq bo‘lishi shart.

Hozirgi kunda kasblar haqidagi yangi tasavvurlar o‘z faoliyatini loyihalashda amalga oshirish va ijodiy o‘zgartirishda erkin va mas’uliyatli subyekt bo‘lishni taqozo etadi. Natijada kasbiy o‘z-o‘zini belgilash fenomenini kompleks tarzda tadqiq etishning alohida yo‘nalishi rivojlanib borishi kuzatilmoqda. Kasbiy ong rivojlanishi, ya’ni kasbiy tiklanishga nisbatan o‘z-o‘zini belgilashda subyekt ekanligini anglash refleksiyasining asosiy o‘rinda ekanligi va u insonning kasbiy faoliyati sifatidagi o‘z-o‘zini rivojlantirishning asl mexanizmi sanalishini ta’kidlash joiz. Yuqoridagi fikrlardan ko‘rinib turibdiki, kasbiy o‘zlikni anglash jarayonida shaxsning o‘z-o‘zini anglashi, baholashi, shaxsiy xususiyatlari muhim qirra sifatida ko‘rsatib o‘tiladi.

Shaxsning kasbiy shakllanish determinantlarining mazmunini ochib berishda kasbiy faoliyatning shakllanish modellaridan moslashuvchanlik modeli va kasbiy rivojlanish modeli xususidagi bilimlarni tizimlashtirish; shaxsning kasbiy shakllanishi bir tekis, ziddiyatsiz va inqirozsiz; boshlang‘ich bosqichlarda jadallashgan holda rivojlanish bilan keyingi bosqichlarda pasayishi va inqirozga yuz tutishi; bosqichma-bosqich, muvaffaqiyat cho‘qqisiga olib chiqish kabilar to‘g‘risidagi bilimlarni egallash muhim ahamiyatga ega [8].

Muhokama va natijalar. Maktabgacha yosh davrida bolalar o‘z o‘yinlarida kattalarga taqlid qilishadi va ularning harakatlari hamda faoliyatlariga o‘xshatishga intilishadi. Maktabgacha yoshda syujetli-rolli o‘yinlar keng tarqalgan bo‘lib, ular kasbiy yo‘naltirilgan harakatlarga ega bo‘ladi. Bolalar shifokor, sotuvchi, tarbiyachi, haydovchi rollariga kirib o‘ynaydilar. Kelgusi kasbiy o‘zlikni anglashda birinchi mehnat tajribalari muhim ahamiyatga ega. Unga murakkab bo‘lmagan, ya’ni kiyim, o‘simliklar parvarishi, xonalarni yig‘ishtirish va shu kabi boshqa harakatlarni bajarish kiradi. Bu harakatlar mehnatga bo‘lgan qiziqishni rivojlantiradi, har qanday faoliyatga ijodiy yondashish tarbiya asosi ekanligini tashkil etadi, kattalar mehnati haqida bolalarning tasavvurlarini boyitadi. Kelgusidagi kasbiy o‘zlikni anglashga kattalar mehnati haqidagi bilimlar ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Bu bilimlarning shakllanishi uchun kattalar mehnatini kuzatib, keyin bajarilgan mehnat mazmunini tasvirlashga to‘g‘ri keladi. Kasbiy rolli o‘yinlar oddiy mehnat turlarini bajarish, kattalar mehnatini nazorat qilish natijasi mehnat turlarini farqlash hamda taqqoslash asosida maktabgacha tarbiyalanuvchilarning “o‘zini anglashi” hisoblanadi.

Kichik maktab yoshi davridagi bolalarning psixologik xususiyati kattalarga taqlid qilishdan iborat. Bundan ularga qadrli bo‘lgan insonlarning kasblariga taqlid qilishi kelib chiqadi. Bolalarda o‘qituvchilariga, ota-onalariga, qarindoshlariga, yaqin tanishlariga nisbatan o‘ziga xos induksiya kuzatiladi. Bu yoshdagi bolalarning ikkinchi muhim xususiyati – yutuqlarni avvalambor bosh faoliyatda, ya’ni o‘qishda anglaydilar. Bolaning o‘qish, o‘yin, mehnat faoliyati tajribasi asosida o‘z qobiliyatlari va imkoniyatlarini anglashi istalgan kasb haqida tasavvurlarning shakllanishiga olib keladi. Kichik maktab yoshining oxirlarida qobiliyatlarning rivojlanishi bolalar o‘rtasida individual farqlarning sezilarli darajada rivojlanishiga olib keladi va kasbiy tanlov qirrasini kengaytiradi.

O‘smirlik davri bu birinchi ambivalent optatsiya davri. O‘smirlik shaxs shakllanishining mas’uliyatli davrlaridan biridir. Bu yoshda har xil kasb turlariga ma’naviy munosabat asoslari, shaxsiy qadriyatlar tizimi shakllanadi. Bular o‘smirlarning turli kasblarga nisbatan tanlovli munosabatini belgilab beradi. Kattalar xulqining tashqi shakllariga taqlid etib, o‘smir bolalar kuchli, irodali, jasur bo‘lgan “haqiqiy erkaklar”ning romantik kasblarga qiziqishlarini yo‘naltiradilar (uchuvchi, fazogir, avtopoygachi va h.k). Qizlar esa o‘z qiziqishlarini “haqiqiy ayollarga” xos jozibali, go‘zal va mashhur ayollarning kasblariga yo‘naltiradilar (mashhur estrada qo‘shiqchisi, teleboshlovchi, modelyer va h.k). Romantik kasblarga yo‘nalishi ommaviy axborot vositalari ta’sirida shakllanadi. Bunday romantik kasbiy yo‘nalishning shakllanishiga, shuningdek, o‘smirlarning o‘zini namoyon eta olishiga intilishi sabab bo‘ladi. Istalgan kasblar, kasbiy orzular kasbiy shakllanishning psixologik bosqichi bo‘lib qoladi.

O‘spirinlik davrning asosiy vazifasi kasb tanlash hisoblanadi. Bu realistik optatsiya davri deb yuritiladi. O‘smirning kasbiy rejalari aniq ifodalanmagan, orzu shaklida bo‘ladi. U odatda o‘zini turli emotsional yoqimli bo‘lgan kasbiy rollarda tasavvur etadi, ammo kasb tanlash bo‘yicha aniq xulosaga kelmagan bo‘ladi. Aslida esa kasb tanlash o‘spirinlik davrining boshida umumta’lim maktabini bitirayotgan yigit-qizlar oldidagi muammo sifatida paydo bo‘ladi. Bu taxminan katta yoshdagi o‘smirlarning uchdan bir qismini tashkil etadi. Ulardan ayrimlari o‘rta maxsus va oliy ta’lim yurtlarida o‘qishni davom ettirishni belgilasalar, qolganlari esa mustaqil mehnat faoliyatini boshlashga majbur bo‘ladilar. 14-15 yoshda kasb tanlash juda qiyin, chunki kasbiy maqsadlar hali aniqlanmagan bo‘ladi. Kasbiy yo‘nalganlik orzular va romantik intilishlardan iborat bo‘lsa ularni aslida ro‘yobga chiqarib bo‘lmaydi. Real boshlangan kelajakdan

https://buxdu.uz

qoniqmaslik refleksiyasining, ya’ni shaxsiy “Men”ni anglashning rivojlanishiga olib keladi (“Kimman?, mening qobiliyatlarim qay darajada?, men kim bo‘lmoqchiman?, kimga o‘xshagim keladi?” tarzida). Kasb-hunar o‘quv yurtlarida kasbiy ta’lim oluvchilar kasb jihatdan o‘zlarini anglay oladigan bo‘lishlari kerak. Ammo statistik ma’lumotlarga ko‘ra, kasb-hunar o‘quv yurtidagi tanlov psixologik jihatdan asoslanmaganlikka ega. Shunday qilib, ilk o‘spirinlar uchun o‘quv yurtidagi kasbiy o‘zini anglash kasbiy ta’lim va kasbiy tayyorgarlik yo‘llarini anglagan tanlovi hisoblanadi.

Yoshlik davrida yigit-qizlarning aksariyat qismi o‘quv yurtlarida kasbiy ta’lim olishadi, yoki korxona va muassasalarda kasbiy tayyorgarlik ishlarini olib borishadi. Ba’zi yoshlar uchun orzularning ro‘yobga chiqishi haqiqatga aylanadi, ammo ba’zilar kasbiy tanlovlaridan qoniqmaydilar. Shunday bo‘lsa-da, ko‘p yigit-qizlarda kasbiy ta’lim davomida amalga oshirilgan tanlovdan qoniqish seziladi. Kelajakdagi ijtimoiy-kasbiy vazifani sekin-asta egallash, shaxsni ma’lum kasbiy jamoa vakili sifatida shakllanishga yordam beradi.

Yoshlik davri ijtimoiy kasbiy faollik davri hisoblanadi. Kasbiy tanlov to‘g‘riligi haqidagi ikkilanishlar orqada qolgan. Odatda, kasbiy tajriba va ish joyi ham mavjud bo‘ladi. Endigi asosiy masala kasbiy rivojlanish hisoblanadi. Ularining bir qismi ma’lum kasbiy yutuqlarga erishgan davr bo‘ladi. Ammo yoshlarning aksariyat qismi kasbiy rejalar, kasbiy maqsadlarning amalga oshmaganidan aziyat chekishadi. Real kasbiy yutuqlarning yo‘qligi, lavozimdagi ko‘tarilish istiqbolining yo‘qligi va yoki noaniqligi o‘zini tahlil etish va o‘ziga baho berishni taqozo etadi. Kasbiy hayotni qaytadan ko‘rib chiqish yangi muhim hayotiy maqsadlarni keltirib chiqaradi. Ushbu jarayonga kasbiy malakani oshirish va takomillashtirish; ishni o‘zgartirish; yoqqan mutaxassislikni yoki kasbni tanlash kabilarni kiritish mumkin. Ma’lumki, 30 yoshgacha ko‘pgina yoshlar uchun kasbiy o‘zlikni anglash muammosi dolzarb bo‘lib qoladi. Bunda tanlagan kasbda qolish va kasbiy darajaga yetishish yoki kasbiy migratsiya, ya’ni ish joyi yoki kasbni o‘zgartirish kabi inqirozli holat uchraydi.

Yetuklik davri o‘zini shaxs sifatida namoyon etish, o‘z kasbiy psixologik salohiyatini qo‘llashning sermahsul davri hisoblanadi. Aynan shu davrda hayotiy va kasbiy rejalar amalga oshadi, inson hayotining mazmun-mohiyati to‘g‘risida o‘ylaydi. Kasb tanlash jarayonida o‘z qobiliyatlarini aniq mehnat faoliyatida qo‘llash, individual faoliyat turini ishlab chiqish, shaxs bo‘lish ehtiyojini namoyon eta olish imkoni beriladi. Kasbiy hayotga to‘liq sho‘ng‘ib ketish, tanlagan kasbdan qoniqish hosil qilish, anglangan kasbiy qarashlar, o‘zining kasbiy muhimligini, kerakliligini va foydaliligini doimiy ravishda tasdiqlab turish kabi o‘zgacha emotsional holat kasbiy optimizmga olib keladi. Bunday ijobiy kasbiy o‘zgarishlar qatorida destruktiv o‘zgarishlar ham bo‘lib o‘tadi. O‘z kasbiy va lavozimiy holatidan qoniqmagan kasb egalarining bir qismi o‘z kasbiy hayotlarini qayta ko‘rib chiqadilar. Kasbiy yutuqlarini tahlil etgan holda ular ish lavozimi, hattoki, kasblarini o‘zgartirish fikriga keladilar. Oqibatda ulkan ijobiy kasbiy tajriba va yutuqlar shaxsning kasbiy mustahkamligini pasaytiradi. Kasbiy migratsiya imkonini qiyinlashtiradi. Bunday holatlarda turli kasbiy mukofotlar, ijtimoiy muhim lavozimlar, moddiy rag‘batlantirish, unvonlar va hokazolar bunday noxushlikning oldini olishi mumkin.

Nafaqa yoshiga yetish kasbiy hayotdan ketishga olib keladi. 55-60 yoshga kirganda shaxs o‘z kasbiy salohiyatini to‘liq sarflashga ulgurmaydi. Yuqori darajadagi kasbiy charchoqqa qaramay keksalar nafaqaga chiqish haqidagi fikrda ikkilana boshlaydilar. Ular uchun hayajonli davr boshlanadi, bir lahzada yillar davomida shakllangan hayot tarzi o‘zgaradi. Muhim kasbiy sifatlar, kasbiy bilim va malakalar, tajriba va mahorat keraksiz narsa bo‘lib qoladi. Bunday salbiy holatlar ijtimoiy qarilikni tezlashtiradi. Keyingi kasbiy faoliyat bilan murabbiylik, kasbiy tajriba kuzatuvchisi shaklida shug‘ullanish imkoniyati ayrim keksalarda saqlanishi mumkin. Ayrim nafaqaxo‘rlar psixologik jihatdan o‘zlarini yo‘qotib qo‘yishadi, kasbiy faoliyatdan chiqib ketish ular uchun og‘ir kechadi. Shuningdek, mazkur bosqichda kasbiy hayotda emas, balki ijtimoiy foydali mehnatda o‘zini-o‘zi anglash muammosi kelib chiqadi. Bir qator nafaqaxo‘rlar o‘zini ijtimoiy-siyosiy hayotda faollik ko‘rsata boshlaydilar, boshqalari oilaviy, maishiy muammolarga berilib ketishadi, qolganlari bog‘dorchilik bilan jiddiy shug‘ullanishadi, yana kimlaridir mehnat faoliyatini katta bo‘lmagan xususiy tadbirkorlik sohasida davom ettirishadi. Bunday faol ijtimoiy mehnat o‘zini-o‘zi anglash va o‘zini shaxs sifatida davom ettirish davridir.

Xulosa. Kasbiy shakllanishning turli bosqichlarida shaxs o‘zlikni anglashini aniqlashning refleksiv tahlilini xulosalab quyidagilarni ta’kidlash mumkin. Birinchidan, kasbiy o‘zlikni anglash – bu nafaqat kasb yoki kasbiy hayotning oqilona tomonlarini tanlash, balki shaxs rivojlanishining o‘ziga xos ijodiy jarayonidir. O‘zlikni anglash muhim kasbiy muammoga teng bo‘lishi mumkin va bunda shaxs rivojlanishi yuzaga keladi. Lekin u ichki ziddiyatni keltirib chiqarishi ham mumkin ekan.

Ikkinchidan, shaxsning o‘zini anglash, kasbiy yo‘lni tanlash va o‘z qobiliyatlarini rivojlantirishning turli bosqichlari muhim ahamiyatga ega ekan. Kasbiy o‘zlikni anglash jarayoni nafaqat professional muvaffaqiyatni ta’minlash, balki shaxsning ichki dunyosini barqarorlashtirish, o‘zini anglash va ijtimoiy

https://buxdu.uz

muhitda samarali faoliyat yuritish uchun zarurdir. Shuningdek, insonning kasbiy shakllanishi jarayonida ijtimoiy, psixologik va madaniy kabi turli omillar katta rol o‘ynaydi. Shaxsning o‘zini anglashida yuzaga keladigan muammolar va ularga qarshi kurashish yo‘llari, shaxsning ichki salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish imkonini beradi. Uchinchidan, kasbiy o‘zlikni anglashning har bir bosqichi jamiyatda muvaffaqiyatli, o‘ziga ishongan va mehnat faoliyatida samarali shaxslarni tarbiyalashga hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, shaxsning kasbiy o‘zligini anglash jarayonidagi xatolarni aniqlash va ularni bartaraf etish, shaxsning yanada rivojlanishi va ijtimoiy muvaffaqiyatga erishishi uchun zamin tayyorlaydi.

Adabiyotlar:

1. Бодров В.А., Бессонова Ю.В. Развитие профессиональной мотивации //Психологический журнал. 2005, № 2. С.45-56
2. Зеер Э.Ф. Психология профессий. Учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб., доп. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
3. Климов Е.А. Психолог. Введение в профессию.: учеб, пособие для студ. выш. образования. — 3-е изд., перераб. — М.: Академия, 2011. — 208 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения: учеб. пособие для студ. высш. образования. — М.: Академия, 2004. — 304 с.
5. Кулагин Б.В. «Основы профессионалной психодиагностики» Л.: 1984. 216 с.
6. Юлдашев, Ф. А., & Юлдашева, М. Б. (2021). Профессиональная ориентация подростков. In Личность в культуре и образовании: психологическое сопровождение, развитие, социализация: материалы международной научно-практической конференции (pp. 380-387).
7. Юлдашева, М. Б. (2023). O‘smirlarda kasbga moyillikning ijtimoiy-psixologik omillari: //. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал, (3), 388-392.
8. Yuldasheva, M. B., & Saminjonova, Z. (2022). Empirical study of professional orientations among students. // Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(6), 896-899.

https://buxdu.uz

KLINIK AMALIYOT JARAYONIDA BO‘LAJAK SHIFOKORLARNI MANTIQIY TAFAKKUR VOSITASIDA KASBIY TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Zikiryayeva Manzura Mavlonovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti 2-kurs tayanch doktoranti

Mazkur maqolada klinik amaliyot jarayonida bo‘lajak shifokorlarni mantiqiy tafakkur vositasida kasbiy tafakkurni rivojlantirish muammosining dolzarbligi, uning kelajakdagi kasbiy yetukligi tahlil qilingan.

***Kalit so‘zlar**: klinik amaliyot jarayoni, mantiqiy tafakkur, kasbiy tafakkur, shaxsning kasbiy kamoloti, kasbiy yetuklik, kasbiy shakllanish, kasbiy faoliyat, inson ehtiyojlari, uzluksiz ta’lim*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ ПОСРЕДСТВОМ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ПРОЦЕССЕ КЛИНИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ

В данной статье анализируется актуальность проблемы развития профессионального мышления будущих врачей посредством логического мышления в ходе клинической практики, их будущей профессиональной зрелости.

***Ключевые слова:** процесс клинической практики, логическое мышление, профессиональное мышление, профессиональное развитие личности, профессиональная зрелость, профессиональное становление, профессиональная деятельность, потребности человека, непрерывное образование.*

THEORETICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL THINKING THROUGH LOGICAL THINKING OF FUTURE DOCTORS IN THE PROCESS OF CLINICAL PRACTICE

This article analyzes the relevance of the problem of developing the professional thinking of future doctors through logical thinking during clinical practice, their future professional maturity.

***Keywords:** clinical practice process, logical thinking, professional thinking, professional personal development, professional maturity, professional development, professional activity, human needs, continuing education.*

Kirish. Mamlakatimiz ijtimoiy hayotining barcha sohalarida amalga oshirilayotgan islohotlarning maqsadi inson va uning manfaatlari, xavfsizligi va farovonligini ta’minlash hamda barkamol avlodni voyaga yetkazishga qaratilganligidir. Olib borilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar va o‘zgarishlar davrida alohida e’tibor bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashga qaratilib, o‘z navbatida ular talaba yoshlar shaxsini shakllantirish, dunyoqarashini kengaytirish hamda ijodiy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga mas’ul hisoblanadilar. Oliy ta’lim muassasalari zamonaviy talabalari kasbiy tafakkurini rivojlantirish muammosining dolzarbligi shundaki, bo‘lajak o‘qituvchining tafakkuri murakkab ichki psixologik faoliyat sifatida uning kelajakdagi kasbiy yetukligini belgilaydigan mezon bo‘lib xizmat qilishi lozim.

Asosiy qism. Klinik amaliyot jarayonida bo‘lajak shifokorlarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish, ularning kasbiy tafakkurini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Mantiqiy tafakkur orqali shifokorlar kasalliklarni to‘g‘ri tashxislash, samarali davolash va bemorlarga eng yuqori sifatda yordam berish qobiliyatini oshiradilar. Bu jarayon, nafaqat tibbiy bilimlarning chuqurlashishi, balki klinik fikrlash va qaror qabul qilish ko‘nikmalarining mustahkamlanishini ta'minlaydi. Shaxsning kasbiy kamoloti masalasi uning hayotida muhim o‘rin tutadigan faoliyat yo‘nalishidir. Bu faoliyat yo‘nalishini to‘g‘ri tanlash va belgilash keng ko‘lamdagi shaxsiy muammolarni hal etishga olib keladi.

Shunga ko‘ra, quyidagi mulohazaga e’tibor qaratish ancha muhimdir. Kasb tanlash – kasb talablaridan kelib chiqib, bir qancha variantlar orasidan shaxsiy xususiyatlari va xislatlari ustuvorligiga ko‘ra munosibrog‘ini tanlashni bildiradi. Kasb tanlash kasbiy yo‘nalganlikka nisbatan bir muncha murakkabroq jarayon. Chunki shaxsda kasbga xos xususiyatlar – muayyan kasbni egallashga tayyorgarlik (bilim, tajriba, dunyoqarash doirasining kengligini) darajasining mavjudligini aniqlash talab etiladi.

Kasbiy shakllanish va kasbiy faoliyat muammolarini tadqiq etish dolzarb va keng qamrovli psixologik - pedagogik muammo sifatida baholash uchun barcha asoslar mavjud.

https://buxdu.uz

Mazkur muammo ijtimoiy - iqtisodiy o‘zgarishlar sharoitida shaxs oldiga yanada kattaroq talablar qo‘yadi. XXI asrning boshidagi kasb-korlikka doir axborotlar ko‘lamining ortganligi, inson ehtiyojlarining o‘sib borayotganligi, yangi sohalarning paydo bo‘layotganligi, kasb yo‘nalishlarining o‘zgarib borishi va shaxsning hayotga munosabatining o‘zgarayotganligi sifatlari bilan xarakterlanadi.

Klinik amaliyot jarayoni bo‘lajak shifokorlar uchun juda muhim bosqichdir, chunki bu ularga nafaqat nazariy bilimlarni amaliyotga tatbiq qilish, balki mantiqiy tafakkur va klinik fikrlash ko‘nikmalarini ham rivojlantirish imkonini beradi. Shuningdek, bu jarayon shifokorlarning kasbiy mahoratini oshirib, tibbiy xizmatning sifatini yaxshilashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichida jamiyatimiz oldida turgan hozirgi kundagi asosiy vazifalardan biri – uzluksiz ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlarida ta’lim sifatini modernizatsiyalash hisoblanadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo‘ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo‘nalishlariga bag‘ishlangan Vazirlar Mahkamasining kengaytirilgan majlisidagi ma’ruzasida quyidagini ta’kidlaydi: «Yana bir muammoni hal etish ham o‘ta muhim hisoblanadi: bu – pedagoglar va professor-o‘qituvchilar tarkibining professional darajasi, ularning maxsus bilimlaridir. Bu borada ta’lim olish, ma’naviy-ma’rifiy kamolot masalalari va haqiqiy qadriyatlarni shakllantirish jarayonlariga faol ko‘mak beradigan muhitni yaratish zarur».

Bu esa o‘z navbatida uzluksiz ta’lim tizimida yangi islohotlarni amalga oshirishni talab etmoqda. Bugungi kunda oliy ta’lim muassasalarida faqat nazariy bilimlarni biladigan emas, balki buyuk insoniy fazilatlarga ega bo‘lgan, xalq bilan muomalaga kirisha oladigan, o‘z ishini puxta biladigan mohir mutaxassislar tayyorlashga katta e’tibor berishimiz zarurdir.

Bugungi o‘qituvchi o‘z kasbining mohir ustasi sifatida, o‘z burchiga sodiq, shaxsiy manfaatidan ko‘ra xalq manfaatini ustun qo‘yib, zimmasidagi vazifani bajaradigan kompetentli shaxs bo‘lishi lozim. Bu borada o‘qituvchilar o‘z ustida tinmay ishlashlari, jismoniy, ruhiy va kasbiy jixatdan tayyorgarliklari yuqori darajada bo‘lishiga erishishlari talab etiladi.

Hozirgi zamon o‘qituvchisining asosiy fazilatlari – o‘z kasbiga sodiqligi, e’tiqodliligi, o‘z kasbini sevishi uni boshqa kasb egalaridan ajratib turadi. Chunki ta’lim muassasasida ta’lim-tarbiya ishining yuqori saviyada olib borilishi faqat o‘qituvchi, uning kasbiy tayyorgarligiga bog‘liqdir.

O‘qituvchi shaxsiga qo‘yiladigan muhim talablardan biri shuki, u o‘zi o‘qitayotgan predmetlarni chuqur bilishi, uning metodikasini o‘zlashtirib olgan bo‘lishi zarur. Predmet va uning nazariyasini chuqur bilish, uni qiziqarli qilib talabalarga yetkaza olish bolalarning shu predmetga bo‘lgan qiziqishini kuchaytiradi, o‘qituvchining obro‘sini oshiradi. Talabalar o‘qituvchining o‘z bilimlarini bolalarga yetkaza olish imkoniyatlarini qadrlabgina qolmay, balki uning fidoyiligini ham qadrlashadi. O‘qituvchining yuksak madaniyati, uning teran bilim doirasi (ayniqsa, O‘zbekiston mustaqillikka erishgandan so‘ng xalqimizning o‘z tarixi, madaniyati, urf-odatini o‘rganish, bilishga bo‘lgan qiziqishi ortib borayotgan davrda) ta’lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyatli kechishiga yordam beradi.

Hozirgi zamon o‘qituvchisi milliy qadriyatlarimizni bilibgina qolmay, keng ota-onalar jamoatchiligi ichida, ta’lim muassasasida uning otashin targ‘ibotchisi ham bo‘lishi kerak.

Ijtimoiy taraqqiyotni ro‘yobga chiqarish uchun mamlakatimizda yuqori malakaga ega bo‘lgan mutaxassislarni tayyorlash va ularni jahon andozalariga mos bilim ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlarini ta’minlash zarur. Shiddat bilan rivojlanib borayotgan fan va texnikaning bugungi kun taraqqiyotiga javob berish uchun keng saviyali, bilimdon, o‘z kasbining fidoiy kishisini kamol toptirish orqali davlatimizda bozor iqtisodiyotiga bardosh beradigan, raqobatbardosh mahsulotlar yaratuvchi kasb egalarini shakllantirish joiz. Toki ular davr talablariga og‘ishmay javob beradigan, qiziqishi keng, malakasi mustahkam, xotirasi barqaror, fikr yuritishi puxta, izlanuvchan, mehnatsevar, vatanparvar, iymon-e’tiqodli insonlar bo‘lib voyaga yetishsin.

Inson tafakkuri orqali voqelikni umumlashtirib, bavosita (bilvosita) aks ettiradi, narsa va hodisalar o‘rtasidagi eng muhim bog‘lanishlar, munosabatlar, xususiyatlarni anglab yetadi. Binobarin, inson muayyan qonun, qonuniyat va qoidalarga asoslangan holda ijtimoiy voqea va hodisalarning vujudga kelishi, rivojlanishi hamda oqibatini oldindan ko‘rish imkoniyatiga ega.

Tafakkur ko‘pgina fan sohalari (falsafa, mantiq, jamiyatshunoslik, pedagogika, fiziologiya, kibernetika, biologiya)ning tadqiqot obyekti hisoblanadi. Psixologiyada tafakkur voqelikni umumlashtirish darajasiga, muammoni yechish vositasi xususiyatiga, holatlarning inson uchun yangiligi, shaxsning faollik ko‘rsatish darajasiga ko‘ra bir necha turlarga (ko‘rgazmali harakat, ko‘rgazmali-obrazli, amaliy, nazariy, ixtiyoriy, ixtiyorsiz, mavhum, ijodiy va h.k.) ajratib tadqiq qilinadi. Ijtimoiy hayotda, ta’lim jarayoni va ishlab chiqarishda odamlar o‘rtasidagi aloqa va munosabatlar ham tafakkur yordamida namoyon bo‘ladi.

https://buxdu.uz

Jamoada tanqidiy qarash, o‘zini o‘zi tanqid, baholash, tekshirish, o‘zini o‘zi tekshirish, nazorat qilish, o‘zini o‘zi nazorat qilish, guruhiy mulohaza yuritishdan iborat tafakkur sifatlari vujudga keladi. Insonning inson tomonidan idrok qilinishi ham tafakkur bilan uzviy aloqadadir. Ijodiy ishlar, kashfiyotlar, ixtirolar, takliflar tafakkurning mahsuli hisoblanadi. Psixologiya tafakkurning filogenetik (insoniyat paydo bo‘lishi davri), ontogenetik (kishi umri davomida) bilishga oid tarixiy jihatlarini ham o‘rganadi. Hozirgi zamon fanining juda ko‘p murakkab masalalari tafakkurdagi mantiqiy jarayonlarni yanada chuqurroq o‘rganishni taqozo etmoqda.

Tafakkur – miya faoliyati bo‘lib, u tufayli inson, so‘zlar va obrazlar yordamida o‘z organizmining turli-tuman holatlarini hamda borliqda real mavjud va mavhum jismlar va hodisalarni ko‘z oldiga keltirishi va ifodalashi mumkin. Tafakkurning umumiy tasnifidan ko‘rinib turibdiki, odam miya faoliyatining ushbu bosh funksiyasida so‘zlar va obrazlar, ya’ni organizmning turli-tuman faoliyati bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri va so‘z orqali ta’sirlanishning hamkorligi orqali shakllangan vaqtli aloqalar muhim rol o‘ynaydi. Bunda, vaqtli aloqalar tafakkurning fiziologik apparati, uning tahlilli-sintetik mexanizmi hisoblanadi. Qo‘zg‘atuvchilarni tahlil va sintez qilish hamda organizmni ularga nisbatan javob faoliyati natijasida vaqtli aloqalar xotirada yig‘ilibgina qolmasdan, balki undan qaytarib olinadi va ularning o‘zidan hamda doimiy hosil bo‘ladigan aloqalardan yangi aloqalarni vujudga keltirish uchun material bo‘lib xizmat qiladi. Ushbu mexanizmlar o‘z-o‘zini boshqarish va doimiy faollik xususiyatlariga ega bo‘lib, oqibatda xotirada saqlanadigan vaqtli aloqalarni qaytarib olish, ulardan yangi va tizimli aloqalarni, ularni doimiy shakllanuvchi assotsiatsiyalar bilan majmuasini hosil qilish amalga oshiriladi. Zamonaviy fiziologiyada ushbu mexanizmlar reflektorli hisoblanadi, lekin bu, reflektorlik doirasida o‘z-o‘zini boshqarish asosida yotgan sirkulyatorli jarayonlar mavjudligini ham inkor etmaydi.

Odamda vaqtli aloqalar hosil bo‘lishining qonuniyatlari hayvonlarniki bilan umumiylikka ega bo‘lsa ham, ular sifat jihatdan o‘zaro farqlanishi to‘g‘risida aytgan edik. Shu tufayli, odam va hayvonlarning tafakkuri ham bir-biridan farq qiladi. I.P.Pavlov hayvonlarda, xususan itlarda «tushunish», «faraz qilish», «tafakkur» qobiliyatlari mavjudligini tan olgan. Uning fikricha, itning «tafakkuri», uning sezgi a’zolariga ta’sir ko‘rsatayotgan qo‘zg‘atgichlarni tahlil va sintez qilishning natijasi hisoblanadi. Insonga esa, yuksak tafakkur mansub bo‘lib, unda ikkinchi signal tizimi mavjudligi tufayli, bu tafakkur voqelikdan chetga chiqishga asoslangan. O‘rganish (tajriba), fikr, tafakkur, ma’no – vaqtli aloqalar hosil bo‘lish jarayoni bo‘lib, ulardan foydalanish esa – tushunishdir.

Xuddi shu asnoda talabalarda olam va odam to‘g‘risida bir qolipdagi tasavvur hosil qilindi. Bunday biryoqlamalik boshqacha fikrlashga shart-sharoit yaratmadi. Natijada avvalgi ta’lim tizimida tahsil olgan kishi darsliklarda, o‘quv qo‘llanmalarida bayon qilingan ma’lumotlardan bo‘lak xabarlardan bebahra qoldilar. O‘zgacha fikr yuritgan talaba yoki talaba, o‘qituvchi yoki domla turli siyosiy bo‘yoqlar yordamida qoralanib tashlandi. Ularga siyosiy yorliqlar osildi.

Yuqoridan berilgan darsliklarda, qo‘llanmalarda bitilgan ko‘rgazmalar, tavsiyalar asosida fikr yuritgan minglab yoshlar «yomon» yoki «yaxshi», ijobiy yoki salbiy deb fikrlashga odatlanib qolishdi. Bunday fikrlash tarziga asoslanib faoliyat ko‘rsatgan kishi, shubhasiz, kalondimog‘lik qildi, boshqalarning fikriga quloq osmadi, eshitishni ham xohlamadi.

Insonning fikrlash tarzi bir qator omillarga, chunonchi tug‘ma intellektual qobiliyatlarga, bolalikda olgan ta’lim va tarbiyasiga, mehnat va ijtimoiy faoliyatining xarakteriga, milliy va umuminsoniy madaniyat me’yorlarini o‘zlashtirish darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

Klinik amaliyot jarayonida bo‘lajak shifokorlarda mantiqiy tafakkur vositasida kasbiy tafakkurni rivojlantirish, ularni ta’lim texnologiyalari bilan qurollantirishga oid nazariy yondashuvlar va amaliy tajribalarni o‘rganish natijalari shuni ko‘rsatmoqdaki, bu jarayon pedagogika fanida nazariy-emperik jihatdan o‘z yechimini topmagan. Shunga ko‘ra mantiqiy tafakkur vositasida talabalar kasbiy tafakkurni rivojlantirish va shu asosda bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlashning shart-sharoitlari, bu jarayonning mazmuni, shakllari, usullari, metodlarini aniqlash kabi masalalar o‘z yechimini kutmoqda.

Klinik amaliyot jarayonida bo‘lajak shifokorlarni mantiqiy tafakkur vositasida kasbiy tafakkurni rivojlantirishning nazariy asoslari, asosan, tibbiyot ta'limining samarali va yuqori sifatli bo‘lishiga, shuningdek, shifokorlarning professional ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy va pedagogik prinsiplar asosida quriladi. Mantiqiy tafakkur va kasbiy tafakkur, shifokorning bemorlar bilan ishlashda, tashxis qo‘yishda va davolashda yuksak malaka va bilimlarni qo‘llashda muhim rol o‘ynaydi.

Mantiqiy tafakkur — bu shaxsning fikrlash jarayonlarini mantiqiy asosda, aniq va izchil tarzda tashkil qilish qobiliyatidir. Kasbiy tafakkur esa, mantiqiy tafakkur asosida, o‘z kasbiga, xususan, tibbiyotga oid o‘ziga xos qobiliyat va ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Kasbiy tafakkur tibbiyotda murakkab diagnostika va davolash jarayonlari bilan bog‘liq bo‘lib, mantiqiy tafakkur orqali bu jarayonlar aniq va samarali tarzda amalga oshiriladi.

https://buxdu.uz

Mantiqiy tafakkur vositalarini rivojlantirishda quyidagi nazariy asoslar muhim ahamiyatga ega:

Deduktiv fikrlash (yoki umumiydan maxsusga qarab xulosa chiqarish) va induktiv fikrlash (maxsusdan umumiyga qarab xulosa chiqarish) mantiqiy tafakkurning asosiy usullaridir. Tibbiyotda bu usullar shifokorlarni kasallikning sabablarini aniqlashda, davolash usullarini tanlashda, va bemorning holatini baholashda qo‘llaniladi.

Tibbiyotda shifokorlar uchun kritik fikrlash juda zarur. Kritik fikrlash nafaqat axborotlarni tahlil qilish, balki unga qarshi fikrlarni va alternativ yondashuvlarni ham hisobga olishni o‘z ichiga oladi. Shifokorlar har bir holatni sinchiklab ko‘rib chiqib, to‘g‘ri qarorlar qabul qilishlari kerak.

Tibbiy amaliyotda shifokorlar uchun tahliliy fikrlash, masalan, bemorning holatini turli jihatdan baholash va shaxsiy tajribaga tayangan holda qarorlar chiqarish zarur. Bu fikrlash usuli shifokorlar uchun mantiqiy tafakkurni qo‘llashda muhim vosita hisoblanadi.

Falsafiy tafakkur, ya'ni kasbiy faoliyatni umuman axloqiy, estetik va insonparvarlik nuqtai nazaridan tahlil qilish, shifokorlarni tibbiyotda qarorlar qabul qilishda kengroq perspektivadan foydalanishga undaydi. Bu tafakkur bo‘yicha qarorlar kasbiy va shaxsiy mas'uliyatni anglashni ta'minlaydi.

Kasbiy tafakkurni rivojlantirish usullari va metodlari - bo‘lajak shifokorlarda kasbiy tafakkurni rivojlantirish uchun bir qancha nazariy va amaliy metodlar mavjud bo‘lib, bular, klinik holatlar bo‘yicha o‘rganish - Bo‘lajak shifokorlarni turli klinik holatlar bilan tanishtirish va ularni tahlil qilish orqali mantiqiy tafakkurni rivojlantirish. Masalan, murakkab klinik holatlar va diagnostik vaziyatlar bo‘yicha fikr yuritish va qarorlar qabul qilishni o‘rganish.

Simulyatsiya metodlari - klinik vaziyatlarni simulyatsiya qilish orqali shifokorlarni stressli vaziyatlarda qarorlar qabul qilishga tayyorlash. Bu metod, shifokorlarning real vaziyatlarda tez va to‘g‘ri qaror qabul qilish qobiliyatini oshirishga yordam beradi.

Guruhli muhokama va metodik yondashuvlar - shifokorlar va talabalarning guruhlarda muhokama qilishlari, klinik holatlarni o‘zaro baholashlari va fikr almashishlari orqali mantiqiy va kasbiy tafakkur rivojlanadi.

Problemalar va vazifalarni yechish - tibbiyotda yechilishi kerak bo‘lgan muammolarni tahlil qilish va yechim topish jarayonida mantiqiy tafakkur qo‘llaniladi. Bu metod orqali shifokorlar o‘z bilimlarini mustahkamlaydi va klinik muammolarga aniq yondashuvlarni ishlab chiqadilar.

Mantiqiy tafakkur va kasbiy tafakkur bir-birini to‘ldiradi. Mantiqiy tafakkur jarayonida olingan natijalar, shifokorning klinik faoliyatida muvaffaqiyatli qo‘llaniladi. Kasbiy tafakkur esa mantiqiy tafakkur asosida shakllanadi va klinik vaziyatlarda aniq, to‘g‘ri va samarali qarorlar qabul qilishga yordam beradi.

Klinik amaliyot jarayonida bo‘lajak shifokorlarni mantiqiy tafakkur vositasida kasbiy tafakkurni rivojlantirishning nazariy asoslari, shifokorlarning murakkab klinik vaziyatlarda to‘g‘ri qarorlar qabul qilish qobiliyatini oshirishga qaratilgan. Mantiqiy tafakkur, deduktiv va induktiv fikrlash, tahliliy va kritik fikrlash metodlari shifokorlarni tibbiy amaliyotda yuqori malakali mutaxassislar bo‘lishga tayyorlaydi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun turli metodik yondashuvlar va pedagogik usullar qo‘llanilishi zarur.

Xulosa. Ushbu omillarning o‘zaro aloqadorligini ta’minlash mexanizmida bir qator muammolar bo‘lishiga qaramasdan mustaqil fikrlovchi shaxs hamisha erkinlik va o‘zini o‘zi boshqarishga ehtiyoj sezadi. Inson qancha mayda-chuyda nazoratlardan, cheklashlardan xoli bo‘lsa, mustaqil fikrlash madaniyatini shakllantirish uchun shuncha real imkoniyat vujudga keladi. Xuddi shuning uchun ham mustaqil fikrlash madaniyati, o‘z navbatida, mustaqil ishlash va mustaqil yashash jarayonida rivojlanib, mustahkamlanib boradi.

Shu o‘rinda tadqiqotimiz obyekti sifatida kasbiy tafakkurni rivojlantirish jarayoni tanlab olingan ekan, kasbiy tafakkur to‘g‘risidagi zamonaviy talqinlar bilan tanishib chiqishimiz lozim bo‘ladi. Y.Kornilov kasbiy tafakkurni kasbiy faoliyat jarayonida kasbiy vazifalarni yechishdagi inson tafakurining namoyon bo‘lishi deb hisoblasa, D.Kavtaradze amaliy kasbiy vazifalarni hal etishda iqtidor ko‘nikmalarni hosil qiladigan kompetent tafakkur deb belgilaydi. O.Tixomirov kasbiy tafakkurni kasbiy ijodiy topshiriqlarni yechishga qaratilgan turli tuman evristik usullarni o‘zida mujassamlashtiradi, Y.Kulyutkin esa ijodiy xarakterga ega tafakkurning yuksak darajadagi kasbiy rivojlanishi jarayoni deb ta’rif beradilar. M.Kashapov fikricha kasbiy tafakkur bu kasbiy faoliyatda yuzaga keladigan qiyinchiliklarni topish, o‘rganish, barataraf etishning yuqori darajadagi bilish jarayonidir. Ko‘rinib turibdiki adabiyotlar tahlili natijasi “kasbiy tafakkur” tushunchasining turli xil talqin etilishi uning tuzilishi va tarkibiy qismlari bo‘yicha bir xil aniq fikr mavjud emasligini ko‘rsatmoqda.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-son “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar Strategiyasi to‘g‘risida”gi Farmoni. – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, 2017 y., 6-son

2. “Avesto”. Tarixiy-adabiy yodgorlik. A. Mahkam tarjimasi –T.: Sharq nashriyoti- matbaa konserni. 2001

3. Adizov B.R. Boshlang‘ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari: Ped.fan.dok... diss. –. Buxoro, 2002. – 276 b.

4. Агзамова Е.Ю. Факторы, определяющие проявления индивидуально-психологических особенностей личности сотрудников органов внутренних дел. Автореф. дис.... канд. психол. наук. - Ташкент, 2001.-23 s.

5. Arzikulov D.N. Kasbiy kamolotning psixologik uziga xos xususiyatlari Avtoreferat psixologiya fanlari nomzodi. -Toshkent 2002.-22 b.

6. Abdullaev K. F., Bobomurodova N. D. Didaktik talim vositalari talim jarayoni samaradorligini taminlash omili sifatida: DOI: https://doi. org/10.53885/edinres. 2022.55. 50.016 // Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2022. – №. 3. – S. 81-86.

7. Буравкова, А. Г. Ситуационные задачи как способ формирования клинического мышления врача / А. Г. Буравкова, О. Б. Демянова // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. – 2014. – № 38. – С. 41–45.

8. Kurbanova G.N. Talabalar kasbiy tafakkurini rivojlantirishda zamonaviy ma’ruza mashg‘ulotlarining ahamiyati // Биология и интегративная медицина. 2021. №2 (49).

9. Петров, В. И. Клиническое мышление в современной системе высшего медитсинского образования в России / В. И. Петров, М. Ю. Фролов// Мед. образование и профессионалное развитие. – 2010. – № 1. – S. 59–62

10. Kurbanova Gulnoz Negmatovna Talabalar kasbiy tafakkurini rivojlantirishda zamonaviy ma’ruza mashg‘ulotlarining ahamiyati. // Биология и интегративная медицина. 2021.

11. Kurbanova G.N. Kasbiy pedagogika. Darslik-2021 375b

12. Kurbanova G.N. Development of professional thinking among the students of higher medical education institutions. Monograph-2023

13. Kurbanova G.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogic mahorat/ Darslik -2022

14. Психологические механизмы формирования социалного воображения у подростков. АА Ахмедов, ММ Зикиряева. Новый ден в медитсине.151-154, 1(29)2020

15. Zikiryaeva Manzura Mavlonovna /Oliy ta’lim muassasasi talabalarida pedagogik-psixologik kreativlik jarayonlarni tasvirlash va rivojlantirish metodlari/ Journal of Education, Ethics and Value Vol. 3, No. 5, 2024 ISSN:2181-4392/417-421 p.

16. Зикиряева Манзура Мавлоновна/ Методика описания и развития процессов педагогикопсихологического творчества у студентов высших учебных заведений/ Journal of new century innovations/ Volume–50_Issue-1_April_2024/41-54 p.

17. Зикиряева Манзура Мавлоновна/ Механизм развития профессионально-логического мышления учащихся студентам медицинского института/ Лучшие интеллектуальные исследования/ Часть-22_ Том-2_ Июнь -2024/ 111-117стр.

18. Зикиряева Манзура Мавлоновна/ Формирование навыков логического мышления у студентов-медиков: методы и способы/ Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi / 14-son_4-to’plam_Fevral -2024/ 151-155 б.

19. Zikiryayeva Manzura Mavlonovna Klinik amaliyot jarayonida bo’lajak shifokorlarning mantiqiy-klinik tafakkurini rivojlantirish // Tadqiqotlar jahon ilmiy – metodik jurnali / 39-son_4-to’plam_Iyun-2024/ 26-33б.

20. Zikiryayeva Manzura Mavlonovna Tibbiyot talabalarida klinik amaliyot davrida mantiqiy tafakkurini shakllantirishning usul va yo‘llari/ // Pedagogik mahorat ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 4/ 105-115 б.

https://buxdu.uz

HARBIY TA’LIM VA TARBIYA JARAYONIDA O‘QUVCHILARNING PSIXOLOGIK TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH

Abduraxmanov Sherzod Nazarbayevich,
Buxoro davlar pedagogika instituti Harbiy ta’lim fakulteti
Uslubiy tayyorgarlik sikli boshlig‘i, dotsent

Harbiy ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqotda harbiy ta’lim tizimida o‘quvchilarning ruhiy mustahkamligi, stressga bardoshliligi, motivatsiyasi va iroda sifatlarini shakllantirish masalalari tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlar asosida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirishga qaratilgan samarali metodlar va usullar taklif etiladi. Tadqiqot natijalari harbiy ta’lim muassasalari uchun amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va harbiy xizmatga tayyorgarlik darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *harbiy ta’lim, psixologik tayyorgarlik, stressga chidamlilik, motivatsiya, iroda, ruhiy mustahkamlik, harbiy tarbiya, pedagogik yondashuv, psixologik metodlar, shaxsiy rivojlanish.*

РАЗВИТИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ВОЕННОГО ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Развитие психологической готовности учащихся в процессе военного образования и воспитания имеет большое значение. В данном исследовании анализируются вопросы формирования психологической устойчивости, стрессоустойчивости, мотивации и силы воли у учащихся в системе военного образования. Кроме того, предлагаются эффективные методы и подходы, основанные на современных педагогических и психологических концепциях, для повышения психологической подготовки студентов. Результаты исследования имеют практическую значимость для военных учебных заведений, способствуя личностному развитию учащихся и повышению их готовности к военной службе.

Ключевые слова: *военное образование, психологическая готовность, стрессоустойчивость, мотивация, сила воли, психологическая устойчивость, военная подготовка, педагогический подход, психологические методы, личностное развитие.*

DEVELOPING STUDENTS' PSYCHOLOGICAL READINESS IN THE PROCESS OF MILITARY EDUCATION AND TRAINING

Developing students' psychological readiness in the process of military education and training is of great importance. This study analyzes issues related to the formation of psychological resilience, stress tolerance, motivation, and willpower in students within the military education system. Additionally, it suggests effective methods and approaches based on modern pedagogical and psychological perspectives to enhance students' psychological preparedness. The findings of this research have practical significance for military educational institutions, contributing to students' personal development and improving their readiness for military service.

Keywords: *military education, psychological readiness, stress tolerance, motivation, willpower, psychological resilience, military training, pedagogical approach, psychological methods, personal development.*

Kirish. Harbiy ta’lim va tarbiya tizimi jamiyatning xavfsizlik va mudofaa salohiyatini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Ushbu tizim kelajak harbiy xizmatchilarining intellektual, jismoniy va psixologik jihatdan puxta tayyorgarligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, ayniqsa, psixologik tayyorgarlik masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Harbiy xizmat shaxsdan nafaqat yuqori jismoniy bardoshlilik, balki stressga chidamlilik, tezkor qaror qabul qilish, ruhiy barqarorlik va o‘zini tuta bilish kabi sifatlarni talab qiladi. Shu sababli, harbiy ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirish muhim masalalardan biri hisoblanadi.

Harbiy sohadagi faoliyat inson psixikasiga katta bosim yuklaydi. Xususan, harbiy xizmat davomida askarlar yuqori stress sharoitida ishlashlari, murakkab va favqulodda holatlarda tezda yo‘l topishlari, jismoniy va ruhiy charchoqni yengib o‘tishlari talab etiladi. Bunday sharoitlarda harbiy xizmatchilarning

https://buxdu.uz

psixologik tayyorgarligi ularning xizmat sifatini, professional rivojlanishini hamda hayotiy muhim qarorlarni qabul qilish qobiliyatini belgilaydi. Shu boisdan, harbiy ta’lim muassasalarida psixologik tayyorgarlik bo‘yicha samarali metodlarni joriy etish dolzarb masalalardan biridir.

O‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish uchun turli ta’lim-uslubiy yondashuvlar qo‘llaniladi. Jumladan, stressga bardoshlilikni shakllantirish, motivatsiyani oshirish, ruhiy mustahkamlikni rivojlantirish, irodaviy fazilatlarni tarbiyalash va psixologik barqarorlikni mustahkamlash kabi usullar qo‘llaniladi. Shuningdek, zamonaviy pedagogik va psixologik texnologiyalar yordamida harbiy ta’lim jarayonida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar ishlab chiqilmoqda. Bu yondashuvlar o‘quvchilarning real harbiy xizmat sharoitlariga moslashuvchanligini oshirish, stress va favqulodda holatlarda o‘zini tuta bilish qobiliyatini rivojlantirish imkonini beradi.

Psixologik tayyorgarlikning muhim jihatlaridan biri motivatsiyadir. Harbiy xizmat shaxsdan yuqori darajada fidoyilik, vatanparvarlik va o‘z kasbiga bo‘lgan sadoqatni talab qiladi. Agar o‘quvchi harbiy kasbni o‘zining hayotiy maqsadi sifatida qabul qilsa, u qiyinchiliklarga bardosh bera oladi, o‘zining ruhiy holatini boshqarishni o‘rganadi hamda professional faoliyatini muvaffaqiyatli olib borishga harakat qiladi. Shu nuqtai nazardan, harbiy ta’lim tizimida o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga alohida e’tibor qaratish lozim. Buning uchun harbiy xizmatning ijtimoiy ahamiyatini ochib berish, o‘quvchilarga kasbiy maqsadlarni aniq qo‘yish va ularga yetakchilik ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi maxsus dasturlarni ishlab chiqish talab etiladi.

Bundan tashqari, stressga bardoshlilik ham psixologik tayyorgarlikning ajralmas qismi hisoblanadi. Harbiy sharoitda inson turli bosimlarga duch keladi, og‘ir jismoniy yuklama, vaqt tanqisligi, psixologik zo‘riqish kabi omillar harbiy xizmatchining umumiy ruhiy holatiga ta’sir qiladi. Shu sababli, o‘quvchilarga stressga chidamli bo‘lish ko‘nikmalarini o‘rgatish, ularga turli psixologik tayyorgarlik mashg‘ulotlarini o‘tkazish va jamoaviy hamkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Stress bilan kurashish bo‘yicha maxsus texnikalar, jumladan, autogen mashqlar, meditatsiya va ongni boshqarish usullarini harbiy ta’lim dasturiga kiritish ham samarali natija berishi mumkin.

Psixologik tayyorgarlikni oshirishning yana bir muhim jihati iroda va ruhiy barqarorlikni shakllantirishdir. Harbiy xizmatda inson tezkor qaror qabul qilishi, xavf-xatar oldida o‘zini yo‘qotmasligi va muhim topshiriqlarni bajarish jarayonida ortiqcha hissiy ta’sirlarga berilmasligi lozim. Buning uchun o‘quvchilarga qat’iyatlilik, o‘zini boshqara olish va hissiyotlarini nazorat qilish bo‘yicha maxsus treninglar tashkil etish zarur. Shuningdek, harbiy rahbarlar va o‘qituvchilar o‘quvchilarning psixologik barqarorligini oshirish maqsadida ularga shaxsiy mas’uliyatni his qilish va o‘zining intellektual hamda jismoniy imkoniyatlarini to‘g‘ri baholash ko‘nikmalarini shakllantirishga e’tibor qaratishlari kerak.

Bugungi kunda harbiy ta’lim jarayonida psixologik tayyorgarlikni oshirish maqsadida turli zamonaviy texnologiyalar ham keng qo‘llanilmoqda. Xususan, virtual simulyatorlar, psixologik testlar va real harbiy sharoitlarga yaqinlashtirilgan mashg‘ulotlar orqali o‘quvchilarning psixologik tayyorgarlik darajasini aniqlash va uni yanada rivojlantirish mumkin. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o‘quvchilarning stressga chidamliligini oshirish, favqulodda vaziyatlarga tayyorlash va ularning tezkor fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi dasturlar ishlab chiqilmoqda. Bunday innovatsion yondashuvlar harbiy ta’lim tizimining samaradorligini oshirishga, o‘quvchilarning kasbiy kompetensiyalarini mustahkamlashga hamda ularning harbiy xizmatga tayyorgarlik darajasini yuksaltirishga yordam beradi.

Shuningdek, jamoaviy hamkorlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi ham o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirishda katta rol o‘ynaydi. Harbiy jamoalarda birdamlik, o‘zaro ishonch va psixologik qo‘llab-quvvatlash muhim omillardan biri hisoblanadi. Agar o‘quvchilar o‘z jamoalarida o‘zlarini qulay his qilsalar, ular stress va bosimni yengish bo‘yicha samarali usullarni o‘zlashtirishlari osonlashadi. Shu sababli, harbiy ta’lim muassasalarida jamoaviy mashg‘ulotlar, psixologik treninglar va muloqotga asoslangan mashg‘ulotlar o‘tkazish zarur.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Harbiy ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirish masalasi ko‘plab ilmiy-tadqiqot ishlarida keng o‘rganilgan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu mavzuga oid tadqiqotlar asosan harbiy psixologiya, pedagogika, stressga chidamlilik va motivatsiyani oshirish bilan bog‘liq nazariy va amaliy ishlarga asoslangan. Zamonaviy harbiy ta’lim tizimida psixologik tayyorgarlikni rivojlantirishga qaratilgan ilmiy izlanishlar psixologik treninglar, stressni boshqarish texnikalari, jamoaviy hamkorlik usullari hamda texnologik vositalardan foydalanishga yo‘naltirilgan.

Harbiy psixologiya bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, psixologik tayyorgarlik harbiy xizmatchilarning kasbiy muvaffaqiyatida muhim omil hisoblanadi. Masalan, Lazarus va Folkman (1984) tomonidan ishlab chiqilgan stressni boshqarish nazariyasi shaxsning favqulodda vaziyatlarga moslashuv qobiliyatini oshirishda muhim o‘rin tutadi. Ushbu nazariya harbiy sohada stressga chidamlilikni

https://buxdu.uz

rivojlantirish bo‘yicha turli strategiyalarning samaradorligini tushuntiradi. Shuningdek, Bandura (1977) tomonidan ilgari surilgan o‘ziga ishonch nazariyasi harbiy ta’limda motivatsiyani oshirish va o‘quvchilarning ruhiy barqarorligini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Ushbu nazariyalarga asoslanib, harbiy ta’lim muassasalarida psixologik tayyorgarlikni rivojlantirish bo‘yicha samarali usullar ishlab chiqilgan[5].

Shuningdek, zamonaviy harbiy ta’lim tizimida psixologik tayyorgarlik bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning stressga bardoshliligini oshirishda amaliy mashg‘ulotlar va simulyatsiya usullari muhim rol o‘ynaydi. Xususan, Grossman va Christensen (2008) o‘z tadqiqotlarida harbiy xizmatchilarning ekstremal holatlarga moslashish darajasini oshirish uchun realistik o‘quv mashg‘ulotlarining ahamiyatini ta’kidlaydilar. Bunday mashg‘ulotlar o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirishga, favqulodda vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirishga hamda stress holatlarini yengib o‘tishga yordam beradi.

Harbiy ta’lim tizimida psixologik tayyorgarlikni oshirishda psixologik diagnostika va baholash usullari ham keng qo‘llaniladi. Xususan, Minnesota Ko‘p O‘lchovli Shaxs Testi (MMPI), Cattellning 16 shaxsiy fazilatlar testi va boshqa psixologik testlar harbiy o‘quvchilarning psixologik xususiyatlarini aniqlashda samarali vositalar hisoblanadi. Ushbu testlar yordamida o‘quvchilarning stressga chidamliligi, emotsional barqarorligi va motivatsiya darajasi aniqlanadi.

Harbiy ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirishni o‘rganish uchun bir nechta ilmiy metodlar qo‘llaniladi. Ushbu tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil – Harbiy ta’lim va psixologik tayyorgarlik bo‘yicha mavjud ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish orqali dolzarb muammolar va samarali yondashuvlarni aniqlash. Turli mamlakatlarda harbiy ta’lim tizimi va psixologik tayyorgarlik bo‘yicha tadqiqotlar o‘rganildi.
2. Eksperimental metod – O‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirishga qaratilgan turli usullarni sinovdan o‘tkazish, ularning samaradorligini baholash va natijalarni tahlil qilish. Eksperiment jarayonida stressga chidamlilik va motivatsiyani oshirish bo‘yicha maxsus mashg‘ulotlar tashkil etildi.
3. So‘rov va intervyu – Harbiy ta’lim muassasalari o‘quvchilari va o‘qituvchilari bilan so‘rov va intervyular o‘tkazilib, ularning psixologik tayyorgarlik darajasi va o‘quv jarayonida duch kelayotgan muammolar o‘rganildi. Bu usul yordamida o‘quvchilarning psixologik holati va muammolari haqida chuqurroq ma’lumot olish mumkin bo‘ldi.
4. Psixologik testlar – O‘quvchilarning psixologik tayyorgarlik darajasini aniqlash uchun turli psixometrik testlardan foydalanildi. Masalan, MMPI va Cattellning shaxsiy testlari yordamida o‘quvchilarning emotsional barqarorligi va stressga bardoshlilik darajasi baholandi[2].
5. Amaliy mashg‘ulotlar va simulyatsiya – Harbiy ta’lim muassasalarida real sharoitlarga yaqinlashtirilgan mashg‘ulotlar o‘tkazilib, o‘quvchilarning stress holatidagi xatti-harakatlari va qaror qabul qilish qobiliyatlari baholandi. Bu usul psixologik tayyorgarlikni oshirishga qaratilgan innovatsion yondashuvlar samaradorligini aniqlashga yordam berdi.
6. Statistik tahlil – Tadqiqot natijalarining ishonchliligini ta’minlash maqsadida eksperimental va diagnostik ma’lumotlar statistik tahlil qilindi. Olingan natijalarning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash, ularning samaradorligini baholash uchun matematik va statistik metodlar qo‘llanildi.

Ushbu metodlarning qo‘llanilishi harbiy ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi. Tadqiqot natijalari harbiy ta’lim tizimida psixologik tayyorgarlikni oshirish bo‘yicha samarali strategiyalarni ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi[3].

Xulosa qilib aytganda, adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, harbiy ta’limda psixologik tayyorgarlikni oshirish bo‘yicha turli nazariy va amaliy yondashuvlar mavjud. Harbiy ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning stressga chidamliligini oshirish, motivatsiyasini kuchaytirish va psixologik tayyorgarligini shakllantirish uchun ilmiy asoslangan metodlarni qo‘llash zarur. Tadqiqot metodlari esa psixologik tayyorgarlik jarayonini yanada chuqurroq o‘rganish va samarali strategiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Natijalar. Harbiy ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirish muhim masalalardan biri hisoblanadi. Harbiy xizmat shaxsdan nafaqat yuqori jismoniy bardoshlilikni, balki kuchli iroda, stressga chidamlilik, tezkor qaror qabul qilish, emotsional barqarorlik va jamoaviy hamkorlik kabi sifatlarni talab qiladi. Shu sababli, harbiy ta’lim tizimida o‘quvchilarning ruhiy jihatdan tayyorgarligini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi[4].

Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, harbiy ta’lim muassasalarida psixologik tayyorgarlikni rivojlantirishga qaratilgan treninglar, amaliy mashg‘ulotlar, psixologik diagnostika va motivatsion yondashuvlar qo‘llanilmoqda. Xususan, stressga bardoshlilikni oshirish, favqulodda holatlarga moslashish, ijtimoiy va psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish bo‘yicha turli strategiyalar ishlab chiqilgan.

https://buxdu.uz

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki:

- Stressga bardoshlilik va emotsional barqarorlik darajasi sezilarli darajada oshgan.
- O‘quvchilarning qaror qabul qilish tezligi va favqulodda vaziyatlarga moslashish qobiliyati yaxshilangan.
- Motivatsiya va kasbiy ishonch kuchaygan.
- Jamoaviy hamkorlik va muloqot qobiliyatlari rivojlangan.

Harbiy ta’lim tizimida psixologik tayyorgarlikni oshirish bo‘yicha olib borilgan chora-tadbirlar o‘z samarasini bergan. Ushbu yondashuvlarni yanada takomillashtirish orqali harbiy xizmatga tayyorlanayotgan o‘quvchilarning psixologik barqarorligini mustahkamlash va ularning harbiy xizmatga to‘laqonli moslashishiga yordam berish mumkin.

Muhokama. Harbiy ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini oshirish bo‘yicha olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, psixologik barqarorlik va stressga chidamlilik harbiy xizmatchilarning kasbiy muvaffaqiyatida muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy harbiy ta’lim tizimida o‘quvchilarning psixologik jihatdan tayyorligini oshirishga qaratilgan yondashuvlar turlicha bo‘lsa-da, ularning samaradorligi tadqiqot natijalari asosida isbotlangan.

Birinchidan, stressga chidamlilik va emotsional barqarorlik harbiy xizmatdagi eng muhim jihatlardan biri ekanligi aniqlandi[6]. Tadqiqot davomida maxsus mashg‘ulotlar, treninglar va simulyatsiyalar orqali o‘quvchilarning og‘ir sharoitlarda o‘zini tutish qobiliyatlari yaxshilandi. O‘quvchilarning dastlabki va yakuniy natijalari tahlil qilinganda, stressga bardoshlilik darajasi sezilarli darajada oshgani kuzatildi. Bu esa maxsus tayyorgarlik mashg‘ulotlari orqali harbiy o‘quvchilarning ruhiy mustahkamligini shakllantirish mumkinligini tasdiqlaydi.

Ikkinchidan, motivatsiyaning oshishi harbiy o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligiga bevosita ta’sir qiluvchi omillardan biri sifatida belgilandi. Dastlabki bosqichda o‘quvchilarning motivatsiya darajasi past bo‘lishi mumkin edi, lekin maxsus motivatsion dasturlar va psixologik ta’sir metodlari qo‘llanilganidan keyin bu ko‘rsatkich ijobiy tomonga o‘zgardi. Bu natija shuni ko‘rsatadiki, harbiy xizmatning maqsad va vazifalarini tushuntirish, individual va jamoaviy maqsadlarni aniq belgilash orqali o‘quvchilarning ishtiyoq va fidoyiligini oshirish mumkin[1].

Uchinchidan, qaror qabul qilish tezligi va to‘g‘riligi harbiy xizmatchining muhim fazilatlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida o‘quvchilarning favqulodda vaziyatlarda qaror qabul qilish tezligi va sifatiga alohida e’tibor qaratildi. Mashg‘ulotlar oldidan qabul qilingan qarorlarning sifati va tezligi tahlil qilinganida, ba’zi o‘quvchilar bosim ostida sustlashishi, noaniqlik yoki ikkilanishga moyilligi aniqlandi. Lekin psixologik tayyorgarlik dasturlaridan so‘ng ushbu holat yaxshilandi, o‘quvchilar tezroq va ishonchli qarorlar qabul qilishga moyillik ko‘rsatdilar.

To‘rtinchidan, jamoaviy hamkorlik va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimi ham o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligiga bevosita ta’sir qiluvchi omillardan biri sifatida baholandi. Tadqiqot davomida jamoaviy mashg‘ulotlar tashkil qilinib, guruh ichidagi o‘zaro ishonch, hamkorlik va bir-birini qo‘llab-quvvatlash darajasi kuzatildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, jamoaviy muhitda ishlash qobiliyati yuqori bo‘lgan o‘quvchilar stressli vaziyatlarga yaxshi moslashishgan va psixologik tayyorgarlik bo‘yicha yuqori natijalarga erishgan. Shu sababli, harbiy ta’lim tizimida jamoaviy treninglarga alohida e’tibor qaratish muhim ahamiyatga ega.

Beshinchidan, psixologik diagnostika natijalari psixologik tayyorgarlik darajasini obyektiv baholash imkonini berdi. Tadqiqot davomida qo‘llanilgan MMPI, Cattell va stressga bardoshlilik testlari orqali o‘quvchilarning dastlabki va yakuniy psixologik holatlari tahlil qilindi. Bu testlar natijalari o‘quvchilarning emotsional barqarorligi, stressga bardoshliligi va qaror qabul qilish qobiliyatining sezilarli darajada oshganini ko‘rsatdi. Ushbu testlar yordamida harbiy ta’lim muassasalarida psixologik tayyorgarlik bo‘yicha individual yondashuv ishlab chiqish mumkinligi aniqlandi.

Xulosa. Harbiy ta’lim va tarbiya jarayonida o‘quvchilarning psixologik tayyorgarligini rivojlantirish dolzarb masalalardan biri bo‘lib, bu jarayon kompleks yondashuvni talab etadi. Zamonaviy pedagogik va psixologik metodlardan foydalanish orqali harbiy o‘quvchilarning stressga chidamliligini oshirish, motivatsiyasini mustahkamlash, ruhiy barqarorligini shakllantirish va ularni real xizmat sharoitlariga tayyorlash mumkin. Bu esa nafaqat harbiy ta’lim sifatini oshirishga, balki mamlakat mudofaa salohiyatini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Абдуллаев, Ш. (2019). Ватанпарварлик ва ёшлар тарбияси. Тошкент: Ўзбекистон Миллий энциклопедияси.

https://buxdu.uz

2. Асқаров, У. (2021). Ҳарбий-патриотик тарбия ва унинг ижтимоий аҳамияти. Тошкент: Фан ва технология.

3. Jalolov, J. (2020). O‘quvchilarda harbiy kasblarga qiziqishni shakllantirish metodikasi. Samarqand: Ilmiy nashr.

4. Hasanov, M. (2018). Harbiy xizmatga tayyorgarlikning psixologik jihatlari. Toshkent: Pedagogika universiteti nashriyoti.

5. Xolmatov, A. (2019). Yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlashda motivatsiyaning o‘rni. Buxoro: Buxoro Davlat Universiteti.

6. Mamatqulov, R. (2022). O‘quvchilarning ijtimoiy ongida vatanparvarlik tushunchasi va uni shakllantirish usullari. Toshkent: Ilmiy tadqiqot markazi.

https://buxdu.uz

NOTO‘LIQ OILA FARZANDLARIDA KOPING XULQ-ATVOR NAMOYON BO‘LISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Adizova Gulnavoz Farxodovna,
Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi o’qituvchisi

Ushbu maqolada oilaning yosh avlod rivojlanishida naqadar muhim o‘rin tutishi, oiladagi ruhiy xotirjamlik, samimiy munosabat, ota-ona obro‘sining yuqori bo‘lishi, bolalarga talab qo‘yishda oila kattalari o‘rtasidagi birlikning saqlanishi farzand tarbiyasida doimiy tarbiyaviy ta’sirchan kuch hisoblanishi, oilada ota yoki onaning bo’lmasligi farzand tarbiyasiga katta zarar yetkazishi, bu kabi holatlar bolaga ota-onalarning beradigan tarbiyaviy ta’sir kuchining yo‘qolishiga, oila tarbiyasidagi muvozanatning buzilishiga, bolaning tajang, serjahl bo’lishiga va kattalarga ishonmay qo‘yishiga olib kelishi, “noto’liq oila” bolalarini ijtimoiy hayotga tayyorlashning o’ziga xos jihatlari, noto'liq oila farzandlarida koping xulq-atvor namoyon bo`lishining psixologik xususiyatlari, shaxslarda hayotda yuz berishi mumkin bo‘lgan turli emotsional beqaror vaziyatlar, jumladan, stress, depressiya, agressiya, affekt, frusturatsiya kabi holatlarda shaxsning psixologik himoya mexanizmlari va shaxsning koping xulq-atvori haqida fikr bildirilgan.

Kalit so’zlar: *noto’liq oila, koping xulq-atvor, manipulyatsiya, emotsiya, tarbiya, mas’uliyat, axloq, stress.*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОЯВЛЕНИЯ КОПИНГОВОГО ПОВЕДЕНИЯ У ДЕТЕЙ ИЗ НЕПОЛНОЙ СЕМЬИ

В данной статье рассматривается важная роль семьи в развитии подрастающего поколения. Отмечается, что душевное спокойствие в семье, искренние отношения, высокий авторитет родителей, единство взрослых в предъявлении требований к детям являются постоянной воспитательной силой. Подчёркивается, что отсутствие одного из родителей наносит большой вред воспитанию детей. Такие ситуации приводят к потере воспитательного влияния родителей, нарушению баланса в семейном воспитании, вызывают у ребёнка раздражительность и недоверие к взрослым. Рассматриваются особенности подготовки детей из «неполных семей» к общественной жизни, психологические особенности проявления у них копинг-поведения. Анализируются психологические защитные механизмы личности и копинг-поведение в различных эмоционально нестабильных ситуациях, таких как стресс, депрессия, агрессия, аффект, фрустрация, которые могут возникнуть у людей в жизни.

Ключевые слова: *неполная семья, копинг-поведение, манипуляция, эмоция, воспитание, ответственность, мораль, стресс.*

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE MANIFESTATION OF COPING BEHAVIOR IN CHILDREN OF INCOMPLETE FAMILIES

This article discusses the crucial role of family in the development of the younger generation. It emphasizes that a peaceful family atmosphere, sincere relationships, high parental authority, and unity among family elders in setting demands for children are constant educational influences in child-rearing. The absence of either parent in the family significantly harms a child's upbringing, leading to the loss of parental educational influence, disruption of family upbringing balance, and causing the child to become irritable, short-tempered, and distrustful of adults. The article also explores the unique aspects of preparing children from "incomplete families" for social life and the psychological characteristics of coping behavior displayed by children from such families. It further examines the psychological defense mechanisms and coping behaviors individuals employ in various emotionally unstable situations that may occur in life, including stress, depression, aggression, affect, and frustration.

Keywords: *incomplete family, coping behavior, manipulation, emotion, upbringing, responsibility, morality, stress.*

Kirish. Oila - **y**osh avlodning har tomonlama rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. Oiladagi ruhiy xotirjamlik, samimiy munosabat, ota-ona obro‘sining yuqori bo‘lishi, bolalarga talab qo‘yishda oila kattalari o‘rtasidagi birlikning saqlanishi, bola shaxsini mehnatga tarbiyalashga alohida e’tibor berish, bolani sevish

https://buxdu.uz

va izzatini joyiga qo‘yish, bolaning yosh va shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish, boladagi o‘zgarishlarni kuzatib borish, undagi mustaqillikka intilish va tashabbuskorlik sifatlarini qo‘llab-quvvatlash kabi xatti-harakatlar farzand tarbiyasida doimiy tarbiyaviy ta’sirchan kuch hisoblanadi. Oila a’zolari o‘rtasidagi munosabatlar qanchalik samimiy bo‘lsa, farzand tarbiyasi borasida amalga oshiriladigan chora-tadbirlar ham shunchalik muvaffaqiyatli bo‘ladi. Oilada ota yoki onaning bo’lmasligi farzand tarbiyasiga katta zarar yetkazadi. Bu kabi holatlar bolaga ota-onalarning beradigan tarbiyaviy ta’sir kuchining yo‘qolishiga, oila tarbiyasidagi muvozanatning buzilishiga, bola qalbining qattiq jarohatlanishiga, bolaning tajang, serjahl, qo‘pol, dag‘al bo‘lib qolishiga va kattalarga ishonmay qo‘yishiga olib keladi. Ota-ona farzand uchun eng asosiy taqlid etaloni hisoblanadi. Bu etalonda kamchiliklar bisyor bo’lsada, baribir bolada uning ijobiy jihatlaridan foydalanish imkoniyati saqlangan bo’ladi. Noto’liq oilada rivojlanuvchi bolalar uchun otasiz qolish, yakka onaning hukmronligi va oilada faqat onaning boshliqligi oiladagi muvozanatning buzilishiga olib kelishi mumkin. Farzandlar ruhiyati oiladagi ajrim jarayoni ham, o’lim holati ham og’ir yo’qotishlardan biri hisoblanadi. Mabodo bola tarbiyasini o’z zimmasiga olgan ona yoki ota farzandini sobiq turmush o’rtog’iga nisbatan qarshilik ruhida tarbiya qilsa, bolaga yanada ko’proq ruhiy azob bergan bo’ladi. Bunday psixologik jarohat hamda dushmanlik kayfiyati ostida farzand otasi timsolida o’zini ham ko’ra boshlaydi. Oilalarning buzilishi tufayli nafaqat ajralishgan er-xotinlar va ularning farzandlari, balki, jamiyatimiz ham zarar ko’radi. Ajralishlar ko’plab noxush hodisalar: noto’liq oilalar sonining ortishi, bolalar orasida, o’smirlar orasida qonunbuzarliklarning avj olishiga sabab bo’ladi[1].Ajralish faqatgina ajralgan er-xotinlar emas, balki, ajralish oqibatida otasiz yashayotgan farzandlarga ham salbiy ta’sir ko’rsatadi. Bu masalaga ilmiy nuqtayi nazardan yondashilganda, to’liq va noto’liq oilalardagi shaxslararo munosabatlarning oila a’zolari ijtimoiy tasavvurlari va xulq ustanovkalarida namoyon bo’lishi mohiyatan bir-biridan farqlanishini kuzatish mumkin. Biz mazkur ilmiy izlanishimizda “noto’liq oila” bolalarini ijtimoiy hayotga tayyorlashning o’ziga xos jihatlarini o’rganish, noto'liq oila farzandlarida koping xulq-atvor namoyon bo`lishining psixologik xususiyatlarini har tomonlama tahlil etishni o’z oldimizga maqsad qilganmiz. Bugungi kunda yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlarda psixologiya ilmiga ham alohida e’tibor qaratilayapti. Mazkur e’tibor zamirida ko‘plab yangi tadqiqotlarni olib borish imkoniyati paydo bo‘lmoqda. Jumladan, bugungi yangicha qarash va yangicha tafakkur psixologik tadqiqotlarda ham zamonamiz uchun eng dolzarb mavzularni tadqiq qilishga motiv berayapti. Shu sababli ham biz mazkur imkoniyatlardan unumli foydalanib, shaxslarda hayotda yuz berishi mumkin bo‘lgan turli emotsional beqaror vaziyatlar, jumladan stress, depressiya, agressiya, affekt, frusturatsiya kabi holatlarda shaxsning psixologik himoya mexanizmlari va shaxsning koping xulq-atvorini tadqiq qilishni maqsad qildik. Bugungi kunda psixologiya fanining amaliy tarmoqlarida koping xulq -atvor muammosiga bag‘ishlangan tadqiqotlar sezilarli darajada namoyon bo‘la boshladi. Psixologik tadqiqotlar olib boruvchi eng yetuk xalqaro markazlardagi ilmiy xulosalarga ko‘ra, jamiyat taraqqiyotida shaxsdagi koping xulq -atvor muammosining zarurligini ko‘rsata oluvchi va uning metodologik ildizlarini asoslab bera oluvchi ilmiy tadqiqotlarni alohida qayd etish mumkin.Mazkur tadqiqot natijalarini tahlil qilar ekanmiz, ulardagi koping xulq -atvor metodologiyasiga taalluqli bo‘lgan ba’zi umumiy jihatlarni ijtimoiy psixologiya fani nuqtai nazaridan tadqiq qilishimizga to‘g‘ri keladi. Koping xulq -atvor muammosini tadqiq qilgan ko‘plab tadqiqotlar, mazkur masalani stressli vaziyatlarni bartaraf qilishning eng samarali yo‘li sifatida tadqiq qilishdi.

Tadqiqot obyekti:

Biz mazkur ilmiy izlanishimizda tadqiqotimizning obyekti sifatida noto'liq oilalarda voyaga yetayotgan farzandlarda kuzatiladigan koping xulq-atvorning psixologik xususiyatlarini tadqiq etamiz. Shu o’rinda dastlab koping xulq-atvor tushunchasiga izoh berib o’tsak**.** "Koping" atamasi (inglizcha "to cope" – yengish, qarshilik ko'rsatish) 1962 yilda rivojlanish inqirozini yengib o'tgan bolalar tadqiqotida paydo bo'lgan. 1966 yilda R.Lazarus o'zining "Psixologik stress va unga qarshi kurashish jarayoni" kitobida kopingni stress va xavotir bilan kurashish strategiyasi sifatida tavsiflagan. Psixologik moslashish tizimi psixologik himoya va koping xulq-atvor mexanizmlari majmui tomonidan taqdim etilgan bo‘lib, ularning rolini tushuntirish uchun faollik va passivlik tushunchalari kiritilgan. Psixoanalitik nazariya doirasida himoya va koping mexanizmlarini qiyoslashni N.Xaan ishlarida ko‘rib chiqqan. U himoya va koping negizida qattiqlik (rigidlik) darajasi orqali farqlanadigan Men-jarayonlar o‘xshashligi borligini aniqlagan. Shuningdek, uning taxminicha, ruhiy sog‘lom shaxs dastlab koping xulq-atvorning faol shakllariga, keyin vaziyatni hal qilish uning imkoniyatlariga mos kelmasa, himoya mexanizmlariga murojaat qiladi. R.Lazarus himoya mexanizmlarini, vaziyat o‘zgarishidan oldin hissiy stressni kamaytiradigan stressni bartaraf etishning ichki usullari sifatida tushungan. U bu xatti-harakatni passiv koping xatti-harakat deb atagan. Yengish strategiyasi tahdid manbaiga bevosita ta’sir etish, uni o‘zidan ajratib olish, muhimlik darajasini qayta baholash yoki tahdidli obyektni diqqat zonasidan siqib chiquvchi chalg‘ituvchi xatti-harakatlarni tashkil etishdan iboratligini tushuntiradi. B.D.Karvarskiyning fikriga ko’ra, psixologik himoya – bu idrok va

https://buxdu.uz

baholashning adaptiv qayta qurilishini, ziddiyatli ehtiyojlarning ongsiz to‘qnashuvlarini, motivlar va xavotirni kamaytirish maqsadida munosabatlarni amalga oshiradigan intrapsixik mexanizmdir[2]. F.Y.Vasilyuk xavotir jarayoni doirasida koping va himoya tushunchalari o‘rtasidagi munosabatni ko‘rib chiqadi. Unga ko’ra, kopingning maqsadi – shaxsga hayot ehtiyojlarini qondirish imkonini beradigan, subyektning atrof-muhitga real moslashuvidir. Psixologik himoya emotsional barqarorlik vaziyatlarda iloji boricha maksimal imkoniyatlarga erishish uchun amalga oshiriladi. 2007 yilda bir qator mualliflar (V.A. Ababkov, A.V. Vasileva, G.L. Isurina, B.D. Karvasarskiy va boshqalar) koping xulq-atvor hodisasini sheriklik mexanizmi sifatida o‘rganishning o‘z natijalarini taqdim etdilar. Mualliflar ushbu mexanizmlarni stressli vaziyatlarni yengish uchun ongli strategiyalar sifatida talqin qildilar va ularni aniqlash usullarini ishlab chiqdilar. Koping – xulq –atvor ikkita funksiyani bajaradi: Muammoli vaziyatda, shaxs va muhit o‘rtasidagi stressli buzilishda diqqatni to‘plash hamda emotsional distressni boshqarishga yo‘naltirilgan emotsiyalarda diqqatni jamlash hisoblanadi.Shunday qilib, kopingning asosiy vazifasi -inson muvaffaqiyatini, jismoniy va ruhiy salomatligi hamda ijtimoiy munosabatlarini ta’minlash va qo‘llab – quvvatlashdir. Tadqiqotchilarning ta’kidlashicha, koping xulq va koping resurslari juda keng tushunchalardir, lekin ular koping personallashtirish sohasini shaxsning vakilligi va boshqalarda aks etmaslik qobiliyatini bartaraf etish sifatida tavsiflanadi. Mahalliy va xorijiy mualliflarning adabiy manbalarini tahlil qilish asosida, biz psixologik himoya va koping mexanizmlarini bir-birini adaptatsion jarayonlar va shaxsni stressli vaziyatlarga munosabat bildirish bilan to‘ldirib turadigan shakllari sifatida o‘rganamiz. Ruhiy noqulaylikning kuchsizlanishi, konstruktivlikka tayyorgarlik ko‘rish, ongli muammolarni hal qilishda, shaxsni psixologik himoya qilish tizimi yordamida amalga oshiriladi. Koping xulq shaxsiy muammolarni hal qilishga qaratilgan harakatni namoyon etadi. Psixologik himoya shaxsning rivojlanishiga ikki yoqlama ta’sir ko‘rsatishi mumkin. U hayotiy faoliyatning yangi sharoitlariga moslashishni ta’minlaydi, o‘z-o‘zini baholash va yashash tarzining barqarorligini saqlaydi va psixologik qulaylik holatini qo‘llab quvvatlaydi. Shunga qaramay, uzoq muddatli, qattiq, himoyadan haddan tashqari normativ foydalanish shaxsning ruhiy sog‘lig‘ining buzilishini, infantillik va permanent tashqi-ichki ichki nizoni qo‘zg‘atishi mumkin. Shunday ekan, konstruktiv va destruktiv psixologik himoyani farqlash lozimdir. Ilmiy psixologik adabiyotlarning tahliliga ko‘ra, konstruktiv psixologik himoya quyidagi xususiyatlar bilan tavsiflanadi: Konstruktiv psixologik himoyaning namoyon bo‘lishi jamoatchilik kutish va qoidalariga mos keladi. Konstruktiv psixologik himoyaning faoliyat ko‘rsatish asosi fikrlash va tasavvur qilish jarayonlari hisoblanadi. Konstruktiv psixologik himoyani qo‘llash ruhiy jarohatlaydigan vaziyat mazmuniga mos keladi. Uning amal qilishi ongli ravishda amalga oshirilib, tashqi ijtimoiy va psixologik moslashuvchanlikni nazarda tutadi. Konstruktiv psixologik himoya shaxsning hayotiy muammolarini qoniqarli hal etishni ta’minlaydi, shuningdek, shaxslararo o‘zaro munosabatlarda shaxsning jadal rivojlanishini, va uning ijtimoiylashuvini ta’minlaydi.

Qo‘llanilgan metodlar:

Noto'liq oila farzandlarida koping xulq-atvor namoyon bo`lishining psixologik xususiyatlarini o’rganishda quyidagi strategiyalarni qo’llash maqsadga muvofiq:

1.Muammoga yo'naltirilgan va hissiy yo'naltirilgan;

2.Moslashuvchan va moslashuvsiz.

Olimlarning fikricha, eng moslashuvchan strategiyalar – bu muammoning bevosita yechimiga yo'naltirilgan strategiyalardir. Mazkur strategiyada quyidagi ruhiy jarayonlarni kuzatish mumkin:

- Atrofdagilardan hissiy hamdardlik va qo'llab-quvvatlash izlash;
- Stress manbaiga e'tiborni qaratish, bir vaqtning o'zida boshqa ishlardan chalg'itish;
- Vaziyat o'zgarishini va uning yechim uchun qulayroq bo'lishini kutish.

Noto'liq oila farzandlarida koping xulq-atvor namoyon bo`lishida quyidagi vaziyatlarga duch kelish mumkin:

1.Faol moslashuv va muammoni hal qilishni rejalashtirish. Bu tushuncha shuni anglatadiki, bola stressli vaziyatga tushganda, barcha resurslarini: aqliy, kognitiv va xulqiy resurslarini safarbar qiladi.

2.Qiyin vaziyatga keskin qarshilik ko'rsatish. Bu tajovuzkor javobdir. Bola muammoni dushmanlik bilan qabul qiladi va darhol u bilan kurasha boshlaydi. Mazkur strategiyaning ham ijobiy, ham salbiy tomonlari mavjudligini alohida ta’kidlab o’tish lozim. Ijobiy tomonlari shundaki, agar stress aniq tahdid bo'lsa, unda bu usul yordamida vaziyatni tezda yaxshilash mumkin. Lekin agar tahdid jiddiy bo'lmasa, vaziyatni faqat murakkablashtirish yoki shaxs o'ziga nisbatan yanada ko'proq zarar yetkazishi mumkin.

3.O'z-o'zini nazorat qilish va his-tuyg'ularni bostirish. Bola, odatda, his-tuyg'ularini bostirishga va tezroq o'ylangan harakatlarga o'tishga intiladi. Dastlab, bu strategiya moslashuvchan va samarali ko'rinishi mumkin: his-tuyg'ularni hech qanday tarzda namoyon qilmaslik, har qanday salbiy tajribalarni bostirish, hech kim bilan janjallashmaslik va hech kimga o'zini qarshi qo'ymaslik, va shu bilan birga muammolarni hal

https://buxdu.uz

qilish. Ushbu strategiyaning ijobiy tomoni aql-idrokni saqlab qolishda bo’lib, kamchiligi his-tuyg'ularni bostirish uchun juda ko'p ruhiy energiya kerak bo'ladi. Bundan tashqari, ba'zan vaziyat raqibni mag'lub etish uchun o'z g'azabini ko'rsatishni talab qilishi mumkin. Va bu holda ushbu strategiya natija bermaydi.

4.Ijtimoiy yordam va hamfikrlarni izlash. Ushbu strategiyaning mohiyati shundan iboratki, qiyin vaziyatlarda bola, odatda, yaqinlaridan, do'stlardan, hamfikrlaridan yordam va qo'llab-quvvatlash kutadi. Ushbu strategiya shaxsiy xarakterdagi muammolar, qayg'u, yaqinlarini yo'qotish, baxtsizliklarni hal qilish holatlarida juda yaxshi ta'sir ko'rsatadi. Biroq, mazkur strategiyaning ham o'zining kamchiliklari mavjud bo’lib, uning tez-tez qo'llanilishi bolaga irodasiz yoki "yuvosh" degan yorliqni osadi.

5.Muammolardan qochish. Bunda bola o'zini chetga oladi va muammolarni hal qilish uchun mas'uliyatni boshqa insonlarga yuklaydi. Buning afzallik tomoni shundaki, his-tuyg'ularning keskinligini pasaytirish va kuch to'plash uchun tanaffus olish ma’lum ma’noda shaxs psixologiyasiga ijobiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. Ammo bu strategiya orqali bir vaqtning o’zida shaxslarda destruktiv xulq-atvor tendensiyasi shakllanishi ehtimoli mavjud. Bundan tashqari, muammolarni doimiy ravishda e'tiborsiz qoldirish ularni faqat ko'paytiradi.

Olingan natijalar va ularning tahlili.

Shaxsning “Men” muhimligini oshirish uchun inson moyilliklarini o‘rganish jarayonida biz har qanday sohada muhimlikka intilishning eng yuqori ko‘rsatkichlariga muvofiq tadqiqot obyektimizning uch guruhini ajratdik. Demak, birinchi guruh sinaluvchilarda bunday sohalar o‘z-o‘zini anglash va ijod qilishdir, ikkinchi guruh sinaluvchilarda esa sog‘liq va moddiy manfaatlardir. Kasbiy faoliyat va hokimiyat sohalarida muhimlikka intilish uchinchi guruh subyektlariga xosdir. Biz muhimlikka intilish koping strategiyasini belgiladik va har bir guruhning ma’lumotlariga ko‘ra quyidagi natijalarni qo’lga kiritdik:

Birinchi guruh sinaluvchilari uchun (45%), muammoni hal qilish yo‘nalishiga qaratilgan strategiya xosdir. Bunday farzandlar ko‘pincha qiyin hayotiy sharoitlarni shaxsiy o‘sish, qo‘yilgan maqsadlariga erishish imkoniyati sifatida qaraydilar. Salbiy hodisalarni bu tarzda bartaraf etish qat’iyatlilik va maqsadga muvofiqlik kabi irodaviy sifatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

Ikkinchi guruhdagi subyektlar (25%) ko‘proq hissiyotlarga qaratilgan strategiyani qo‘llaydilar, bu esa inson muammoni na amaliy o‘zgartira olishi, va na uning manbaidan uzoqlasha olishi bilan xarakterlanadi. Ehtimol, shaxs uchun faqat psixofiziologik va moddiy imtiyozlarning muhimliligi qiyin hayotiy vaziyatlarni ijobiy bartaraf etishga yordam bermaydi, bu esa chidamlilik, qat’iyatlilik va tashkilotchilik kabi kuchli irodali sifatlarning past darajada rivojlanganligi bilan tasdiqlanadi.

Uchinchi guruh sinaluvchilari boshqalardan ko‘ra ko‘proq qochish strategiyasiga ega(30%). U qiyin vaziyatdan qochishni tahmin qiladi, bizning fikrimizcha, oqilona va konstruktiv hayot strategiyasi bo‘lishi mumkin, chunki u qiyinchiliklarga duch kelganda safarbar qilish imkonini beradi. Bu taxmin chidamlilik va o‘z-o‘zini nazorat qilish rivojlanishining yuqori darajasini tasdiqlaydi.

Koping xulq-atvor muammosi hamisha insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri bo‘lib kelgan. Zero, insonning har jihatdan ijtimoiy taraqqiyoti, shaxs sifatidagi faolligi va o‘zini o‘zi rivojlantira borishi ko‘p jihatdan ushbu jarayonga bog‘liq. Jamiyat a’zolari o‘zlarining ma’lum doiradagi psixologik imkoniyatlari, yutuq va kamchiliklari haqida yetarli ma’lumotga ega bo‘lsalar, bu ularning hayotda uchraydigan turli qiyinchilikliklarni osonlik bilan yenga olishga, o‘z imkoniyatlaridan yanada unumli foydalana olishga, o‘zlari haqida yanada chuqur, ijobiy va o‘ziga xos tasavvurlarning shakllanishiga imkoniyat yaratadi. Kundalik turmush tarzida dinamiklik, murakkablik va qarama-qarshiliklar mavjud bo‘lib, shuning uchun inson doimiy ravishda turli ko‘rinishdagi qiyinchilik va qarshilikni yengib o‘tishi, vaziyatga moslashishi, murakkablikka eng yaxshi yo‘lni topishi lozim. Bunda inson o‘ziga kerakli barcha resurslardan unumli foydalanishi, natijada o‘zida vaziyatga moslashayotganini va ko‘proq yoki kamroq muhofazani his qilishiga olib keladi. Koping xulq-atvor insonning murakkablashgan qiyin vaziyat talabiga ko‘nikishidan iborat. Yenga olish o‘zida dinamik kognitivlikni, hamda shaxs xulq-atvori kuchini namoyon etib, tashqi yoki ichki faktorlarni boshqarishga yo‘nalib, unda tahdidli baho yuzaga keladi. Koping xulq-atvor psixologik xavf–xatar vaziyatini bartaraf etishga yo‘naltirilganligi va muhit talablariga mos ravishda ijtimoiy psixologik zaxiralardan unumli foydalanishga harakat qilishdir. Koping noma’qul taassurotlarga javob sifatida yuzaga keladigan fiziologik, psixologik va xulq –atvor darajasidagi noan’anaviy javob reaksiyasidir. Binobarin, stressli vaziyat bilan o‘zaro ta’sirga kirishishning individual usuli bo‘lib, subyekt shaxsi, real vaziyat va qo‘llab quvvatlash bilan bog‘liq yengishga yo‘nalgan kuchdir. Kopingning inson hayotidagi psixologik ahamiyati shundaki, insonning vaziyat talablariga samarali moslashishi uchun, uni egallashi uchun, bu talablarni zaiflashtirishi yoki yumshatishi,ulardan qochishi yoki ularga adaptatsiyaga harakat qilishi va shu tariqa vaziyatning stressli ta’sirini asta-sekin yo‘qotishi lozim.

Xulosa. Oilaning bola shaxsi shakllanishi va rivojlanishidagi o’rni beqiyos ekan, oila a’zolari bolalarning psixik rivojlanishini ta’minlash uchun oilada sog’lom munosabatlar muhitini yaratishlari lozim.

https://buxdu.uz

Faqat baxtli ona va baxtli otaning farzandigina baxtli bo’la oladi, buni aslo unutmaslik lozim. Oila tarbiyasida ota-ona obro‘si, ularning kuzatuvchanligi, sezgirligi, hozirjavobligi muhim tarbiyaviy ahamiyatga ega. Bola hayotining ko‘p qismi oilada o‘tadi. Shu boisdan mavjud an’analar, urf-odatlar, rasm-rusumlar va marosimlarning ijobiy ta’sirida bola asta-sekin kamol topib boradi. Bola tarbiyasida yutuqlarga erishish ota-onalarning pedagogik bilimlarga egaligi, oila tarbiyasi bo‘yicha tajribalar almashishi, ota-onalarni tarbiyaviy ishlarga qizg‘in jalb qilishga ham bog‘liqdir. Har bir ota-ona farzand tarbiyasida o‘zlarining burch va mas’uliyatlarini chuqur anglashlari lozim. Normal oilaviy muhit, bolani kitob o‘qishga, mehnat qilishga o‘z vaqtida jalb etish ham oila muvaffaqiyatining garovidir.

Adabiyotlar:

1.Karimova V. Oilaviy hayot psixologiyasi: O`quv qo`llanma. – T.: 2006 – 142 b.

2.Karimova V. Mehr va muruvvat oiladan boshlanadi. – T.: Yangi asr avlodi, 2004. – 28 b.

3.Юнусова Г.С. //Развитие воображения молодежи и подростков, воспитывающихся в благополучных и неблагополучных семях// Teoretical & Applied science. №. 6. 2013. 91-94.

4.Yunusova G.S. //To’liq va noto’liq oilalardagi ona shaxsining farzand ijtimoiy tasavvurlariga ta’siri// Psixol.f.d. ilmiy daraj. olish uchun yozilgan diss. avtoref.-T., O’zMU 2019.

https://buxdu.uz

РОЛЬ САМООПРЕДЕЛЯЮЩЕЙСЯ МОТИВАЦИИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ЖИЗНИ УЧАЩИХСЯ

Оразбаева Гульбахар Жолдасовна,
и/о доцента Каракалпакского государственного университета,
доктор философии по педагогическим наукам (PhD)

В этой статье более высокие уровни мотивации будут в совокупности называться самоопределяющейся мотивацией. Более низкие уровни внешней мотивации, такие как внешнее регулирование, которое предполагает использование явных внешних поощрений и/или наказаний, не столь эффективны для обучения и могут подорвать любую существующую или потенциальную внутреннюю мотивацию в будущем

Ключевые слова: *мотивация, студенты, исследование, чувства, мышление, самоопределение.*

O‘QUVCHILARNING TA’LIM HAYOTIDA O‘ZINI O‘ZI BELGILASH MOTIVATSIYASINING AHAMIYATI

Ushbu maqolada motivatsiyaning yuqori darajalari birgalikda o'z-o'zini belgilaydigan motivatsiya deb ataladi. Aniq tashqi mukofotlar va yoki jazolardan foydalanishni o'z ichiga olgan tashqi tartibga solish kabi tashqi motivatsiyaning quyi darajalari o'rganish uchun unchalik samarali emas va kelajakda har qanday mavjud yoki potensial ichki motivatsiyani buzishi mumkin.

Kalit so‘zlar: *motivatsiya, talabalar, tadqiqot, his-tuyg‘ular, fikrlash, o‘z taqdirini o‘zi belgilash.*

THE ROLE OF SELF-DETERMINED MOTIVATION IN STUDENTS' EDUCATIONAL LIVES

In this article, these higher levels of motivation will be collectively referred to as self-determined motivation. Lower levels of extrinsic motivation, such as extrinsic regulation, which involves the use of explicit external rewards or punishments, are not as effective for learning and may undermine any existing or potential intrinsic motivation in the future.

Keywords: *motivation, students, research, feelings, thinking, self-determination.*

Введение. Хотя было доказано, что внутренняя мотивация является наиболее эффективным видом мотивации к обучению, это не всегда достижимо в школьной среде, где существуют предписанные учебные планы и требования к оценке. Следующими наилучшими вариантами являются интегрированное регулирование, при котором студенты мотивируются желанием разобраться в определённой теме, или конкретное регулирование, при котором студенты мотивированы тем, что достижения приводят к другим преимуществам, таким как получение места в университете. В этой статье эти более высокие уровни мотивации будут в совокупности называться самоопределяющейся мотивацией. Более низкие уровни внешней мотивации, такие как внешнее регулирование, которое предполагает использование явных внешних поощрений и/или наказаний, не столь эффективны для обучения и могут подорвать любую существующую или потенциальную внутреннюю мотивацию в будущем.

Основная часть. Что особенного в подростках? Исследования (Gillet, Vallerand, & Lafrenière, 2012; Mansfield & Wosnitza, 2010) показали, что по мере того, как молодые люди переходят в подростковый возраст и поступают в старшую школу, происходит изменение типа и степени мотивации к обучению. Канадское исследование, в котором приняли участие 1606 учащихся в возрасте 9-17 лет, показало, что мотивация к самоопределению снизилась у учащихся в возрасте 9-12 лет и не начинала расти до 15 лет. Эти результаты согласуются с результатами двух предыдущих исследований, в которых предполагалось, что снижение было частично связано с изменениями в среде обучения, такими как уделение большего внимания успеваемости, а не результатам, поскольку молодые люди переходят в старшие классы. Это подчеркивает важную роль, в которой окружающая среда играет в формировании учебной мотивации у подростков.

Нейробиологические факторы также влияют на мотивацию подростков. Основываясь на обзоре литературы и собственных исследованиях, Luna и соавторы (2013) пришли к выводу, что у подростков, как правило, повышен уровень дофамина (по сравнению со взрослыми), что, по-

https://buxdu.uz

видимому, связано с поиском высоких ощущений и повышенной активностью вентрального стриатума при выполнении заданий, связанных с вознаграждением. В классной комнате это потенциально создает дополнительную проблему, поскольку образовательные мероприятия конкурируют с другими видами деятельности, которые, по мнению учащихся, могут принести более ощутимую пользу, например, раздражать особенно непостоянного ученика.

В этой статье, посвящённой учебной мотивации подростков, будут рассмотрены: три соответствующие теории и связанные с ними исследования; предложена обобщенная модель и несколько ключевых стратегий повышения мотивации подростков в школе.

Теория самоопределения. Теория самоопределения (SDT), пожалуй, является наиболее широко поддерживаемой, целостной и применимой теорией, цитируемой в недавних исследованиях учебной мотивации (Deci и др., 1991; Guay, Ratelle и Chanal, 2008; Ryan и Deci, 2000, 2016; Ван ден Берге, Ванстенкисте, Кардон, Кирк, & Haerens, 2014). Самоопределение относится к добровольному, внутренне обусловленному поведению и связано с самоопределяемой мотивацией и наличием осознанного внутреннего локуса контроля. Теория утверждает, что для того, чтобы индивиды могли полностью реализовать свой потенциал, их психологические потребности в автономии, связях и компетентности должны быть удовлетворены.,

Независимость означает способность самостоятельно инициировать и регулировать свое поведение (Деци и др., 1991). В контексте школьного образования как учителя, так и родители должны оказывать поддержку автономии. Поддержка автономии учителей включает в себя такие действия, как признание чувств учащихся, поощрение активного участия и предоставление учащимся возможности выбора, четких ожиданий, структурированного руководства и конструктивной обратной связи. Поддержка родительской автономии включает в себя такие действия, как признание чувств, предоставление выбора и объяснений, почему необходимо выполнить важные задачи. В канадском исследовании (Gillet et al., 2012), упомянутом в обзоре, поддержка автономии как учителями, так и родителями имела значительную положительную корреляцию с самоопределяющейся мотивацией, а поддержка учителей опосредовала взаимосвязь между возрастом и самоопределяющейся мотивацией.

Автономия является важной психологической потребностью на протяжении всей жизни. Наблюдается тенденция к снижению поддержки автономии по мере того, как подростки становятся более независимыми, однако подростки нуждаются в такой же поддержке автономии, как и дети младшего возраста. Кроме того, необходимо оказывать поддержку учителям в развитии их самостоятельности путем участия в профессиональном развитии и поддержки со стороны научного руководителя. Как и в случае со студентами, учителям также полезно работать в среде, способствующей автономии.

Родственность. Вторая психологическая потребность, выявленная в SDT, - это родственность, которая определяется как установление позитивных значимых связей с другими людьми посредством межличностного взаимодействия и/или социальной поддержки. В контексте школьного образования это относится как к участию родителей, учителей, так и к участию сверстников в обучении ребенка. Австралийское исследование, проведенное среди учащихся старших классов средней школы по физкультуре с использованием самооценочных показателей, показало, что все уровни мотивации, определяемой самостоятельно, значительно положительно коррелируют с отношениями, с точки зрения того, что учащиеся чувствуют поддержку и признательность со стороны своего учителя. Хотя кажется логичным, что установление значимых связей со сверстниками было бы важным, этот аспект взаимосвязи недостаточно хорошо изучен с точки зрения мотивации к обучению (Guay et al., 2008).

Компетенция. Конечной психологической потребности в SDT является, которая заключается в том, чтобы чувствовать себя эффективным и быть способным решать и преодолевать небольшие трудности. Школьные учителя могут помочь учащимся развить компетентность, способствуя постановке целей и предоставляя четкие ожидания, положительные отзывы и рекомендации. Американское экспериментальное исследование с участием 196 студентов университета и академической словесной игры подтвердило, что самооценка компетентности студентов значительно положительно коррелирует с самооценкой внутренней мотивации и положительно связана с объективной успеваемостью.

Сочетание всех трёх потребностей Все три психологические потребности важны и взаимосвязаны, однако наиболее широко исследовалась автономия. Возможно, это связано с тем, что SDT предполагает, что самоопределяющаяся мотивация положительно коррелирует со связями и компетентностью только в том случае, если автономия высока. Упомянутое выше американское исследование дает некоторую поддержку этому предложению. Они обнаружили, что самооценка

https://buxdu.uz

компетентности, автономии и взаимосвязанности в значительной степени положительно коррелирует с самооценкой внутренней мотивации, однако компетентность была единственной потребностью, которая оказывала существенное влияние на объективные результаты.

Обучение, ориентированное на студента. При совместном рассмотрении три психологические потребности, определенные в SDT, хорошо согласуются с концепцией среды обучения, ориентированной на учащихся (SLE). Смит и др. (2014) описали СКВ как систему, в которой учащиеся оказываются в центре внимания в процессе обучения, а учителя берут на себя роль фасилитатора и наставника. Для СКВ характерен выбор учащегося, он активный, сложный, ориентированный на решение проблем, аутентичный, основанный на сотрудничестве и саморегулировании (Смит и др., 2014). Чанг и др. (2017) предположили, что СКВ наиболее тесно связана с автономией, однако она также, по-видимому, воплощает в себе взаимосвязь и компетентность. Смит и др. (2014) подтвердили это сходство в своем исследовании с участием 230 подростков, в котором сравнивалась группа с СКВ и группа с обучающей средой, ориентированной на учителя (TLE), где основное внимание уделялось изучению контента от учителя с использованием предписанных ресурсов и действий для контроля обучения. Результаты показали, что группа с СКВ имела более высокие средние баллы.

Теория постановки целей. В то время как SDT включает постановку целей как аспект компетентности, теория постановки целей специально фокусируется на том, как цели могут быть использованы для оптимизации мотивации и производительности. Цели представляют собой желаемое конечное состояние действия и, таким образом, определяют направление мотивации. Обзор исследований (Locke & Latham, 2002) показал, что постановка сложных целей направляет внимание и увеличивает усилия, действенность и настойчивость. Было установлено, что успешное завершение проекта наиболее вероятно, когда люди были привержены поставленной цели, верили в ее важность и в то, что они могут ее достичь (самоэффективность), и получали обратную связь о своем прогрессе. Самостоятельно сформированные цели, как правило, приводят к большему чувству автономии и внутренней мотивации, а также к более четкой постановке целей и повышению производительности, чем навязанные цели.

В нескольких исследованиях изучались преимущества различных типов целей, наиболее перспективными и интересными из которых являются цели на будущее. Будущие цели старшеклассников были определены как жизненные цели после окончания школы, такие как карьера и учеба. Постановка целей на будущее и интервенция, включающая обсуждение будущих целей и способов их достижения, помогли мотивировать учащихся старших классов. На самом деле, Мэнсфилд сообщила, что все учащиеся в ее австралийском исследовании хотели хорошо учиться в школе, и когда их спросили, почему, 85% ответили, что они хотят хорошо учиться по причинам, связанным с будущими целями, такими как получение хорошей работы. Это подчеркивает важность и актуальность выявленного типа регулирования внешней мотивации.

Программа "Возможные Я".

Одной из программ, которая показала особенно положительные результаты, является программа "Возможные я" (Hock, Schumaker & Deshler, 2003, цитируемая в Hock et al. (2011)). Программа поддержки учителей включает в себя шесть ключевых компонентов. Студенты обсуждают свои сильные стороны и интересы. Размышляющий. Учащиеся размышляют, обсуждают и документируют себя и свои будущие желания, ожидания и страхи. Рисуют эскизы. Учащиеся рисуют дерево возможных "Я", которое дает наглядное представление о них самих и их будущих желаниях, ожиданиях и страхах, и обсуждают, как они могут ухаживать за своим деревом. Отражающий. Учащиеся рассматривают свои варианты на будущее и ставят цели, размышляя о своем дереве. Растущий. Учащиеся обдумывают, как они могут достичь своих целей, и разрабатывают план или способ, который поможет им в достижении этих целей. Выступающий. Учащиеся оценивают, как они продвигаются к достижению своих целей, пересматривают дерево своих возможных "Я" и составляют план.

Обзор (Hock et al., 2011) исследований, в которых оценивалась программа, показал, что она неизменно приводила к повышению успеваемости по сравнению с контрольными группами.

Теория самоэффективности. Самоэффективность - это еще одна важная концепция, которая заслуживает большего внимания, чем то, которое было уделено в рамках SDT и GST. Самоэффективность определяется как вера в собственную способность достичь цели и зависит от таких факторов, как обратная связь и воспринимаемая управляемость (Бандура, 1993). Теория самоэффективности (SET) предполагает, что люди с высоким уровнем самоэффективности, как правило, мотивированы сложными задачами, а люди с низким уровнем самоэффективности, как

https://buxdu.uz

правило, избегают сложных задач (Бандура, 1993). Исследования (Caprara et al., 2008; Multon, Brown, & Lent, 1991) подтвердили значительную положительную взаимосвязь между самоэффективностью и успеваемостью в учебе.

Заключение. Необходимость обеспечения обратной связи была обозначена как важный компонент в SET, GST и SDT. В одном недавнем интересном исследовании (Hsia, Huang, & Hwang, 2016), посвящённом оценке сверстниками, приняли участие 163 старшеклассника из Тайваня. В течение семи еженедельных занятий студенты работали в небольших группах (лечебных или контрольных), чтобы написать, отрепетировать и разыграть короткую пьесу, и все выступления оценивались, предоставлялись письменные отзывы и вносились правки перед заключительным выступлением. Преподаватель оценивал контрольные группы и предоставлял отзывы. В группах, прошедших курс лечения, каждый студент оценивал результаты всех остальных групп, проходивших курс лечения, и оставлял свои отзывы. Результаты показали, что студенты в группах, прошедших курс лечения, продемонстрировали значительное улучшение своей самоэффективности, мотивации и успеваемости, и по сравнению с контрольными группами результаты в группах, прошедших курс лечения, были значительно лучше. Это исследование подчеркивает преимущества того, что студенты дают и получают обратную связь от коллег.

Литература:

1. Гордеева Т.О. Психология мотивации достижения. Издательство «Смысл», 2006, 2015.
2. Коллектив авторов. «Современная психология мотивов (сборник)»; Серия «Психологические исследования»; Под редакцией Д.А.Леонтьева. Смысл: Москва; 2002.
3. Gillet, N., Vallerand, R., & Lafrenière, M.-A. (2012). Intrinsic and extrinsic school motivation as a function of age: the mediating role of autonomy support. // Social Psychology of Education, 15, 77-95
4. Mansfield, C., & Wosnitza, M. (2010). Motivational goals during adolescence: A cross sectional perspective. // Issues in Educational Research, 20, 149-165.

https://buxdu.uz

KLINIK AMALIYOT JARAYONIDA BO‘LAJAK SHIFOKORLARNING MANTIQIY TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH IJODIY JARAYON SIFATIDA

Zikiryayeva Manzura Mavlonovna,
Buxoro davlat tibbiyot instituti 2-kurs tayanch doktoranti

Maqolada klinik amaliyot jarayonida tibbiyot oliygohlari talabalarining ta’lim sifatini oshirish, tibbiy ta’limning ustuvor maqsadi va uning samaradorligi mezoni bo‘lajak shifokorning shaxsiy salohiyatini rivojlantirish va professional komponentni amalga oshirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Tibbiyot oliy o‘quv yurti talabalarining klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkurini shakllantirish jarayoni ijodiy jarayon bo‘lishi muhimligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: *tibbiy ta’lim, zamonaviy talab, samaradorlik, shakllantirish, klinik amaliyot jarayoni, mantiqiy tafakkur, yangi ta’lim paradigmasi, ijod.*

РАЗВИТИЕ ЛОГИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ В ПРОЦЕССЕ КЛИНИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ КАК ТВОРЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС

В статье рассматриваются вопросы повышения качества образования студентов медицинских вузов в процессе клинической практики, приоритетной цели медицинского образования и критериев его эффективности, развития личностного потенциала будущего врача и реализации профессионального компонента. Подчёркивается важность того, чтобы процесс формирования логического мышления студентов медицинских вузов в процессе клинической практики является творческим процессом.

Ключевые слова: *медицинское образование, современный спрос, эффективность, формирование, процесс клинической практики, логическое мышление, новая образовательная парадигма, креативность.*

DEVELOPING LOGICAL THINKING OF FUTURE DOCTORS IN THE PROCESS OF CLINICAL PRACTICE AS A CREATIVE PROCESS

The article examines issues related to improving the quality of education for medical university students during clinical practice. It discusses the priority goal of medical education and the criteria for its effectiveness, focusing on developing the personal potential of future doctors and implementing professional components. The article emphasizes the importance of fostering logical thinking among medical university students during their clinical practice, stressing that this process should be creative in nature.

Keywords: *medical education, modern demand, efficiency, formation, clinical practice process, logical thinking, new educational paradigm, creativity.*

Kirish. Tibbiy ta’limni isloh qilish bo‘yicha takliflar insonparvar, mehribon shifokorlarni tarbiyalashga yordam berish uchun kasbiy identivlikga yo‘naltirilgan ta’limni tavsiya qiladi.

Tibbiyot oliygohlari talabalarining ta’lim sifatini oshirish haqida o‘ylar ekanmiz, biz ko‘pincha bu bilan shakllangan xususiyatlarning ishonchliligini, olingan ta’limning fanning hozirgi holatiga, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarga mosligini, qo‘shimcha parametrlarning o‘zgarishini hisobga olgan holda tushunamiz, bular ta’limning qadr-qimmatini oshiradilar [2]. Zamonaviy talablardan kelib chiqib, yangi ta’lim paradigmasi [4] ta’lim muassasalari oldiga muvaffaqiyatli raqobat va bitiruvchilarga bo‘lgan talabni qondirish uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashga moslashuvchan munosabatda bo‘lish vazifasini qo‘ydi[1]. Qo‘yilgan vazifalarni hal qilish innovatsiyalarga va butun kasbiy faoliyati davomida ta’lim olishga tayyor bo‘lgan harakatchan, o‘zini- o‘zi yo‘naltira oladigan shaxsni shakllantirish va rivojlantirish bilan bog‘liq. Bugungi kunda kasbiy tayyorgarlik bemorlarning ko‘rsatilayotgan tibbiy yordam sifatiga bo‘lgan talablarini oshishida va xususan, shifokorlarni vaqti-vaqti bilan ommaviy axborot vositalarida malakasizlikdagi ayblovlari shifokor-bemor munosabatlarining paternalistik modelining bosqichma-bosqich yo‘qolishi, shifokorga muqaddas bilim tashuvchisi sifatida munosabatning yo‘qolishi, bu bilan birga ishonchning yo‘qolishi, bilan bog‘liq sharoitda o‘z ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavrni erkin tanlash imkoniyatini oshirish yo‘nalishida amalga oshirilmoqda. Bunday sharoitda bakalavrlarni tayyorlashga yondashuvni insoniyatning global muammolarini hal qilish bilan birgalikda, talabalarning ham dolzarb ehtiyojlarini qondirish nuqtai nazaridan qayta ko‘rib chiqish zarurati kelib chiqadi. Muammoni tushunishda

https://buxdu.uz

quyidagi qarashlar o‘rtasidagi qarama-qarshiliklarni aytib o‘tish kerak: - jamiyatning mantiqiy tafakkurga ega bo‘lgan bo‘lajak shifokorlarga bo‘lgan ehtiyoji va oliygoh sharoitida bakalavrlarning mantiqiy tafakkurini rivojlantirishni tashkil etishning yagona muvofiqlashtirilgan strategiyasining yo‘qligi; - kasallikni aniqlash va uni samarali davolashning zamonaviy metodologiyasini, shuningdek, oliygohda shaxsiy rivojlanish va o‘zini- o‘zi kasbiy shakllantirish vositasi sifatida klinik (diagnostik va terapevtik) qarorlar qabul qilish metodologiyasini o‘rganishga talablari shu bilan birga ushbu jarayonni ta’minlash mexanizmlari yo‘qligi; - bo‘lajak bakalavrlarni kasbiy tayyorlash jarayonining samaradorligini oshirish zarurati va mantiqiy tafakkurni rivojlantirish uchun pedagogik shart-sharoitlarning noaniqligidir. Ta’limning yangilanadigan paradigmasining asosiy xususiyati - shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim kontseptsiyasiga o‘tish bo‘lib, u bo‘lajak mutaxassisning printsiplar sintezi; fundamentallik, individuallashtirish, shaxsiy o‘zini o‘zi rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarni amalga oshirish, kasbiy va ijtimoiy o‘zini o‘zi anglash asosida intellektning ustuvor rivojlanishini kafolatlaydigan kasbiy kompetentsiya darajasiga erishishni nazarda tutadi.

Asosiy qism. Tibbiy ta’limning ustuvor maqsadi va uning samaradorligi mezoni bo‘lajak shifokorning shaxsiy salohiyatini rivojlantirish va professional komponentni amalga oshirishdir. Zamonaviy oliy ta’lim muassasalarining umumiy vazifasi bu kasbiy mahorat asosida yangi sharoitlarga moslasha oladigan bitiruvchilarni tayyorlashdan iborat [6]. Ayniqsa, tibbiy yo‘nalishdagi ta’lim muassasalariga yuqori talablar qo‘yilmoqda. Bemorga mustaqil ravishda zarur tibbiy yordam ko‘rsatishga, mas’uliyatli qarorlar qabul qilishga qodir yuqori malakali mutaxassisning roli keskin ortib bormoqda. Bu qo‘llab-quvvatlovchi ta’limdan (talabalarni odatiy vaziyatlarda harakat qilishga tayyorlashga qaratilgan) muqobil innovatsion ta’limga (noaniqlik holatlari uchun zarur bo‘lgan professionallikning ajralmas xususiyatlariga ega bo‘lgan mutaxassisni shakllantirish) o‘tishni talab qiladi. Aniqlanishicha, bu turdagi ta’limning asosiy belgilari quyidagilardan iborat: ta’lim mazmunini fanlararo tashkil etish; mazmuni va o‘qitish usullarining innovatsionligi; bitiruvchilarning nafaqat o‘quv jarayonida bilimlarni o‘zlashtiribgina qolmay, balki tubdan yangi bilim va texnologiyalarni yaratish qobiliyati; talabalarning klinik tafakkurini shakllantirish. Tibbiyot oliy o‘quv yurti talabalarining mantiqiy tafakkurini shakllantirish jarayoni ularning mustaqil o‘quv va ilmiy faoliyati bilan maqsadli tashkiliy birlik va ko‘p bosqichli integrativ pedagogik texnologiyalar, professional harakatlar va klinikkontent tadqiqot vazifalarining haqiqiy tibbiy amaliyotga yaqin bo‘lgan algoritmlarni o‘z ichiga olgan yaxlit uslubiy tizim bilan didaktik ta’minlansa samarali bo‘ladi.

Mantiqiy tafakkur – dalil yoki asosga asoslangan xulosalar chiqarish uchun fikrlash, tahlil qilish va tuzilgan fikrlarni o‘z ichiga olgan fikrlash jarayonini bildiradi. Ushbu tushuncha ko‘pincha falsafa, matematika va tizimli fikrlashni talab qiladigan boshqa sohalarda qo‘llaniladi. Bu murakkab g‘oyalarni soddaroq qismlarga ajratish, tushunchalar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash va to‘g‘ri xulosalar chiqarish uchun mantiq qoidalaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi.

Islom falsafasi va ilohiyoti nuqtai nazaridan mantiq dalillarni ishlab chiqish va mavhum tushunchalarni tushunishda muhim rol o‘ynaydi. U fikrlar va e’tiqodlarning ravshanligi va uyg‘unligini ta’minlash uchun tanqidiy fikrlash, mulohaza yuritish va taxminlarni tekshirishga urg‘u beradi.

Klinik amaliyot jarayoni (clinical practice process) – bu tibbiyot sohasida bemorlarni davolash, tekshirish va ularning sog‘lig‘ini yaxshilash uchun mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladigan barcha amaliy faoliyatlar to‘plamidir. Klinik amaliyot jarayoni bir nechta bosqichlardan iborat bo‘lib, har bir bosqichda tibbiy bilim, ko‘nikma va tajriba talab qilinadi. Bu jarayon quyidagi asosiy bosqichlarni o‘z ichiga oladi: Bemorni qabul qilish: Bemorni kutib olish, uning shikoyatlarini tinglash, tarixini o‘rganish va tashxis qo‘yish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni yig‘ish. Tashxis qo‘yish: Bemorning shikoyatlari va klinik belgilarini hisobga olib, tibbiy tekshiruvlar, laboratoriya va apparat tahlillari yordamida to‘g‘ri tashxisni aniqlash. Davo rejasi: Tashxisga asoslanib, davolash usullarini tanlash (dori-darmonlar, operatsiyalar, fizioterapiya va boshqalar). Bemorning individual holatiga mos ravishda davolash yo‘nalishini ishlab chiqish. Davolashni amalga oshirish: Belgilangan davolash choralarini bajarish, shuningdek, bemorning holatini doimiy ravishda nazorat qilish. Reabilitatsiya: Agar davolashdan keyin bemor sog‘lig‘ini tiklash, uni ijtimoiy va psixologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash zarur bo‘lsa, reabilitatsiya jarayonini boshqarish. Bemorni kuzatib borish: Davolash jarayonida bemor holatini nazorat qilish, kerak bo‘lsa davolashni qayta ko‘rib chiqish yoki o‘zgartirish.

Klinik amaliyot jarayonida tibbiyot xodimlari (doktorlar, hamshiralar, laboratoriya xodimlari va boshqalar) o‘z bilim va ko‘nikmalarini birlashtirib, bemorning sog‘ligini tiklashga harakat qilishadi. Bu jarayon sog‘liqni saqlash tizimining samarali ishlashi uchun muhimdir. Bu boshlang‘ich aqliy operatsiyalar, tibbiy diagnostika, terapevtik va ijodiy-texnologik prognozlar yo‘nalishi bo‘yicha tahlil, taqqoslash, sintez va umumlashtirish, yakuniy qaror qabul qilish, nazorat qilish va davolash jarayonlarining jihati va shifokor va bemorning psixologik pedagogik o‘zaro ta’siri asosida baholashni amalga oshiradigan professional-tizimli

https://buxdu.uz

tafakkurdir. Mantiqiy tafakkur bo‘yicha bir qancha olimlar o‘z fikrlarini asoslab o‘tgan. Aristotel, mantiqiy tafakkurning asoschisi deb hisoblanadi. U "Organon" nomli asarida mantiqiy usullarni, xususan, silogizmni (mantiqiy argumentlar qurish usulini) tavsiflagan. Aristotelning fikricha, mantiq - bu to‘g‘ri fikr yuritish va xulosa chiqarishning ilmidir. U mantiqiy tafakkurda mutlaq haqiqatni izlashga, dalil va mantiqiy bog‘liqlikni aniqlashga urg‘u bergan. René Dekart (1596–1650): Fransuz faylasufi va matematik, mantiqiy tafakkur haqida o‘zining "Cogito, ergo sum" (Men o‘ylayman, demak, mavjudman) degan mashhur iborasi bilan tanilgan. U o‘zining tafakkur jarayonida shubha qilishni, mantiqiy ravishda fikr yuritishni va aqliy izlanishni juda muhim deb bilgan. John Stuart Mill, ingliz faylasufi va iqtisodchisi, mantiqiy tafakkur va induktiv metodlar haqida keng fikr yuritgan. U "Mantiq va metodologiya" (A System of Logic) asarida empirik kuzatuvlar va induktiv usullarning mantiqiy tafakkurda qanday qo‘llanilishini tahlil qilgan. Gottlob Frege (1848–1925): Nemis mantiqshunosi va matematigi, Frege, zamonaviy mantiqning asoschilaridan biri sifatida tanilgan. U mantiqiy tafakkurni matematik va analitik jihatdan o‘rgangan va "fregeysh matn" deb ataladigan tilshunoslik va mantiqiy tizimni yaratgan. Bu olimlarning har biri o‘z zamonasining eng ilg‘or tafakkur tizimlarini yaratishga harakat qilgan va mantiqiy tafakkurni rivojlantirishda muhim rol o‘ynagan. Ularning fikrlari hozirgi kunda ham ilm-fan va falsafaning rivojlanishida o‘z ahamiyatini saqlab qolgan. Eng qisqa ta’rifni prof. R.G. Artamonov beradi: "Mantiqiy tafakkur - bilim, tajriba va tibbiy sezgi asosida ma’lum bir bemorda kasallik diagnostikasi, davolash va prognozi masalalarini professional, ijodiy hal qilish"[3]. Tibbiy faoliyatning o‘ziga xos xususiyatlariga ko‘ra, ushbu aqliy operatsiyalar kasbiy jihatdan o‘ziga xos ifodaga ega bo‘ladi - simptomatik-kompleks tahlil, nazariy va amaliy-klinik taqqoslash, nazariy shartli umumlashtirish - obraz, amaliy-shartli umumlashtirish - obraz, texnologik qarorlar qabul qilish, refleksiv-baholovchi nazorat. Talabalarning klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkurini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishi ularning o‘quv va ilmiy faoliyatidir. Bu insonning kasbiy, shu jumladan tibbiy faoliyat sub’ekti sifatida shakllanishining umumiy shartlari bilan bog‘liq. O‘quv va ilmiy-tadqiqot faoliyati jarayonida maqsadlarni muvofiqlashtirish quyidagicha mantiqiy sodir bo‘ladi: pedagog ta’lim jarayonini sifat jihatidan yangi intellektual darajada - o‘quvchining ta’lim faoliyatini intellektual o‘zini tashkil etishini; talabaning analitik va kognitiv harakatlarini rag‘batlantirish - mustaqil izlanish va o‘z faoliyatini tashkil etish; talabalarning klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkurining tarkibiy elementlarini bosqichma-bosqich shakllantirish - ular tomonidan klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkurning tarkibiy elementlarini bosqichma-bosqich to‘plash va shifokor mutaxassisligi standartiga o‘zaro, ikki tomonlama erishish. Klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkurning birinchi ko‘rinishlari o‘qishning uchinchi yilida talabaning o‘zida kasallikning klinik belgilarini izlash shaklida kuzatiladi. Talabalarning klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkurini shakllantirish jarayoni va ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish yagona tizimni qo‘llab-quvvatlovchi asosga ega, ular faoliyatining ma’lum bir bosqichida yangi ifoda - maqsadni amalga oshirishga asoslanadi. Klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkur xususiyatlarni aniqlash, tahlil va sintez, taqqoslash va farqlash, abstraktsiya va umumlashtirish, mantiqiy fikrlash, induksiya va deduksiya, bilim va tajriba va boshqalar kabi operatsiyalarga asoslanadi. Klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkur - bu "bemor to‘g‘risida turli yo‘llar bilan olingan barcha ma’lumotlarni to‘plash, tahlil qilish va sintez qilish, bir vaqtning o‘zida ilgari duch kelgan kuzatuvlar, nazariy bilimlari va sezgi (tajriba) bilan individual tashxis qo‘yish, davolash taktikasini belgilash qobiliyati"dir [5]. Klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkur - bu muayyan kasbiy faoliyat doirasida amalga oshiriladigan ijodiy jarayon. Talabalar uchun tibbiyot oliygohida o‘qishning boshidanoq shifokorlik kasbini egallash jarayoni ko‘p sonli fanlarni o‘rganishdan boshlanadi, bu ko‘plab tushunchalar va atamalarni ishlab chiqishni, ularni eslab qolishga harakatni o‘z ichiga oladi va talabalardan kuchli harakatni talab qiladi. Bu nazariy bilimlar klinik masalalarni yechishda bevosita talabalarning amaliy faoliyatida emas, talabalar ularni faqat nazariy kafedralarda boshlaydilar, balki faqat vaziyatli topshiriqlarda aktuallashtiriladi. Shuning uchun talabalar klinik vazifalar, shifokorning kasbiy faoliyati bilan bog‘liq holda katta hajmdagi nazariy materialni o‘zlashtirishda o‘zlari uchun shaxsiy ma’no topmaydilar.

Natija. Natijada ularning o‘quv jarayoniga qiziqishi yo‘qoladi, motivatsiyasi pasayadi. Agar talaba nazariy materialning ushbu ulkan qatlamini nima uchun o‘rganayotgani, bu shifokor o‘z kasbiy faoliyatida hal qilishi kerak bo‘lgan klinik vazifalar bilan qanday bog‘liqligi haqida ozgina tasavvurga ega bo‘lmasa, hatto iroda, qat’iyat va sabr-toqatning namoyon bo‘lishi ham vaziyatni tubdan o‘zgartirishga yordam bermaydi. Shu sababli, shifokorlik kasbini egallashning dastlabki qadamlaridan boshlab, tibbiyot talabalari ijodiy klinik tafakkurni shakllantirishlari kerak, bu nazariy va klinik fanlar o‘rtasidagi magistral aloqalarni ajratishni o‘z ichiga oladi. Birinchi kursdayoq talabalar amaliy klinik muammolarni hal qilishda bilim va ko‘nikmalar qanday ekanligi haqida birlamchi umumiy tasavvurni shakllantirishlari kerak. Klinik (ijodiy) tafakkurni shakllantirish o‘ziga va dunyoga nisbatan bazaviy munosabatni yaratishni o‘z ichiga oladi, bu o‘zgaruvchan, mustaqil, mazmunli pozitsiyani nazarda tutadi. Bu pozitsiya ta’limning ishonchliligini sezilarli

https://buxdu.uz

darajada oshiradi, chunki u ongli va refleksiv bo‘ladi. Klinik amaliyot bilan bog‘liq asosiy yo‘nalishlar tibbiy diagnostikani amalga oshirishda nazariy bilimlar, empirik tajriba va ko‘nikmalarni to‘plashni optimallashtirishning didaktik usullaridir. Klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish usullarini takomillashtirish, klinik amaliyotni tashkil etish va moddiytexnika ta’minotini takomillashtirish bilan bir qatorda, tibbiy yordam samaradorligini oshirishga qaratilgan ancha dolzarb va muhim tashkiliy-uslubiy vazifadir. Klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkurga ega bo‘lgan shifokorni quyidagi qobiliyatlarga ega bo‘lgan mutaxassis sifatida ta’riflash mumkin: - bilimlarni to‘plash va boyitish; - klinik ko‘rinishlarning turli xususiyatlarini sezish va farqlash, muammoli vaziyatlarda bilimlarni qo‘llash; - intuitiv his qilish. Shunday qilib, klinik va mantiqiy tafakkur stereotipli tafakkur emas. Bu sof professional, tibbiy tafakkur ekanligi aniq. Uni o‘zlashtirishni istamagan odamga o‘rgatish mumkin emas. Klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkurni o‘rgatish jarayoni faqat ijodiydir.

Xulosa. Tibbiyot oliygohi talabalarining klinik amaliyot jarayonida mantiqiy tafakkurini shakllantirish jarayoni - bu talabalarning pedagogik va individual maqsadlarining umumiy yo‘nalishini, pedagog tomonidan o‘quv jarayonini tadqiqot darajasiga o‘tkazishni va talabalarning o‘quv faoliyatida o‘z-o‘zini tahliliy-qidiruv tizimini aks ettiruvchi uslubiy tizimdir. Talabaning analitik va kognitiv harakatlarini pedagogik rag‘batlantirish va tadqiqot ko‘nikmalarini mustaqil ravishda to‘plashni ta’minlash, klinik tafakkurni rivojlantirish va uning elementlarini talaba sa’y-harakatlari bilan bosqichma-bosqich to‘plash uchun didaktik yordam berish kerak. O‘quv jarayonida an’anaviy va noan’anaviy vositalar (dasturiy ta’lim matnlari, tadqiqot orqali talaba tomonidan mustaqil ravishda olingan yangi bilimlar, innovatsion tibbiy amaliyot modellari); shakllar (nazariy va turli amaliy tadqiqotlar) va o‘quv-eksperimental usullardan foydalanish mumkin.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2019-yil 23-sentabrdagi 797-son “Oliy ta’lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarining malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori // Uzbekiston Respublikasi qonun xujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 2019-y., 09/19/797/3793-son.

2. Аношкин, Н.К. Психолого-педагогические основы формирования рефлексивного клинического мишления [Текст]: Дис. ... д-ра психол. наук / Н.К. Аношкин. - Перм, 2001 - 358 с.

3. Артамонов, Р.Г.О клиническом мышлении [Электронный ресурс]. / Р.Г.Артамонов. // Медреферат.ру. – Режим доступа: ҳттп://медреферат. ру/реферат/неw/9999/2154?пҳрасе_ид=421571:

4. Зимняя И.А. Ключевые компетенции - новая парадигма результата образования. // “Эксперимент и инновации в школе” журнали. 2009. №2.

5. Кузминов О.М., Пшеничных Л.А., Крупенкина Л.А.Формирование клинического мышления и современные информационные технологии в образовании: монография. - Belgorod: nashriyot uyi, 2012. - 110-yillar.

6. Mustafoyeva Durdona Asilovna, “Oliy ta’lim muassasalari ixtisoslik fan o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini rivojlantirish” Zamonaviy ta’lim / sovremennoe obrazovanie 2020, 7 (92)

7. Агзамова, Н. Ш., & Каримов, А. Р. (2022). Социобиология и биоэтика. // Academic research in educational sciences, 3(NUU Conference 2), 232-241.

8. Агзамова, Н. Ш., & Адилова, А. Ш. (2020). Этические последствия пандемии Ковид-19. // Научный журнал" Академический вестник ЭЛПИТ, 6.

7. Буравкова, А. Г. Ситуационные задачи как способ формирования клинического мышления врача / А. Г. Буравкова, О. Б. Демянова // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. – 2014. – № 38. – С. 41–45.

8. Kurbanova G.N. Talabalar kasbiy tafakkurini rivojlantirishda zamonaviy ma’ruza mashg‘ulotlarining ahamiyati // Биология и интегративная медицина. 2021. №2 (49).

9. Петров, В. И. Клиническое мышление в современной системе высшего медитсинского образования в России / В. И. Петров, М. Ю. Фролов// Мед. образование и профессиональное развитие. – 2010. – № 1. – S. 59–62

10. Kurbanova Gulnoz Negmatovna Talabalar kasbiy tafakkurini rivojlantirishda zamonaviy ma’ruza mashg‘ulotlarining ahamiyati. // Биология и интегративная медицина. 2021

11. Kurbanova G.N. Kasbiy pedagogika. Darslik-2021 375b

12. Kurbanova G.N. Development of professional thinking among the students of higher medical education institutions. Monograph-2023

13. Kurbanova G.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogic mahorat/ Darslik -2022

https://buxdu.uz

14. Психологические механизмы формирования социального воображения у подростков. АА Ахмедов, ММ Зикиряева. // Новый день в медицине.151-154, 1(29)2020

15. Zikiryaeva Manzura Mavlonovna /Oliy ta’lim muassasasi talabalarida pedagogik-psixologik kreativlik jarayonlarni tasvirlash va rivojlantirish metodlari // Journal of Education, Ethics and Value Vol. 3, No. 5, 2024 ISSN:2181-4392/417-421 p.

16. Зикиряева Манзура Мавлоновна/ Методика описания и развития процессов педагогикопсихологического творчества у студентов высших учебных заведений // Journal of new century innovations/ Volume–50_Issue-1_April_2024/41-54 p.

17. Зикиряева Манзура Мавлоновна/ Механизм развития профессионально-логического мышления учащихся студентам медицинского института // Лучшие интеллектуальные исследования/ Часть-22_ Том-2_ Июнь -2024/ 111-117стр.

18. Зикиряева Манзура Мавлоновна/ Формирование навыков логического мышления у студентов-медиков: методы и способы //Ta’lim innovatsiyasi va integratsiyasi / 14-son_4-to‘plam_Fevral -2024/ 151-155 б.

19. Zikiryayeva Manzura Mavlonovna / Klinik amaliyot jarayonida bo‘lajak shifokorlarning mantiqiy-klinik tafakkurini rivojlantirish // Tadqiqotlar jahon ilmiy – metodik jurnali / 39-son_4-to‘plam_Iyun-2024/ 26-33б.

20. Zikiryayeva Manzura Mavlonovna/ Tibbiyot talabalarida klinik amaliyot davrida mantiqiy tafakkurini shakllantirishning usul va yo‘llari // Pedagogik mahorat‖ ilmiy-nazariy va metodik jurnal. 2024, № 4/ 105-115 б.

https://buxdu.uz

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КРИМИНАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ

Пардаева Умида Мухтар кизи,
магистрант совместного факультета «Инновационная педагогика» Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами, г.Ташкент, Узбекистан и Белорусского государственного педагогического университета имени Максима Танка, г.Минск, Белоруссия
pardaevaumida4@mail.ru
Поликарпов Владимир Алексеевич,
доцент Белорусского государственного педагогического университета имени Максима Танка, кандидат психологических наук, г.Минск, Белоруссия
Махмудова Диларом Ахмадовна,
профессор кафедры психологии Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами, г.Ташкент, Узбекистан
ladyorom@mail.ru

Семья – это, прежде всего, огромная социальная сила общества, его основа. На его основе рождаются история нашего вчера, светлые страницы нашего дня, надежда на наше завтра. Семья – это, прежде всего, лоно, дарящее любовь нежному сердцу и душе ребёнка. Формирование личности и поведение ребёнка происходит на первых этапах онтогенеза. Влияние семьи на формирование поведения ребёнка в этот период считается особенно важным. Ценные модели поведения, приобретённые в подростковом возрасте, сохраняются у многих людей на долгие годы. Негативное влияние среды в семье на воспитание подростка оказывает определённое влияние на формирование характера, его поведения подростка. Неблагополучная среда в семье, использование авторитарно-либеральных методов, часто используемых родителями, отрицательно влияют на формирование личности подростка. В статье рассмотрены психологические особенности подросткового возраста, социальные факторы агрессивности. Также освещены психологические особенности криминального поведения в подростковом возрасте.

Ключевые слова: *криминальное поведение, подростки, криминальный интеллект, мировоззрение, агрессия, установки, мотивация, подростковая преступность.*

O‘SMIRLIK DAVRIDAGI JINOIY XULQ-ATVORNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Oila, eng avvalo, jamiyatning ulkan ijtimoiy kuchi, uning poydevoridir. Uning asosida kechagi kunimizning tarixi, kunimizning yorqin sahifalari, ertangi kunimizga umid tug‘iladi. Oila, eng avvalo, bolaning mehr-muhabbatini oshiruvchi, qalbiga mehr-muhabbat baxsh etuvchi qo’rg’ondir. Bolaning shaxsi va xulq-atvorining shakllanishi ontogenezning birinchi bosqichlarida sodir bo'ladi. Bu davrda bolaning xulq-atvorini shakllantirishga oilaning ta'siri ayniqsa muhim hisoblanadi. O'smirlik davrida olingan qadriyatlar, xatti-harakatlar ko'p yillar davomida uning xulqida saqlanib qoladi. Oilaviy muhitning salbiy tomonlari o`smir xarakteri va xulq-atvorining shakllanishiga ma`lum darajada ta`sir ko`rsatadi. Nosog’lom oila muhiti va ko'pincha ota-onalar tomonidan qo'llaniladigan avtoritar-liberal usullardan foydalanish o'smir shaxsining shakllanishiga salbiy ta'sir qiladi. Maqolada o'smirlik davrining psixologik xususiyatlari va tajovuzkorlikning ijtimoiy omillari ko'rib chiqiladi. O'smirlik davridagi jinoiy xatti-harakatlarning psixologik xususiyatlari ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: *jinoiy xulq-atvor, o'smirlar, jinoyatchilik, dunyoqarash, tajovuzkorlik, munosabat, motivatsiya, voyaga yetmaganlar jinoyati.*

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF CRIMINAL BEHAVIOR IN ADOLESCENCE

The family is, first of all, a huge social force of society, its foundation. On its basis, the history of our yesterday, the bright pages of our day, and hope for our tomorrow are born. A family is, first of all, a womb that gives love to the tender heart, tender body and soul of a child. The formation of a child’s personality

https://buxdu.uz

and behavior occurs in the first stages of ontogenesis. The influence of the family on the formation of the child’s behavior during this period is considered especially important. Valuable behavior patterns acquired during adolescence are retained by many people for many years. The negative influence of the family environment on the upbringing of a teenager has a certain impact on the formation of the character and behavior of the teenager. A dysfunctional family environment and the use of authoritarian-liberal methods, often used by parents, negatively affect the formation of a teenager’s personality. The article examines the psychological characteristics of adolescence and social factors of aggressiveness. The psychological characteristics of criminal behavior in adolescence are also covered.

Keywords: *criminal behavior, adolescents, criminal intelligence, worldview, aggression, attitudes, motivation, juvenile delinquency.*

Введение. Подростковый возраст – один из наиболее значимых периодов в жизни человека, когда формируются базовые личностные установки, поведенческие стратегии и социальные роли. В этот период закладываются основы будущего поведения и мировоззрения, что делает подростков особенно уязвимыми перед внешними социальными и психологическими факторами. В последние годы проблема подростковой преступности обострилась: отмечается рост уровня агрессивности, вовлечение несовершеннолетних в правонарушения и криминальные группы. Данное исследование посвящено изучению психологических особенностей, влияющих на формирование криминального поведения у подростков, а также разработке эффективных программ диагностики и профилактики девиантных проявлений. Проведённый анализ научных трудов отечественных и зарубежных авторов свидетельствует о том, что назрела острая необходимость выделить и ввести понятие «криминальный интеллект» как форму социального интеллекта, сформированного под воздействием асоциальных установок и мотиваций, проявляющегося в криминальном поведении личности и ее криминальных качествах.

Основная часть. Криминальный интеллект – это совокупность когнитивных способностей, включающих способность манипулировать, планировать, анализировать и предсказывать поведение других людей с целью достижения антисоциальных целей. Подростки с развитым криминальным интеллектом умеют эффективно использовать социальные и психологические слабости окружающих для реализации своих планов, что делает их более успешными в антисоциальной деятельности. Подростки с высоким уровнем криминального интеллекта часто проявляют антисоциальные черты личности, что усиливает их предрасположенность к девиантному поведению. Криминальное поведение подростков представляет собой устойчивую систему антисоциальных действий, которая проявляется в форме нарушений правовых норм и установок, а также выражается в агрессивных и деструктивных поступках. Важным фактором формирования криминального поведения у подростков является сочетание личностных особенностей и социального окружения. По ряду признаков преступность несовершеннолетних отличается от преступности взрослых и имеет свои особенности. Например, по характеру преступлений – подростки обычно чаще совершают кражи, грабежи, разбои и изнасилования, реже убийства. В то же время многие преступления подростки планируют заранее и в ряде случаев используют технические средства. Основные признаки криминального поведения включают систематическое нарушение социальных и правовых норм, склонность к манипуляции и пренебрежение последствиями своих действий. В рамках данного понятия рассматриваются особенности мотивации и личностной структуры подростков, а также влияние семейного и школьного окружения на становление антисоциальных установок.

Влияние психологических факторов на преступное поведение. Одним из ключевых аспектов криминального поведения подростков является влияние психологических факторов. Согласно исследованиям, уровень эмоциональной нестабильности, низкая способность к эмпатии, повышенная агрессивность и импульсивность напрямую связаны с девиантными формами поведения. Такие подростки часто не способны объективно оценивать последствия своих действий и руководствуются сиюминутными желаниями, а не моральными нормами. Некоторые учёные выделяют особый психотип преступников-подростков, характеризующийся низким уровнем самоконтроля и высокой внушаемостью. Эти подростки чаще всего поддаются влиянию криминальной среды, легко вовлекаются в антисоциальную деятельность и склонны к повторным правонарушениям.

Социальные и экономические факторы преступности среди подростков. Кроме психологических особенностей, значительное влияние на криминальное поведение оказывают социальные и экономические условия. Исследования показывают, что подростки из неблагополучных

https://buxdu.uz

семей, испытывающие нехватку родительского внимания и поддержки, чаще вовлекаются в преступные группировки[3].

Факторы, способствующие криминализации подростков:

1. **Социальное неблагополучие** (низкий уровень жизни, безработица родителей, отсутствие доступа к образованию).
2. **Дефицит воспитания** (отсутствие позитивных ролевых моделей, жестокое обращение в семье, отсутствие моральных ориентиров).
3. **Влияние криминальных субкультур** (подростки стремятся быть принятыми в группах, где антисоциальное поведение считается нормой).
4. **Дефицит образовательных программ** по профилактике преступности.

Влияние генетических факторов на криминальное поведение. Современные исследования показывают, что склонность к криминальному поведению может иметь биологическую природу. Генетические особенности, включая уровень агрессивности, предрасположенность к импульсивным реакциям и уровень серотонина, могут играть роль в формировании девиантного поведения. Однако, биологическая предрасположенность не является определяющим фактором. Она взаимодействует с окружающей средой, и в условиях благоприятного воспитания подростки с «рисковыми» генетическими особенностями могут успешно адаптироваться в обществе. Исследования Бехтерева (2018) подтверждают, что особенности нервной системы и психофизиологические характеристики также могут способствовать девиантному поведению.

Влияние интернет-среды на криминальное поведение подростков. В последние годы интернет и социальные сети становятся всё более значимыми факторами, влияющими на подростковую преступность. Подростки могут подвергаться негативному влиянию криминальных сообществ, участвовать в кибербуллинге, распространении незаконного контента или вовлекаться в онлайн-мошенничество.

Эффективные стратегии борьбы с влиянием интернета на криминализацию подростков включают:

1. Повышение цифровой грамотности подростков и родителей.
2. Мониторинг интернет-активности несовершеннолетних.
3. Введение законодательных норм по защите детей от криминального контента.

Исследования Н.И.Чуприковой (2019) показывают, что зависимость от цифровых технологий может усиливать склонность подростков к девиантному поведению.

Исследования К. Роджерса (2021) подтверждают, что длительное пребывание подростков в цифровой среде снижает уровень эмпатии и повышает склонность к девиантному поведению.

Предметами корыстного посягательства подростков выступают, как правило, различная аудио-, видео- и другая аппаратура, мотоциклы, автомобили и другая техника, модная одежда, драгоценности, а также спиртные напитки и продукты питания (до 60—70% всех преступлений).

Неустойчивые подростки (повышенная тяга к удовольствиям, развлечениям, склонности к праздности, безделью, увлечение азартными играми) легко оказываются в антисоциальных компаниях, где, попадая под влияние более сильных, инициативных членов становятся орудием таких групп. Социальные условия, способствующие формированию криминального поведения, включают:

- Неблагоприятные семейные условия (конфликты, насилие, дефицит внимания).
- Низкий уровень контроля со стороны родителей или опекунов.
- Наличие криминальных моделей поведения в ближайшем окружении.
- Вовлечение в антисоциальные группы или субкультуры.

Причинами подростковой преступности могут служить: отрицательное влияние в семье – тревожный психологический климат в семье, отсутствие контроля родителей, безнаказанность, незнание закона, материальные трудности, неблагоприятная обстановка в семье, Комплексное понимание психологических особенностей подростков с криминальными наклонностями является основой для создания эффективных профилактических программ и интервенционных стратегий, направленных на снижение уровня подростковой преступности. В нормальных социальных и психологических условиях подросток никогда не станет преступником. Нельзя забывать, что несовершеннолетние правонарушители – это обыкновенные дети, которые в результате неправильного воспитания и дурного примера стали правонарушителями. Исследования З. Фрейда указывают, что подростки с подавленными эмоциями и внутренними конфликтами чаще проявляют агрессивное поведение.

https://buxdu.uz

Роль образовательных учреждений в профилактике подростковой преступности. Школа играет ключевую роль в формировании нравственных установок подростков. Исследования показывают, что подростки, имеющие устойчивые связи с учителями и сверстниками, реже совершают преступления. Эффективные программы профилактики подростковой преступности включают:

- Развитие социальных и коммуникативных навыков.
- Формирование эмпатии и способности к саморефлексии.
- Создание программ наставничества, где взрослые положительные ролевые модели могут оказать поддержку подросткам.
- Введение образовательных курсов по правовому просвещению.

Заключение. Подводя итоги можно сказать следующее – несовершеннолетний преступник стал преступником, именно потому, что он в своё время не ощутил поддержку родителей, общества. Именно, исходя из этого и должна строится профилактика отклоняющегося поведения подростков, которая могла бы ему помочь приспособиться к социальной среде.

Литература:

1. Дегтярева, О.Л. Особенности подросткового возраста и криминальное поведение несовершеннолетних / О.Л. Дегтярева. — Текст: электронный // NovaInfo, 2015. — № 33 (дата обращения: 19.11.2024).
2. Комаров К. Э. Отклоняющееся поведение несовершеннолетних. (источник: https://www.psychol-ok.ru/lib/komarov/opn/opn_08.html)
3. Краснова М.В. Подростковая преступность: причины совершения преступлений несовершеннолетними // Материалы VI Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» (дата обращения: 19.11.2024).
4. Махмудова Д.А. Психологические особенности внутрисемейных отношений у жертв торговли людьми//Педагогик маҳорат. – Т.: 2023. №3. –С.11-14. (19.00.00. №11) ISSN 2181-6883.
5. Милова, И. В. Подростковая преступность: проблемы и пути решения / И. В. Милова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2023. — № 7 (454). — С. 195-196. (дата обращения: 19.11.2024).
6. Поликарпов В.А., Алешкевич С.И. Криминальный интеллект. Журнал Белорусского государственного университета. Социология. 2019; 2:111–115.
7. Роджерс К. Влияние цифровых технологий на сознание подростков. – СПб.: Питер, 2021.
8. Чуприкова Н.И. Психология развития и возрастная психология. – СПб.: Питер, 2019.

https://buxdu.uz

УЎК 378.092.33:811

БЎЛАЖАК БОШЛАНҒИЧ СИНФ ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ФАНЛАРНИ ИНТЕГРАТИВ ЎҚИТИШГА ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ТАЙЁРГАРЛИГИ

Файзуллаева Холида Ахмаджон қизи,
Гулистон давлат университети таянч докторанти
Xolida27@mail.ru

Ушбу мақолада бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг касбий фаолиятга йўналтирилганлиги, унинг ўрганиш предмети, шахс ўрганилиши, жамиятда ҳақиқий ижтимоий-маданий шаклланиши ва ривожланиши ҳақидаги замонавий илмий билимлар тўплами, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг фанларни интегратив ўқитишга илмий-назарий тайёргарлиги, психология ва педагогикада бўлажак ўқитувчиларни амалий, ижодий, мустақил фаолиятга касбий тайёрлаш муаммоси, хамда бугунги кунда таълим тизимидаги ўрни, ижтимоий масъулият тамойилига асосланган ҳаётий фаолият усуллари ва шакллари, ижобий турдаги мулоқот, ижтимоий масъулият тамойилига асосланган ҳаётий фаолият усуллари ва шакллари, мослашувчан ўзгартиришга қодир, эркин амалга ошириш билан шуғулланадиган шахсга қаратилган янги қайдриятлар тизими, бўлажак ўқитувчини тайёрлашнинг фронтал табиати ҳамда билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришнинг индивидуал табиати, ”тайёрлик” атамаси “тайёргарлик” тушунчаси ҳақида маълумотлар акс этган.

Калит сўзлар: *интеграция, педагог, таълим, таҳлил, олий таълим, халқ таълими, ривожлантириш, халқаро, натижа.*

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ ПОДГОТОВКА БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К ИНТЕГРАТИВНОМУ ПРЕПОДАВАНИЮ ПРЕДМЕТОВ

В данной статье отражены сведения о профессиональной направленности будущего учителя начальных классов, предмете его изучения, изучении личности, совокупности современных научных знаний о реальном социально-культурном становлении и развитии в обществе, научно-теоретической подготовке будущих учителей начальных классов к интегративному преподаванию предметов, проблеме профессиональной подготовки будущих учителей к практической, творческой, самостоятельной деятельности в психологии и педагогике, а также их роли в системе образования на сегодняшний день. Рассматриваются методы и формы жизнедеятельности, основанные на принципе социальной ответственности, положительные виды общения, новая система ценностей, ориентированная на личность, способную к гибким изменениям и свободной самореализации. Освещаются фронтальная природа подготовки будущего учителя и индивидуальная природа развития знаний, умений и навыков, а также понятия «готовность» и «подготовленность».

Ключевые слова: *интеграция, педагог, образование, анализ, высшее образование, народное образование, развитие, международный, результат.*

SCIENTIFIC AND THEORETICAL PREPARATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR INTEGRATIVE TEACHING OF SUBJECTS

This article discusses the professional orientation of future primary school teachers, focusing on their subject of study, personality development, and genuine socio-cultural formation in society. It explores modern scientific knowledge about the scientific and theoretical preparation of future primary school teachers for integrated subject teaching. The article addresses the issue of professionally preparing future teachers for practical, creative, and independent activities in psychology and pedagogy, as well as their current role in the education system. It examines methods and forms of life activities based on the principle of social responsibility, positive communication, and a new value system oriented towards individuals capable of flexible adaptation and free implementation. The article also considers the frontal nature of future teacher preparation alongside the individual nature of developing knowledge, skills, and abilities. Finally, it provides information about the concepts of «readiness» and «preparation».

Key words: *integration, teacher, education, analysis, higher education, public education, development, international, result.*

https://buxdu.uz

Кириш. Бўлажак ўқитувчиларнинг бошланғич синфларда интеграциялашган таълимга илмий-назарий тайёргарлигига ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнида олий ўқув юрти олдида турган вазифалар белгилаб олинди. “Тайёрлик” тушунчасининг моҳияти ҳамда унинг мазмуни ўрганилиб, психолог ва ўқитувчиларнинг илмий изланишлари таҳлили асосида ойдинлаштирилади. Тайёргарлик жараёнини тавсифловчи хусусиятлар аниқланади. Бўлажак ўқитувчиларнинг ўрганилаётган фаолият турига тайёрлигининг илмий-назарий, амалий, психологик блоклари аниқланади. Бўлажак ўқитувчиларнинг бошланғич синфларда фанларни интегратив ўқитишга тайёрлиги таҳлил қилинди. Бошланғич синфларда бўлажак ўқитувчиларни интегратив ўқитишга тайёрлигининг аҳамияти назарий жиҳатдан асослаб берилган ва исботланган.

Замонавий шароитда ўқитувчиларни тайёрлаш билан боғлиқ муаммоларнинг аҳамияти ҳеч қачон шубҳа остига олинмаган, аммо Ўзбекистон Республикаси таълим тизимида туб ўзгаришлар юз бераётгани сабабли айниқса долзарб бўлиб қолди. Ижобий турдаги мулоқот ва ижтимоий масъулият тамойилига асосланган ҳаётий фаолият усуллари ва шаклларини мослашувчан ўзгартиришга қодир, эркин амалга ошириш билан шуғулланадиган шахсга қаратилган янги қайдриятлар тизимини тайёрлашга бўлган эҳтиёждан келиб чиқадиган таълим тизимини яратиш хамда талабалар пассив объектдан ўқитувчининг роли ва функцияси ўзгариши билан ўқув жараёнининг фаол субъектига айланганда, тайёр билимларни ўзлаштириш етарли бўлмаган таълимнинг белгиланган парадигмасининг ўзгариши билан боғлиқ.

Психология ва педагогикада бўлажак ўқитувчиларни амалий, ижодий, мустақил фаолиятга касбий тайёрлаш муаммоси доимо диққат марказида бўлиб келган. Илмий-педагогик адабиётларни назарий жиҳатдан таҳлил қилиб, бўлажак ўқитувчиларни тайёрлаш жараёнида олий таълим муассасалари олдида турган тўртта вазифани белгилаб олдик.

Олий таълим муассасасининг биринчи вазифаси бўлажак мутахассисга инсоннинг табиат, жамият, фан, маданият, давлат билан табиий муносабатлари, шахсни шакллантириш жараёнлари, дунёда бошқаларга ва ўзига нисбатан қадриятларни ривожлантириш тўғрисида тузилган билимларни тақдим этиш саналадаи. Дунёнинг яхлит гуманитар ва табиий манзарасини чуқурлаштириш, ривожлантириш ва аниқлаштириш орқали барча педагогик мутахассисликлар учун умумий бўлган касбий йўналтирилган билимларнинг ушбу компоненти талабага табиий ва ижтимоий ҳодисаларни, маданий ҳодисаларни баҳолаш мезонларини, шунингдек илмий маълумотларни талқин қилиш ва олиш, қайта ишлаш ва сақлаш усулларини ўзлаштиришга имкон беради ҳамда педагогик жараёнда “шахсий” фанини шакллантириш қобилиятини ўргатади.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг касбий фаолиятга йўналтирилганлиги, унинг ўрганиш предмети сифатида шахс ўрганилиши олий таълим муассасасида фаолият олиб боради, шунинг учун ўқитувчининг касбий тайёргарлигининг асоси инсон, унинг жамиятда ҳақиқий ижтимоий-маданий шаклланиши ва ривожланиши ҳақидаги замонавий илмий билимлар тўплами саналади.

Адабиётлар таҳлили. Илмий ва педагогик адабиётларда кенг тарқалганига қарамай, ҳар қандай фаолиятни амалга оширишга тайёрлик тушунчаси аниқ изоҳга эга емас. Б.Г.Ананев маълум бир фаолият соҳасида юқори самарали фаолиятга “тайёрлик” тушунчасини қобилиятларнинг намоён бўлиши сифатида аниқлади[1].

Олимларнинг тадқиқотига кўра, бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг тайёрлаш тизимида қуйидаги таркибий қисмларни ҳисобга олиш керак:

− мотивацион (педагогик фаолиятга ижобий муносабат);

− йўналганлик (педагогик фаолиятнинг хусусиятлари ва шарт-шароитлари, унинг ўқитувчи шахсига қўйиладиган талаблари ҳақидаги билим ва қарашлар);

− операционал (касбий педагогик фаолиятнинг усул ва методларини, зарур билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш);

− иродавий (ўз-ўзини назорат қилиш, масъулият, ўз фаолиятини бошқариш қобилияти);

− баҳоловчи (ўз касбий тайёргарлиг жараёнини баҳолаш, касбий вазифаларни ҳал қилиш жараёнининг мақбул намуналарга мувофиқлиги)

Н.В.Кузмина бошланғич синф ўқитувчисининг тайёрлигини касбий ва педагогик вазифаларни бажариш қобилияти билан, шунингдек интуитив ҳаракатдан онгли ҳаракат шаклига ўтиш қобилияти билан боғлайди[2].

Тадқиқотимизда биз В.А. Сластенин “касбий ва педагогик тайёргарлик” ни ўзаро боғлиқ компонентларнинг мураккаб синтези сифатида белгилаши ҳақидаги таърифига таяниб қуйидаги тайёргарлик турларини келтириб ўтамиз:

− педагогик фаолиятга йўналтирилган психологик тайёргарлик;

https://buxdu.uz

− педагогик, психологик ва ижтимоий билимларнинг зарур миқдорини таъминлайдиган илмий-назарий тайёргарлик;

− амалий тайёргарлик, яъни талаб даражасида шаклланган касбий маҳоратнинг мавжудлиги;

− психофизиологик тайёргарлик, яъни. педагогик фаолиятни ўзлаштириш, касбий муҳим фазилатларни шакллантириш учун тегишли шартларнинг мавжудлиги;

− жисмоний тайёргарлик, яъни соғлиқни сақлаш ва жисмоний ривожланиш ҳолатига ўқитувчилик касби ва касбий кўрсаткичлар талабларига мувофиқлиги мавжудлиги[3].

Хусусан, Н.Н.Хан бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларни жамоавий когнитив фаолиятни ташкил этишга дидактик тайёрлаш моделини асослаган ҳолда, бўлажак ўқитувчининг тайёрлашнинг фронтал табиати ҳамда билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришнинг индивидуал табиати ўртасидаги зиддиятни ҳал қилишга тайёрлиги талабаларнинг олий таълим муассасасида ўқиши натижасида шаклланади, деб ҳисоблайди[4].

Илмий тадқиқотларни таҳлил қилиш “тайёрлик” атамаси “тайёргарлик” тушунчасини очиб беради ва бойитади, деган хулосага келишимизга имкон беради. Касбий тайёргарлик-бу мақсадли жараён бўлиб, унинг натижаси бўлажак ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятга тайёргарлигини шакллантириш, иш вазифаларини бажаришга барқарор йўналтиришда ва педагогик фаолиятга умумий тайёргарликда ифодаланади.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчисининг таёргарлик жараёни бўйича амалга оширилган илмий-назарий тадқиқотлар натижаларини таҳлил қилган ҳолда, қуйидаги хулосага келиш мумкин:

− бошланғич синф ўқитувчисини касбий тайёргарлиги учта ўзаро боғлиқ томонга эга-шахсий, психологик ва касбий;

− фаолиятга тайёрлик-бу фаолият комплексининг махсус яратилган ташқи ва ички шароитлари таъсирида изчил шаклланишни таъминлайдиган касбий фаолиятнинг дастлабки босқичларининг йиғиндисидир;

− касбга тайёрлик механизми тайёрликнинг мотивацион ва ориентацион компонентларини ишлаб чиқишдан иборат.

Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларининг тайёргарлиги муаммоси бўйича юқоридаги хулосаларга асосланиб, тайёргарликни аниқлашнинг асосий ёндашувларини аниқладик:

шахсий даражада тайёрлик, биргаликда педагогик фаолиятни муваффақиятли амалга оширишга имкон берадиган фазилатлар, хусусиятлар ва шароитларнинг кўп қиррали тузилиши сифатида қаралади;

функционал даражада тайёрлик маълум бир педагогик фаолиятга тайёргарлик натижасидир;

турли таркибий қисмларни ўз ичига олган интегратив шахсий тайёргарлик: фаолиятнинг талаблари ва мазмунига мос келадиган кўникма, малака ҳамда шахсий фазилатлар тўплами

Шундай қилиб, тайёргарлик танланган касбий соҳанинг ўзига хос хусусиятларини ўз мазмунида мажбурий акс эттириш билан касбий маҳоратни оширишнинг барча босқичларининг кетма-кетлиги ва узлуксизлигида ётади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқотимиз доирасида бошланғич синфларда интеграциялашган таълимни амалга ошириш мақсадида бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини тайёрлаш ҳам назарий, ҳам амалий методлари ёрдамида бажарилиши зарурлиги белгиланган. Бунинг учун қуйидаги хусусиятларни ҳисобга олиш керак: таълим тенденцияларининг талабларини; мавжуд имкониятларни, шунингдек бошланғич синфларда интеграциялашган таълимдан фойдаланишнинг мақсад ва вазифаларни мувофиқлигини. Муаммони ўрганиш шуни кўрсатдики, кўпчилик таълим муассасалар ходимлари бошланғич синфларда таълим бериш учун умумий тайёргарликни интеграциялашган таълимга тайёргарликга олиб келадиган жараён сифатида билишади.

В.А. Сластенин концепциясига асосланиб, бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг бошланғич синфларда интеграциялашган таълимни амалга оширишга тайёрлигини биз учта тайёрлик блокини ўз ичига олган модел илмий, назарий, амалий ва психологик шаклда кўриб чиқамиз.

Илмий-назарий тайёрлик интеграциялашган таълим ҳақидаги билимлар тўпламини ўз ичига олади, амалий тайёрлик зарур кўникмалар асосида амалга оширишга тайёрлигини очиб беради, психологик тайёрлик талабалар психикаси соҳаларининг асосий кўрсаткичларини ўз ичига олади.

Бу блоклар бир-бири билан чамбарчас боғланган. Фаолиятдан ташқари олинган билим миқдори ўрганиш, билиш ва амалий фаолиятни англаш учун мотивацияни йўқотади, чунки билим ҳаракатнинг ахборот-мажозий томони, унинг процессуал томони ҳисобланади. Бинобарин, ҳар икки томон ҳам жамланмада бўлади: олинган билимлар миқдори ва улардан амалда фойдаланиш бир вақтда содир бўлади. Биз айтиб ўтган тайёрлик блокларининг ўзаро боғлиқлигини “маҳорат” тушунчасининг психологик-педагогик жиҳатида кўриш мумкин. Ҳозирги вақтда бир қатор тадқиқотчилар асосан

https://buxdu.uz

маҳоратни билим, кўникма ва малакаларни ҳамда шахсий фазилатларни ўз ичига олган хусусият деб ҳисоблашади.

Бўлажак ўқитувчиларни бошланғич синфларда интеграциялашган таълимни амалга оширишга тайёрлаш, бир томонидан, субъектни қамраб олишни, бошқа томондан, тайёргарлик жараёнига қўшилишни таъминлашни талаб қилади[5].

Хулоса. Шунинг учун бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларнинг бошланғич синфларда интеграциялашган таълимга тайёргарлигини, уларнинг ҳар томонлама касбий тайёргарлигининг муҳим қисми сифатида фундаментал хусусият сифатида шакллантириш лозим. Тадқиқотчиларнинг хулосаларини ҳисобга олган ҳолда, уларнинг иши натижаларига асосланиб, бўлажак ўқитувчиларни бошланғич синфларда интеграциялашган таълимга тайёрлаш остида биз бўлажак ўқитувчиларнинг касбий педагогик фаолиятда интеграциялашган таълимга тайёрлигини шакллантиришнинг мақсадли жараёнини тушунамиз.

Адабиётлар:

1. Кандыбович Л.А., Дьяченко М.И. Психология в высшей школе. – Минск, 1993. – 320 с., с. 148.
2. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя: Психологическая структура деятельности учителя и формирование его личности. Л.: Просвещение, 1967. – 278 с., с. 159.
3. Сластенин В.А. О современных подходах к подготовке учителя. – М.: Наука, 1996. – 167 с., с. 96.
4. Хан Н.Н. Педагогические требования к организации коллективной познавательной деятельности учащихся / Н.Н. Хан; М-во просвещения КазССР, Респ. учеб.-метод. каб. – Алма-Ата: Мектеп, 1986. – 38 с., с. 23.
5. A.Zh. Anesova, A.B. Akhmejanov, R.K. Toleubekova, E. Zhumataeva. Theoretical and methodological development of Managerial activity as the basis for the formation of future specialists' and teachers professional motivation// Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment: Lifescience GlobalE. Volume 6, Issue 3, 2018, – P. 89–95., с. 89.

https://buxdu.uz

TA’LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMATLARNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH MEZONLARI

Tilavov Muxtor Hasan o‘g‘li,
Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasi dotsenti,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Ushbu maqola ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashga qaratilgan. Ta'lim tizimida psixologik xizmatlar talabalarning ruhiy salomatligini saqlash, o‘zaro munosabatlarni yaxshilash va ijtimoiy muammolarni hal qilishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashning turli usullari, metodologik yondashuvlar va amaliy tajribalar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘quvchilarning psixologik holatini o‘lchash, xizmatlarni taqdim etish jarayonidagi muammolar va ularni hal qilish bo‘yicha tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: *ta'lim muassasalari, psixologik xizmatlar, samaradorlik, baholash, metodologik yondashuvlar, psixologik holat, ruhiy salomatlik, o‘quvchilar, ijtimoiy muammolar, psixologik yordam, ta'lim tizimi, baholash metodlari.*

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ СЛУЖБЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ

Настоящая статья посвящена оценке эффективности психологических услуг в образовательных учреждениях. Психологические услуги в образовательной системе играют важную роль в поддержании психического здоровья студентов, улучшении их взаимоотношений и решении социальных проблем. В статье рассматриваются различные методы оценки эффективности психологических услуг, методологические подходы и практический опыт. Также представлены рекомендации по измерению психологического состояния учащихся, проблемам в процессе предоставления услуг и их решению.

Ключевые слова: *образовательные учреждения, психологические услуги, эффективность, оценка, методологические подходы, психологическое состояние, психическое здоровье, учащиеся, социальные проблемы, психологическая помощь, образовательная система, методы оценки.*

CRITERIA FOR ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF PSYCHOLOGICAL SERVICES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS

This article focuses on evaluating the effectiveness of psychological services in educational institutions. Psychological services in the education system play a crucial role in maintaining students' mental health, improving interpersonal relationships, and addressing social issues. The article discusses various methods of evaluating the effectiveness of psychological services, methodological approaches, and practical experiences. It also provides recommendations for measuring students' psychological condition, issues in the service delivery process, and how to address them.

Keywords: *educational institutions, psychological services, effectiveness, evaluation, methodological approaches, psychological condition, mental health, students, social issues, psychological support, education system, evaluation methods.*

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash, shaxsiy rivojlanishini ta'minlash va ularni ijtimoiy hayotga moslashishda yordam berish kabi masalalarni ham o‘z ichiga oladi. Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlar o‘quvchilarning psixologik, hissiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishda muhim ahamiyatga ega. Ular, o‘z navbatida, ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda va o‘quvchilarning umumiy rivojlanishini ta'minlashda katta rol o‘ynaydi.

Psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash, ularning ta'lim muassasalarida qanday o‘rin tutishini, qanday metodlar orqali taqdim etilayotganini va ularning talabalarning ruhiy salomatligi va ijtimoiy rivojlanishiga qanday ta'sir ko‘rsatishini aniqlashga yordam beradi. Samarali psixologik yordam o‘quvchilarning stressga chidamliligini oshirish, ularning o‘zaro munosabatlarini yaxshilash va akademik muvaffaqiyatlarini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

https://buxdu.uz

Shu bois, maqolaning asosiy maqsadi ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashning turli usullarini o‘rganish, ularning amaliyotdagi ahamiyatini aniqlash va samarali tizim yaratish uchun zarur bo‘lgan tamoyillarni ishlab chiqishdan iborat. Bu mavzu ta'lim tizimining rivojlanishi va psixologik yordamni yanada samarali tashkil etishda muhim yondashuvlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashning ahamiyati kundan kunga ortib bormoqda. O‘quvchilar va talabalar orasida ruhiy salomatlikka oid muammolar, stress, anksiyete va ijtimoiy moslashuv muammolari keng tarqalgan. Shu sababli, ta'lim tizimida psixologik xizmatlar nafaqat o‘quvchilarning hissiy holatini yaxshilash, balki ularning ijtimoiy, akademik va shaxsiy rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatishi kerak. Samarali psixologik yordam o‘quvchilarni qo‘llab-quvvatlash, stress va bezovtalikni kamaytirish, shuningdek, o‘quvchilarni o‘zlarini boshqarish, konfliktlarni hal qilish va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirishda yordam beradi.

Psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash jarayoni turli omillarni o‘z ichiga oladi. Birinchidan, psixologik yordamning o‘quvchilarning ruhiy holatiga qanday ta'sir qilayotganini aniqlash zarur. Ikkinchidan, xizmatlarning metodologik yondashuvlari va amaliyotlari o‘quvchilarga qanday yordam ko‘rsatayotganini baholash lozim. Shuningdek, psixologik xizmatlarning ta'lim muassasalarida tashkil etilishidagi muammolarni tahlil qilish va ularni bartaraf etish usullarini ishlab chiqish ham muhimdir.

Psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashda zamonaviy metodlar, psixologik testlar va so‘rovnomalar, shuningdek, individual va guruhli maslahatlashuvlar kabi usullar qo‘llaniladi. Ushbu usullar yordamida psixologik yordamning o‘quvchilar tomonidan qanday qabul qilinishi, ularning ruhiy holatidagi o‘zgarishlar va ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatlari tahlil qilinadi. Bu esa psixologik xizmatlarni yanada samarali tashkil etish va o‘quvchilarga kerakli yordamni ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan yo‘nalishlarni aniqlashga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash bo‘yicha bir nechta ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlar mavjud bo‘lib, ular psixologik xizmatlarning ta'lim jarayoniga ta'sirini, uning ahamiyatini va samaradorligini aniqlashga qaratilgan. Ushbu adabiyotlar ta'lim tizimida psixologik xizmatlarni tashkil etishda metodologik yondashuvlarni, baholash usullarini va amaliy tajribalarni tahlil qilishga imkon beradi.

Alimova, S. (2019). *Ta'lim tizimida psixologik xizmatlar: Nazariy asoslar va amaliy yondashuvlar*. Ushbu asar ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashda nazariy asoslarni o‘rganadi. Alimova psixologik yordamning ta'lim tizimidagi ahamiyatini, uning o‘quvchilarga qanday ta'sir ko‘rsatishini va samarali tashkil etishning metodologik yondashuvlarini ko‘rib chiqadi. Muallif psixologik xizmatlarni baholashda so‘rovnomalar, individual va guruhli maslahatlar yordamida amalga oshiriladigan metodlarni taqdim etadi.

Saidova, D. (2021). *Ta'lim muassasalarida psixologik yordam va uning o‘quvchilarga ta'siri*. Saidovaning ilmiy ishida psixologik xizmatlarning ta'lim muassasalarida o‘quvchilarning ruhiy salomatligiga qanday ta'sir qilishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda psixologik xizmatlarning samaradorligini o‘lchash uchun empirik metodlar, shuningdek, psixologik yordamning ijtimoiy va hissiy ta'sirini o‘lchovchi psixologik testlar ko‘rib chiqiladi. Maqolada psixologik xizmatlarning sifatini va ularning ta'lim tizimida qanday tashkil etilishini baholash uchun zarur bo‘lgan kriteriyalar aniqlanadi.

Shamsutdinova, M. (2020). *Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlar: Yangi yondashuvlar va metodlar*. Ushbu ishda psixologik xizmatlar samaradorligini baholashda yangi yondashuvlar va metodlar taqdim etiladi. Shamsutdinova psixologik xizmatlarning amaliyotini, o‘quvchilarning ruhiy holatini tahlil qilish uchun qo‘llaniladigan zamonaviy psixologik metodlarni, shuningdek, diagnostika usullarini o‘rganadi. Tadqiqot psixologik xizmatlar tizimini samarali tashkil etish uchun zarur bo‘lgan metodologik yondashuvlarni tahlil etadi.

Kazakov, V. (2019). *Psychological support in educational institutions: Approaches and methods*. Kazakovning ilmiy ishida ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashda qo‘llaniladigan metodlar va usullar haqida so‘z boradi. Muallif ta'lim tizimida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash uchun zarur bo‘lgan nazariy yondashuvlarni, psixologik yordamni o‘lchashning empirik usullarini taqdim etadi. Tadqiqotda o‘quvchilarning psixologik salomatligi, ularning stressga chidamliligi va ta'lim jarayonida psixologik yordamning ta'siri tahlil qilinadi.

Moskalenko, A. (2020). *Psychoeducation in schools: New trends and strategies*. Moskalenko psixologik yordam tizimini baholashda psixologik ta'limni (psychoeducation) va uning samaradorligini tahlil qiladi. Tadqiqotda yangi yondashuvlar va strategiyalar, jumladan, o‘quvchilarga psixologik yordam ko‘rsatishda zamonaviy metodlarni qo‘llashga alohida e'tibor qaratiladi. Psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash uchun qo‘llaniladigan metodologiyalar va psixologik yordamning o‘quvchilar uchun ta'siri muhim jihatlar sifatida ko‘rib chiqiladi.

https://buxdu.uz

Bekmuradov, I. (2022). *Psixologik yordam va uning ta'lim tizimidagi o‘rni*. Bu asarda ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning o‘quvchilarning shaxsiy va ruhiy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishi tahlil etiladi. Bekmuradov psixologik yordam tizimining samaradorligini baholashda foydalaniladigan metodlar, shu jumladan, individual konsultatsiyalar, guruhli mashg‘ulotlar va psixoterapevtik yondashuvlar haqida ma'lumot beradi.

Muhokama. Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash - bu nafaqat psixologik yordamning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini aniqlash, balki o‘quvchilarning ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash, shaxsiy rivojlanishini ta'minlash va ta'lim muassasalarida yuzaga keladigan ijtimoiy va psixologik muammolarni hal qilishda zarur bo‘lgan muhim jarayondir. Tadqiqotlarda ko‘rsatilganidek, psixologik xizmatlar nafaqat o‘quvchilarning hissiy va ruhiy holatini yaxshilashda, balki ularning akademik muvaffaqiyatini oshirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, ta'lim tizimida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash metodologiyalari va usullari doimiy ravishda yangilanib borishi kerak.

Maqolada ko‘rib chiqilgan adabiyotlar va tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashning eng samarali metodlari bir necha yondashuvlardan iborat. Bular orasida psixologik diagnostika, so‘rovnomalar, individual va guruhli maslahatlashuvlar, shuningdek, psixoterapevtik yondashuvlar mavjud. Har bir metodning o‘ziga xos afzalliklari bor va ular o‘quvchilarning psixologik holatini aniqlashda muhim vositalar sifatida xizmat qiladi.

Biroq psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashda ba'zi cheklovlar ham mavjud. Masalan, ba'zi hollarda psixologik xizmatlarning samaradorligi subyektiv bo‘lishi mumkin, chunki o‘quvchilarning psixologik holatlarini aniqlashda turli metodlar va yondashuvlar orasida farqlar mavjud. Bundan tashqari, psixologik xizmatlarni baholashda psixologlarning malakasi, resurslar va xizmatlarning taqdim etilish shakli ham muhim ahamiyatga ega. Shu bois, ba'zan psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashda metodologik yondashuvlarning yetishmasligi va resurslarning cheklanganligi to‘siqlarni keltirib chiqarishi mumkin.

Shuningdek, ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarni tashkil etishda zamonaviy texnologiyalar va metodlar integratsiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, internet va mobil ilovalar orqali onlayn psixologik yordam ko‘rsatish metodlari ta'lim muassasalarida samarali qo‘llanilishi mumkin. Bu yondashuvlar o‘quvchilarga yanada qulay va kengroq imkoniyatlar yaratadi.

Psixologik xizmatlar samaradorligini baholashda o‘quvchilarning psixologik holatini to‘g‘ri va aniq baholash juda muhimdir. Bu borada psixologlar, o‘qituvchilar va boshqaruvchilar o‘rtasida samarali hamkorlikni tashkil qilish, shuningdek, talabalarga qo‘llaniladigan yordam turlari va metodologiyalarini tizimli ravishda tahlil qilish zarur. Buning natijasida ta'lim muassasalarida psixologik yordamning samaradorligini oshirish va o‘quvchilarning umumiy farovonligini ta'minlashga yordam beradigan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishi mumkin.

Shu bilan birga, psixologik xizmatlar tizimini takomillashtirishda ba'zi ijtimoiy va madaniy omillarni ham hisobga olish zarur. Turli hududlarda va turli ijtimoiy guruhlarda o‘quvchilarning ehtiyojlari va psixologik holatlari farqlanishi mumkin, bu esa psixologik xizmatlarni tashkil etish va baholashda maxsus yondashuvlarni talab qiladi.

Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashni yanada chuqurlashtirish zarurati kun sayin oshib bormoqda. Bu xizmatlar o‘quvchilarning ruhiy salomatligini qo‘llab-quvvatlash, stress va xavotirni kamaytirish, shuningdek, ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatish kabi muhim vazifalarni bajaradi. Biroq, psixologik xizmatlar samaradorligini to‘g‘ri baholashdagi ba'zi muammolar hali ham mavjud.

Eng asosiy masala, ba'zan psixologik xizmatlarning samaradorligi o‘lchovlari subyektiv bo‘lishidir. O‘quvchilar, ota-onalar va o‘qituvchilarning psixologik yordamga nisbatan munosabati, ularning psixologik holatini qanday baholashlari, va ularning yordamni qabul qilishdagi tajribalari psixologik xizmatlar samaradorligiga ta'sir qilishi mumkin. Shuningdek, o‘quvchilar psixologik yordamga ehtiyoj sezmaydi yoki buni anglashda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Shu sababli, psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashda faqat psixologlarning tahlili emas, balki o‘quvchilarning fikrlarini inobatga olish zarur.

Bundan tashqari, psixologik xizmatlar o‘zining metodologik yondashuvlaridan ham farqlanadi. Masalan, ba'zi ta'lim muassasalarida psixologik yordam individual maslahatlar orqali, boshqalarida esa guruhli terapiya yoki psixologik mashg‘ulotlar orqali taqdim etiladi. Har bir yondashuvning samaradorligi ham o‘ziga xos va turli ta'lim muassasalarida har xil usullarni qo‘llash zarurati mavjud. Bu holatda, metodlarning to‘g‘ri tanlanishi va psixologik xizmatlarni tizimli ravishda baholash juda muhimdir.

Shu bilan birga, psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashda psixologlarning professional malakasi va tajribasi katta ahamiyatga ega. Psixologik yordamning samarali bo‘lishi uchun psixologlar yuqori malakali bo‘lishi kerak, shuningdek, ular ta'lim jarayonidagi o‘quvchilarning ehtiyojlarini yaxshi

https://buxdu.uz

tushunishi zarur. Bu esa psixologlar o‘rtasida muntazam ravishda malaka oshirish va treninglar tashkil etish talab etadi.

Amaliyotda, psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashda ta'lim muassasalaridagi boshqaruvchilar ham muhim rol o‘ynaydi. Psixologik yordamni tashkil qilish va uning samaradorligini baholashning muvaffaqiyati faqat psixologlarga bog‘liq emas, balki boshqaruvning samimiyligi va ta'lim muassasasining barcha xodimlari bilan samarali hamkorlikda ta'minlanadi. O‘qituvchilar, ota-onalar va psixologlar o‘rtasidagi doimiy aloqa, psixologik yordamning sifatini oshirishda asosiy omil sifatida ko‘riladi.

Bir qarashda, psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashda texnologiyalarning rolini inkor etib bo‘lmaydi. Masalan, onlayn psixologik maslahatlar va raqamli psixologik yordam xizmatlari o‘quvchilarga yanada kengroq va qulayroq xizmatlarni taqdim etish imkonini beradi. Shu bilan birga, onlayn platformalar orqali psixologik yordamni qo‘llashda muhim qiyinchiliklar mavjud: anonimlik, yordamni qabul qilishdagi o‘ziga xos xususiyatlar, va onlayn psixologik yordamning real holatga nisbatan samaradorligi haqida bir qator savollar mavjud.

Shunday qilib, psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash — bu murakkab, ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u psixologlar, o‘qituvchilar, boshqaruvchilar va o‘quvchilar o‘rtasidagi hamkorlikni talab qiladi. Shuningdek, zamonaviy yondashuvlar va texnologiyalarni qo‘llash, metodologik va metodik imkoniyatlarni kengaytirish, ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarni samarali tashkil etish uchun muhim ahamiyatga ega. Yangi tadqiqotlar va tajribalar yordamida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashni yanada takomillashtirish mumkin bo‘ladi, bu esa o‘quvchilarning ruhiy salomatligi va umumiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko‘rsatadi.

Xulosa. Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash nafaqat o‘quvchilarning ruhiy salomatligini yaxshilash, balki ta'lim jarayonining umumiy sifatini oshirishga ham ijobiy ta'sir ko‘rsatadi. Psixologik xizmatlar o‘quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, stressni kamaytirish, ijtimoiy moslashuvni yaxshilash va akademik muvaffaqiyatni oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Maqolada ko‘rsatilgan baholash metodlari, metodologik yondashuvlar va amaliy tajribalar psixologik xizmatlarning samaradorligini aniqlashda yordam beradi. Biroq, samaradorlikni baholash jarayonida ba'zi cheklovlar mavjud bo‘lib, ular psixologik yordamning subyektiv holatlari, metodlarning noaniqligi va resurslar yetishmovchiligi kabi muammolarni o‘z ichiga oladi.

Tavsiyalar:

1. Psixologik xizmatlarning baholash metodlarini diversifikatsiya qilish: Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini baholashda turli metodologik yondashuvlarni birlashtirish lozim. So‘rovnomalar, psixologik testlar, individual va guruhli maslahatlar, shuningdek, o‘quvchilarning fikrlarini tinglash orqali to‘liq va aniq baholash amalga oshirilishi kerak.
2. Psixologlarning malakasini oshirish: Psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun psixologlarning doimiy malaka oshirishlari, yangi yondashuvlar va metodlarni o‘rganishlari zarur. Bu psixologik yordam sifatini yaxshilashga yordam beradi va o‘quvchilarga yanada professional yordam ko‘rsatish imkonini yaratadi.
3. Zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish: Onlayn platformalar va mobil ilovalar orqali psixologik yordamni taqdim etishning samaradorligini oshirish mumkin. Bunday texnologiyalar o‘quvchilarga qulaylik yaratib, psixologik yordamni yanada kengroq va osonroq qilib taqdim etishga imkon beradi.
4. Boshqaruvchilar bilan hamkorlikni mustahkamlash: Psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun o‘qituvchilar, ota-onalar va boshqaruvchilar o‘rtasida samarali hamkorlikni ta'minlash zarur. Bu, o‘z navbatida, psixologik yordamning taqdim etilishi va o‘quvchilarga bo‘lgan ehtiyojlarning yaxshiroq tushunilishiga yordam beradi.
5. O‘quvchilarni psixologik yordamga jalb qilishda faoliyatni kengaytirish: Psixologik yordamni faqat krizis holatlari uchun emas, balki o‘quvchilarning umumiy rivojlanishi va hayot sifatini yaxshilash uchun ham joriy etish kerak. O‘quvchilarni psixologik xizmatlardan foydalanishga rag‘batlantirish, psixologik xizmatlarning ahamiyatini tushuntirish orqali ularni faol ishtirok etishga undash zarur.
6. Psixologik holatni o‘lchash metodlarini takomillashtirish: Psixologik holatni o‘lchashda qo‘llaniladigan metodlarni doimiy ravishda yangilab borish, yangi ilmiy yondashuvlarni o‘rganish va ilg‘or texnologiyalarni qo‘llash zarur. Bu, o‘z navbatida, psixologik xizmatlarning samaradorligini aniq o‘lchashga imkon beradi.
7. Resurslarni ko‘paytirish va xizmat ko‘rsatish tizimini kuchaytirish: Psixologik xizmatlar uchun zarur bo‘lgan resurslarni ko‘paytirish, psixologlar sonini oshirish va ularga zarur shart-sharoitlar yaratish ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Resurslar

https://buxdu.uz

yetishmasligi, xizmatlarning sifatiga salbiy ta'sir ko‘rsatishi mumkin, shuning uchun bu masalaga e'tibor qaratish muhimdir.

Adabiyotlar:

1. Akhundov, A. (2015). Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlar va ularning o‘quvchilar uchun ahamiyati. // Ta'lim va psixologiya, 3(1), 45-53.
2. Davronov, A., & Ismoilov, R. (2020). Ta'lim muassasalarida psixologik yordam ko‘rsatishning asosiy yo‘nalishlari va metodlari. // Pedagogik psixologiya, 10(2), 112-120.
3. Jalilova, F. (2017). Psixologik xizmatlar va ularning ta'lim tizimidagi roli. // O‘zbekiston psixologiya jurnalida, 5(4), 64-72.
4. Kamilova, G. (2018). Psixologik xizmatlarning samaradorligini baholash: nazariy yondashuvlar va metodologiya. // Xalqaro ta'lim va psixologiya jurnali, 9(1), 33-41.
5. Muminov, T. (2019). O‘quvchilarning psixologik salomatligini saqlashda psixologik xizmatlarning o‘rni. // O‘qituvchilar va psixologlar konferensiyasi materiallari. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
6. Shukurova, M. (2021). Psixologik yordam va uning ta'lim muassasalaridagi ahamiyati. // Pedagogik maslahatlar jurnali, 2(3), 78-86.
7. Zaynalov, B. (2016). Psixologik xizmatlar tizimi: ta'lim muassasalarida tashkil etish va baholash. // Ilm-fan va ta'limda innovatsiyalar, 8(5), 99-105.
8. Smith, J., & Brown, L. (2017). The Role of Psychological Services in Educational Institutions. // Educational Psychology Review, 29(2), 167-180.
9. Jones, R. & Lee, S. (2018). Mental Health Support in Schools: A Systematic Review of Interventions. // Journal of School Psychology, 56(4), 309-319.
10. Wang, M., & Zhang, H. (2020). The Impact of Psychological Services on Students' Academic Performance and Well-Being. // Journal of Educational Psychology, 112(3), 423-435.

https://buxdu.uz

UO‘K 378.02

KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNING PEDAGOGIK TADQIQOTLARDA O‘RGANILISHI

Eshboyev Javlon Izzatullayevich,
mustaqil tadqiqotchi
samboll2006@mail.ru

Kommunikativ kompetensiya muvaffaqiyatli muloqot uchun muhim omil va kalit, malaka hisoblanadi. Ushbu maqolada kommunikatsiyani rivojlantirishning asosiy xususiyatlari va qoidalari uni tizimli takomillashtirish, shu bilan bir qatorda rivojlantirishning turli xil omillari talqin va tatbiq eilgan.

Kalit so‘zlar: *kommunikatsiya, aloqa, aksioma, xabar, kommunikativ kompetensiya, muloqot, shaxs, faraz, muammo, miqdor, maqsad, tajriba.*

ИЗУЧЕНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Коммуникативная компетенция рассматривается как важный фактор и ключевой навык для успешного общения. В данной статье рассматриваются основные характеристики и принципы развития коммуникации, системное совершенствование, а также интерпретация и применение различных факторов, влияющих на этот процесс.

Ключевые слова: *коммуникация, связь, аксиома, сообщение, коммуникативная компетенция, общение, личность, предположение, проблема, количество, цель, опыт.*

STUDY OF COMMUNICATIVE COMPETENCE IN PEDAGOGICAL RESEARCH

Communicative competence is considered a crucial factor and a key skill for successful communication. This article discusses the key characteristics and principles of communication development, focusing on its systematic improvement as well as the interpretation and application of various influencing factors.

Keywords: *communication, connection, axiom, message, communicative competence, interaction, personality, assumption, problem, quantity, goal, experience.*

Kirish. “Kommunikatsiya” so‘zi lotincha “communicare” so‘zidan kelib chiqadi, bu esa “xabar berish” yoki “tushunish” ma’nosini anglatadi [1; s. 35]. Ushbu xabar berish yoki tushunish imkoniyatiga nafaqat og‘zaki til, balki mimika va gest, tana holati va joylashuvi, kiyim va xulq-atvor ham kiradi. Kommunikatsiya tadqiqotlarida inson kommunikatsiyasining asosiy xususiyatlari va qoidalarini tasvirlashga doimiy ravishda urinishlar bo‘lib kelgan. Kommunikatsiya madaniyatlararo va universal tarzda aniqlanishi kerak. 1969-yilda Watzlawick, Beavin va Jackson tomonidan ishlab chiqilgan “Inson kommunikatsiyasi prinsiplari” kommunikatsiya fanida eng ta’sirli modellardan biri sifatida o‘rnashdi [2; s. 96]. Ular kommunikatsiyaning beshta aksiomasi orqali inson kommunikatsiyasining xulq-atvor va pragmatik ta’sirlariga e’tibor qaratdilar.

Watzlawick va boshqalarning fikricha, kommunikatsiya nafaqat bitta xabarni, balki suhbatdoshlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqani ham anglatadi. Bu ikki yoki undan ortiq shaxs o‘rtasida xabarlar almashinuvi va xabarlarni yuborish va qabul qilishni anglatadi [3; s. 18]. Ularning birinchi va eng mashhur aksiomasida, kommunikatsiya faqat so‘zlardan iborat emas, balki paralingvistik fenomenlar, tana holati va tana tilini ham o‘z ichiga olishini ta’kidlaydilar. Ular buni “har qanday xulq” deb ataydilar, bu xulq kommunikatsiya materialiga aylanishi mumkin [4; s. 58]. Agar barcha xulq insoniy vaziyatda xabar berish xarakteriga ega va kommunikatsiya sifatida qabul qilinsa, demak, insonlar “kommunikatsiya qilmaslik” imkoniyatiga ega. Watzlawick va boshqalarning fikricha, kommunikatsiya ikki yoki undan ortiq shaxs bir-birini ongli yoki bexosdan qabul qilganda sodir bo‘ladi. Bu, har bir o‘zaro aloqada ma’lumotlardan tashqari, aloqalar ham mavjudligini anglatadi.

Kommunikatsiya jarayonida insonlar turli xil tomonlarni ustuvor qabul qilishlari mumkin. Umumiy qoidaga ko‘ra, har bir kommunikatsiya jarayonida xabarning to‘rt tomoni (faktlar, munosabatlar, o‘zini ifodalash, chaqiriq) kamida implicite mavjud bo‘ladi va ular tengma-teng ahamiyatga ega. Alohida jihatlarning ahamiyati muayyan suhbat vaziyatiga bog‘liq [5; s. 58]. Agar qabul qiluvchi shaxs

https://buxdu.uz

niyatlanmagan xabarlarni eshitsa, niyatlanganini anglamasa, kommunikatsiya darajalarini cheklab qabul qilsa yoki faqat bir qulog‘i bilan eshitsa, tushunmovchiliklar va kommunikatsiya buzilishlari kelib chiqadi [6; s. 44]. Nihoyat, xabarning qaysi tomoniga eng ko‘p e’tibor berilishi qabul qiluvchi shaxs tomonidan belgilanadi.

Asosiy qism. Odamlar xabarlarni o‘z-o‘zini idrok etishiga mos ravishda talqin qilishga moyil bo‘ladilar va odatda kommunikatsiyaning biron bir aspektini afzal ko‘radilar. Bu esa, odamlar o‘ziga xos usulda kommunikatsiya qilishi va ba’zi kommunikatsiya uslublarini boshqalaridan ko‘proq qo‘llashi ehtimolini ko‘rsatadi. Hozirgi kunda Schulz von Thun va uning “Kommunikatsiya kvadrati” “zamonaviy psixologiya va kommunikatsiya psixologiyasining eng muhim tushunchalarini beruvchilar” deb hisoblanadi [7; s. 9].

Amaliyotda u keng qo‘llab-quvvatlanadi, chunki amaliy jihatdan qo‘llanilishi va amaliy qulayligi bilan ajralib turadi, garchi empirik jihatdan tekshirilmagan va ko‘proq evristik qiymatga ega bo‘lsa-da. Kommunikativ kompetensiya muvaffaqiyatli muloqot uchun muhim omil va kalit, malaka hisoblanadi [8; s. 7]. Bu turli odamlarga suhbat olib borish qobiliyatini anglatadi, ammo bu faqat suhbat olib borish texnikasi yoki kommunikativ asosiy qoidalar haqida nazariy bilimdan ancha kengdir. Kommunikativ kompetensiya harakat qilish mahoratini va suhbat vaziyatlarining shakllanish imkoniyatlarini oldindan ko‘ra bilishni talab qiladi. Shu tarzda, suhbat jarayonlari o‘z maqsadlari yo‘lida va suhbatdoshlarning manfaatlarini buzmasdan tashkil etilishi mumkin va suhbat o‘zaro munosabatlarning ifodasi sifatida tushunilishi kerak.

Uni egallash uchun insonning rolga oid xulq-atvori, munosabatga xos kommunikativ qoidalar haqida bilim va ularni qo‘llay olish qobiliyati zarur. Kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi faqatgina suhbatdoshlar o‘z qadriyatlari, normalari va istaklarini anglab yetganda, munosabatga xos sharoitlarni qabul qilganda va o‘z fikrlari, huquqlari va talablarini himoya qilishga qodir bo‘lganda mumkin [9; s. 129]. Shu bilan birga, interaktsiya hamkorlarining holatini va muammolarini aniqlash va ularga mos ravishda xabarni yetkazishning to‘g‘ri yo‘llarini tanlash zarur. Bu, til orqali ma’lumot, his-tuyg‘ular va xabarlarni aniq va ravshan ifodalash qobiliyatini talab qiladi.

Shuningdek, kompetent muloqot qiluvchilar xabarlardagi ma’noni tushunish va so‘z tanlovi hamda formulalardagi nozik nuanslarni sezish uchun rivojlangan insoniy bilim va oldindan belgilangan fikrlardan xoli bo‘lishi kerak. Shu tarzda, implisit xabarlar ham aniqlanib, talqin qilinishi mumkin. Umuman olganda, kommunikativ kompetensiya muhit va kontekstga bog‘liq bo‘lib, turli vaziyatlarda turlicha namoyon bo‘ladi [10; s. 16]. Bu, shuningdek, shaxslar o‘rtasidagi o‘zaro aloqaning faqat qisman qat’iy qoidalarga bog‘liq bo‘lishini va shuning uchun kamdan-kam oldindan bashorat qilinishi mumkinligini anglatadi. Turli vaziyatlarda u turli metodlar va kompetensiyalarni talab qiladi, bu esa uni yuqori darajada murakkab ko‘rsatadi. Kommunikativ kompetensiyaning metodlari, masalan, so‘z tanlovi, urg‘u, nutq tezligi yoki noverbal signallar bo‘lishi mumkin. Kommunikativ kompetensiya har doim hamkorlikda paydo bo‘ladi va bir nechta interaksiya hamkorlarining o‘zaro ta’siri talab etiladi. Muloqotning munosabatlar darajasini chetlab o‘tish mumkin emas.

Asosan, kommunikativ kompetensiya doimo mavjud qobiliyatlar asosida quriladi va umr bo‘yi o‘zgarishi va rivojlanishi mumkin. Bu, xususan, ongli va noaniq ravishda sodir bo‘lishi mumkin. Umuman olganda, “Faol tinglash”ni uch bosqichga bo‘lish mumkin. Birinchi bosqich nonverbal va paraverbal darajadir, bu esa munosabat darajasini ifodalaydi. Ushbu bosqichda suhbatdoshga “telefon tovushlari” (hm-hm, ha, uh, voh va boshqalar) orqali to‘liq e’tibor berish signali. Bu, roziliknі ko‘rsatish, noaniqliklar bo‘yicha savollar berish, o‘z fikrini ifoda etmaslik va kesishlardan qochishni o‘z ichiga oladi. Kommunikatsiyaning barcha ifoda va xulq-atvor usullari foydali bo‘lishi mumkin. Ikkinchi bosqich esa, olingan ma’lumotni mazmun bilan to‘ldirish orqali mazmuniy tushunishni ta’minlashdir. Yuboruvchi shaxs kerak bo‘lsa, tuzatishi yoki qo‘shimcha ma’lumot berishi mumkin. Uchinchisi, hissiy suhbat mazmunini verbalizatsiya qilishdir.

Bu, interaktsiya ishtirokchilarining shaxsiy, subyektiv his-tuyg‘ulari va kayfiyatlarini o‘z so‘zlari bilan aks ettirishni anglatadi. Shuningdek, taxmin qilingan hissiyotlarni aks ettirishda yuboruvchi shaxs tomonidan tuzatish va qarshilik ko‘rsatish mumkin. His-tuyg‘u taxminlari hali to‘liq to‘g‘ri bo‘lmasa ham va suhbatdoshlar tomonidan aniqlanishi kerak bo‘lsa, bu ham hissiy xabarlarni tushunishga yordam beradi. Agar ular o‘z his-tuyg‘ularini hali ifoda etmagan bo‘lsa ham, ammo ular sezilarli bo‘lsa, hissiy suhbat mazmunini verbalizatsiya qilish mos usuldir.

Natija va muhokama. Yaxshi rivojlangan kommunikativ kompetensiya suhbatdoshlar o‘rtasida samarali muloqotni rag‘batlantiradi. Bu potentsial konfliktlarni erta aniqlash va ularni konstruktiv hal qilish imkonini beradi hamda interpersonall maqsadlarga erishishga yordam beradi. Shuning uchun, kommunikativ kompetensiya professional muvaffaqiyat uchun muhim omil hisoblanadi. Kommunikativ kompetensiya qobiliyati turli nazariy asoslar bilan muvaffaqiyatli muloqotni kengaytirishi mumkin. Tinglash, sukut saqlash

https://buxdu.uz

yoki passiv xulq-atvor bo‘lishdan ko‘ra ko‘proq ekanligiga ishonch markaziy ahamiyatga ega. Yaxshi tinglovchilar hikoya qilayotgan shaxsga yaqin bo‘lib, yuborilgan xabarlarni tushunishga faol ishtirok etadilar. Ushbu tinglash shakli qadrlash, empatiya tayyorligi va tushunish qobiliyatining ifodasi sifatida, qisqacha muvaffaqiyatli kommunikatsiyaning asosiy munosabati deb atalishi mumkin.

Muloqot xabarlarni yuborish va qabul qilish orqali odamlar o‘rtasida bog‘lanishni o‘rnatadi. Nazariy jihatdan bu uzatish jarayoni juda oddiy ko‘rinadi, ammo muloqot amaliyotida tushunmovchiliklar, konfliktlar, kelishmovchiliklar va tarangliklar yuzaga keladi. Buning sababi suhbatdoshlarning noaniq muloqotida yotadi. Umuman olganda, har bir suhbat qoniqarli bo‘lmaydi va o‘zaro tushunishga hissa qo‘shmaydi.

Grice har qanday muloqotni hamkorlik harakati sifatida ko‘rish asosiy g‘oyasini qo‘llab-quvvatlaydi. Bu shuni anglatadiki, suhbatdoshlar har doim o‘z kommunikativ ifodalarini vaziyatning suhbat shartlariga moslashtirishga intilishadi. Ular har bir xabarni ikki tomonlama qabul qilingan interaktsiya maqsadlari va suhbatdagi joriy vaqtni hisobga olgan holda ishlab chiqishlari kerak. Ushbu “hamkorlik prinsipi” shuni anglatadiki, muloqot ishtirokchilarning umumiy manfaatlari bo‘lmasa, yuzaga kelmaydi. Gricega ko‘ra, muloqotning umumiy maqsadi yuboruvchi va qabul qiluvchi shaxs o‘rtasida tushunishni ta’minlashdir. Grice o‘zining asosiy farazlaridan va kommunikatsiyaning maqsadidan kelib chiqib, kommunikatsiyaning samaradorligini oshiradigan to‘rtta maqsadni ishlab chiqadi. Ushbu maqsadlarga amal qilmaslik kommunikatsiya muammolari, tushunmovchiliklar va vaqt yo‘qotilishiga olib keladi. Shu sababli, ular muvaffaqiyatli muloqot uchun shartlarni tashkil etadi va interaksiya ishtirokchilari o‘rtasida ma‘lumotlarni uzatishni tartibga soladi.

Grice ushbu to‘rtta maqsadni: miqdor, sifat, muhimlik va aniqlik deb tushunadi [11; s. 100]. Miqdor maqsadi shuni anglatadiki, suhbatdoshlar o‘zlaridan kutayotgan aniq miqdordagi ma’lumotlarni uzatishlari kerak, hech narsani qo‘shmasdan yoki chiqarib tashlamasdan. Sifat maqsadi bo‘yicha esa, to‘g‘ri va aniq kommunikatsiya hissasini taqdim etish zarur. Yolg‘on ma’lumotlar yoki isbotlanmagan bayonotlardan qochish lozim. Muhimlik maxsudi esa, muloqot qiluvchilar suhbat mazmuniga e’tibor qaratishlari va mavzuni o'zgartirishni faqat asosli sabab bo‘lsa amalga oshirishlari kerakligini anglatadi. Aniqlik maqsadi esa, aniq bo‘lish istagi va noaniqlik, cho‘zilish va tartibsizlikdan voz kechish orqali belgilangan. Ushbu yondashuvning ambitsiyali mazmuniga va tilshunoslik hamda falsafa tomonidan berilgan yuqori ahamiyatga qaramay, Grice maqsadlariga qat’iy rioya qilish muloqot va xulq-atvor realitetini aks ettiruvchi ideal hisoblanadi va uni amalga oshirishda to‘siqlar va qiyinchiliklar mavjud. Aksiyomalar singari, “Muloqot maqsadlari” ham an’anaviy ravishda universal ahamiyatga ega deb hisoblanadi. Biroq diqqat bilan ko‘rib chiqilganda, ushbu maqsadlar ham madaniyatga xos oldindan farazlarga asoslanishini ko‘rish mumkin, bu esa barcha shaxslar va madaniyatlar uchun to‘g‘ri kelmasligi mumkin.

Xulosalar. Muhim bo‘lgan narsa, har bir inson muammoni qanday belgilashi. Bu, jarayonlarning markazida shaxsning shaxsiyati, ichki dunyosi, his-tuyg‘ulari va xayollari hamda vaziyatlarni baholashlari turadi. Rogersning yondashuvi fenomenologik pozitsiya sifatida tushuniladi. Bu, maslahat beruvchi shaxsning voqealarga tarafkashlik qilmasdan yondashishini anglatadi. Maqsad, suhbatdoshlarning o‘z-o‘zini o‘rganishiga imkon yaratishdir. Bu, aniq resurslarga yo‘naltirilgan munosabatni talab qiladi. Suhbatdoshlar o‘z ichki his-tuyg‘ulariga ko‘ra, nafaqat xulq-atvorlariga qarab baholanilishi kerak. Bundan tashqari, barcha ishtirokchilarning subyektiv dunyosi va individual qabul qilish, ya’ni ichki bog‘lanish doirasini hisobga olish lozim. Maslahat beruvchi shaxs o‘z so‘zlari va harakatlari orqali o‘z his-tuyg‘ularini anglash va qabul qilish uchun muhit yaratishi kerak. Bu muammo yoki qarorlarni aniqlash jarayonini amalga oshirishga yordam beradi. Maslahat beruvchi shaxsning qiziqish, rag‘batlantirish, yordam berish va qabul qilishga asoslangan asosiy munosabati buni osonlashtiradi. Axloqiy hukmlar, maslahatlar, tayyor yechimlar yoki ifoda qilishga majburlash qo‘llanilmaydi. Rogers o‘z yondashuvining asosiy farazlarini tizimli terapiya tajribasidan kelib chiqib asoslaydi. Bu jarayonda muhim bir xulosa sifatida interaktsiya ishtirokchilari o‘rtasida samarali munosabatlarning ahamiyati keltirildi. Faqat shundan keyin rivojlanish potentsiallari foydalanilishi va o‘zgarishlar boshqarilishi mumkin edi.

Umuman olganda, munosabatlar shakllanishi usullardan ko‘ra o‘zgarishlar uchun asosiy mezon hisoblanadi. Mijoz va maslahat beruvchi o‘rtasida muvaffaqiyatli muloqot uchun Rogers uchta muhim elementni belgilaydi, bu esa rivojlantiruvchi munosabatlar uchun zarurdir. Bu elementlar “shartlarsiz qadrlash”, “haqiqiylik” va “empatiya”dir. Shartlarsiz qadrlash, Rogers tomonidan boshqa shaxsning subyektiv vaziyatni qabul qilishi va mumkin bo‘lgan zaifliklarni qabul qilishini anglatadi. Suhbatdoshlarning o‘zaro munosabatlari hurmat va e’tibor bilan xarakterlanishi kerak. U barcha ishtirokchilar shartlarsiz, ijobiy e’tibor olishlari va o‘z shaxslariga haqiqiy qiziqish his qilishlarini ta'minlashga intiladi. Shartlarsiz qadrlash har qanday insoniy munosabatlar uchun muhimdir, chunki bu ijobiy...o‘z xulq-atvori va qarashlaridan mustaqil ravishda e’tibor berishdir. Maslahat berilayotgan shaxs shu tarzda xavfsizlik va bir turdagi himoya

https://buxdu.uz

his qiladi. Qadrlash insonning tan olinishga bo‘lgan asosiy ehtiyojini qondiradi va o‘z tajribasini o‘rganish imkoniyatini yaratadi. Ijobiy va salbiy his-tuyg‘ularni qabul qilish shaxsning o‘zini hurmat qilishini va o‘z qiymatini oshiradi hamda shaxsiy qo‘rquv va himoya xulqini kamaytirish imkonini beradi. Agar suhbat olib borish haqiqiy va kongruent bo‘lsa, bu interaktsiya ishtirokchilariga bunday xulq-atvorni qabul qilish va o‘zlarini ochishga ilhomlantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, samarali muloqot jarayonida empatiya elementi alohida ahamiyat kasb etadi. Empatiya – bu suhbatdoshning his-tuyg‘ularini tushunish va ularning nuqtai nazaridan dunyoni baholashga urinishdir. Rogers ta’kidlaganidek, empatik tushunish shaxsning hissiy tajribalarini chuqur anglash va ularning ichki dunyosini obyektiv qabul qilishga asoslanadi. Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish jarayonida suhbatdoshlarning bir-birining his-tuyg‘ulariga e’tibor qaratishi muhim bo‘lib, bu o‘zaro munosabatlarning yanada samarali kechishini ta’minlaydi. Bu jarayon shaxslar o‘rtasidagi ichki va tashqi nizolarni aniqlash hamda muloqotning aniq va tushunarli bo‘lishiga ko‘maklashadi. Shu bois, pedagogik tadqiqotlarda kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda empatiya omilini hisobga olish muhim strategiyalardan biri sifatida e’tirof etilishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Pink, R. (2010). Mustaqil muloqot va moderatsiya. Tanqidiy suhbatlar– Xodimlarni qo‘llab-quvvatlash–Muammolarni hal qilish–Uchrashuvlar– Taqdimotlar. Frankfurt & Nyu-York: Campus.

2. Erll, A. & Gymnich, M. (2015). Madaniyatlararo qobiliyatlar. Madaniyatlar o‘rtasida muvaffaqiyatli muloqot (3-nashr). Shtutgart: Klett Lerntraining.

3. Plate, M. (2015). Muloqot asoslari. Suhbatlarni samarali tashkil etish (2-bosqich, qayta ko‘rib chiqilgan nashr). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

4. Watzlawick, P., Beavin, J. H. & Jackson, D. D. (2011). Inson muloqoti. Shakllar, muammolar, paradokslar (12-bosqich, o‘zgarmagan nashr). Bern: Hans Huber.

5. Hofmann, E. (2011). Xulq-atvor va muloqot naqshlari. Tanib olish va optimallashtirish. Göttingen: Hogrefe.

6. Schulz von Thun, F. (2009). Birgalikda gaplashish 1. Muammolar va aniqliklar. Muloqot psixologiyasining umumiy qoidalari (47-nashr). Reinbek yaqinida Gumburg: Rowohlt.

7. Pörksen, B. & Schulz von Thun, F. (2014). Muloqot – hayot san’ati. Birgalikda gaplashish falsafasi va amaliyoti. Xaydelberg: Carl Auer.

8. Röhner, J. & Schütz, A. (2016). Muloqot psixologiyasi (2-bosqich). Vaysbaden: Springer.

9. Deppermann, A. (2004). Muloqot qobiliyati – mumkin bo‘lgan tushuncha muammolari va chaqiriqlari. Becker-Mrotzek, M. & Brünner, G. (tahrir), Muloqot qobiliyatlarini tahlil qilish va o‘rgatish (15 - 27-sahifalar). Frankfurt am Main: Peter Lang.

10. Aich, G., Kuboth, C. & Behr, M. (2017a). Gmünder modeli bo‘yicha muloqot olib borish (GMG) bolalar bog‘chasi ota-onalari bilan – asoslar, tuzilma va amaliy qo‘llanilish imkoniyatlari. Aich, G., Kuboth, C. & Behr, M. (tahrir), Ota-onalar bilan hamkorlik va muloqot erta tarbiyaviy muassasalarda (87– 101-sahifalar). Vaynaym & Bazel: Beltz Juventa.

11. Aich, G., Kuboth, C. & Behr, M. (2017b). Ota-onalar bilan ishni professionalizatsiya qilish uchun da’vat. Aich, G., Kuboth, C. & Behr, M. (tahrir), Ota-onalar bilan hamkorlik va muloqot erta tarbiyaviy muassasalarda (205–209-sahifalar). Vaynaym & Bazel: Beltz Juventa.

12. Aich, G., Kuboth, C. & Behr, M. (2017c). Bolalar bog‘chasida ota-onalar va mutaxassislar – kontekstlar va kitob bo‘limlari. Aich, G., Kuboth, C. & Behr, M. (tahrir), Ota-onalar bilan hamkorlik va muloqot erta tarbiyaviy muassasalarda (9 – 18-sahifalar). Vaynaym & Bazel: Beltz Juventa.

13. Basu, A. & Faust, L. (2019). Zo‘ravonlikdan xoli muloqot (4-nashr). Frayburg: Haufe.

14. Becker-Mrotzek, M. & Brünner, G. (2004). Muloqot qobiliyatlarini egallash: kategoriyalar va tizimli ko‘rinish. Becker-Mrotzek, M. & Brünner, G. (tahrir), Muloqot qobiliyatlarini tahlil qilish va o‘rgatish (29-45-sahifalar). Frankfurt am Main: Peter Lang.

https://buxdu.uz

TEXNOLOGIK TA’LIM YO‘NALISHI TALABALARINING KASBIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH BO‘YICHA BAJARILGAN TADQIQOT ISHLARINING TAHLILI

Baxtiyorova Sobiraxon Ixtiyor qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti Texnologik ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
sobiraxonbaxtiyorova2@gmail.com

Ushbu maqola talabalarning kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish va texnologik ta'lim yo‘nalishi bo‘yicha bajarilgan ilmiy tadqiqot ishlarining tahlilini o‘z ichiga oladi. Maqola, raqamli texnologiyalarning ta'lim jarayonidagi rolini va bu texnologiyalar yordamida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini oshirish imkoniyatlarini o‘rganadi. Xususan, raqamli vositalar va interaktiv platformalar, masofaviy ta'lim tizimlari va onlayn resurslar talabalarning kasbiy bilim va ko‘nikmalarini shakllantirishda qanday samaradorlikni ko‘rsatishi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: *texnologiya, kasb, raqamli texnologiya, texnologik ta’lim, kasbiy tayyorgarlik, imkoniyatlar, resurslar, electron tizimlar, onlayn darslar, pedagogik mahorat, kompetensiyalar, samaradorlik.*

АНАЛИЗ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ РАБОТЫ ПО РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ СТУДЕНТОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье представлен анализ научных исследований, проводимых в области технологического образования и использования цифровых технологий в развитии профессиональной подготовки студентов. В статье исследуется роль цифровых технологий в образовательном процессе и возможности использования этих технологий для повышения профессиональных компетенций студентов. В частности, изучалась эффективность цифровых инструментов и интерактивных платформ, систем дистанционного обучения и онлайн-ресурсов в формировании профессиональных знаний и навыков студентов.

Ключевые слова: *технологии, профессия, цифровые технологии, технологическое образование, профессиональная подготовка, возможности, ресурсы, электронные системы, онлайн-занятия, педагогическое мастерство, компетенции, эффективность.*

ANALYSIS OF RESEARCH WORK ON THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL TRAINING OF STUDENTS IN TECHNOLOGICAL EDUCATION

This article contains an analysis of scientific research works on the use of digital technologies in the development of students' professional training and technological education. The article studies the role of digital technologies in the educational process and the possibilities of increasing students' professional competencies with the help of these technologies. In particular, it is studied how effective digital tools and interactive platforms, distance learning systems and online resources are in forming students' professional knowledge and skills.

Keywords: *technology, profession, digital technology, technological education, professional training, opportunities, resources, electronic systems, online lessons, pedagogical skills, competencies, effectiveness.*

Kirish. Jahon ta’lim sohasida raqamli texnologiyalarni rivojlantirish kasbiy ta’limning yetakchi maqsadlaridan biri bo‘lib, bu talabalarning yuqori malakali mutaxassis bo‘lish yo‘lida raqobatbardosh fazilatlarini rivojlantirish imkonini beradi. Ushbu yo‘nalishdan ko‘zlangan maqsad, pedagogning asosiy vazifasi sifatida talabalarning individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish hisoblanadi. Jahon mehnat bozorida yuqori malakali kadrlar tayyorlash zaruriyatini yuzaga keltiradi, bu esa o‘z navbatida ta’lim sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini oshiradi. Har qanday ta’lim muassasasining ustuvor vazifalaridan biri talabalarning nafaqat nazariy bilimlarni egallashi, balki axborot texnologiyalaridan foydalanish, axborotni mustaqil ravishda ajratib olish va tahlil qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilmoqda.

Jahon miqyosiga nazar soladigan bo‘lsak kompyuter grafikasi va dizayni juda ham keng darajada rivojlangan. Lekin bu yaratilayotgan barcha dasturlar, roliklar, dizaynlarning asosiy qismi kinofilmlar, multfilmlar, web-saytlar uchun yaratilmoqda. Maxsus saytlarda fanlarga mavzulashtirilgan multimediali

https://buxdu.uz

elektron darsliklarning kamligi, mavjudlarini ham aniq bir fanning mavzularini to‘la yoritib bera olmasligi ta’lim sohasiga yanada ko‘proq e’tibor berish lozimligini e’tirof etadi. Lekin elektron darsliklar ichiga kiritilgan matnli yozuvlar, rasmlardan hozirda grafikaning eng zamonaviy yo‘nalishi bo‘lgan roliklarning yaratilishi web saytlarga va shunga tegishli bo‘lgan jarayonlarga motivatsiyalarni oshiradi.

Hozirgi vaqtda Angliya, Fransiya, Yaponiya, Germaniya, Janubiy Koreya, Rossiya, Hindiston, Kanada kabi rivojlangan davlatlar ta’lim jarayoni yuqori kasbiy faoliyatga ega, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, talabalarning texnik-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish, o‘qitish jarayoniga kompyuter dasturlarini tadbiq etishga alohida e’tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda oliy ta’lim muassasalarining o‘quv-tarbiya jarayoni moddiytexnika va axborot bazasini mustahkamlash, yuqori sifatli o‘quv adabiyotlari va ilg‘or pedagogik texnologiyalar bilan ta’minlash, jahonning yetakchi ilmiy-ta’lim muassasalari bilan hamkorlik qilish borasida olib borilayotgan islohotlar pedagog kadrlarning zamonaviy kasbiy tayyorgarliklari va pedagogik mahoratlarini doimiy oshirish zaruratini kuchaytirmoqda.

Shuningdek respublikamiz oliy ta’lim tizimida ham olib borilayotgan islohatlar natijasi sifatida shuni ko‘rishimiz mumkinki, talabalarning chuqur bilimga ega bo‘lishi, har tomonlama kamolga yetishi uchun darslik va o‘quv qo‘llanmalarning o‘rni beqiyosdir. Mavjud adabiyotlarning aksariyati rus tilida bo‘lganligi sababli, hamda oliy o‘quv yurtlarida tayyorlanadigan mutaxassislar bakalavr, magistratura yo‘nalishi bo‘yicha ta’lim olishlari, chuqur bilim, ko‘nikma va malakalarga ega bo‘lishlari uchun bunday zamonaviy ko‘rinishga ega bo‘lgan, raqamli ta’lim texnologiyalariga asoslangan ta’lim jarayonini yo‘lga qo‘yish bugungi kun talabi bo‘lib qolmoqda.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi farmonining “Raqamli rivojlanishning strategik maqsadlari va ustuvor yo‘nalishlari” deb nomlangan 2-bobi 2.5-bandi (Axborot texnologiyalari sohasida ta’lim berish va malaka oshirishning ustuvor yo‘nalishlari)da quyidagi vazifalar belgilab qo‘yildi.

Ta’lim sohasida raqamli ko‘nikmalarni oshirish maqsadida quyidagi tadbirlar amalga oshiriladi: ta’lim pog‘onasining boshlang‘ich bosqichida o‘quvchilarga raqamli texnologiyalarni taqdim etish orqali raqamli ko‘nikmalarni o‘zlashtirish uchun imkoniyatlar yaratish, tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, kelajakda zarur bo‘ladigan keng ko‘lamli raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarga bilim va ko‘nikmalar berish; yagona masofaviy ta’lim platformasini kelajakda ta’limning barcha yo‘nalishlarida tatbiq etish maqsadida yaratish va amalga oshirish; o‘quvchilar uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishning umumiy darajasini oshirish maqsadida umumta’lim maktablarining asosiy o‘quv dasturlariga doimiy o‘zgartirishlar kiritish; texnologik kasblar va innovasion faoliyat sohasida o‘qishni tashkil etishga qaratilgan yuqori samarali xalqaro amaliyotni ta’lim tizimiga joriy etish; axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan bog‘liq yo‘nalishda kadrlar tayyorlovchi oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilari sonini, axborot texnologiyalar sohasida o‘rtacha darajada kompetensiyaga ega bo‘lgan o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi muassasalari bitiruvchilarini oshirish; axborot texnologiyalar sohasidagi tashkilotlarining o‘quv jarayonlarga qatnashishini rag‘batlantirish orqali umumta’lim maktablarda informatika fanini o‘qitish metodlarini takomillashtirish kabi vazifalar belgilangan.

Oliy ta’lim muassasalarida yoshlarning shaxsiy rivojlanishi ularning ijodiy fikrlash, mustaqillik, faollik munosabatlarining boyib borishi, dunyoqarashlarining o‘sib borishi, o‘z-o‘zini nazorat qilish va tarbiyalashga bo‘lgan ehtiyojlarning shakllanishi kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bo‘lajak “Texnologiya” fani o‘qituvchilari, shuningdek, boshqa fan o‘qituvchilar uchun ham ta’lim muassasalarida ta’lim olish jarayoni–bu insonda mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda ahamiyatli hisoblangan kasbiy bilim, ta’lim sifati, kompetentlik va darajali mezonlar asosida rivojlantirish hamda o‘z-o‘zini takomillashtirishning eng maqbul davridir. Bo‘lajak “Texnologiya” fani o‘qituvchilari ushbu jarayonda bilimlarni jamlash, saqlash, uzatish, ularning mantiqiy tuzilmasini yaratish va istiqbolli kasbiy faoliyatini tashkil etishda ulardan samarali foydalanish kabi holatlarni o‘zida mujassam ettiradi. To‘g‘ri bu sohada ko‘p ishlar amalga oshirilgan. Ammo darslarni raqamli ta’lim texnologiyalariga asoslangan elektron darsliklardan foydalanib o‘tilishi o‘qituvchilarga bir qancha qulayliklar yaratadi. Chunki, “Texnologik ta’lim” yo‘nalishining o‘quv rejasida keltirilgan ixtisoslik fanlariga dasturlashtirilgan ovozli, rasmli ishlanmalar, harakatli jarayonlar, (animatsiyalar) yozuvlar (prezentastiyalar), multiplikastiya ko‘rinishida yaratilgan filmlar, video lavhalar bir tomondan o‘qituvchi uchun yangillik bo‘lsa, ikkinchi tomondan ta’lim oluvchilar uchun qiziqarli va diqqatini o‘ziga jalb qiladi va mavzuni yaxshi o‘zlashtirilishiga turtki bo‘ladi.

Keltirilgan malumotlarga asoslanib oliy ta’lim muassasalarida 60111300-bo‘lajak “Texnologiya” fani o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlash jarayonida Davlat ta’lim standarti talablarini bajarish uchun, o‘quv rejasining ixtisoslik fanlarining metodik va elektron o‘quv-metodik ta’minoti bugungi kunning zamonaviy

https://buxdu.uz

talablariga to‘la javob bermasligi, fanning maqsad va vazifalarini bajarishda raqamli texnologiyalardan foydalanishni rivojlantirishga asos bo‘lmoqda va manbalarda raqamli texnologiyalarga quyidagicha ta‘rif berilgan:

Raqamli texnologiyalar — bu ma’lumotlarni raqamli shaklda saqlash, uzatish, qayta ishlash va tahlil qilishga mo‘ljallangan texnologiyalar to‘plamidir. Bunday texnologiyalar doimiy kompyuterlar, mobil qurilmalar, internet va boshqa elektron tizimlar orqali amalga oshiriladi. Raqamli texnologiyalar yordamida insonlar va tashkilotlar ma’lumotlarni tez, samarali va aniq tarzda boshqarish imkoniyatiga ega bo’lishadi. Bunday jarayonlarga misol qilib, internet orqali malumotlar almashish, kompyuterlar va mobil telefonlar, sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan tizimlar, bulutli hisoblash texnologiyalarining shakllanishi uchun zarur bo‘lgan kompyuterli tizimdir.

Raqamli texnologiyalar turli sohalarda yangi imkoniyatlar yaratish, balki ma’lumot va axborotlarni saqlash, izlash, to‘plash va uzatish vazifalarini ham bajarish imkoniyatiga egadir. Jumladan ko’plab olimlarimiz raqamli ta’lim va raqamli texnologiyalar tushunchalariga alohida ta’riflar berishgan:

Mashhur tadqiqotchi Shoshana Zuboff raqamli texnologiyalar va uning jamiyatga ta’siri bo‘yicha ko‘plab ilmiy izlanishlar olib borgan olimalardan biridir. Uning mashhur “The Age of Surveillance Capitalism” (Nazorat kapitalizmining davri) deb nomlangan kitobida, raqamli texnologiyalar va ma’lumot yig‘ishning ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirini tahlil qilib, “Raqamli texnologiyalar shaxsiy ma’lumotlarni yig‘ish orqali insonlarning xulq-atvorini shakllantirishga va ijtimoiy tartiblarni nazorat qilishga imkon beradi” kabi izohlar bilan yoritib bergan.

Texnologiyaning ta’lim va inson tafakkuriga ta’sirini o‘rgangan olim Nicholas Carrning “Is Google Making Us Stupid” maqolasida, raqamli texnologiyalarni tahlil qilish orqali, raqamli texnologiyalarning inson konsentratsiyasiga, xotira va intellektual salohiyatiga qanday ta’sir qilayotganini tajriba ishlarida ko‘rib chiqqan. Va “Internet va raqamli texnologiyalar bizning tafakkurimizni to‘liq o‘zgartirmoqda, bu esa chuqur mulohazalardan ko‘ra tez va sathiy fikrlashni keltirib chiqaradi” kabi fikrlarni bildirgan.

World Wide Web (WWW)ning yaratuvchisi Tim Berners-Lee raqamli texnologiyalarni rivojlantirishga katta hissa qo‘shgan olim raqamli texnologiyalarning imkoniyatlari haqida quyidagilarni aytgan: “Internet odamlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni osonlashtirish, yangi bilimlarni ulashish va yirik ma’lumotlarni qayta ishlashda inqilobiy o‘zgarishlar yaratadi” degan fikrlarni ilgari surgan.

Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning jamiyat va insoniyatga ta’sirini chuqur tahlil qilgan tarixchi va olim Yuval Noah Harari “Sapiens: A Brief History of Humankind” va “Homo Deus” asarlarida, raqamli texnologiyalarning insoniyat tarixidagi ahamiyatini muhokama qilgan. Buyuk tarixchi olimning fikricha, “Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar insonning mavjudiyatini tubdan o‘zgartiradi, biz bu jarayonda yangi axloqiy va falsafiy savollarga duch kelamiz”.

Iqtisodchi olim Klaus Schwab “The Fourth Industrial Revolution” asarida raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning iqtisodiyotga va jamiyatga ta’sirini tahlil qilgan. Schwabning quyidagi asarida quyidagi fikrlar keltirilgan: “To‘rtinchi sanoat inqilobi, ya’ni raqamli texnologiyalarni joriy qilish, insoniyat tarixida iqtisodiy va ijtimoiy o‘zgarishlarni keltirib chiqaradi. Bu o‘zgarishlar nafaqat ishchi kuchining tabiatini, balki odamlarning hayot tarzini ham o‘zgartiradi”. Ushbu fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki har qanday oliy ta’lim muassasalarida ta’lim jarayonini raqamlashtirish va bo’lajak “Texnologiya” fani o’qituvchilarini kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish bugungi ta’lim tizimining oldiga qo’yib kelayotgan asosiy maqsadlaridan biri desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi.

Bugungi kunda respublikamizning ta’lim tizimida yangidan yangi islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, ta’lim tizimiga oid qonunlar ayniqsa Oliy ta’lim tizimiga oid qaror va farmonlar hamda konsepsiyalar qabul qilinmoqda. So‘nggi yillarda respublikada ilmiy va innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha amaliy ishlar olib borilmoqda. Bundan tashqari, ta’lim tizimida universitetlarning o‘zaro raqobatbardoshliligini oshirish, ilmiy ishlanmalar va innovatsiyalarni tijoratlashtirish, shuningdek, korporativ sektorga iqtidorli kadrlar tayyorlash borasida amaliy tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Ta’lim sohasida bunday tub islohotlar, albatta, yurtimizning kelajakda rivojlanishiga va xalqaro miqyosda ta’lim va ilm-fan sohalarida o‘z o‘rnini topishiga katta hissa qo‘shadi.

Ushbu tadqiqot ishini amalga oshirish jarayonida respublikamizda amalga oshirilgan va ijobiy natijalarga erishilgan holda himoya qilingan dissertatsiya ishlarining sonini qanday raqamlarda ekanligini bilish va ularning mazmunini anglash maqsadida 2003-2025-yillarda bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalar va avtoreferatlar ziyonet.uz axborot ta’lim platformasidan yuklab olish orqali tizimli tahlil qilinganda, ularning umumiy soni ikki mimg oltmish uch (2063) tani tashkil qilib, shundan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni bir ming sakkiz yuz yetmish uch (1873) tani, pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni bir yuz to’qson (190) ta ekanligini izohlash mumkin.

https://buxdu.uz

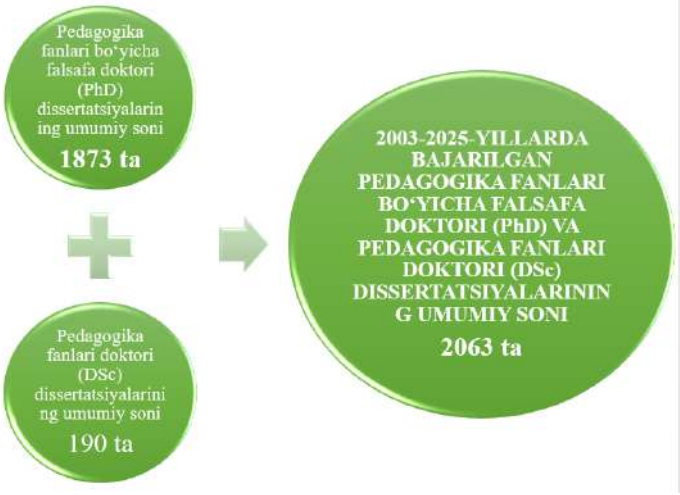

1-rasm. 2003-2025-yillarda bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalar va avtoreferatlar

Pedagogika sohasining 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni to’qqiz yuz to’rt (904) ta bo‘lib, shundan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni sakkiz yuz o’n besh (815) ta hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni sakson to’qqiz (89) tani, pedagogika sohasining 13.00.05–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni bir yuz ikki (102) ta bo‘lib, shundan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni sakson ikki (82) ta hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni yigirma (20) ta (2-rasmga qarang).

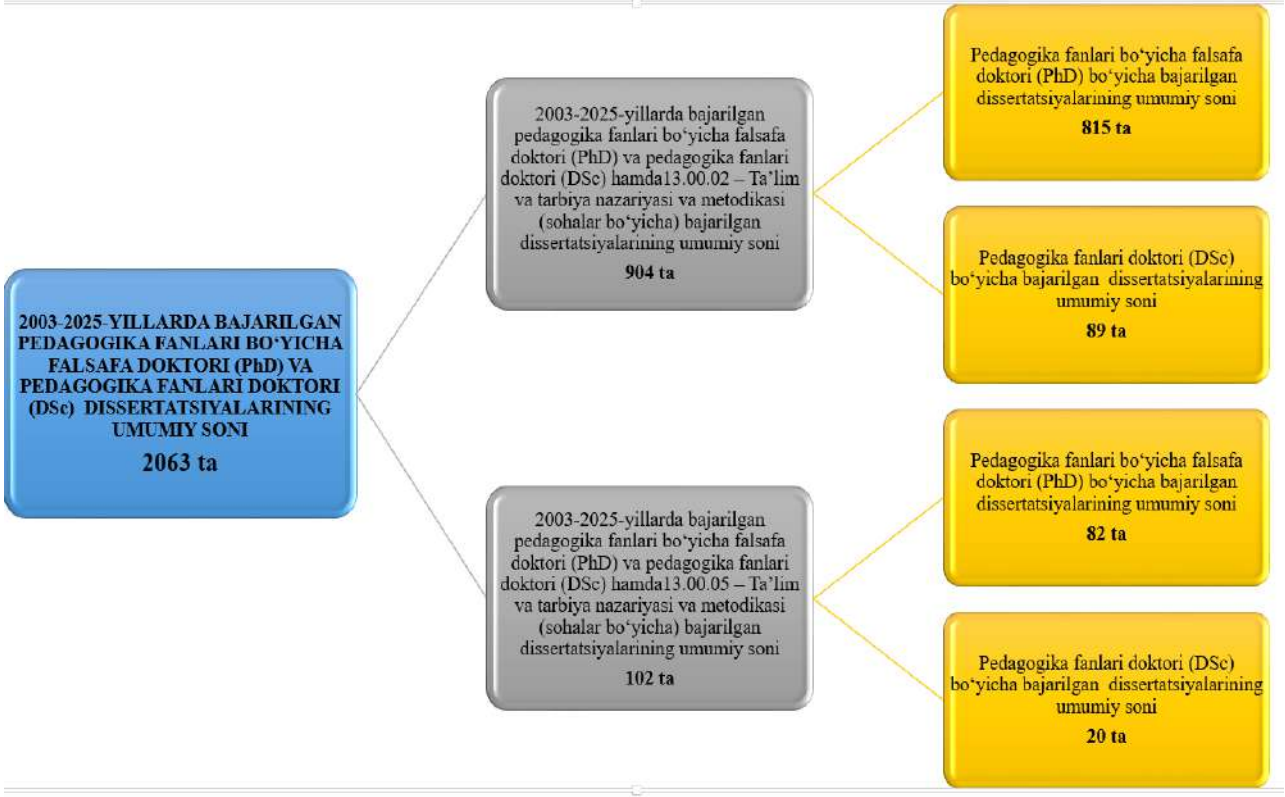

2-rasm. Pedagogika sohasining 13.00.02 va 13.00.05–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni

Ushbu jadvalning diagramma ko’rinishida ham tasvirlash mumkin.

Pedagogika sohasining 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni

https://buxdu.uz

sakkiz yuz o’n besh (815) ta bo‘lib, Ulardan “Texnologik ta’lim” yo‘nalishiga oid bo‘lgan ishlar soni yigirma (20) ta, “Raqamli texnologiyalar” asosida ishlab chiqilgan ilmiy ishlar soni o‘n olti (16) ta va talabalarning “Kasbiy tayyorgarligi” tushunchalariga asoslangan tadqiqot ishlari soni yigirma to‘qqiz (29) tani tashkil etadi (3-rasmga qarang).

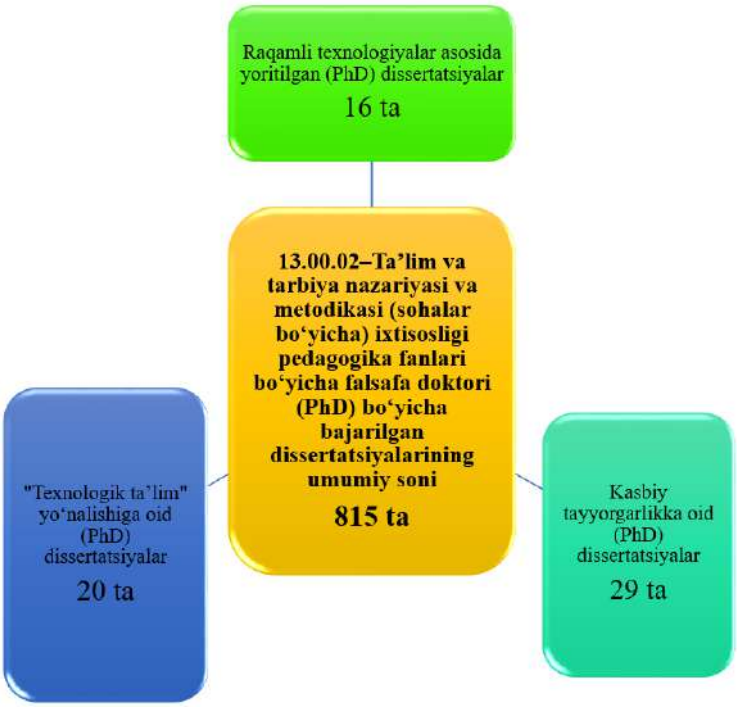

3-rasm. 2003-2025-yillarda 13.00.02 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) bo‘yicha bajarilgan dissertatsiyalarning umumiy sonini

Pedagogika sohasining 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni sakson to‘qqiz (89) ta bo‘lib, Ulardan “Texnologik ta’lim” yo‘nalishiga oid bo‘lgan ishlar soni ikki (2) ta, “Raqamli texnologiyalar” asosida ishlab chiqilgan ilmiy ishlar soni uch (3) ta va talabalarning “Kasbiy tayyorgarligi” tushunchalariga asoslangan tadqiqot ishlari soni to‘qqiz (9) tani tashkil etadi (4-rasmga qarang).

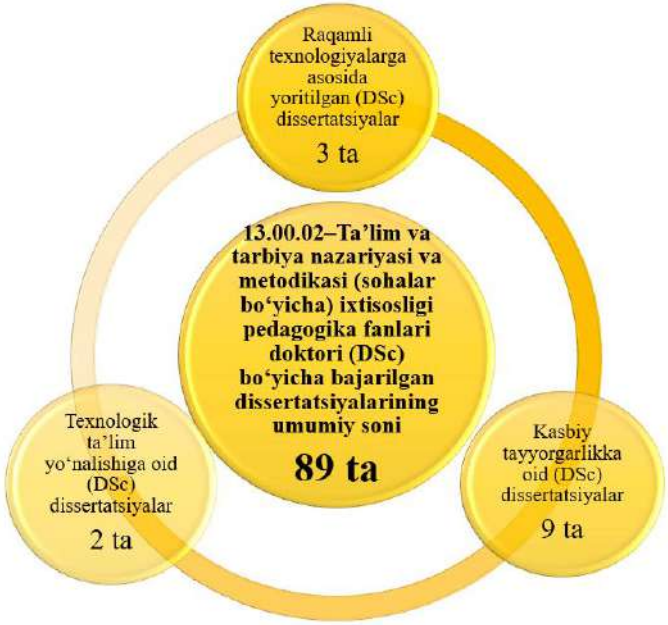

4-rasm. 2003-2025-yillarda 13.00.02 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) pedagogika fanlari doktori (DSc) bo‘yicha bajarilgan dissertatsiyalarning umumiy sonini

https://buxdu.uz

Pedagogika sohasining 13.00.05–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni sakson ikki (82) ta bo‘lib, ulardan “Texnologik ta’lim” yo‘nalishiga oid bo‘lgan ishlar soni bir (1) ta, “Raqamli texnologiyalar” asosida ishlab chiqilgan ilmiy ishlar soni to‘rt (4) ta va talabalarning “Kasbiy tayyorgarligi” tushunchalariga asoslangan tadqiqot ishlari soni o‘n sakkiz (18) tani tashkil etadi

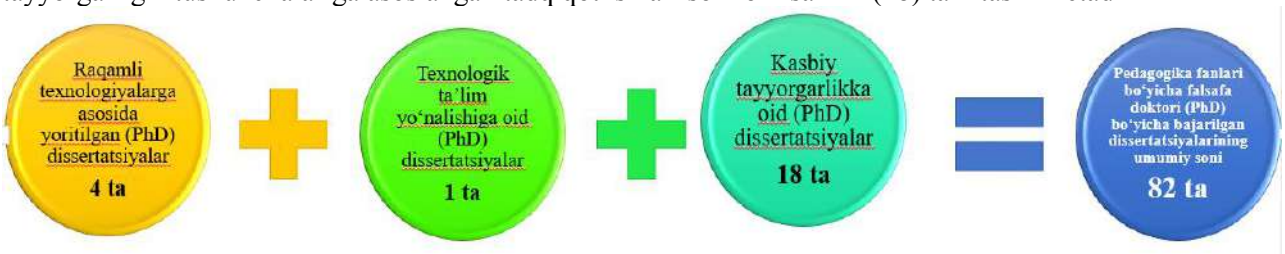

5-rasm. 2003-2025-yillarda 13.00.05– Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) bo‘yicha bajarilgan dissertatsiyalarning umumiy sonini

Pedagogika sohasining 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligidan bajarilgan pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni yigirma (20) ta bo‘lib, Ulardan “Texnologik ta’lim” yo‘nalishiga oid bo‘lgan ilmiy ishlar mavjud emas, “Raqamli texnologiyalar” asosida ishlab chiqilgan ilmiy ishlar soni bir (1) ta va talabalarning “Kasbiy tayyorgarligi” tushunchalariga asoslangan tadqiqot ishlari soni olti (6) tani tashkil etadi (6-rasmga qarang).

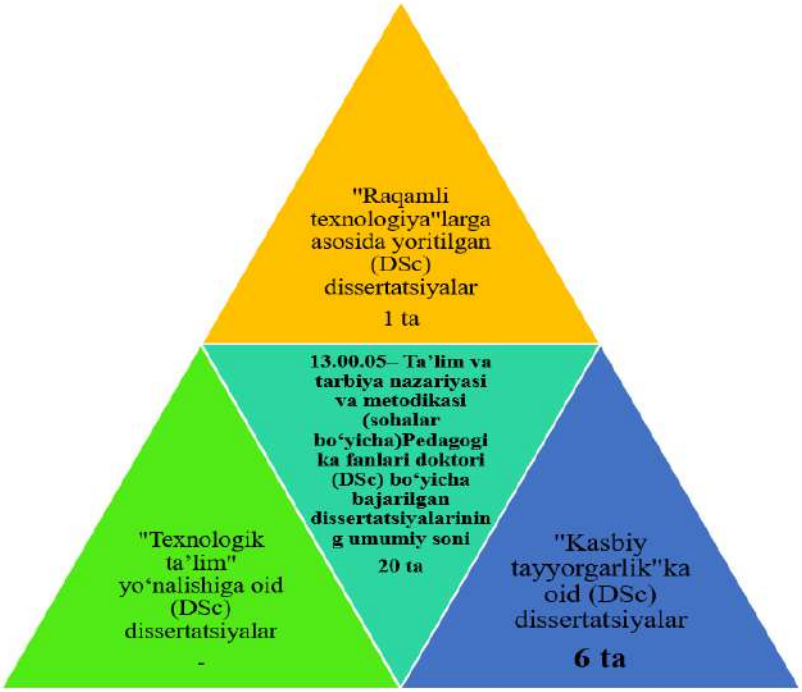

6-rasm. 2003-2025-yillarda 13.00.02 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) pedagogika fanlari doktori (DSc) bo‘yicha bajarilgan dissertatsiyalarning umumiy soni.

Xulosa qilib aytish mumkinki zamonaviy raqamli texnologiyalar talabalarning kasbiy tayyorgarligini yaxshilashda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Elektron o‘qitish, onlayn kurslar, interaktiv ta'lim vositalari va masofaviy o‘qish imkoniyatlari talabalarga o‘z bilimlarini yanada kengaytirish, qobiliyatlarini rivojlantirish va kasbiy ko‘nikmalarini mustahkamlash imkonini beradi.

Adabiyotlar:

1. Umarov X.A. “Innovatsion hamkorlik asosida talabalarning kasbiy pedagogik tayyorgarligini rivojlantirish” mavzusidagi dissertatsiya aftoreferati. 2021 y.

2. Muxamedov Sh.M. “Talabalarni kasbiy faoliyatga tayyorlashda kredit-modul tizimidan foydalanish metodikasini takomillashtirish” mavzusidagi dissertatsiya aftoreferat. 2022 y.

https://buxdu.uz

3. Rasulova Z.D. “Talabalarning kreativligini rivojlantirishda dasturiy ta’lim vositalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish (texnologik ta’lim yo‘nalishi misolida)” mavzusidagi dissertatsiya aftoreferat. 2021 y.

4. Djumagulov Z.U. “Bo‘lajak mehnat ta’limi o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligini innovasion yondashuv asosida takomillashtirish” mavzusidagi dissertatsiya aftoreferat. 2020 y.

5. Mo‘minova D.K. “Raqamlashtirish ta’lim muhitida bo‘lajak “texnologiya” fani o‘qituvchilarining kasbiy sifatlarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish” mavzusidagi dissertatsiya aftoreferat. 2023 y.

6. Pirniyazova M.K. “Vitagen tajriba asosida talabalarda tadbirkorlik kompetensiyalarini rivojlantirish texnologiyalari (“Texnologik ta’lim” yo‘nalishlari misolida)” nomli dissertatsiya aftoreferat. 2024 y.

7. Parpiyeva M.M. “Bo‘lajak o‘qituvchilarda autopedagogik kompetentlikni shakllantirish metodikasi” (5112100 - “Texnologik ta’lim” ta’lim yo‘nalishi misolida) nomli dissertatsiya aftoreferat. 2022 y.

8. Safarov S.S. “Innovatsion yondashuv asosida bo‘lajak “Texnologiya” fani o‘qituvchilarning antikvar jihozlar tayyorlashga oid kompetentligini rivojlantirish metodikasi” nomli dissertatsiya aftoreferat. 2024 y.

9. Kirgizova N.X. “Texnologiya fanidan to‘garak mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning kreativligini ergonomik yondashuv asosida takomillashtirish” dissertatsiya aftoreferat. 2024 y.

10. Kutlimuradov K.A. “Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini milliy qadriyatlar asosida rivojlantirish texnologiyalari (texnologik ta’lim yo‘nalishi misolida)” dissertatsiya aftoreferat. 2023 y.

https://buxdu.uz

TALABALARNI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH BO‘YICHA BAJARILGAN ILMIY-TADQIQOT ISHLARINING TAHLILI

Jamolova Shahlo Qobilovna,
Buxoro davlat universiteti tayanch doktoranti

Ushbu maqola oliy ta’lim muassasalarida Fizika ta’lim yo‘nalishi talabalarini o‘qitishning metodik tizimini takomillashtirish, o‘qitish mazmuni, maqsadi, vazifasi va barcha komponentlari o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni ta’minlashda innovasion texnologiyalardan foydalanish.

Kalit so‘zlar: *kasbiy kompetentlik, fizika va astronomiya ta’lim yo‘nalishi, metodik tizim, mobil dasturiy ilova, ta’lim sifati, bilim, baholash.*

АНАЛИЗ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИХ РАБОТ ПО РАЗВИТИЮ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ

В данной статье речь идет о совершенствовании методической системы обучения студентов-физиков в высших учебных заведениях с использованием инновационных технологий, обеспечивающих взаимосвязь между содержанием, целью, задачей и всеми компонентами обучения.

Ключевые слова: *профессиональная компетентность, физико-астрономическое образование, методическая система, мобильное программное приложение, качество образования, знания, оценка.*

ANALYSIS OF SCIENTIFIC AND RESEARCH WORK ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' PROFESSIONAL COMPETENCE

This article is about the use of innovative technologies to improve the methodological system of teaching students of the Physics department in higher educational institutions, ensuring the interrelationship between the content, goals, tasks and all components of education.

Keywords: *professional competence, physics and astronomy department, methodological system, mobile application, quality of education, knowledge, assessment.*

Jahonda oliy ta’lim muassasalarida o‘qitish jarayonini to‘laligicha yoki muayyan fan doirasida, ta’lim dasturi mazmuniga muvofiq o‘qituvchilar faoliyatini rejalashtirish va kasbiy faoliyat elementlarini ta’lim oluvchilar tomonidan ketma-ket o‘zlashtirishga yo‘naltirish masalalari dolzarb hisoblanadi. Jahonda barqaror taraqqiyotni oliy ta’lim sifatini ta’minlashdagi muammolarni bartaraf etishda ilmiy jihatdan turli yondashuvlar, tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bunday yondashuvlarga oliy ta’lim mazmunini yangilashga urinishlar, (dastur, darsliklar, o‘quv qo‘llanmalar), yangi o‘quv va ilmiy manbalarni (chet el darsliklari) joriy etish mumkin. Xususan, pedagogika oliy ta’lim muassasalarida nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog‘lay oladigan pedagoglar tayyorlashga bo‘lgan ehtiyojlari bilan izohlanadi. Jamiyatni ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirishning istiqbolli vazifalarini hisobga olish, talabalarga aniq fanlarni, jumladan, umumiy fizikani fanlararo integratsion o‘qitish orqali kasbiy kompetentliklariga qo‘yilgan talablar asosida kadrlar tayyorlash zaruratini taqozo qiladi. Mamlakatimizda ham ushbu talablarni to‘laqonli bajara oladigan kadrlarga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 29-dekabrda Oliy Majlisga Murojaatnomasida quyidagi “Fizika va uni o‘qitish metodikasini takomillashtirish masalalariga alohida e’tibor qaratib, 2021-yilda “Fizika va chet tillarini o‘rganishni ustuvor yo‘nalish etib belgilashni” taklif etganliklari misolida ham bu fanni o‘qitishning naqadar dolzarbligini ko‘rishimiz mumkin. Qolaversa Prezidentimizning 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-sonli O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida, 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning “Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmonlari, 2021-yil 19-martdagi “Fizika sohasidagi ta’lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-5032-son qarorlari hamda mazkur faoliyatga oid boshqa me’yoriy-huquqiy hujjatlarda ham bu borada vazifalar belgilab berilgan.

Mamlakatimiz rahbarining Janubiy Koreya, Angliya, Yaponiya, Xitoy, Rossiya va boshqa mamlakatlarning nufuzli mutaxassislarini ta’lim jarayoniga jalb qilish, yurtimizda xorijiy mamlakatlar universitetlarining filiallarini ochish, yoshlarimizning xorijda malaka oshirishi yoki o‘qishi uchun imkoniyat yaratishga alohida e’tibor qaratishining boisi ham shunda. O‘zbekistonning buyuk davlatga aylanishida

https://buxdu.uz

ta’lim-tarbiya ishlarini oqilona yo‘lga qo‘yish, talabalarning kasbiy kompetensiyalariga qo‘yilgan talablar bilan muntazam ravishda tanishtirib borish hamda ushbu talablarni qanoatlantiradigan kadrlar sifatini oshirish nihoyatda ahamiyatli vazifadir. Yuqorida aytilgan fikrlarni inobatga olgan holda yurtimizda ham bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Bu izlanishlarning barchasida ko‘zlangan maqsad ta’lim oluvchilarda fizika faniga oid bilim, ko‘nikma va malakalarni turli usul va vositalar yordamida takomillashtirish, qolaversa fizika va astronomiya ta’lim yo‘nalishi talabalarining kasbga oid kompetensiyalarini rivojlantirish. Bunday turdagi ilmiy izlanishlarning bir qismini ko‘rib chiqamiz.

Yusupov Erkinjon Xurramovich “Fizika o‘qitish metodikasini smart-texnologiyalar yordamida takomillashtirish (7-sinf fizika fani misolida)” mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, dunyoda tabiiy fanlar, jumladan, fizika fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning vizual tasavvurini rivojlantirish, fanlarni integratsiyalab o‘qitish mexanizmlarini yaratish, metodik va didaktik asoslarini takomillashtirib amaliyotga tatbiq etish, SMART-texnologiyalar va interfaol usullar asosida loyihalash, jarayonga tadbiq qilish va takomillashtirishning ilmiy asoslangan tizimini yaratish, bilimlarni integrativ yondashuv asosida takomillashtirish orqali kompetentlik hamda madaniyatni rivojlantirish borasida ilmiy tadqiqotlar olib borib, o‘quvchilarda SMART texnologik bilimlarni rivojlantirish imkoniyatlarini o‘rganib chiqqan. Innovatsion ta’limning fizika faniga doir bilim, malaka va ko‘nikmalarni rivojlantirishdagi o‘rnini SMART-texnologiyalarning tashkiliy komponentlari mazmunini ochib bergan, fizika fanini o‘qitish jarayonlarini takomillashtirishga ta’sir etuvchi omillarni SMART-texnologiyalarning xususiyatiga ko‘ra tasniflash asosida aniqlashtirishgan, SMART-texnologiyalarning fizika mashg‘ulotlaridagi modellashtirish funksiyasini fizik hodisalarni vizual tasvirlash imkoniyatlariga ustuvorlik berish asosida takomillashtirib, fizika fanini SMART-texnologiyalar asosida o‘qitishni samarali amalga oshirishda dasturiy ta’minotlarni qo‘llash metodikasini ishlab chiqqan.

Mirzoyev Dilshod Po‘lotovich “Talabalarni kasbiy faoliyatiga oid kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish” mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, energetika ta’lim yo‘nalishlari bo‘yicha mutaxassis kadrlar tayyorlaydigan oliy ta’lim maussasalarida davlat ta’lim standartiga asoslangan malaka talablari va o‘quv dasturlari mazmuni hamda bo‘lajak mutaxassislarning kasbiy faoliyatiga qo‘yilgan innovatsion talablarni qamrab olgan loyihalash-konstruktorlik kompetentligini rivojlantirish jarayonini ilmiy asoslangan ta’lim jarayonini shakllantirish tizimini takomillashtirdi. bo‘lajak energetika ta’lim yo‘nalishi talabalarini kasbiy faoliyatga oid kompetentligini rivojlantirish va takomillashtirishning didaktik imkonyatini aniqlashtirib, talabalarni kasbiy faolyatga tayyorlashda, dasturiy ta’lim vositalarini qo‘llash bilan ullarning umumiy tuzulmasi va o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rgandi, elektr energetika ta’lim yo‘nalishi talabalarning kasbiy faoliyatiga oid kompetentligini rivojlantirish orqali pedagogik modelini ishlab chiqish asosida o‘qitish metodikasini ishlab chiqdi.

Xanimqulov Baxrom Raxmonqulovich “Integratsiyalashgan darslarda mobil o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish metodikasi” mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, dunyo miqiyosida “Informatika va axborot texnologiyalari” fanini o’qitishda o’quvchilarining fanga tegishli yangi axborotlarni ro‘yxatga olish, to‘plash, saqlash, uzatish, aks ettirish, translyasiya qilish, axborotni elektron shaklda yaratish, tahrirlash, saqlash, nusxalash va uzatishning umumiy usullarini bilish, taqdimot texnologiyalari yordamida ma’lumotlarni taqdim etish, internetda ma’lumot izlash ko‘nikmalarini egallash kabi axborot kommunikatsiya kompetensiyasini rivojlantirishga alohida e’tibor berilayotgani, umumta’lim maktablarida “Informatika va a x borot te x nologiyalari” fanini mobil te x nologiyalar asosida o’qitish metodikasini takomillashtirishning pedagogik shart-sharoitlarini aniqlashtirib, uslubiy-didaktik ta’minotini ishlab chiqqan, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Informatika va a x borot te x nologiyalari” fanini mobil te x nologiyalar asosida o’qitish metodikasini takomillashtirishning klasterli modeliga asoslangan didaktik modelini ishlab chiqqan, umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Informatika va a x borot te x nologiyalari” fanini mobil te x nologiyalardan foydalanganlik darajalarini aniqlab, baholash mezonlarini ishlab chiqqan.

Irkabayev Jumanali Usmanovich “Texnika oliy ta’lim muassasalarida fizika fanini o‘qitishni axborot texnologiyalari asosida takomillashtirish” mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, jahon miqiyosida fizika fanini o‘qitish samaradorligini oshirish maqsadida innovatsion va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo‘llash, talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ko‘plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilganligini inobatga olgan holda, mamlakatimizda oliy ta’lim tizimini rivojlantirish, uning huquqiy bazasini mustahkamlash borasida olib borilayotgan islohotlar fizika fanini o‘qitishga ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini oshirayotganligini aytib o‘tgan. Oliy ta’lim muassasalarida fizikani axborot texnologiyalaridan foydalanib o‘qitishning pedagogik-psixologik shart-sharoitlarini aniqlab, ta’lim texnologiyalari muhitda fizik jarayon va hodisalarni talabalar qobiliyatlariga mos o‘qitishning produktivlik darajalarini takomillashtirgan, fizikani o‘qitishning empirik bilim shakllari asosida talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga doir o‘quv-metodik ta’minotini ishlab chiqqan, fizikadan darslarni

https://buxdu.uz

tashkil etish texnologiyasi asosida modernizatsion ko‘rsatkichlar va bilim natijalarini avtomatik baholash samaradorligini takomillashtirgan.

Yusupov Dilmurod Abdurashidovich “Oliy o‘quv yurtlarida yadro fizikasi bo‘limini o‘qitish metodikasini innovatsion texnologiyalar asosida takomillashtirish” mavzuida ilmiy izlanishlar olib borib, oliy ta’limda yadro fizikasini o‘qitishning hozirgi holatining tahlili asosida yadro fizikasiga doir mavzular mazmunini takomillashtirish orqali o‘qitish samaradorligini oshirish shart-sharoitlarini aniqlab, fizika o‘qitish metodikasida qo‘llanilgan zamonaviy innovatsion kompyuter texnologiyalarini yadro fizikasi bo‘limini o‘qitishdagi imkoniyatlari, qo‘shimcha zamonaviy texnologiyalar va umumpedagogik tamoyillar hamkorligida ta’lim jarayonida talabalarni intellektual rivojlantirish metodikasini harakat modeli yordamida takomillashtirib, talabalarning ilmiy dunyoqarashlari, kasbiy kompetensiyalari, ijodiy kogniktiv rivojlanishlariga yo‘naltirilgan, yadroviy jarayonlarni dinamik va statik manzaralarini namoyish etadigan, pedagogik va axborot texnologiyalarining integratsiyasini ta’minlovchi innovatsion didaktik vositalar, elektron darsliklar, taqdimotlar, o‘quv qo‘llanma va uslubiy ko‘rsatmalar yordamida o‘quv metodik ta’minotini yaratish hamda o‘quv mashg‘ulotlari mazmunini boyitish bilan o‘quv metodikasini takomillashtirib, yadro energetikasining fizik asoslari va energiya manbalarining ijtimoiy iqtisodiy hayotdagi ahamiyatini yadro fizikasini innovatsion o‘qitish orqali talabalarda atom energetikasi haqida ilmiy tasavvurlarni shakllantirgan.

Buzrukov To‘lqin Omonovich “Umum o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilarida fizikadan masalalar yechish asosida fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish” mavzusida ilmiy izlanishlar olib borib, o‘quvchilarda fizikadan turli tipdagi masalalar yechish orqali fanga oid kompetensiyalarni shakllantirishda amaliy va laboratoriya mashg‘ulotlari integratsiyasiga asoslangan eksperimental masalalarni produktivlik darajalarda qo‘llash asosida ochib berib, o‘quvchilarda fizikadan turli tipdagi masalalarni tanlash va yechish orqali fanga oid kompetensiyalarni shakllantirish modelini ishlab chiqish va turli metodlarni o‘qituvchilarni algoritmik munosabatda kiritish asosida takomillashtirib, umumiy o‘rta ta’lim maktablari o‘quvchilarida masalalar oson yechish va hayotda moddiy dunyoning umumiy qonuniyatlaridan foydalanish ko‘nikmalarini hamda induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish qobiliyatlarini individual yo‘naltirilgan o‘quv muhitida qo‘llash asosida takomillashtirish, o‘quvchilarda amaliy va ilmiy xabardorlik kompetensiyalarining shakllanganligini mustaqil ish va nazorat darslarda shaxsiy monitoringli munosabatda qo‘llash asosida takomillashtirish bo‘yicha o‘z ilmiy fikrlarini bayon qilgan.

Tursunov Qahhor Shonazarovich ilmiy – pedagogik faoliyati davomida fanlarni o‘qitish sifatini yaxshilash orqali, talabalarning aqliy salohiyati, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zamonaviy metodik ta’minotni yaratish va ta’lim sifatini ta’minlashga yo‘naltirilgan samarali tadqiqot ishlari olib bordi. Aniq fanlarni, jumladan, “Fizika” fanini o‘qitish jarayonida talabalarni zamonaviy va istiqbolli mehnat bozori talablariga, innovatsion ta’lim muhitida o‘qitishning yangi strategiyalariga moslashtirish, doimiy yangilanib, o‘zgarib, takomillashib borayotgan ta’limning axborot infrastrukturasi bazasini nazariy umumlashtirishlar asosida yaratish, texnologik taraqqiyot talablariga moslashtirish, innovatsion texnologiyalar asosida rivojlantirishga qaratilgan.

Mahmudova Surayyo Yusupovna “Maktabda fizika ta’limi mazmunini namoyishli tajribalar asosida takomillashtirish” mavzuda ishlab umumiy o‘rta ta’lim maktablarida fizika ta’limi mazmunini takomillashtish haqida fikr yuritilganda, dastavval, bunda o‘quvchilarning darslarda erkin va mustaqil fikrlashlari, mantiqiy mushohada qilishlari, faollik va ijodkorlik kabi qobiliyatlarini rivojlantirish, nazariy bilimi, amaliy ko‘nikma va malakalarini shakllantirish zarurligi nazarda tutilishi tabiiy. Bugungi kunda umumiy o‘rta ta’lim maktab o‘quvchilariga fizikadan tayyor bilimlarni berishgina emas, balki qanday qilib, mustaqil bilim olish metodlarini, yo‘llarini va vositalarini o‘rgatish muhim ekanligini aytib o‘tgan. O‘quvchilar fizika darslarida o‘quv jarayonini ilmiy-ijodiy tashkil etish hamda mavjud asboblardan foydalanib namoyishli tajribalarni mustaqil bajarishlari uchun ularda nazariy bilim, amaliy ko‘nikma va malakalarni shakllantirish lozimligi to‘g’risida o‘z fikrlarini aytib o‘tgan.

Tugalov Farxod Qarshiboevichning (fizika) ixtisosligi bo‘yicha “Fizikani o‘qitishda talabalarning ilmiy dunyoqarashini kompetentlik darajada shakllantirish metodikasi” mavzusida, Xaliyarov Jasur Xidirovichning “Maktab fizika kursini o‘qitishda zamonaviy energiya manbalariga oid kompetensiyalarni shakllantirish metodikasi”, Raimov G‘ayrat Fayzullayevichning “Mexanika bo‘limiga doir nostandart masalalarni tanlash prinsiplari va yechish metodikasini takomillashtirish” kabi mavzularda ilmiy izlanishlar ham olib borishgan.

Biz yuqorida bir qancha olimlarning fizika sohasida olib borgan ilmiy izlanishlarini ko‘rdik. Bunda ular fizika fanini o‘qitishda talabalarning ilmiy dunyoqarashi, fanni qanday qilib qanday usullar orqali o‘qitishga, ta’lim oluvchilarni kasbiy faoliyatiga oid kompetentligini rivojlantirish metodikasi yo‘nalishlarida ilmiy izlanishlar olib borganlarini ko‘rdik. Ammo bo‘lajak fizika fani o‘qituvchilarining kasbiy

https://buxdu.uz

kompetensiyalarini dasturiy vositalari asosida rivojlantirish borasida ilmiy izlanishlar olib borilmaganini inobatga olib, biz aynan talabalarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish maqsadida dasturiy vositalarga yuzlandik.

Adabiyotlar:

1. PQ-5032-сон 19.03.2021. Fizika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g'risida LEX.UZ
2. Oliy ta’limda kompetensiyaga asoslangan yondashuvning xususiyatlari Maxkambayev A.X. Usmonov Sh.F.
3. Innovatsion ta’lim texnologiyasida loyihalash metodining imkoniyatlari. Orishev J.(2021) 123- bet
4. Xudayberdiyev A.T., Jumayev N.A., Turayev S.J. Fizikadan masalalar va ularni yechishda dasturiy vositalardan foydalanish namunalari.–2019.Nasaf Nashriyoti.– 247 б.
5. Djo‘rayev M. Fizika o‘qitish metodikasi: o‘quv qo‘llanma. — Toshkent: ABU Matbuot — Konsalt, 2015. — 280 b.

https://buxdu.uz

TALABALARINI KASBIY FAOLIYATIGA OID INGLIZ TILIDAGI KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY ASOSLARI

Jo‘rayeva Mahliyo Rashidovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi,
Xorijiy tillar fakulteti, Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi.
mahliyorashidovna@gmail.com

Ushbu ishda texnologik ta’lim yo‘nalishi talabalarini kasbiy faoliyatiga oid ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslari tahlil qilinadi. Kommunikativ kompetensiya, talabalarning ingliz tilida samarali va muvaffaqiyatli muloqot qilish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Tadqiqotda ingliz tilida texnik atamalar, kasbiy jargon, va o‘zaro muloqotdagi ko‘nikmalarni shakllantirish uchun zarur metodik usullar ko‘rib chiqilgan. Ta’lim jarayonida talabalar uchun kommunikativ kompetensiyaning ahamiyati, usullari va amaliyotdagi yondashuvlar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *texnologik ta’lim, ingliz tili, kommunikativ kompetensiya, kasbiy faoliyat, metodik yondashuvlar, kommunikativ ko‘nikmalar, o‘qitish metodlari.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ СТУДЕНТОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ ДЛЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В данной работе анализируются теоретические основы развития коммуникативных компетенций учащихся направления технологического образования по английскому языку относительно их профессиональной деятельности. Коммуникативная компетентность направлена на развитие у учащихся умения эффективно и успешно общаться на английском языке. В исследовании рассматривались технические термины на английском языке, профессиональный жаргон, и методические приемы, необходимые для формирования навыков межличностного общения. В процессе обучения анализируется значение коммуникативной компетентности для учащихся, методы и подходы на практике.

Ключевые слова: *технологическое образование, английский язык, коммуникативная компетентность, профессиональная деятельность, методические подходы, коммуникативные навыки, методы обучения.*

THEORETICAL BASIS OF DEVELOPING STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCES IN ENGLISH RELATING TO THEIR PROFESSIONAL ACTIVITY

This paper analyzes the theoretical foundations of the development of the communicative competencies of students in the field of technological education in English in relation to their professional activities. Communicative competence is aimed at developing students’ ability to communicate effectively and successfully in English. The study examined technical terms in English, professional jargon, and methodological techniques necessary for the formation of interpersonal communication skills. In the learning process, the importance of communicative competence for students, methods and approaches in practice are analyzed.

Keywords: *technological education, English, communicative competence, professional activity, methodological approaches, communication skills, teaching methods.*

Bugungi kunda global kommunikatsiya va ilmiy-texnik taraqqiyotning rivojlanishi, texnologik ta’lim sohasida ingliz tilini egallashning ahamiyatini yanada oshirdi. Ingliz tili nafaqat xalqaro muloqot tiliga, balki texnik sohalarda ham asosiy vositaga aylangan. Texnologik ta’lim yo‘nalishida o‘qiyotgan talabalar uchun ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, ularning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishishlari uchun muhim omil hisoblanadi. Ushbu tadqiqotning maqsadi texnologik ta’lim talabalarini ingliz tilida samarali muloqot qilishga tayyorlashning nazariy asoslarini yoritish, kasbiy faoliyatga oid kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning metodik usullarini aniqlashdir.

Kommunikativ kompetensiya – bu shaxsning til orqali samarali muloqot qilish qobiliyati, bu esa tilni nafaqat grammatik jihatdan, balki amaliy muloqotda ham qo‘llashni o‘z ichiga oladi. Texnologik ta’lim yo‘nalishi talabalariga kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda quyidagi asosiy elementlar muhimdir:

https://buxdu.uz

Lingvistik kompetensiya: Talabalar ingliz tilining grammatikasi, sintaksisi va leksikasini yaxshi o‘zlashtirishi kerak.

Sotsial-madaniy kompetensiya: Turli madaniyatlarda va mamlakatlarda ingliz tilini ishlatish qoidalarini tushunish va qo‘llash.

Strategik kompetensiya: Muloqotdagi muammolarni hal qilish va noaniqliklarni bartaraf etish uchun strategiyalarni ishlab chiqish.

Diskursiv kompetensiya: Ingliz tilida aniq va izchil fikrlarni ifodalash.

Texnologik sohada ishlovchi mutaxassislar uchun ingliz tili kasbiy muloqotning ajralmas qismiga aylangan. Talabalar, texnik hujjatlar va maqolalar yozish, taqdimotlar qilish, ilmiy va texnik muhokamalar o‘tkazish kabi faoliyatlarni ingliz tilida bajarishlari zarur. Shuningdek, ingliz tilini o‘zlashtirish orqali talabalar kasbiy sohada o‘zaro muloqot qilishda samarali bo‘lishadi.

Kasbiy faoliyatga oid ingliz tili kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi usullarni qo‘llash mumkin:

Loyiha asosida ta’lim: Talabalar ingliz tilida amaliy loyihalar ustida ishlash orqali kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantiradilar.

Simulyatsiya va rolli o‘yinlar: Real hayotdagi kasbiy vaziyatlarni ingliz tilida simulyatsiya qilish talabalarga o‘z ko‘nikmalarini sinab ko‘rishga imkon beradi.

Interaktiv o‘qitish metodlari: Video darsliklar, online kurslar, va interaktiv materiallar yordamida talabalar tilni yanada chuqurroq o‘rganadilar.

Taqdimotlar va muhokamalar: Talabalar ingliz tilida taqdimotlar qilib, o‘z fikrlarini aniq va izchil ifodalashni o‘rganadilar.

Kompetensiya turi	Ta’rif	Misollar
Lingvistik kompetensiya	Grammatik va leksik bilimlar	Texnik sohada atamalarni to‘g‘ri ishlatish
Sotsial-madaniy kompetensiya	Madaniyatlararo farqlarni tushunish	Turli madaniyatlarda muloqot qilish
Strategik kompetensiya	Noaniqliklarni hal qilish qobiliyati	Tushunmovchiliklarni hal qilish uchun strategiyalar
Diskursiv kompetensiya	Aniq va izchil fikrlarni ifodalash	Texnik hujjatlar va taqdimotlar tayyorlash

Diagramma 1: Kommunikativ kompetensiyaning asosiy elementlari

Bugungi kunda mamlakatimizda ta’lim sohasida keng miqyosli islohotlar amalga oshirilib, oliy ta’lim tizimi bilan bog‘liq qarorlar, farmonlar va konsepsiyalar joriy etilmoqda. So‘nggi yillarda ilm-fan va innovatsion faoliyatni rivojlantirishga qaratilgan amaliy tashabbuslar natijasida, oliy ta’lim muassasalarida raqobatbardoshlikni oshirish, ilmiy ishlanmalarning tijoratlashuvi va korporativ sektor uchun malakali kadrlarni tayyorlash borasida bir qator samarali dasturlar ishlab chiqilmoqda. Ta’lim sohasidagi bunday tub o‘zgarishlar, albatta, yurtimizning kelgusi rivojlanishiga, shuningdek, xalqaro miqyosda ta’lim va ilm-fan sohalarida o‘z o‘rnini topishga katta hissa qo‘shadi.

https://buxdu.uz

Ushbu tadqiqot ishi yuzasidan Respublikamizda himoya qilingan dissertatsiya ishlarining sonini va mazmunini bilish maqsadida 2003-yildan 2025-yilgacha bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarning avtoreferatlari ziyonet.uz axborot ta’lim platformasidan yuklab olinib, tizimli tahlil qilinganda, ikki ming sakson (2080) tani tashkil qilib, shundan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni bir ming to‘qqiz yuzi o‘n ikki (1912) tani, pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni bir yuz olmish sakkiz (168) ta ekanligini izohlagan holda, pedagogika sohasining 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligidan bajarilgan dissertatsiyalarining umumiy soni bir ming o‘n to‘qqiz (919) ta bo‘lib, shundan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni sakkiz yuz yigirma to‘qqiz (829) ta hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni to‘qson (90) tani tashkil etdi (1-jadvalga qarang).

2003-yildan 2025-yilgacha bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va pedagogika fanlari doktori (DSc) hamda 13.00.02 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligidan bajarilgan dissertatsiyalarining umumiy soni

2003-yildan 2025-yilgacha bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni	2003-yildan 2025-yilgacha bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalaridan 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) dissertatsiyalarining umumiy soni
2080	919

Shundan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni	Shundan pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni	Shundan 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligigan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni	Shundan 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (sohalar bo‘yicha) ixtisosligigan pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni
1850	230	829	90

13.00.02 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (texnologik ta’lim) ixtisosligidan bajarilgan dissertatsiyalarining umumiy soni o‘n sakkiz (18) ta bo‘lib shundan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni o‘n yetti (17) ta hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni bitta (1) ta ekanligi ushbu tanlangan mavzuning dolzarbligini esa, o‘qitish metodikasiga oid bajarilgan tadqiqod ishlaridan talabalarning kasbga yo‘naltirilgan ingliz tili va talabalarni ingliz tilini o‘qitishda kommunikativ mazmunidagi dissertatsiyalarining umumiy soni uchta (3) ta bo‘lib, u

https://buxdu.uz

ham bo‘lsa aynan 13.00.02 – Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (texnologik ta’lim) ixtisosligidan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) hamda pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiya tadqiqotlari amalga oshirilmaganligini ko‘rish mumkin (2-jadvalga qarang).

2-jadval

2003-yildan 2025-yilgacha bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalaridan 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (texnologik ta’lim) ixtisosligidan kasbga yo‘naltirilgan ingliz tilini rivojlantirish va Talabalarning ingliz tilini o‘qitishda kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish mazmunidagi dissertatsiyalarining umumiy soni

2003- 2024-yillarda bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalaridan 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (texnologik ta’lim) ixtisosligidan dissertatsiyalarining umumiy soni	**2003- 2024-yillarda bajarilgan pedagogika fanlari bo‘yicha (PhD) va (DSc) dissertatsiyalaridan Talabalarning kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish metodiksini takomillashtirish mazmunidagi dissertatsiyalarining umumiy soni**
18	3

Shundan 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (texnologik ta’lim) ixtisosligidan pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni	**Shundan 13.00.02–Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (texnologik ta’lim) ixtisosligidan pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyalarining umumiy soni**	**Talabalarning kasbga yo‘naltirilgan ingliz tilini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish mazmunidagi pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalarining umumiy soni**	**Talabalarning ingliz tilini o‘qitishda kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish mazmunidagi pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD) dissertatsiyalar umumiy soni**
17	1	1	2

Texnologik ta’lim yo‘nalishi talabalarini kasbiy faoliyatiga oid ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirish nafaqat til o‘rganish jarayonini, balki talabalar kasbiy ko‘nikmalarini ham yaxshilaydi. Ingliz tilini nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan egallash, talabalar uchun kasbiy sohada muvaffaqiyatga erishish imkonini beradi. Ushbu jarayonda o‘qituvchilar tomonidan yangi metodik yondashuvlarni qo‘llash, interaktiv usullarni kengaytirish talabalar uchun samarali ta’lim imkoniyatlarini yaratadi. Kelajakda bu sohada kommunikativ kompetensiya rivojlantirish jarayoni davom etishi va yangilanishi zarur.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics, 1(1), 1-47.

2. Bachman, L. F. (1990). Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford University Press.

3. Hedge, T. (2000). Teaching and Learning in the Language Classroom. Oxford University Press.

4. Richards, J. C., & Renandya, W. A. (2002). Methodology in Language Teaching: An Anthology of Current Practice. Cambridge University Press.

5. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.

6. Jo‘rayeva M.R. Kompetensiya, kommunikativ kompetensiya atamalarining ifodalanishi 166 bet Xorazm ma’mun akademiyasi axborotnomasi –4/3-2023

7. Juraev Akmal Razzokovich , Juraeva Mahliyo Rashidovna The Importance of Professional Competence Along with Personal Maturity to Harmonize All the Innovations in Society Excellencia: international multi-disciplinary journal of education Volume 02, Issue 04, 2024 ISSN (E): 2994-9521 https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje

8. Juraeva Makhliyo Rashidovna. Representation of a symbol in intercultural communication. Tilning leksik-semantik tizimi, qiyosiy tipologik izlanishlar va adabiyotshunoslik muammolari XIV. Buxoro-2023

9. Jo‘rayeva Mahliyo Rashidovna. Bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy faoliyatiga doir ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish. “Pedagogik akmeologiya” xalqaro ilmiy-metodik jurnali 7(15)2024

10.Juraev A., & Juraeva, M. Methodological importance of developing students' communicative competence in english. в theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences (Т. 3, Выпуск 20, сс. 100–104). Zenodo. https://doi.org/10.5281/zenodo.14128205

https://buxdu.uz

O‘QUVCHILARNING KOGNITIV MUSTAQILLIGINI SHAKLLANTIRISHDA NOSTANDART TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Mavlonova Yulduz Ilhomovna,
Navoiy davlat universiteti “Texnologik ta’lim” kafedrasi dotsenti v.b.
yulduz1804@gmail.com

Mazkur maqolada texnologiya fani dars mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning kognitiv mustaqilligini shakllantirish jarayonida nostandart topshiriqlardan foydalanishning didaktik asoslari tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv ta’lim jarayonini faollashtirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va muammoli vaziyatlarda mantiqiy qaror qabul qilish ko‘nikmalarini shakllantirish imkonini beradi.

Maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘quvchilarning kognitiv mustaqilligini shakllantirishda va texnologiya faniga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda nostandart topshiriqlardan foydalanishning didaktik imkoniyatlari, shu bilan birga o‘quvchilarning intellektual fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish orqali ularda evristik ixtirochilik va novatorlikka oid bilim, malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish zarurati alohida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: *texnologiya fani, kognitiv mustaqillik, nostandart topshiriqlar, didaktik xususiyatlar, muammoli ta’lim, ijodiy fikrlash, evristik ixtirochilik va novatorlik.*

ДИДАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕСТАНДАРТНЫХ ЗАДАЧ В ФОРМИРОВАНИИ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье анализируются дидактические основы использования нестандартных заданий в процессе формирования познавательной самостоятельности учащихся на уроках технологии. Такой подход позволяет активизировать образовательный процесс, развивать самостоятельность мышления учащихся, формировать навыки логического принятия решений в проблемных ситуациях.

В статье отдельно анализируются дидактические возможности использования нестандартных заданий в общеобразовательной школе для формирования познавательной самостоятельности учащихся и развития компетенций в области технологий, а также необходимость формирования у учащихся знаний, умений и навыков, связанных с эвристической изобретательностью и новаторством через развитие у них интеллектуальных мыслительных способностей.

Ключевые слова: *наука о технологиях, когнитивная независимость, нестандартные задачи, дидактические особенности, проблемно-ориентированное обучение, творческое мышление, эвристическая изобретательность и инновации.*

DIDACTIC POSSIBILITIES OF USING NON-STANDARD TASKS IN FORMING STUDENTS' COGNITIVE INDEPENDENCE

This article analyzes the didactic foundations of using non-standard tasks in the process of forming students' cognitive independence in technology lessons. This approach allows activating the educational process, developing students' independent thinking, and forming logical decision-making skills in problem situations.

The article separately analyzes the didactic possibilities of using non-standard tasks in forming students' cognitive independence and developing competencies in technology in general secondary schools, as well as the need to form knowledge, skills, and abilities related to heuristic inventiveness and innovation in students through the development of their intellectual thinking abilities.

Key words: *technology science, cognitive independence, non-standard tasks, didactic features, problem-based learning, creative thinking, heuristic inventiveness, and innovation.*

Bugungi kunda mamlakatimizda ta’lim tizimini modernizatsiyalash davlat siyosati darajasiga ko‘tarilib, mutlaqo yangicha qarash barpo etildi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida o‘quvchilarning yosh psixologik, ijtimoiy va kognitiv rivojlanishi, ijodiy va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini xalqaro tadqiqotlardan foydalanish asosida rivojlantirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatlari va o‘zlashtirilgan bilimlarni kundalik amaliyotda qo‘llay olish malakalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

https://buxdu.uz

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida texnologiya fanini o‘qitish metodikasi bo‘yicha bir qator muammolar o‘z yechimini kutmoqda. Bu muammolarning aksariyati, texnologiya fanidan berilayotgan bilim, ko‘nikma, malakalarning o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtirish darajasi bugungi kun talabiga mos emasligi bilan bog‘liq. Binobarin, ta’limga oid davlat dasturlari va boshqa meyoriy-huquqiy hujjatlarda “Umumiy o‘rta ta’lim muassasalarida texnologiya fanini o‘qitish sifatini oshirish, darsliklar va o‘quv qo‘llanmalarini takomillashtirish”, “Ta’lim jarayoniga zamonaviy o‘qitish uslublarini, shu jumladan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish” kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi.

Hozirgi kunda bu muammolarning dolzarbligi yanada oshib, ta’lim mazmuniga qo‘yiladigan zamonaviy talablar, ta’limni innovatsion usullarda yangi yondashuvlar bilan takomillashtirishni taqozo etmoqda. Zamonaviy ta’lim tizimida o‘quvchilarning kognitiv mustaqilligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, texnologiya fani dars masg‘ùlotlarida nostandart topshiriqlardan foydalanish ushbu jarayonda katta samaradorlikka erishish imkonini beradi. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, muammoli vaziyatlarda mustaqil yechim topish va tadqiqot olib borish ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Texnologiya faniga oid kompetensiyalarni rivojlantirishda nostandart topshiriqlar muhim ahamiyatga ega. Bunday topshiriqlar o‘quvchilarda kreativlikni, mustaqil fikrlashni va muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Nostandart topshiriqlar texnologiya fanining turli sohalariga oid bo‘lishi mumkin. Quyida ba’zi misollar keltirilgan:

Innovatsion loyihalar yaratish: O‘quvchilarga yangi texnologiyalar yoki qurilmalarni yaratishga oid topshiriqlar berish. Masalan, "O‘zingizning smartfoningiz uchun yangi ilova loyihasini ishlab chiqing" yoki "O‘quvchilarni qulay va ekologik toza texnologiyalar bilan ta’minlaydigan prototip yaratish" kabi topshiriqlar.

Masalalarni yechish uchun dasturlash: O‘quvchilarga dasturlash bo‘yicha mashqlar berish. Masalan, “Python tilida matematik formulalarni yechish uchun dastur tuzish” yoki “Robotni programmaga asoslangan tarzda harakatlantirish” kabi topshiriqlar.

Ekologik texnologiyalarni o‘rganish: O‘quvchilarga ekologik texnologiyalarni o‘rganish va ularga oid topshiriqlar berish. Masalan, “Yashil energiya manbalarini ishlatadigan qurilma loyihasini tuzing” yoki “Eko-do‘stona texnologiyalardan foydalanadigan yangi biznes modelini ishlab chiqing” kabi topshiriqlar.

3D modellashtirish va dizayn: O‘quvchilarga 3D modellashtirish vositalaridan foydalanib, yangi qurilma yoki obyektlarni loyihalash topshirig‘i berish. Masalan, “3D printer yordamida kichik bir robotni yaratish” yoki “O‘zingizning fantaziya asosida yangi binoni modellashtirish” kabi topshiriqlar.

Internet of Things (IoT) loyihalari: O‘quvchilarga IoT qurilmalari yaratishga oid topshiriqlar berish. Masalan, “Aqilli uy tizimini yaratish” yoki “Temperatura va namlikni o‘lchaydigan IoT qurilmasi ishlab chiqish” kabi topshiriqlar.

Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR): O‘quvchilarga VR yoki AR texnologiyalaridan foydalanib, yangi interfaol muhit yaratish topshirig‘i berish. Masalan, “O‘quvchilarga tarixiy joylarni VR yordamida ko‘rsatadigan ilova yaratish” yoki “AR yordamida o‘quvchilarni bilim olish jarayonida qo‘llab-quvvatlaydigan ilova yaratish” kabi topshiriqlar [1].

Bunday topshiriqlar o‘quvchilarda texnologiya faniga oid ko‘nikmalarni rivojlantirish bilan birga, ularga yangi, zamonaviy texnologiyalarni o‘zlashtirish imkoniyatini ham taqdim etadi.

Nostandart topshiriqlarning mohiyati va ularning didaktik imkoniyatlari:

Nostandart topshiriqlar an’anaviy ta’lim jarayonidan farqli ravishda, tayyor bilimlarni o‘zlashtirish emas, balki yangi bilim va ko‘nikmalarni mustaqil o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ularning didaktik xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Muammoli ta’lim elementlarini o‘z ichiga oladi. O‘quvchilar oldiga ma’lum bir muammo qo‘yiladi va ular mustaqil ravishda yoki guruhda muhokama qilib yechim topadilar.

Ijodiy tafakkurni rivojlantiradi. O‘quvchilar nostandart topshiriqlarni bajarish jarayonida yangi g‘oyalarni ilgari surish va innovatsion yechimlarni topishga harakat qiladilar.

Amaliy ko‘nikmalarni shakllantiradi. Texnologiya fanida nostandart topshiriqlarni qo‘llash o‘quvchilarning real hayotdagi muammolarni hal qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

O‘quvchilarning faolligini oshiradi. Bu turdagi topshiriqlar o‘quvchilarni faol izlanishga undaydi va dars jarayoniga bo‘lgan qiziqishni oshiradi.

Nostandart topshiriqlardan foydalanishning samaradorligi:

O‘quvchilarning kognitiv mustaqilligini shakllantirish uchun nostandart topshiriqlarni qo‘llash quyidagi jihatlari bilan samaradorlikni ta’minlaydi:

https://buxdu.uz

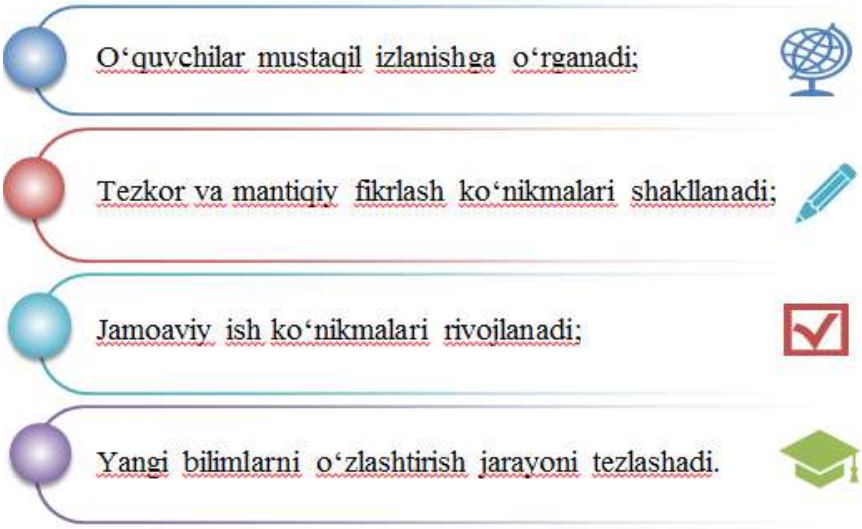

“Kognitiv” so‘zi “bilish” yoki “aql-idrok” bilan bog‘liq bo‘lib, insonning ongli faoliyatini, bilim olish va tushunishni, fikrlashni, eslashni, qaror qabul qilishni o‘z ichiga oladi. Kognitiv jarayonlar - bu o‘zgarishlarga javob sifatida ongda sodir bo‘ladigan barcha fikrlash va idrok qilish jarayonlari (masalan, ma’lumotni o‘zlashtirish, tahlil qilish, xotira, muammolarni hal qilish va boshqalar). Demak, “kognitiv mustaqillik” o‘quvchilarning o‘z bilimlarini mustaqil tarzda olish, o‘zlashtirish va fikrlashni rivojlantirishni anglatadi. Bu turdagi faoliyatlar o‘quvchilarga o‘z bilimlarini va ko‘nikmalarini yanada mustahkamlash imkonini beradi [1].

Kognitiv mustaqillikni shakllantirishda quyidagi interfaol metodlar samarali bo‘lishi mumkin:

Interfaol o‘qitish usullari texnologiya fani darslarida o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi, ularning kognitiv jarayonlarini rivojlantiradi. Quyida texnologiya fanida interfaol metodlardan misollar keltiramiz.

1. “Muammolarni hal qilish” metodi: O‘quvchilarga real hayotdagi muammolarni hal qilishga asoslangan vazifalar berish. Bu metod, o‘quvchilarni o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashga undaydi va muammolarni mustaqil ravishda tahlil qilishni o‘rgatadi.

Masalan: Ekologik muammo (Atrof-muhitni saqlash)

Vazifa: O‘quvchilarga ekologik inqirozni oldini olish uchun yangi texnologiyalarni ishlab chiqish topshirig‘i beriladi. Ular quyidagi savollarga javob berishlari kerak:

Hozirgi ekologik muammolarni qanday aniqlash mumkin (masalan, chiqindilar, ifloslanish, …)?

Yangi texnologiyalarni qanday kiritish kerak, ular atrof-muhitga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

Texnologiya va tabiiy resurslar o‘rtasida muvozanatni qanday ta’minlash mumkin?

2. “Muhokama (Discussion)” metodi - bu fikrlar almashish, bahs yuritish va turli nuqtai nazarlarni o‘rganish orqali bilim va tushunchalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metoddir. Muhokama metodining asosiy maqsadi - qatnashchilarni faol fikr bildirishga, o‘z fikrlarini asoslashga va boshqalar bilan konstruktiv muloqot qilishga undash hisoblanadi [4].

Muhokama metodining asosiy jihatlari:

Fikr almashish: Muhokama davomida ishtirokchilar o‘z fikrlarini, qarashlarini va tajribalarini boshqalar bilan baham ko‘radilar. Bu jarayonda fikrlar bir-biriga qarshi qo‘yilib, turli nuqtai nazarlar o‘rganiladi.

Konstruktiv dialog: Muhokama faqat shaxsiy qarashlarni bildirish emas, balki o‘zaro tushunish va fikrlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Har bir ishtirokchi o‘z pozitsiyasini asoslab, boshqalarning fikrini inobatga oladi va shu tarzda umumiy xulosaga kelishadi.

Tahlil va tanqid: Muhokama jarayonida qatnashchilar berilgan masala yoki muammo haqida fikr yuritadilar va turli aspektlarni tahlil qilishadi. Tanqidiy yondashuv bu metodning muhim qismidir, chunki u qatnashchilarga vaziyatni chuqurroq tushunish imkonini beradi.

O‘zaro hurmat: Muhokama davomida har bir ishtirokchining fikri hurmat bilan tinglanishi zarur. Bu metodda noxush muhit yaratmaslik va barcha ishtirokchilarga teng huquqlarni ta’minlash muhim ahamiyatga ega.

Muhokamaning turlari:

https://buxdu.uz

Erkin muhokama: Bu turdagi muhokama ishtirokchilarga o‘z fikrlarini erkin ifoda etishga imkon beradi. Bu usul ko‘pincha kichik guruhlar yoki sinflarda qo‘llaniladi, bunda qatnashchilar biror mavzuda o‘z fikrlarini ifoda etadilar va bir-birlariga savollar berishadi.

Rasmiy muhokama: Bunda qatnashchilar o‘z fikrlarini aniq va tartibli tarzda ifoda etadilar. Rasmiy muhokamalarda moderator ishtirokchilarni yo‘naltiradi va mavzudan chetga chiqmaslikni ta’minlaydi.

Panel muhokamasi: Panel muhokamasida bir nechta ekspert yoki mutaxassislar tomonidan mavzu atrofida fikrlar bildiriladi. Auditoriya esa savollar berish va o‘z fikrlarini bildirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Muhokamaning afzalliklari:

Fikrlar va qarashlar xilma-xilligi: Muhokama jarayonida turli nuqtai nazarlar va fikrlar tinglanadi, bu esa muammolarni kengroq va chuqurroq tahlil qilishga imkon yaratadi.

Ishtirokchilarni faollashtirish: Bu metod qatnashchilarni faollashtiradi, ular nafaqat o‘qish yoki eshitish, balki fikr bildirish va muloqot qilish orqali o‘rganadilar.

Tahliliy ko‘nikmalarni rivojlantirish: Muhokama davomida ishtirokchilar o‘z fikrlarini asoslash va tahlil qilishga majbur bo‘ladilar, bu esa tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini oshiradi.

Masalani turli tomondan ko‘rish: Muhokama jarayonida bir muammoning turli tomonlari muhokama qilinadi, bu esa qatnashchilarga har qanday masalani kengroq tushunish imkonini beradi.

Muhokamaning kamchiliklari:

Vaqtni samarali boshqarish: Muhokama vaqtni samarali boshqarishni talab qiladi. Agar ishtirokchilar juda uzoq vaqt gaplashsa, mavzudan chetga chiqishi yoki maqsadga erishilmasligi mumkin.

Notekis ishtirok: Ba’zi ishtirokchilar ko‘proq fikr bildirishadi, boshqalari esa jim turishlari mumkin. Bu holat muhokamaning samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Tushunmovchiliklar va qarama-qarshiliklar: Ba’zi holatlarda, ishtirokchilarning fikrlari bir-biriga zid bo‘lishi mumkin, bu esa muhokamaning konstruktiv rivojlanishiga to‘sqinlik qilishi mumkin.

Muhokamaning ishlatilish sohalari:

Ta’lim va o‘qitish: Sinfda talabalar o‘rtasida muhokama o‘tkazish, ularni faol o‘qishga jalb qilish va mavzularni chuqur o‘rganishga undash uchun ishlatiladi.

Biznes va menejment: Kompaniya ichidagi muhokamalar, yangi strategiyalarni ishlab chiqish yoki joriy jarayonlarni tahlil qilishda foydalidir.

Siyosat va ijtimoiy masalalar: Muhokama, jamoatchilik fikrini shakllantirish, qonunchilik yoki ijtimoiy masalalar bo‘yicha qarorlar qabul qilishda muhim rol o‘ynaydi.

Muhokama metodi ta’limda va boshqa sohalarda samarali fikr almashish, muammolarni hal qilish va o‘zaro tushunishni rivojlantirish uchun muhim vosita hisoblanadi.

3. “Debate (Bahs)” metodi - bu o‘quvchilarga mantiqiy fikrlash, argumentatsiya qilish va o‘z nuqtai nazarini himoya qilishni o‘rgatadigan ta’lim metodidir. Ushbu metodda o‘quvchilar bir-birlariga qarshi turli mavzularda o‘z fikrlarini va dalillarini taqdim etadilar. Bahslar ko‘pincha ikkita guruh o‘rtasida o‘tadi: biri biror mavzuni qo‘llab-quvvatlaydi, ikkinchisi esa unga qarshi turadi [4].

Bahs metodi o‘quvchilarga quyidagi ko‘nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi:

Tahlil qilish: Mavzuni chuqur o‘rganish va tahlil qilish.

Mantiqiy fikrlash: Dalillarni to‘g‘ri va aniq tarzda taqdim etish.

Kommunikatsiya ko‘nikmalari: O‘z fikrini ravon va ishonarli tarzda ifodalash.

Qaror qabul qilish: Turli fikrlarni tahlil qilib, eng to‘g‘ri va asosli qarorni qabul qilish.

Bahs metodini qo‘llash o‘quvchilarni mustaqil fikrlashga undaydi va ularning o‘z nuqtai nazarini mantiqan asoslashga o‘rgatadi. Bu metod o‘qitish jarayonini interfaol va faol holga keltiradi.

Vazifa: O‘quvchilarga “Kompyuter texnologiyalari bizning jamiyatimizni yaxshilaydi” va “Kompyuter texnologiyalari inson salomatligiga zarar keltiradi” mavzulari bo‘yicha debat o‘tkazish topshirig‘i beriladi.

Debatning tartibi:

O‘quvchilar ikki guruhga bo‘linadi: biri mavzuni qo‘llab-quvvatlaydi, ikkinchisi qarshi chiqadi.

Har bir guruh o‘z fikrlarini dalillar bilan taqdim etadi.

Bahsning oxirida o‘quvchilar boshqa guruhning fikrini tushunishga harakat qilishadi.

Natija: Bu metod o‘quvchilarning fikrlash, mantiqiy dalillar keltirish va boshqalarning fikrlarini tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, o‘quvchilar turli nuqtai nazarlarga ochiq bo‘lishadi.

4. “Simulyatsiya (Simulation)” metodi - bu ma’lum bir jarayonni yoki tizimni haqiqiy sharoitda bo‘lishini takrorlash (modellashtirish) orqali uning qanday ishlashini va uning xususiyatlarini o‘rganish usuli. Bu metod ilm-fan, muhandislik, iqtisodiyot va boshqa sohalarda keng qo‘llaniladi, chunki u haqiqiy tajribalarni amalga oshirish imkonsiz yoki juda qimmat bo‘lgan hollarda yordam beradi.

Simulyatsiyaning asosiy maqsadi:

https://buxdu.uz

Tizim yoki jarayonni modellashtirish: Fikrimizni tasavvur qilishimiz kerak bo‘lgan jarayon yoki tizimni matematik yoki kompyuter modellarida aks ettirish. Masalan, transport tizimini yoki ishlab chiqarish jarayonini simulyatsiya qilish mumkin.

Xulosa olish: Simulyatsiya jarayonida olingan natijalar asosida tizimning qanday ishlashini va uning optimallashuvi mumkinligini tahlil qilish.

Simulyatsiyaning turlari:

Statik simulyatsiya: Jarayonlar yoki tizimning faqat bir momentdagi holatini o‘rganish. Masalan, muhandislikdagi statik modellar.

Dinamik simulyatsiya: Vaqt o‘zgarishini hisobga olgan holda jarayonni o‘rganish. Misol uchun, kompyuter tarmog‘ining ishlashini simulyatsiya qilishda vaqtning o‘zgarishi inobatga olinadi.

Monte-Karlo simulyatsiyasi: Probabilistik modelda tasodifiy parametrlar asosida jarayonni simulyatsiya qilish. Bu usul statistika va ehtimollarni hisoblashda ishlatiladi.

Simulyatsiyaning afzalliklari:

Haqiqiy holatlar uchun xavf yo‘q: Haqiqiy tizimni sinash xavfli yoki juda qimmat bo‘lishi mumkin, ammo simulyatsiya yordamida bu xavfni bartaraf etish mumkin.

Qiyin tizimlar uchun vosita: Juda murakkab tizimlarni va jarayonlarni tushunish va tahlil qilish uchun samarali vosita bo‘lishi mumkin.

Tezkor test qilish imkoniyati: Yangi usullar, strategiyalar yoki dizaynlarni tezda test qilish imkoniyatini beradi.

Simulyatsiya metodidan foydalanish misollari:

Aviatsiya va kosmonavtika: Samolyotlarning uchishi yoki raketalarni uchirishni sinash.

Tibbiyot: Yangi davolash usullarini yoki tibbiy asbob-uskunalarni test qilish.

Moliyaviy tahlil: Investitsiya portfellarini yoki bozordagi o‘zgarishlarni simulyatsiya qilish.

Simulyatsiya metodi, shu bilan birga, modellashtirish va o‘rganish jarayonlarining samarasini sezilarli darajada oshiradi.

Vazifa: O‘quvchilarga kompyuter tarmog‘ining ishlashini simulyatsiya qilish topshirig‘i beriladi. Ular tarmoqni yaratish, xatolarni aniqlash va tarmoqda xavfsizlikni ta’minlash bo‘yicha amaliyot o‘tkazishadi.

Simulyatsiya jarayoni:

O‘quvchilar kompyuter tarmog‘ini yaratish uchun tarmoq konfiguratsiyasini sozlashadi.

Ular turli xatoliklarni simulyatsiya qilishadi (masalan, IP manzilni noto‘g‘ri kiritish, serverga kirishni bloklash).

Xatoliklarni topish va tuzatish, tarmoqni xavfsiz holatga keltirish uchun qanday choralar ko‘rish zarurligini muhokama qilishadi.

Natija: Bu metod o‘quvchilarga texnologik tizimlar va tarmoqlarni amalda o‘rganish imkonini beradi. O‘quvchilar virtual tizimda real muammolarni hal qilishadi, amaliy tajriba orttiradilar.

5. “O‘yinlar (Games)” metodi - pedagogikada qo‘llash, o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini yanada qiziqarli va samarali qilish uchun ishlatiladigan metodlardan biridir. Bu metod orqali o‘quvchilar o‘rganish jarayonida faol ishtirok etadilar, tasavvur qilish va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar [5].

O‘yinlar metodining asosiy xususiyatlari:

Faollik: O‘yinlar metodida o‘quvchilar bevosita faol ishtirok etadilar. O‘yinlar ularning qiziqishini uyg‘otadi va o‘qish jarayonini o‘zaro hamkorlik asosida tashkil qilishga yordam beradi.

Qiziqarli va motivatsiyalovchi: O‘yinlar o‘quvchilarga o‘qish jarayonini qiziqarli va o‘zaro hamkorlikka asoslangan shaklda olib borish imkonini beradi. Bu metod yordamida o‘quvchilar o‘z bilimi va qobiliyatlarini sinab ko‘rishadi.

Tajribali o‘rganish: O‘yinlar metodini qo‘llashda o‘quvchilar nafaqat nazariy bilimlarni olishadi, balki amaliy tajriba ham orttiradilar. Bu esa ularning o‘rganish samaradorligini oshiradi.

Jamoaviy ish: O‘yinlar metodida o‘quvchilar bir-biri bilan hamkorlik qilib, jamoaviy ish ko‘nikmalarini rivojlantiradilar. O‘yinlar yordamida guruhdagi barcha ishtirokchilar o‘zaro aloqada bo‘lib, birgalikda muammoni hal qilishadi.

O‘yinlar metodining turlari:

Raqs va harakat o‘yinlari: Bu o‘yinlarda o‘quvchilar jismoniy faollikni namoyon qiladilar. Masalan, “topishmoq” o‘yinlari yoki raqslar.

Intellektual o‘yinlar: Bu turdagi o‘yinlar o‘quvchilarga mantiqiy fikrlash va analitik tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, “brainstorming” yoki “trivia” o‘yinlari.

Rol o‘ynash o‘yinlari: O‘quvchilar o‘zlarini ma’lum bir shaxs yoki holatni ifodalash orqali voqealarni yaxshiroq tushunadilar.

https://buxdu.uz

O‘yinlar metodini amalga oshirishda, asosan, o‘quvchilarni o‘zaro faoliyatga jalb qilish, ularning qiziqishini uyg‘otish va ta’lim jarayonini ko‘proq qiziqarli qilishga yo‘naltirilgan metodlarni qo‘llash zarur.

Vazifa: O‘quvchilarga texnologiya va kompyuterlar bo‘yicha bilimlarini sinovdan o‘tkazadigan interfaol o‘yinlar o‘ynash topshirig‘i beriladi.

O‘yinlar:

Krossvord o‘yini: O‘quvchilar kompyuter tizimlari va dasturlash bo‘yicha so‘zlarni topishadi.

Quiz (test o‘yini): O‘quvchilarga kompyuter texnologiyalari, dasturlash tillari yoki internet xavfsizligi haqida test savollari beriladi.

Escape Room: O‘quvchilarni bir guruhga bo‘lib, virtual “escape room” o‘yinini o‘ynashga undash. Har bir bosqichda ular texnologiya bo‘yicha masalalarni yechishlari kerak.

Natija: O‘yinlar o‘quvchilarning qiziqishini oshiradi, mavzuni o‘ynab o‘rganish orqali ularning bilimlarini mustahkamlaydi. Bular, shuningdek, guruh ishini rivojlantiradi va o‘zaro hamkorlikka yordam beradi.

6. “Praktik loyiha (Project-based learning)” metodi - o‘quvchilarga o‘rganish jarayonida amaliy tajriba orttirishga va muammolarni hal qilishga yo‘naltirilgan pedagogik usul sifatida juda muhimdir. Ushbu metodda o‘quvchilar real hayotdagi yoki tasavvurdagi muammolarni hal qilish orqali o‘z bilim va ko‘nikmalarini amaliyotda sinab ko‘radilar [6].

PBL (Project-based learning) metodining asosiy xususiyatlari:

Amaliy faoliyatga asoslanadi: O‘quvchilar o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashadi, ya’ni loyiha yoki topshiriqni bajarish jarayonida muammolarni hal qilishadi. O‘yinlar yoki boshqa ta’lim metodlaridan farqli o‘laroq, PBL o‘quvchilarga aniq natijaga erishish uchun jismoniy yoki aqliy faoliyatni talab qiladi.

Loyihaning davomiyligi: PBL metodida loyiha bir necha kun yoki hatto bir necha hafta davom etishi mumkin. O‘quvchilar loyiha davomida ko‘plab resurslardan foydalanadilar va doimiy ravishda o‘z ishlarini tahlil qilib, takomillashtirishadi.

Kreativlik va tanlov: O‘quvchilarga loyiha davomida o‘zlarining yondoshuvlarini tanlash, ijodiy fikrlash va muammoni hal qilishda erkinlik beriladi. Bu ularning motivatsiyasini oshiradi va o‘z bilimlarini yangi kontekstda sinashlariga yordam beradi.

Jamoaviy ish: PBL metodida ko‘pincha o‘quvchilar jamoaviy tarzda ishlaydilar. Bunday ishlar o‘quvchilarning hamkorlik qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi va guruhda ishlashga o‘rgatadi.

Ko‘nikmalarni rivojlantirish: PBL orqali o‘quvchilar nafaqat mavzuga oid bilimlarni o‘zlashtiradilar, balki mantiqiy fikrlash, muammoni tahlil qilish, vaqtni boshqarish va samarali ishlash kabi ko‘nikmalarni ham rivojlantiradilar.

PBL metodining bosqichlari:

Loyihaning tanlanishi yoki yaratilishi: O‘quvchilarga yoki o‘qituvchiga loyiha mavzusi tanlanadi. Bu mavzu o‘quvchilarning qiziqishlari va o‘qish dasturiga mos bo‘lishi kerak.

Rejalashtirish: O‘quvchilar loyiha qanday amalga oshirilishini rejalashtiradilar. Bu bosqichda o‘quvchilar topshiriqlarni taqsimlash, resurslarni aniqlash, vaqt jadvalini tuzish va kerakli materiallarni yig‘ishadi.

Ijro etish: O‘quvchilar loyihani amaliyotga tatbiq qilishadi. Bu bosqichda o‘quvchilar o‘z faoliyatlarini davom ettiradilar va loyiha yuzasidan muammolarni hal qilishadi.

Tahlil va baholash: Loyihaning natijalari tahlil qilinadi, baholanadi va o‘quvchilarning o‘rgangan bilim va ko‘nikmalari haqida fikr bildiriladi. O‘quvchilar o‘z ishlari haqida taqdimot qilishi yoki yozma hisobot taqdim etishi mumkin.

PBL metodining afzalliklari:

O‘quvchilarning faolligi: PBL metodida o‘quvchilar doimiy ravishda loyiha bilan bog‘liq faoliyatlar bilan shug‘ullanishadi, bu esa o‘z-o‘zini o‘rganishga va tashabbuskor bo‘lishga yordam beradi.

Real hayotga yaqinlik: O‘quvchilar loyihada ishlash orqali haqiqiy muammolarni hal qilishni o‘rganadilar, bu esa ularga real hayotdagi holatlar bilan bog‘liq ko‘nikmalarni rivojlantirish imkonini beradi.

Jamoaviy hamkorlik: O‘quvchilar guruhda ishlash orqali o‘zaro hamkorlikni rivojlantiradilar va jamoadagi rollarni aniq belgilashni o‘rganadilar.

Motivatsiya oshadi: O‘quvchilarga o‘zlari tanlagan yoki ijodiy tarzda ishlab chiqqan loyiha ustida ishlash imkoniyati berilishi ularning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi.

PBL metodini qo‘llash o‘quvchilarga o‘z bilimlarini amaliyotga tatbiq qilish, ijodiy va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga imkoniyat yaratadi. Bu metod o‘qituvchilar uchun o‘quvchilarning faoliyatini yaxshilash va ularning akademik va ijtimoiy ko‘nikmalarini oshirish uchun ajoyib vositadir.

Vazifa: O‘quvchilarga kompyuter dasturlash orqali biror amaliy loyiha yaratish topshirig‘i beriladi. Masalan, ular o‘zlarining shaxsiy web sahifalarini yaratadilar yoki mobil ilova ishlab chiqishadi.

https://buxdu.uz

Loyiha jarayoni:

O‘quvchilar dasturlash tilini (masalan, HTML, CSS, JavaScript) o‘rganishadi.

O‘quvchilar yaratgan web-sahifani yoki mobil ilovalarni sinovdan o‘tkazishadi.

Loyiha tugaganidan so‘ng, ular o‘z ishlarini sinfda taqdim etadilar va o‘zaro fikr almashadilar.

Natija: Bu metod o‘quvchilarga real dunyodagi texnologik muammolarni hal qilishda faol ishtirok etish imkonini beradi. Ular jamoa bo‘lib ishlashadi, o‘z kreativliklarini ko‘rsatishadi va o‘z bilimlarini amaliyotda qo‘llashni o‘rganadilar.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak ushbu interfaol o‘qitish metodlari texnologiya fani dars mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning kognitiv mustaqilligini rivojlantiradi. O‘quvchilar faollashib, o‘z bilimlarini o‘yinlar, muhokama, simulyatsiya va boshqa metodlar orqali mustahkamlashadi. Bu metodlar o‘quvchilarga murakkab masalalarni yechishda amaliy tajriba orttirish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Jonson D., Jonson R. “Collaborative Learning” - New York: Cambridge University Press. 2018 y. -P. 3-5.

2. Vygotsky L.S. “Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes” - Harvard University Press, New York: 1978 y. -P. 4-6.

3. Shukurova M.E. “The role of ict in inclusive education” Axborot texnologiyalarining zamonaviy muommolari hamda ularning yechimlari; Maqolalar to’plami, Urganch. 2020-y. 75-b.

4. Usmanova A.A. “Pedagogika va psixologiya”. O‘quv qo‘llanma. Toshkent. 2014-y. 34-39 b.

5. Maja Stanojevic. Project-Based Learning Objectives and Challanges Knowledge International Journal, London. 2018 y.

6. M.Thomas “Project-Based Learning: A Handbook for Middle and High School Teachers” 2023 y.

7. Rendy Wikrama Wardana “Creativity of Elementary School Science Teachers in Implementing Project-Based Learning”: A Case Study April 2024 y. Indonesia. Child Education Journal 6(1): -P. 11-16.

8. K.V.Stoller. “Project-Based Learning in the Classroom” Journal Website Indonesia. 2023 y.

9. Yu.I.Mavlonova. “Texnologiya ta’limi metodikasi” o’quv qo’llanma. “Navoiy” nashriyoti. 2024-y.

https://buxdu.uz

TEXNOLOGIYA DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA BIRIKMALAR HAQIDAGI BILIM VA KO‘NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH

Abdulloyev G‘iyos G‘ulomovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti Texnologik ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi

Maqolada o‘quvchilarda texnologik hamda politexnik bilimlarni shakllantirish va takomillashtirishga xizmat qiladigan ajraladigan va ajralmaydigan birikmalarning turlari, ishlatilish sohalari yoritilgan. Payvandlashni suyuqlantirib va bosim ostida payvandlash usullariga bo‘linadi. Suyuqlantirib payvandlashga elektr yoyi, elektroshlak usulida, gaz alangasida, elektron nuri yordamida plazma, lazer nuri yordamida va boshqa payvandlashlar usullari kiradi.

Kalit so‘zlar: *ajraladigan va ajralmaydigan birikmalar; uchma-uch, ustmaust,burchakli,payvand birikmalar;bir qatorli, ko‘p qatorli,shaxmat nusxa, parchin mixli birikmalar;uchburchakli, to‘g‘ri to‘trburchakli, metrik rezbali birikmalar; prizmatik, silindrsimon va segmentsimon shponkali birikmalar.*

РАЗВИТИЕ ЗНАНИЙ И НАВЫКОВ О СОЕДИНЕНИЯХ У СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГИИ

В статье описаны виды разделяемых и неразделимых соединений, служащих для формирования и совершенствования технологических и политехнических знаний студентов, и области их использования. Сварку разделяют на жидкостную и сварку давлением. Жидкостная сварка включает электрическую дугу, электрошлаковый метод, газовое пламя, электронно-лучевую плазму, лазерный луч и другие способы сварки.

Ключевые слова: *разделимые и неразделимые соединения; соединения три-три, вертикальные, угловые, сварные; однорядные, многорядные, шахматные, клепаные соединения; треугольные, прямоугольные, метрические рифленые соединения; призматические, цилиндрические и сегментные шпоночные соединения.*

DEVELOPING STUDENTS' KNOWLEDGE AND SKILLS ABOUT COMPOUNDS IN TECHNOLOGY LESSONS

The article describes the types of separable and non-separable compounds that serve to form and improve students' technological and polytechnical knowledge, and their areas of use. Welding is divided into liquid and pressure welding methods. Liquid welding includes electric arc, electroslag, gas flame, electron beam plasma, laser beam and other welding methods.

Keywords: *detachable and non-detachable joints; butt-joint, butt-joint, angular, welded joints; single-row, multi-row, staggered, riveted joints; triangular, right-angled, metric threaded joints; prismatic, cylindrical, and segmented keyed joints.*

Kirish. Mashinasozlikda mexanizm va mashinalarni yig‘ishda ba’zi detalar o‘zaro biriktirilib, ajralmas yoki ajraladigan birikmalar hosil qilinadi. Ajraluvchan birikmalarni shkastlantirmasdan, buzmasdan qismlarga ajratish mumkin. Rezbali birkmalar eng ko‘p tarqalgan birikma bo‘lib, vintli, shpilkali turlarga bo‘linadi. Ular mahkamlovchi va zichlovchi bo‘ladi. Rezbalarning shakli uchburchak, to‘rtburchak va trapetsiya shaklida bo‘ladi. Oddiy mahkamlovchi rezbali birkmalarda bolt yoki vint teshikka ma’lum zaror bilan kirgiziladi.

Asosiy qism. Zichlovchi birikmalarda esa bolt urib kiritiladi. Birikma ajralib ketmasligi uchun kontrgaykalar, shaybalar ishlatiladi. Shponkali va shlitsali birikmalar vallarda yoki o‘qlarda aylanadigan detallarni o‘zaro biriktirishda ishlatiladi. Shponkalarning prizmatik, silindirik va segmentsimon turlari bor va ular tushadigan kuchlanish bo‘yicha tanlanadi. Birikmalardan to‘g‘ri foydalanish uchun ularning tuzilishini, ishlatilish sohalarini, parametrlarini bilish kerak.

Rezbali birikmalarning afzalliklari shundan iboratki, ular nisbatan katta yuklanish ta’sirida yetarli darajada ishonchli ishlaydi; ularni ajratish va yig‘ish oson; nisbatan arzon, barcha o‘lchamlari standartlashtirilgan. 54 Rezbaning hamma o‘lchamlari standartlashgan bo‘lib rezbalar silindirsimon va konussimon sirtlarda kesiladi. Asosan silindirsimon rezbalar ishlatiladi, jips birikmalar hosil qilish uchun konussimon sirtlarda kesiladi. Rezbadagi o‘ramlarning yo‘nalishi chapdan o‘ng tomonga yo‘nalgan bo‘lsa o‘ng rezba, o‘ngdan chap tomonga yo‘nalgan bo‘lsa chap rezba deb ataladi. Mashinasozlikda eng ko‘p

https://buxdu.uz

tarqalgan rezba metrik rezba bo‘lib, uchburchak shaklida bo‘ladi va burchagi 600 ga teng. Metrik rezbalar asosan mahkamlash uchun ishlatilib rezba qadami yirik yoki mayda bo‘lishi mumkin. Shponkali va shlitsli birikmalar yordamida shkiv, tishli g‘ildirak, mufta va shunga o‘xshash detallar vallarga mahkamlanadi. Bunda birikma asosan burovchi moment bilan yuklanadi.

Bu birikmalar val, shponka hamda g‘ildirakni (shkiv, tishli g‘ildirak, yulduzcha va boshqalar) gupchagidan iborat bo‘lib, shponka burovchi momentini uzatish uchun ishlatiladi. Shponkali birikmaning afzalligi bu uning tuzilishi oddiy bo‘lib, ularni yig‘ish va qismlarga ajratish nisbatan yengil va arzonligidadir. Kamchiliklari: shponka uchun mo‘ljallangan o‘yiq bo‘lishi, bu esa shu kesimning mustahkamligini kamaytiradi.. Shuning uchun shponkali birikmalar dinamik yuklanish bilan ishlaydigan va katta tezlik bilan harkatlanuvchi vallarda ishlatish tavsiya etilmaydi. Kamchiliklardan yana biri bu har bir shponka o‘tqaziladigan joyiga moslab o‘rnatilishi kerak, shuning uchun katta seriya bilan tayyorlanadigan uzellarda ham tavsiya etilmaydi. Shponkali birikmalar zo‘riqqan va zo‘riqmagan bo‘lishi mumkin.

Zo‘riqmagan birikmalarda prizmatik, segmantli shponkalar, zo‘riqqan birikmalarda silindrsimon, ponasimon shponkalar ishlatiladi. Standart bo‘yicha tayyorlanadigan shponkalar uchun mustahkamligi 500 MPa dan kam bo‘lmagan uglerodli va legirlangan po‘lat materiallar ishlatiladi. Ruxsat etilgan kuchlanishlarning qiymati ish rejimiga, val hamda vtulka materiallarning mustahkamligiga bog‘liq bo‘ladi.

Valning sirtida va unga o‘rnatilgan detall gupchagi teshigining sirtida ariqchalar o‘yilib, detallardan birining chizig‘i, ikkinchisining botig‘iga tushadigan qilib o‘rnatilsa, shlitsli birikma hosil bo‘ladi. Bunday birikmalarda shponkali birikmalardagiga nisbatan quyidagicha afzalliklari bor: birinchidan detallar valda yaxshi markazlanadi, kerak bo‘lganda ularni val o‘qi bo‘ylab suriladigan qilib o‘rnatish ham mumkin; ikkinchidan o‘lchamlari bir xil bo‘lgan birikmalarda shlitsli birikmalar shponkali birikmalarga nisbatan katta burovchi moment uzata olishi mumkin; uchinchidan yuklanish zarb bilan bo‘lganda ham ishonchli ishlaydi. Shlitsli birikmalarning barcha o‘lchamlari standartlashgan bo‘lib, shakli to‘g‘ri to‘rtburchakli va uchburchakli bo‘lishi mumkin. Bulardan eng ko‘p tarqalgani to‘g‘ri to‘rtburchak shaklli shlitslardir. Uchburchak shlitsli birikmalar, nisbatan katta bo‘lmagan momentlarni uzatish uchun qo‘zg‘almas birikma shaklida ishlatiladi. Hozirgi vaqtda ko‘p ishlatiladigan ajralmas birikmalarga payvand va parchin mixli birikmalar kiradi.

Payvand birikmalar detalarni uchma – uch, ustma – ust va burchakli qilib briktirishda ishlatiladi Payvandlash – payvandlanadigan qismlarni, detalarni mahkamlash yoki umumiy qizdirib, plastik deformatsiyalab, atomlararo bog‘lanish hosil qilib ajralmas qilib biriktirish jarayonidir. Payvandlashning 60 dan ortiq turi bor (elektr yoyli, elektr shlakli, elektron – nur, plazmali, yorug‘likli, gazli va boshqalar). Payvandlash dastaki, yarim avtomatik va avtomatik tarzda amalga oshiriladi. Mashinasozlikda asosan elektr yoy va gaz alangasida payvandlashdan foydalaniladi.

Payvandlash darzlar, o‘yiqlar, yoriqlar, singan joylar, sinib qolgan jismlarni ulashda, yamab berkitish va detallarni bir-biriga ulashda qo‘llaniladi. Yoy yordamida payvandlash uchun o‘zgaruvchan tok manbalari (payvandlash transformatori) yoki o‘zgarmas tok manbalari (payvandlash to‘g‘rilagichlari va o‘zgartkichlari)dan foydalaniladi. O‘zgarmas tokda payvandlashda detal manbaning manfiy qutbiga (teskari qutiblilik) yoki musbat kutbiga (to‘g‘ri qutiblilik) ulanishi mumkin. Detal musbat qutbbga ulanganda ko‘p issiqlik ajralib chiqadi. Detal yuzasini payvandlashga tayyorlshn uchun qirralar kertib kengaytiriladi, tozalanadi, organik eritmalar yoki kaustik soda yordamida yuvib yog‘sizlantiriladi. Payvand chok sovitgandan so‘ng unga yo detal sirti bilan bir tekis bo‘ladigan qilib, yoki chokdan detalga ravon o‘tadigan qilib ishlov beriladi.

Po‘lat detallarni payvandlash asosan metall elektrodlar 1-12 mm diametrli Sv0.8, Sv-08 GA simi vositasida elektr yoy yordamida bajariladi. Sim tarkibida stabillovchi (yoyning turg‘un yonishiga yordam beruvchi), himoyalovchi (atmosferaning zararli tasiridan) shlak va gaz hosil qiluvchi, ba’zan esa chokning sifatini yaxshilaydigan ko‘p chatuvchi va legirlovchi elementlar bo‘lgan qatlam bilan qoplanadi. Yaxshi payvandlanadigan kam uglerodli va kam legirlangan po‘latlar (15X, 20X) oldindan detallar qizdirmasdan va keyin ishlov bermasdan E-34, E-38, E42, E-42A, E-46 elektrodlar bilan o‘zgaruvchan tokda payvandlanadi. O‘rtacha uglerodli, ko‘p uglerodli va ko‘p legirlangan po‘latlar teskari qutbli o‘zgarmas tokda payvandlanadi.

Bunda detallar chokning ichki kuchlanishlarini va nuqsonlarini yo‘qotish maqsadida 150-700°C (odatda 250°~300°C) gacha qizdiriladi. Payvandlangandan keyin metal toblanadi va bo‘shatiladi. Katta detallar to‘g‘ri qutbli o‘zgarmas va o‘zgaruvchan tokda, yupqa devorli detallar esa teskari qutbli tokda payvanldanadi. Gaz alangasida payvandlashdan, asosan, qalinligi 2-3 mm bo‘lgan yupqa detallarni payvandlash uchun foydalaniladi. Payvandlash materiali sifatida Sv-08, Sv-08A, Sv08GS va boshqa turdagi simlar ishlatiladi. Payvandlashdan oldin chok gorelka yordamida 650-700°C temperaturagacha qizdiriladi.

https://buxdu.uz

Cho‘yan detallarni payvandlash gaz alangasida yoy yordamida ham bajariladi. Payvandlashning uch turi bor: butun detalni 500-700°C gacha pechda yoki ko‘rada qizdirib payvandlash; gorelka yordamida detalning ayrim joylarini 250-450°C gacha 56 qizdirib payvandlash (chala qizdirib payvandlash); qizdirmasdan payvandlash (sovuqlayin payvandlash). Payvandlangan birikma asta-sekin sovitidadi. Bolg‘alanuvchan cho‘yan uchun: mis-temir elektrodlar, CSh-4 markali po‘lat elektrodlar, latun yoki monel-metalldan ishlangan 3-4 mm diametrli chiviqlar ishlatiladi. Alyuminiy va uning qotishmalaridan ishlaangan detallar avval yaxshilab tozalanadi, 250°C gacha qizdiriladi va yoy yordamida payvandlanadi. Gaz yordamida payvandlash neytral atsetelen alangasida bajariladi. Mis va mis qotishmalaridan tayyorlangan detallarni payvandlash gaz yoki yoy yordamida amalga oshiriladi. Misli yoy yordamida payvandlashda M1 markali mis sim yoki fosforli mis sim, ko‘mir yoki grafit elektrodlar ishlatiladi.

Latun va bronzalardan yasalgan detallarni payvandlash ko‘mir elektrodlar bilan amalga oshiriladi. Barcha detallarni payvandlashda payvandlash materiali sifatida payvandlanadigan material bilan bir jinsli material ishlatiladi. Payvand birikmalar uchma-uch, ustma-ust va burchak ostida amalga oshiriladi. Payvand choklar shakliga qarab ustma-ust va burchakli choklarga bulinada. Payvand birikmalarning boshqa ajralmas birikmalardagiga qaraganda birmuncha afzalliklari bor, masalan birikma kam mehnat talab qilishi bilan birga, metallni tejashga imkon beradi. Bundan tashqari, murakkab shakilli yirik cho‘yan quymalar o‘rniga payvand birikma vositasida tayyorlangan yengil po‘lat detallar ishlatilishi, materialni 3040% tejashga imkon beradi.

Payvandlashni suyuqlantirib va bosim ostida payvandlash usullariga bo‘linadi. Suyuqlantirib payvandlashga elektr yoyi, elektroshlak usulida, gaz alangasida, elektron nuri yordamida plazma, lazer nuri yordamida va boshqa payvandlashlar usullari kiradi. Bosim ostida payvandlashga kontakt usuli, ishqalab, portlash, sovuqlayin va boshqa usullar kiradi. Sanoatda asosan elektr yoyi yordamida, gaz alangasini yordamida hamda kontakt usulida payvandlashlar ko‘p ishlatiladi. Payvandlashda maxsus elektroddan (ustki qismi suyuq shisha aralashmasi qoplangan metall sterjen) foydalaniladi.

Payvandlash jarayonida erigan metal chok hosil qiladi, bunda sterjen ustidagi aralashma erib chokni ustini qoplaydi (flyusi) bu esa havo tarkibidagi kislorod va azotdan chokni saqlaydi, natijada chok sifatli bo‘ladi. Kontakt payvandlashda – biriktiriladigan joy kerakli darajada tok yordamida qizdiriladi, bunda ulanadigan joyi plastik holatga keladi, unda detallar ma’lum kuch bilan siqilganda payvand chok hosil bo‘ladi. Detallarni o‘zaro uchma-uch, ustma-ust va burchak ostida payvandlash mumkin. Parchin mixlar asosan diametri 20 mm dan ortiq bo‘lmagan po‘lat, mis, alyuminiy simlaridan tayyorlanadi.

Xulosa. O‘rnatish qulay bo‘lishi uchun parchin mixning diametri teshikning diametridan kichikroq qilinadi. Parchin mixli birikmalarda choklar bir, ikki va shaxmat qatorli qilib o‘rnatilishi mumkin. Shuningdek birikma bir kesimli, ikki 57 kesimli hamda ko‘p qismli bo‘lishi mumkin. Parchin mixli birikmalarning mustahkamligi parchin mix sterjeni kesimining kesilishdagi kuchlanishga, sterjen yuzasining ezilishdagi kuchlanishga hamda o‘zaro biriktirilgan listlarning cho‘zilishdagi kuchlanishga chidamliligi bilan belgilanadi. Parchin mixli birikmalar samolyotsozlikda va raketasozlikda asosiy birikma sifatida ishlatiladi.

Adabiyotlar:

1. G‘.Sh.Zokirov. Mashina va mexanizmlar nazariyasi.T.: “O‘zbekiston”, 2002.
2. R.Tojiboev, A.Jo‘raev. Mashina detallari. T: “O‘qituvchi’’, 2002.
3. A.V.Pyataev, B.K.Muhamedjanov. Mashina detallari.T.: “Moliya iqtisod’’, 2007.
4. A.Jo‘rayev va boshqalar. Mexanizmlar va mashinalar nazariyasi T.: “O‘qituvchi”,2002.
5. R.Tojiboyev, A.Jo‘rayev, R.Maksudov. Mashina detallari. T.: “Fan va texnologiya”, 2008. – 2021. – C. 357.

https://buxdu.uz

TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIM OLISH FAOLIYATINING ROLI VA AHAMIYATI

Rayimova Dilnavoz Dilmurodovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti “Texnologik ta’lim” kafedrasi o‘qituvchisi
dilnavozrayimova686@gamil.com

Maqolada talabalarning mustaqil ta'lim olish faoliyatining roli va ahamiyati keng muhokama qilinadi. Mustaqil ta'lim — bu talabalar o‘z-o‘zini boshqarish, o‘rganish jarayonida faol qatnashish va o‘z bilimlarini mustaqil ravishda kengaytirish imkoniyatini yaratadigan ta'lim shaklidir. Talabalar uchun mustaqil ta’lim olishning ahamiyati nafaqat akademik muvaffaqiyatga erishish, balki jamoada ishlash, muammolarni hal qilish va innovatsion fikrlashni rivojlantirishda ham katta rol o‘ynaydi. Maqolada mustaqil ta'lim olishning pedagogik va psixologik asoslari, uning talabalarning o‘z-o‘zini rivojlantirish, ijodiy yondashuv va mustaqil fikrlashni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Shuningdek, ta'lim jarayonida talabalar mustaqil faoliyatini rag‘batlantirish va samarali boshqarish bo‘yicha tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: *Mustaqil ta'lim, ta'lim faoliyati, o‘z-o‘zini rivojlantirish, ijodiy yondashuv, mustaqil fikrlash, pedagogik asoslar.*

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ

В статье подробно рассматривается роль и значимость самостоятельной учебной деятельности студентов. Самостоятельное обучение — это форма обучения, которая позволяет студентам самостоятельно управлять своим процессом обучения, активно участвовать в нем и расширять свои знания. Значение самостоятельного обучения для студентов заключается не только в достижении академических успехов, но и в развитии навыков командной работы, решения проблем и инновационного мышления. В статье анализируются педагогические и психологические основы самостоятельного обучения, а также его роль в формировании у студентов навыков саморазвития, творческого подхода и независимого мышления. Кроме того, предлагаются рекомендации по стимулированию самостоятельной деятельности студентов и эффективному управлению этим процессом в рамках учебного процесса.

Ключевые слова: *Самостоятельное обучение, учебная деятельность, саморазвитие, творческий подход, независимое мышление, педагогические основы.*

THE ROLE AND IMPORTANCE OF STUDENTS' INDEPENDENT LEARNING ACTIVITIES

The article discusses the role and significance of students' independent learning activities. Independent learning is an educational form that allows students to manage their own learning process, actively participate in it, and expand their knowledge independently. The importance of independent learning for students lies not only in achieving academic success but also in developing teamwork skills, problem-solving abilities, and innovative thinking. The article analyzes the pedagogical and psychological foundations of independent learning, its role in fostering students' self-development, creative approaches, and independent thinking. Furthermore, recommendations are provided for encouraging and effectively managing students' independent activities within the educational process.

Keywords: *Independent learning, learning activity, self-development, creative approach, independent thinking, pedagogical foundations.*

Kirish. Mustaqil ta’lim olish talabalarning o‘quv jarayonidagi muhim va ajralmas qismidir. Zamonaviy ta'lim tizimida talabalar faqat ma'lum bir ilmiy bilimlarni o‘zlashtiribgina qolmay, balki o‘z-o‘zini boshqarish, mustaqil fikrlash, kreativ va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishga ham e'tibor qaratiladi. Mustaqil ta’lim — bu talabalar o‘z bilim va ko‘nikmalarini kengaytirish, o‘rganish jarayonida faollik ko‘rsatish, yangi bilimlarni mustaqil ravishda qabul qilish va ular asosida yangi xulosalar chiqarish imkoniyatini yaratadigan o‘qitish shaklidir. Bunday yondashuv, bir tomondan, talabalarga o‘z bilimlarini

https://buxdu.uz

yanada chuqurlashtirish, boshqa tomondan esa, kelajakda ularning professional faoliyatida zarur bo‘lgan mustaqil ishlash qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili. Talabalarning mustaqil ta’lim olish faoliyatining nazariy asoslari pedagogika fanida muhim o‘rin tutadi. Foydalanuvchi ta’lim tizimida mustaqil ta’limni tashkil etishning asosiy tamoyillari va metodik yondashuvlarini ko‘rib chiqqan olimlar orasida **Vygotskiy** (1978) va **Piaget** (1973) kabi mutaxassislarning ilmiy qarashlari alohida o‘rin egallaydi. Vygotskiy, o‘zining ijtimoiy-madaniy nazariyasida, talabaning mustaqil o‘rganish jarayonini hamkorlik va o‘zaro faoliyat orqali o‘rganishini ta’kidlagan. Piaget esa kognitiv rivojlanishning bosqichlari orqali mustaqil o‘rganishning muhimligini, ayniqsa, yoshlarning muammolarni mustaqil hal qilishda o‘z fikrlarini rivojlantirishini ko‘rsatgan.

Muhokama va natijalar. Talabalarning mustaqil ta’lim olish faoliyati bugungi ta’lim tizimining muhim tarkibiy qismlaridan biridir. Mustaqil ta’lim nafaqat o‘quv jarayonida mustahkam bilim olishni ta’minlash, balki talabalarda o‘z-o‘zini boshqarish, kreativ fikrlash va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Adabiyotlar tahlili, mustaqil ta’limning pedagogik, psixologik va metodik jihatlarini ko‘rsatdi, bu esa ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

1. Mustaqil ta’limning pedagogik asoslari

Mustaqil ta’limning pedagogik jihatlariga oid tahlil talabalarning o‘z-o‘zini boshqarish, o‘rganish jarayonida faollik ko‘rsatish va ma'lumotlarni kengaytirishdagi ahamiyatini ta’kidlaydi. O‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro faoliyatni, interaktiv ta’lim texnologiyalarini va multimediya vositalarini qo‘llash orqali ta’lim samaradorligini oshirish mumkin. **Vygotskiy** va **Piaget**ning kognitiv rivojlanish nazariyalari mustaqil o‘rganishni qo‘llab-quvvatlashda yondashuvlarni taqdim etadi, chunki ular o‘rganish jarayonida o‘zaro faoliyatni va tashabbusni rivojlantirishga urg‘u beradilar.

2. Mustaqil ta’limning psixologik asoslari

Mustaqil ta’limning psixologik jihatlari talabalarning ichki motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. **Deci** va **Ryan**ning o‘z-o‘zini boshqarish nazariyasiga ko‘ra, talabalar o‘z bilimlarini mustaqil tarzda kengaytirish orqali yanada mustahkam ichki motivatsiyani rivojlantiradilar. Bu motivatsiya talabalarning bilim olish jarayoniga faolroq qo‘shilishlariga yordam beradi. Mustaqil ta’limda talabalar o‘z-o‘zini boshqarishni o‘rganadilar, bu esa nafaqat o‘quv jarayonida, balki kasbiy faoliyatda ham zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantiradi.

3. Mustaqil ta’lim va innovatsion texnologiyalar

Mustaqil ta’limni samarali tashkil etishda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish juda muhimdir. **Siemens**ning "Connectivism" nazariyasi talabalarga onlayn resurslar, multimediya vositalari, virtual sinflar va boshqa interaktiv texnologiyalar yordamida mustaqil o‘rganish imkoniyatlarini kengaytiradi. Zamonaviy texnologiyalar talabalar uchun global tarmoqda bilim olish va o‘z-o‘zini rivojlantirish imkoniyatlarini yaratadi. Shuningdek, onlayn platformalar, vebinarlar, elektron kutubxonalar talabalar o‘rganish jarayonida qo‘llanadigan asosiy vositalarga aylangan.

4. Mustaqil ta’limning kasbiy rivojlanishdagi o‘rni

Mustaqil ta’lim talabalarni kasbiy hayotga tayyorlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Talabalar o‘z-o‘zini boshqarish va muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatlarini rivojlantirish orqali professional faoliyatga tayyorlanadilar. **Barrett**ning tadqiqotlari mustaqil ta’limni kasbiy tayyorgarlikning ajralmas qismi sifatida ko‘rsatadi, chunki bu jarayon talabalar uchun muammolarni hal qilish, yangi g‘oyalar yaratish va professional muhitda ishlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

5. Mustaqil ta’limni rivojlantirishda pedagogik tavsiyalar

Mustaqil ta’limni muvaffaqiyatli tashkil etish uchun o‘qituvchilar quyidagi tavsiyalarni hisobga olishlari lozim:

- **Texnologiyalardan samarali foydalanish**: Talabalarga mustaqil ta’lim olishda yangi texnologiyalarni qo‘llashni rag‘batlantirish zarur. Interaktiv ta’lim platformalari va multimediya vositalari talabalarni o‘rganish jarayoniga yanada faol jalb qiladi.
- **Motivatsiyani oshirish**: Talabalarga o‘z-o‘zini rivojlantirish va mustaqil o‘rganishga bo‘lgan ichki motivatsiyalarini oshirish uchun psixologik yondashuvlarni qo‘llash lozim.
- **O‘zaro faoliyatni rivojlantirish**: Mustaqil ta’lim jarayonida talabalar o‘rtasida o‘zaro faoliyatni, guruhli ishlashni va fikr almashishni qo‘llab-quvvatlash muhim ahamiyatga ega. Bu jarayon nafaqat bilimlarni chuqurlashtiradi, balki ijodiy fikrlashni ham rivojlantiradi.

6. Natijalar.

Mustaqil ta’lim olish faoliyatining ta’lim tizimidagi o‘rni beqiyosdir. Bu jarayon talabalar uchun nafaqat bilim olish, balki kasbiy va shaxsiy rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Mustaqil ta’lim nafaqat akademik muvaffaqiyatlarni ta’minlash, balki ijodiy yondashuvlar, innovatsion fikrlash va jamoada samarali ishlash kabi ko‘nikmalarni rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatdiki,

https://buxdu.uz

zamonaviy texnologiyalar va psixologik yondashuvlar mustaqil ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Mustaqil ta’lim nafaqat talabalarning bilimlarini mustahkamlash, balki ularni kelajakdagi professional faoliyatga tayyorlashda ham katta ahamiyatga ega.

Tavsiyalar:

- Talabalarning mustaqil o‘rganish faoliyatini rag‘batlantirish uchun pedagogik metodlarni diversifikatsiya qilish zarur.
- Mustaqil ta’limni samarali tashkil etish uchun zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, shuningdek, psixologik va pedagogik yondashuvlarni o‘rganish muhimdir.
- O‘qituvchilar mustaqil o‘rganish jarayonini to‘g‘ri boshqarish va talabalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash uchun kerakli resurslarni yaratishlari kerak.

Xulosa va takliflar. Talabalarning mustaqil ta’lim olish faoliyati bugungi kunda ta’lim tizimining asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Mustaqil ta’lim nafaqat o‘quvchilarning bilim olishni chuqurlashtirishga, balki ularning ijodiy fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yondashuvlarni rivojlantirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Maqolada tahlil qilingan adabiyotlar, metodikalar va psixologik yondashuvlar mustaqil ta’limning nafaqat akademik muvaffaqiyatga, balki kasbiy va shaxsiy rivojlanishga bo‘lgan ahamiyatini ko‘rsatadi. Mustaqil ta’lim jarayoni talabalarning o‘z-o‘zini boshqarish, o‘rganish jarayonida faollik ko‘rsatish va o‘z bilimlarini kengaytirishga imkoniyat yaratadi.

Mustaqil ta’limning samarali tashkil etilishi talabalarga ta’limning har bir bosqichida muvaffaqiyatli bo‘lish va kelajakda ijtimoiy hamda professional muhitda faoliyat yuritish uchun zarur bo‘lgan ko‘nikmalarni shakllantirishda yordam beradi. O‘qituvchilar va ta’lim tizimi mutaxassislari tomonidan mustaqil ta’limni qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish ta’lim sifatini yaxshilashda katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlar:

1. Xalq hunarmandchiligi namunalarini takomillashtirish va rivojlantirish (zardo‘zlik san’ati misolida) R.D.Dilmurodovna, E.R.Tohirovich, Ijodkor o‘qituvchi 3 (27), 9-12
2. The Importance of Using Graphics Programs in The Design of Sewing Items. R.E. Tohirovich, R.D. Dilmurodovna, R.D. Muminovna Web of Teachers: Inderscience Research 1 (3), 5-8
3. Typical mistakes made by students when making drawings in the engineering graphics discipline R.E. Tohirovich, R.D. Dilmuradovna E-Conference Globe, 339-343
4. Maktabgacha ta’lim muassasalarida mashgulotlarni tashkil etish R.O Jaxonovna, R.E Tohirovich, R.D Dilmurodovna Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali 2 (1), 321-327
5. Texnologiya ta’limi praktikumi fanini o ‘qitishda innovatsion ta’lim texnologiyalarini qo ‘llash imkoniyatlari D.D. Rayimova, S.I.Bahronova, D.M. Ruziyeva, N.U. Davlatova Educational Research in Universal Sciences 2 (5), 616-619
6. Innovative Technologica: Methodical E.T. Rustamov, D.D Rayimova Research Journal 2 (06), 37
7. Characteristics of technical creativity in technological education. Innovative technologica methodical research journal. 2021 E.T.Rustamov, D.D Rayimova, M.J Jabborova, ..B-37-41
8. Rustamov, Erkin Toxirovich, and Nozim Qayumovich Idiyev. "Chizma bajarishda oquvchilar yol qoyadigan tipik xatolar." Интернаука 20-2 (2018): 58-60.
9. Рустамов, Эркин Тохирович, and Джамал Рашидович Уринов. "Нахождение тени многогранников в ортогональных проекциях." COVID-19 и современное общество: социально-экономические последствия и новые вызовы. 2020.
10. B. Sh. I., Dilmurodovna, R. D., Tohirovich, R. E., & Norjona, P. (2023). Texnologiya fanini o ‘qitishda interfaol usullarni qo‘llash metodikasi. Ta’lim fidoyilari, 4(1), 191-197.
11. Dilmurodovna R. D. Xalq hunarmandchiligi namunalarini takomillashtirish va rivojlantirish (Zardo‘zlik san’ati misolida) //ijodkor o‘qituvchi. – 2023. – T. 3. – №. 27. – C. 9-12.
12. Dilmurodovna R. D. Xalq hunarmandchiligi namunalarini takomillashtirish va rivojlantirish (Zardo‘zlik san’ati misolida) //Ijodkor o‘qituvchi. – 2023. – T. 3. – №. 27. – C. 9-12

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA VA BOSHLANG‘ICH TA’LIM

UO’K 378.092.33:811

RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING AQLIY TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNING SAMARALI USULLARI

Abrorxonova Kamolaxon Abrorxon qizi,
Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti
Boshlang’ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi mudiri, PhD, dotsent
G‘ofurova Mohidil Sayfutdin qizi,
“Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi
(Boshlang‘ich ta’lim)” mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Ushbu maqolada raqamli ta’lim sharoitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aqliy tafakkurini shakllantirish usullari tahlil qilinadi. Maqola raqamli texnologiyalar o‘quvchilarning mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishdagi o‘rnini ochib berib, zamonaviy ta’lim texnologiyalarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual salohiaytini oshirishdagi afzalliklari va amaliy tavsiyalar, interfaol ta'lim platformalari: Kahoot, Quizlet, va LearningApps kabi platformalar, boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yinli ta’lim samaradorligi yuqori raqamli o‘yinlar yordamida o‘quvchilar mavzularni oson o‘zlashtirishi, raqamli hikoya yaratish texnologiyasi, raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aqliy tafakkurini rivojlantirish va innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish hamda interfaol platformalar, loyiha asosida o‘qitish va raqamli hikoya yaratish kabi metodlarni yoritilishi taqdim etilgan.

Kalit so’zlar: *raqamli ta’lim, aqliy tafakkur, interfaol platformalar, raqamli o‘yinlar, raqamli hikoya yaratish, mustaqil o‘rganish, zamonaviy ta’lim.*

ЭФФЕКТИВНЫЕ МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ МЕНТАЛЬНОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ЦИФРОВОЙ СРЕДЕ ОБУЧЕНИЯ

В данной статье анализируются методы формирования ментального мышления учащихся начальной школы в контексте цифрового образования. В статье раскрывается роль цифровых технологий в формировании навыков логического и критического мышления учащихся, представлены преимущества и практические рекомендации современных образовательных технологий в повышении интеллектуального потенциала учащихся начальной школы, интерактивных образовательных платформ: Kahoot, Quizlet и LearningApps, платформ для учащихся начальной школы, с помощью современных цифровых игр учащиеся могут легко осваивать темы, технологию создания цифровых историй,

Ключевые слова: *цифровое образование, ментальное мышление, интерактивные платформы, цифровые игры, цифровое повествование, самостоятельное обучение, современное образование.*

EFFECTIVE METHODS FOR DEVELOPING THE MENTAL THINKING OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN A DIGITAL LEARNING ENVIRONMENT

This article analyzes the methods of forming the mental thinking of primary school students in the context of digital education. The article reveals the place of digital technologies in the formation of logical and critical thinking skills of students, presents the advantages and practical recommendations of modern educational technologies in increasing the intellectual potential of primary school students, interactive educational platforms: Kahoot, Quizlet, and LearningApps, platforms for primary school students with the help of high digital games, students can easily master topics, digital story creation technology.

Keywords: *digital education, mental thinking, interactive platforms, digital games, digital storytelling, independent learning, modern education.*

Kirish. Hozirgi kunda ta‘lim sohasida raqamli texnologiyalarni qo‘llash global mavzuga aylangan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Ta’lim-tarbiya tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish

https://buxdu.uz

konsepsiyasi” to‘g‘risidagi Qarori va shu kabi farmon va qarorlar raqamli ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish, ayniqsa, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual rivojlanishida texnologiyalardan foydalanishni kengaytirish uchun huquqiy asos yaratadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida raqamli texnologiyalarni samarali qo‘llash o‘quvchilarning aqliy tafakkurini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida aqliy tafakkurni shakllantirishda foydalanishimiz mumkin bo‘lgan raqamli ta’lim vositalarini keltirib o‘tishni lozim topdik [7].

Tafakkur – inson aqliy faoliyatining yuksak shakli; obyektiv voqelikning ongda aks etish jarayoni. Tafakkur atrof- muhitni, ijtimoiy hodisalarni, voqelikni bilish quroli, shuningdek, inson faoliyatini amalga oshirishning asosiy sharti sanaladi. U sezgi, idrok va tasavvurga qaraganda voqelikni to‘la va aniq aks ettiruvchi yuksak bilish jarayonidir.Tafakkur inson ongida olingan ma’lumotlarni aks ettirish, uni tahlil qilish, muammoli ma’lumotlarga yechim topish vazifalarini bajaradi. Inson olam va odam haqida olgan barcha ma’lumotlari uning tafakkurida aks etadi va tahlil qilinadi. Hozirgi zamonaviy psixologiyada tafakkurning bir necha turlari shartli ravishda tasniflanadi. Bular: a) Rivojlanish genezi b) Yechiladigan masalalar tasnifi c) Yoyilish darajasi d) Yangilik va orginallik darajasi e) Tafakkur vositalari f) Tafakkur funksiyalari Tafakkur tushunchalar va tasavvurlarda amalga oshiriladigan hamda tafakkur qilinishining asosiy shakli fikr va mulohaza yuritishdir [4].

Tafakkur doirasi keng bo’lgan kishida ma’lumotlarni tez qabul qilish, muammoli vaziyatlarda o’zini nazorat qilish va bunday vaziyatlardan oson chiqib ketish ko’nikmalari shakllangan bo’ladi. Aqliy tafakkur esa uzoq muddat hamda tinimsiz izlanish natijasida yuzaga keladi. Uning shakllanishida ilmiy qarash va e’tiqod o’ziga xos o’rin tutadi. Tafakkurning shakllanishida sezgilar, tasavvur va idrok bevosita ishtirok etadi. Biz olayotgan ma’lumotlarimiz haqida avval tushunchaga ega bo’lamiz, u haqida o’rganib hukm chiqaramiz va oxirida xulosalaymiz. Bu tafakkurning turli shakllari hisoblanadi [6]. Tafakkur turli yosh davrlariga ko’ra turlich shakllangan bo’ladi. Masalan, bog’cha yoshidagi bolalarda ko’rgazmali tafakkur ustun bo’ladi. Bu paytda bolalar o’zlari ko’rgan narsalari haqida ma’lumotga ega bo’ladilar. Maktab yoshiga kelib esa bolalarda mavhum tafakkur paydo bo’la boshlaydi. Bunda o’quvchilar faqat ko’rgan narsalari yoki hodisalari haqida emas, balki eshitgan yoki o’qiganlari haqida ham tafakkur qilish qobiliyatlari shakllana boradi. Bu davrda ularning tafakkur tezligini shakllantirish juda muhim sanaladi. Biz tafakkur tezligining mahsuli sifatida maqol, ertak yoki tez aytishlarni ko’rishimiz mumkin.

Metod (yun. "metodos" — bilish yoki tadqiqot yo‘li, nazariya, ta’limot) — voqelikni amaliy va nazariy egallash, o‘zlashtirish, o‘rganish, bilish uchun yo‘l yo‘riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli. Qaysidir bilimni olish yoki berish uchun foydalaniladigan va o’rganish jarayoni samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan usullar hammasi metod hisoblanadi [4]. Tafakkur tezligining shakllanishi o’quvchilarning yangi muhitga moslashishini ham osonlashtiradi. Chunki ular sodir bo’layotgan voqealarni kuzatishadi, tahlil qilishadi, solishtirishadi va oxirida to’g’ri xulosaga kelishadi. Bunday o’quvchilarda o’z fikrlarini, xulosalarini to’g’ri yoki noto’g’ri tomonlarini o’ylab ko’rish, o’z fikrlarini tengdoshlarining fikrlari bilan solishtirish va bularni tanqidiy baholash ko’nikmalari shakllanib boradi. “Har ishki qilmish odamizod,

Tafakkur birla bilmish odamizod”-deydi Alisher Navoiy. Ya’ni inson biror ishni amalga oshirmoqchi bo’lsa, yoki o’rganishniistasa albatta unda dastlab aql bo’lishi lozim. Va bunda inson o’z tafakkuriga tayanadi. Inson bu hayotda nimaniki o’rgansa,bu albatta uning tafakkurida aks etadi va inson o’rganayotgan ilmlarining barchasini o’z tafakkuri doirasida tahlil qiladi va xulosa chiqaradi. Shuning uchun ham tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish muhim masala hisoblanadi.

Interfaol ta'lim platformalari: Kahoot, Quizlet, va LearningApps kabi platformalar o‘quvchilarning mantiqiy fikrlashini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Interfaol platformalar o‘qitish jarayonini jonlantirib, o‘quvchilarni faol ishtirok etishga undaydi[9]. Bu texnologiyalar orqali bilimlar tezroq o‘zlashtiriladi va aqliy tafakkur jarayoni yaxshilanadi. Mashhur interfaol platformalar:

1. Kahoot! ta’rifi: Testlar va viktorinalar tuzish uchun interfaol vosita. Foydasi: O‘quvchilar bilimlarini raqobat asosida sinab ko‘radilar. Savollar orqali mantiqiy va tanqidiy fikrlash rivojlanadi. Amaliy misol: Matematika darsida yig‘indi yoki bo‘lish amallarini o‘rganish uchun testlar yaratiladi.

2. Quizlet. Ta’rifi: O‘quvchilar uchun onlayn kartochkalar va o‘yinlar yaratish platformasi. Foydasi: Esda saqlash va tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Amaliy misol: Lug‘at va tushunchalarni yodlashda foydalaniladi.

3. LearningApps. Ta’rifi: O‘qituvchilar va o‘quvchilar uchun turli ta’limiy ilovalar va o‘yinlar yaratuvchi platforma. Foydasi: Mustaqil fikrlash va muammolarni yechish qobiliyatini shakllantiradi.

Amaliy misol: Tarbiya yoki tabiiy fanlarda mavzuni mustahkamlash uchun interfaol o‘yinlar yaratiladi.

https://buxdu.uz

4. Google Classroom. Ta’rifi: Virtual sinfxona yaratish uchun platforma. Foydasi: O‘quvchilar topshiriqlarni bajarish, muhokama va baholash jarayonida qatnashadi.

Amaliy misol: Mantiqiy topshiriqlarni onlayn muhokama qilish.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun o‘yinli ta’lim samaradorligi yuqori raqamli o‘yinlar yordamida o‘quvchilar mavzularni oson o‘zlashtiradilar va aqliy, mantiqiy tafakkurini rivojlantiradilar. O‘yin jarayonida turli muammolarni hal qilish orqali o‘quvchilar mantiqiy xulosa chiqarishga o‘rganadilar. Qiyinchiliklarni yengish va yangi yechimlarni topish ijodiy fikrlashni kuchaytiradi. Interfaol platformalar va raqamli o‘yinlar boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aqliy tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega [7]. Ular ta’lim jarayonini qiziqarli va samarali qilib, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini oshiradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining raqamli ta’lim muhitida aqliy tafakkurini shakllantirishning navbatdagi usulini ko‘rib chiqamiz. Raqamli hikoya yaratish (Digital Storytelling) orqali o‘quvchilar o‘z hikoyalarini video, slayd-shou yoki audio yordamida yaratib, o‘z fikrlarini mantiqiy bayon etishga o‘rganadilar. Raqamli hikoya yaratish — turli raqamli vositalar yordamida hikoyalarni vizual, audio va matnli formatlarda yaratish jarayoni. Bu jarayon boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida ijodkorlik, aqliy tafakkurni shakllantirish va tanqidiy tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishda samarali usullardan biridir. Raqamli hikoya yaratish orqali biz o‘quvchilarda quyilarni shakllantira olamiz:

1. Ijodiy fikrlashni rivojlantirish: O‘quvchilar o‘z g‘oyalari va tasavvurlarini yaratish va ifodalash jarayonida ijodiy yondashuv ko‘nikmalarini oshiradilar.

2. Mantiqiy bog‘lanish: Hikoya yaratish jarayonida voqealar zanjiri va xronologiyani tuzish aqliy-mantiqiy fikrlashni rivojlantiradi.

3. Kompleks ko‘nikmalarni shakllantirish: Raqamli hikoya yaratishda o‘quvchilar yozish, rasm chizish, ovoz yozish va video montaj kabi ko‘p qirrali ko‘nikmalarni o‘zlashtiradilar.

4. Kommunikativ ko‘nikmalar: O‘quvchilar hikoya orqali o‘z fikrlarini aniq va lo‘nda ifodalashni o‘rganadilar.

Tadqiqot metodologiyasi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun raqamli hikoya yaratish bosqichlari:

1. G‘oya va mavzuni tanlash:

O‘quvchilar qiziqarli mavzu tanlashadi (masalan, ertak, shaxsiy hikoya yoki o‘rgangan mavzu haqida). O‘qituvchi mavzuni yo‘naltiruvchi savollar yordamida aniqlashga yordam beradi.

2. Ssenariy yozish: Qisqa matn yozish va voqealar ketma-ketligini aniqlash. Ssenariyda bosh qahramon, muammo va yechim kabi asosiy elementlarni aniqlash.

3. Raqamli vositalardan foydalanish:

Audio yozish: O‘quvchilar hikoyalarini ovozli formatda yozib olishlari mumkin.

Rasm va video: Canva, Storybird yoki Powtoon kabi platformalarda hikoyaga mos rasmlar va animatsiyalar yaratish. Tahrirlash: Hikoyani video montaj dasturlari yordamida tayyorlash (masalan, iMovie yoki Windows Movie Maker).

4. Prezentatsiya va taqdimot: Tayyorlangan hikoyani sinfda namoyish qilish va baholash. O‘quvchilar bir-birining hikoyalarini tahlil qilib, mulohaza bildiradilar.

Raqamli hikoya yaratishda ishlatiladigan platformalar:

1. Storybird: Ta’rifi: Matn va rasm asosida hikoya yaratish uchun mo‘ljallangan platforma. Bolalar ijodiy matn yozishni va vizual tasvirlar bilan ishlashni o‘rganadilar.

2. Canva: Ta’rifi: Raqamli prezentatsiya va hikoyalar yaratish uchun ko‘p funksiyali vosita. Vizual dizayn va taqdimot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

3. Powtoon: Ta’rifi: Animatsion video yaratish uchun platforma. O‘quvchilar o‘z hikoyalarini jonlantiruvchi animatsiyalar yordamida ifodalaydilar. Masalan, “Mening kunim” mavzusida raqamli hikoya yaratish jarayonida bolalar tomonidan

1. Matn yozish: O‘quvchilar o‘zining bir kunini hikoya tarzida yozadi.

2. Tasvirlar yaratish: Har bir voqea uchun Canva yoki boshqa grafik dasturlar yordamida tasvirlar tayyorlanadi.

3. Ovoz yozish: Har bir o‘quvchi o‘z hikoyasini ovozli tarzda yozib oladi.

4. Video yaratish: Tayyorlangan rasm va ovozlar birlashtirilib, kichik video hikoya yaratiladi.

Xulosa. Raqamli hikoya yaratish texnologiyasi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ajoyib ta’lim vositasi bo‘lib, ular ijodkorlik, mantiqiy fikrlash va kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantiradi. Ushbu jarayon orqali o‘quvchilar nafaqat texnologiyalarni o‘zlashtiradi, balki o‘z fikrlarini ifodalash va tanqidiy tahlil qilish kabi muhim ko‘nikmalarga ega bo‘ladilar, aqliy tafakkurlari shakllanadi.

https://buxdu.uz

Raqamli ta’lim muhitida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining aqliy tafakkurini rivojlantirish uchun innovatsion texnologiyalarni ta’lim jarayoniga integratsiya qilish juda muhimdir. Interfaol platformalar, loyiha asosida o‘qitish va raqamli hikoya yaratish kabi metodlar o‘quvchilarning aqliy tafakkurini shakllantirib, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini mustahkamlaydi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrfagi PF-6079-son ““Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PQ-4312-son “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida “gi Qarori. Lex.uz.

3. Sh. Mirziyoyev, “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”, Toshkent, 2021.

4. Saidova M., “Boshlang‘ich ta’limda raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlar”, Toshkent, 2022-y.

5. “Raqamli ta’lim vositalarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun ahamiyati” // Ta’lim va innovatsiya ilmiy jurnali, 2021-yil, №4.

6. Karimova G. “Interfaol platformalar orqali boshlang‘ich ta’limda aqliy tafakkurni rivojlantirish” // Pedagogika va psixologiya jurnali, 2020-yil, №2.

7. FLEDU.UZ. “O‘zbekiston ta’lim tizimida raqamli ta’lim vositalarini joriy etish va rivojlantirish”.

8. “Raqamli texnologiyalar orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy tafakkurini rivojlantirish”, O‘zbekiston Respublikasi xalq ta’limi vazirligi materiallari, 2021.

9. Vygotskiy L.S., “Bolalar psixologiyasi va pedagogikasi”, Toshkent, 2020.

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA TA’LIM-TARBIYA JARAYONINI REJALASHTIRISHDA OILA BILAN HAMKORLIK MASALALARI

Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi,
Buxoro davlat pedagogika insituti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
https://orcid.org/0009-0000-4954-8585
dili67896@gmail.com

Har bir bola alohida holda o‘sadi va rivojlanadi, biroq shunga qaramay barcha bolalar rivojlanishning ma’lum ketma-ketlikdagi bosqichlaridan o‘tadilar. Ushbu bosqichlarning har birida bir xil yoshdagi bolalar uchun umumiy bo‘lgan xususiyatlar kuzatiladi.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, oila, mahalla, o‘yin, maktab, bolalar, aqliy tarbiya, rivojlanish, bilim, ko‘nikma, malaka, tarbiyachi.*

ВОПРОСЫ СОТРУДНИЧЕСТВА С СЕМЬЁЙ ПРИ ПЛАНИРОВАНИИ УЧЕБНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Каждый ребенок растёт и развивается индивидуально, но все дети проходят стадии развития в определённой последовательности. На каждом из этих этапов наблюдаются особенности, общие для детей одного возраста.

Ключевые слова: *дошкольное образование, семья, махалля, игра, школа, дети, интеллектуальное воспитание, развитие, знания, умения, умения, педагог.*

ISSUES OF COOPERATION WITH THE FAMILY IN PLANNING THE EDUCATIONAL PROCESS IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Every child grows and develops individually, but all children go through stages of development in a certain sequence. In each of these stages, characteristics common to children of the same age are observed.

Keywords: *preschool education, family, neighborhood, game, school, children, intellectual education, development, knowledge, skills, experience, teacher.*

Kirish. Bola qaysi yosh davridagi psixologik va fiziologik xususiyatlarini boshdan kechirmasin, ular haddan tashqari o‘z oilasiga bog‘liq bo‘ladi, chunki oila:

- yashashi, ovqatlanishi, kiyinishi, sog‘ligi haqida qayg‘urish orqali ularning jismoniy sog‘-salomatligini;
- mehr-muhabbat, qo‘llab-quvvatlash, nima yaxshi-yu nima yomonligi to‘g‘risida doimiy ravishda eslatib turish vositasida his-tuyg‘ularining jo‘shqinligini;
- muloqot qilish, emaklash, yurish, yugurish, tirmashish, o‘ynash, shuningdek, yangi taassurotlar olish imkoniyatlari bilan ularning kamol topishi uchun shart-sharoitlarni ta’minlaydi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilari oilaning bolani ilk tarbiyachisi sifatidagi ustivor mavqeyini e’tirof etishlari juda muhim. Zamonaviy maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi ijtimoiy psixolog bo‘lmasligi mumkin emas. Shuning uchun ham o‘quvchilar o‘rtasidagi o‘zaro munosabatlarni yo‘lga sola olishi, bolalar jamoasida ijtimoiy-psixologik mexanizmlardan foydalanishni bilishi zarurdir.

Bola maktabgacha ta’lim muassasalariga qatnay boshlaguniga qadar oila unga elementar harakatlardan tortib, to‘p uloqtirishgacha bo‘lgan ko‘pgina narsalarni o‘rgatgan holda ertak eshitishdan zavq olish ko‘nikmasini hosil qilgan bo‘ladi. Bolaning ilk rivojlanishida oilaning ahamiyatini yetarli baholash juda qiyin. Bolalar oilada tarbiyalanadi, unda sodir bo‘ladigan voqealar ularga katta ta’sir ko‘rsatadi. Oila, bu – o‘z bolalari hayotida doimiy ravishda ishtirok etadigan, ular to‘g‘risida qayg‘uradigan, ularni o‘qitadigan, qarorlar qabul qiladigan odamlar.

Oilalar turlicha bo‘ladi. Ular kichik, uncha katta bo‘lmagan yoki katta, keng bo‘lishi mumkin. Ularda ko‘plab aka-uka va opa-singillar yoki birgina bola bo‘lishi ham mumkin. Ayrim oilalarda bola asrab olingan bo‘ladi yoki qarindoshlari bilan yashaydi. Bola ota-onasidan tashqari, amma-xola, amaki-tog‘a, bobo va buvi, oilaning yaqin do‘stlari kabi ko‘plab o‘zi uchun hurmatli bo‘lgan katta yoshdagi kishilar bilan

https://buxdu.uz

mustahkam aloqada bo‘lishi mumkinligi sababli ota-onalar bilan aloqa o‘rnatishni yetarli hisoblamay, bola hayotiga real ta’sir ko‘rsatadigan barcha kishilar bilan hamkorlik qilishi kerak.

Bola vositasida oila bilan muloqot qilish – murabbiylar jamoasi majburiyatlarining muhim qismi hisoblanadi. Barcha oilalar o‘z bolalarining baxt-saodatidan manfaatdor va ularning yaxshi va mamnuniyat bilan o‘qishlarini istaydilar. Shuning uchun oila a’zolari uning yutuqlaridan xabardor bo‘lishni xohlaydilar. Pedagoglar ota-onalar bilan bola haqidagi tasavvurlarini chuqurlashtirish va imkon qadar samarali ishlash uchun bolaning uydagi va maktabgacha ta’lim tashkilotidagi holati, uning kuchli va zaif tomonlarini, tashvish tug‘diradigan barcha jihatlarni mamnuniyat bilan muhokama qilishlari kerak.

Muloqotlar ochiqcha va ishonchli bo‘lishi uchun albatta vaqt talab qilinadi. Ayrim ota-onalar maktabgacha ta’lim tashkilotida bo‘lish borasida o‘z salbiy tajribalariga ega bo‘lib, tarbiyachilar davrasida ba’zan o‘zlarini noqulay his qilishadi. Boshqalar esa tarbiyachilar “qanday bo‘lishi kerak”ligini hamisha biladilar, deb hisoblaydilar va ular bilan muzokara olib borishga ehtiyoj yo‘q, deb o‘ylaydi. Shuningdek, tarbiyachilarda ham ba’zan bolalarni qanday tarbiyalash to‘g‘risida maslahat beradigan ota-onalar bilan aloqada bo‘lishga nisbatan salbiy tajriba bo‘ladi. Bunday holatlar mo‘’tadil aloqa o‘rnatishga xalaqit berishi mumkin. Oiladan olinadigan ma’lumot qanchalik muhimligi haqida avval boshdan ota-onalar bilan gaplashib olish va buni ularga tushuntirish zarur.

Asosiy qism. Tadqiqotlarda diqqat bilan eshita bilish – ochiqcha muloqotning muhim sharti ekanligi isbotlangan. “Alisher uyda nima bilan shug‘ullanishni yaxshi ko‘radi?” yoki “Malika maktabgacha ta’lim tashkiloti haqida sizga nimalarni hikoya qiladi?” kabi ochiq savollarni berish bilan mahoratli tarbiyachi ota-onalarga o‘z bolalari to‘g‘risida hikoya qilishlari uchun imkon yaratadi. Muloqotga kirishar ekan, tarbiyachilar ota-onalar uchun tushunarli, ravshan bo‘lgan tildan foydalanishlari va ularga savol berish imkoniyatini berishlari kerak. Mahoratli maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachisi oilalar bilan aloqa qilishda quyidagi tamoyillarga rioya qiladi:

- Vaqt topadi, imkoniyat yaratadi hamda ota-onalarning o‘z fikr-mulohazalari, quvonchlari, tashvishlari va niyatlarini gapirib berishlarini qo‘llab-quvvatlaydi.

- Ko‘z-ko‘zga tushib suhbat qilish mumkin bo‘lgan joyni tanlaydi va ma’lumotlarga hamisha maxfiy sir sifatida munosabatda bo‘ladi.

- Oilalar tarbiyachilar bilan eng shaxsiy ma’lumotlarni o‘rtoqlashadilar, binobarin, ularni sir saqlash muhim.

Ishlaydigan ota-onalarda ko‘pincha bo‘sh vaqt juda kam bo‘ladi. Shuning uchun tarbiyachilar oilalar bilan suhbatlashishi mumkin bo‘lgan tabiiy norasmiy vaziyatlar maktabgacha ta’lim tashkiloti va uy o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni rivojlantirish uchun juda muhim.

Yetakchi psixologlarning e’tirof etishlaricha, ko‘pgina tarbiyachilar ota-onalar bilan aloqa qilish uchun ular bolalarini maktabgacha ta’lim tashkilotiga olib kelgan yoki maktabgacha ta’lim tashkilotidan olib ketayotgan vaqtdan foydalanishga harakat qiladilar. Bu vaqtda ular ota-onalarga kun mobaynidagi voqealar, bolaning muvaffaqiyatlari to‘g‘risida xabar berishlari, o‘tkazilishi rejalashtirilgan majlis va boshqa narsalar haqida eslatishlari mumkin (lekin bunda bolaning qandaydir muammolari (agar ular bo‘lsa) to‘g‘risida so‘z ochmagan ma’qul). Kunning avvali va oxirida ota-onalar bir-birlari bilan muloqot qilishlari, tarbiyachilarga savollar berishlari, uchrashuv haqida so‘rashlari, bolalar bilan o‘ynashlari, ularga kitob o‘qib berishlari mumkin.

Ota-onalarning imkoniyatlaridan kelib chiqib, muloqot uchun norasmiy vaqt belgilanganda uchrashuv jadvali o‘zgaruvchan qilib tuzilishi hamda kun avvali va oxiridagi erkin suhbatlashish sharoitiga muvofiqlashtirilishi kerak. Ota-onalarning maktabgacha ta’lim tashkiloti ostonasini hatlab o‘tar-o‘tmas bolalarini shosha-pisha tashlab ketishlaridan iborat holatlarni kamaytirish uchun shunday tartib o‘rnatish kerakki, unga muvofiq ota-onalar bolani guruh turgan yergacha kuzatib kelishlari va uning boshlanayotgan kunni o‘tkazishga tayyorgarlik ko‘rishiga ko‘maklashishlari kerak bo‘ladi.

Yana shuni ham e’tirof etish kerakki, tarbiyachilar va bolalar o‘rtasida o‘zaro hurmat bo‘lishi kerak. Maktabgacha ta’im tashkilotida guruh deb ataluvchi uyushmada hurmat zarur tarkibiy element hisoblanadi. Tarbiyachilar ular bolalardan kutadigan o‘zaro bir-birini tushunish, hurmat qilish va bir-biriga g‘amxo‘rlik ko‘rsatishda namuna bo‘ladilar. Bolalar boshqa bolalar bilan ijodiy o‘zaro munosabatlarning mustahkam poydevorini qo‘yadi.

Pedagoglar guruhdagi har bir bolaga hurmat ko‘rsatsalar, bolalar qolgan barcha bolalarni – sekin yuguruvchilarni ham, a’lo darajada rasm chizuvchilarni ham va hatto kam uchraydigan yoki ziddiyatli fe’l-atvorli bolalarni ham qabul qilishni o‘rganadilar. Bolalar boshqalar ularning har birini qabul qilishlari va hurmat qilishlarini ko‘rganlarida hamda sezganlarida o‘zlarini qulay his qiladilar va erkin tutadilar, shu bilan birga o‘zlarining shaxsiy qiziqishlarini amalga oshiradilar.

https://buxdu.uz

Tarbiyachilar shuni tushunib yetishlari kerakki, bolalar ham kattalardek o‘zlariga bildirilgan samimiyatni his etadilar va sezadilar. Bolalarni ular bajargan ish natijalari uchun maqtash samimiyatni talab etadi, o‘zaro ta’sir tabiiy holda va majbur etmaslik tarzida bo‘lishi lozim.

O‘z ustida ishlaydigan va mahoratini uzluksiz oshirib boradigan tarbiyachi maktub va kundaliklardan foydalanishi ham mumkin. Shuningdek, bola orqali ota-onalarga maktub jo‘natish yo‘li oilalar va pedagoglar jamoasi o‘rtasidagi yaqinlikni ta’minlashga yordam beradi. Bu bolaning yangi muvaffaqiyatlari to‘g‘risidagi qisqagina xabar yoki rahmatnoma bo‘lishi ham mumkin. Odatda ota-onalar bunday maktublarni qiziqish bilan o‘qiydilar va javob yo‘llashga harakat qiladilar.

Bundan tashqari aloqalar rivojida tarbiyachilardan ota-onalarga yuboriladigan, ulardan yana tarbiyachilarga qaytariladigan kundaliklar (yoki aloqa daftari) katta rol o‘ynaydi. Xususan, ota-onalarning vaqti juda cheklangan yoki oilada telefon bo‘lmaganda bu o‘zaro aloqaning juda yaxshi usuli hisoblanadi. Agar bolada qandaydir shikoyat yoki muammolar bo‘lsa, kundalik doimiy aloqani ta’minlaydi hamda ota-onalar yoki pedagoglar jamoasini u yoki bu o‘zgarishlardan xabardor qiladi. Bu usul ayniqsa, ota-onalar uchun qo‘l keladi. Chunki ular o‘z fikrlarini yozma shaklda oson ifodalaydilar.

Xulosa. Umuman olganda, oila bu – qudratli kuch, O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi asosida kafolatlangan ijtimoiy institutdir. Tahlillarimiz asosida bola tarbiyasi borasida maktabgacha ta’lim tashkiloti va oilaning samarali hamkorligiga erishish tarbiyachining qay darajada pedagogik mahoratni egallaganligiga bog‘liqdir. Demak, oila bilan hamkorlik shaxsni ilk tarbiyalash tizimi sifatida bolaning dunyoqarashi, ma’naviy olamining rivojlanishida muhim o‘rin tutadi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotida o‘quv yili har yilning 2-sentyabridan boshlanadi va 31-maygacha davom etadi.6-7 yoshli bolalarni maktabga majburiy bir yillik tayyorlash bo‘yicha guruhlar davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlarida, maktablarda, mahallalarda, maktabgacha ta’lim tashkiloti sohasida nodavlat ta’lim xizmatlarini ko‘rsatuvchi yuridik shaxslar bazasida, shu jumladan, oilaviy maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tashkil etilishi mumkin. Mazkur guruhlardagi bolalarning ro‘yxati maktabgacha ta’lim tashkiloti joylashgan hududga biriktirilgan maktabgacha ta’lim tashkilotlarining xodimlari hovlima-hovli, xonadonma-xonadon yurib, ko‘rib chiqishlari orqali shakllantiriladi.6-7 yoshli bolalarni maktabga majburiy bir yillik tayyorlash bo‘yicha guruhlar davlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari bazasida, maktablarda, mahalliy xududlar(mahallalar)da, maktabgacha ta’lim sohasida nodavlat ta’lim xizmatlarini ko‘rsatuvchi yuridik shaxslar bazasida, shu jumladan, oilaviy maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tashkil etiladi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilari kasbiy faoliyati jarayonida O‘zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’lim Konsepsiyasi “Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari”da qo‘yilgan vazifalarni bajarishda o‘z malakasini oshirib borishi ijobiy va samarali natija bera oladi.Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishda mahoratli pedagog bolalar va ularning xatti-harakati yuzasidan oilalar bilan samimiy aloqada bo‘lishi nihoyatda muhim. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila bir-biri bilan mustahkam bog‘liq hamda ular o‘rtasida aloqa qanchalik yaxshi yo‘lga qo‘yilsa, bola shuncha ko‘p yordam oladi hamda uning dastlabki ta’lim tajribasi muvaffaqiyatli bo‘lishi extimoli ortadi. Tig‘iz ish sharoitida oila bilan doimiy aloqa uchun vaqt topish hamisha ham oson emas, lekin tarbiyachilar bolaning muvaffaqiyatlari uchun uni juda muhim deb hisoblashsa, u kundalik ishning bir qismiga aylanadi.Maktabgacha ta’lim tashkilotining asosiy maqsadi ham yosh va barkamol avlodni tarbiyalash tarbiyalanuvchilarda bilim,ko‘nikma va malakalarni shakllantirish va shu asnosida ilk qadam o‘quv dasturining takomillashtirilgan variantiv dasturida ham tarbiyachi bolaning o‘zi harakat qilishi, natijalarga erishishi va amalga tadbiq qilishini amalga oshirish hamda ulardan zavqlanish qobiliyatini rivojlantirishga hissa qo‘shadi.Tarbiyachi, shuningdek, tarbiyalanuvchilarga zarurat bo‘lganida, har bir bola tarbiyachidan yordam va dalda olishi mumkinligiga ishonch hissining paydo bo‘lishiga yordam beradi. Bolani maktabga maxsus ravishda tayyorligi maktabda o‘qishga umumiy psixologik tayyorligiga qo‘shimchadir, u bolada matematika va ona tili kabi o‘quv fanlarini o‘rganish uchun zarur bo‘lgan maxsus bilim, ko‘nikma va malakalarning mavjudligiga ko‘ra aniqlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarda eng oddiy matematika tasavvurlarini tarkib toptirish, nutqni o‘stirish hamda savodni egallashga tayyorlanish yuzasidan o‘tkaziladigan jadal ish bolalarni maktabda o‘qishga maxsus tayyorlashning zarur darajasini ta`minlaydi.

Maktabga qatnaydigan bola yangi turmush tarziga kishilar bilan o‘zaro munosabatning yangi sistemasiga, faol aqliy faoliyatga tayyorlangan bo‘lishi darkor. U yangi jiddiy majburiyatlarni uddalashi uchun jismoniy rivojlanishda muayyan darajaga erishgan bo‘lishi kerak.

Bolaning maktabda (o‘qishga axloqiy-irodaviy tayyorgarlik) umumiy tayyorligi mazmunida bir necha o‘zaro bog‘langan jihatlar mavjud bo‘lib, ulardan muhimlari ma`naviy, irodaviy, aqliy, jismoniy tayyorgarlikdir.

https://buxdu.uz

Maktabda o‘qishga axloqiy-irodaviy tayyorlik bolaning maktabgacha bolalik oxiriga kelib axloqiy xatti-harakat, iroda, axloqiy hissiyotlar va ong rivojida unga yangi ijtimoiy nuqtayi nazarni faol egallashiga hamda o‘zining o‘qituvchi va sinfdoshlari bilan o‘zaro munosabatlarini axloqiy asosda qurishga imkon beradigan darajaga erishishida ifodalanadi.

Axloqiy irodaviy tayyorlik katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bola shaxsiy xulq-atvori rivojining muayyan darajasida namoyon bo‘ladi. Bu munosabatda bolaning maktabgacha tarbiya yoshi davomida rivojlanadigan o‘z xulq-atvorini boshqarish qobiliyati: qoidani yoki tarbiyachi talablarini ongli bajarish, daf’atan asabiylashib ketishiga erk bermaslik, qo‘yilgan maqsadga erishishda qat`iyatni namoyon qilish, kerakli ishni o‘ziga tortadigan, ammo maqsaddan chalg‘itadiganiga qarshi o‘laroq bajarish ko‘nikmasi va shu kabilar e`tiborga loyiqdir. Bo‘lajak o‘quvchi xulq-atvordagi ixtiyoriylikning rivojlanish asosini maktabgacha tarbiya yoshi oxiriga kelib tarkib topadigan sabablar, o‘zaro bo‘ysunuvchilari tashkil qiladi.

Maktabga axloqiy-irodaviy tayyorlikning harf topishida, shuningdek katta maktabgacha tarbiya yoshidagi bola shaxsiy xulq atvoridagi mustaqillik uyushganlik va intizomlilik kabi xususiyatlar ahamiyatlidir.

Mustaqillik bilan uzviy bog‘langan xulq-atvor qoidalarini bajarish, yangi sharoitlarda harakatning to‘g‘ri odatiy usullaridan foydalanish, yordam berishga tayyorlik qobiliyatidir. Mustaqillik va xulq-atvordagi uyushganlik va intizomlilik bilan xulq-atvordagi maqsadga yo‘nalganlikda, o‘z faoliyatini maktabgacha ta’lim tashkilotida qabul qilingan qoidalarga muvofiq ongli tashkil eta bilishda, faoliyat natijasiga erisha bilish va uni nazorat qilish, o‘z xulq-atvorini boshqa bolalarniki bilan muvofiqlashtirish, o‘z xatti-harakatlari uchun shaxsiy ma`suliyatni his qilishda o‘z ifodasini topadi.

Xulosa. Maktabga axloqiy-irodaviy tayyorlikning boshqa muhim tarkibiy qismi bolaning katta yoshlilar va tengqurlari bilan o‘zaro munosabatlarini qoidalarga muvofiq tashkil eta bilishdir. Tajribaning ko‘rsatishicha maktabdagi o‘qish sharoitlariga moslashish oldingi yillarda bolalarda «jamoatchilik» sifatlari: do‘stlarga nisbatan xayrixoh, hurmat bilan munosabatda bo‘lish, tashkilotchilik ko‘nikmalari, xushmuomalalik, g‘amxo‘rlik bildirish, o‘zaro yordamga tayyorlikning qanchalik muvoffaqiyatli shakllantirilganligiga bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bola xulq-atvorida jamoachilik hislarida bunday majmuining mavjudligi uni maktabga axloqiy tayyorgarligining ko‘rsatkichi bo‘la oladi va yangi jamoada tengqurlari bilan muomalada ko‘tarinki ijobiy ruhni yuzaga keltiradi.

Maktabga axloqiy-irodaviy tayyorlik, shuningdek, axloqiy hissiyot va bola ongi rivojining muayyan darajasi bilan ham ifodalanadi. Bu o‘rinda eng ibratlisi bolalarning axloqiy xulq-atvorining ijtimoiy ahamiyatini tushunarli, ularda o‘z xatti-harakatlarini mustaqil baholash qobiliyatini rivojlantirish, mas’uliyat, haqgo‘ylik, insoniylik va fuqarolik hissiyotlari elementlarini shakllantirishdir. Axloqiy-irodaviy tayyorlik tarkibiga maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning mehnatga munosabatini ifodalovchi sifatlar majmui ham kiradi. Bu mehnat qilish ishtiyoqi, atrofdagilar mehnatiga hurmat, zarur mehnat malakalarini egallashdir

Adabiyotlar:

1. Grosheva I.V., Yevstafeva L.G., Maxmudova D.T., Nabixanova Sh.B., Pak S.V., Djanpeisova G.E. ”Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi T: 2022. 1-81-b;

2. Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi ,Raqamlashtirish sharoitida bo‘lajak tarbiyachi pedagoglarning kasbiy malakalarini ta'limda baholash‘‘.Spanish international scientific online conference Prospects and main trands in modern science.Part7 December 29th Colletions of scientific works madrid 2023 97-100b. https://interonconf.org/index.php/spa/article/view/10145

3. Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida o‘quv tarbiya jarayonini tashkil etishda sog‘lom avlod mexanizmlari. Monografiya.Toshkent-2024.

4. Updating and conducting the quality of primary education on the basis of modern methods. Baxronova Gulnoza Tursunovna, Jo‘rayeva Dilnoza O‘ktam qizi, Ne’matova Shirinoy Nizomiddinova, Mustafoyeva Mehrangiz Shukurulloyevna https://scholar.google.com/scholar?oi=bibs&cluster=-15945983713562668087&btnI=1&hl=ru

5. Egra and egma international assessment programs and teaching primary class students to think independently through the http://web-journal.ru/index.php/ilmiy/article/view/2804

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA MASHG‘ULOTLARNI TASHKIL ETISHNING O‘ZIGA XOSLIGI

Mansurova Lobar Luqmon qizi,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo’nalishi 2-kurs magistranti
mansurovalobar252@gmail.com,

Mashg‘ulot ta’lim tashkilotida bolalarga ta’lim berishning asosiy shaklidir. Mashg‘ulot - pedagogning bolalarni kerakli bilim va malakalardan frontal holda xabardor qilishidir. Tarbiyachi bolalarga ta’lim berishni kun davomida amalga oshiradi: bolalarning bilimlarini boyitadi, madaniy, gigiyenik, xulq madaniyati, gaplashish nutqi, sanoq- hisob harakatlari kabi turli tuman malaka va ko‘nikmalarini shakllantirib boradi. Ammo ta’lim berishda bosh rolni mashg‘ulot egallaydi. Mashg‘ulotlar maktabgacha ta’lim tashkilotida ta’limni tashkil etish shaklidir. Ta’lim shakli deganda ta’lim beruvchi pedagog va bolalarning maxsus shakli tashkil etilgan faoliyati tushuniladi va kun tartibida ma’lum bir vaqtda o‘tkaziladi. Ta’lim shakli bolalar soni, pedagog va bolalar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir xususiyatiga o‘tkazish joyiga, shuningdek, kun tartibida egallagan o‘rniga qarab bir-biridan farq qiladi.

Kalit so’zlar: *mashg‘ulot, ta’lim shakli, tarbiyachi, bola, pedagog, Maktabgacha ta’lim tashkiloti, rivojlanish, tarbiya.*

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ ЗАНЯТИЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Занятие является основной формой обучения детей в образовательной организации. Занятие - это фронтальное информирование педагогом детей о необходимых знаниях и навыках. Воспитатель осуществляет обучение детей в течение дня: обогащает знания детей, формирует различные умения и навыки, такие как культурные, гигиенические, поведенческие нормы, разговорная речь, счетные операции. Однако главную роль в обучении играет занятие. Занятия являются формой организации обучения в дошкольной образовательной организации. Под формой обучения понимается специально организованная деятельность педагога и детей, которая проводится в определенное время режима дня. Формы обучения различаются в зависимости от количества детей, характера взаимодействия между педагогом и детьми, места проведения, а также места в распорядке дня.

Ключевые слова: *обучение, форма обучения, воспитатель, ребенок, педагог, организация дошкольного образования, развитие, воспитание.*

PECULIARITIES OF ORGANIZATION OF ACTIVITIES IN PRE-SCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Activity is the primary form of educating children in an educational institution. A lesson is the teacher's method of imparting necessary knowledge and skills to children in a group setting. The educator educates children throughout the day: enriching their knowledge and developing various skills and abilities, such as cultural awareness, hygiene practices, behavioral etiquette, conversational speech, and basic arithmetic. However, the main role in education is played by structured lessons. Lessons are the primary form of organizing education in a preschool educational institution. The form of education refers to the specially organized activity of the educator and children, which takes place at a specific time in the daily schedule. Educational forms differ from one another based on the number of children involved, the nature of interaction between the teacher and children, the location where it takes place, as well as its position in the daily schedule.

Keywords: *training, form of education, educator, child, pedagogue, Preschool education organization, development, education.*

Kirish. Maktabgacha ta’lim tashkilotida ta’limning frontal (umumiy), jamoaviy va yakka tartibdagi shakllaridan foydalaniladi. Bundan tashqari, bolalarga ta’lim berish ishlari ekskursiya, didaktik o‘yinlar orqali kun davomida bolalarning mashg‘ulotdan tashqari har xil faoliyatlarida, ularning o‘yinlarida rahbarlik qilish jarayonida amalga oshirilib boriladi. Mashg‘ulot maktabgacha ta’lim yoshidagi hamma bolalar uchun

https://buxdu.uz

majburiydir: unda dastur mazmunini belgilab berilgan kun tartibida unga ma’lum o‘rin va vaqt ajratilgan. Mashg‘ulot tarbiyachi rahbarligida o‘tkaziladi, tarbiyachi mashg‘ulotda bolalarni yangi bilimdan xabardor qiladi, bolalarning amaliy mashg‘ulotlarini tashkil etadi. O‘quv materialining mazmuni asta –sekin murakkablashtirib boriladi.

Mashg‘ulot bolalarni maktabga tayyorlashda katta ahamiyatga ega. Mashg‘ulot orqali bolalar o‘quv malakasini egallab oladilar. Ularda barqaror diqqat, irodani, diqqatni jalb eta olish kabi qobiliyatlar rivojlanadi. Izchillik bilan ta’lim berish natijasida bilimga qiziqishlar rivojlanib boradi.

Mashg‘ulotda ta’lim berish orqali bolalarda maktabdagi o‘qishga qiziqish tarbiyalanadi, javobgarlik hissi, o‘zini tuta bilish, mehnat qilishga intilish odati, topshirilgan ishni bajarish kabi to‘g‘ri sifatlar hosil qilinadi.

Bolalarni maktab ta’limiga ruhiy jihatdan tayyorlashni ularning boshlang‘ich sinflarnda dastur materialini yaxshi o‘zlashtirib olishlarini ta’minlovchi bilim va malakalar mashg‘ulotlar jarayonida amalga oshiriladi.

Mashg‘ulotlarda bolalarda mustaqil fikr yuritish malakasi tarkib toptiriladi, tarbiyachilarga quloq solish, ularning fikriga ergashish, hikoya qilinayotgan hikoyalardan voqeadagi asosiy g‘oyalarni ajrata olish, qisqacha umumlashtirish kabi malakalrni rivojlantirishga katta e’tibor beriladi.

Mashg‘ulotda tarbiya vazifalari hal etiladi. Mashg‘ulot bolalarning yosh va o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olib ma’lum izchillikda olib boriladi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti ta’lim-tarbiya dasturida har bir yosh guruhida hafta davomida o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar soni va vaqti belgilab qo‘yilgan.

Bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab va rang-barangdir.

Asosiy qism. Tarbiya masalalari ta’lim-tarbiya ishining tashkiliy shakllari, bolalar faoliyatining har xil turlari: mashg‘ulotlarda ta’lim berish orqali, ijodiy va qoidali o‘yinlar, bolalarning mustaqil faoliyatlari, ularning o‘z mehnati va kattalar mehnati bilan tanishtirish orqali, o‘z-o‘ziga xizmat qilish, sayrlar o‘tkazish gigiyenik tadbirlar orqali amalga oshiriladi.

Ta’lim-tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish bolalar bog‘chasidagi pedagogik jarayonni, har bir faoliyat turini to‘g‘ri tashkil etishga bog‘liqdir.

Bolalar bog‘chasining pedagogik jarayonida ta’lim muhim ahamiyat kasb etadi va u kundalik hayotda, o‘yinda, mehnatda, mashg‘ulotlar orqali amalga oshiriladi. Mashg‘ulotda ta’lim va tarbiya vazifalari hal etiladi. Bolalar tevarak-atrofdagi hayot va tabiat bilan tanishish, nutqni o‘stirish va savod o‘rgatish, matematika, jismoniy madaniyat, tasviriy faoliyat, musiqa bo‘yicha eng oddiy tasavvur va bilimlarni, malaka va ko‘nikmalar sistemasini egallab oladilar. Bolalar egallab olishlari kerak bo‘lgan bilim, malaka va ko‘nikmalar bolalar bog‘chasi dasturida belgilab berilgan bo‘lib, u bolalarning umumiy rivojlanishida va ularni maktab ta’limiga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega. Mashg‘ulotlarda ta’lim berish didaktika prinsiplari asosida bolalarning yosh va o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olib ma’lum izchillikda olib boriladi, mazmuni sekin-asta murakkablashtirib boriladi. Natijada u rivojlantiruvchi va tarbiyalovchi xususiyatga ega bo‘ladi.

Dasturda har bir yosh guruhida hafta davomida o‘tkaziladigan mashg‘ulotlar soni va har bir mashg‘ulot qancha davom etishi belgilab qo‘yilgan. Tarbiyachi mana shunga asoslanib, o‘zining haftalik mashg‘ulotlar jadvalini tuzib oladi, bu ta’limning hamma bo‘limlari bo‘yicha belgilangan ta’lim-tarbiya ishlarini to‘g‘ri taqsimlash va bir xilda amalga oshirishga imkon yaratadi.

Mashg‘ulotlarda bolalarga bilim berish, tasavvur va tushunchalarini kengaytirish, malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bir qatorda intizomlilik va xulq madaniyati kabi axloqiy sifatlar tarbiyalanib boradi. Bolalar tarbiyachining boshqa tomonlari, masalan, mustaqillik, faollik, ijodiy qobiliyat, boshlagan ishni oxiriga yetkazish, birgalashib o‘ynash va ishlash, bamaslahat ish tutish kabi shaxsiy sifatlar har xil o‘yin va mashg‘ulotlar, mehnat va maishiy faoliyat bolalarning butun hayoti davomida tarbiyalanib boradi.

Mashg‘ulotlar jadvalini tuzishda quyidagi talablarga rioya qilish kerak:

1. Dasturning hamma bo‘limlari bo‘yicha mashg‘ulotlarni haftaga teng taqsimlash.
2. Haftaning birinchi va oxirgi kunlariga osonroq mashg‘ulot qo‘yiladi.
3. Haftaning seshanba, chorshanba, payshanba kunlarida bolalarning aqliy foaliyati tezlashadi, shuning uchun bu kunlarga murakkabroq ishlar rejalashtiriladi.
4. Kun davomida birinchi bo‘lib bolalardan aqliy zo‘r bo‘lishni talab etadigan, kam harakat etiladigan mashg‘ulotlar rejalashtiriladi (tevarak-atrofdagi hayot va tabiyat bilan tanishtirish, ona tili matematika). Ikkinchi mashg‘ulotga yengilroqlari: tasviriy foaliyat, jismoniy tarbiya musiqa mashg‘ulotlari va shunga o‘xshashlar rejalashtiriladi.

https://buxdu.uz

5. Kun davomida mashg‘ulotlar quyidagicha tartibda almashtirilib boriladi: matematika va jismoniy tarbiya, ona tili va tasviriy foalyat va hokazo.

Mashg‘ulotlarni bunday taqsimlash bolalarning dastur materiallarini yengilroq o‘zlashtirib olishga imkon yaratadi. O‘yin bolalarning muhim faolyati hisoblanadi. U bolalarning jismoniy va ruhiy rivojlanishida, shaxs sifatida shakllanishida va bolalar jamoasining tuzilishida muhim ahamiyat kasb etadi. O‘yin bolaga quvonch bag‘ishlaydi, ijobiy ish va kechinmalarini, hayotdan olgan taassurotlarini aks ettiradi. O‘yin mazmuni bola shaxsining shakllanishiga muhim ta’sir ko‘rsatadi, shuning uchun katta bolalar o‘yiniga rahbarlik qilayotib, ularda tevarak-atrofdan olayotgan taassurotlarning ijobiy tomonini aks ettirish xohishini uyg‘otishlari kerak.

Mashg‘ulotlarda ta’lim berish bolalardan aqliy va jismoniy zo‘r berish talab etadi, ya’ni u bolani aktiv faoliyati bilan bog‘liq bo‘lib bola ma’lum darajaa erishish uchun intiladi, bu esa boladan uzoq davomli ixtiyoriy diqqatni talab etadi. Shuning uchun mashg‘ulotga tayyorlanishda bolalar yoshini, imkoniyatini e’tiborga olish zarur: mashg‘uloning vaqtini, kun tartibidagi o‘rnini dasturning har xil bo‘limlarini to‘g‘ri almashtirib turishni oldindan o‘ylab ,aniq belgilab olish zarur.

Mashg‘ulotlarni kunning birinchi yarmida o‘tkazish maqsadga muvofiqdir, chunki birinchidan, bola ertalabki soatlarda aqliy vazifani yaxshi bajara oladi, xona tabiiy yorug‘lik bilan yaxshi ta’minlangan bo‘ladi.

Har bir yosh guruhida necha marta mashg‘ulot o‘tkazilishi, uning mazmuni va har bir mashg‘ulot yosh guruhlari bo‘yicha necha daqiqa davom etishi MTT davlat o‘quv dasturida ularning yosh xususiyatlarini e’tiborga olgan holda belgilab berilgan.

MTTda kichkintoylarni tevarak – atrofdagi hayot, tabiat bilan tanishtirish, ularni nutqini, eng oddiy matematik tasavvurlarini o‘stirish mashg‘ulotlari, musiqa mashg‘ulotlari, qurish - yasash, jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari olib boriladi.

Kichik guruhdagi bolalar bilan olib boriladigan mashg‘ulotlar katta yoshdagi kishilarning har bir bola bilan rejali suratda muomalada bo‘lishidan iborat bo‘lib, bu mashg‘ulotlarning maqsadi bolalarning nutqi va harakatini rivojlantirib borishdir. bu esa bolalarni mashg‘ulotlarga tayyorlash bosqichidir;bolalaR ixtiyoriy diqqat o‘sib borgani sari, bunday mashg‘ulotlar bir necha bola bilan, keyinchalik esa butun guruh bolalari bilan bir yo‘la olib boriladi.

O‘rta guruhda mashg‘ulot bolalarni ikki guruhga bo‘lgan holda o‘tiladi. Guruhlardagi bolalar soni har doim bir xil bo‘ladi. Mashg‘ulot jadvalini tuzganda haftada bolalarning ish qobiliyati yuqoriroq bo‘ladigan kun tanlanadi. Ma’lumki haftaning o‘rtalarida (seshanba ,chorshanba, payshanba) bolalarning ish qobiliyati yuqori bo‘lar ekan, bu kunlarda bolalarning faol faoliyatini talab etuvchi murakkabroq mashg‘ulot tanlanadi (elementar matematika, nutqni rivojlantirish, savodga o‘rgatish va hokazo). Jadval tuzganda bu mashg‘ulotlarni birinchi qo‘yish kerak, bolalardan ko‘p harakat qilishni talab etuvchi mashg‘ulotlar (musiqa jismoniy tarbiya, tasviriy faoliyat) ikkinchi qilib qo‘yiladi.

Tayyorlov guruhlarida mashg‘ulotlar orqali bolalarda tashabbuskorlik va mustaqillik, bilimga qiziquvchanlik, faol tafakkur qilish, taqqoslash, umumlashtirish, xulosalar chiqarish kabi malakalar tarbiyalab boriladi. Bolalarda kuzatuvchanlik, javobgarlik hissi takomillashtirilib boriladi, ularda mehnat qilish malakasi va xohishi tarbiyalanadi.

Mashg‘ulot quyidagi tuzilishga ega:

I-bolalarni uyushtirish. (kirish qismi)

II-asosiy qism.

III-yakunlovchi qism.

Bolalar mashg‘ulotga qiziqib qatnashishlari va unda faol ishtirok etishlari uchun uning mazmuni va metodikasi yaxshilab puxta o‘ylanib olinishi kerak. Bolalar o‘quv faoliyatini qanchalik puxta egallab olsalar, tarbiyachining e’tibor bilan tinglab, o‘yindan mashg‘ulotga osonlik bilan o‘tadilar.

Bolalarni uyushtirish. Tarbiyachi bolalarni yig‘ib, ularning mashg‘ulotga tayyorligini tekshiradi: tashqi ko‘rinishi, joy-joyiga to‘g‘ri o‘tirishganligi, diqqatini to‘plaganini sinab ko‘radi.

Mashg‘ulot muvaffaqiyatli o‘tishi uchun bolalar oldida turgan faoliyatga qiziqish uyg‘otishi, buning uchun bolalarning yoshi, qiziqishi, faoliyatiga mos har xil usullarni qo‘llashi kerak.

Kichik guruh bolalarida mashg‘ulotga qiziqish uyg‘otish uchun bolalarni qiziqtiradigan mazmundagi, kutilmagan, topishmoqli usullardan foydalanadi. «Quloq solinglar-chi, kimdir eshik qoqyapti! Bu qo‘g‘irchoq biznikiga mehmonga kelibdi», - deb mashg‘ulotni boshlash mumkin. Bolalarning narsalar va ularning nimaga ishlatilishi to‘g‘risidagi tasavvurini tartibga soluvchi mashg‘ulot mana shunday boshlanadi.

Katta guruhlarda qanday mashg‘ulot bo‘lishini tarbiyachi bolalarga oldindan aytib qo‘yadi. Bu bolalarning bo‘lajak mashg‘ulotga qiziqishini orttiradi. Masalan, mustaqillik maydoniga ekskursiyaga borishni bolalarga bir hafta oldin aytib o‘tadi va ularga rasmlarni ko‘rishni, ota-onasi bilan sayr qilganda nimalarni ko‘rganini eslashni taqlif etadi. Bolalar bu kunni zo‘r qiziqish bilan kutishadi.

https://buxdu.uz

Katta va tayyorlov guruhlaridagi bolalar mashg‘ulotning zarurligi va majburiyligini tushunishlari, unga ongli ravishda tayyorlanishlari zarur.

Mashg‘ulotda bolalarga yangi bilim beriladi, topshiriqni bajarish yuzasidan yo‘l-yo‘riq, ko‘rsatiladi, qiynalgan bolalarga yordam beriladi. Bolalar bilan bo‘ladigan jamoachilik munosabatlarini alohida munosabat bilan qo‘shib olib boriladi. Topshiriqni bajarishni hamma bolalar uddalay olishlari uchun tarbiyachi har xil metod va usullarni qo‘llaydi.

Mashg‘ulotning boshlanishidanoq bolalarning diqqatini tashkil eta bilish kerak. Bu bolalar oldiga qo‘yilgan aqliy vazifaga bog‘liq. Bolalarga qanday ishlar olib borish zarurligi ko‘rsatiladi va tushuntiriladi, ularni ayrim bolalarga alohida takrorlash shart emas, balki hamma bolalarni e’tibor bilan eshitib o‘tirishga o‘rgatish kerak, zarurat tug‘ilsagina takrorlash mumkin.

Bog‘chadagi bolalar o‘qish, yozishni bilmaganlari uchun o‘tilgan materialni qaytarib mustahkamlay olmaydilar, shuning uchun bolalarga berilgan bilimni mustahkamlash uchun tarbiyachi takrorlash va mashq qildirish usullaridan foydalanadi. Mexanik qaytarish, yodlatishdan qochish kerak, chunki anglab olinmagan material tezda esdan chiqadi.

Qaytarish, mashq qildirishda tarbiyachi fikrlarni to‘ldirib, tartibga solib boradi, bu bolalarda bilimga qiziqish uyg‘otadi va shu narsa to‘g‘risidagi tasavvur va tushunchalarini chuqurlashtiradi. Mashg‘ulotni dastur maqsadi va bolalar yoshiga qarab mustahkamlashning har xil usullari qo‘llaniladi.

Bolalar o‘zlashtirib olishi va javob qilishi kerak bo‘lgan material so‘z orqali amalga oshiriladi. Shuning uchun u yoki bu ishni bajarishda bolalardan uni qanday amalga oshirmoqchi ekanini so‘z bilan tushuntirib berish talab etiladi (masalan, son-sanoqga o‘rgatishda, qurish-yasashda, rasm chizganda qanday qilishi, qanday tartib bilan bajarishi, buning uchun qanday materialdan foydalanishni tushuntirib beishi talab etiladi).

Mustahkamlash jarayonida didaktik material bilan bajariladigan mashq aqliy vazifani o‘z ichiga olsa, bolalarda mustaqillikni tarbiyalashda katta ahamiyatga ega bo‘ladi.

Masalan, son-sanoq mashg‘ulotida bolalar sanash material bilan o‘zlari mashqlarni mustaqil bajarishadi: tarbiyachining topshirig‘iga qarab narsalar sonini kamaytirishadi yoki ko‘paytirishadi. Buning uchun o‘yinchoqlardan ham foydalanish mumkin.

Mashg‘ulot davomida pedagog hamma bolalar faol qatnashishini va ishni o‘z vaqtida puxta amalga oshirishlarini nazorat qilib boradi. Agar mashg‘ulot yakka tartibda olib boriladigan bo‘lsa (rasm, loy va plastilindan narsalar yasash, qurish-yasash, konstruktsiyalash), bolalar ishni har xil vaqtda bajarganliklari uchun tarbiyachi mashg‘ulot tugashiga bir necha daqiqa qolganda mashg‘ulotni tugatish kerakligi to‘g‘risida ularni ogohlantiradi.

Mashg‘ulotni tugatayotib, tarbiyachi o‘tkazilgan mashg‘ulotga yakun yasaydi: bajarilgan ishni bolalar bilan birgalikda baholaydi, bolalarning mashg‘ulotda qatnashganini gapiradi, ba’zan kelgusi mashg‘ulotda nimalar o‘tishlarini aytadi.

Bolalarning o‘quv faoliyatini yaxshi egallab olishlari ular bilimini to‘g‘ri baholashga bog‘liq.

Qo‘yilgan vazifaning bajarilishiga qarab baho berilishi kerak. Bolaning ishini to‘g‘ri baholab, «to‘g‘ri» yoki «noto‘g‘ri» deyish bola uchun oddiy maqtovdan ancha qimmatlidir. Ish qanchalik yaxshi tahlil qilinsa, u bolaning kelgusida ishini tuzatib olishiga yaxshiroq imkoniyat yaratadi. Mashg‘ulotdan keyin tarbiyachi bolalarni o‘yinga taklif etadi, boshqa mashg‘ulot bo‘lmasa, sayrga tayyorlanishadi.

Mashg‘ulotda tarbiyachining bolalarga qo‘yadigan talabi ularning yoshi va imkoniyatlariga mos bo‘lishi kerak. Birinchi kichik guruh bolalarini ikkiga bo‘lib mashg‘ulot o‘tiladi. Tarbiyachi birinchi guruh bolalari bilan mashg‘ulot o‘tkazganda ikkinchi guruh bolalariga enaga qarab turadi. Tarbiyachi mashg‘ulot paytida hamma bolalarning faol qatnashishlariga harakat qiladi: savolga to‘g‘ri javob berishlarini, tayyorlanishi kerak bo‘lgan jihozlar, bolalar bilan olib boriladigan dastlabki ishlar (agar bunga zarurat bo‘lsa), mashg‘ulotning borishi va tarbiyachi foydalanadigan metodik usullar ko‘rsatiladi.

Mashg‘ulot jarayonini bayon etib yozishda mashg‘ulotning boshi va oxirida (yakun chiqarish va keyingi faoliyat turiga o‘tishda) bolalarni uyushtirishni alohida ajratib ko‘rsatish kerak.

1. Bolalarga yangi bilimni beruvchi mashg‘ulotlarni o‘tkazishdan maqsad – ularni yangi bilimlardan xabardor qilish, tevarak –atrofdagi narsa va buyumlar, voqealar to‘g‘risidagi bilimlarni aniqlash va kengaytirishdir. Bunday mashg‘ulotlarda yangi obyektni kuzatish, hikoya qilib so‘zlab berish va boshqalar kiradi. Mazkur mashg‘ulotlar hamma yosh guruhlarida o‘tkaziladi.

2. Bolalarning to‘plagan bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlovchi va sistemaga soluvchi mashg‘ulotlar. Undan ko‘zlangan asosiy maqsad idrok etilgan narsalarni anglab olish va dastlabki umumlashtirishga o‘rgatishdir. Buning uchun tanish ob’yekt kuzatiladi, ikki narsa solishtiriladi (xona o‘simliklari, daraxtlar ,hayvonlar), didaktik o‘yinlar, suhbatlar o‘tkaziladi.

https://buxdu.uz

3. Bolalarning bilimini sinovchi mashg‘ulotlar. Bunday mashg‘ulotlardan maqsad tarbiyachi bolalar dastur bo‘yicha o‘zlashtirilishi lozim bo‘lgan bilim va malakalarni o‘zlashtirib oladilarmi-yo‘qmi, shuni bilib oladi va o‘zining bo‘lajak ish mazmunini metodini belgilaydi. Mashg‘ulotning tarbiyachi o‘z xohishi bilan kvartal, yarim yil va yilning oxirida, shuningdek, mudira va metodistning iltimosiga binoan o‘tkazishi mumkin.

4. Kompleks mujassam mashg‘ulotlar bolalar bog‘chasi tajribasida keng tarqalgan bo‘lib, bunday mashg‘ulotlarda bolalarga yangi bilim beriladi, egallangan bilimlar mustahkamlanadi va takrorlanadi, sistemaga solinadi. Olgan bilim va malakalarni amalda qo‘llash o‘rgatiladi. MTTda tasviriy faoliyat, konstruksiyalash, tevarak-atrofdagi ijtimoiy hayot va tabiat bilan tanishtirish, nutqni o‘stirish, savod o‘rgatish eng oddiy matematik tasavvurlarni rivojlantirish, musiqa va jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari o‘tkaziladi. Mashg‘ulotga to‘g‘ri tayyorgarlik ko‘rib, uyushgan holda o‘tkazilganda bolalar oldiga ma’lum aqliy vazifa qo‘yilgan taqdirda, ularning fikrlash faoliyati rivojlanadi. Aqliy vazifalarning va muayyan qiyinchilik bolalarni uyushtiradi va ularning diqqatini ma’lum tomonga yo‘naltiradi. Eng avvalo, bolaning aqliy vazifani hal etish yo‘lidagi qiyinchiliklarni yengish imkoniyati tug‘iladi, natijada bolada faoliyatga qiziqish uyg‘onib, u malakani egallash uchun mustaqil intiladi, o‘ylaydi va vazifaning uddasidan chiqish uchun fahm-farosatini ishga soladi.

Mashg‘ulot muvaffaqiyatli o‘tishi uchun jihozlarni o‘z vaqtida tayyorlash zarur. Ularni tanlash mashg‘ulotning mazmuniga va tarbiyachi belgilagan metodik usullarga bog‘liq.

Odatda metodika kabinetida «MTTda davlat o‘quv dasturi»ning hamma bo‘limlari bo‘yicha metodik qo‘llanmalar bo‘ladi. Yetishmaganini tarbiyachi o‘zi tayyorlaydi, ba’zan bu ishga katta va tayyorlov guruhlari bolalarini jalb etadi. Mashg‘ulot uchun kerakli materiallarni bir kun ilgari tayyorlaydi, uning buzuq emasligini, didaktik materiallar hamma bolalar uchun yetarli ekanligini tekshiradi.

Agar tarbiyachi ekskursiya o‘tkazadigan bo‘lsa, u oldindan ekskursiya o‘tkaziladigan joyga borib kelishi, kuzatish uchun obyekt tanlashi, bolalarni qanday joylashtirishni o‘ylab qo‘yishi, eng yaqin va xavfsiz marshrutni tanlashi kerak. Mayda sanoq materiali, rasm mashg‘uloti, applikatsiya, qurish-yasash uchun materiallar, she’r, ertak matnlari oldindan tayyorlab qo‘yiladi. Ba’zi mashg‘ulotlarga tayyorgarlik ancha oldin boshlanadi. Masalan, kichik guruh bolalariga ekish yoki ko‘chat o‘tkazishga qiziqish uyg‘otish uchun ularga ko‘karib turgan o‘simlikni ko‘rsatish kerak. Buning uchun uni avval etishtirish zarur.

Navbatchilar mashg‘ulotga kerakli jihozlarni tayyorlaydilar, stol, stullarni qulay qilib joylashtiradilar, qo‘llanma va materiallarni qo‘yib chiqadilar. Jismoniy tarbiya va musiqa mashg‘ulotlaridan oldin bolalar poyafzalni almashtiradilar, sport formasini kiyadilar.

Tarbiyachi MTTda asosiy shaxs hisoblanadi. Butun g‘oyaviy-tarbiyaviy ishlarning sifati va qolaversa, kelajak avlodni tarbiyalanganlik va bilish darajasi tarbiyachining g‘oyaviy-siyosiy va ilmiy-pedagogik tayyorgarligiga, javobgarlik hissiga, pedagogik mahoratiga va ishga bo‘lgan ijodiy munosabatiga bog‘liq.

Bolaning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan munosabati ko‘proq uning tarbiyachi shaxsiga munosabati bilan belgilanadi.

Tarbiyachining o‘ziga xos xususiyati – uning yuksak kasb mahoratidir. Eng muhimi – bolaning ruhiyatini, yosh va o‘ziga xos ruhiy-fiziologik xususiyatlarini bilishdir.

Bolalar bog‘chasi dasturi bolalarning yoshini, jismoniy va ruhiy xususiyatlarini hisobga olib tuzilgani bilan har bir boladagi alohida ruhiy xususiyatning qay vaqtda va qanday namoyon bo‘lishini oldindan ko‘ra olmaydi, bu ish dasturda yaxshi tayyorlangan tarbiyachining zimmasiga yuklanadi.

Tarbiyachi o‘z guruhidagi har bir bolaning jismoniy tomondan yaxshi rivojlanishi, uning oliy nerv faoliyati yaxshi ishlashi, shuningdek, aqliy, axloqiy, mehnat, estetik tomondan normal tarbiyalanishi uchun yaxshi shart-sharoit yaratadi. Tarbiyachi har bir boladagi o‘ziga xos xususiyatlarni yaxshi bilgan holda undagi o‘ziga xos xususiyatlarni (zararli bo‘lsa) yo‘qota borib, bolaga nisbatan qulay talab qo‘yadi.

Tarbiyachi har bir bolaning kelajakda haqiqiy inson bo‘lishiga yordam beradigan sifatlarini va imkoniyatini rivojlantirishi lozim. Maktabgacha tarbiya yoshi davrida tarbiyachining bolaga shaxsiy ta’siri juda katta bo‘ladi. Chunki bu davrdagi har bir taassurot bolaning xotirasida bir umrga saqlanib qoladi.

Bolani tushuna bilish va uning ma’naviy dunyosiga kira olish tarbiyachidan zo‘r kasb tayyorgarligini talab etadi. Bola bilan jonli munosabatda bo‘lish – fikrlar manbayi, pedagogik yangiliklar, quvonch va tashvishlardirki, busiz tarbiyachining ijodiy mehnatini tasavvur etib bo‘lmaydi.

Mashg‘ulotda tarbiyachi o‘z ovozidan qurol sifatida foydalanishi mumkin. Sekin, tinch ovoz bolaga yaxshiroq ta’sir etishini pedagog bilishi zarur. Bolaga qattiqroq va qat’iy gapirish mumkin, ammo bunda so‘z ohangi bolaga tinchlantiruvchi ta’sir etishi lozim.

Tarbiyachi asosan bolaning normal ruhiy taraqqiyoti asosi bo‘lgan jismoniy rivojlanishiga alohida e’tibor berishi lozim.

https://buxdu.uz

Bolaning ko‘p vaqt harakatsiz o‘tirishi uning sog‘lig‘i uchun juda zararli, u bolaning har tomonlama rivojlanishini sekinlashtiradi.

Bolaning ko‘p harakatlarni o‘tirib bajarishi ham gavda tuzilishining noto‘g‘ri o‘sishiga olib keladi. Shuning uchun faoliyat turlarini almashtirib borish maqsadga muvofiqdir [3].

Yana bolaning normal rivojlanishi uchun har doim tinch, quvnoq muhitni tashkil etish lozim. Bolani: «Tezroq yuvininglar –nonushtaga kech qolyapmiz», «O‘yinchoqni tezroq yirishtiringlar, sayrga yoki mashg‘ulotga kech qolyapmiz» va hokazo deb shoshiltirish kerak emas.

Ta’lim berganda uni shunday tashkil etish kerakki, har bir bola faol ishlasin va har biri ijobiy natijaga erishsin.

Bolalarning mashg‘ulotda olgan bilim va malakalari boshqa faoliyat turlarida qo‘llanilishi mumkin. Bolalar olgan bilimlarini qo‘llay olishlari ularning yaxshi o‘zlashtirib olganligidan dalolat beradi, ya’ni ular hech qanday qiyinchiliksiz bu bilimlardan foydalanishlari mumkin. Ta’limning amaliy ahamiyati ham ana shundan iboratdir.

Agar bolalar yetarlicha bilim va malakalarga ega bo‘lsa, ular bilan xilma-xil mashg‘ulotlar o‘tkazish mumkin, bu mashg‘ulotlarda bolalar mavjud bilimlardan ijodiy foydanishlari: bemalol rasm chizishlari, biror narsani qurish yoki yasashlari, hikoya qilib berishlari mumkin. Bu mashg‘ulotlar odatdagi mashg‘ulotlardan boshqacharoq qilib tashkil etiladi: bolalar ixtiyoriga har xil materiallar beriladi va ularga rasm mavzusini o‘zi belgilash, qurilishni o‘zi o‘ylab topish, hikoya tuzish imkoniyati yaratiladi. Bunday mashg‘ulotlar dasturning ayrim bo‘limlari bo‘yicha ta’limning yakunlovchi bosqichlarida o‘tkaziladi.

Bolalar olgan bilimlaridan o‘z o‘yinlarida keng foydalanadilar: rasm chizish, qirqib olish, qurish-yasash sohasidagi malakalarni qo‘llab zarur jihozlarni tayyorlaydilar, inshootlar barpo etadilar va hokazo. Olingan bilimlar turli xil o‘yinlarning mazmunida aks ettiriladi [4].

Tarbiyachi MTT da asosiy shaxs hisoblanadi. Butun g‘oyaviy-tarbiyaviy ishlarning sifati va qolaversa, kelajak avlodni tarbiyalanganlik va bilish darajasi tarbiyachining g‘oyaviy-siyosiy va ilmiy-pedagogik tayyorgarligiga, javobgarlik hissiga, pedagogik mahoratiga va ishga bo‘lgan ijodiy munosabatiga bog‘liq. Bolaning o‘quv faoliyatiga bo‘lgan munosabati ko‘proq uning tarbiyachi shaxsiga munosabati bilan belgilanadi. Tarbiyachi -o‘qituvchining mahorati har bir o‘quvchiga alohida yondashuvni topish, o‘quvchi iste’dodida namoyon bo‘ladigan holatlarda uning faolligini oshirishga qaratiladi. Tarbiyachi-o‘qituvchi tomonidan uyushtiriladigan tarbiyaviy tadbirlarga qo‘yiladigan asosiy talablar: tarbiyaviy tadbirlar hech qachon tasodifiy bo‘lmasligi va har bir tadbirga puxta tayyorgarlik ko‘rilishi lozim.

Pedagogik mahorat - yuksak pedagogik tafakkur, ta’lim-tarbiya jarayoniga ongli, ijodiy vondashuv, metodik bilimlarni samarali qo‘llayolish qobiliyati bo‘lib. u doimiy ravishda pedagogik bilimlarni oshirib borish, o‘tmish qadriyatlari, 0 ‘rta Osiyo mutafakkirlari ijodiy merosida yoritilgan murabbiyiami tayyorlash to‘g‘risidagi ma’lumotlar hamda zamonaviy axborot texnologiyalari, portal yangiliklaridan xabardor bo‘lish, ilg‘or xorijiy davlatlaming o‘qituvchilar tayyorlash texnologiyalarini nazariy jihatdan o‘rganish jarayonida tarkib topadi.

Tarbiyachining mahorati – bu tarbiyalanuvchilarni ma’lum bir maqsadga muvofiq tarbiyalash uchun mo‘ljalga olish san’atidir. O‘quvchilar har kuni quvonchli daqiqalarni, katta va kichik ko‘ngilsizliklarni birgalikda boshdan kechiradilar. Ular tarbiyachi o‘qituvchining o‘zlariga nisbatan yaxshi va yomon, yoki insoniy munosabatlarini tez ajrata oladilar va bunga darhol o‘z “javoblarini” qaytaradilar. Ijtimoiy va psixologik bilim va malakaga ega bo‘lish tarbiyachi-o‘qituvchida uddaburonlikni va sezgirlikni shakllantiradi. U o‘quvchilar jamoasini uyushtira oladi, o‘quvchilar qalbiga yo‘l topadi. Chunki o‘quvchilar jamoasi umumiy maqsad asosida tashkil topgan, yuqori darajada uyushtirilgan birlashma bo‘lib, shaxs shakllanishining yetakchi omili sifatida ijtimoiy munosabatlar ichida muhimi hisoblanadi.

Tarbiyachining o‘ziga xos xususiyati - uning yuksak kasb mahoratidir. Eng muhimi - bolaning ruhiyatini, yosh va o ‘ziga xos ruhiy-fiziologik xususiyatlarini bilishdir,

● Bolalar bog‘chasi dasturi bolalarning yoshini, jismoniy va ruhiy xususiyatlarini hisobga olib tuzilgani bilan har bir boladagi alohida ruhiy xususiyatning qay vaqtda va qanday namoyon bo‘lishini oldindan ko‘ra olmaydi, bu ish dasturda yaxshi tayyorlangan tarbiyachining zimmasiga yuklanadi.

● Tarbiyachi o‘z guruhidagi har bir bolaning jismoniy tomondan yaxshi rivojlanishi, uning oliy nerv faoliyati yaxshi ishlashi, shuningdek, aqliy axloqiy, mehnat, estetik tomondan normal tarbiyalanishi uchun yaxshi shart-sharoit yaratadi. Tarbiyachi har bir boladagi o‘ziga xos xususiyatlarni yaxshi bilgan holda undagi o‘ziga xos xususiyatlarni (zararli bo‘lsa] yo‘qota borib, bolaga nisbatan qulay talab qo‘yadi.

● Tarbiyachi har bir bolaning kelajakda haqiqiy inson bo‘Iishiga yordam beradigan sifatlarini va imkoniyatini rivojlantirishi lozim. Maktabgacha ta’lim yoshi davrida tarbiyachining bolaga shaxsiy ta’siri juda katta bo‘ladi. Chunki, bu davrdagi har bir taassurot bolaning xotirasida bir umrga saqlanib qoladi. Bolani tushuna bilish va uning ma’naviy dunyosiga kira olish tarbiyachidan zo‘r kasb tayyorgarligini talab

https://buxdu.uz

etadi. Bola bilan jonli munosabatda bo‘lish - fikrlar manbayi, pedagogik yangiliklar, quvonch va tashvishlardirki, busiz tarbiyachining ijodiy mehnatini tasavvur etib bo‘lmaydi.

Mashg‘ulotda tarbiyachi o‘z ovozidan qurol sifatida foydalanishi mumkin. Sekin, tinch ovoz bolaga yaxshiroq ta’sir etishini pedagog bilishi zarur. Bolaga qattiqroq va qat’iy gapirish mumkin, ammo bunda so‘z ohangi bolaga tinchlantiruvchi ta’sir etishi lozim.

Tarbiyachi asosan bolaning normal ruhiy taraqqiyoti asosi bo‘lgan jismoniy rivojlanishiga alohida e’tibor berishi lozim.Bolaning ko‘p vaqt harakatsiz o‘tirishi uning sog‘lig‘i uchun juda zararli, u bolaning har tomonlama rivojlanishini sekinlashtiradi. Bolaning ko‘p harakatlarni o‘tirib bajarishi ham gavda tuzilishining noto‘g‘ri o‘sishiga olib keladi. Shuning uchun faoliyat turlarini almashtirib borish maqsadga muvofiqdir. Yana bolaning normal rivojlanishi uchun har doim tinch, quvnoq muhitni tashkil etish lozim. Bolani: “Tezroq yuvininglar - nonushtaga kech qolyapmiz”, “O‘yinchoqni tezroq yig‘ishtiringlar, sayrga yoki mashg‘ulotga kech qolyapmiz” va hokazo deb shoshiltirish kerak emas.Ta’lim berganda uni shunday tashkil etish kerakki, har bir bola faol ishlasin va har biri ijobiy natijaga erishsin. Bolalarning mashg‘ulotda olgan bilim va malakalari boshqa faoliyat turlarida qo‘llanilishi mumkin. Bolalar olgan bilimlarini qo‘llay olishlari ularning yaxshi o‘zlashtirib olganligidan dalolat beradi, ya’ni ular hech qanday qiyinchiliksiz bu bilimlardan foydalanishlari mumkin. Ta’limning amaliy ahamiyati ham ana shundan iboratdir. Agar bolalar yetarlicha bilim va malakalarga ega bo‘lsa, ular bilan xilma-xil mashg‘ulotlar o‘tkazish mumkin, bu mashg‘ulotlarda bolalar mavjud bilimlardan ijodiy foydanishlari: bemalol rasm chizishlari, biror narsani qurish yoki yasashlari, hikoya qilib berishlari mumkin. Bu mashg‘ulotlar odatdagi mashg‘ulotlardan boshqacharoq qilib tashkil etiladi: bolalar ixtiyoriga har xil materiallar beriladi va ularga rasm mavzusini o‘zi belgilash, qurilishni o‘zi o‘ylab topish, hikoya tuzish imkoniyati yaratiladi. Bunday mashg‘ulotlar dasturning ayrim bo‘limlari bo‘yicha ta’limning yakunlovchi bosqichlarida o‘tkaziladi. Bolalar olgan bilimlaridan o‘z o‘yinlarida keng foydalanadilar: rasm chizish, qirqib olish, qurish-yasash sohasidagi malakalarni qo‘llab zarur jihozlarni tayyorlaydilar, inshootlar barpo etadilar va hokazo. Olingan bilimlar turli xil o‘yinlarning mazmunida aks ettiriladi.

MTT dagi tarbiyachi va murabbiylar o‘zlarining kasbiy mahoratiga qo‘yilgan talablarga amal qilsa, quyidagidek yutuqlarga erisha oladi:bolalar bilan ishlashda ularning tarbiyasi va rivojlanishiga qayg‘uradi, hamda ularga ishonish orqali bolalarning faollik va ijodiy qirralarini namoyon qila oladi. Bunda bolalarni tushuna olish qobiliyati ularning pedagogik mahoratiga o‘ta muhim sifatiy ko‘rsatkichdir,ular tashkilotchilik faoliyati orqali bolalarda mashg‘ulotga qiziqishni, jamoaviy ishlarni tashkil etishda bolalarga ijobiy-jamoaviy ta’sir etishni, bollarda havaskorlik va tashabbuskorlik hamda javobgarlik hislarini shakllantira oladi. Bunday holatda ularning o‘zidagi bor energiyani boshqalarga o‘tkaza olishi va o‘z bilim, ko‘nikma, malakalarini to‘liq ishga solib bolalarga ta’sir o‘tkazishi o‘ta muhimdir;

Ularning bolalar jamoasida ishlashiga bo‘lgan moyilligi, qiziqishi, layoqati va fidoyiligi tufayligina bolalar jamoasining ma’naviy jihatdan bilimliligi ta’minlanadi, bolalardagi ijodiy faoliyat va tashabbuskorlikka ijobiy turtki bo‘ladi;

Ularning o‘z-o‘zini baholay olishi va shu asosda o‘zini boshqarishi o‘z tarbiyalanuvchilaridagi sabr toqatlilik, tanqidiy fikrni to‘g‘ri qabul qilishlik, o‘z-o‘ziga talabchanlik, chegaralilik, mehnatdan qo‘rqmaslilik kabi insoniy sifatlarni shakllantirishga asos bo‘lishi mumkin;ularning bolalar bilan ishlashdagi muomalada kirishuvchanligi va bolalarga bo‘lgan samimiyligi hamda muloyimligi bolalardagi barcha bilan muloqot qila olishligini, bolalarning tezda o‘z o‘rtoqlari bilan til topisha olishligini, erkin muloqot qila olishligini, sezgirlikni, mehribonlikni, o‘zaro hamkor bo‘lishlikni va shu kabilarni shakllantirishga samarali ma’naviy asos bo‘la oladi;ularning barcha yangilikni tez anglay olishi va bir faoliyat turidan ikkinchisiga, bir ish turidan ikkinchisiga tez o‘ta olishi bolalardagi quyidagi insoniy jihatlarni shakllantirishga namunaviy-ma’naviy asos bo‘la oladi: bolalarda o‘rtoqlarining his hayajonlariga qayg‘udosh bo‘lish shakllana boradi; o‘tkir zehinli va sinchkov bo‘ladi; o‘z e’tibori va diqqatini tezlik bilan biror narsaga qarata oladi hamda u haqda fikr yurita oladi; imo-ishora, rolga kirishuvchanlik, go‘zal harakatlar qilish va zavqlilik kabi hislatlarni o‘zida namoyon qila oladi; har qanday holatda va sharoitda ham o‘z hissiyotlarini jilovlashni amalga oshira oladi; turg‘unlik va chidamlilik, ya’ni bolalar o‘zini idora qilib, tezlik bilan o‘zini bosa oladi; hissiy munosabatlarni jilovlay oladi, ya’ni xoholab kulmaydi, baqirib gapirmaydi, qo‘pol muomala qilmaydi, birovni kamsitmaydi, birovning asabiga tegmaydi va xullas ular o‘zaro munosabatlarda ma’naviyatli bo‘lib yetishadi [5].

Maktabgacha ta’lim muassasalarida muvaffaqiyatli faoliyat olib borishda mahoratli pedagog bolalar va ulaming xatti-harakati yuzasidan oilalar bilan samimiy aloqada boiishi nihoyatda muhim. MTT va oila bir-biri bilan mustahkam bog’liq hamda ular o‘rtasida aloqa qanchalik yaxshi yo’lga qo‘yilsa, bola shuncha ko‘p yordam oladi hamda uning dastlabki ta’lim tajribasi muvaffaqiyatli bo‘lishi ehtimoli ortadi. Mahoratli MTM tarbiyachisi oilalar bilan aloqa qilishda quyidagi tamoyillarga rioya qiladi: vaqt topadi, imkoniyat

https://buxdu.uz

yaratadi hamda ota-onalaming o‘z fikr-mulohazalari, quvonchlari, tashvishlari va niyatlarini gapirib berishlarini qo‘llab-quvvatlaydi. Tarbiyachilar ular bolalardan kutadigan o‘zaro bir-birini tushunish, hurmat qilish va bir-biriga g‘amxo‘rlik ko‘rsatishda namuna boladilar. Bolalar boshqa bolalar bilan ijodiy o‘zaro munosabatlaming mustahkam poydevorini qo‘yadi. Pedagoglar guruhdagi har bir bolaga hurmat ko‘rsatsalar, bolalar qolgan barcha bolalami - sekin yuguruvchilami ham, a’lo darajada rasm chizuvchilami ham va hatto, kam uchraydigan yoki ziddiyatli fe’l-atvorli bolalami ham qabul qilishni o‘rganadilar. Bolalar boshqalar ulaming har birini qabul qilishlari va hurmat qilishlarini ko‘rganlarida hamda sezganlarida o‘zlarini qulay his qiladilar va erkin tutadilar, shu bilan birga, o‘zlarining shaxsiy qiziqishlarini amalga oshiradilar.Tarbiyachilar shuni tushunib yetishlari kerakki, bolalar ham kattalardek o‘zlariga bildirilgan samimiyatni his etadilar va sezadilar. Bolalami ular bajargan ish natijalari uchun maqtash samimiyatni talab etadi, o‘zaro ta’sir tabiiy holda va majbur etmaslik tarzida bolishi lozim.

Pedagogik mahorat o‘qituvchilar va tarbiyachilarga pedagogik ijodkorlik, pedagogik texnika, ta’lim - tarbiya jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro hamkorligi, muloqot olib borish taktikasi, nutq madaniyati, tafakkuri, tarbiyachining ma’naviy - m a’rifiy va tarbiyaviy ishlarini tashkil etish va amalga oshirish, bu jarayonda xulq-atvomi va hissiyotni jilovlay olish xususiyatlarini o‘rgatadi.

Pedagogik mahorat - o’qituvchilarning shaxsiy (bolajonligi, xayrixohligi, insonparvarligi, mehribonligi va h.k.) va kasbiy (bilimdonligi, zukkoligi, fidoyiligi, ijodkorligi, qobiliyati va hokazo.) fazilatlarini belgilovchi xususiyat bo‘lib, o ‘qituvchilarning ta ‘lim-tarbiyaviy faoliyatida yuqori darajaga erishishini, kasbiy mahoratini doim iy takomillashtirib borish imkoniyatini ta‘minlovchi faoliyatdir. U o‘z fanini mukammalbilgan, pedagogik -psixologik va metodik tayyorgarlikka ega bo‘lgan, o ‘quvchilarni o ‘qitish, tarbiyalash va rivojlantirishning optimal yo ‘llarini izlab topish uchun, amaliy faoliyat olib boradigan har bir o ‘qituvchining kasbiy faoliyatida namoyon bo ‘ladi. Shunday qilib, pedagogik mahorat egasi bo‘lish uchun o‘qituvchi o ‘z o‘quv predmetini davr talablari asosida bilishi pedagogik va psixologik bilimlarga ega bo‘lishi, hamda insoniylik, izlanuvchanlik va fidoyilikni o‘zida tarkib toptirishi lozim. I.P. Rachenko pedagogik mahoratni pedagogik san’atning bir qismi sifatida ta’riflab, shunday yozadi: “pedagogik mahorat deganda 0’qituvchining pedagogik-psixologik bilimlarni, kasbi) malaka va ko‘nikmalami mukammal egallashi, o‘z kasbiga qiziqishi rivojlangan pedagogik fikrlashi va intuitsiyasi, hayotga axloqiy-estetik munosabatda bo‘lishi, o‘z fikr-mulohazasiga ishonchi va qat’iy irodasi tushuniladi” [7].

Xulosa. Maktabgacha ta’lim, bola shaxsini maktabgacha yoshdagi bolalar ta’lim tarbiyasiga qo‘llaniladigan Davlat talablariga muvofiq sog‘lom va yetuk, maktabda o‘qishga tayyorlangan tarzda shakllantirish maqsadini ko‘zlaydi. Ushbu maqsadni amalga oshirishda mashg‘ulotlarning ahamiyati beqiyos hisoblanadi. Bolalar mashg‘ulot jayarayonida o‘zlariga kerakli bilimni yetarli darajada olishi lozim hisoblanadi. Buning uchun biz bo‘lajak tarbiyachilar mashg‘ulot jarayonida bolalarni qiziqtira olishimiz lozim. Mashg‘ulot vaqtida faqatgina bolalarda nazariy bilimlarni berish bilan cheklanib qolmay mashg‘ulot vaqtida turli xil qiziqarli metodlarni qo‘llashimiz kerak. Buning uchun biz pedagogik texnologiyalarni qo‘llash haqida yetarli bilimga ega bo‘lishimiz lozim.

Adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh. M. “Erkin va farovon, demokratik O’zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz” O’zbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga kirishish tantanali marosimiga bag’ishlangan Oliy Majlis palatalarining qo’shma majlisidagi nutqi 13-14 b.

2. Mirziyoev SH.M. “Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz”. T. “O’zbekiston” 488 b. 2017 y.

3. “Ilk qadam “ jurnali., maxsus son 44-bet. “PINTWELL “ MCHJ. Toshkent- 2021-yil avgust.

4. Djamilova N.N. Maktabgacha ta’limda metodika fanlarini o’qitish texnologiyasi.-T.2017. 100-bet.

5. Qodirova F.R., Toshpo’latova Sh.Q., Kayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika.-T.:Tafakkur, 2019.35-50-bet.

6. Hasanboyeva O. va boshqalar. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi-.T.:Ilm –ziyo ,2012. 98-bet.

7. O’zbekiston Respublikasi ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo’yiladigan davlat talablari.-T.:2018. 3-bet.

https://buxdu.uz

BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARNING NUTQ KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Murodova Maqsuda Maxsudovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Boshlang‘ich ta’lim kafedrasi o‘qituvchisi
muorodova_maqsuda@buxdpi.uz
https://orcid.org/0009-0005-3389-5642

Ushbu maqola boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini shakllantirish jarayonida qo‘llaniladigan samarali usullar, metodlar va yondashuvlarni o‘rganishga bag‘ishlangan. Boshlang‘ich ta’lim bosqichi bolalarning til o‘rganish va fikr ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun juda muhim hisoblanadi. Maqolada o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini shakllantirishda o‘yinli, interaktiv va kreativ yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilinadi.

Shuningdek, nutq malakalarini shakllantirishda muloqotga yo‘naltirilgan darslarni tashkil etish, so‘z boyligini oshirish, izchil fikr bildirishga o‘rgatish va jamoaviy ishlash usullari haqida tavsiyalar berilgan. Maqola tajribaviy yondashuvlar bilan boyitilgan bo‘lib, unda boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun o‘z ishlarida qo‘llashi mumkin bo‘lgan qiziqarli va samarali metodlar keltirilgan.

Maqolaning amaliy ahamiyati shundan iboratki, unda tavsiya etilgan usullar bolalarning nutqiy rivojlanishini jadallashtiradi, ularning fikr ifodalash qobiliyatini oshiradi va mustaqil muloqot qilish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Mazkur yondashuvlar boshlang‘ich ta’limda zamonaviy o‘qitish uslublarini joriy etishda muhim o‘rin tutadi.

Kalit so‘zlar: *boshlang‘ich sinf, nutqni shakllantirish, nutq malakalari, kommunikativ kompetensiya, monologik nutq, dialogik nutq, interfaol metodlar, nutq madaniyati, pedagogik metodlar, nutqiy rivojlanish, ta’lim metodikasi, o‘quvchilarning nutq faoliyati.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Данная статья посвящена изучению эффективных методов, приёмов и подходов, применяемых в процессе формирования речи учащихся начальных классов. Начальный этап обучения играет важную роль в развитии языковых навыков и способности выражать мысли у детей. В статье рассматривается значение игровых, интерактивных и творческих подходов при формировании устной и письменной речи учащихся.

Кроме того, в статье представлены рекомендации по развитию культуры речи через проведение уроков, ориентированных на коммуникацию, расширение словарного запаса, обучение последовательному выражению мыслей и развитие навыков работы в группе. Статья обогащена практическими подходами и содержит интересные и эффективные методы, которые могут быть использованы учителями начальных классов в их практике.

Практическая значимость статьи заключается в том, что предлагаемые методы ускоряют речевое развитие детей, повышают их способность выражать мысли и помогают развивать навыки самостоятельного общения. Указанные подходы играют важную роль в внедрении современных методов обучения в начальном образовании.

Ключевые слова: *начальная школа, формирование речи, речевые навыки, коммуникативная компетенция, монологическая речь, диалогическая речь, интерактивные методы, культура речи, педагогические методы, речевое развитие, методика преподавания, речевая деятельность учащихся.*

PEDAGOGICAL OPPORTUNITIES FOR DEVELOPING SPEECH SKILLS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

This article is devoted to the study of effective methods, techniques, and approaches used in the process of developing the speech of primary school students. The primary stage of education plays a crucial role in the development of language skills and the ability to express thoughts in children. The article examines the importance of playful, interactive, and creative approaches in forming students’ oral and written speech.

https://buxdu.uz

In addition, the article provides recommendations for developing speech culture through lessons focused on communication, expanding vocabulary, teaching coherent expression of thoughts, and fostering teamwork skills. The article is enriched with practical approaches and presents interesting and effective methods that can be utilized by primary school teachers in their practice.

The practical significance of the article lies in the fact that the proposed methods accelerate children’s speech development, enhance their ability to articulate thoughts, and help develop independent communication skills. These approaches play an essential role in implementing modern teaching methods in primary education.

Keywords: *primary school, speech formation, speech skills, communicative competence, monologic speech, dialogic speech, interactive methods, speech culture, pedagogical methods, speech development, teaching methodology, students' speech activity.*

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalar, shuningdek, ta’lim tizimida hamkorlik tobora kengayib bormoqda. Bu esa tillarni o‘rganishga bo‘lgan ehtiyojni kuchaytirib, yoshlarning nutq malakalarini rivojlantirish va muloqot kompetensiyasini shakllantirishni dolzarb masalaga aylantirmoqda. Kommunikativ yondashuvning nazariy asoslari, nutqiy kompetensiya modellari hamda monologik nutqni rivojlantirishda o‘quvchi-yoshlardagi nutq malakalarini rivojlantirishda ID texnologiyalari va sun’iy intelktga bo‘lgan munosabat ham tobora kengayib bormoqda.

Dunyoning turli nuqtalarida og‘zaki va yozma nutq malakalarini rivojlantirish, ayniqsa, ikkinchi til ta’limida bog‘lanishlarning mavjudligi nutq malakalarini shakllantirish zamonaviy texnologiyalar va inson ongining mahsuli bo ‘lgan intelktual vositalardan samarali foydalanish zaruratini belgilaydi. Shu bilan birga, tildan amaliy foydalanish samaradorligini oshirish, nutq mlakalarini rivojlantirishda sun’iy intelekt imkoniyatlaridan foydalanish, turli xil platformalar va dasturlar yaratish dolzarb ekanligini ko‘rsatmoqda.

Jumladan, yetakchi ilmiy markazlar va oliy ta’lim muassasalarida zamonaviy texnologiyalar inson aql-zakovatining so‘nggi kashfiyotlaridan foydalanib nutq malakalarini rivojlantishga alohida e’tibor berishni talab etmoqda.

Adabiyot tahlili va metodologiyasi. O‘zbekiston Respublikasida umumiy o‘rta va maktabdan tashqari ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo‘nalishlarini belgilash, o‘sib kelayotgan yosh avlodni ma’naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarish, o‘quv-tarbiya jarayoniga ta’limning innovatsion shakllari va usullarini joriy etish uzluksiz ta’lim tizimi mazmunini sifat jihatidan takomillashtirish, o‘qitish metodikasini rivojlantirish va ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish, xalq ta’limi sohasida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion loyihalarni qo‘llash, xalq ta’limi muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, yoshlarni tarbiyalash maqsadida maktabdan tashqari ta’limning zamonaviy shakllari va yo‘nalishlarini tatbiq etish, davlat-xususiy sheriklikni rivojlantirish orqali davlat ta’lim tizimida raqobat muhitini kengaytirish, yoshlar ta’lim-tarbiyasini qo‘llab-quvvatlash uchun qo‘shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan moddiy rag‘batlantirish va ijtimoiy himoya darajasini bosqichma-bosqich oshirish kabi vazifalar dolzarbligicha qolmoqda.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarning nutqini shakllantirish usullari, samarali metodlar va yondashuvlar mavzusi aynan tadqiq etilmagan bo‘lsa-da bu bora ilmiy izlanishlar va tadqiqotlar keng ko‘lamda olib borilmoqda.

Nutq va nutq malakalarini rivojlantirish sohasida bir qator olimlar va tadqiqotchilar ilmiy izlanishlar olib bormoqda. Jumladan, Jo‘rayev T.T. va Halimov S.G. Nutq malakalari nomli asarida oliy ta’lim muassasalarida nutq malakalarini o‘rgatish zarurati va vazifalarini tadqiq etishgan bo ‘lsa, Soxin O.S. va Ushakova va uning shogirdlari ravon nutqni shakllantirishning turli jihatlari bo‘yicha tadqiqotlar olib borgan. Qudratov T. “Nutq malakalari asoslari” nomli asari orqali nutq malakalarining nazariy asoslarini o‘rgatadi. Qilichev E. Nutq malakalari va uslubiyat asoslari” asari orqali nutq malakalari va uslubiyatining asoslarini yoritadi. Jo‘maxo‘ja N. “Istiqlol va ona tilimiz” asari orqali nutq malakalari va tilning ahamiyatini ta’kidlaydi, Qo‘ng‘irov R., Begmatov E., Tojiyev Y. “Nutq malakalari va uslubiyat asoslari” asari orqali nutq malakalari va uslubiyatining asoslarini yoritadi. Tojiyev Y. “Nutq malakalari va uslubiyat asoslari” asari orqali nutq malakalari va uslubiyatining asoslarini yoritadi.

Muhokama. Nutq – tilning fikrni ifodalash va o‘zaro almashish jarayonlarida amal qilishi, uning alohida ijtimoiy faoliyat turi sifatidagi muayyan yashash shaklidir. Nutq deganda, uning og‘zaki ovozli va yozma shaklda namoyon bo‘lish jarayonlari – ya’ni so‘zlash va uning natijalari xotirada saqlangan yoki yozuvda qayd etilgan nutqiy fikrlar va asarlar tushuniladi.

Nutqning asosiy vazifasi – axborotni boshqa insonlarga yetkazish va ularga ta’sir ko‘rsatishdir. Bu jarayon tashqi nutq og‘zaki yoki yozma ko‘rinishida amalga oshadi. Tashqi nutq og‘zaki nutqning eshitish

https://buxdu.uz

organlari orqali idrok qilinadigan tovushlar yoki yozuv shaklidagi belgilar orqali yuzaga chiqadi. Shuningdek, ichki nutq ham mavjud bo‘lib, u insonning fikrini o‘zida muhokama qilishi, masalalarni hal etishi jarayonini ifodalaydi. Ichki nutq, odatda, tovush va yozuv qo‘llanmagan holda, inson ongida o‘tadigan jarayondir.

Og‘zaki va yozma nutq shakllari bir-biridan farq qiladi. Og‘zaki nutq tabiiy, erkin va ohang, mimika, qo‘l harakatlari bilan boyitilgan bo‘lsa, yozma nutq ko‘proq rasmiy, grammatik jihatdan aniq va mantiqan murakkab shakllarda tuziladi. Yozma nutqda so‘zlar sinchkovlik bilan tanlanadi va fikrni aniq ifodalashga e’tibor qaratiladi.

Nutqning asosiy turlari – monologik va dialogik shakllardir. Monolog – bir kishining izchil fikrlarini ifodalash jarayoni bo‘lsa, dialog o‘zaro suhbat asosida o‘tadi va ikki yoki undan ortiq kishi ishtirokida amalga oshadi.

O‘quvchilarning nutq malakalarini rivojlantirish esa ta’lim jarayonining muhim qismidir. Bu maqsadda o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqni o‘zlashtirish, izchil va aniq fikr bildirish ko‘nikmalarini shakllantirishga alohida e’tibor berish lozim. Bu ularga o‘z fikrlarini tushunarli va ta’sirli ifodalash, muloqotda muvaffaqiyatli qatnashish va ijodiy yondashuvni rivojlantirish imkonini beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq malkalarini rivojlantirish metodikasi quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Nutq rivojlanishini tarbiyalash: O‘quvchilarning individual nutq xususiyatlarini o‘rganish va ularning nutqini ravonlashtirish. Bu jarayon o‘quvchilar nutqining o‘sishini mustaqil tahlil qilish orqali amalga oshiriladi, o‘qituvchining kuzatishlari asosida o‘zaro tavsifnomalar tuziladi. O‘quvchilar bilan «Men boshqa kishilar bilan muomalada qandayman?» mavzusida suhbatlar o‘tkazish, nutqni rivojlantirish jarayonida muhim o‘rin tutadi.

2. Nutqiy muomaladagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish: Uyatchanlik, tortinchoqlik va muomala uslubidagi salbiy holatlarni bartaraf etish uchun amalga oshiriladigan ishlar. Bu o‘quvchilarni yanada erkin va ishonchli nutq malakalariga yo‘naltirishga yordam beradi.

3. Pedagogik uslubni ishlab chiqish: O‘qituvchining nutqiy muomala uslubini ishlab chiqish va o‘z-o‘zini kuzatish ma’lumotlari bilan taqqoslash. Bu bosqichda pedagogning muomalasi va nutq uslubi o‘quvchining hissiy jihatdan qulay bo‘lishiga yordam beradi.

4. Nutqiy muomalada individual uslubni rivojlantirish: Pedagogik muomala tarkibiy qismlarini egallash va tarbiyaviy jarayonni tashkil etishda nutqiy muomalaning ahamiyati katta. O‘quvchilarning nutqi va shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda pedagogik muomala metodlarini ishlab chiqish zarur.

5. Pedagogik ta’sir ko‘rsatish: O‘quvchilarni yangi material bilan tanishtirish va ularni nutqiy muomalaga tayyorlashda pedagogik ta’sir ko‘rsatishning beshinchi bosqichi «qaytish aloqasi» bilan amalga oshiriladi. Bu o‘zaro ta’sir va muloqot jarayonida o‘quvchilarni yaxshilashga yordam beradi.

6. Tanqid va e’tibor: O‘quvchilarning nutqidagi kamchiliklarni tanqid qilishda ehtiyotkorlikka rioya qilish zarur. Qo‘pol tanbeh va noto‘g‘ri tanqid o‘quvchilarni ranjitishi yoki ularning o‘zaro muomalasini buzishi mumkin. Shuning uchun pedagog nutqiy muomala qilishda pedagogik odob talablariga amal qilishi, o‘quvchilarning insoniy qadr-qimmatini saqlashga intilishi zarur.

Nutq rivojlanishida xalq og‘zaki ijodining roli katta. «O‘qish kitobi»da keltirilgan ertaklar va xalq hikmatlari bolalarni axloqiy jihatdan rivojlantirishga, yaxshi va yomonni ajratish, ma’naviy yuksalishga yordam beradi. Misol uchun, «Ur to‘qmoq» ertagida dehqon va boy obrazlari orqali yaxshilik va yomonlikning farqlari o‘rgatiladi.

O‘yinlar yordamida nutqni rivojlantirish: O‘quvchilarning nutqini rivojlantirishda o‘yinlar muhim vosita hisoblanadi. Bolalar o‘yin orqali o‘zlarini ifodalashda, lug‘at boyligini oshirishda va to‘g‘ri talaffuzni o‘rganishda faol ishtirok etadilar. Masalan, “Hikoya” o‘yini orqali o‘quvchilar mustaqil ravishda hikoyalar tuzadi, bu ularning ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Bundan tashqari, “Qarama-qarshi so‘zlar” o‘yini orqali bolalar mantiqiy tafakkurini rivojlantiradi, nutqda qarama-qarshi so‘zlarni tezda ajratib, yodda saqlashga o‘rganadilar. Bu o‘yin o‘quvchilarning nutq malakalarini oshirishga katta yordam beradi.

Natija. “O‘quvchi nutqini rivojlantirishda ta’limiy o‘yinlar” metodikasi quyidagi o‘yinlar va faoliyatlar orqali amalga oshiriladi:

a) To‘rtinchisi ortiqcha: Bu o‘yin rasmlarsiz o‘ynaladi. O‘quvchiga bir guruhga kiruvchi uchta predmet va boshqa guruhga mansub bitta predmet nomi aytiladi. Masalan: atirgul, boychechak, binafsha, qo‘ziqorin. O‘quvchi bu predmetlar orasidan ortiqchasini aniqlaydi va fikrini asoslab beradi. Bu o‘yin o‘quvchilarning tafakkurini rivojlantiradi, nutqning o‘sishiga yordam beradi va individual yoki guruh bo‘lib o‘ynashda qiziqarli bo‘ladi.

https://buxdu.uz

b) O‘zaro bog‘liqlik: O‘quvchilarga rasmli kartochkalar tarqatiladi. Har bir o‘quvchi kartochkalar yordamida o‘zidagi predmet haqida gapirib beradi. Keyinchalik, ular o‘zaro bog‘liqlikni topib, predmetlar orasidagi aloqani tushuntiradi. Masalan, birinchi bola olma haqida gapirsa, ikkinchisi quyosh haqida so‘zlab, uning olma bilan bog‘liqligini tushuntiradi. Bu o‘yin o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va mantiqiy tafakkurni oshiradi.

c) Buni qanday qo‘llash mumkin: O‘quvchilarga ko‘p hollarda ishlatilishi mumkin bo‘lgan predmetlar haqida so‘zlashni taklif qilish. Misol uchun, «qalam» so‘zini aytish mumkin va o‘quvchilar qalamni turli yo‘llar bilan ishlatish usullarini, masalan, rasm chizish, yozish, ko‘rsatkich sifatida ishlatish mumkinligini aytadilar. Bu o‘yin o‘quvchilarga o‘z uslubini ifodalashga imkon beradi va nutqning kengayishiga yordam beradi.

d) Umumiylikni izlash: O‘quvchilar aylana qurib o‘tiradilar va biri bir-biri bilan bog‘lanmagan 2 ta so‘z aytadi, masalan: maktab va o‘quvchi, kitob va javon, quyosh va gul va hokazo. To‘pni tutib olgan o‘quvchi bu so‘zlar orasidagi umumiy bog‘lanishni topib aytadi. Bu o‘yin o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshiradi va so‘zlar orasidagi aloqani aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi.

e) Safar: O‘quvchilarga o‘z uyidan maktabgacha yoki boshqa bir joygacha bo‘lgan yo‘lni tasvirlash topshirig‘i beriladi. O‘quvchilar bir necha kun davomida ob'ektni mustaqil ravishda kuzatib, uni og‘zaki tasvirlab beradilar. Bu o‘yin o‘quvchilarda sinchkovlik, ziyraklik va atrof-muhitga e’tiborli bo‘lish hislarini tarbiyalaydi, shu bilan birga, o‘quvchilarning nutqini rivojlantiradi.

Yuqoridagi o‘yinlar nafaqat o‘quvchilarning nutq madaniyatini oshirishga, balki ularning kreativ fikrlashini va mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, bu o‘yinlar o‘quvchilarni darslarda faol ishtirok etishga, bilimlarni yaxshilashga va nutqni o‘stirishga yo‘naltirilgan har bir mashg‘ulotni qiziqarli va samarali tashkil etishga yordam beradi.

Xulosa. Nutq malakalarini rivojlantirish va muloqot kompetensiyasini shakllantirish hozirgi ta’lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biri bo‘lib, yoshlar orasida bu jarayonni samarali amalga oshirish muhimdir. Kommunikativ yondashuvning nazariy asoslari, nutqiy kompetensiya modellari va monologik nutqni rivojlantirishda ID texnologiyalari va sun’iy intellektning roli ortib bormoqda, bu esa yoshlarning muloqot qilish va ta’lim olishdagi samaradorligini oshiradi.

Dunyo bo‘ylab nutq malakalarini rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalar va sun’iy intellektdan foydalanish zarurati ortib bormoqda. Bu texnologiyalar tilni o‘rganishning samaradorligini oshirish, nutq malakalarini rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Sun’iy intellekt, turli platformalar va dasturlarni yaratish, o‘z navbatida, tildan amaliy foydalanish samaradorligini oshiradi.

Zamonaviy ilmiy markazlar va oliy ta’lim muassasalarida inson aql-zakovatining so‘nggi kashfiyotlaridan foydalanish orqali nutq malakalarini rivojlantirishga jarayoni ta’lim tizimini va yoshlarning kommunikativ salohiyatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Nutqni rivojlantirishda zamonaviy texnologiyalar va sun’iy intellektning o‘rni nihoyatda katta bo‘lib, ular yoshlarni global miqyosda muvaffaqiyatli muloqot qilishga tayyorlaydi.

Adabiyotlar:

1. Abduqodirov, S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqini rivojlantirish usullari. Toshkent: Ta’lim. 2019.

2. Akramov, D. Nutq rivojlanishi va metodikasi. Toshkent: Akademnashr. 2018.

3. Abduganiyeva, S. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutq madaniyatini shakllantirish. Nukus: Qoraqalpog‘iston davlat universiteti nashriyoti. 2023.

4. Jabborova, Z. Boshlang‘ich ta’limda nutqni rivojlantirish metodlari. Toshkent: Fan va texnologiya. 2021.

5. G‘ulomova, N. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirishda interfaol metodlar. Toshkent: Ma’naviyat. 2018.

6. Kurbanov, J. Boshlang‘ich ta’limda kreativ metodlar va yondashuvlar. Toshkent: O‘zbekiston pedagogika jamiyati. 2017.

7. Mamatqulov, U. Boshlang‘ich ta’limda nutqiy faoliyatni rivojlantirish yondashuvlari. Toshkent: O‘zbekiston davlat pedagogika universiteti nashriyoti. 2020.

8. Murodova M. M., Qizi M. R. N. A. Sun’iy intellekt vositasida boshlang ‘ich ta’lim o ‘quvchilarida nutqni rivojlantirishning afzalliklari //Yangi O‘zbekiston ustozlari. – 2024. – T. 2. – №. 31. – C. 93-100.

9. Murodova M. Interaktiv o‘quv vositalari yordamida boshlang’ich sinf o‘quvchilarida o‘qish va tinglash malakalarini takomillashtirish//"Педагогическая акмеология" международный научно-методический журнал. – 2024. – Т. 9. – №. 17.

https://buxdu.uz

10.Mustafaev, S. Boshlang‘ich ta’limda nutqiy muloqot va o‘quvchilarning intellektual rivojlanishi. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti. 2021.

11.Mammadov, E. Nutqni rivojlantirish va pedagogik metodika. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti. 2022.

12.Ortiqov O. R. Globallashuv jarayonida bo’lajak o’qituvchilarda mafkuraviy immunitetni rivojlantirish omillari //Scientific progress. – 2021. – T. 1. – №. 5. – C. 160-165.

13.Ortiqov O. R. O’qituvchi faoliyatida pedagogik deontologiya va kompentlikning roli va ahamiyati //scientific progress. – 2021. – т. 2. – №. 5. – с. 42-47.

14.Oybek O., Maqsuda M. Talabalar axborot texnologiyalaridan foydalanish ko’nikmalarini rivojlantirishning pedagogik asoslari //Interpretation and researches. – 2024. – T. 2. – №. 18. – C. 33-40.

15.Ortiqov O. Distance education technologies in higher education system //Journal of Integrated Education and Research. – 2022. – T. 1. – №. 1. – C. 1-7.

16.Shukurillaev, O. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari nutqining rivojlanishiga oid ilmiy tadqiqotlar. Toshkent: Ta’lim va madaniyat. 2022.

17.Shodmonova, D. O‘qitish metodikasi va nutqiy kompetensiya. Toshkent: Ma’naviyat. 2017.

18.Raxmatullayev, F. Nutq madaniyatini shakllantirishning pedagogik asoslari. Toshkent: Universitet. 2015.

19.Umarov, B. Boshlang‘ich sinfda nutqni rivojlantirishning zamonaviy usullari. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti. 2021.

20.Yusupova, N. O‘quvchilarning nutqiy mahoratini oshirish metodlari. Toshkent: Toshkent universiteti nashriyoti. 2016.

21.Yusupov, N. Boshlang‘ich ta’limda nutqiy kompetensiyani rivojlantirish. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti. 2020.

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI MUSTAQIL FIKRLASHGA O‘RGATISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Nafasova Jamila Turg‘un qizi,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti magistranti
Shahrisabz, O‘zbekiston
jnafasova@gmail.com

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish, bolalarning rivojlanishi, ularning o‘z fikrlarini bayon qila olish qobiliyatlari,ijodiy fikrlashi, mustaqil fikrlashga o‘rgatishning psixologik jihatlari hamda bu vazifani bajarishda o‘yin faoliyatining ahamiyati haqida ma’lumot berilgan.Shuningdek, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarda “Men” konsepsiyasining shakllanishi, bolalarning nutq rivojlanishi va mustaqil fikrlashi o‘rtasidagi o‘zaro pedagogik aloqalar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, bola, fikrlash qobiliyati, nutq rivojlanishi, o‘yin faoliyati, “Men” konsepsiyasi, mustaqil fikrlash, ijodiy fikrlash.*

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА САМОСТОЯТЕЛЬНОМУ МЫШЛЕНИЮ

В данной статье представлена информация об обучении дошкольников самостоятельному мышлению, их развитии, способности выражать собственные мысли, творческом мышлении, психологических аспектах обучения самостоятельному мышлению, а также о значении игровой деятельности в выполнении данной задачи. Также обсуждается формирование концепции «Я» в дошкольных образовательных учреждениях, педагогические взаимосвязи между развитием речи детей и их самостоятельным мышлением.

Ключевые слова: *дошкольное образование, ребёнок, способность к мышлению, развитие речи, игровая деятельность, концепция «Я», самостоятельное мышление, творческое мышление.*

THE PECULIARITIES OF TEACHING PRESCHOOL CHILDREN TO THINK INDEPENDENTLY

This article provides information on teaching preschool children to think independently, their development, their ability to express their own thoughts, creative thinking, the psychological aspects of teaching independent thinking, and the importance of play activities in performing this task. It also discusses the formation of the "I" concept in preschool education institutions, the pedagogical interrelations between children's speech development and independent thinking.

Keywords: *preschool education, child, thinking ability, speech development, play activities, "I" concept, independent thinking, creative thinking.*

Kirish. Maktabgacha ta’lim bola shaxsini sog‘lom va har tomonlama yetuk, shu bilan birga maktabga tayyorlagan holda shakllantirish maqsadini ko‘zlaydi. Yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev o‘z nutqida “Qaysi sohani olmaylik, biz zamonaviy yetuk kadrlarni tarbiyalamasdan turib biron-bir o‘zgarishga, farovon hayotga erisha olmaymiz. Bunday kadrlarni, millatning soglom genofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta’lim tizimidan boshlanadi- deya ta’kidladilar [1].

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri bo‘lmoqda. Buning sababi bola o‘zi mustaqil fikrlay olsagina kelajakda ma’lum bir shaxsnig yetuk egasi, malakali kadr bo‘lib yetishadi . Bu borada prezidentimiz ham alohida e’tibor berib o‘tmoqdalar.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev: “Biz yoshlarga oid davlat siyosatini hech og‘ishmasdan, qat’iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak darajaga ko‘taramiz. Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma’naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohadabo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”[2] degan edilar. Yana, 2020-yil 1-oktabrda

https://buxdu.uz

“Bugun biz yashayotgan jamiyatga yangi fikr, yangi g‘oya, eng muhimi, islohotlarni amalga oshirishga qodir bo‘lgan yangi avlod kadrlari kerak”[3]

Darhaqiqat respublikamizda maktabgacha ta’lim tizimini qaytadan qurish borasida amalga oshirilayotgan tub ijtimoy-iqtisodiy va siyosiy islohotlar, amalga oshirilayotgan keng qamrovli ishlar ertangi kunimiz, qolaversa, kelajagimiz egalari bo‘lmish yoshlarga ko‘rsatilayotgan g‘amxo‘rlikning yorqin ifodasidir. Maktabgacha ta’lim sohasi uzluksiz ta’lim tizimining dastlabki bo‘g‘ini bo‘lishi bilan birga keyingi ta’lim tizimida, bolani maktabga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda bu ta’lim sohasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarilishi bejiz emas. Bu borada davlatimiz tomonidan qabul qilingan qator farmon, qaror va farmoyishlar maktabgacha ta’lim tizimini tubdan isloh qilishga yo‘naltirilganligi barchaning e’tiboridadir. Ta’limning keyingi bosqichlarini samaradorligini oshirish va mustahkamlash uchun, aynan maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini har tomonlama rivojlantirish muhimligi belgilangan va shu masalalar yuzasidan maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini oshirish maqsadida qator chora-tadbirlar ishlab chiqildi.

Bugungi kunda mustaqil fikrli barkamol avlodni tarbiyalash borasida keng qamrovli ishlar amalga oshirilmoqda. Shu sababdan eng avvalo, qulay tashkiliy huquqiy shart sharoitlar yaratish zarur sanaladi.

Hozirgi kunda maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarining nutqini rivojlantirishga oid talablar qo‘yilmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishning asosiy vazifalaridan biri ona tilining har bir yosh bosqichi uchun belgilangan normalari va qoidalarini o‘zlashtirilishi hamda uning kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishdan iboratdir.

Har bir ota-ona o‘z farzandining jismonan sog‘lom, aqlan yetuk bo‘lib, ijtimoiy hayotda o‘z o‘rnini egallaydigan komil inson bo‘lib kamol topishini orzu qiladi. Bola dastlab ota-onasi bilan muomala qilish orqali so‘zlashuv nutqini egallab, so‘ng atrofdagilar bilan muloqotda bo‘la boshlaydi. O‘zini o‘rab turgan muhit bilan tanishib boradi. O‘z ona tilini o‘zlashtirish orqali so‘z, iboralarni o‘rganadi, nutqi shakllanib boradi. Fikrlash, sezish, eshitish, ko‘rish va nutq a’zolarining meyorida ekanligi uning to‘g‘ri rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Ana shu jihatlardan bola to‘g‘ri va mukammal rivojlantirilib, tarbiyalab borilsa bolada mustaqil fikrlash va o‘z fikrlarini erkin bayon eta olish ko‘nikmalari asta-sekin shakllana boradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama tarbiyalash muammosi tarixiy xarakter ifodalab, bu borada Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali Ibn Sino, Al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar tomonidan yaratilgan ilmiy va didaktik manbalar tarbiya ishida muhim ahamiyatga ega Hayotimizda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan ta’lim-tarbiya tizimi haqida gapirganda, Abdulla Avloniy bobomizning dono fikrlarini takror va takror aytishga to‘g‘ri keladi: Tarbiya-biz uchun yo hayot- yo mamot- yo najot-yo halokat-yo saodat-yo falokat masalasidir.[4]

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil, fikrlashni rivojlantirish, komil inson sifatida voyaga yetkazish muammosi xalq pedagogikasi va mutafakkirlarimiz diqqat markazida turgan.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni har tomonlama rivojlantirishga oid tadqiqotlar o‘zbek olimlaridan F.R.Qodirova, O.Xasanboyeva, Q.T.Olimov, M.Mirsoliyeva, G.Djanpeisova, D.G.Boboyeva, H.M.Tojiboyeva, X.A.Umarova, J.G‘.Yo‘ldoshev, S.O.Gaziyeva, L.R.Mo‘minova, Z.T.Radjapova, Sh.T.Xasanova S.T.Turg‘unov, Sh.Shodmonova, N.Djamilova, M.Y.Ayupova, Z.Rahimova, N.Sh.Abdullaeva, G.A.Berdalieva, G.M.Nazirova, Z.F.Azizova, N.I.Rejametova, I.To‘ychieva, S.S.Raximova, M.M.Berdieva, D.A.Abdurahimova, M.N.Xushnazarova va boshqa tomonidan olib borilgan. Pedagog olimlar va psixologlar (L.A.Venger, A.V.Zaparojes, G.M.Lyaminya) va zamonamiz pedagog olimlari (F.R.Qodirova) tomonidan bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashning quyidagi jihatlari ta’riflangan:

-maktab ta’limiga umumiy tayyorgarlik;

- maktab ta’limiga psixologik tayyorgarlik;

- maktab ta’limiga maxsus tayyorgarlik.

- maktabgacha ta’lim tashkilotlarida olib boriladigan maqsadli, tizimli ta’lim-tarbiyaviy jarayonda amalga oshirilishi lozim.[4]

Bugungi kunda O‘zbekistonda ham olimlar tomonidan mustaqil fikrlashga o‘rgatish bo‘yicha ko‘plab tadqiqot ishlarini olib bormoqda. V.M.Karimova, R.Sunnatova, Q.Husanboyeva kabilar mustaqil fikrlashga oid “Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini mustaqil fikrlashga o‘rgatish”, “Yuqori sinf o‘quvchilarining adabiyot darslarida mustaqil fikrlashga o‘rgatish” kabi ko‘plab tadqiqotlar olib bordi hamda o‘quvuslubiy qo‘llanmalar, hamda shu borada kitoblar chop qildirgan.Ammo aynan maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirish borasida yetarli izlanishlar olib borilmagan.

Adabiyotlar tahlil etib ko‘rilganda, bolalarda mustaqil fikrlash malakalari nutq ko‘nikmalari asnosida shakllanadi. Bola nutqi rivojlana brogan sari u fikrlarini bayon eta oladi, bu esa ularning ijodiy fikrlash

https://buxdu.uz

qobiliyatiga ta’sir ko‘rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishini har tomonlama o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, maktabgacha ta’lim tashkilotlarining tayyorlov guruhlarida bolalar fikrlash jihatidan erkin , ijodiy fikrlash qobiliyatlari yaxshi rivojlangan bo‘ladi. Buning sababi esa bolalar bog‘chasining hayot ritmi, bolalarning kattalar bilan va bir-birlari bilan muloqot uslubi maktabgacha yoshdagi bola psixologiyasing rivojlanish darajasiga mos va psixik jihatdan bolaga juda yaqin muhit sanaladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maktabgacha yoshdagi bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash va ularni rivojlantirish bo‘yicha tadqiqot muayyan savollarga javob topish orqali ilmiy-pedagogik jihatdan asosli yechim ishlab chiqishga xizmat qiladi. Jumladan, ushbu tadqiqot quyidagi masalalarni o‘z ichiga oladi:

- ✓ Mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, muammoli tafakkur, kreativ yondashuv kabi tushunchalarning pedagogik talqinini yoritish;
- ✓ Mustaqil fikrlash jarayonining psixologik-pedagogik asoslarini tahlil qilish;
- ✓ Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishda asosiy omillar va shart-sharoitlarni aniqlash;
- ✓ Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishga doir maxsus metodikani ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish;
- ✓ Mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalarning samaradorligini tahlil qilish.

Bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirishga oid tadqiqot olib borishda, avvalo, uning asosiy omillarini aniqlash va pedagogik jihatdan tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Mustaqil fikrlash, tanqidiy fikrlash, muammoli tafakkur, kreativ yondashuv kabi tushunchalarning pedagogik talqini ushbu tadqiqot doirasida batafsil o‘rganiladi. Shuningdek, mustaqil fikrlash jarayonining psixologik-pedagogik asoslarini tahlil qilish orqali bolalarning fikrlash qobiliyatini shakllantirishda qanday metodlar samarali bo‘lishi mumkinligi aniqlanadi. Shu bilan birga, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish uchun qanday shart-sharoitlar zarurligi ham muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biridir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishda, avvalo, ularga mustaqil qaror qabul qilish va o‘z fikrlarini erkin ifodalash imkoniyatini berish kerak. Buning uchun maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning faol ishtirokini qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratish zarur. Tarbiyachilarning ijodiy yondashuvi, bolalarning qiziqishlariga mos keluvchi o‘yinlar, muammoli topshiriqlar, interaktiv metodlar va innovatsion texnologiyalardan foydalanish ham bu jarayonda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, ota-onalar bilan samarali hamkorlikni yo‘lga qo‘yish bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

Maktabgacha yosh bolalar odatda o‘z atroflaridagi muhitni faol bilishga intiladilar, shuning uchun ularning fikrlash jarayonini jadallashtirish uchun muammoli vaziyatlar yaratish va ularni hal qilishga o‘rgatish lozim. Ular o‘zlari uchun noma’lum bo‘lgan narsalar haqida kattalardan so‘rab, o‘z tajribalarini kengaytirishga intiladilar. Bu jarayonda bolaning faqatgina aqliy va jismoniy rivojlanishi emas, balki uning shaxsiy mustaqil fikrlash qobiliyatining shakllanishi ham muhim sanaladi. Maktabgacha ta’lim tizimida bolalarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan metodlar ishlab chiqilishi va amaliyotga joriy etilishi lozim.

Takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturiga muvofiq, maktabgacha yoshdagi bolalar uchun quyidagi asosiy kompetensiyalar mavjud:

- Kommunikativ kompetensiya – o‘z fikrlarini aniq ifodalash va muloqotga kirisha olish;
- Ijodiy kompetensiya – muammolarni hal qilishda noodatiy yondashuv ko‘nikmalarining shakllanishi;
- Tanqidiy fikrlash kompetensiyasi – ma’lumotlarni tahlil qilish va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati;
- Bilish kompetensiyasi – yangi bilimlarni o‘zlashtirishga tayyorlik.

Mazkur tadqiqot doirasida bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi shart-sharoitlar zarur:

- MTT pedagoglarining mustaqil fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan faoliyati;
- Bolalarning qiziqishiga mos innovatsion o‘quv materiallari va o‘yinli ta’lim metodlaridan foydalanish;
- Bolalarni erkin fikr bildirishga, o‘z qarashlarini asoslab berishga o‘rgatish;
- Oila va ta’lim muassasalari o‘rtasida mustahkam hamkorlik o‘rnatish;
- Bolalarda fikrlash jarayonini jadallashtirish uchun muammoli vaziyatlar yaratish va ularni hal qilishga o‘rgatish.

https://buxdu.uz

Maktabgacha yoshdagi bolalarda mustaqil fikrlashni shakllantirish pedagogik jarayonning muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u bolaning keyingi ta’lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatiga asos yaratadi. Bu jarayonning samaradorligini oshirish uchun pedagoglar va ota-onalar o‘rtasida uzviy hamkorlik talab etiladi. Bolalarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan maxsus metodikalarni ishlab chiqish, ularni amaliyotga tatbiq etish va natijalarini tahlil qilish orqali bu boradagi ishlarni takomillashtirish mumkin.

Asosiy qism. Fikrlash – shaxs bilish faoliyati jarayoni bo‘lib, voqelikni bevosita va umumlashgan holda aks ettirish bilan xarakterlanadi. Fikrlash fanlararo tadqiqotlarni, kompleks fanlarni o‘zida mujassamlashtiradi. Fikrlash insonga haqiqat hodisalari o‘rtasidagi aloqalarni topish imkonini beradi, lekin aniqlangan bog‘liqlik haqiqatdan vaziyatning to‘liq holatini aks ettirishi uchun u ob’ektiv, to‘g‘ri yoki boshqacha aytganda, mantiqqa tayangan, mantiq qonunlariga mos bo‘lishi kerak.

Mantiqiy fikrlash – fikrlashning oliy pog‘onalaridan biri bo‘lib, izchillik, ketma- ketlik asosida fikrlarning bog‘lanishini bildiradi va shaxs ijodiy faolligining muhim qirrasini o‘zida aks ettiradi.

Demak, mantiqiy fikrlash – inson tomonidan ko‘rib, eshitib, bilib, his qilib va anglab olingan borliq, voqelik yoki taassurotlarning boshqalar uchun ham tushunarli tarzda tafakkur etilishini anglatadi.[5]

Fikrlash uch bosqichda rivojlanadi:

Vizual-samarali (bola obyektni manipulyatsiya qilish orqali harakatni o‘ylaganda) yosh bolaning asosiy fikrlash turidir.

Vizual-majoziy (bolaning hodisalar, narsalarning tasvirlari yordamida tasvirlar yordamida fikrlashi) maktabgacha yoshdagi bolaning asosiy fikrlash turidir.

Og‘zaki-mantiqiy (bola tushunchalar, fikrlash, so‘zlar yordamida ongida fikr yuritganda) - bu fikrlash turi katta maktabgacha yoshda shakllana boshlaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda fikrlashning dastlabki ikki turi asosiy hisoblanadi. Agar bolada har qanday fikrlash yaxshi rivojlangan bo‘lsa, unga har qanday muammolarni hal qilish osonroq bo‘ladi va shu bilan u hayotda katta muvaffaqiyatlarga erishadi.

Bolada fikrlashni rivojlantirishning ahamiyati shundaki, aynan fikrlash tufayli hayotning ko‘plab hodisalarini asoslash, mavhum tushunchalarni tushuntirish, bolani o‘z nuqtayi nazarini himoya qilishga o‘rgatish mumkin.Fikrlash orqali murakkab matematik teoremalar va oddiy dunyoviy hukmlar quriladi. Bu dunyoni va boshqalarni oqilona baholashga, “hayot” deb ataladigan vaqt oqimining butun murakkab jarayonini tushunishga yordam beradi. Farzandning to‘g‘ri fikrlash, fikr yuritish va harakat qilish qobiliyatini rivojlantirib, takomillashtirish orqaligina aqli raso inson bo‘lib yetishishi mumkin.

To‘g‘ri fikrlashning asosiy usullari mavjud - taqqoslash, tahlil va sintez, mavhumlashtirish va umumlashtirish, konkretlashtirish. Bu usullarning barchasi maktabgacha yoshda ham ishlab chiqilishi kerak, chunki fikrlashning rivojlanishi maktabgacha yoshdagi bolaning tarbiyasiga ta’sir qiladi, ijobiy xarakter xususiyatlari rivojlanadi, o‘zining yaxshi fazilatlarini, mehnat qobiliyatini, faoliyatini rejalashtirish, o‘zini o‘zi boshqarish va ishonchni, qiziqishni rivojlantirish zarurati ko‘p narsani o‘rganish va bilish istagi. Aqliy faoliyatning yetarli darajada tayyorlanishi, kelajakda maktabda psixologik ortiqcha yukni yengillashtiradi, bolaning sog‘lig‘ini saqlaydi

Bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatishda maktabgacha ta’lim tashkilotida amalga oshiriladigan asosiy ishlardan biri bo‘lib nutq o‘stirish ta’limiy faoliyatlari hisoblanadi. Nutqni rivojlantirish muammolarining dolzarbligi mahalliy maktabgacha ta'lim tashkilotlarining haqiqiy ehtiyojlari va mavjud qarama-qarshiliklar bilan belgilanadi: bir tomondan, nutqni rivojlantirish maktabgacha yoshdagi bolalarning umumiy rivojlanishida sezilarli potensialga ega, boshqa tomondan, bu potensial mavjud emas.Aksariyat bolalar maktabgacha ta'lim muassasalariga boradilar, ular nafaqat bolalarga qarashni, balki ularning har tomonlama va ko‘p qirrali rivojlanishini, birinchi navbatda, nutqni ham o‘z ichiga oladi. Bolalar umumiy ta'lim muassasasi jamoasi bolalarning har tomonlama nutqini rivojlantirish uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratishi kerak. Shu munosabat bilan, barcha ta'lim faoliyati, boshqa har qanday kabi, bolalarning so‘z boyligini boyitish, takomillashtirishga qaratilgan bo‘lishi kerak. Shu kabi bo‘lishi lozim bo‘lgan sharoitlardan, ya’ni nutq o‘stirish faoliyatlarida yaratilishi muhim bo‘lgan o‘qitish usullaridan biri bu - maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini rivojlantirishda innovatsion o‘qitish usullarini joriy etishdir. Bu kabi o‘qitish usullarini faoliyatlarga olib kirish guruhdagi bolalarning o‘z ichki ,,men”ini anglashga hamda mustaqil fikrlash va o‘z mustaqil fikrlarini faoliyat jarayonlarida qo‘llay olish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Bolaning rivojlanishi va o‘rganishi yoshiga mos keladigan faoliyat va pedagogik vositalar orqali amalga oshirilishi kerak. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun shunday ta’lim vositalaridan biri o‘yindir. Bolalar o‘ynashni yaxshi ko‘rishlarini hamma biladi va bu o‘yinlar qanchalik foydali va mazmunli bo‘lishi faqat pedagoglarga bog‘liq. O‘yin davomida bola nafaqat ilgari olingan bilimlarni mustahkamlaydi, balki yangisini ham oladi. Bolalarda ketma-ket harakatlarni bajarish qobiliyatini rivojlantirish uchun: tahlil qilish, asosda umumlashtirish, maqsadli fikrlash, taqqoslash, o‘z ishimda oddiy mantiqiy topshiriq va mashqlardan

https://buxdu.uz

foydalanish maqsadga muvofiq. Muammoli element mavjud bo‘lgan har qanday noodatiy o‘yin holati har doim bolalarda katta qiziqish uyg‘otadi. Bir guruh predmetlardan farq belgisini izlash, ketma-ketlikda yetishmayotgan shakllarni izlash, mantiqiy qatorni davom ettirish kabi vazifalar topqirlik, mantiqiy fikrlash va topqirlikni rivojlantirishga xizmat qiladi. Bolalarni muvaffaqiyatli tarbiyalashning asosiy kafolatlaridan biri maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda ko‘ngilochar vizual materiallardan foydalanishdir.

Tahlil va natijalar. Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish zamonaviy ta’lim tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda. Axborot texnologiyalarining jadallik bilan rivojlanishi, ijtimoiy muhitdagi o‘zgarishlar va ta’limga qo‘yilayotgan yangi talablar bolalarning mustaqil tafakkur qilish ko‘nikmalarini shakllantirish zaruratini oshirmoqda. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish nafaqat ularning kelajakdagi ta’lim jarayoniga tayyorgarligini oshiradi, balki ularning ijtimoiy muhitda o‘z o‘rnini topishiga, atrof-muhit bilan faol muloqotga kirishishiga ham xizmat qiladi. Mustaqil fikrlashning rivojlanishi bolalarning yoshiga, shaxsiy xususiyatlariga va ta’lim muhiti sharoitlariga bog‘liq. Shu sababli, maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning fikrlash jarayonini rivojlantirishga yo‘naltirilgan maxsus shart-sharoitlarni yaratish zarur. Bular quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- ✓ Faol ta’lim muhiti yaratish – bolalarga mustaqil izlanish, kuzatish va tahlil qilish imkoniyatlarini taqdim etish;
- ✓ Muammoli vaziyatlarni tashkil etish – bolalarni tanqidiy fikrlashga undaydigan topshiriqlar berish, turli savollarga javob izlashga o‘rgatish;
- ✓ O‘yin orqali o‘rganish – bolalarning yoshiga mos o‘yinlar yordamida mustaqil qaror qabul qilish va muammolarni hal qilish ko‘nikmalarini rivojlantirish;
- ✓ Tarbiyachilarning ijodiy yondashuvi – pedagoglarning yangi metodlarni qo‘llashi, individual va guruhiy ishlashga e’tibor qaratishi;
- ✓ Ota-onalar bilan hamkorlik – bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda oilaning o‘rni va ota-onalarning farzandlari bilan to‘g‘ri muloqot olib borishi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlash dolzarb masalalardan biridir. Axborotlashuv jarayonining rivojlanishi hamda ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi bolalarning jamiyatga moslashish ehtiyojini oshirmoqda. Shu bois maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarning ijtimoiy munosabatlarga kirishish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon ularning kelajakda samarali faoliyat yurita olishlariga imkon yaratadi.

Bolalarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishi muhim kompetensiyalar qatoriga kiradi. Bunga "Men" konsepsiyasi, hissiyotlarni boshqarish, ijtimoiylashuv, kattalar va tengdoshlar bilan muloqot qilish kabi jihatlar kiradi. "Ilk qadam" dasturida bolalarning muloqotchanligini rivojlantirish asosiy yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan. Har bir yosh guruhiga muvofiq ravishda bolalarni ijtimoiy munosabatlarga jalb etish bo‘yicha ta’lim-tarbiyaviy vazifalar belgilangan. Maktabgacha yoshdagi bolalar jamoasini shakllantirish uchun muayyan sharoitlar talab etiladi. Jumladan, maktabgacha ta’lim tashkiloti xodimlarining o‘zaro hamjihatligi, bolalar hayotining to‘g‘ri tashkil etilishi, o‘yinchoqlarning bolalar yoshiga va qiziqishiga mosligi muhim omillardir. Bundan tashqari, bolalar o‘rtasida ahillik, g‘amxo‘rlik, jamoatchilik, insoniylik kabi ijobiy fazilatlarni shakllantirishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlar olib borilishi lozim. Ota-onalar bilan samarali hamkorlik o‘rnatish, bolalarni xulq-atvor me’yorlari va qoidalari bilan tanishtirish, ularda ijobiy xayrixohlik muhitini yaratish ham ijtimoiy-hissiy rivojlanishda muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha yoshda bolalar o‘zlarining mavqeyini anglay boshlaydi. Ayniqsa, 5-6 yoshdagi bolalar o‘z-o‘zini baholashga moyillik bildiradi. Bu yoshda ular kattalar va tengdoshlarining o‘zlariga bo‘lgan munosabatini tushunishga harakat qiladi. O‘zining "Men"ini anglash orqali bolaning hissiy holati shakllanadi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti va oila bilan olib boriladigan samarali ishlar bolaning ijtimoiy moslashuvi va rivojlanishiga yordam beradi. Bolalarni maktabga tayyorlashda ularni faqat fanlar bo‘yicha bilim berish bilan cheklash mumkin emas. Muhimi, ularning psixologik jihatdan tayyorligi, bilishga qiziqishi, o‘zini nazorat qila olish qobiliyatlari, kommunikativ va ijodiy ko‘nikmalari shakllantirilishi lozim. Tarbiyachining o‘z ustida ishlashi, xalq pedagogikasini o‘rganishi, xorij tajribalarini o‘zlashtirishi muhim ahamiyatga ega. Tarbiyachi bolalarning xotirasini, diqqatini, tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiluvchi o‘yinlar tashkil etishi kerak.Maktabgacha ta’lim boshlang‘ich ta’limning poydevori sanaladi. Shuning uchun bolalarni har tomonlama komil inson qilib tarbiyalash pedagoglarning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi. 5-6 yoshdagi bolalar kattalarning samimiy munosabatlariga ehtiyoj sezadi, kattalar bilan muloqot jarayonida ularning hissiy holatini tushuna boshlaydi. Bu yoshda bolalar o‘yin orqali turli hayotiy vaziyatlarni o‘rganadi.Tarbiyachi bolalar bilan muloqot jarayonini rivojlantirish uchun turli metodlardan foydalanadi. Jumladan, ekskursiyalar, sahnalashtirilgan o‘yinlar, tasviriy faoliyat, turli metodik yondashuvlar bolalarning ijtimoiy-hissiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, tabiat bilan tanishtirish jarayonlari

https://buxdu.uz

bolalarning "Men"ini shakllantirishga yordam beradi. Bolalar atrofdagi muhitni o‘rganish davomida o‘z qiziqishlarini shakllantiradi, yangi bilim va ko‘nikmalarni egallaydi.Muloqot jarayoni bolalarning ijtimoiy hayotga moslashuvi uchun muhim omillardan biridir. Kattalar va tengdoshlar bilan bo‘ladigan muloqot natijasida bolalar o‘z xatti-harakatlarini boshqarishni, muayyan normalarga moslashishni o‘rganadi. Bu jarayon ularning aqliy rivojlanishiga ham ijobiy ta’sir qiladi. Hamkorlikdagi faoliyat bolalarning xarakteri, orzu-intilishlari va ijtimoiy tajribasini boyitishga xizmat qiladi. Bunday sharoitlar sahnalashtirish faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bolalar o‘zlarini turli obrazlarda sinab ko‘rish orqali ijtimoiy hayot qoidalarini anglay boshlaydi. Shuning uchun maktabgacha ta’lim tashkilotlarida sahnalashtirilgan o‘yinlarga keng o‘rin berish lozim. Ushbu faoliyat davomida bolalar nutq boyligini oshirish, hissiyotlarini bayon qilish, tengdoshlari bilan fikr almashish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarni ijtimoiy-hissiy jihatdan rivojlantirish ularning kelajakdagi muvaffaqiyatiga asos yaratadi. Shu bois tarbiyachilar va ota-onalar bolalar bilan muloqotni samarali tashkil etish, ularning qiziqishlarini inobatga olish, hissiy holatini tushunishga harakat qilishlari lozim. Bu esa bolalarning ijtimoiy muhitga moslashuvi va o‘ziga ishonchini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta’lim tashkiloti va maktabda ta’lim-tarbiyaviy jarayonni amalga oshirishdagi izchillik bola shaxsini rivojlantirishni amalga oshirishda muhim omil bo‘lib hisoblanadi. Respublikada maktabgacha ta’lim tizimi bo‘yicha qabul qilingan Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat standartlari, "Ilk qadam" tayanch dasturi bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashdek zarur ishni ta’minlaydi. Ya’ni, bu o‘rinda maktabgacha ta’lim tashkiloti va maktab ishidagi izchillik katta ahamiyat kasb etadi. Bu izchillik ta’lim tizimining barcha bo‘g‘inlari orqali ta’minlanib, izchillikni amalga oshirishning mavjud imkoniyatlari, ta’lim tizimi va uning tarkibiy va g‘oyaviy tuzilishi prinsiplari asosida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta’limning maqsad va vazifalari tarbiyaning bolalar yosh xususiyatlari hisobga olingan umumiy maqsad va vazifalaridan kelib chiqib belgilanadi.

Bolalarning mustaqil fikrlash faolligini tahli qilganda ular tomonidan mashg‘ulotlarda har xil topshiriqlar bajarish nazarda tutiladi, ularning shartlarida, mohiyati, tuzilishi, shakllari va shaxsning anglashuv, tushunuv imkoniyatlarida kuzatiladi. Mashg‘ulotlarda berilayotgan oddiygina topshiriq yechimi topish uchun vositalar qidirish ijod, izlanish va fikrlashning mustahkam negizini tashkil qiladi. Mustaqil va ijodiy fikrlash faoliyatida muammo yechimini topish jarayonini boshqarish, borliqni in‘ikos qilishda bola shaxsining his-tuyg‘ulari, ichki kechinmalari, favquloddagi vaziyatlari, obyektiv sharoitlari uning uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Mashg‘ulotlarni har bir yosh guruhda olib borilayotganda bolalar soni ularning kayfiyati va diqqati birinchi o‘rinda turadi.

Maktabgacha yoshdagi boalalarni tizimli yondashuv asosida kattalar va tengdoshlari bilan muloqatchanlikka o‘rgatish psixologik zo‘riqishlarga nisbatan bardoshli bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirishga ko‘maklashadi.

Tarbiyachi bolani ta’limiy faoliyatlarga qanchalik qiziqtira olsa, bola shunchalik o‘rtoqlari va kattalar bilan muloqotga kirishi hamda o‘z fikrlarini bayon eta olishi oson bo‘ladi. Buning uchun yuqorida keltirilgan usullardan foydalanib, faoliyatlar tashkil etilsa, bolaga shunchalik qiziqarli bo‘ladi va o‘zi ishtirok etish taklifini bildiradi.

Maktabgacha ta’lim tashkiloti va maktabdagi ta’lim-tarbiya vazifa, shakl hamda metodlarining turli yosh bosqichlarida bola shaxsini har tomonlama shakllantirishni amalga oshirish maqsadlarida o‘zaro aloqasini qaror toptirish izchillik ifodasi hisoblanadi. Pedagoglarimizdan N.M. Quchqorova maqolasida “Bolaga ta’lim-tarbiya berish jarayoni qanchalik erta boshlansa, natijasi ham shuncha erta namoyon bo‘ladi. Bu esa insonning kelajakdagi butun hayot tarziga o‘z ta’sirini o‘tkazadi” deya fikr bildirgan [6]. Har tomonlama yetuk, mustaqil fikrli shaxslarni tarbiyalab voyaga yetkazish vazifasiga pedagog sifatida yuksak mas’uliyat bilan qarashimiz kerak.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning 2017-yil 19-oktabrda Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish masalalariga bag‘ishlangan yig‘ilishdagi nutqidan. https://president.uz

2. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz // Xalq so‘zi 2016 - yil 16 - dekabr.

3. Sh.Mirziyoyev. O‘qituvchi va murabbiylar – Yangi O‘zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanchimiz va suyanchimizdir.“Yangi O‘zbekiston”, 2020-yil 1-oktabr 3-bet.

4. Quchqorova N.M. “Bo‘lajak tarbiyachilarni raqamli texnologiyadan foydalanishga o‘rgatish”. Jamiyat va innovatsiyalar – Общество и инновации–Society and innovations Special Issue –02(2023) /

https://buxdu.uz

ISSN 2181-1415. – 190-bet. 10. M.R. Madirimova. “Maktabgacha yoshdagi bolalarni mantiqiy matematik rivojlantirish va o‘qitishning zamonaviy texnologiyalari”.

5. Norboboyev B. J “Mantiqiy fikrlash va mazmunli ifodalashning yurist faoliyatidagi roli“// Oriental Renaissance innovative,educational, natural and social sciences . Toshkent -2023. № 3(5) .-B.1246

6. N.M. Quchqorova., R.S. Nuraddinova. Ilk qadam davlat o‘quv dasturi namunasida o‘tkaziladigan mavzuli faoliyatlarni tashkil etish. – O‘quv qo‘llanma.Toshkent shahri. “BOOKMANY PRINT”, Toshkent – 2022. – 42-bet.

7. Takomillashtirilgan “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi. – T.: 2022.

8. Ilk va maktabgacha bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari. -T.: 2018.

9. Salaeva M.S., Luxmanovna N.M. Kichik maktab yoshdagi o‘quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish // Scientific progress volume 3 | ISSUE 3 | March, 2022. ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 380-383.

10. Salaeva M.S., Shoyunusova F.S. Bola shaxsini shakllantirishda ota-onalarning o‘rni // Образование и наука в XXI веке. Международный научно-образовательный электронный журнал. ISSN: 2658-7998.Электронный журнал. Выпуск №24 (том 4) (март, 2022).-С.751-754.

11. Salaeva M.S., Umirova X.S. Bola tarbiyasida oila va maktabning o‘zaro hamkorligi // Problems and scientific solutions. - Australia, Melbourne. 2022. – B. 114-123.

12. Shodmonova Sh. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi (o‘quv-metodik qo‘llanma). - T.: “Fan va texnologiya”, 2008, 160 bet.

13. Berdaliyeva G.A. Maktabgacha ta’lim muassasalari nutq o‘stirish mashg‘ulotlarida bolalarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish metodikasini takomillashtirish // p.f.f.d. (PhD) ilmiy darajasini olish uchun diss.avtoreferati. – Toshkent: MTTRMQTMOI, 2019. – 48 b.

14. Valiyeva F.R. Uzluksiz ta’lim tizimi sharq olimlari nigohida. // Kasb-hunar ta’limi jurnali. №3-son. 2019-yil

15. Mavlonov N.Sh. G’afforov F.H, G’afforov L.H, Ummataliyev Z.A, Kasbiy faoliyatda axborot texnologiyalari O‘quv qullanma. 2021-yil 9-fevral

16. Kalmuratov T.N. Davlat-xususiy sheriklik asosidagi nodavlat maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini boshqarish: mavjud holat va muammolar. “Maktabgacha ta’lim yoshdagi bolalarda ta’lim-tarbiya jarayonining dolzarb masalalari” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 10-iyun 2021 yil Toshkent shaxri. 6-bet

17. Rubinshteyn S.L. Fikrlash va uni o‘rganish yo‘llari haqida / S.L.Rubinshteyn. - M.: Pedagogika, 2012.

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA TA’LIMDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

Kamilova Gulmira Alimovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim kafedrasi mudiri, p.f.n., professor
Rabiyeva Muhabbat Akmaljonovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
“Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi”
(maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim tizimida yangi pedagogik texnologiyalardan foydalanishning istiqbollari yoritilgan. Tadqiqot davomida innovatsion yondashuvning ahamiyati va shu bilan birga bolalarning intellektual va psixologik rivojlanishiga ko’rsatgan ta’siri o‘rganildi. Shuningdek, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, o‘yin metodlari, loyiha metodikasining ta’lim jarayoni bilan integratsiyasi tahlil qilib borildi. Natijalarga ko‘ra, pedagoglar malakasini oshirish hamda zamonaviy texnologiyalarni samarali joriy etish ta’lim sifatini yanada takomillashtirish imkonini berishi aniqlandi. Shuningdek, maqolada turli ta’lim tizimlaridagi ilg‘or tajribalar hamda yangi pedagogik texnologiyalarning ta’lim tizimidagi o‘rni tahlil qilindi.

Mazkur maqolada maktabgacha ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari, amaliyotdagi tatbiqi va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu texnologiyalarning ta’lim samaradorligini oshirishdagi roli hamda ularni amaliyotga joriy etishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Maqola maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion pedagogik yondashuvlarni tatbiq etishda ilmiy-metodik asos sifatida xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: *maktabgacha ta’lim, zamonaviy pedagogik texnologiyalar, axborot-kommunikatsion texnologiyalar, interfaol o‘yinlar, sog‘lomlashtiruvchi pedagogika, loyiha metodikasi, innovatsion ta’lim.*

ПЕРСПЕКТИВЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В ДОШКОЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ

В данной статье освещены перспективы использования новых педагогических технологий в системе дошкольного образования. В ходе исследования была изучена значимость инновационного подхода и его влияние на интеллектуальное и психологическое развитие детей. Также анализировалась интеграция информационно-коммуникационных технологий, игровых методов и проектной методики в образовательный процесс. По результатам было установлено, что повышение квалификации педагогов и эффективное внедрение современных технологий позволит ещё больше улучшить качество образования. Кроме того, в статье анализируется передовой опыт различных систем образования и роль новых педагогических технологий в образовательной системе.

В данной статье анализируются теоретические основы использования современных педагогических технологий в дошкольном образовании, их практическое применение и перспективы развития. Также рассматривается роль этих технологий в повышении эффективности образования, а также проблемы их внедрения в практику и пути их решения. Статья служит научно-методической основой для внедрения инновационных педагогических подходов в систему дошкольного образования.

Ключевые слова: *дошкольное образование, современные педагогические технологии, информационно-коммуникационные технологии, интерактивные игры, оздоровительная педагогика, проектная методика, инновационное образование.*

PROSPECTS OF USING MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES IN PRESCHOOL EDUCATION

This article explores the prospects of utilizing new pedagogical technologies in the preschool education system. The study examined the significance of innovative approaches and their impact on children's intellectual and psychological development. Additionally, the integration of information and communication technologies, game methods, and project methodology into the educational process was analyzed. The results indicate that enhancing teachers' qualifications and effectively implementing modern

https://buxdu.uz

technologies can further improve the quality of education. The article also analyzes advanced practices in various educational systems and the role of new pedagogical technologies in the education system.

This article analyzes the theoretical foundations, practical applications, and development prospects of using modern pedagogical technologies in preschool education. It also examines the role of these technologies in increasing educational effectiveness, as well as the challenges of implementing them in practice and ways to overcome these obstacles. The article serves as a scientific and methodological basis for implementing innovative pedagogical approaches in the preschool education system.

Keywords: *preschool education, modern pedagogical technologies, information and communication technologies, interactive games, health-promoting pedagogy, project methodology, innovative education.*

Kirish. Maktabgacha ta’lim bosqichi bolaning intellektual, ijtimoiy va psixologik rivojlanishining poydevori hisoblanadi. Ushbu bosqichda bola shaxsining shakllanishi, nutqining rivojlanishi va atrof-muhitga moslashuvi muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ta'lim sohasida innovatsiyalar jadal rivojlanib, pedagogik jarayonlarni modernizatsiya qilish zaruriyati ortib borilmoqda. Xususan, maktabgacha ta’lim bosqichida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish bolalarning intellektual, ijodiy va shaxsiy rivojlanishini jadallashtirishda muhim omil hisoblanadi. Chunki ushbu davr bola ongining shakllanishida, atrof-muhitni anglashida hamda asosiy bilim va ko'nikmalarni egallashida hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Hozirgi zamon ta’lim jarayoni yangi pedagogik texnologiyalarni mashg‘ulot jarayonida tatbiq etishni talab qiladi. Insoniyat sivilizatsiyasi jamiki sohalarda, shu jumladan, ta’lim va tarbiya tizimida ham global o‘zaro bog‘liqlik darajasigacha erishib, kelajakda insoniyatdan bilimlarga asoslangan bugungi jamiyatda aqliy va ma’naviy rivojlanishni, ijodiy va izlanuvchan faoliyat yuritishni, o‘z-o‘zini kamol toptirishni talab etadi. Zero, hozirgi globallashuv jarayonlari - insoniyatning ong-u shuuri va tafakkuri samarasi sifatida vujudga kelgan jahon miqyosidagi umumiy jarayon hisoblanadi hamda uzluksiz kuchayib va o‘sib borayotgan, axborotlashgan jamiyatga o‘tishda sifatli ta’lim va tarbiyani talab qiladi. Ta’lim va tarbiya jamiyat taraqqiyoti uchun muhim yetakchi omil bo’lib, jamiyatning intellektual, madaniy va ma’naviy holatini yuqori darajaga olib chiqishga, insoniyatning barcha hayotiy-muhim faoliyatlarini ta’minlagan holda muvaffaqiyatga olib boruvchi kafolatli hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda ta’lim tizimida global o‘zgarishlar ro‘y bermoqda va maktabgacha ta’lim sohasi ham bundan xoli emas. . Raqamli texnologiyalar va interfaol o‘yinlarning ta’lim jarayoniga kiritilishi ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qilmoqda. Innovatsion pedagogik texnologiyalarni maktabgacha ta’lim tizimiga joriy etish orqali ta’lim sifatini oshirish, bolalarning ijodiy fikrlash qobiliyatini kamol toptirish va ularga mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish istiqbollari tadqiq etilishi va amaliyotga tadbiq etilishi bugungi kunimizda dolzarb masalalardan biri sifatida qaraladi.

So‘nggi yillarda innovatsion yondashuvlar va texnologik vositalarning keng joriy qilinishi maktabgacha ta’lim tizimining sifatini oshirishga xizmat qilib kelmoqda. Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT), interfaol metodlar va muammoli ta’lim texnologiyasi, Montessori metodikasi, STEAM ta’lim texnologiyasi, loyihaviy yondashuvlar ta’lim samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Shu bilan birga tarbiyachilarning doimiy ravishda yangi pedagogik texnologiyalarni o‘zlashtirishlari ta’lim jarayonining uzluksiz rivojlanishini hamda sifat jihatidan yaxshilanishini ta’minlaydi. Pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish va ularning ta’lim jarayonini samarali tashkil etishida ham zamonaviy texnologiyalarning roli beqiyosdir.

Pedagogik texnologiya - shunday bilimlar sohasiki, ular vositasida uchinchi ming yillikda davlatning ta’lim sohasidagi siyosatida tub burilish yuz beradi, o’qituvchi faoliyati yangilanadi, o’quvchi va yoshlarda hurfikrlilik, bilimga chanqoqlik, Vatanga mehr-muhabbat, isonparvarlik tuyg’ulari tizimi shakllantiriladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, jumladan, interaktiv o‘yinlar, multimedia vositalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va integratsiyalashgan ta’lim metodlari bolalarning qiziqishini oshirish, ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish va faol o‘qitishni amalga oshirish imkonini beradi. Shu sababli maktabgacha ta’lim tizimini yangi pedagogik yondashuvlar asosida tashkil etish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Shuningdek, davlat tomonidan maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan islohotlar, normativ-huquqiy hujjatlar va dasturlar zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlayotgani ham mavzuning dolzarbligini yanada oshirmoqda. Shu bois maktabgacha ta'lim muassasalarida innovatsion pedagogik yondashuvlarni keng joriy etish nafaqat ta'lim sifatini yaxshilash, balki kelajak avlodning har tomonlama yetuk va raqobatbardosh bo‘lib voyaga yetishini ta’minlashda ham muhim ahamiyatga ega.

https://buxdu.uz

Mavzu metodologiyasi. Maktabgacha ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy va amaliy asoslarini o'rganishda O‘zbekiston Respublikasining ta’lim sohasidagi qonun va qarorlari muhim metodologik manba sifatida xizmat qiladi. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonuni maktabgacha ta'limni uzluksiz ta'lim tizimining boshlang‘ich bo‘g‘ini sifatida belgilaydi hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirishni nazarda tutadi.

Maktabgacha ta’lim sohasidagi islohotlarni amalga oshirishda «O‘zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi»ning qabul qilinishi huquqiy asos bo’lib xizmat qiladi. Maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishda respublikamizda hududlar, shahar va qishloqlar o‘rtasidagi nomutanosiblikni bartaraf etishga, maktabgacha ta’lim tashkilotlariga qamrovni oshirishga alohida e’tibor berilmoqda.

Shu bilan birga, maktabgacha ta'limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish masalalarini o‘rganishda “Davlat maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini tashkil etish va boshqarish tartibi to‘g‘risidagi nizom” va “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish davlat dasturi” ilmiy-metodik asos sifatida xizmat qiladi. Mazkur hujjatlar ta'lim mazmunini zamonaviylashtirish hamda o'quv-tarbiyaviy jarayonlarni takomillashtirish, ta’lim sifatini yaxshilashda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning muhimligini belgilaydi.

Respublikamizda maktabgacha ta’lim tashkilotlari o‘z faoliyatini har bir bola uchun zaruriy imkoniyatlar yaratish, uning iste’dodi, ishtiyoqlari va qobiliyatlarini rivojlantirish, bolalarga ta’lim, oila bilan hamkorlik, ta’lim va tarbiya berishdagi izchillik, uzviylik, bolaning shaxsini rivojlantirishga yo‘naltirilgan yondashuv, shaffoflik va ochiqlik kabi tamoyillarga asoslanib amalga oshiradi.

Tahlil va natijalar. Pedagogik texnologiya ta’lim - tarbiya metodlari, usullari, yo’llari hamda tarbiyaviy vositalar yig’indisi: u pedagogik jarayonning tashkiliy-uslubiy vositalari majmuidir.

Pedagogik texnologiya-ma’lumotlarni o’zlashtirish uchun qulay shakl va usulda uzatish va o’zlashtirish jarayonidan iborat. Demak, pedagogik texnologiya-bolaga oldindan belgilangan maqsad bo’yicha ta’sir o’tkazish faoliyatidan iborat. Pedagogik texnologiya bolani mustaqil o’qishga, bilim olishga, fikrlashga o’rgatishni kafolatlaydigan jarayondir. Pedagogik texnologiya jarayonida o’qituvchi rahbarligida bola mustaqil ravishda bilim oladi, o’rganadi, o’zlashtiradi.

Maktabgacha ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish jarayonini tahlil qilish orqali bilish mumkinki, interaktiv o‘qitish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va innovatsion pedagogik yondashuvlar ta’lim tizimining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, elektron o‘quv resurslari va raqamli vositalardan foydalanish bolalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshirish, o‘quv materiallarini o‘zlashtirish samaradorligini kuchaytirish hamda mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishda asosiy rol o‘ynaydi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, maktabgacha ta’limda qo‘llanilayotgan zamonaviy pedagogik texnologiyalar quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

O‘yin texnologiyalari – o‘yin metodlari orqali bolalarning muloqot ko‘nikmalari shakllanadi va ijodiy fikrlashi rivojlanadi. Shu bilan birga, bolalar faoliyatda faol ishtirok etishadi va bu ularning ijtimoiy moslashuviga yordam beradi. O‘yin texnologiyalariga rolli o’yinlar (o‘qituvchi, shifokor, injener..), didaktik o’yinlar (stol o‘yinlari, turli rangli kubiklar, kartochkalar, kvestlar), harakatli o’yinlar (harakat va musobaqalar) va ijtimoiy rolli (muhim ijtimoiy ko’nikmalarni shakllantirish) o‘yinlar kiradi. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar uchun o‘yin asosiy faoliyat turi hisoblanadi va shu sababli maktabgacha ta’limda o‘yin texnologiyalarini qo‘llab faoliyat olib borish muhim hisoblanadi. Har bir bolani qiziqtirib ta’limni osonlashtirish imkonini beradi. Jismoniy rivojlanishga hissa qo‘shishi bilan bir qatorda bolalarning alohida qobiliyatini aniqlashda ko‘maklashadi.

Axborot-kommunikatsion texnologiyalar (AKT) – raqamli resurslar, ta’lim platformalari va interaktiv vositalar orqali ta'lim jarayonini yana ham qiziqarli va samarali qilish imkonini beradi. Interaktiv doskalar, turli ta’limiy ilovalar, virtual resurslardan foydalana olish, video va animatsiyalar orqali faoliyat olib borish kabilar shular jumlasidandir. Bu metod orqali bolalarning e’tiborini, diqqatini jalb qilish va faoliyat jarayonini yanada qiziqarli va jonli qilishga erishish mumkin. Axborot-kommunikatsion texnologiyalardan foydalanganda bolalarning ekran yoki monitor oldida bo‘ladigan vaqtini nazorat qilish va cheklash, jismoniy harakatlarni ham birlashtirgan holda faoliyatni olib borish maqsadga muvofiqdir. Bu metoddan to‘g‘ri va samarali foydalanganda bolalar uchun juda qulay, sifatli hamda qiziqarli ta’lim jarayoniga erishish mumkin.

Loyiha metodikasi – bolalarni mustaqil izlanish, ijodiy fikrlash va jamoaviy ishlashga o‘rgatish orqali ularning tadqiqotchilik qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bolalar kichik-kichik guruhlarda yoki bo‘lmasa mustaqil ravishda loyihalar ustida ishlashni boshlashadi. Ular ma’lum bir mavzuga oid tadqiqot olib borishni ,

https://buxdu.uz

mustaqil fikrlashni hamda jamoaviy ishlashni o‘rganishadi. Loyiha metodikasi orqali amaliy ishlar va tajribalar bilan bilim orttirishadi. Shu bilan birga ota-onalar ishtirokida turli loyihalar tashkil etishadi.

Loyiha metodikasinining o‘zi bir qancha turlarga bo‘linadi, tadqiqot loyihasi, ijodiy loyiha, o‘yin loyihasi, axborot loyihasi hamda amaliy loyiha shular jumlasidandir.

Muammoli ta’lim texnologiyasi – bolalarning mustaqil fikrlash, muammolarni hal qila olish ko‘nikmalarini rivojlantirishga yo‘naltirilgan ta’lim usuli hisoblanadi. Bu texnologiya bolalarni tayyor bilim bilan emas, balki o‘zi izlanib, qidirib , o‘z xulosa va yechimlarini chiqarishiga undaydi. Muammoli ta’lim bolalarni faol,mustaqil fikrlashga o‘rgatadi, izlanish ko‘nikmasini shakllantiradi, qiziqish va kreativlikni oshiradi, hayotiy muammolarni yechishga tayyorlaydi hamda dunyoqarashini kengaytirishga turtki bo’ladi.

Montessori metodikasi – italiyalik pedagog Mariya Montessori tomonidan ishlab chiqilgan va bolalarning mustaqilligini, qiziqishini hamda o‘zini rivojlantirishini qo‘llab-quvvatlovchi ta’lim tizimi bo’lib hisoblanadi. Bu metod xorij maktabgacha ta’lim tashkilotlarida keng qo‘llaniladi va bolalarning individual rivojlanishiga moslashgan. Bu metodika orqali bolalar hayotiy vazifalarni o’rganadi. Montessori materiallari bolalarning sezgi tuyg‘ulari hamda mantiqiy tafakkurini rivojlantirish uchun yaratilgan. Tarbiyachi dars bermaydi, balki bolalarga yo‘nalish beradi xolos , ya’ni bolalarga mustaqil harakat qilishlariga imkon yaratib beradi. Metodikaning afzalliklari shundan iboratki, bolaning mustaqil fikrlash hamda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati o‘sadi, qo‘l mehnati va mayda motorikani rivojlantiradi, bolalar qiziqish orqali bilim olishadi, bolada tashabbuskorlik rivojlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bu usul turli xildagi didaktik o‘yinlar va Montessori jihozlari orqali amalga oshiriladi va faoliyatda qo‘llaniladi.

STEAM texnologiyasi (Science, Technology, Engineering, Arts, Math) – bolalarning har tomonlama rivojlanishini qo’llab-quvvatlovchi zamonaviy pedagogik yondashuv hisoblanib, ilmiy izlanish, texnologiya, muhandislik, san’at va matematikani birlashtirgan holda ta’lim berishni nazarda tutadi. Tizim bolalar ijodiy va innovatsion fikrlashini rivojlantiradi. Tadqiqot, tajriba va kashfiyotlarni o‘rganishga bo‘lgan qiziqishini o‘stiradi. Jamoa va guruhlarda birga ishlash va hamkorlik qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Tanqidiy fikrlash hamda mantiqiy tahlil qila olish qobiliyatini rivojlantirishda yordam beradi.

Sog‘lomlashtiruvchi pedagogika – jismoniy tarbiya mashg‘ulotlari, refleksiv texnologiyalar va psixologik qo‘llab-quvvatlash orqali bolalarning sog‘lom rivojlanishini ta’minlaydi. Bu texnologiya bolalarning faolligini oshirish, to‘g‘ri ovqatlanish, psixologik barqarorlik va sog‘lom turmush tarzini shakllantirishga qaratilgan. Jismoniy va aqliy rivojlanishni parallel ushlab turishi, kasalliklarning oldini olib bola immunitetini oshirishi, sog’lom odatlarni shakllantirishi, emotsional muvozanatni saqlab turishi hamda diqqat-e’tibor, muloqot, qobiliyatlarini rivojlantirishini sog‘lomlashtiruvchi pedagogikaning afzalliklari desak bo’ladi.

Shu bilan birga, zamonaviy pedagogik texnologiyalardan muvaffaqiyatli foydalanish uchun pedagoglarning malakasini oshirish, ularga metodik yordam ko‘rsatish va raqamli resurslardan foydalanishni o‘rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagoglarning o‘zaro tajriba almashishi, seminar-treninglar va master-klasslar tashkil etilishi texnologiyalardan samarali foydalanishni ta’minlaydi.

Xulosa. Maktabgacha ta’lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning qo‘llanilishi ta’lim jarayonining samaradorligini , sifatini oshirishda muhim rol o‘ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, interfaol o‘yinlar, AKT, muammoli ta’lim texnologiyasi, Montessori metodikasi, STEAM ta’lim texnologiyasi , loyiha metodikasi va sog‘lomlashtiruvchi pedagogika bolalarning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Tarbiyachilarning malakasini oshirish va yangi texnologiyalarni tatbiq etish jarayoni ta’lim sifatining yaxshilanishiga xizmat qiladi desak bo’ladi. Kelajakda maktabgacha ta’lim tizimida innovatsion yondashuvlarning yanada rivojlantirilishi, o’sishi hamda pedagoglarning zamonaviy texnologiyalar bilan faoliyat jarayonlarini o’tish bo‘yicha bilimlarini oshirish muhim vazifalardan bo‘lib hisoblanadi. Zamonaviy ta’limni tashkil etishga qo‘yiladigan muhim talablardan biri ortiqcha ruhiy va jismoniy kuch sarf etmay, qisqa vaqt ichida yuksak natijalarga erishishdir. Qisqa vaqt orasida muayyan nazariy bilimlarni o`quvchilarga yetkazib berish, ularda ma’lum faoliyat yuzasidan ko‘nikma va malakalarni hosil qilish, shuningdek, o`quvchilar faoliyatini nazorat qilish, ular tomonidan egallangan bilim, ko‘nikma va malakalar darajasini baholash o‘qituvchidan yuksak pedagogik mahorat hamda ta’lim jarayoniga nisbatan yangicha yondashuvni talab etadi.

Umuman olganda, maktabgacha ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish ta’lim sifatini oshirishda strategik rol o‘ynaydi. Shu sababli, davlat siyosati miqyosida bu yo‘nalishda qabul qilingan qonun va qarorlarni izchil amalga oshirish, innovatsion metodlarni tizimga keng joriy etish hamda pedagogik kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimini takomillashtirish dolzarb muammo sifatida ko‘rilmoqda.

Mazkur maqola maktabgacha ta’limda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo‘llashning ilmiy-nazariy asoslarini boyitishga, amaliyotda esa ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etishga hissa qo‘shadi.

https://buxdu.uz

Shu bilan birga, kelgusida ushbu yo‘nalishda chuqurroq tadqiqotlar olib borish, yangi pedagogik texnologiyalarni ta’lim tizimiga joriy etish orqali maktabgacha ta’limni sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev “Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta’lim berish bo‘yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi”ning ochilish marosimidagi so‘zlagan nutqi. Toshkent. 2022-yil 15-noyabr

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 21-fevraldagi PF-37-son ““O‘zbekiston — 2030” strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” gi Farmoni https://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2021/11/WPS-Index-2021.pdf

3. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi Toshkent – 2018-yil

4. Qurbonova, G. Z. (2024). Maktabgacha yoshdagi bolalarda gender tolerantlikni shakllantirish mexanizmi. // "Педагогическая акмеология" международный научно-методический журнал, 2(10).

5. Guzal, K. (2024). Forming Characteristics of Gender Tolerance Through the Use of Game Technologies. // Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521), 2(6), 737-740.

6. Qurbonova, G. Z., & Bobojonova, S. (2024). Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rdl+ gamification metodini joriy etilishi. // Наука и технология в современном мире, 3(7), 33-36.

7. Qurbonova, G. Z. (2024). O‘yin texnologiyalarini qo‘llash orqali gender tolerantlikka xos xususiyatlarni shakllantirish. // Академические исследования в современной науке, 3(24), 141-144.

8. Kurbanova, N. (2018). Speaking activities as a main tool for developing self-confidence. Интернаука, (9), 25-27.

9. Kurbanova, N. (2017). Efficient ways in teaching writing in ESL classes. Интернаука, 7(11 Часть 3), 21.

10. Kurbanova, N. (2017). New techniques in teaching idioms for EFL learners. Интернаука, 7(11 Часть 3), 19.

https://buxdu.uz

BOSHLANG‘ICH SINFLARDA TABIIY FANLARNI O‘QITISHDA OLAMNING YAXLITLIK MANZARASINI SHAKLLANTIRISH IMKONIYATLARI

Umbarova Nasiba Xolboy qizi,
Termiz davlat universiteti ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi ixtisosligi 1-kurs tayanch doktoranti
umbarovanasiba@96gmail.com

Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida olamning yaxlitlik manzarasini shakllantirish muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada tabiiy fanlar ta’limining integratsiyalashgan yondashuv orqali qanday rivojlantirilishi, o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish imkoniyatlari va innovatsion pedagogik texnologiyalar qo‘llanilishining samaradorligi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, fanlararo bog‘liqlikni kuchaytirish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tabiiy fanlarga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Kalit so’zlar: *boshlang‘ich ta’lim, tabiiy fanlar, integratsiyalashgan yondashuv, pedagogik texnologiyalar, olamning yaxlit manzarasi, ta’lim samaradorligi.*

ВОЗМОЖНОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕЛОСТНОЙ КАРТИНЫ МИРА ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В процессе преподавания естественных наук в начальных классах формирование целостной картины мира имеет особо важное значение. В данной статье анализируется, как развивается естественнонаучное образование посредством интегрированного подхода, рассматриваются возможности расширения мировоззрения учащихся и эффективность применения инновационных педагогических технологий. Результаты исследования показывают, что усиление межпредметных связей повышает интерес учащихся начальных классов к естественным наукам и развивает их способности к логическому мышлению.

Ключевые слова: *начальное образование, естественные науки, интегрированный подход, педагогические технологии, целостная картина мира, эффективность образования.*

POSSIBILITIES OF FORMING THE UNIVERSAL VIEW OF THE UNIVERSE IN THE TEACHING OF NATURAL SCIENCES IN PRIMARY GRADES

In the process of teaching natural sciences in primary grades, it is important to form a holistic picture of the world. This article analyzes how natural science education can be developed through an integrated approach, the possibilities of broadening students' worldviews, and the effectiveness of the use of innovative pedagogical technologies. The results of the study show that strengthening interdisciplinary connections increases primary school students' interest in natural sciences and develops their logical thinking skills.

Keywords: *primary education, natural sciences, integrated approach, pedagogical technologies, holistic view of the world, educational effectiveness*.

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayonida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining atrof-muhit haqidagi bilimlarini shakllantirish, ularning fanlararo bog‘liqligini tushunishiga yordam berish muhim masalalardan biridir. Xususan, tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida olamning yaxlit manzarasini shakllantirish orqali o‘quvchilarga muhitning turli jihatlarini tushuntirish, ularning mantiqiy tafakkurini rivojlantirish imkoniyati yaratiladi.

Bugungi kunda boshlang‘ich ta’lim tizimi o‘quvchilarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, tabiiy fanlar ta’limida ham integratsiyalashgan yondashuv muhim o‘rin tutadi. Bunday yondashuv orqali o‘quvchilar turli fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglay oladilar, bu esa ularning bilimlarni mustahkamlashiga va mantiqiy tafakkurining shakllanishiga xizmat qiladi.

Olamning yaxlitlik manzarasini shakllantirish jarayonida boshlang‘ich sinflardagi tabiiy fanlarni o‘qitish samaradorligini oshirish uchun ilg‘or pedagogik texnologiyalar va interfaol metodlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan olib borilgan tadqiqotlar ushbu jarayonning o‘quvchilar ta’lim jarayonidagi natijalariga qanday ta’sir ko‘rsatishini tahlil qilishni talab etadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish bo‘yicha tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonida fanlararo bog‘liqlikni ta’minlash o‘quvchilarning tahliliy

https://buxdu.uz

fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, Vygotskiy (1978) tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy-kognitiv rivojlanish nazariyasi o‘quvchilarning bilimlarni jamiyat va muhit bilan o‘zaro ta’sir orqali o‘zlashtirishlarini ta’kidlaydi.

Dewey (1916) esa tajriba orqali o‘qitish tamoyilini ilgari surgan bo‘lib, uning fikricha, o‘quvchilarga amaliy tajriba asosida bilim berish ularning bilimlarini mustahkamlashda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, Piaget (1952) o‘quvchilarning kognitiv rivojlanish bosqichlarini o‘rganib, ta’lim jarayonida tajribaviy metodlar muhimligini ta’kidlagan.

Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni interfaol va integratsiyalashgan yondashuv orqali o‘qitish o‘quvchilarning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, Anderson va Krathwohl (2001) tomonidan taklif qilingan revisiya qilingan Bloom taksonomiyasi ta’lim jarayonida yuqori darajadagi fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotda eksperimental va nazariy tahlil usullari qo‘llanildi. Eksperimental usul orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining tabiiy fanlarga oid bilimlari va olam haqidagi tasavvurlari shakllanishi tahlil qilindi. Tadqiqot doirasida turli pedagogik texnologiyalar sinovdan o‘tkazilib, ularning samaradorligi baholandi.

So‘rovnomalar, kuzatuvlar va intervyular yordamida o‘quvchilarning tabiiy fanlarga qiziqishi va ularning olamni yaxlit tushunish darajasi o‘rganildi. Bundan tashqari, statistik tahlil usullari yordamida olingan natijalar matematik jihatdan baholandi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni interfaol va integratsiyalashgan yondashuv orqali o‘qitish o‘quvchilarning olam haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi. Tajriba natijalariga ko‘ra, fanlararo bog‘liqlik asosida o‘qitilgan o‘quvchilar mavzularni chuqurroq anglab, ularni hayotiy misollar bilan bog‘lay oladilar.

Eksperimental sinfda ta’lim olgan o‘quvchilarning tabiiy fanlarga bo‘lgan qiziqishi va mantiqiy tafakkur darajasi an’anaviy usulda o‘qitilgan sinflarga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanligi aniqlandi. Shuningdek, interfaol metodlar yordamida o‘quvchilar mavzularni yaxshi o‘zlashtirib, bilimlarini kundalik hayot bilan bog‘lay olish qobiliyatiga ega bo‘ldilar.

Ta’lim yondashuvi	O‘quvchilarning qiziqishi (%)	O‘zlashtirish darajasi (%)
An’anaviy	65	60
Interfaol	80	75
Integratsiyalashgan	90	85

Ushbu jadval o‘quvchilarning qiziqishi va o‘zlashtirish darajasini turli ta’lim yondashuvlari bo‘yicha taqqoslash uchun tuzilgan. An’anaviy yondashuvda qiziqish darajasi 65% va o‘zlashtirish darajasi 60% ni tashkil etsa, interfaol yondashuvda bu ko‘rsatkichlar mos ravishda 80% va 75% ga oshgan. Eng yuqori natija integratsiyalashgan yondashuvda kuzatilib, qiziqish 90% va o‘zlashtirish 85% ga yetgan. Bu shuni ko‘rsatadiki, tabiiy fanlarni fanlararo bog‘liqlik asosida o‘qitish o‘quvchilarning bilim olish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda olamning yaxlitlik manzarasini shakllantirish uchun quyidagi asosiy ishlarni amalga oshirish lozim:

1. Fanlararo bog‘liqlikni ta’minlash.

- Tabiiy fanlarni matematika, ona tili, texnologiya va san’at darslari bilan integratsiyalashgan holda o‘qitish.
- O‘quvchilar uchun real hayotiy misollar orqali tushunchalarni bog‘lash, masalan, o‘simliklarning o‘sishi jarayonini tasvirlashda matematik hisob-kitoblardan foydalanish.
- Atrof-muhitni turli fanlar nuqtayi nazaridan tushuntirish (masalan, suvning ahamiyatini geografiya, biologiya va kimyo jihatidan ko‘rib chiqish).

2. Interfaol va innovatsion metodlardan foydalanish.

- Tajriba va laboratoriya ishlarini tashkil qilish orqali bolalarning kuzatuvchanligi va tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish.
- O‘quvchilarga kichik ilmiy loyihalar berish va ularni guruhda ishlash orqali mustaqil fikrlashga o‘rgatish.
- O‘yinli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish (masalan, ekologik o‘yinlar, krossvordlar va viktorinalar).
- Raqamli texnologiyalar (video darslar, interaktiv taqdimotlar, virtual laboratoriyalar) yordamida darslarni jonlantirish.

3. Tabiat bilan bevosita tajriba qilish imkoniyatini yaratish.

https://buxdu.uz

- Ochiq darslarni tabiat qo‘ynida o‘tkazish (bog‘, o‘rmon, daryo bo‘yida kuzatuvlar olib borish).
- Mini issiqxonalar, gulzorlar, akvarium va terrarium kabi tabiiy laboratoriyalar yaratish.
- O‘quvchilarga uyda kichik ilmiy tajribalar bajarish uchun topshiriqlar berish.

4. Ekologik ong va mas’uliyatni shakllantirish.

- O‘quvchilarga tabiatni muhofaza qilishning ahamiyatini tushuntirish va ularga atrof-muhitni asrashga oid kichik topshiriqlar berish.
- Maktabda chiqindilarni qayta ishlash, daraxt ekish, suv va elektr energiyasini tejash bo‘yicha tadbirlar tashkil qilish.
- Mahalliy ekologik muammolarni muhokama qilish va ularga yechim topish uchun kichik loyihalar ishlab chiqish.

5. Ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik qilish.

- Ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb qilish, bolalar bilan uyda tajribalar o‘tkazishlarini rag‘batlantirish.
- Tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari, olimlar va ekologlar bilan uchrashuvlar tashkil qilish.
- O‘quvchilarni mahalliy ekologik tadbirlarga jalb qilish (tozalik aksiyalari, daraxt ekish marafonlari va boshqalar).

Ushbu usullar orqali boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida o‘quvchilarda olamning yaxlit manzarasi shakllantiriladi, ularning ilmiy dunyoqarashi va ekologik madaniyati rivojlanadi.

Quyida boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda olamning yaxlitlik manzarasini shakllantirishga qaratilgan asosiy ishlarni aks ettiruvchi jadvalni keltiramiz:

Yo'nalish	Amalga oshiriladigan ishlar	Kutilayotgan natijalar
Fanlararo bog‘liqlikni ta’minlash	- Tabiiy fanlarni matematika, ona tili va texnologiya bilan bog‘lash.	- O‘quvchilar olamni yaxlit qabul qilishni o‘rganadi.
	- Hayotiy misollar asosida tushunchalarni kengaytirish.	- Fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish kuchayadi.
Interfaol metodlardan foydalanish	- Tajriba va laboratoriya mashg‘ulotlari tashkil qilish.	- O‘quvchilarning tahlil qilish va ilmiy fikrlash ko‘nikmalari rivojlanadi.
	- Guruhli loyihalar, o‘yinli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish.	- Qiziqish va mustaqil izlanishga moyillik ortadi.
Tabiat bilan bevosita tajriba qilish	- Ochiq darslarni tabiat qo‘ynida o‘tkazish.	- Kuzatuvchanlik va mantiqiy tafakkur rivojlanadi.
	- Maktabda mini issiqxonalar va tabiiy laboratoriyalar yaratish.	- Real ob’ektlar orqali o‘rganish samaradorligi oshadi.
Ekologik ong va mas’uliyatni shakllantirish	- Tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha tadbirlar tashkil qilish.	- O‘quvchilarda ekologik madaniyat shakllanadi.
	- Chiqindilarni qayta ishlash, energiya tejash odatlarini shakllantirish.	- Atrof-muhitga ongli munosabat hosil bo‘ladi.
Ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik	- Ota-onalarni ta’lim jarayoniga jalb qilish.	- Bolalar oilaviy muhitda ham ekologik tarbiya oladi.
	- Tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari bilan hamkorlik qilish.	- Jamiyatda ekologik va ilmiy ongli yondashuv kuchayadi.

Bu jadval tabiiy fanlarni o‘qitishda yaxlit dunyoqarashni shakllantirish uchun amalga oshiriladigan asosiy yo‘nalishlarni va ularning natijalarini vizual tarzda ifodalaydi.

Quyidagi jadval boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish orqali olamning yaxlitlik manzarasini shakllantirishda qo‘llaniladigan usullar va ularning afzalliklarini aks ettiradi:

Usul	Amalga oshirish shakli	Kutilayotgan natija
Vizual materiallardan foydalanish	- Rasmlar, diagrammalar, videolar va animatsiyalar ko‘rsatish.	- O‘quvchilarning qiziqishi ortadi, yaxlit tasavvur shakllanadi.
Eksperiment va tajribalar	- Oddiy laboratoriya tajribalari, tabiat kuzatuvlari o‘tkazish.	- O‘quvchilarda ilmiy fikrlash, tahlil qilish ko‘nikmalari rivojlanadi.
O‘yinli ta’lim	- Ekologik o‘yinlar, viktorinalar,	- O‘zlashtirish darajasi ortadi, mustaqil

https://buxdu.uz

Usul	Amalga oshirish shakli	Kutilayotgan natija
texnologiyalari	krossvordlar tashkil etish.	fikrlash shakllanadi.
Interfaol dars usullari	- Jamoaviy muhokamalar, rolli o‘yinlar, bahs-munozaralar.	- O‘quvchilarning muloqot va tahlil qilish qobiliyati rivojlanadi.
Fanlararo integratsiya	- Tabiiy fanlarni matematika, texnologiya, san’at bilan bog‘lash.	- Olamni yaxlit qabul qilish shakllanadi, fanlar o‘rtasidagi bog‘liqlik anglanadi.
Tabiat qo‘ynida o‘qitish	- Ochiq darslar, bog‘ va o‘rmon ekskursiyalari.	- Real obyektlarni o‘rganish orqali tabiiy jarayonlarni tushunish yaxshilanadi.
Raqamli texnologiyalar	- Interaktiv darslar, virtual laboratoriyalar, onlayn manbalar.	- Ta’lim sifati oshadi, texnologiyalardan foydalanish ko‘nikmasi shakllanadi.

Bu jadval boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitishda samaradorlikni oshirish uchun tavsiya etiladigan asosiy usullar va ularning natijalarini umumlashtirib beradi.

Xulosa. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish jarayonida olamning yaxlitlik manzarasini shakllantirish o‘quvchilarning dunyoqarashini kengaytirish, tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish hamda fanlararo bog‘liqlikni anglashlariga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, integratsiyalashgan yondashuv orqali o‘qitish ta’lim samaradorligini oshiradi va o‘quvchilarning bilimlarini mustahkamlaydi.

Kelajakda boshlang‘ich ta’limda tabiiy fanlar o‘qitish jarayonida yanada innovatsion yondashuvlarni joriy etish, ilg‘or texnologiyalardan foydalanish va pedagoglarning malakasini oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Умбарова, Н. (2023). Методика использования интерактивных методов на уроках технологии в начальном классе. // Предпринимательство и педагогика, 2(2), 156-161.

2. Umbarova, N. X. Q. (2023). Boshlang’ich sinf texnologiya darslarida texnologik atamalardan foydalanish. // Oriental renaissance: innovative, educational, natural and social sciences, 3(1-2), 514-518.

3. Umbarova Nasiba “Methodology of Organizing Lessons for Primary School Technology Teacher with Paper and Carton” International Journal of Culture and Modernity ISSN 2697-2131, Volume 15 (40-45-page) 2022 https://ijcm.academicjournal.io/index.php/ijcm

4. Ashurov N.R, Umbarova N.X.boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida qog‘oz va kartondan amaliy ishlarni tashkil etishda o‘qituvchining metodik tayyorgarligini takomillashtirish. “Monografiya” Denov -2022, 160 b.

5. Umbarova Nasiba Xolboy qizi “Boshlang’ich sinf texnologiya darslarida texnologik atamalardan foydalanish “// Oriental Renaissance: innovative, educational, natural and social sciences (e)ISSN:2181-1784 3(1/2), jan., 2023 www.oriens.uz

6. Nasiba Umbarova, Maftuna Rashidova “Boshlang‘ich sinf texnologiya darslarida amaliy ish samaradorligini oshirish texnologiyasi” // Boshlang‘ich ta’lim tizimiga integrativ yondashuv: nazariya va amaliyot respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. 284-285-b.Denov-2022

7. Yakibova Dilorom Sharifovna,Umbarova Nasiba Kholboy qizi “Forms of organization of practical work in technology classes” // Tje - tematics journal of social sciences ISSN 2277-3010 vol-7-issue-6 2021 http://thematicsjournals.in.

https://buxdu.uz

BOLALARNI MEHNAT MALAKA KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH ORQALI MAKTABGA TAYYORLASH

Yazilova Qunduz Erkinovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Ushbu maqolada maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni maktabga tayyorlashning asosiy mexanizmlari va bolalarda mehnat malakalari, mehnat qilish odatini shakllantirish har bir ishni oxiriga yetkazish ko‘nikmasini tarbiyalash bo‘yicha pedagogik jarayonini to‘g‘ri tashkil qilish vazifalari, muammolari haqida muhim ma’lumotlar o‘rganilgan, xulosa va tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *maktabga tayyorgarlik, mehnat tarbiyasi, ijodkorlik, jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik tarbiya, didaktik o‘yinlar, harakatli o‘yinlar, ijodiy o‘yinlar, og‘zaki metodlar.*

ПОДГОТОВКА ДЕТЕЙ К ШКОЛЕ ПУТЁМ ФОРМИРОВАНИЯ ТРУДОВЫХ НАВЫКОВ

В данной статье представлены важные сведения об основных механизмах подготовки детей дошкольного возраста к школе, задачах и проблемах правильной организации педагогического процесса по воспитанию у детей трудовых навыков, привычки к труду, умения доводить до конца каждую работу, представлены выводы и рекомендации.

Ключевые слова: *подготовка к школе, трудовое обучение, творчество, физическое, умственное, нравственное и эстетическое воспитание, дидактические игры, подвижные игры, творческие игры, устные методы.*

PREPARING CHILDREN FOR SCHOOL BY FORMING WORK SKILLS

In this article, important information about the main mechanisms of preparing children of preschool age for school and the tasks and problems of the correct organization of the pedagogical process for training children's labor skills, the habit of working, and the ability to finish each work, are presented, conclusions and recommendations are presented.

Keywords: *preparation for school, labor education, creativity, physical, mental, moral and aesthetic education, didactic games, action games, creative games, oral methods.*

Kirish. Mehnat bolalardan diqqat, o‘tkir zehnlilik, topqirlik, bilib olgan malaka va ko‘nikmalarini amaliyotda qo‘llay bilish, ijodkorlik qobiliyatlarini egallashni talab etadi. Shuning uchun maktabga tayyorlov guruhi bolalarida mehnat ko‘nikmalarini shakllantirish ularga kelajakda mehnat qilish odatini shakllantirish har bir ishni oxiriga yetkazish ko‘nikmasini tarbiyalash lozim.

Mavzuning dolzarbligi. Mehnat inson hayoti uchun, uning farovon turmush kechirishi uchun hamisha asos bo‘lib kelgan va shunday bo‘lib qoladi. Mehnat farovon, baxtli hayot kechirishning eng asosiy sharti bo‘lganligi sababli ham fuqarolar uchun majburiydir. Mehnat odamlarning biror bir maqsad uchun sarflagan vaqti, aqliy va jismoniy kuchi yoki zarur faoliyatidir.

Yosh avlodga mehnat tarbiyasi berish masalasi hozirgi davrda eng dolzarb mavzu hisoblanadi. Mehnat har bir kishi kamolotida va umuman jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolalarda mehnat malakalari mehnat qilish odatini shakllantirish har bir ishni oxiriga yetkazish ko‘nikmasini tarbiyalash pedagogik jarayonini to‘g‘ri tashkil etib quyidagi qoidalarga rioya qilingandagina:

1. Katta guruhlarga o‘ziga o‘zi xizmat ko‘rsatish mehnati xo‘jalik turmush mehnati tabiatdagi mehnat, shuningdek qo‘l mehnatini tashkil etish.

2. Kun tartibiga ko‘ra «Maktabgacha ta’lim dasturi» asosida mehnat uchun nazarda tutilgan vaqtdan to‘liq foydalanish. Bolalarni har xil sport turlariga muntazam jalb qilish.

3. Mehnatning har xil turlari tashkil etilar ekan, bolalar faoliyatining yakka va jamoa turlaridan foydalanish.

4. Bolalar mehnatiga rahbarlik metod va usullarini ta’lim tarbiya vazifalariga muvofiq tanlash.

5. Xilma-xil mehnat turlarini tashkil etishda ularning bolalar faoliyatining boshqa turlari bilan oqilona biriktirish orqaligina amalga oshirish mumkin.

Yosh avlodga mehnat tarbiyasi berish masalasi hozirgi davrda eng dolzarb mavzu hisoblanadi. Mehnat har bir kishi kamolotida va umuman jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Bog‘cha yoshidagi

https://buxdu.uz

bolalarni jismoniy, aqliy axloqiy va estetik tomondan tarbiyalashda mehnat tarbiyasi muhim ahamiyatga egadir. Mehnat har bir yosh guruhidagi bolalarning o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olib tashkil etiladi, unga to‘g‘ri rahbarlik qilingandagina yetarli natijaga erishish mumkin. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar mehnatining o‘ziga xos tomonlari ko‘pgina olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy ishlarda keng o‘rganib chiqilgan.

Bolalar mehnatining muhim belgisi uning ma’lum maqsadga qaratilganligidir. Katta yoshidagi bolalarning mehnati biror jarayonga oid harakat bo‘lib, u faqat kattalarning rahbarligi natijasidagina amalga oshirilishi mumkin.

Bola kubiklarni bir joydan ikkinchi joyga, mashinadan- stolga, stoldan - mashinaga ko‘chiradi va hokazo. Tarbiyachi boshqa stol ustidagi kubiklarni ko‘rsatib, uni mashinada ortib olib borish kerakligini aytadi. Bola kubiklarni mashinasida shkafga tashiy boshlaydi va joyiga tartibli qilib joylab qo‘ya boshlaydi. «Qatnov» bir necha marta takrorlanib, barcha kubiklar joyiga yig‘ishtirib qo‘yiladi. Bolalar faoliyatida maqsad paydo bo‘ladi. Keyingi galda bolaning o‘zi o‘ynayotgan o‘rtoqlariga o‘ynab bo‘lgandan keyin o‘yinchoqlarni mashinada joyiga olib borib qo‘yishni aytadi.

Katta guruh bolalarida mustaqil maqsad qo‘yish qobiliyati moddiy samara beradigan mehnat turlarida muvaffaqiyatli rivojlanadi: gulzorda, ekinzorda ishlash, o‘yinchoqlar yasash va boshqalar.

Faoliyatni rejalashtirish mehnat tarbiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bolalarni kuzatish ular faoliyatining tartibsiz, rejasiz ekanligini ko‘rsatadi. Bolalar bunday harakatlar orqali biror natijaga erishish uchun juda ko‘p vaqt va kuch sarflaydilar, shu bilan bir vaqtda o‘z ishlaridan o‘zlari qoniqmaydilar. erishish yo‘lidagi mehnat harakatlari, o‘yin o‘zining rivojlanishidagi har qanday bosqichda to‘xtatilishi mumkin, mehnatda esa, albatta, ko‘zlangan natijaga erishiladi. Bolalarning mehnat faoliyati qachon va qanday qilib o‘yindan ajratiladi? Kichik bog‘cha yoshidagi bolalar mehnatining asosiy turi o‘z-o‘ziga xizmatdir. Bu kichik bolalar uchun ancha mashaqqatli ish. Shuning uchun bu yoshdagi bolalarni mehnatning bu turiga o‘rgatishda ko‘pincha o‘yin vaziyatlaridan foydalaniladi («Qo‘g‘irchoqni sayrga otlantiramiz», «Qo‘g‘irchoqni uxlatamiz» va shularga o‘xshashlar). Avvaliga bolalar o‘yin obrazi orqali mehnatga o‘rgatiladi. Shu orqali bolalar ishonch bilan harakat qilishni o‘rganadilar. Sekin-asta o‘zo‘ziga xizmat qilish malaka va ko‘nikmalari shakllana boradi.

Mehnat tarbiyasining asosiy maqsadi bolalarni har tomonlama rivojlantirish, axloqli qilib tarbiyalash, kelajakdagi mehnat faoliyatiga ruhiy jihatdan tayyorlash, mehnat qilish xohishini singdirib borishdir. Mehnat tarbiyasining vazifalari xilma-xildir, shuning uchun ularni guruhlar bo‘yicha quyidagicha turkumlarga ajratiladi: Birinchi guruh vazifalari bolalarning mustaqil mehnat faoliyatiga pedagogik ta’sir ko‘rsatish bilan belgilanadi:

1. Bolalarni maqsad qo‘yishga, mehnat malakalari, ko‘nikmalari, mehnat madaniyati bo‘yicha kerakli materiallar va mehnat qurollarini tanlab olishga o‘rgatish.

2. Bolalarda bo‘lajak mehnat faoliyatini shakllantirish, mehnat jarayonlarini mehnatda qatnashuvchilar o‘rtasida taqsimlash, mehnatda yaxshi natijalarga erishish malakalarini shakllantirish.

3. Mehnat faoliyatining dastlabki ijtimoiy sabablarini shakllantirish, buyumlar va harakatlarga qiziqish uyg‘otish orqali mehnat natijalariga erishish, katta guruhlarda esa mehnatning ijtimoiy ahmiyatli ekanligini tushinib yetish. Ikkinchi guruh vazifalari kattalar mehnatiga ijobiy munosabatni tarbiyalashga qaratilgan:

1) Bolalarga kattalarni qanday natijalarga erishish uchun mehnat qilayotganini tushuntirish.

2) Bolalarda mehnat ahliga hurmatni, ularga qo‘lidan kelganicha yordam berish xohishlarini tarbiyalash.

3) Kattalarning mehnat natijalarini asrabravaylashga o‘rgatish. Uchinchi guruh vazifalari mehnat faoliyatida bola shaxsini shakllantirishga qaratilgan:

- Bolalarda mehnatsevarlik, har qanday mehnatda qatnashish, boshlagan ishini oxiriga yetkazish uchun bor kuchini ayamaslik, o‘z shaxsiy mehnatiga nisbatan to‘g‘ri munosabatni tarbiyalash.

- Javobgarlik, mustaqillik, maqsadga qaratilganlilik, qat’iylik, tashabbuskorlik va faollik, sabr-matonatlilik, chidamlilik kabi bola shaxsining axloqiy sifatlarini tarbiyalash.

- Madaniy xulq va o‘z tengdoshlariga nisbatan ijobiy munosabatni tarbiyalash, o‘zaro kelishgan holda birga ishlay olish, jamoa ishida natijaga erishguncha o‘z mehnati bilan qatnashish, o‘zi va o‘rtoqlarining mehnatini xolisona baholash, yordam berish va hokazo.

Maktabgacha ta’lim yoshi davrining o‘ziga xos tomonlarini yana biri bolalar mehnatining o‘yin bilan bog‘liqligidir.

O‘yin jarayonidagi biror harakat doimo biror mehnat jarayonini aks ettirishga yo‘naltirilgan bo‘ladi. Ikkinchi tomondan, ehnat jarayonini bajarishda uni o‘yin shakliga aylantirishadi, asalan, barglarni zambillarda tashishadi, mashinalarda yurishadi.

https://buxdu.uz

Shu bilan birga o‘zining xususiyati, mazmuni, yuzaga kelish sababiga ko‘ra mehnat va o‘yin bir-biridan farq qiladi. Mehnatda maqsad qo‘yiladi, uni amalga oshirish, natijasiga erishish uchun shart-sharoit yaratiladi, vositalar izlab topiladi. O‘yinda esa bolalar kattalarning mehnat faoliyatiga taqlid qiladi. O‘yinda mehnat singari biror aniq natijaga erishilmaydi, ammo u mehnat kabi bolalarga quvonch bag‘ishlaydi, ular o‘zlarida qoniqish hissini sezadilar. O‘yinda bola o‘z o‘ylaganini rivojlantirishi yetakchi rol o‘ynaydi, mehnatda esa natijaga.

Tarbiyachi bolalarni o‘z faoliyatlarini taxminiy rejalashtirib olishlariga o‘rgatish va ular faoliyatiga rahbarlik qilishi lozim. Shunday qilib, butun bog‘cha yoshi davrida mehnat va o‘yin o‘zaro bog‘liq holda kechadi, biroq har qanday holda ham bolao‘z mehnatini o‘yinga aylantirish, ularning farqini ishlab chiqarish noto‘g‘ri bo‘lar edi. Tarbiyachilar va ota-onalar ta’sirida asta-sekin bolalar mehnati o‘z vazifasi, mazmuni, metodi va tashkil etilishi bilan mustaqil faoliyat sifatida ajratib boriladi.

Mehnatda uning beradigan samarasi faoliyatning majburiy, arkibiy qismi hisoblanadi. Ammo bolalar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishda mehnat natijasiga bolalarda mehnatga avas hissini tarbiyalash uchun yordam beradigan pedagogik bimil deb qarash kerak.

Mehnatda natijaga erishishda, mehnat malakalarini shaklantirishda pedagogning va bolalar o‘rtoqlarining bahosi va o‘ziga-o‘zi baho berish katta ahamiyatga ega. Bolalar yasagan uyumlari o‘yin va mashg‘ulotlarda qo‘llanilsa, ular o‘zlari yaayotgan buyumlar yanada sifatli bo‘lishiga intiladilar. Maktabgacha ta’lim yoshi davrida bolalarning yoshi ulg‘ayishi bilan mehnat sabablari ham o‘zgarib boradi. Mutaxassislarning olib borgan ilmiy izlanishlari natijasi shuni ko‘rsatadiki, bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish orqali ular kattalardan mehnatning ijtimoiy sababini ancha yerda o‘zlashtirib olar ekanlar. Lekin ular biron ishni mustaqil bajarganlaridagina o‘z mehnatlari boshqalar uchun foydali ekanligini ongli ravishda bilib oladilar. Masalan, onalar va buvilar uchun 8-martga sovg‘a tayyorlash, kichiq guruh bolalari maydonchasini yig‘ishtirishga yordamlashish, yirtilgan kitoblarni yamab berish, konsert va teatr qo‘yib berish va boshqalar bolalardagi mehnatning muayyan natijasiga intilish uyg‘otadi, faoliyatning itimoiy sabablarini anglatib, mehnatga havasini, ishni bajaishda bolalarning o‘z oldilariga qo‘yadigan talablarini oshiradi.

Mehnat faoliyatini egallash bu, birinchi navbatda, mehnat jarayonining uning tarkibiy qismlari bilan birgalikda egallab olishdir. Shunga qarab bolalarning mehnat tarbiyasi vazifalari belgilanadi va ular quyidagilardan iboratdir.

1. Bolalarni bo‘lajak mehnat faoliyati oldidan maqsad qo‘yishga o‘rgatish.
2. Mehnat jarayonini, mehnat faoliyatini eng oddiy rejalab olishga o‘rgatish.
3. O‘z ish joyini tayyorlab olishga o‘rgatish.
4. Mehnat malaka va ko‘nikmalarini o‘rgatish.
5. Bajarilgan mehnatning natijasi, sifati va ahamiyati qancha vaqt bajarilganligiga qarab o‘zining va boshqalarning ishini to‘g‘ri baholashga o‘rgatish.
6. Mehnat faoliyati sabablarini shakllantirish.
7. Jamoa mehnat faoliyatini vaqtida bolalarda ijobiy munosabatlarni shakllantirish. Shunday qilib, bolalar mehnatini to‘g‘ri tashkil etish har bir bolani har xil mehnat turlariga muntazam jalb qilishni nazarda tutadi. Bunda ishning jamoa va yakka tartibdagi shakllaridan foydalaniladi. Ish hajmi nazarda tutiladi. Uskunalar to‘g‘ri tanlanadi.

Materiallar va metodlar. Bolalarni maktabga tayyorlashda mehnat ko‘nikmalarini shakllantirishda quyidagi metodlar muhim rol o‘ynaydi.:

Amaliy metodlar.
Didaktik o‘yinlar.
Harakatli o‘yinlar.
Ijodiy o‘yinlar.
Og‘zaki metodlar.

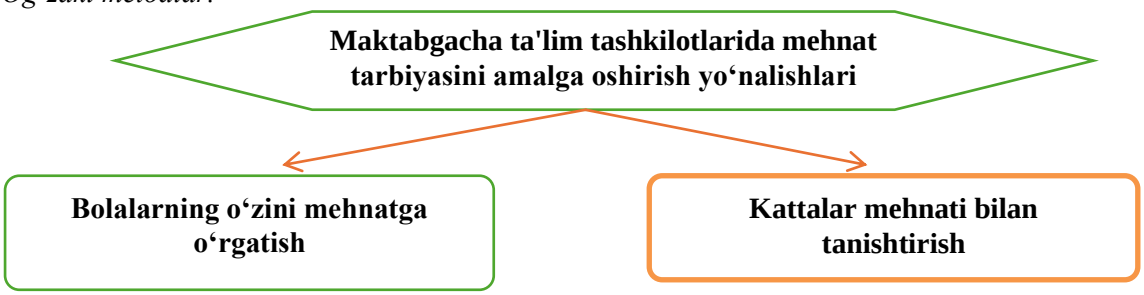

https://buxdu.uz

Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish orqali ularga kattalarning mehnati ijtimoiy-foydali mehnat bo‘lib, narsa va buyumlarni yaratishga qaratilganligi, ular har bir kishi va butun xalq uchun zarur ekanligi to‘g‘risida tushuncha berib boriladi. Masalan, o‘simliklarni, hayvonlarni parvarish qilish orqali ulardan olinadigan mahsulot kimlar uchun va nima maqsadda ishlatilishi to‘g‘risida bilim va tushunchalar berib boriladi. Kattalarning mehnati bilan tanishtirish yana quyidagi maqsadni ko‘zlab ham amalga oshiriladi: kattalar mehnati to‘g‘risida aniq bilim va tasavvurlar berish, mehnatni va mehnat natijalarini qadrlashga o‘rgatish, mehnatga qiziqish va muhabbat uyg‘otish, mehnat qilish xohishini tarbiyalash va ishni sifatli bajarishga o‘rgatish.

Katta va maktabgacha tayyorlov guruhida yana yangi tasavvur va bilimlar beriladi:

1. Kishilar mehnatini yengillatadigan mashina va mexanizmlar to‘g‘risida.
2. Kishilar mehnati jamoa xarakterida ekanligi to‘g‘risida.
3. Jamoa mehnati jarayonida kishilarning o‘zaro munosabatlari to‘g‘risida.
4. Mehnat qahramonlari, xalqimizning mehnat an’analari haqida.

Kattalar mehnati bilan tanishtirishning vosita va metodlari MTT da bolalarni kattalar mehnati bilan tanishtirish har xil tashkiliy yo‘llar va metodlar orqali amalga oshiriladi.

Birinchi yo‘l - ekskursiya, mashg‘ulot, maqsadli sayrlar orqali bolalarni kattalar mehnatiga yaqinlashtirish. Bunda kuzatish, kino va diafilm, diapazitiv, teleeshittirish, badiiy adabiyot, ko‘rgan va eshitgani to‘g‘risida suhbat, tarbiyachi va bolalarning hikoyalari, Tarbiyachining hikoya va tushuntirishi, didaktik o‘yinlar kabi turli-tuman metodlardan foydalaniladi.

Ikkinchi yo‘l - mashg‘ulot va mashg‘ulotdan tashqari vaqtlarda kattalar mehnatini bolalarga yaqinlashtirish. Gigiyenik va pedagogik jihatdan mumkin bo‘lgan ishlarni (binoni tozalash, idish yuvish, yuvilgan kirlarni dazmollash va taxlash, bayram kiyimlarini tikish, bolalar bilan o‘yin, mashg‘ulot uchun kerakli materiallarni tayyorlash va boshqalar) bolalar oldida bajarish. Kuzatish, ko‘rsatib tushuntirish, suhbat, tarbiyachining so‘zlab berishi va shunga o‘xshash materiallardan foydalaniladi. Kuzatishdan keyin bolalar bilan shunga o‘xshash mehnat turlarini tashkil etish maqsadga muvofiq bolar edi: kutubxonaga borib kelgandan keyin yirtilgan kitoblarni yamash, modalar atelyesiga borib kelgandan keyin qo‘g‘irchoqqa kiyim tikish va hokazolar.

Uchinchi yo‘l - bolalarning kattalar bilan birgalikdagi mehnatlari. Bolalarning kattalar bilan birgalikdagi mehnatlari har xil bo‘lishi mumkin (xona o‘simliklarini yuvish, polizda ko‘chat yoki urug‘larni ekish uchun jo‘yaklar tayyorlash, binoning ichini tozalash va h.k.).

Xulosa. Maktabgacha ta’lim tashkilotida bolalarni maktab ta’limiga har tomonlama sifatli tayyorlash bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi Yosh avlodga mehnat tarbiyasi berish masalasi hozirgi davrda eng dolzarb mavzu hisoblanadi. Mehnat har bir kishi kamolotida va umuman jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi. Bog‘cha yoshidagi bolalarni jismoniy, aqliy axloqiy va estetik tomondan tarbiyalashda mehnat tarbiyasi muhim ahamiyatga egadir. Mehnat har bir yosh guruhidagi bolalarning o‘ziga xos xususiyatlarini e’tiborga olib tashkil etiladi, unga to‘g‘ri rahbarlik qilingandagina yetarli natijaga erishish mumkin. Maktabgacha ta’lim yoshidagi bolalar mehnatining o‘ziga xos tomonlari ko‘pgina olimlar tomonidan olib borilgan ilmiy ishlarda keng o‘rganib chiqilgan.

Adabiyotlar:

1.Qodirova F.R., Toshpo‘latova Sh.Q., Qayumova N.M., A’zamova M.N. Maktabgacha pedagogika. –T., 2019. 132-133 b.

2.Asqarova D.Q. Bolalarni maktab ta’limiga tayyorlash metodikasi. –T, 2020. 13-17b.

3.Qurbonova. Z.I. The Importance of the use of Educational Technologies Aimed at the Development of the Child’s Personality in Preschool Education.” // International Journal of Culture and Modernity”, ISSN 2697-2131, Volume 11 47,48,49 b . Испания 2021

4.Мирзаева Д.Ш., Курбанова З.И. “Арт-педагогические технологии коррекции страхов у детей дошкольного возраста” // Scientific progress, volume 2 | ISSUE 7 | 2021. 1206-1212b.

5. Kurbonova Z. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarni maktab ta’limiga tayyorlashning asosiy mexanizmlari // Pedagogik mahorat. – c. 120.

6. Qurbonova Z. I. Q., Muqimova M. N. Q. Oilada yoshlarni tadbirkorlik faoliyatiga tayyorlashning psixologik shart-sharoitlari // Science and Education. – 2022. – T. 3. – №. 4. – C. 969-973.

https://buxdu.uz

BOSHLANG‘ICH SINF ONA TILI TA’LIMIDA O‘QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH

Jumayeva Habiba G'afforovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Maktabgacha va boshlang‘ich ta’lim
pedagogikasi kafedrasi o‘qituvchisi p.f.f.d. (PhD)
habibajumayeva89@gmail.com

Maqolada boshlang‘ich sinf ona tili ta’limida o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatini shakllantirish amaliyotini asoslash, uning o‘ziga xos xususiyatlarini tavsiflash uchun pedagogik tajriba predmeti, maqsadi, vazifalarini aniqlash, natijalarini tahlil qilishga doir fikr bayon etilgan. Ijodkorlik - bu aqliy faoliyatning eng yuqori shakli, mustaqillik, yangi, o‘ziga xos narsa yaratish qobiliyati. Ijodiy faoliyat insonni belgilaydi, shuning uchun ijodiy shaxsning shakllanishi bugungi kunda nafaqat nazariy, balki amaliy ma’noga ega bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: *loyihalashtirish, ona tili,boshlang‘ich sinf, ijodiy ta’lim, ijodiylik, ijodiy qobiliyat, tafakkur, ta’lim jarayoni, samaradorlik, pedagogik tajriba, tashkil etish, boshqarish, o‘quvchi.*

DEVELOPING STUDENTS' CREATIVE ABILITIES IN PRIMARY SCHOOL NATIVE LANGUAGE EDUCATION

The article presents an idea of substantiating the practice of forming the creative abilities of students in primary school native language education, describing its specific features, determining the subject, purpose, tasks of pedagogical experience, and analyzing its results. Creativity is the highest form of mental activity, independence, the ability to create something new, original. Creative activity defines a person, therefore, the formation of a creative personality today has not only theoretical, but also practical significance.

Keywords: *design, native language, primary school, creative education, creativity, creative ability, thinking, educational process, efficiency, pedagogical experience, organization, management, student.*

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ С РОДНЫМ ЯЗЫКОМ ОБУЧЕНИЯ

В статье представлено мнение о предмете, цели, задачах педагогического эксперимента, а также анализ его результатов с целью обоснования практики формирования творческих способностей учащихся начальных классов с родным языком обучения, описания ее особенностей. Творчество – высшая форма мыслительной деятельности, самостоятельности, способности создавать что-то новое и оригинальное. Творческая деятельность определяет человека, поэтому формирование творческой личности сегодня имеет не только теоретическое, но и практическое значение.

Ключевые слова: *дизайн, родной язык, начальный класс, творческое образование, творчество, творческие способности, мышление, учебный процесс, эффективность, педагогический опыт, организация, управление, ученик.*

Asosiy qism. Davlat taraqqiyoti va jamiyat ravnaqi ko‘p jihatdan uning intellektual potensiali bilan belgilanadi. Chunki, ilmiy potensiali yuqori darajada rivojlangan mamlakat barcha sohalarda doimo ilg‘or bo‘ladi. Shuningdek, davlat ta’lim standartlarida belgilangan bilim, ko‘nikma va malakalari doirasidan tashqari yangi zamonaviy fanlar va axborot texnalogiyalariga doir bilimlarni o‘zlashtirish zamon talabiga aylanmoqda. Hozirda boshlang‘ich ta’lim tizimining asosiy vazifalari o‘quvchilarni har tomonlama barkamol shaxs etib tarbiyalash maqsadida ularga mustaqil fikrlash, o‘zligini anglash, bilimlarni o‘rganishda, maktabda va maktabdan tashqari ishlarda faollik, boy ma’naviyatimiz va qadriyatlarimizni o‘rgatish, o‘z shaxsidagi “men”ini tanitish, yuksak axloqiy fazilatlar va estetik ruhda tarbiyalashdan iborat.

Zamonaviy o‘qituvchi bo‘lib yetishi uchun faqat nazariy bilim va amaliy ko‘nikmaga ega bo‘lishning o‘zi yetarli emas, balki mustaqil va ijodiy ishlash ham muhim ahamiyatga ega. Ijodkorlik - bu aqliy faoliyatning eng yuqori shakli, mustaqillik, yangi, o‘ziga xos narsa yaratish qobiliyati. Ijodiy faoliyat insonni belgilaydi, shuning uchun ijodiy shaxsning shakllanishi bugungi kunda nafaqat nazariy, balki amaliy

https://buxdu.uz

ma’noga ega bo‘ladi. Tasavvur va ijodkorlikni rivojlantirish boshlang‘ich ta’limning eng muhim vazifasidir. Zero, bu jarayon shaxs rivojlanishining barcha bosqichlarini qamrab oladi, tashabbuskorlikni, qarorlar qabul qilishda mustaqillikni, o‘zini erkin ifodalash odatini, o‘ziga ishonchni uyg‘otadi, chunki ta’limning asl maqsadi nafaqat ma’lum bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashdan iborat. Demak, boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi oldida bolani, uning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish vazifasi turibdi. Ijodiy faoliyat, o`qituvchi faoliyatining samaradorligi o‘quv jarayonining har bir o‘quvchining ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishni qay darajada ta`minlaganligi, ijodiy shaxsni shakllantirishi va uni bilim, ijodiy ijtimoiy va mehnat faoliyatiga tayyorlashi bilan belgilanadi. Bolalar maktabga turli rivojlanish bilan keladi.

Ijodkorlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi. Uning tag zamirida amaliylik, noodatiylik va erkinlik yotadi. Shuningdek, ijodiy fikrlash muayyan masala yuzasidan har tomonlama fikrlash, bir nuqtaga turli rakursdan qaray olishni anglatadi. Ijodiy fikrlash- bu shunday fikrlashki, natijada ma’lum bir muammoni tubdan yangi yoki takomillashtirilgan yechimini topish demakdir. Biz boshlang‘ich sinf o‘quvchilarini o‘qitish va tarbiyalashning eng muhim nazariy va amaliy jihatlarini bilishimiz kerak. Buning uchun avvalo, quyidagi psixologik - pedagogik muammolarni tushunib olmog‘imiz lozim: o‘quvchi shaxsining psixologik rivojlanganlik darajasi; o‘quvchi shaxsining shakllanishi va o‘quv-mehnat faoliyati mazmuni; o‘quvchi shaxsi tabiatining tavsifnomasi va ijtimoiy-psixologik xususiyatlari. O‘quvchi shaxsining psixologik rivojlanganlik darajasini to‘la yoritish uchun biz uning rivojlanish xususiyatlari borasida muayyan ma’lumotlarga ega bo‘lishimiz lozim.

Tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar. Biz faoliyatimiz davomida o‘quvchilarning psixologik rivojlanishi yosh xususiyatlari bilan chambarchas bog‘liqligini kuzatamiz. Ruhiy jarayonlar va bola ruhiyatidagi o‘zgarishlar, chunonchi, diqqat va xotira darajasi, tafakkur xususiyatlari so‘z boyligi hamda nutqning rivojlanganlik darajasi va boshqalar ruhiy psixologik rivojlanishga ta’luqlidir. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining intellektual salohiyatini rivojlanishida ularning tug‘ma qobiliyat va iste’dodining o‘rni muhim ahamiyatga ega. Tug‘ma qobiliyatga ega bo‘lgan yoshlarimiz kattalarning har bir ta’limiy, tarbiyaviy va kasbiy ta’limotlarini tez ilg‘ab oladilar va tez o‘zlashtirib hayotga tadbiq eta oladilar. Lekin bu qobiliyat va iste’dod, barcha yoshlarimizga tug‘ma talant nasib etavermaydi. Shunday ekan, qobiliyatni shakllantirib borish, yoshlarning iste’dodini oshirib borish birinchi navbatda pedagoglarimizga va keng jamoatchilik zimmasiga ya’ni oila, mahalla, o‘quv muassasalari zimmasiga tushadi.

Ijodiy qobiliyatlar muammosi psixologiya fanida qiziqarli va ma’lum darajada tadqiq qilingan muammolardan biridir. Bu muammo yuzasidan qadimdan to shu kunga qadar izlanishlar olib borganlar. Insonning imkoniyatlarini o‘rganishga sharq mutafakkirlari (Farobiy, Beruniy, Abu Ali ibn Sino), Rossiya psixologlari (B.M.Teplov, B.G.Ananev, N.V.Kuzmina, S.L.Rubinshteyn, A.G.Kovalev, V.N.Myasishev), G‘arb olimlari (A.Bine, T.Simon, F.Galton, V.Shtern, U.Ollport, K.Rodjers) kabilar katta xissa qo‘shganlar. Ushbu muammo ustida Uzbekiston psixolog olimlari (E.G‘oziey, R.Gaynutdinov, M.G.Davletshin, B.R.Kodirov, V.A.Tokareva va boshqalar) ham izlanish olib borganlar

XVIII asr oxirida muhandislik kasblari paydo bo‘lishi natijasida o‘quv loyihasi dastlab Fransiya, so‘ngra Germaniya, Avstriya, Shveysariyada, XIX asr o‘rtalarida esa, AQShdagi texnika va sanoat oliy maktablarida qo‘llana boshlagan.Bizningcha, pedagogik vaziyatni to‘laqonli anglash hamda ta’limga qo‘yilgan vazifalarni to‘g‘ri va aniq bajarilishi pedagogik jarayonni samarali hal etishda asosiy shart sanaladi. Ta’lim jarayonni loyihalashda o‘qituvchi o‘quv materiali mazmunini loyihalashga e’tibor qaratishi lozim. Mazkur jarayonda o‘quv materialini loyihalash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunonchi, o‘quv faoliyati ta’limdan ko‘zlangan vazifalarni hal etishga mo‘ljallangan ekan, o‘quv materiali mazmunidan kelib chiqib dars loyihasi tuziladi.

Kuzatishlarimizdan ayonlashadiki, loyihaviy yondashuv asosida boshlang’ich sinf ona tili talimida o’quvchilarning ijodiy qobiliyatini takomillashtirishda, o’quvchilarning ehtiyojlari, ta’lim jarayonining ma’lum bosqichida darsga tayorlanish imkoniyati va ularning o‘z o‘zini rivojlantirish layoqatini rivojlantirish muhim masalalardan biri sanaladi. Taniqli olim B.Xodjaev “Pedagog loyihalashga kirishishda xoh u dars, xoh u tarbiyaviy tadbir bo‘lsin, har bir vazifaning yaxlit pedagogik jarayon tizimidagi o‘rnini bilishi lozim”-deb, ta’kidlaydi.

Izohli-ko‘rgazmali ta’lim eng ko‘p qo‘llaniladigan ta’lim turi bo‘lib, qator afzalliklarga ega. Biroq ushbu ta’limning xotiraga mo‘ljallanganligi, o‘quvchilarning o‘quv-tarbiya jarayonidagi sust ishtiroki, teskari aloqaning umumiy xarakteri kabilar izohli-ko‘rgazmali ta’limning kamchiliklarini ko‘rsatadi. Bu kamchiliklarni bartaraf etishda ijodiy ta’lim imkoniyatlari nihoyatda katta. Ijodiy ta’limning o‘ziga xos jihatlari bor: ta’lim mazmunining didaktik ishlov berilganligi,o‘quv-tarbiya jarayonining ham xotiraga, ham tafakkurga mo‘ljallanganligi, o‘quvchilar o‘zlashtirishining individualligi, ta’limda o‘quvchilar faolligi kabi xususiyatlar ijodiy ta’limning o‘zigagina xos sifatlardir. Ularga rioya qilish ta’lim jarayoni samaradorligini oshirishga olib keladi. Ana shularga ko‘ra ijodiy ta’lim sharoitida o‘quv ishlarining samaradorligini oshirish

https://buxdu.uz

pedagogik tajriba predmeti sifatida belgilandi. Didakt va metodistlar ta’lim jarayonining samaradorligi deb o‘quv-tarbiya jarayonida qo‘yilgan maqsad va erishilgan natija o‘rtasidagi farqni izohlaydilar.

Ta’lim jarayonida qo‘yilgan maqsad va erishilgan natija o‘rtasidagi tafovut qancha kam bo‘lsa, ta’lim shuncha samarador sanaladi.Samaradorlikning sifat ko‘rsatgichlari bilim va faoliyat usullarini egallashga ko‘ra aniqlanadi. Miqdor ko‘rsatgichlari esa ta’lim maqsadi va o‘quvchilar erishgan bilim, ko‘nikma, malakalar orasidagi farqqa ko‘ra aniqlanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchisining faoliyatida ijodkorlik uning samarali ta’lim faoliyatini belgilab beruvchi ilmiy tasavvurlari evristik ta’limning pedagogik asosi sanaladi. O‘quvchidagi bilish jarayoni ijodkorlik natijasida yuz beradi. Izlanishlar jarayonida ijodkorlik faoliyati namoyon bo‘lishi uchun aniq maqsadga yo‘naltirilgan, rejalashtirilgan, me’yorlarga ega bo‘lgan, o‘z-o‘zini anglagan faoliyat zaruriyati seziladi. Bu esa o‘quvchida atrof-olam obyektlari va ular haqidagi bilimlarni o‘zlashtirish; ta’lim samaradorligini vujudga keltirish, faoliyatning avvalgi turlariga tayanishni taqozo etadi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida bolalardagi yashirin iste’dodlarni yuzaga chiqarish, kichik maktab yoshidan boshlab o‘z faoliyatini namoyon qilishi uchun imkoniyat yaratish, ulardagi ijodkorlik qobiliyatini rivojlantirish - kelajakda yuksak salohiyatli, ijtimoiy faol, o‘tkir zehnli, kashfiyotchilik qobiliyatini namoyon eta oladigan raqobatbardosh kadrlarni voyaga yetkazish garovi bo‘lib hisoblanadi.

Maktabda ona tili ta’limining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarda nutq madaniyatini tarkib toptirishdir. Madaniy nutq milliy tilning o‘ziga xosligi, ma’no jihatidan aniqligi, so‘zlarning rang-barang, turli-tumanligi, badiiy ifodaliligi bilan ajralib turadi. Madaniy nutqning og‘zaki shakli adabiy tilning orfoepik me’yorlariga, yozma shakli orfografiya, uslub va shu kabi me’yorlariga mos bo‘lishi lozim. Ona tili ta’limini o‘quvchilarning ijodiy qobilyatini takomillashtirish asosida umumiy o‘rta ta’lim maktablarida o‘qitish shart-sharoitlari yangilandi, ta’limni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishga yaroqli loyihalash konsepsiyasi yaratildi. Loyihalashtirishning ishonchliligi deganda undagi xatolarning bartaraf qilinganlik darajasi tushuniladi. Har bir darsning loyihasi va uning bajarilishidagi shartlar aniq belgilangan bo‘lishi lozim.

Olingan natijalar va ularning tahlili. Maktabda ijodiy shaxsni tarbiyalash uchun o‘quvchining aqliy faolligini, mehnatsevarligi va zukkoligini rivojlantirishga qaratilgan o‘quv jarayonini tashkil etish usullariga e’tibor qaratish, o‘quvchini maqsadga erishish uchun zarur bo‘lgan bilimlarni mustaqil ravishda izlashga undash kerak. Bolalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan ishning tabiati vaziyatga qarab o‘zgartirilishi mumkin. Turli sharoitlarda bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish usullarini ko‘rib chiqamiz.

1. Darsda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. O‘quvchilarni xabarlar tayyorlashga, insholar yozishga, krossvordlar va viktorinalar tuzishga, o‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha ertaklar va ssenariylar yozishga jalb qilish orqali sinf darslari va mashg‘ulotlarini o‘tkazish jarayonida bolalarning ijodiy faoliyatini tashkil etish mumkin. Shuningdek, o‘qituvchi didaktik o‘yinlar va usullarni o‘tkazish usullaridan, o‘quvchilarning ijodiy tafakkurini shakllantirish va kognitiv qiziqishni rivojlantirishga qaratilgan ijodiy topshiriqlardan foydalanishi mumkin. Bugungi kunda darsda o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida o‘quvchilar e’tiborini jalb qilish, darsni interfaol o‘tkazish maqsadida kompyuter texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda.

2. Sinfdan tashqari ishlarda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish. Sinfdan va maktabdan tashqari ishlarning asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarning umummilliy va maxsus bilimlarini kengaytirish, turli xil ijodiy qobiliyatlarini, iste’dodlarini aniqlash va rivojlantirishga yordam beradi, ularda tashabbuskorlik va mustaqillik sifatlarini tarbiyalaydi. Maktabda sinfdan tashqari mashg‘ulotlarni tashkil etish va o‘tkazish bolalar tomonidan ijobiy qabul qilinadi, ularning erkin bo‘lishiga va ijodiy qobiliyatlarini amalda qo‘llashga imkon beradi. Sinfdan tashqari ijodiy ishlarga mavzuli haftaliklar, ekskursiyalar tashkil etish, bayram tadbirlari, ijodiy tanlovlar kiradi. Darsdan tashqari ijodiy faoliyatni o‘tkazish jarayonida o‘quvchi pedagogik jarayonning bevosita ishtirokchisiga aylanadi, o‘qituvchi va jamoa bilan shaxsiy munosabatlarni o‘rnatish, birgalikdagi faoliyatni tashkil etish ko‘nikma va malakalarini rivojlantiradi va shakllantiradi.

3. Ijodiy qobiliyatlarni to‘garak va tanlovlarda rivojlantirish. To‘garak mashg‘ulotlari o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishning eng qulay usuli hisoblanadi. Fan to‘garaklari o‘quvchilarda o‘quv faniga qiziqish uyg‘otadi, o‘quvchilarning dunyoqarashini rivojlantiradi, o‘quvchining mustaqil ishlash ko‘nikmalarini egallashiga hissa qo‘shadi, fan bo‘yicha bilim saviyasini oshiradi. Teatr tomoshalari, viktorinalar, adabiy rasm xonalari, tanlov o‘yinlarida qatnashib, o‘quvchilar xayolot, fantaziya va xotirani faol rivojlantiradilar. Har tomonlama rivojlangan, o‘z nuqtai nazariga ega va uni dalillar bilan himoya qila oladigan shaxsni tarbiyalash uchun o‘quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish kerak. Ijodiy faoliyat tufayli o‘quvchining hissiy holati, fikrlash va o‘zinio‘zi anglash rivojlanadi.

Boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini rivojlantirish uchun turli shart-sharoitlarlarni yaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Buning uchun ta’lim talablarini aniqlash va shu talablar asosida uning ustuvor qo‘nalishlarini izlanuvchi ta’lim, muammoli vaziyatlar yaratish va ta’limga texnologik

https://buxdu.uz

yondashuv asosida tashkil etilishi o‘quvchilar ijodiy faoliyatini rivojlantirishning samaradorligiga zamin tayyorlaydi. Boshlang‘ich ta’lim o‘quvchilar bilim olishining poydevori hisoblanar ekan, mazkur sinfdan boshlab, o‘quvchilarda ijodiy faoliyatni rivojlantirishni taqozo etadi. Shunday ekan o‘quvchilarda ijodkorlik, ijodiy faoliyatni rivojlantirish lozimligi kun tartibidagi muammo bo‘lib qoldi. Zero, 1-4 sinf o‘quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini e’tiborga olish, ta’limni samarali tashkil etishda darslarni noan’anaviy tarzda o‘tkazish, darslarda innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. O‘quvchilarida ijodiy faoliyatni rivojlantirish ularni har tomonlama yetuk bo‘lishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Bola shaxsining rivojlanishi uchun faol kundalik faoliyat zarur. Faoliyat yordamidagina bola atrof-muhit bilan munosabatni tashkil etadi, shu orqali uning bilish qobiliyati rivojlanadi, xarakter sifatlari takomillashib, kamol topadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining ijodiy qobiliyatini rivojlantirishning ijtimoiy psixologik xususiyatlari qanday bo‘ladi degan savolga biz quydagicha javob beramiz, tez va turli yo‘llar bilan natijaga erishadi, o‘zi qarorlar qabul qilishni o‘rganadi va uni takomillashtiradi, o‘zining salohiyati va ambitsiyalarini amalga oshiradi, o‘qish sharoitlariga osonroq va to‘liqroq moslashishadi, duch kelgan muammolarni hal qilishda moslashuvchan, aniq va samarali hal qila olish xususiyatlariga ega bo‘ladi. Bola shaxsining ijodkor bo‘lishiga o‘qituvchi va murabbiylar sharoitlar yaratib berishi lozim, shunda jamiyatimizda yangi ixtirolar, innovatsiyalar paydo bo‘ladi.

Adabiyotlar:

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. -М.: Мысль, 1980.-336с.
2. Аверина И.С., Щебланова Е.И. Вербальный тест творческого мышления «Необычное использование». Пособие для школьных психологов. М.: Соборъ, 1996. - 60 с.
3. Adizov B. R., Khamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of student’s //Ilmiy xabarnoma. – S. 69.
4. Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. -М.: Просвещение, 1982. 192 с.
5. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. М.: Педагогика, 1982. 192 с.
6. Гагай В.В. Развитие творческого мышления младших школьников в процессе обучения. Шадринск: Исеть, 1996. - 89 с.
7. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения. М.: Педагогика, 1981. - 185 с.
8. Hamroyev A. R. Designing students' creative activity in primary school mother tongue education as a methodological problem //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11.
9. Hamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2019. – Т. 2019.
10. Упражнения для развития мышления, воображения и памяти школьников. Харьков: Изд-во ХГУ, 1992. - 49с.

https://buxdu.uz

BOSHLANG‘ICH TA’LIMDA O‘QUVCHILARNING KREATIV O‘QISH MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA SUN’IY INTELLEKTDAN FOYDALANISH

Xayitova Firuza Abdullayevna,
Termiz iqtisodiyot va servis universiteti
Maktabgach va boshlang'ich ta'lim kafedrasi dots. v/b. p.f.f.d. (PhD)

Maqolada boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishda sun’iy intellektdan foydalanishning ahamiyati yoritiladi. Sun’iy intellekt texnologiyalari yordamida individual ta’lim yondashuvlari, interaktiv o‘qish metodlari va o‘quvchilarning qiziqishiga mos keladigan materiallarni tanlash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, sun’iy intellekt vositalari o‘quv jarayonida kreativ fikrlashni rivojlantirish, o‘quvchilarni mustaqil o‘qishga rag‘batlantirish va zamonaviy ta’lim jarayonini yanada samarali tashkil etishda qanday yordam berishi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: *Boshlang‘ich ta’lim, kreativ o‘qish madaniyati, sun’iy intellekt, interaktiv o‘qish, individual yondashuv, ta’lim texnologiyalari.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ КУЛЬТУРЫ КРЕАТИВНОГО ЧТЕНИЯ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

В статье рассматривается значение использования искусственного интеллекта в формировании культуры креативного чтения у учащихся начальных классов. Анализируются возможности применения технологий искусственного интеллекта для создания индивидуального подхода к обучению, использования интерактивных методов чтения и подбора материалов, соответствующих интересам учеников. Также рассматривается, как инструменты искусственного интеллекта способствуют развитию креативного мышления, мотивируют учащихся к самостоятельному чтению и делают образовательный процесс более эффективным.

Ключевые слова: *Начальное образование, культура креативного чтения, искусственный интеллект, интерактивное чтение, индивидуальный подход, образовательные технологии.*

THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN DEVELOPING A CREATIVE READING CULTURE IN PRIMARY EDUCATION STUDENTS

The article explores the importance of using artificial intelligence in developing a culture of creative reading among primary school students. It analyzes how AI technologies enable personalized learning approaches, interactive reading methods, and the selection of materials tailored to students' interests. Additionally, the paper discusses how AI tools contribute to fostering creative thinking, encouraging independent reading, and making the educational process more effective.

Keywords: *Primary education, creative reading culture, artificial intelligence, interactive reading, personalized approach, educational technologies.*

Kirish. Zamonaviy ta’lim jarayoni o‘quvchilarning faqat bilim olishigina emas, balki mustaqil fikrlash, muammolarga ijodiy yondashish va innovatsion yechimlarni topish qobiliyatini rivojlantirishni ham talab etadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim bosqichida o‘quvchilarda kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan shu davrda bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi shakllanadi va ularning tafakkuri rivojlanadi.

Texnologiyaning jadal rivojlanishi ta’lim sohasida yangi innovatsion yondashuvlarni joriy etish imkonini bermoqda. Sun’iy intellekt texnologiyalari o‘quv jarayoniga integratsiya qilinishi natijasida o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta’lim berish imkoniyati yaratilmoqda. Sun’iy intellekt yordamida interaktiv o‘qish usullari, o‘quv materiallarini shaxsiylashtirish va o‘quvchilarning qiziqish doirasiga mos resurslarni tanlash imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish, ularning matn bilan ishlash ko‘nikmalarini mustahkamlash va o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur maqolada sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish orqali boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, interaktiv o‘qish texnologiyalarining afzalliklari va ularning ta’lim jarayonidagi samaradorligi yoritiladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (1992) – 41-moddasida har bir fuqaroning ta’lim olish huquqi kafolatlangan

https://buxdu.uz

bo‘lib, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish ta’lim sifatini oshirishga xizmat qilishi ta’kidlangan. "Ta’lim to‘g‘risida" O‘zbekiston Respublikasi Qonuni (2020-yil 23-sentabr) – ushbu qonunda ta’lim jarayonida innovatsion texnologiyalar, jumladan, sun’iy intellektdan foydalanish imkoniyatlari mustahkamlangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli “2017–2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni – ushbu strategiyada ta’lim sifatini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha aniq vazifalar belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-sonli "Raqamli ta’limni rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi qarori – ta’lim jarayoniga zamonaviy texnologiyalar, sun’iy intellekt tizimlarini joriy etish bo‘yicha vazifalar belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi farmoni – mazkur strategiyada sun’iy intellektdan foydalanish va ta’limni innovatsion yondashuvlar asosida rivojlantirish muhim vazifalardan biri sifatida ko‘rsatib o‘tilgan. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 25-sentabrdagi 531-sonli “Umumiy o‘rta ta’lim tizimiga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori – AKT va sun’iy intellekt texnologiyalaridan ta’lim jarayonida foydalanish bo‘yicha ko‘rsatmalar berilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-fevraldagi PQ-5005-sonli “Sun’iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori – ushbu hujjatda sun’iy intellektni turli sohalarga, xususan, ta’lim tizimiga joriy etish bo‘yicha aniq vazifalar belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligining 2021-yil 30-iyundagi “Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish to‘g‘risida”gi qarori – maktablarda sun’iy intellekt va raqamli ta’lim platformalaridan foydalanish bo‘yicha ko‘rsatmalarni o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish vazirligining 2023-yilgi “Ta’lim jarayonida sun’iy intellektdan foydalanish strategiyasi” – ushbu hujjatda sun’iy intellekt asosida ta’limni shaxsiylashtirish va ta’lim samaradorligini oshirish masalalari ko‘rib chiqilgan. BMTning Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDGs – Sustainable Development Goals, 2030) – 4-maqsad ta’lim sifati bo‘yicha bo‘lib, bunda innovatsion texnologiyalar orqali ta’lim jarayonini rivojlantirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Ushbu qonun va qarorlar boshlang‘ich ta’lim tizimida sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish hamda o‘quvchilarning kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishga huquqiy asos yaratadi.

Adabiyotlar tahlili. Boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirish muammosi ko‘plab pedagogik va psixologik tadqiqotlarda keng o‘rganilgan. Ilmiy adabiyotlarda kreativ o‘qish madaniyati tushunchasi o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishi, mustaqil tahlil qilish qobiliyati va ijodiy tafakkurini rivojlantirish jarayoni sifatida talqin qilinadi (Vigotskiy, 1986; Zuckerman, 2003). Shu bilan birga, o‘qish madaniyatini shakllantirishda innovatsion yondashuvlar va zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati ortib bormoqda.

So‘nggi yillarda sun’iy intellekt texnologiyalari ta’lim jarayoniga integratsiya qilinishi bo‘yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, sun’iy intellekt o‘quvchilarning shaxsiy ehtiyojlariga mos ravishda ta’lim materiallarini moslashtirish, ularning o‘qish jarayonini tahlil qilish va samaradorlikni oshirishga yordam berishi aniqlangan (Luckin, Holmes, Griffiths & Forcier, 2016).

Sun’iy intellekt yordamida ishlab chiqilgan interaktiv dasturlar va adaptiv o‘quv platformalari (masalan**,** Smart Tutor, AI Reading Assistant**)** bolalarning o‘qish qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ushbu tizimlar matnni tushunish darajasini baholash, individual o‘qish yo‘nalishlarini shakllantirish va o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshirish imkonini beradi (Chen, 2019).

Boshlang‘ich ta’limdagi o‘quvchilarning kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishda interfaol texnologiyalarning o‘rni muhim ekanligi ko‘plab tadqiqotlarda ta’kidlangan. Johnson (2021) ta’kidlaganidek, interaktiv va sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan platformalar orqali o‘quvchilar mustaqil fikrlashni rivojlantiradi va turli xil o‘quv materiallarini o‘z qiziqishiga mos ravishda tanlash imkoniga ega bo‘ladi.

Shuningdek, Papert (1980) tomonidan ilgari surilgan konstruktivistik ta’lim nazariyasi shuni ko‘rsatadiki, bolalar mustaqil izlanish va interaktiv muhitda ta’lim olganlarida bilimlarni tezroq o‘zlashtiradi. Sun’iy intellekt esa ushbu jarayonga yordam beruvchi innovatsion vositalardan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishda katta ahamiyatga ega. Zamonaviy tadqiqotlar sun’iy intellekt yordamida ta’lim jarayonini shaxsiylashtirish, o‘quvchilarni mustaqil o‘qishga undash va ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish mumkinligini tasdiqlaydi. Shu sababli, ushbu mavzuda tadqiqotlarni yanada kengaytirish va amaliyotga joriy etish dolzarb hisoblanadi.

https://buxdu.uz

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqot boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini tahlil qilishga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi asosiy yondashuv va usullardan iborat:

Tadqiqotda aralash (kombinatsiyalangan) metodologik yondashuv qo‘llanildi. Bu yondashuv doirasida nazariy va empirik usullar birgalikda qo‘llanib, mavzuning har tomonlama tahlil qilinishiga erishildi. Adabiyotlar tahlili – kreativ o‘qish madaniyatining shakllanishi, sun’iy intellekt texnologiyalarining ta’limga ta’siri va ilg‘or pedagogik yondashuvlar bo‘yicha ilmiy manbalar o‘rganildi. Tizimli tahlil va sintez – sun’iy intellekt asosida ta’limni shaxsiylashtirish va interaktiv o‘qish metodlarining ta’lim samaradorligiga ta’siri o‘rganildi. Taqqoslash usuli – an’anaviy va sun’iy intellekt yordamida o‘qitish usullari o‘zaro solishtirildi. So‘rovnoma va intervyu – boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari va o‘quvchilari o‘rtasida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bo‘yicha fikr-mulohazalar olindi. Pedagogik tajriba – sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish orqali kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishga qaratilgan eksperimental o‘quv darslari tashkil etildi. Kuzatish – o‘quvchilarning sun’iy intellektdan foydalangan holda o‘qish jarayonidagi faolligi va kreativ fikrlash darajasi kuzatildi. Statistik tahlil – olingan natijalar matematik-statistik usullar yordamida qayta ishlanib, sun’iy intellektning ta’lim samaradorligiga ta’siri baholandi.

Tadqiqot ob’ekti – boshlang‘ich ta’lim jarayoni. Tadqiqot predmeti – o‘quvchilarning kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishda sun’iy intellekt texnologiyalarining o‘rni va samaradorligi.

Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari va ta’lim muassasalari uchun foydali bo‘lib, o‘quvchilarning kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishda sun’iy intellektdan foydalanish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi. Mazkur metodologik yondashuv tadqiqotning ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini ta’minlashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning samaradorligini baholashga qaratildi. Olingan ma’lumotlar asosida quyidagi tahlillar amalga oshirildi.

1. Sun’iy intellekt texnologiyalarining kreativ o‘qish madaniyatiga ta’siri

Tadqiqot davomida sun’iy intellekt vositalarining boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining o‘qish jarayoniga ta’siri o‘rganildi. O‘quvchilarga AI yordamida ishlovchi interaktiv dasturlar (masalan, Chatbotlar, AI Reading Assistant, Smart Tutor) bilan o‘qish mashg‘ulotlari o‘tkazildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki:

- Matnni tushunish qobiliyati oshdi – sun’iy intellekt tomonidan shaxsiylashtirilgan topshiriqlar orqali o‘quvchilar matnlarni yaxshiroq tahlil qila oldilar.
- Qiziqish darajasi ortdi – interaktiv va o‘yin elementlari asosida tashkil etilgan o‘qish darslari o‘quvchilarning darsga bo‘lgan motivatsiyasini oshirdi.
- Ijodiy tafakkur rivojlandi – o‘quvchilarga sun’iy intellekt yordamida hikoya tuzish, matn yaratish va kitoblarga alternativ yakun yozish imkoniyati berildi.

2. Eksperimental ta’lim jarayoni natijalari

Tadqiqot doirasida ikkita guruh o‘rtasida taqqoslash o‘tkazildi: Eksperimental guruh – sun’iy intellekt yordamida tashkil etilgan o‘qish mashg‘ulotlarida ishtirok etdi. Nazorat guruhi – an’anaviy ta’lim metodlaridan foydalangan holda o‘qidi.

Tahlil natijalari quyidagi asosiy o‘zgarishlarni ko‘rsatdi:

Ko‘rsatkichlar	Eksperimental guruh (AI asosida)	Nazorat guruhi (an’anaviy)
O‘quvchilarning matnni tushunish darajasi	87%	65%
O‘quvchilarning mustaqil fikrlash darajasi	78%	54%
O‘qishga bo‘lgan qiziqish	85%	60%
Kreativ yondashuv va ijodiy fikrlash	80%	50%

Eksperimental guruhda sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish natijasida o‘quvchilarning o‘qish jarayonidagi faolligi, ijodiy tafakkur darajasi va mustaqil fikrlash qobiliyati sezilarli darajada oshgani kuzatildi.

3. Sun’iy intellekt yordamida shaxsiylashtirilgan ta’lim yondashuvi

Sun’iy intellekt texnologiyalari o‘quvchilarga individual ta’lim yo‘nalishlarini yaratishda muhim rol o‘ynadi:

- O‘quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash – AI vositalari o‘quvchilarning qaysi sohalarda qiyinchiliklarga duch kelayotganini avtomatik ravishda tahlil qildi va ularga mos topshiriqlar berdi.
- Moslashtirilgan topshiriqlar – har bir o‘quvchiga uning bilim darajasiga mos keladigan o‘quv materiallari taqdim etildi.

https://buxdu.uz

- Real vaqt rejimida fikr-mulohaza berish – AI dasturlari o‘quvchilarning javoblarini tahlil qilib, ularga darhol maslahat va tavsiyalar berdi.

4. O‘qituvchilar va o‘quvchilarning fikr-mulohazalari

Tadqiqot davomida o‘qituvchilar va o‘quvchilar o‘rtasida so‘rov o‘tkazildi. Natijalarga ko‘ra:

- O‘qituvchilarning 82% sun’iy intellekt yordamida o‘qitish an’anaviy usullarga qaraganda samaraliroq ekanini ta’kidladi.
- O‘quvchilarning 88% AI asosida o‘qish darslari qiziqarli va foydali bo‘lganini bildirdi.
- Ota-onalarning 75% bolalarining o‘qishga bo‘lgan qiziqishi oshganini sezganini qayd etdi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirishda samarali vosita hisoblanadi. Sun’iy intellekt yordamida:

Matnni tushunish va tahlil qilish qobiliyati oshadi.

O‘quvchilarning mustaqil fikrlash va kreativ tafakkur darajasi rivojlanadi.

O‘qishga bo‘lgan motivatsiya sezilarli darajada ortadi.

Shaxsiylashtirilgan ta’lim yondashuvi samaradorlikni oshiradi.

Ushbu natijalar asosida ta’lim jarayonida sun’iy intellekt vositalaridan kengroq foydalanish tavsiya etiladi.

Xulosa. O‘quvchilarning kreativ o‘qish madaniyatini shakllantirish zamonaviy ta’lim tizimining dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining matnni tushunish qobiliyatini oshirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirish va o‘qishga bo‘lgan qiziqishini kuchaytirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Sun’iy intellekt asosida ishlab chiqilgan o‘quv platformalari va interaktiv dasturlar o‘quvchilarga shaxsiylashtirilgan o‘qish tajribasini taqdim etib, ularning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali shaklda tashkil etish imkonini beradi. Tadqiqot davomida:

- Sun’iy intellekt yordamida individual ta’lim yondashuvi shakllanganligi**,**
- Interaktiv o‘qish metodlari orqali o‘quvchilarning kreativ tafakkuri rivojlanganligi**,**
- AI texnologiyalari o‘qish jarayonida motivatsiyani oshirishga xizmat qilganligi**,**
- An’anaviy o‘qish usullari bilan taqqoslaganda, AI yordamida ta’lim samaradorligi ortganligi kuzatildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish boshlang‘ich ta’lim jarayonida o‘quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, mustaqil o‘qish madaniyatini shakllantirish va ta’lim samaradorligini oshirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Kelgusida ushbu texnologiyalarni keng miqyosda joriy etish, sun’iy intellekt asosida yangi o‘quv platformalarini yaratish va o‘qituvchilarning bu boradagi bilim va ko‘nikmalarini oshirish tavsiya etiladi. Bu esa ta’lim jarayonini yanada interaktiv, ijodiy va zamonaviy qilishga yordam beradi.

Adabiyotlar:

1. Khaitova, F. A. (2023). Creative approach to forming a culture of learning in primary education. Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences, 2(5), 123-127.
2. Ҳайитова, Ф. А. (2023). Бошланғич синф ўқувчиларининг креатив ўқиш маданиятини шакллантиришда гендер ёндашувдан фойдаланиш. Interpretation and researches, 2(1).
3. Xayitova, F. A. (2024). Sinfdan tashqari ishlarda kitobxonlik madaniyatini shakllantirishda oila va maktab hamkorligining ahamiyati. New article, 1(1), 119-127.
4. Хайитова, Ф. А. (2018). Игра как практика развития на начальном этапе обучения. Гуманитарный трактат, (25), 114-116.
5. Хайитова, Ф. А. (2021). Технологии креативного подхода к развитию речи младших школьников. In Инновации в науке, обществе, образовании (pp. 130-149).
6. Abdullaevna, H. F., & Doniyorovna, R. M. (2020). Requirements for the formation of reading culture. Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR), 9(5), 240-245.
7. Хаитова, Ф. А. (2021). Xorijiy mamlakatlarning boshlang’ich sinflarda kreativ o’qish madaniyatini shakllantirish tajribasi. Инновации В Педагогике И Психологии, 4(10).
8. Ҳайитова, Ф. А. (2018). Важность использования рисунков при описании текста работы на уроках начального класса. In Фундаментальные основы инновационного развития науки и образования (pp. 38-41).
9. Hayitova F.A., & Xolyorov S.H. (2017). Boshlang'ich ta'lim darslarini rivojlantirish yo'llari. In Современные проблемы и перспективы развития педагогики и психологии (pp. 65-67).

https://buxdu.uz

MAKTABGACHA TA’LIM TASHKILOTLARIDA “QURISH, KONSTRUKSIYALASH VA MATEMATIKA” RIVOJLANISH MARKAZI FAOLIYATINI TASHKIL ETISH

Qurbonova Go‘zal Rajab qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
maktabgacha ta’lim kafedrasi dotsenti, (PhD).

Maqolada maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini rivojlantirish muammolari va faoliyatini belgilovchi asosiy ustuvor yo‘nalishlar, sohaga oid innovatsion jarayonlarni rivojlantirish va samarali joriy etishda maqsadli tadbirlarni tashkil etish, “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturida belgilangan bolaning rivojlanish sohalari bo‘yicha kompetensiyalarni tarkib toptirish mazmuni, ta’lim ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqib maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini oshirishda tarbiyachi kompetentligining metodik imkoniyatlariga oid nazariy ma’lumotlar, ilmiy-amaltiy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *zamonaviy ta’lim, “Ilk qadam”, kompetensiya, tarbiyachi kompetentligi, innovatsiya, integratsiya, ong, tafakkur, ijodkorlik, qurish, konstruksiyalash, matematika.*

ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЦЕНТРА РАЗВИТИЯ «СТРОИТЕЛЬСТВО И МАТЕМАТИКА» В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

В статье рассмотрены проблемы развития деятельности дошкольных образовательных организаций и основные приоритеты, определяющие их деятельность, организация целенаправленной деятельности по разработке и эффективному внедрению инновационных процессов, связанных с сферой, содержание состава компетенций по направлениям развития ребенка, указанным в государственной учебной программе «Первый шаг», теоретические сведения о методических возможностях компетенции педагога в повышении качества и эффективности дошкольного образования на основе образовательных потребностей и требований, даны научно-практические рекомендации.

Ключевые слова: *современное образование, «Первый шаг», компетентность, компетентность учителя, инновация, интеграция, сознание, мышление, творчество, конструирование, конструирование, математика.*

ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF THE “CONSTRUCTION, DESIGN AND MATHEMATICS” DEVELOPMENT CENTER IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

The article presents theoretical information and scientific and practical recommendations on the problems of developing the activities of preschool educational organizations and the main priority areas that determine their activities, the organization of targeted activities for the development and effective implementation of innovative processes in the field, the content of the formation of competencies in the areas of child development established in the "First Step" state curriculum, the methodological capabilities of educator competence in improving the quality and effectiveness of preschool education based on educational needs and requirements.

Keywords: *modern education, "First Step", competence, educator competence, innovation, integration, consciousness, thinking, creativity, construction, construction, mathematics.*

Kirish. Bugungi kunda fan — texnika nihoyatda jadal rivojlanayotgan davrda maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy, intellektual rivojlanishlariga katta ahamiyat berishimiz kerak bo‘ladi. Bolalarning elementar matematikaga bo‘lgan qiziqishlarini yanada oshirish, matematik topshiriqlar, ta’limiy o‘yinlar orqali bolalarning mustaqil va mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiriladi.

Maktabgacha ta’lim tizimi uzluksiz ta’limning birlamchi, eng asosiy bo‘g‘inidir. Mutaxassislarning ilmiy xulosalariga ko‘ra, inson o‘z umri davomida oladigan barcha axborot va ma’lumotning 70 foizini 5 yoshgacha bo‘lgan davrda oladi. Shu bois bolalarning sog‘lom va bilimli, yetuk kadrlar bo‘lib voyaga yetishida maktabgacha ta’lim tarbiyasi juda muhim o‘rin tutadi.

Mavzuning dolzarbligi. Kichik yoshdan boshlab bolalarni har tomonlama barkamol inson qilib tarbiyalash maqsadida ta’lim va tarbiya samaradorligini zamon talablari asosida ta’minlash, uni dunyo talablari darajasiga olib chiqishga erishish va bular orqali ta’lim-tarbiyaning mohiyati, mazmunini

https://buxdu.uz

shakllantirish va takomillashtirish, maktabgacha ta’lim tizimi qoida va qonunlarini xalqimizning boy tajribalari asosida boyitib borish va uning yangi qirralarini izlash, maktabgacha ta’lim muassasalari faoliyatini yanada yaxshilash, maktabgacha yoshdagi bolalar qamrovini oshirish, ilg‘or xorijiy tajribani o‘rgangan holda, har jihatdan zamonaviy tizim yaratish masalasi dolzarblik kasb etmoqda edi.

Mavzu metodologiyasi. «O‘zbekiston Respublikasida 2030-yilgacha maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi»ning qabul qilinishi sohadagi islohotlarni amalga oshirishda huquqiy asosni yaratdi. Maktabgacha ta’limni rivojlantirishda hududlar, shahar va qishloqlar o‘rtasidagi nomutanosiblikni bartaraf etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Bu borada davlatning sohaga davlat-xususiy sheriklik asosida xususiy kapitalni jalb etishni rag‘batlantirish siyosati ham imkoniyatlarni kengaytirmoqda.

Ushbu vazifalar O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 27 -sentabrdagi PQ-316-son “Maktabgacha ta’lim sohasida davlat-xususiy sheriklikni yanada qo‘llab-quvvatlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”, 2024-yil 8-fevraldagi PQ 65-son "Maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim sohasi obektlarini barpo etishda buyurtmachi xizmati faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi Qarorlari hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-maydagi PF-79-son “Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi, 2024-yil 23-fevraldagi 4236-son “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” gi Farmonlarida ham belgilab berilgan.

Ushbu me’yoriy huquqiy asoslar bugungi kunda Maktabgacha ta’limi tashkilotlari faoliyatini belgilovchi asosiy ustuvor yo‘nalishlar hisoblanib (1-rasmga qarang), jarayonning uzluksiz va tizimli olib borilishi davlat tomonidan nazorat qilinadi.

Tahlil va natijalar.

Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish natijasida bolalarda:

• son va sanoq haqida bilimlar berilib, birinchi va ikkinchi o‘nlik ichida miqdoriy munosabatlar haqida tushunchalar hosil qilinadi.

• geometrik shakllar va predmetlarning shakli haqidagi tasavvurlar shakllantiriladi;

• fazoviy munosabatlarni tushunish va fazoda mo‘ljal olish ko‘nikmasi hosil qilinadi;

• vaqt haqida tasavvurlar shakllantiriladi;

• miqdor (kattalik) haqida tasavvurlar hosil qilinadi;

Faoliyatlar davomida bolalar mustaqil amaliy topshiriqlarni bajarib, turli interfaol usullar yordamida topshiriqlarni yechib, o‘yinlarni o‘ynab, ijod qilgan holda yangi matematik tushunchalarni o‘rganib, bilim va ko‘nikmalarini mustahkamlab boradilar Bolada matematik tushunchalarni shakllantirishda muammoli ta’lim katta ahamiyatga egadir. Muammoli ta’lim — bu didaktik tizim bo‘lib, pedagog (tarbiyachi)larni muammoli xarakterdagi savollarni yechishga jalb qilishni nazarda tutadi. Psixologlar fikrlash muammoli vaziyatdagi savoldan boshlanadi, deb hisoblaydilar. Shuning uchun muammoli vaziyat muammoli ta’limning asosini tashkil qiladi, muammoni yechish uchun sharoit yaratadi. Vaziyat— bu ilmiy bahs-munozara orqali tushunchalarni tartibga solish uchun zaruriyatga chaqiruvchi jarayondir. Muammoli jarayon — o‘zining yechilishi uchun izlanishni talab qiladigan anglangan qiyinchilikdir. Berilgan savol qiyinchilik yaratsa va javob berishda pedagog (tarbiyachi)dan yangi bilim va fikriy faollik talab qilinsa, o‘shanda muammoli vaziyat yaratiladi. Muammoli vaziyatda pedagog (tarbiyachi)lar e’tibori savollarning yechilishiga to‘liq yo‘naltiriladi, pedagog (tarbiyachi)larning fikrlashi moyil qilinadi (to‘g‘rilanadi). Muammoni yechishda ushbu moyillik aniq maqsadga aylanadi. Bola tomonidan asosiy bilim, tushuncha, og‘zaki, masala yechish uslublari chuqur va mustahkam o‘zlashtirilgandagina, muammoli ta’lim foydali bo‘lishi mumkin.

Pedagog tarbiyachilar quyidagi savollarni o‘z oldilariga maqsad qilib qo‘yishlari mumkin:

1. Masalani yechish jarayonidagi bola fikrlash psixologiyasining xususiyatlarini qanday o‘rganish mumkin?

2. Ushbu o‘rganishlardan foydalangan holda masalani yechishga o‘rgatish uslubi haqidagi nazariyani qanday tuzish mumkin?

Bolada matematik tushunchalarni rivojlantirish uchun uning shaxs xususiyatlarini bilish muhimdir.Pedagog faoliyatni tashkil qilishda

quyidagilarni bilish kerak:

a) bilim darajasi, ya’ni bolaning ijodiy faoliyati qanday tushunchalarga asoslanib bajariladi;

b) ijodiy ishlashning qanday shakllanganligi;

d) bolalarda uchraydigan o‘ziga xos qiyinchiliklar;

ye) bolaning shaxsiy xususiyatlari.

Ta’lim berish psixologik-pedagogik adabiyotda o‘quv jarayonining shunday tashkili tushuniladiki, ta’lim va tarbiya berish uslub va vositalarining tanlanishida bolaning shaxsiy psixologik xususiyatlari

https://buxdu.uz

nazarda tutiladi. Ta’limni individuallashtirish bilim va ko‘nikmalarning har bir bola tomonidan ongli, mustahkam o‘zlashtirilishini ta’minlashga, uning aqliy kuchi va bilish qobiliyatlarini rivojlantirishga, bilimni mustaqil topa bilishini shakllantirishga hamda bu bilimni turli amaliy va o‘rgatuvchi masalalarni yechishda ijodiy ishlata bilishni o‘rgatishga qaratilgan. Qurilish-konstruksiyalash va matematika markazida turli xil va shakldagi qurilish elementlari mavjud bo‘lib, bolalar ulardan o‘z fantaziyasiga tayangan holda inshootlar bunyod etadilar:misol uchun ko‘rgan tarixiy obidalari, uylar, garajlar, o‘z tasavvuridagi uylar, ko‘priklar, yo‘llar, ferma va do‘konlar, maktab va bog‘cha shu kabilar. Qurilish bilan mashg‘ul bo‘lgan bolalar bu yerda juda ko‘p narsalarni o‘zlashtirib oladilar. U bolalarning matematik qobiliyatlarini rivojlantirishga, ijtimoiy ko‘nikmalarni egallashga yordamlashadi, muammolarni xal etish tajribasini beradi. Bu markazda boshqotirma va konstruktor kabi bolalar yig‘ishi va bo‘laklarga ajratishi mumkin bo‘lgan narsalar bo‘lishi lozim. Bu yerda, shuningdek, bolalarning bir xilda taqqoslashlari, turlicha tasniflashlari, sanashlari uchun yordam beradigan o‘yinlar ham bo‘lishi kerak. Bu yerda, shuningdek, ijodiy yondashishni namoyon etish va bajariladigan ishga diqqatni jalb etishni o‘rganish mumkin. Ushbu markazga tarbiyachilar va bolalar xoxish-istagiga ko‘ra ko‘plab turli narsalarni – o‘yinchoq mashinalar, yuk mashinalari, samolyotlar, gazlama bo‘laklarini qo‘shib qo‘yish mumkin.

Markazdagi faoliyat orqali bolalarda sensor tarbiya, ijodkorlik rivojlanadi. Bola bir vazifani bajarish orqali ham qurish yasash, ham matematika bilan shug‘ullanish imkoniga ega.

Bolalar orasidagi suhbatlar tinglansa, ularning muloqotida “Menga katta g‘ishtni ber”, “Menga qizil kerak”, “O‘ng tomoningdagi meniki”, “Men yasagan uycha ikki qavatli”, “Seniki kichkina, meniki esa katta”, “men yasagan mashinaning rangi oq”, “Mana senga kuk lego”, “Mening mashinamga 10 ta odam sig‘adi”, “Nima uchun buzilib ketdi?, chunki sen tagiga ko‘p g‘isht qo‘ymading, tagi kichikgina bo‘lib qoldi”va boshqa jumlalarni eshitasiz. Demak bolalar muloqotida ayirish, qo‘shish, kattalikni bilish, taqqoslash kabi matematik iboralar ishlatiladi va ilk matematik tasavvurlar kengayib boradi.O‘z ishlarini tahlil qilishni o‘rganadi.

Maktabgacha yoshdagi bolaning to‘laqonli rivojlanishi uchun rivojlantiruvchi – predmetli o‘yin muhiti va kattalarning ular bilan mazmunan boy muloqoti yagonaligi zarur omil bo‘lib hisoblanadi. Rivojlantiruvchi predmetli o‘yin muhiti – maktabgacha yoshdagi bolani jismonan, ma’nan, shuningdek, intellektual rivojlantirish mazmunini modellashtirish vazifasini bajaruvchi atrof–muhitdagi narsalar tizimidir. Mamlakatimizda ro‘y berayotgan o‘zgarishlar, barcha sohalardagi rivojlanishlar maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ham tub o‘zgarishlarga erishishni taqozo etmoqda. Rivojlantiruvchi predmetli muhit bolaning aqliy fikrlash, boshlang‘ich tashabbuskorligini o‘stirish, o‘zlashtirgan bilimlarini amalda qo‘llashga faol xarakat qilishidagi asosiy vositadir.Bola amal qiladigan predmetli muhit undagi bilim va ko‘nikmani amaliyotda qo‘llash uchun bitmas-tuganmas axborot manbai bo‘lishi, bola ehtiyojini qondiruvchi, uni mantiqan fikrlashga, mustaqil ravishda yangilik yaratishga undovchi, boladagi malakani yanada takomillashtiruvchi manbaga aylanishi zarur. Rivojlantiruvchi muhit maktabgacha ta’lim tashkilotlarida bolalarning o‘z qobiliyati va imkoniyatlarini, is’tedodlarini namoyish eta oladigan madaniy-ma’rifiy markaz sifatida shakllanmog‘i kerak. Bolaning muntazam tarzda foydali va qiziqarli mashg‘ulot bilan band bo‘lishini ta’minlaydigan muhitni yaratish uchun jamoadan yuksak ijodkorlik bilan mehnat qilish talab etiladi. Bolalikning predmetli muhiti yosh, navqiron avlodning shakllanuvi uchun zarur bo‘lgan barcha axborot va ma’lumotlarni o‘z ichiga oladi. Bola rivojlanishining predmetli muhiti bola va uning shaxsi to‘laqonli rivojlanishini ta’minlovchi yaxlit bir tizim bo‘lib, unda bola xozirgi zamon talablari darajasida jismoniy, estetik, aqliy, ijtimoiy tarzda to‘liq rivojlanadi. Rivojlantiruvchi predmetli muhit bolalar shaxsini, kobiliyatlarini rivojlantirish jarayonini tezlashtirish uchungina xizmat qilib qolmay, bolalarni ijodkorlikka, tashabbuskorlikka, mustaqil izlanishga, o‘z kuchiga ishonishlariga, yangiliklarga intilishlariga, yaratuvchanlikka undaydi.

Xulosa. Globollashuv ta’lim jarayonlarida maktabgacha ta’lim tashkilotlari faoliyatini innovatsion rivojlantirish bugungi davr uchun muhim hisoblanib, bu soha mutaxassislari va tarbiyachilardan yuqori darajadagi kompetentlilik hamda kasbiy rivojlanishni talab etadi. Zamonaviy ta’lim ehtiyojlari va talablaridan kelib chiqqan holda maktabgacha ta’lim sifati va samaradorligini oshirish, tarbiyalanuvchilarning kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi va zamonaviy didaktik vositalarini takomillashtirish va qo‘llash, maktabgacha yoshdagi bolalar ongi, tafakkuri, ma’naviyatini shakllantirish bo‘yicha olib borilayotgan ustuvor tadqiqotlar maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama faol, ijodkor, ma’naviy-axloqiy tarbiyalashning falsafiy, psixologik va pedagogik imkoniyatlarini kengaytirish bo‘yicha konseptual loyihalashga asoslangan yangi nazariy konsepsiyalarni ishlab chiqishning o‘quv metodik va didaktik ta’minotini sifatli ta’lim maqsadlariga qaratish belgilangan vazifalar ijrosini ta’minlash uchun samarali xizmat qiladi.

https://buxdu.uz

Adabiyotlar:

1. SH.Mirziyoyev “Kichik yoshdagi bolalarni tarbiyalash va ta’lim berish bo‘yicha ikkinchi Butunjahon konferensiyasi”ning ochilish marosimidagi so‘zlagan nutqi. Toshkent. 2022-yil 15-noyabr.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-fevraldagi PF-4236-son “O‘zbekiston - 2030” strategiyasini “Yoshlar va biznesni qo‘llab-quvvatlash yili”da amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida” gi Farmoni.

3. https://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2021/11/WPS-Index-2021.pdf.

4. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2021-yil 28-maydagi SQ-297-IV-son “2030-yilga qadar O‘zbekiston respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida”gi Qarori (https://lex.uz/docs/5466673).

5. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi Toshkent – 2018-yil.

https://buxdu.uz

“PEDAGOGIK MAHORAT” JURNALI UCHUN MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI

“PEDAGOGIK MAHORAT” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “**PEDAGOGIK MAHORAT**” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E’lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:

- ✓ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
- ✓ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 4-8 betgacha;
- ✓ maqola nomi, annotatsiya (80-90 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida UDK (udc.online internet saytidan olishingiz mumkin), mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma’lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e’lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 11 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko‘rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e’tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma’ruzalari chop etilmaydi. **E’lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.**

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

Manzil: O‘zbekiston Respublikasi, Buxoro viloyati, 200117, Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi, 11-uy, bosh bino, 2-qavat, 219-xona.

Web site: www.buxdu.uz

E-mail: nashriyot_buxdu@buxdu.uz

Telegram raqami: +998 (94) 837-18-38.

https://buxdu.uz

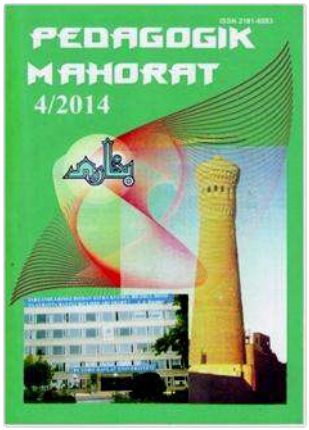

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK MAHORAT”
ilmiy-nazariy va metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

Pedagoglarning sevimli nashriga aylanib ulgurgan “Pedagogik mahorat” jurnali maktab, kollej, institut va universitet pedagogik jamoasiga muhim qo‘llanma sifatida xizmat qilishi, shubhasiz.

Mualliflar uchun eslatib o‘tamiz, maqola qo‘lyozmalari universitet tahririy-nashriyot bo‘limida qabul qilinadi.

Manzilimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti, 1-bino 2-qavat, 219-xona

Tahririyat rekvizitlari:
Moliya vazirligi g‘aznachiligi
23402000300100001010
MB BB XKKM Toshkent sh. MFO 00014 INN 201504275
BuxDU 40011086006401709410035005

Pedagogik mahorat: rivojlanamiz va rivojlantiramiz!

PEDAGOGIK MAHORAT

Ilmiy-nazariy va metodik jurnal

2025-yil 3-son (114)

2001-yil iyul oyidan chiqa boshlagan.

OBUNA INDEKSI: 3070

Buxoro davlat universiteti nashri

Jurnal oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.

Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.

Nashr uchun mas’ul:
Nigora SAYFULLAYEVA
Muharrir: Mexrigiyo SHIRINOVA
Musahhih: Sarvinoz RAXIMOVA

Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.

Bosishga ruxsat etildi 28.03.2025
Bosmaxonaga topshirish vaqti 29.03.2025
Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8
Tezkor bosma usulda bosildi.
Shartli bosma tabog‘i – 20,6
Adadi – 100 nusxa
Buyurtma № 21
Bahosi kelishilgan narxda.

“BUKHARAHAMD PRINT” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Bosmaxona manzili: Buxoro shahri, J.Ikromiy MFY, Hofiz tanish Buxoriy ko‘chasi, 190 B-uy.

https://buxdu.uz